HADİSLERLE İSLAM

3

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 3
Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Prof. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Prof. Dr. Huriye MARTI
Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN
Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Öğr. Üy. Mehmet HARMANCI
Dr. Öğr. Üy. Mahmut Esad ERKAYA
Dr. Öğr. Üy. Suat KOCA
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Huriye MARTI
Yayın Yönetmeni : Dr. Fatih KURT
Koordinasyon : Bünyamin KAHRAMAN
Tasarım : TAVOOS
Baskı Hazırlık : Emre YILDIZ
Baskı Kontrol : Hasan ÖZTÜRK
Baskı ve Cilt : Çağlayan Matbaası
(0232) 274 22 15
Baskı: : 5. Baskı, İzmir 2019
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2019-35-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6001-6 (3. cilt)
Sertifika No: 12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HADİSLERLE İSLÂM

3

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

V. BÖLÜM

AHLÂK

11| **GÜZEL AHLÂK**
İSLÂM'IN ÖZÜ

21| **NİYET ve DAVRANIŞ**
AMELLER NİYETLERE GÖREDİR

31| **SALİH AMEL**
İYİ İŞ, DOĞRU DAVRANIŞ

41| **SEVAP ve GÜNAH**
AMELLERİN KARŞILIĞI

55| **KALP**
BEDEN ÜLKESİNİN SULTANI

71| **SEVGİ**
KİŞİ SEVDİĞİYLE BERABERDİR

85| **MERHAMET**
VARLIĞIN İLÂHÎ MAYASI

95| **İNSANÎ SORUMLULUK**
BÜYÜK EMANET

111| **TAKVA**
ALLAH'A KARŞI SORUMLULUK ŞUURU

123| **HUŞÛ**
ALLAH'IN AZAMETİNİ HİSSETMEK

135| **İHLÂS**
ALLAH İÇİN SAMİMİYET

147| **İHSAN**
ALLAH'I GÖRÜYORMUŞÇASINA YAŞAMAK

157| **HASBÎLİK**
HER DURUMDA ALLAH'IN RIZASINI GÖZETMEK

167| **HAYIR**
MÜMİNİN HER İŞİ HAYIRDIR; HAYIR ALLAH'TANDIR

179| **SAADET ve ŞEKÂVET**
MUTLULUK ve MUTSUZLUK

193| **AZİM ve SEBAT**
MÜMİNİN AYIRICI VASFI

203| **SABIR**
VAROLMA MÜCADELESİ

215| **HAYÂ**
İSLÂM AHLÂKININ ÖZÜ

225| **İFFET**
ÖZ SAYGI

235| **SADAKAT**
SADAKAT İYİLİĞE, İYİLİK DE CENNETE GÖTÜRÜR

245| **CÖMERTLİK**
GÖNÜLDEN VERMEK

257| **MİSAFİRPERVERLİK**
İKRAM AHLÂKI

269| **ÎSÂR**
DİĞERKÂMLIK

281| **VEFAKÂRLIK**
KADİRŞİNASLIK

293| **AHDE VEFA**
SÖZE SADAKAT

305| **TEVEKKÜL**
ALLAH'A GÜVENMEK

315| **AFFETMEK**
ÂL-İ CENABLIK

327| **TEVAZU ve KİBİR**
TEVAZU YÜCELTİR, KİBİR ALÇALTIR

337| **CESARET ve KORKU**
İNSANDAKİ İKİ FITRÎ DUYGU

349| **KARDEŞLİK HUKUKU**
MÜMİNLER KARDEŞTİRLER

359| **ARABULUCULUK**
KARDEŞLERİN ARASINI BULMAK

369| **SÖZÜN BÜYÜSÜ**
SÖZ ETİĞİ VE ESTETİĞİ

381| **SÖZ SÖYLEMEK SORUMLULUKTUR**

393| **DOĞRU SÖZLÜ OLMAK**
HER ZAMAN DOĞRU KONUŞMAK

403| **MÜSAMAHA**
HOŞGÖRÜ

415| **RIFK**
ALLAH HER İŞTE ZARAFETİ SEVER

427| **GIYBET ve KOĞUCULUK**
KARDEŞ ETİ YEMEK GİBİ

439| **DALKAVUKLUK**
ÇIKAR İÇİN YAPILAN YÜZSÜZLÜK

447| **ALAY ETMEK**
BELKİ DE ALAY EDİLEN DAHA HAYIRLIDIR!

457| **İFTİRA**
DİL İLE İŞLENEN CİNAYET

469| **HÜSN-İ ZAN ve SÛ-İ ZAN**
ZANNIN ÇOĞU GÜNAHTIR

479| **TECESSÜS**
KALBİ KEMİREN KURT

489| **VESVESE**
ŞEYTANIN TELKİNİ

503| **ALDATMAK**
BİZİ ALDATAN, BİZDEN DEĞİLDİR

513| **İSRAF**
ALLAH İSRAF EDENLERİ SEVMEZ!

525| **BENCİLLİK**
İNSANI KÜÇÜLTEN HASTALIK

535| **İLTİMAS**
ADAM KAYIRMA

547| **İSTİSMAR**
DİNÎ ve İNSANÎ DEĞERLERİ ŞAHSÎ ÇIKARLARA ALET ETMEK

557| **MÂLÂYÂNÎ**
FAYDASIZ SÖZLER, LÜZUMSUZ İŞLER

567| **HASET**
İYİLİĞİ TÜKETEN ATEŞ

579| **İHANET**
NİFAK ALÂMETİ

591| **RİYA**
GÖSTERİŞ

601| **KÖTÜLÜK**
ŞERRİN DİĞER ADI

611| **ZULÜM**
EN BÜYÜK GÜNAH

621| **DÜNYA ve ÂHİRET**
BİZE DÜNYADA İYİLİK VER, ÂHİRETTE DE İYİLİK VER!

629| **DÜNYEVÎLEŞME ve TAMAHKÂRLIK**
GEÇİCİ OLANA GÖNÜL BAĞLAMAK

641| **ÖZENTİ**
KENDİNE YABANCILAŞMA

652| **DİZİN**

V. BÖLÜM

AHLÂK

GÜZEL AHLÂK
İSLÂM'IN ÖZÜ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim."
(HM8939 İbn Hanbel, II, 381)

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِى طَالِبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلاَةِ قَالَ:
"... واهْدِنِى لِأَحْسَنِ الأَخْلاَقِ، لاَ يَهْدِى لِأَحْسَنِهَا إِلاَّ أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّى سَيِّئَهَا، لاَ يَصْرِفُ عَنِّى سَيِّئَهَا إِلاَّ أَنْتَ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا."

عَنْ أَبِى ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ."

Ali b. Ebû Tâlib'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) namaza kalktığında şöyle dua ederdi: *"...(Allah'ım!) Beni güzel ahlâka eriştir. Senden başka güzel ahlâka eriştirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!.."*

(M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır."*

(D4682 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15)

Ebû Zerr'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"*

(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

Eyyûb b. Musa'nın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir."*

(T1952 Tirmizî, Birr, 33)

610 yılının Ramazan ayıydı. Bir süredir alışkanlık hâline getirdiği üzere yine Hira mağarasına çekildiği bir gün Muhammed el-Emîn, vahiy meleği Cebrail ile karşılaşmış ve ilk vahiy tecrübesini yaşamıştı. Bu heyecan ve telaşla yüreği titreyerek, hemen evine, sevgili eşi Hz. Hatice'nin yanına dönmüş ve başından geçenleri ona anlatmıştı. *"Kendimden korktum."* demişti ona. Onun bu endişeli hâline karşılık Hz. Hatice oldukça sakindi. Çünkü onun gibi yüksek ahlâkî meziyetlere sahip bir insanın başına gelen bu olayın kötü bir şey olacağına asla ihtimal vermiyordu. Bu nedenle eşini, "Öyle deme. Allah'a yemin ederim ki Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabayı gözetirsin; muhtaç olanların bakımını üstlenirsin; aç ve açıkta olanı koruyup, kollarsın; misafire ikram edersin ve musibete maruz kalanlara yardım edersin."[1] sözleriyle teselli etti.[2] Hz. Hatice'nin saydığı bütün bu hususiyetleri ile sevgili eşi Muhammed, ahlâkî değerlerin önemini yitirdiği câhiliye gibi bir dönemde dahi eşine ender rastlanacak karakterde bir insandı.

Hira dönüşü Hz. Hatice'nin Allah Resûlü'ne sarf ettiği bu teselli cümleleri, âdeta Allah Teâlâ'nın Elçisi'nin ahlâkına övgüyle şahitlik ettiği, *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*[3] âyetinin tefsiri niteliğindeydi. İlk inen sûrelerden biri olan Kalem sûresinin bu âyeti, Hz. Peygamber'in nübüvvet görevinden önce de yüksek bir ahlâka sahip olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Resûlullah, peygamberlikle görevlendirilmeden önce ahlâkı ile toplumda temayüz etmiş, güven kazanmış ve "Muhammed el-Emîn" (Güvenilir Muhammed) nitelemesine lâyık görülmüş bir insandı. Güzel ahlâkı hâkim kılma onun peygamber olarak gönderiliş sebeplerinden biriydi. Hz. Peygamber, hiç yoktan bir güzel ahlâk manzumesi düzenlemek ya da ahlâk kuralları "tespit etmek" için değil, kendisinden önceki peygamberler zincirinin insanlığa öğrettiği güzel ahlâkı "tamamlamak" için gönderilmişti. Nitekim o, *"Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim."*[4] buyurarak, toplumda var olan ancak zamanla küllenmiş, yok olmuş ya da bozulmuş değerlerin diriltilmesi veya yeri-

[1] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[2] B4953 Buhârî, Tefsîr, (Alak) 1; M403 Müslim, Îmân, 252.
[3] Kalem, 68/4.
[4] HM8939 İbn Hanbel, II, 381; MU1643 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1.

ne yenisinin getirilmesi görevini üstlendiğini ifade etmişti. Aslında bütün peygamberler aynı sorumlulukla gönderilmişlerdi. Bununla birlikte Allah Resûlü, kendisinin tamamlayıcılık ve uygulayıcılık vasfını şöyle dile getirmişti: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.' İşte ben, o (yeri boş bırakılan) tuğlayım; ben peygamberlerin sonuncusuyum."*[5]

Bir defasında Enes b. Mâlik'in amcasının oğlu Sa'd b. Hişâm Medine'ye geldiğinde, Hz. Âişe'den kendisine Resûlullah'ın ahlâkını anlatmasını istemişti. Âişe, "Sen Kur'an okuyorsun değil mi?" diye sorunca Sa'd, "Evet." cevabını verdi. Bunun üzerine müminlerin annesi, "İşte Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'an idi." dedi.[6] Bazı rivayetlerde Hz. Âişe'nin, bu sözünün ardından, *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*[7] âyetini ya da Mü'minûn sûresinin ilk dokuz âyetini okuduğu belirtilmiştir.[8] Zira Kur'an'ı bizzat tebliğ eden ve yaşayan Hz. Peygamber, onun öngördüğü ahlâkı hayatı boyunca en ideal düzeyde temsil etmişti.

Enes b. Mâlik'in ifade ettiği üzere, Resûlullah ahlâk bakımından insanların en güzeli idi.[9] Bununla birlikte Hz. Peygamber, ahlâkını daha da güzelleştirmeye gayret ederek kötü ahlâktan Allah'a sığınırdı.[10] O'nun namaza kalktığında yaptığı dua da bu amacını gerçekleştirmeye yönelikti: *"...(Allah'ım!) Beni güzel ahlâka eriştir. Senden başka güzel ahlâka eriştirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!.."*[11]

Resûlullah, ashâbını da her fırsatta güzel ahlâklı olmaya, bunun için çabalamaya teşvik etmişti. Nitekim Hz. Peygamber, Ubâde b. Sâmit ile beraber bir grup Medineli kendisine biat etmeye geldiklerinde onlardan Allah'a şirk koşmamanın yanı sıra hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftira etmemek gibi ahlâkî konularda da söz almıştı.[12]

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken ise, *"Ey Muâz b. Cebel! İnsanlara güzel ahlâkla muamele et."* tavsiyesinde bulunmuştu.[13] Ashâb-ı güzîn, Peygamberimizin örnekliğini ve tavsiyelerini öylesine içselleştirmişlerdi ki onun vefatından sonra, "O olsaydı nasıl yapardı ve ne söylerdi?" sorusunu her durumda kendilerine sormuşlar ve böylece Peygamber'in ahlâk ve edebini yaşatmaya çalışmışlardı.

[5] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18.
[6] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139; D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.
[7] Kalem, 68/4.
[8] İM2333 İbn Mâce, Ahkâm, 14; NS11350 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 412.
[9] B6203 Buhârî, Edeb, 112; M6017 Müslim, Fedâil, 55.
[10] D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21.
[11] M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.
[12] B18 Buhârî, Îmân, 11.
[13] MU1636 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1; İA6/55 İbn Abdülber, *Temhîd*, VI, 55.

Şüphesiz câhiliye döneminde de çeşitli ahlâkî erdemler ve bir ahlâk anlayışı mevcuttu. Cömertlik, güvenilirlik, doğru sözlülük, misafirperverlik, dayanışma ve yardımlaşma gibi erdemler, o dönemde ahlâk anlamına gelen "mürüvvet" kapsamında değerlendiriliyordu. Fakat Kur'an'ın öngördüğü ahlâk çok daha farklıydı. Ataların gelenekleri ve kabileciliğe dayalı câhiliye ahlâkına karşılık Kur'an bir ve tek olan Allah'ın rızasını gözeten tevhide dayalı bir ahlâk anlayışı getirmişti. Kur'an ahlâkını diğer ahlâk sistemlerinden ayırt eden yönleri ise âhiret inancına dayalı olması ve evrensel ilkeler getirmesiydi. Buna göre ahlâk, kişinin yalnızca insanlarla ilişkilerinde değil, Rabbiyle, diğer canlılarla ve çevresi ile ilişkilerinde de var olan ve dikkat edilmesi gereken bir niteliktir. Nitekim İslâm'ın nihaî gayesi ahlâklı insanlardan oluşan ahlâklı bir birey ve toplum, onlardan da ahlâklı bir dünya meydana getirmektir. İslâm ahlâkı, zikredilen bütün bu özellikleri ile insanı hep daha iyiye ve daha güzele yönlendiren canlı bir yapı sergilemektedir.

İslâm ahlâkının en belirgin yönleri, "hasbîlik" yani hiçbir çıkar kaygısı olmadan sırf Allah rızasını gözetmek ve "ihsan" yani kendisi Allah'ı görmese de her an Allah'ın onu gördüğünün bilincinde olmak ve ona göre davranmaktır. Bu, İslâm'da ahlâk ve iman arasında sıkı bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ, "Rabbimiz Allah'tır." deyip de dosdoğru olanları cennetle müjdelemiştir.[14] Resûlullah da, *"Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır."*[15] buyurarak iman ve ahlâk birlikteliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca ahlâkı en güzel olanların, en hayırlı insanlar[16] ve kendisine en sevgili kimseler[17] olduğunu ifade etmiştir.

İslâm ahlâkında vicdan da göz ardı edilmemiştir. Şuurlu, iman sahibi bir kimse, vicdanına danışarak iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilir. Çünkü iyilik/sevap, kalbin kendisiyle huzur ve sükûn bulduğu; kötülük/günah ise kalbi huzursuz eden şeydir.[18] Nitekim Hz. Peygamber, *"İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise içini huzursuz eden ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir."* buyurmuştur.[19] Ancak insanın fıtratı gereği yanıldığı ve hata ettiği zamanlar olabilmektedir. Böyle bir durumda Allah Resûlü şunu tavsiye etmektedir: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"*[20] Çünkü Allah Teâlâ'nın buyurduğu üzere, yapılan hayır ve hasenat, kötülükleri gidermektedir.[21]

[14] Fussilet, 41/30.
[15] D4682 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; T1162 Tirmizî, Radâ', 11.
[16] B3559 Buhârî, Menâkıb, 23; M6033 Müslim, Fedâil, 68.
[17] B3759 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 27.
[18] HM18164 İbn Hanbel, IV, 227; DM2561 Dârimî, Büyû', 2.
[19] M6516 Müslim, Birr, 14.
[20] T1987 Tirmizî, Birr, 55.
[21] Hûd, 11/114.

Allah, insana hem kötülük duygusunu hem de takvasını (kötülükten sakınmayı) ilham etmiştir.[22] Dolayısıyla insanın yaratılışından sahip olduğu bir meleke olarak ahlâk, iyi ya da kötü yönde değiştirilmeye müsait bir konumdadır. Cenâb-ı Hak tarafından iyi, güzel, temiz görülen davranışlar güzel ahlâk; kötü, çirkin ve pis addedilen fiiller ise kötü ahlâk kapsamında değerlendirilmiştir. Ve bu ahlâkî davranışlar, sonuçları itibariyle cennetle mükâfatlandırılma ya da cehennemle cezalandırılma şeklinde uhrevî müeyyidelere bağlanmıştır. Yüce Allah, âhirete iyilik getirene ondan daha hayırlısının, kötülük getirene ise ancak işlediğinin cezasının verileceğini bildirmiştir.[23]

Hz. Peygamber, *"Kıyamet günü müminin mizanında güzel ahlâktan daha ağır bir şey yoktur. Muhakkak ki Allah söz ve fiilleri çirkin kimselere son derece öfkelenir."* buyurmuş,[24] ahlâkını güzelleştiren kimseye cennetin en yüksek makamından bir köşk verileceğine kefil olduğunu belirtmiştir.[25]

İslâm ahlâkında önem verilen bir diğer husus da "istikamet"tir. Ahlâkın özümsenmesi, niyet ve eylem birlikteliği ile gerçekleşir. Davranışlar tek başına değil ancak niyetle, kalple uyumlu olduğu sürece değer ifade etmektedir. Zira, *"Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır..."*[26] Allah (cc), *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır."*[27] buyurarak inananları bu hususta uyarmaktadır. Peygamberimiz de, *"Kulun kalbi doğru oluncaya kadar imanı dosdoğru olmaz. Dili doğru oluncaya kadar da kalbi dosdoğru olmaz. Komşusunun kendisinden bir kötülük gelmeyeceğine emin olmadığı kimse de cennete giremez."*[28] buyurarak aynı şekilde müminin ahlâkî tutarlılığa sahip olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ahlâkla ibadetler arasında da sıkı bir ilişki vardır. İbadet, Allah'a karşı bir görev olmakla birlikte kişiyi ahlâkî açıdan geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu yüzdendir ki Kur'an'da namazın her türlü hayâsızlık ve kötülükten alıkoyma özelliğine vurgu yapılmıştır.[29] Aksi takdirde kişinin ibadeti, ahlâkını güzelleştirmeye vesile olmuyorsa çelişkili bir durum söz konusudur. Nitekim Allah Resûlü, namazı, orucu ve sadakasının çokluğuyla anıldığı hâlde komşularını diliyle inciten bir kadın hakkında kendisine sorulduğunda, onun cehennemde olacağını söylemiştir.[30] İman, ibadetler ve ahlâk arasındaki bu denge ve birliktelik göstermektedir ki ahlâklı olmak, tek kelimeyle her şeyde tevhidi bulma çabasıdır.

Ahlâkla yakından ilgili diğer bir kavram "edep"tir. "Ziyafete davet, iyi tutum, nezaket" gibi anlamlara gelen edep, başta insan ilişkileri olmak

[22] Şems, 91/8.
[23] Kasas, 28/84.
[24] T2002 Tirmizî, Birr, 62.
[25] D4800 Ebû Dâvûd, Edeb, 7.
[26] B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[27] Saff, 61/2-3.
[28] HM13079 İbn Hanbel, III, 199.
[29] Ankebût, 29/45.
[30] HM9673 İbn Hanbel, II, 440.

üzere kişinin bireysel ve toplumsal hayatını düzenleyen birtakım kurallardır. Bu kurallar doğrudan ahlâkî davranışları ilgilendirmeyen başka konuları da kapsamakla birlikte, özellikle pratik ahlâkla yakından ilişkilidir. Bu çerçevede edep kurallarına uymak ve onları uygulamak, aynı zamanda ahlâklı olmanın bir gereği olarak düşünülmüştür. Çünkü edep kurallarının temelinde de insanı ahlâken güzelleştirme, olgunlaştırma gayesi vardır. Allah Resûlü'nün güzide ashâbı arasında yer alan Abdullah b. Mes'ûd, edep ve ahlâk ilkelerinin kaynağı olarak Kur'an'ı, yine edep kökünden gelen, "me'dübetullâh" yani, "Allah'ın ziyafet sofrası" diye nitelendirmiş ve *"O'nun ziyafet sofrasından gücünüz yettiğince öğrenin (istifade edin)!"* demiştir.[31] Başka bir sözünde ise her terbiye verenin, verdiği terbiyenin edinilmesini arzu ettiğini, Allah'ın terbiyesinin de Kur'an olduğunu ifade etmiştir.[32] Nitekim mümin, Kur'an'ı hakkıyla yaşantısına geçirdiği ölçüde ahlâklı ve edepli olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber, ahlâkın olduğu kadar edebin de kaynağıdır. Mevlânâ'nın dediği gibi: "Âyet âyet bütün Kur'an'ın mânâsı edeptir." Allah Resûlü de her hâliyle edep timsalidir.

Küçük yaşta verilen eğitim ve terbiyenin kalıcılığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Çocuklarınıza ikram ediniz ve onlara güzel terbiye veriniz.*[33] buyurmuş, *"Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir."*[34] diyerek çocuk terbiyesine verdiği önemi vurgulamıştır. Kendisi de tuvalet temizliği ve âdâbı gibi bir konuda bile ashâbıyla bir baba kadar yakından ilgilenmiş,[35] onları her zaman her yerde edebi gözetmeye teşvik etmiştir. Çünkü insanı diğer canlılardan ayıran, yaratılmışların en şereflisi yapan şey edeptir. Edebin insana değer katan bu yönü özellikle Müslümanların yeni kültürlerle tanışmasından sonra oldukça önem kazanmış, bir insanı kültürlü ve görgülü kılan özelliklerin toplamına "edep" denilir olmuştur. Böylece "edîb" olabilmek, yani yüksek bir kültüre ulaşmak için dil ve edebiyat bilgisi başta olmak üzere tarih, nesep, menkıbe ve âdâb-ı muâşeret gibi bilgilerin öğrenilmesi gerekli görülmüştür.

Edep, insanlarla ilişkilerinden ibadetlerine kadar müminin günlük hayatında her alanı kuşatan, böylece bireysel ve toplumsal hayatın bütün detaylarını tanzim eden bir işlev görür. Bu çerçevede yeme içme, giyim kuşam, yatıp kalkma, eve girip çıkma, büyük küçük bütün insanlarla ilişkiler, konuşma, camiye gitme, namaz, oruç ve sadaka gibi her davranışın, her ibadetin âdâbı vardır. Meselâ, her işe Allah'ın adını anarak başlamak,[36] yemeği sağ elle ve önünden yemek,[37] bir şey içtiğinde

[31] DM3339 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.
[32] DM3345 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.
[33] İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3.
[34] T1952 Tirmizî, Birr, 33.
[35] D8 Ebû Dâvûd, Tahâret, 4; N40 Nesâî, Tahâret, 36.
[36] HM8697 İbn Hanbel, II, 360.
[37] B5376 Buhârî, Et'ime, 2; M5269 Müslim, Eşribe, 108.

kabın içine solumamak,[38] başkasının evine izinsiz girmemek,[39] selâmı yaymak,[40] selâma daha güzeli veya aynıyla karşılık vermek,[41] küçüklere merhamet, büyüklere saygı göstermek,[42] insanların kusurlarını araştıran değil, örten olmak,[43] namazı huşû içerisinde kılmak,[44] kötü söz ve fiilleri terk etmek,[45] sadakayı başa kakmadan, gönül kırmadan temiz ve güzel şeylerden vermek[46] bunlardan bazılarıdır. Bunların hepsi Müslüman'ın zihnini inşa ederek ona şahsiyet kazandıran davranışlardır. Edebe riayet etmek, nefsi terbiye edip ahlâkı güzelleştirdiği gibi hem Allah'ın rızasını, hem de toplumun sevgisi ve takdirini kazanmaya vesiledir.

38 B153 Buhârî, Vudû', 18.
39 B6245 Buhârî, İsti'zân, 13; M5626 Müslim, Âdâb, 33.
40 D5193 Ebû Dâvûd, Edeb, 130-131; T1854 Tirmizî, Et'ime, 45.
41 Nisâ, 4/86.
42 T1919 Tirmizî, Birr, 15; D4943 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
43 M6594 Müslim, Birr, 71.
44 Mü'minûn, 23/2.
45 T2002 Tirmizî, Birr, 62.
46 Bakara, 2/264, 267.

NİYET ve DAVRANIŞ
AMELLER NİYETLERE GÖREDİR

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

”إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لامْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى

اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا

يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.“

Ömer b. Hattâb'ın (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ameller niyete göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü'nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeyedir."
(M4927 Müslim, İmâre, 155; B1 Buhârî, Bedü'l'vahy, 1)

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ... ثُمَّ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا هَمَّ عَبْدِى بِحَسَنَةٍ وَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبْتُهَا لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا كَتَبْتُهَا عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ، وَإِذَا هَمَّ بِسَيِّئَةٍ وَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ أَكْتُبْهَا عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا كَتَبْتُهَا سَيِّئَةً وَاحِدَةً."

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav) geldi (ve bazı sorular sordu)... Sonra Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Allah sadece samimi bir şekilde ve kendi rızası gözetilerek yapılan amelleri kabul eder."*

(N3142 Nesâî, Cihâd, 24)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İzzet ve celâl sahibi Allah şöyle buyurdu: 'Kulum iyi bir iş yapmaya niyet eder de yapmazsa ona bir iyilik (sevabı) yazarım. Ama onu yaparsa on kattan yedi yüz kata kadar iyilik (sevabı) yazarım. Eğer (kulum) bir kötülük yapmaya niyet eder de yapmazsa onu (bir günah olarak) yazmam. Fakat onu yaparsa ona bir kötülük (günahı) yazarım.'"*

(M335 Müslim, Îmân, 204; B6491 Buhârî, Rikâk, 31)

Allah'ın Elçisi (sav) yaklaşık on üç sene devam eden Mekke döneminde Kureyşlileri putlara tapmaktan vazgeçirmeye ve Allah'ın birliğini kabul etmeye çağırmıştı. Buna karşın Kureyş'in ileri gelenleri, onu küçümseyerek ve ona hakaret ederek karşılık vermişlerdi. İslâmiyet'in gün geçtikçe Mekke'de yayılmasıyla müşriklerin Müslümanlara karşı tavrı ve baskıları da sertleşmiş ve işkenceye dönüşmüştü. Böyle bir ortamda İslâm'ı tebliğ edemeyeceğini anlayan Resûlullah (sav), İslâm davetini Mekke dışına taşımayı düşündü. Hicret emri üzerine de Müslümanlar o güne kadar elde ettikleri bütün varlıklarını, hatta bazıları aralarında kan bağı olan yakın akrabalarını Mekke'de bırakarak önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret ettiler. Öyle ki, *"...Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*[1] âyetinde işaret edildiği üzere, bu uğurda yola çıkıp Medine'ye ulaşmadan vefat edenler de vardı.[2]

Ancak hicret edenler arasında tamamen farklı bir amaç için Medine'ye gelen birisi dikkat çekti. Bu kişi Medine'ye hicretin faziletini elde etmek için gelmemişti. Onun Medine'ye geliş gayesi âşık olduğu Ümmü Kays diye bilinen bir kadınla evlenebilmekti. Zira âşık olduğu kadın Müslüman bir hanımdı ve diğer sahâbîlerle birlikte Hz. Peygamber'in çağrısı üzerine hicret etmiş; Mekke'de evlenme teklifini kabul etmemişti. Söz konusu gizli niyetinden dolayı bu şahıs daha sonraları "Ümmü Kays muhaciri" diye anılmıştı.[3]

Bu olay üzerine Hz. Peygamber, *"Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü'nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse hicreti, hicretine sebep olan şeyedir."* buyurdu.[4] Böylece Hz. Peygamber (sav), insan fiillerinin Allah katındaki değerinin ve sonsuz âlem için karşılığının öncelikle niyete göre belirleneceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca sadece dünyevî maksatlarla yapılan işlerin sonucunun da elde edilebileceğini, ancak bunların âhirette bir karşılığının bulunmayacağını belirtmiştir. Mekke'nin fethinden sonra dile getirdiği, *"Fetihten sonra hicret yoktur. Fakat cihad ve niyet vardır..."*[5] hadisiyle de artık Medine'ye hicrete

[1] Nisâ, 4/100.
[2] TT9/114 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 114.
[3] MK8540 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 103; İF1/10 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 10.
[4] M4927 Müslim, İmâre, 155; B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[5] B2783 Buhârî, Cihâd, 1.

gerek kalmadığını, ancak İslâm'ı Allah ve Resûlü'nün arzu ettiği şekilde yaşayabilmeleri için Müslümanların daima iyiye yönelik salih niyet beslemelerini, gayret içerisinde olmalarını, cihad etmelerini istemiştir.

Niyette asıl olan ve Allah'ın da itibar ettiği, dil ile ifade edilen değil kalpte sabit olandır. Sonsuz ilmi sayesinde kalplerde gizli olanları da dillerin söze döktüklerini de bilen Yüce Allah,[6] hem ibadetlerde hem de diğer davranışlarımızda samimi olmamızı, kalbimizdeki ile dilimizdekinin tutarlı olmasını ister. Peygamber Efendimiz de ihlâsla yapılan ibadetleri övmüş, arkasında samimi bir niyet bulunmayan, gösteriş, şöhret, çıkar ve riya amacıyla yapılan davranışları asla tasvip etmemiştir. Resûl-i Ekrem, bir hadisinde ibadetlerde niyetin ne derece önemli olduğunu anlatırken, kahraman denilmesi için savaşan askerin, cömert denilmesi için fakirlere yardımda bulunan kimsenin ve âlim denilmesi için ilim tahsil eden kişinin yaptıklarının Allah katında hiçbir kıymeti olmadığını, hatta ibadeti Rabbin rızasını kazanma dışında başka niyetlerle yaptıkları için cezalandırılacaklarını ifade etmiştir.[7] Rabbimiz kendi rızası dışında farklı gayelerle güzel işler yapanları, *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın..."*[8] buyurarak uyarmıştır. Peygamberimiz de Allah'ın güzel davranışları kabul etmesini şu iki şarta bağlamıştır: *"Allah sadece samimi bir şekilde ve kendi rızası gözetilerek yapılan amelleri kabul eder."*[9]

İnançlı insan bazı sıkıntılı durumlarda, kalbindeki niyet samimi olmakla beraber, dili ile bunu söyleyemeyebilir ya da aksini söylemek zorunda kalabilir. Bu gerçek, meşhur sahâbî Ammâr b. Yâsir'in yaşadığı imanını koruma mücadelesinde görülmektedir. Anne ve babası müşrikler tarafından şehit edilen meşhur sahâbînin, müşriklerin işkence ve baskılarına dayanmaya takati kalmamıştı. Yine zulme uğradığı bir günde sırf bu işkencelerden kurtulmak maksadıyla zalim inkârcıların arzusuna uyarak müşriklerin ve putların lehinde konuşmak zorunda kaldı. Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz da büyük bir endişeyle Resûl-i Ekrem'in yanına gelerek başından geçenleri anlattı. Hz. Peygamber ona bu sözleri söylerken kalbinde neler hissettiğini sordu. Ammâr da, "Kalbimi iman ile huzura ermiş buluyorum." deyince, Hz. Peygamber yine işkenceye uğrarsa aynı sözleri söylemesinde bir sakınca bulunmadığını ifade etti. Bunun üzerine, *"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hâriç, inandık-*

[6] Teğâbün, 64/4; Mü'min, 40/19.
[7] M4923 Müslim, İmâre, 152; B2810 Buhârî, Cihâd, 15.
[8] Bakara, 2/264.
[9] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.

tan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."[10] âyeti nâzil oldu.[11] Hatta bir başka âyette, kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeyi savuşturabilmek için[12] söyleyeceği bâtıl sözlerin dahi müminin imanına zarar vermeyeceği ifade edilmiştir. Çünkü Allah, insan fiillerini görünüşleriyle değil yapılışlarındaki niyetlerle birlikte değerlendirmektedir.

Kalpteki inanç ve niyet esastır. Bu ilkeye Hz. Peygamber, *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*[13] ifadesiyle dikkat çekmiştir. Bu hadiste Allah'ın kalp ve ameli peş peşe zikretmesi, bizi dış görünüşümüz ile değil, kalbimizdeki irade ve niyetle bir araya gelen teşebbüs ve eylemimizle değerlendirdiğini göstermektedir.

Yüce Allah insanların kalplerine, niyetlerine ve onları gerçekleştirmedeki azim ve kararlılıklarına bakar. Kişi, niyeti istikametinde bir iş veya davranışı gerçekleştirmeye kast etmişse, Yüce Allah onun bu teşebbüsünü mutlaka dikkate alır. Rahmet Elçisi bu konuyu örnek bir hikâyeyle şöyle anlatır: *"İsrâiloğulları'nın içinde doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir adam vardı. Bu adam pişman oldu ve kendisi için bir tevbe yolu olup olmadığını sormak için bir rahibin yanına gitti. Rahipten olumsuz cevap alınca onu da öldürdü. Yüz kişiyi öldürmenin pişmanlığını yaşayan katil, tevbe için yol aramaya devam etti. Danıştığı âlim bir zât onun için tevbe kapısının açık olduğunu söyledikten sonra şunları ekledi: 'Seninle tevben arasına kim girebilir! Şöyle şöyle bir yere git. Orada Allah'a ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla birlikte Allah'a ibadet et. Kendi topraklarına da dönme. Çünkü orası (seni suça sevk eden) kötü bir yerdir.'*[14] *Adam köye doğru yola koyuldu ve yolun yarısına geldiğinde öldü. Azap ve rahmet melekleri adamın durumu hakkında tartıştılar. Ardından Allah'ın emriyle melekler adamın gitmek istediği köye mi yoksa geldiği yere mi yakın olduğunu ölçtüler. Adam köye daha yakın çıkınca Allah onu affetti."*[15] Şüphesiz bu temsilî anlatıda geçen adamın haktan yana tercihi ile niyet, azim ve teşebbüsü, Yaratan'ın affına vesile olmuş ve kurtuluşa ermesini sağlamıştır.

Resûl-i Ekrem'in, *"Birbirine kılıç çeken iki Müslüman'dan, öldüren de öldürülen de cehennemdedir."*[16] hadisi de aynı şekilde yorumlanmaktadır. Hz. Peygamber'in bu sözünü duyan sahâbeden Ebû Bekre, ona şöyle sormuştu: "Ey Allah'ın Elçisi! Öldüreni anladım, peki ölen neden cehenneme giriyor?" Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Çünkü o da arkadaşını öldürmeye azmetmişti."* şeklinde karşılık verdi.[17] Burada ölen kişinin de azaba müs-

[10] Nahl, 16/106.
[11] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11; TT11/534 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 534; ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 248; HE1/140 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 140, I, 149; TK21/221 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXI, 221.
[12] Âl-i İmrân, 3/28.
[13] M6543 Müslim, Birr, 34.
[14] M7008 Müslim, Tevbe, 46.
[15] B3470 Buhârî, Enbiyâ, 54; M7009 Müslim, Tevbe, 47.
[16] M7253 Müslim, Fiten, 15.
[17] B6875 Buhârî, Diyât, 2.

tahak olmasının sebebi, onun da arkadaşını öldürmeye kalkışmasıydı. O, işlemek istediği fiili yapamasa da tutumu niyetten öteye geçmiş, azim ve kasta, hatta fiilî teşebbüse dönüşmüştü.

Peygamberimiz, *"Müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır."* buyurmuştur.[18] İyi bir niyete dayanmayan amel ne kadar faydalı ve güzel olsa da kişinin Allah katındaki değerini artırmaz. Amelsiz niyet ise kişiye sevap kazandırabilir. Nitekim Allah Resûlü salih ameller yapmak istedikleri hâlde imkânsızlıkları ya da mazeretleri nedeniyle yapamayanların, o amelleri yapmış gibi sevap alacağını müjdelemiştir. O (sav), bir savaş esnasında, *"Medine'de bize katılamayan öyle kimseler kaldı ki geçtiğimiz her dağ yolu ve vadide onlar da bizlerle beraberdi. Mazeretleri onların (bizimle gelmelerine) engel oldu."*[19] buyurmuştur. Allah'ın, tüm kalbi ile içten ve samimi bir şekilde "şehit olayım" diye kendisine yalvaran kişiyi –yatağında da ölse– şehitlerin makamına çıkarması da[20] fiile dönüşmese bile içten ve samimi niyetin kıymetini göstermek için kâfidir. Dolayısıyla dinimizde halis niyetin, samimi bir gayret kadar değerli olduğu; bir iş için gönülden verilen doğru kararın ya da zihinden geçirilen iyi planın en az o işi gerçekleştirmek kadar anlam taşıdığı unutulmamalıdır.

Niyet-amel ilişkisini Hz. Peygamber döneminde yaşanan şu olay daha net bir şekilde ortaya koymaktadır: Bedir ehlinden olan Yezid b. Ahnes,[21] bir miktar parayla mescide gelmiş ve insanlara dağıtması için onları bir adama vermişti. Bu esnada babası gibi Bedir ashâbı arasında olan oğlu Ma'n b. Yezid de[22] mescide gelmişti. Söz konusu kimse de bu parayı ona verdi. Yezid bu durumu fark edince, "Vallahi sana vermek istememiştim." diyerek oğlundaki parayı geri almak istedi. Ma'n ise vermeyeceğini söyleyince tartıştılar. Durumu Hz. Peygamber'e ilettiklerinde o (sav), şöyle karar verdi: *"Ey Yezid! Niyet ettiğin üzere verdiğin sadakanın sevabı senindir. Ey Ma'n! Aldığın para da senindir."*[23]

Hz. Peygamber, *"Dile getirmedikçe veya fiiliyata dökmedikçe Allah, ümmetimi akıllarından geçirdikleri hususlarda sorumlu tutmamıştır."*[24] buyurarak insanın zihnine gelen veya nefsinde hissettiği vesvese türü gelip geçici duygulardan ve olumsuz düşüncelerden sorumlu olmadığını açıklamıştı. Nitekim şeytanın insanın içine attığı ve hiç kimsenin kurtulamayacağı bu şeyler sorumluluk kapsamında değildir. Hatta bir keresinde bazı sahâbîler Resûlullah'a gelerek, "Bazen söylemesi bile bize çok ağır gelecek şeyler içimizden geçiyor." dediklerinde Hz. Peygamber, *"İşte bu imanın en açık şeklidir."* buyurmuştur.[25]

18 MK5942 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 185.
19 B2839 Buhârî, Cihâd, 35.
20 T1653 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 19; M4930 Müslim, İmâre, 157.
21 Hİ6/192 İbn Hacer, *İsâbe*, VI,192.
22 BM2712 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, V, 2541-2542.
23 B1422 Buhârî, Zekât, 15.
24 M331 Müslim, Îmân, 201.

Hz. Peygamber'in yukarıdaki hadisinde *"akıllarından geçirdikleri"* ifadesi ile kastettiği şey, teşebbüs ve kast safhasına gelmeyen, sadece akıldan geçen olumsuz düşüncelerdir. Ayrıca Resûlullah, bir kimsenin niyet edip kararlılık sergilediği olumlu düşüncelerinden dolayı sevap kazanabildiği hâlde olumsuz düşünceleri yüzünden günaha girmediğini şöyle ifade etmiştir: *"İzzet ve celâl sahibi Allah şöyle buyurdu: 'Kulum iyi bir iş yapmaya niyet eder de yapmazsa ona bir iyilik (sevabı) yazarım. Ama onu yaparsa on kattan yedi yüz kata kadar iyilik (sevabı) yazarım. Eğer (kulum) bir kötülük yapmaya niyet eder de yapmazsa onu (bir günah olarak) yazmam. Fakat onu yaparsa ona bir kötülük (günahı) yazarım.'"*[26] Başka bir rivayette Hz. Peygamber, yukarıda geçen kutsî hadisi bildirdikten sonra, *"Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."*[27] âyetini okumuştur.[28]

Allah, kullarının amellerini yazmakla görevli meleklerine şöyle buyurur: *"Kulum bir kötülük yapmak istediğinde, onu eyleme dökene kadar yazmayın. Eğer onu işlerse o zaman onu aynen olduğu gibi yazın. Eğer onu benim için terk ederse, ona bir sevap yazın..."*[29] Kötü düşüncenin eyleme dökülmediği sürece yazılmaması, onun günah olmadığını gösterir. Kötülüğü terk etmeye sevap yazılması ise elbette kulun bu kötülüğü işlemeye fırsat bulamaması, gücü yetmemesi ya da engellenmesi gibi durumlara değil, sırf Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek, takva gereği aklından geçen kötülüğü fiiliyata dökmekten vazgeçmesi durumuna işaret etmektedir. Görüldüğü gibi Yüce Allah'ın rahmeti ve kötülüğün engellenmesindeki teşviki bu hadiste açıkça ortaya çıkmaktadır.

İnsanlara, canlılara ve eşyaya iyimser bakmak, onlar hakkında pozitif düşüncelere sahip olmak, hüsn-i zan beslemek, hüsn-i niyet taşımak, Müslüman ahlâkındandır. İyi düşünmek, iyi niyetli olmak insana hem dünya hem de âhirette huzur ve saadet getirir. Niyetin temizliği, samimiliği ve ona yüklenen anlam ölçüsünde yararlı davranışlar ve salih ameller değer kazanır. Davranışlarında her zaman âhireti tercih eden Hz. Peygamber, Müslümanların da fiillerinde geçici ve kısa olan dünyayı değil, sonsuz ve gerçek hayatı düşünmelerini arzular. Bununla birlikte o, amellerin sayısının değil, niteliğinin önemli olduğunu öğretirken, niyette de hiçbir dünyevî karşılık gözetilmeden sadece Allah'ın hoşnutluğunun esas alınması gerektiğini şöyle vurgular: *"Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir, Allah için engel olursa, imanı kemale ermiştir."*[30]

25 M340 Müslim, Îmân, 209.
26 M335 Müslim, Îmân, 204; B6491 Buhârî, Rikâk, 31.
27 En'âm, 6/160.
28 T3073 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 6.
29 B7501 Buhârî, Tevhîd, 35.
30 D4681 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15.

SALİH AMEL
İYİ İŞ, DOĞRU DAVRANIŞ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ
إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
*"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz,
ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*
(M6543 Müslim, Birr, 34)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى بَكْرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلاَثَةٌ فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسْرٍ: أَنَّ أَعْرَابِيًّا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ خَيْرُ النَّاسِ؟ قَالَ:
"مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَادِرُوا بِالأَعْمَالِ فِتَنًا كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِى كَافِرًا، أَوْ يُمْسِى مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا، يَبِيعُ دِينَهُ بِعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"قَالَ اللَّهُ ﴿عَزَّ وَجَلَّ﴾: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ."

Abdullah b. Ebû Bekir anlatıyor: Enes b. Mâlik'ten işittiğime göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey öleni (mezara kadar) takip eder; ikisi geri döner, biri kalır. Ailesi, malı ve ameli onu takip eder. Ailesi ve malı geri döner, ameli kalır."*

(M7424 Müslim, Zühd, 5)

Abdullah b. Büsr'den nakledildiğine göre, bir bedevî, "Ey Allah'ın Resûlü! En hayırlı insan kimdir?" dedi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Ömrü uzun ve ameli güzel olan kimsedir."*

(T2329 Tirmizî, Zühd, 21)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gecenin zifiri karanlıklarına benzeyen fitneler ortaya çıkmadan (salih) ameller yapmakta acele edin! Zira o zaman kişi mümin olarak sabaha çıkacak, kâfir olarak akşamlayacak yahut mümin olarak akşamlayacak, kâfir olarak sabaha çıkacak; dünyevî çıkarlar karşılığında dinini satacaktır."*

(M313 Müslim, Îmân, 186)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Yüce) Allah şöyle buyurdu: 'Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım.'"*

(M7132 Müslim, Cennet, 2)

On yedi yaşında İslâm'ı seçen ve ilk Müslümanlardan olan Sa'd b. Ebû Vakkâs (ra),[1] Allah Resûlü'yle ilgili bir anısını şöyle anlatmaktadır:

"Veda Haccı senesi hastalığımın artması üzerine Resûlullah (sav) beni ziyarete gelince ona, 'Yâ Resûlallah! Gördüğün gibi hastalığım çok arttı. Ben mal sahibiyim. Bir kızımdan başka da vârisim yok. Malımın üçte ikisini sadaka olarak verebilir miyim?' dedim. Resûlullah (sav), *'Hayır.'* buyurdu. 'Yarısını sadaka olarak verebilir miyim?' dedim. *'Hayır.'* buyurdu. Sonra Allah Resûlü (sav), *'Üçte biri olur. Hatta üçte bir bile çoktur. Vârislerini zengin bırakman, insanlara el açan fakirler olarak bırakmandan daha iyidir. Allah'ın rızasını kazanmak için vereceğin her nafaka, hatta hanımının ağzına koyduğun her lokma, sana sevap kazandırır.'* buyurdu.

'Yâ Resûlallah! Arkadaşlarım seninle Medine'ye gidecekler. Ben geride mi bırakılacağım?' dedim. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Sen geride bırakılmayacaksın, daha salih ameller işleyeceksin ve derecen yükselecek. Umulur ki sen hayatta bırakılacaksın ve bazı topluluklar senden yararlanacak, öteki (düşman) topluluklar da senden zarar göreceksin!'*"[2]

Allah Resûlü'nün bu umut ve temennisi gerçekleşecek, Mekke'de öleceğinden endişelenen Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hicrî 55. seneye kadar yaşayacak ve nice salih ameller işleyecekti. Bedir ve Uhud Savaşlarında nasıl aktif rol oynadıysa, büyük bir komutan ve askeri bir deha olarak Kâdisiye'de Sâsânîleri hezimete uğratacak ve Medâin'i fethedecekti. Ele geçirilen Irak topraklarında Müslümanları teşkilatlandıracak ve Kûfe gibi bir ilim ve kültür şehrini kuracaktı.[3] Bunlar onun geride bıraktığı salih amellerinden sadece birkaçıydı.

"Salih amel", din dilindeki yaygın kullanımı ile öncelikle Allah Teâlâ'ya ibadet ve taatte bulunmak, Allah'ın kullarının yararına faydalı işler demektir. Helâl ve meşru olan her türlü iş, şayet düzgün, sağlam, dürüst yapılıyorsa bu, salih amel olarak nitelenir. Birçok âyet ve hadiste "amel" ile daha çok ecir/sevap kazanmak için yapılan çeşitli ibadet ve taat dile getirilir; bununla birlikte "salih amel" kavramının kapsamının çok daha geniş olduğu unutulmamalıdır.

[1] ST3/139 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 139.
[2] MU1461 *Muvatta'*, Vasiyyet, 3; B4409 Buhârî, Meğâzî, 78.
[3] EÜ2/452 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 452-457.

Yüce Allah yüze yakın âyette, *"iman eden ve salih amel işleyen"* buyurarak iman etmekle salih amel işlemeyi yan yana zikretmiştir.[4] Âyetlerde geçen *"salih amel işleyenler"* nitelemesi, başta ibadetler olmak üzere her türlü olumlu ve yararlı davranış ve işleri ifade etmektedir.

İman ile birlikte salih amel, Müslüman'ın hayat anlayışını, iş ahlâkını ve üretim felsefesini göstermektedir. Buna göre her meslek erbabı işini temiz yapmalı, hizmetin hakkını vermelidir ki, böylece helâlinden kazanmış olsun. Şu hâlde iman ve salih amel, kişiyi ahlâklı ve sorumlu davranışlara yöneltmeli, karşılıklı hak ve hukukun korunmasına sevk etmelidir. Bu durum ortaklar için de,[5] alıcı ve satıcı için de genel geçer bir kuraldır. Salih bir müminin işi, çalışması, üretimi de aynı şekilde salih, yani dürüst olmalıdır. Bundan dolayıdır ki Resûlullah (sav), *"Salih bir kişi için, salih mal ne kadar güzeldir!"* buyurmakla hem salih kimseyi, hem de onun helâl kazancını övmektedir.[6] Zira salih olmayan iş, neticesi itibariyle karşı tarafı zarara sokacağından beraberinde kul hakkını getirecek; haksız ve haram kazanç ise o şahsın ibadetlerini dahi olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla işi salih olmayanın, kendisi de asla salih olamayacaktır.

Salih amel kavramının geniş bir anlam bütünlüğüne sahip olduğunu teyit eden başka âyetler de vardır. Örneğin Yüce Allah, demir zırhlar imal etmelerini emretmesinin hemen ardından Hz. Dâvûd'a ve ailesine *"Ve salih amel yapın!"*[7] derken, zırhların sağlam yapılması gereğini hatırlatmaktaydı.

Salih amel, Müslümanlara sadece âhiret mutluluğu değil, güzelliklerle dolu bir dünya hayatı da sunmanın yoludur: *"Erkek veya kadın, kim mümin olarak salih amel/iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını, yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz."*[8] Görüldüğü gibi bu âyet-i kerimede imanın ve salih amellerin, öncelikle "dünyada hoş bir hayat sağlayacağı" üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Yüce Rabbimiz, *"Andolsun, Zikir'den sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzüne muhakkak benim salih kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık."*[9] derken, yeryüzü egemenliğinin salih amel işleyen birey ve toplulukların hakkı olduğunu ilân etmektedir: *"Allah, içinizden iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi, onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar, bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar..."*[10]

[4] Bakara, 2/25, 62, 82, 277.
[5] Sâd, 38/24.
[6] HM17915 İbn Hanbel, IV, 197.
[7] Sebe', 34/11.
[8] Nahl, 16/97.
[9] Enbiyâ, 21/105.
[10] Nûr, 24/55.

Sadece işler değil, insanlar da "salih" olur. Salih evlât sahibi olmak şükredilecek bir durumdur. *"Eğer bize salih bir evlât verirsen andolsun ki biz şükredenlerden oluruz."*[11] Salih babaların evlâtları bazen salih olmayan işler yapabilir. Nitekim babası Nuh'un (as) yalvarmasını kâle almayan, tufanı görmesine rağmen kurtuluş gemisine binmeyen evlâdının bu tavrı, Kur'an'ın diliyle *"salih olmayan bir amel"*[12] diye nitelendirilmiştir. Diğer taraftan iman eden ve salih ameller işleyenler, *"yaratılmışların en hayırlıları"* olarak değerlendirilmiştir.[13]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah'a çağıran, salih amel işleyen ve 'Kuşkusuz ben Müslümanlardanım.' diyenden daha güzel sözlü kimdir?"* buyrulmaktadır.[14] "Âyinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz! Şahsın görünür rütbe-i aklı, eserinde." deyişi de aynı espiriye işaret etmektedir.

Yüce Allah, dünya ve âhirette izzet ve şeref isteyenlere bu makama yükselebilmeleri için iki yol öğretir: *"Güzel söz ve salih amel!"*[15] İman ve salih amel, aynı zamanda Allah nezdinde insanların değerini gösteren en önemli iki ölçüdür: *"Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlâtlarınız. İman edip salih amel yapanlar müstesna, onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler."*[16] Âyetteki mesajı Allah Resûlü de şu şekilde özetler: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[17]

Kur'an'da, *"Mallar ve çocuklar dünya hayatının süsüdür. Ama kalıcı salih işler (el-bâkıyâtü's-sâlihât) ise, Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdırlar."*[18] buyrulmasına bakılırsa, *"bâkî/kalıcı"* olmasının, salih amelin temel vasfı olduğu söylenebilir. Ancak bu kalıcı iyilikler, kulun ölümünden sonra geride bıraktıkları ile beraberinde götürdüklerini ifade eder. Nitekim bir hadisinde Sevgili Peygamberimiz, kulun, geride bıraktığı faydalı bilginin, kendisine dua eden salih evlâdın ve faydası süregelen sadakalarının, ölümünden sonra dahi sevabından yararlanmaya devam edeceği ameller olduğunu[19] haber verir. Bir başka rivayette zikredilen mescit yaptırmak, yolcular için misafirhane inşa etmek ve bir yere su getirmek gibi kalıcı yatırımlar da bu cümledendir.[20] Yine Peygamber Efendimizin haber verdiğine göre, *"Üç şey ölüyü (mezara kadar) takip eder; ikisi geri döner, biri kalır. Ailesi, malı ve ameli onu takip eder. Ailesi ve malı geri döner, ameli kalır."*[21]

Salih amel, Müslümanların hem dünyaları hem de âhiretleri için büyük öneme sahiptir. Allah Resûlü, bir bedevînin kendisine insanların

[11] A'râf, 7/189.
[12] Hûd, 11/46.
[13] Beyyine, 98/7.
[14] Fussilet, 41/33.
[15] Fâtır, 35/10.
[16] Sebe', 34/37.
[17] M6543 Müslim, Birr, 34.
[18] Kehf, 18/46.
[19] M4223 Müslim, Vasiyyet, 14.
[20] İM242 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[21] M7424 Müslim, Zühd, 5; B6514 Buhârî, Rikâk, 42.

en hayırlısının kim olduğunu sorması üzerine, *"Ömrü uzun ve ameli güzel olandır."* cevabını vermiştir.[22] Hiç bitmeyecekmiş gibi süren dünya hayatının ve dünya nimetlerinin ansızın tükenebileceğine dikkat çeken Efendimiz, ashâbını şu sözlerle uyarmıştır:

"Yedi şey gelmeden önce (salih) ameller işlemede acele edin! Ne bekliyorsunuz? Her şeyi unutturan yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi, sıhhati bozan hastalığı mı, bunaklaştıran ihtiyarlığı mı, ansızın geliveren ölümü mü, beklenenlerin en şerlisi olan Deccâl'i mi? Yoksa kıyameti mi? Ki kıyamet (hepsinden) daha dehşetli ve daha acıdır."[23]

"Gecenin zifiri karanlıklarına benzeyen fitneler ortaya çıkmadan (salih) ameller yapmakta acele edin! Zira o zaman kişi mümin olarak sabaha çıkacak, kâfir olarak akşamlayacak yahut mümin olarak akşamlayacak, kâfir olarak sabaha çıkacak; dünyevî çıkarlar karşılığında dinini satacaktır."[24]

Kur'an'da Allah'ın rızası gözetilerek yapılmış olan her türlü iyi, güzel ve yararlı iş, "sâlihât" olarak geçmekte, bu işleri yapan kimseler de, "salihler" olarak anılmaktadır. Salih kimseler dünyada nasıl örnek gösterilmişse, âhirette de en kazançlı çıkanların başında olacaklardır. Kur'an'da bu kimseler, peygamberler, dosdoğru olanlar ve şehitlerle beraber Allah'ın nimete eriştirdiği kişiler arasında sayılmışlardır.[25] Allah Resûlü de, onların nail olacağı mükâfatları Yüce Yaratıcı'nın dilinden şöyle ifade etmiştir: *"Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım."*[26] Nitekim daima salihlerle beraber olmayı arzulayan Hz. Peygamber, gerçek dostunun ancak Allah Teâlâ ve salih müminler olduğunu ifade etmiştir.[27]

Salih kullar, kendileri için Allah'ın gönüllerde sevgi tohumlarını yeşerttiği güzel insanlardır. *"İman edip de salih davranışlarda bulunanlara gelince; onlar için Rahmân, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır."*[28] Peygamber Efendimiz (sav), *"Allah bir kul hakkında hayır isterse, o hayrı işlemeye onu yetkili kılar."* buyurmuşlar, ashâb-ı kirâmın, "Allah bunu nasıl yapar yâ Resûlallah?" sorusuna da, *"Ölümden önce o kulu salih amel işlemeye muvaffak kılar."* cevabını vermişlerdir.[29]

Tam anlamıyla fesadın/ifsadın yani bozgunculuğun karşıtı olan salâh/ıslah kelimesinin özünde yapıcı olmak, iyileştirmek, düzeltmek, barış tesis etmek anlamları vardır. Yüce Allah, *"Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız?"*[30] derken, salih amelin barış ve huzuru temin etme fonksiyonuna işaret etmiş olmaktadır. Allah Resûlü (sav)

[22] T2329 Tirmizî, Zühd, 21.
[23] T2306 Tirmizî, Zühd, 3.
[24] M313 Müslim, Îmân, 186.
[25] Nisâ, 4/69.
[26] M7132 Müslim, Cennet, 2; B7498 Buhârî, Tevhîd, 35.
[27] B5990 Buhârî, Edeb, 14; M519 Müslim, Îmân, 366.
[28] Meryem, 19/96.
[29] T2142 Tirmizî, Kader, 8; HM12059 İbn Hanbel, III, 106.
[30] Sâd, 38/28.

iki kişinin arasını düzeltmenin (ıslâhu zâti'l-beyn), nafile oruç, namaz ve sadakadan daha üstün bir davranış olduğunu söylerken, iki insan arasına fesat sokmanın da barışın kökünü kazıyan bir davranış olduğunu belirtmiştir.[31]

İman, güzel bir davranışın Allah indinde kabule mazhar olması için gereken ilk ve en önemli koşuldur. İnandıktan sonra salih amel işleyenlerin çabalarının zayi olmayacağına[32] ve karşılığının kesintisiz olarak verileceğine[33] dair birçok ilâhî vaat bulunmaktadır. İman olmaksızın sergilenen iyi davranışlar, âhiret hayatı için bir fayda sağlamayacaktır: *"Allah, sırf kendi rızası için yapılmayan hiçbir ameli kabul etmeyecektir."*[34] Dolayısıyla Allah'ın rızası bulunmayan amel de salih görülmeyecektir. Peygamber-i Zîşân Efendimiz, Allah için değil de, başka varlıklar için çalışanlara âhiret günü bir münadinin şöyle sesleneceğini haber verir: *"Kim işlediği bir amelde Allah'a başkasını ortak koşmuşsa sevabını Allah'tan başkasından istesin. Zira Allah kendisine ortak koşulmasından en uzak olandır."*[35]

Kur'an'da salih amelin, kötülüklerin ve günahların karşısında bir alternatif olarak sunulduğu görülür.[36] Bu alternatif, kulun hem kendine yaptığı kötülükler, hem de başkalarının kendisine yaptığı kötülükler için geçerlidir. Allah Teâlâ salih ameli tevbenin bir parçası olarak bizlere takdim eder: *"...Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tevbe eder, durumunu düzeltirse, Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[37]

Gerçekten de inananlar, başkalarından gördükleri kötülükleri onlara iyilik yaparak gidermeye çalıştıkları gibi,[38] başkalarına yaptıkları kötülükleri ve kendi günahlarını da ancak salih amelle düzeltebilirler. Başkasına yapılan bir haksızlık veya bir kötülüğün bağışlanması için sadece pişman olup tevbe etmek yetmez. O haksızlığı düzeltmek de gerekir. Örneğin gereksiz yere başkasının onuruyla oynayarak ve ona ait bir malı zimmetine geçirerek haksızlık yapan kimse, kıyamet günü gelmeden önce yaptığı bu haksızlığı telâfi etmelidir. Ya hak sahibiyle helâlleşmeli veya hakkını geri ödemelidir. Bunu yapmadığı takdirde işlediği salih amellerinden de olur.[39] Şu hâlde kul hakkını yiyen kimse, sabah akşam namaz kılıp niyaz eylese de yaptığı kötülüğü temizleyemez, kendisini aklayamaz. Fakat işlenen günah, kul ile Allah arasındaki bağı zedeleyen türden ise, elbette bu durumda tevbeden sonra yapılacak her türlü iyilik, günahı temizleyecektir. Zira kötülükleri ancak iyilikler silebilir.[40]

Takva, Müslüman'ın salih amel işleyerek Allah'ın azabından kendini koruması anlamına geldiğine göre,[41] salih amel sadece günahları silmekle

[31] D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.
[32] Enbiyâ, 21/94; Kehf, 18/30.
[33] Tîn, 95/6.
[34] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.
[35] T3154 Tirmizî, Tefsîr, 18.
[36] Fussilet, 41/46; Câsiye, 45/15.
[37] En'âm, 6/54.
[38] Ra'd, 13/22; Kasas, 28/54.
[39] B2449 Buhârî, Mezâlim, 10.
[40] HM3672 İbn Hanbel, I, 388; Hûd, 11/114.
[41] LA54/4902 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, LIV, 4902.

kalmaz, aynı zamanda mümin için "takva" zırhına dönüşür ve günah işlemesine mani olur. Zaten Müslüman, *"Nerede olursan ol Allah'a karşı gelmekten sakın; (işlediğin) bir kötülüğün arkasından hemen bir iyilik yap ki onu yok etsin..."*[42] nebevî buyruğu doğrultusunda hareket eder ve böylece kendisini korumuş olur. "Salâh, iyilik, güzellik", müminin sadece ibadet hayatına değil, onun ahlâkına ve tüm davranışlarına yansımalıdır. O hâlde her mümin Sevgili Nebî'nin (sav) öğrettiği şu duayı sık sık tekrarlamalıdır:

"...Allah'ım, beni amellerin en güzeline ve ahlâkın en güzeline kavuştur. Onların en güzeline ancak sen ulaştırırsın. Beni kötü işlerden ve kötü ahlâktan muhafaza et. Bunlardan ancak sen koruyabilirsin."[43]

Ölümü hâlinde kulun kendisiyle birlikte gidecek olan ve mizanın sevap kefesini kendi lehine ağırlaştıracak olan hiç kuşkusuz kulun salih amelleridir. *"Her nefis yarın için ne hazırladığına bir baksın."*[44] ilâhî emrinde kastedilen hazırlık da salih amellerden başka bir şey değildir. Elbette Allah'ın rahmeti ve lütfu olmaksızın sadece işlediği iyi ameller sayesinde kul cennete giremez.[45] Ancak müminin, âhirete dair kaygılarını azaltacak ve ebedî kurtuluş için bir umut kaynağı olacak iman ve salih amelden başka sermayesi de yoktur.

"De ki: 'Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, müminler de göreceklerdir. Sonra (duyular dışında kalan) gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz. O da size bütün yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir.'"[46]

Şu hâlde, *"Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi O'na ortak koşmasın!"*[47]

[42] T1987 Tirmizî, Birr, 55; DM2819 Dârimî, Rikâk, 74.
[43] N897 Nesâî, İftitâh, 16.
[44] Haşr, 59/18.
[45] B6467 Buhârî, Rikâk, 18.
[46] Tevbe, 9/105.
[47] Kehf, 18/110.

SEVAP ve GÜNAH
AMELLERİN KARŞILIĞI

عَنْ وَابِصَةَ بْنِ مَعْبَدٍ الْأَسَدِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِوَابِصَةَ: ... "الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِى النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِى الصَّدْرِ وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ."

Esed kabilesine mensup Vâbisa b. Ma'bed,
Resûlullah'ın (sav) kendisine şöyle dediğini nakletmiştir:
"... İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir; kötülük ise, insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir."
(DM2561 Dârimî, Büyû', 2)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلاَمَهُ، فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَه بِمِثْلِهَا."

عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أبِيهِ قَالَ:...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "مَنْ سَنَّ فِى الْإِسْلاَمِ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ فِى الْإِسْلاَمِ سُنَّةً سَيِّئَةً كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ."

عَنْ أبِى ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz İslâm'ı güzelce yaşadığında, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar (sevap) yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli (günah) yazılır."*

(B42 Buhârî, Îmân, 31)

Münzir b. Cerîr'in, babası (Cerîr b. Abdullah) yoluyla naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim İslâm'da güzel bir davranışa öncülük ederse hem (kendi yaptığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olursa, hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez."*

(M2351 Müslim, Zekât, 69)

Ebû Zer diyor ki: "Allah Resûlü (sav) bana şöyle dedi: *'Nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın. Bir kötülüğün arkasından hemen iyilik yap ki onu yok etsin. Bir de insanlara güzel ahlâkla davran!'*"

(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

Hz. Peygamber ile bir arada yaşayan sahâbîler, istedikleri zaman gidip ona soru sorabiliyorlardı. Ancak o dönemde İslâm'ı kabul eden herkes, Peygamber'in yakın ashâbı kadar şanslı değildi. Hicretin dokuzuncu senesinde, kabilesinden on kişilik bir heyetle Medine'ye gelip Müslüman olan Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî de bunlardan biriydi.[1] O, Medine'nin yerlisi değildi ve Peygamber Efendimizden İslâm ile ilgili gerekli hususları öğrenip memleketine geri dönecekti. Medine'de kalacağı süre zarfında sorumluluklarını, nelerin sevap nelerin günah olduğunu öğrenip dönmek istiyordu. Bu amaçla, doğru Resûlullah'a gitti. Ne var ki, Hz. Peygamber'in etrafında oldukça kalabalık bir cemaat vardı. Ancak Vâbisa kararlıydı. Oradakileri kızdırmak pahasına da olsa, kalabalığı yararak ilerlemeye ve 'yanı başında olmaktan en çok mutluluk duyacağım insan' diyerek niteleyeceği Sevgililer Sevgilisi'ne yaklaşmaya çalıştı. Vâbisa'nın bu telaşını takip eden Nebî (sav), *"Yaklaş ey Vâbisa! Yaklaş ey Vâbisa!"* dedi. Bunun üzerine dizi dizine değecek kadar yakınına gelen Vâbisa henüz sorusunu sormadan Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Bana iyilik ve kötülüğün (sevap ve günahın) ne olduğunu sormaya mı geldin?"* "Evet" dedi Vâbisa. Elleriyle Vâbisa'nın göğsüne dokunan Resûl-i Ekrem (sav): *"Kendine danış ey Vâbisa! İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir; kötülük ise, insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir."*[2] buyurdu.

Aynı soruyu on sekizinde İslâm'la şereflenen ve Allah'ın Resûlü'ne daha fazla soru sorup daha çok şey öğrenmek amacıyla bir yılını Medine'de geçiren Nevvâs b. Sem'ân da sormuştu. Onun aldığı cevap da Vâbisa'nınkinden pek farklı değildi: *"İyilik, güzel ahlâktır; kötülük ise, vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir."*[3]

İlk İslâm toplumunun iyilik ve kötülük gibi evrensel nitelikli kavramlardan ve bunların içeriğinden habersiz oldukları düşünülemez. Ancak onlar İslâm'la birlikte bu kavramların uhrevî boyutuyla tanışmışlar, iyinin 'sevap', kötünün ise 'günah' olduğunu öğrenmişlerdi. Aslında bulûğ çağı-

[1] TK30/39 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 392.
[2] HM18164 İbn Hanbel, IV, 227; DM2561 Dârimî, Büyû', 2; MK18923 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 148.
[3] M6517 Müslim, Birr, 15.

na ermiş ve akıllı olan her insan, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilir. Zira Yüce Yaratan kötülük duygusunu ve bundan sakınma erdemini insan fıtratına[4] ilham etmiştir.[5] İnsana düşen, Rabbinden gelen bu ilhamla, tertemiz olan fıtratını[6] günahlardan koruyup doğru davranışlara yönelmektir. Bununla birlikte âhiret inancıyla yeni tanışmış ve onu benimsemiş ilk Müslümanlar arasında hangi davranışların sevap kazandıracağı, hangilerinin de günaha yol açacağı özel bir ilgi ve merak konusu olmuştu.

Sergiledikleri güzel davranışların asla zayi olmayacağını,[7] karşılığının kesintisiz bir şekilde verileceğini,[8] bu davranışları sayesinde ebedî cennet yurdunda sayısız rızıklarla donatılacaklarını[9] öğrenen sahâbîler, Allah Resûlü'ne sık sık "Hangi ameller daha iyidir?", "Allah'ın en çok hoşuna giden davranışlar hangileridir?" gibi sorular yöneltiyorlardı. Resûl-i Ekrem de muhatabının içinde bulunduğu duruma ve ihtiyacına göre bu sorulara farklı cevaplar veriyordu. Onun (sav) dilinde en hayırlı veya Allah'ın en çok hoşuna giden davranış, şartlara ve muhataplara göre değişken bir nitelik arzederek, bazen Allah ve Resûlü'ne iman ile Allah yolunda cihad etmek,[10] bazen cihadla emrolunmayan hanımlar için 'cihadın en hayırlısı' dediği makbul bir hac,[11] bazen vaktinde kılınan namaz ve ana babaya iyi davranmak,[12] bazen de oruç ibadeti olabilmekteydi.[13]

Allah katında mükâfatlandırılacak davranışların sınırı yoktur. Sevap, davranışlarımızın Allah nezdinde hüsn-i kabul görmesi olduğuna göre, esasında davranışı sevaba dönüştüren onun niceliği değil, niteliğidir. Ameli sevaba çeviren şey öncelikle niyettir. Söz konusu niyet ise, Allah'ın sevgisini ve rızasını elde etmek dışında hiçbir amaç gözetmemektir. Bu bakımdan diyebiliriz ki, hiçbir iyilik küçük görülmemelidir. Basit gibi görünmekle beraber geçmiş günahların silinmesine vesile olan nice davranış vardır. Bazen susuzluktan dili sarkmış ve ölmek üzere olan bir köpeğe iki yudum hayat suyu temin etmek,[14] bazen gelip geçene rahatsızlık veren yoldaki bir taşı, çerçöpü alıp kenara koyuvermek[15] ebedî mutluluğun kapılarını açmaya vesiledir. Allah rızası için bir hasta ziyareti, meleğin, *"İyi ettin! Attığın adımlar hayırlı olsun, cennette bir yerin yuvan olsun."*[16] muştusuyla karşılık bulabilir. Ve bazen tatlı bir söz, cehennem ateşini söndürebilir,[17] bir güler yüz, sevap hanesine artı olarak kaydedilebilir. Bu bakımdan Allah Resûlü'nün, *"Hiçbir iyiliği küçümseme."*[18] şeklindeki öğüdü anlamlıdır.

Allah rızası dışında yapılan ameller makbul olmadığı için[19] sevap işleme niyeti olmaksızın birtakım dünyevî çıkarlar gözetilerek yapılan iyilik-

[4] M6757 Müslim, Kader, 22.
[5] Şems, 91/8.
[6] M6758 Müslim, Kader, 23.
[7] Kehf, 18/30.
[8] Tîn 95/6.
[9] Mü'min, 40/40.
[10] B26 Buhârî, Îmân, 18.
[11] B1520 Buhârî, Hac, 4.
[12] M252 Müslim, Îmân, 137.
[13] N2224 Nesâî, Sıyâm, 43.
[14] B3321 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 17; M5860 Müslim, Selâm, 154.
[15] B652 Buhârî, Ezân, 32.
[16] T2008 Tirmizî, Birr, 64.
[17] M2349 Müslim, Zekât, 68.
[18] M6690 Müslim, Birr, 144.
[19] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.

lerin sevaba dönüşmesi mümkün değildir. Gerçekleştirilen eyleme sevap yahut günah sıfatını kazandıran, dolayısıyla da günah boyutunda kişiye sorumluluk yükleyen etkenlerden biri de niyetin yanı sıra kişinin iradesidir. Zira Allah hiç kimseyi gücünün yetmediği şeyle sorumlu tutmamıştır.[20] Dolayısıyla yanılma, unutma ve zorlama gibi kişinin iradesi dışındaki hâllerde vukû bulan yanlış ve kötü davranışlar mazur görülmüştür.[21]

"Yaptığınız her iyiliğin karşılığını Allah katında bulursunuz."[22] buyuran Allah (cc), aynı zamanda bu karşılığın kat kat olacağını, buna karşın yapılan kötülüklere ise sadece misliyle karşılık verileceğini buyurmaktadır.[23] Aynı şekilde Peygamber Efendimiz de, *"Biriniz İslâm'ı güzelce yaşadığında, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar (sevap) yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli (günah) yazılır."*[24] buyurmuştur. Ayrıca Peygamberimizin ifade ettiği üzere, inanan bir kul eyleme geçirmediği kötü niyet ve planlarından ötürü cezaya çarptırılmayacak,[25] kötü niyetini gerçekleştirdiği vakit ise ancak misliyle cezalandırılacaktır.[26] Bunun yanında Rahmân'ın hoşnutluğunu kazanmak için kulun hayırlı bir işe sadece niyet etmesi bile yeterlidir. Bu niyetini bir de eyleme dönüştürdü mü artık o iyilik çok daha fazlasıyla karşılık bulacaktır.[27] Zira Rabbimizin ikramı ve ihsanı sınırsızdır.[28] Şu hâlde bir hurma deyip geçmemeli, helâl kazançtan olması kaydıyla kulun samimi niyetlerle sadaka olarak verdiği bir tanecik hurmanın sevabının, Rahman'ın nezdinde kat kat artırılacağı unutulmamalıdır.[29]

Medine'de bir öğle vaktiydi. Ashâb her zamanki gibi Mescid-i Nebevî'de toplanmış, namaz vaktini beklemekteydi. Derken, yalın ayaklı bazı insanlar geldi. Üstlerinde doğru dürüst giyecekleri yoktu. Kaba yün abalarını başlarına geçirivermişlerdi. Mudar kabilesine mensup olan bu adamlar, kılıçlarını kuşanmış bir vaziyette mescide girdiler. Ne kadar muhtaç oldukları her hâllerinden belliydi. Onların bu durumunu görür görmez Rahmet Elçisi'nin yüzü değişiverdi. İçeri girip çıktıktan sonra Bilâl'e ezan okumasını emir buyurdu. Allah Resûlü namazdan sonra bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra konuşmasına, *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir."*[30] âyetiyle başladı. Ardından Haşr sûresinin 18. âyetini okudu: *"Ey inananlar! Allah'tan sakının ve herkes*

[20] Bakara, 2/286.
[21] İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16.
[22] Bakara, 2/110.
[23] En'âm, 6/160.
[24] B42 Buhârî, Îmân, 31.
[25] B6664 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 15.
[26] M336 Müslim, Îmân, 205.
[27] HM7195 İbn Hanbel, II, 235.
[28] Mü'min, 40/40.
[29] M2342 Müslim, Zekât, 63.
[30] Nisâ, 4/1.

yarın (âhiret) için neler hazırladığına bir baksın!" Sözüne devamla, *"Herkes altın ve gümüş paralarından, elbisesinden, buğdayından ve hurmasından bir avuç, hatta yarım hurma da olsa sadaka versin!"* buyurarak mescitteki ashâbını bu fakirlere yardım etmeye çağırdı. Bunun üzerine ensardan bir zât, taşımakta güçlük çektiği bir torbayla mescide girdi. Sonra diğerleri onu takip etti, herkes imkânı nispetinde ne bulduysa getirmişti. Neticede mescidin ortasında iki kocaman yiyecek ve giyecek öbeği oluştu. Bu manzara karşısında sevinçten yüzü parlayan Kutlu Nebî, hayırlı bir işe öncülük etmenin âhiret yurduna getirisini, şu cümlelerle müjdeledi:

"Kim İslâm'da güzel bir davranışa öncülük ederse hem (kendi yaptığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olursa, hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez."[31]

Allah Resûlü'nün teşvik edici konuşmasında dile getirdiği, *"...Herkes yarına (âhirete) neler hazırladığına bir baksın."*[32] âyeti, sahâbîlerin üzerinde o kadar kuvvetli bir tesir meydana getirmiş olmalı ki, onlar, bu yoksul grubun ihtiyaçlarını gidermek için seferber olmuşlar ve âdeta bir yarış içine girmişlerdi. Onların Mescid-i Nebevî'de Mudarlı yoksullar için biriktirdikleri yiyecek ve giyecekler gerçekte âhirete götürmek üzere biriktirdikleri azığın bir parçasıydı. Orada birikenlerin âhirette ilâhî bir lütufla, ödülle karşılık bulacağını biliyorlardı. Bunun için yarışmaya değerdi. Bu yarışın özelliği herkesin kazançlı çıkmasıydı. En kazançlı olan ise yarışı başlatan, yani hayra, iyiliğe öncülük edendi.

Bir kötülüğe öncülük edenin günah bakımından durumu da aslında bundan farksızdır. Allah Resûlü, bu durumda olan kişilerin akıbetini Kâbil örneğiyle inananlara anlatmıştır: *"Bir can haksız yere öldürüldüğünde onun kanından/günahından Âdem'in ilk oğluna (Kabil'e) mutlaka bir pay düşer! Çünkü öldürme âdetini ilk kez başlatan odur."*[33] Kötülük etmek, kötülükte işbirliği yapmak, kötüye ve kötülüğe göz yummak dinî olduğu kadar insanî açıdan da kabul edilir davranışlar değildir. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'e en büyük günahın ne olduğunu sormaları, iyilik kadar kötülük konusunda da hassas olduklarını göstermektedir. Allah Resûlü bu sorulara cevap verirken, Allah'a şirk koşmanın günahların en büyüğü olduğunu söyledikten sonra, anne babaya karşı saygısız ve kötü davranmak, yalancı şahitlik,[34] haksız yere adam öldürmek,[35] fakirlik endişesi ile çocuğunun canına kıymak ve

[31] M2351 Müslim, Zekât, 69; M6800 Müslim, İlim, 15.
[32] Haşr, 59/18.
[33] M4379 Müslim, Kasâme, 27; B6867 Buhârî, Diyât, 2.
[34] M259 Müslim, Îmân, 143.
[35] T1207 Tirmizî, Büyû', 3.

komşunun eşi ile zina etmek[36] gibi kötülükleri sıralamıştır. Kötülüklerin bir zincir gibi birbirini tamamladığı ve umursanmadığında çığ gibi büyüdüğü düşünülürse, Hz. Peygamber'in "günahları küçümsememeleri yönünde müminleri uyarması"[37] daha iyi anlaşılacaktır. Abdullah b. Mes'ûd da şöyle demiştir: *"Mümin kimse günahlarını, üzerine düşüverecek bir dağ gibi büyük görür. Fâcir/günahkâr kişi de günahlarını, burnu üzerine konan ve kovalayınca kaçacak bir sinek gibi görür."*[38]

Mümin, yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını sadece Allah'tan alacağını, bunun yerinin de esasen âhiret hayatı olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Ancak bu, kulun bazen bu dünyada da ödüllendirilmeyeceği veya birtakım sıkıntılarla karşılaşmayacağı şeklinde anlaşılmamalıdır. Nitekim hadislerde, "başkasına iyilik etmek ve akrabayı ziyaret etmek veya bunun tam aksine birine haksızlık etmek ve akrabalarla ilişkileri koparmak" gibi bazı davranışların sevap ve günahının âhirete ertelenmeyeceğinden söz edilmektedir.[39] Günahın, kalbi karartacağını,[40] rızıktan mahrum bırakacağını,[41] çoğalması hâlinde kişinin helâkine sebep olacağını[42] söyleyen Allah Resûlü, işlenen kötülüklerin dünya hayatındaki yansımalarına işaret etmiştir. Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (cc), inandıktan sonra iyi davranışlar ortaya koyan kullara, cennet nimetleri yanında huzurlu bir dünya hayatı da vaad etmektedir.[43] Aynı şekilde O, inkâr eden kullarına hem dünyada hem de âhirette azap olunacaklarını haber vermiştir.[44] Ancak her hâlükârda inanan insan, yaptığı iyilikler karşılığında dünyalık bir beklenti içinde olmamalıdır. Müslüman kişinin, işlediği sevap ve günaha ilk tepkisi Nebî'nin (sav) şu duasındaki gibi olmalıdır: *"Allah'ım, beni güzel bir iş yaptıkları zaman mutlu olan, günah işledikleri zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*[45]

Öte yandan mümin, yaptığı hatayı düzeltmenin, işlediği günahı temizlemenin, kusurunun bedelini bu dünyada ödemenin gayreti içinde olmalıdır. Allah Resûlü ile sık sık bir araya gelen sahâbîler arasında da zaman zaman günaha bulaşanlar olmuyor değildi. Ancak onlar işledikleri günahın altında o kadar eziliyorlardı ki, daha fazla dayanamayıp, "Helâk oldum ey Allah'ın Elçisi!" diyerek Resûl-i Ekrem'in karşısına çıkıyor ve yüz kızartıcı da olsa işledikleri günahı itiraf etmekten çekinmiyorlardı. Yaptıklarının cezasını âhirette çekmektense, dünyada verilecek her türlü cezaya razı oluyorladı. "*Nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın. Bir kötülüğün arkasından hemen iyilik yap ki onu yok etsin. Bir de insanlara*

[36] M257 Müslim, Îmân, 141.
[37] HM3818 İbn Hanbel, I, 403; DM2754 Dârimî, Rikâk, 17.
[38] T2497 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 49; B6308 Buhârî, Deavât, 4.
[39] İM4212 İbn Mâce, Zühd, 23.
[40] T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83; İM4244 İbn Mâce, Zühd, 29.
[41] İM4022 İbn Mâce, Fiten, 23; HM22745 İbn Hanbel, V, 278.
[42] B3346 Buhârî, Enbiyâ, 7.
[43] Nahl, 16/97.
[44] Ra'd 13/33-34.
[45] İM3820 İbn Mâce, Edeb, 57; HM26066 İbn Hanbel, VI, 188.

güzel ahlâkla davran!"[46] buyuran Kutlu Elçi'nin bu samimi ve dürüst insanların dertlerine nasıl çözüm bulacağını anlamak güç olmasa gerek. Bir Ramazan günü, "Helâk oldum!" feryadıyla Hz. Peygamber'e (sav) gelen bir sahâbî, oruçluyken hanımıyla ilişkiye girdiğini itiraf ederken, cezası ne ise bir an evvel çekip günah yükünden kurtulmak istiyordu. Allah Resûlü de ona, zıhâr kefareti hükmünün[47] aynısını yani bir köle azat etmesini, buna imkânı yoksa art arda iki ay oruç tutmasını, buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurmasını uygun görmüştü.[48] Sahâbeden Ebu'l-Yeser isimli bir zâtın[49] bir başkasının hanımına uygunsuz davrandığını itiraf etmesi üzerine ise şu âyet inmişti: "*Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.*"[50] Allah Resûlü, kendisine gelerek pişmanlığını ifade eden Ebu'l-Yeser'e, nâzil olan âyeti okuduktan sonra bu tavsiyenin günah işleyen bütün müminler için geçerli olduğunu bildirmişti.[51] Zira Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, dosdoğru kılınan namazın kişiyi her türlü kötülükten ve hayâsızlıktan alıkoyacağını beyan etmektedir.[52] Yine Peygamber Efendimiz, inananlara, büyük günahlardan kaçındıkları takdirde beş vakit namazın, kılınan cuma namazları ile tutulan Ramazan oruçlarının bunlar arasında işlenen günahlara kefaret olacağı müjdesini vermiş,[53] orucun tıpkı bir kalkan gibi[54] insanı günahlardan koruduğuna dikkat çekmiştir.

Kendi itiraf ve istekleriyle had cezası tatbik edilenlerin çektikleri cezalar, işledikleri günahın kefareti sayılmış olsa da[55] günah kirlerinden tam anlamıyla kurtulabilmek ancak kişinin günahından samimi bir şekilde pişmanlık duyarak tevbe etmesi ve durumunu düzeltmesiyle mümkündür.[56] Zira Rahmân olan Allah'ın merhameti her şeyi kuşatır[57] ve O, merhamet etmeyi kendi zâtına farz kılmıştır.[58] "*Günahtan tevbe eden, hiç günahı olmayan kimse gibidir.*"[59] buyuran Peygamber Efendimiz, tevbenin, günahtan kararan gönülleri nasıl temizlediğini şu güzel örnekle ifade etmiştir: "*Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o günahtan el çeker, bağışlanma diler, tevbe edip Allah'a dönerse kalbi cilalanır. Eğer tekrar aynı hatayı işlerse siyah nokta artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar.*"[60]

Böylece tevbe edenleri günahlarından arındıran Yüce Allah, bir yandan da, dünya hayatında karşılaşılan musibetleri inanan kulunun affı için bir vesile kılar. Öyle ki, müminin yorgunluğu da hastalığı da, üzüntüsü de sıkıntısı da, vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar kendisine eziyet veren her şey, işlediği günahlara kefaret sayılır.[61] Resûlullah'ın ifadesiyle

46 T1987 Tirmizî, Birr, 55.
47 Mücâdele, 58/3-4.
48 M2595 Müslim, Sıyâm, 81.
49 T3115 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11.
50 Hûd, 11/114.
51 B4687 Buhârî, Tefsîr, (Hûd) 6; M7004 Müslim, Tevbe, 42.
52 Ankebût, 29/45.
53 M552 Müslim, Tahâret, 16.
54 B7492 Buhârî, Tevhîd, 35.
55 İM2603 İbn Mâce, Hudûd, 33; T2625 Tirmizî, Îmân, 11.
56 Mâide, 5/39; En'âm, 6/54; Meryem, 19/60.
57 Mü'min 40/7.
58 En'âm 6/12.
59 İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30.
60 T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83.
61 B5641 Buhârî, Merdâ, 1.

Allah, ağacın yapraklarının dökülmesi gibi, bu sıkıntılarla mümin kulunun günahlarını döker.[62]

Ancak Rahmân olan Rabbimizin bu engin merhametine güvenip helâl-haram konusunda gevşek davranmaktan kaçınmak gerekir. Zira bir mümin her şeyden önce, Allah Resûlü'nün yaptığı gibi, günahlardan ve kötü amellerden uzak durmaya özen göstermelidir. Nitekim Sevgili annemiz Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Peygamberimiz, iki işten birini tercih etmek durumunda kaldığında, günah olmadığı takdirde kolay olanını seçer; günah olması hâlinde ise, ondan en uzak duran kimse olurdu.[63] Elinden geldiğince kötüden sakınmak ve sakındırmak, "takva" dediğimiz, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olma hâlinin bir gereğidir. Yüce Allah, kullarına kötülüğün açığına da gizlisine de yaklaşmamalarını emretmiş,[64] günahlardan uzak durmayı öğütleyerek koymuş olduğu sınırlara riayet edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[65] Dolayısıyla bilinçli bir mümin, sadece günahlardan değil, günaha götüren yollardan da uzak durmayı kendine düstur edinir.

Elbette yaratılışı gereği insanın hiç kötülük işlememesi, melekler gibi günahsız ve masum olması imkânsızdır. Nefsi ile mücadelesinin yanı sıra insanı sürekli kötü amellere teşvik eden bir de şeytan vardır.[66] Sevgili Peygamberimizin şu sözleri Yüce Allah'ın da insandan tamamen günahsız olmasını beklemediğini göstermektedir: *"Canım elinde olana yemin olsun ki, siz günah işlememiş olsanız, Allah sizi ortadan kaldırır da, günah işleyen bir topluluk getirirdi. Onlar Allah'tan bağışlanma dilerler, O da kendilerini affederdi."*[67] Kur'an'da, *"Allah'ın günahkâr kimseyi sevmediği"*[68] söylenirken, günahı önemsemeyen, alenî olarak işleyip etrafına da yayan, kötülüğü alışkanlık hâline getirerek ısrarla tekrarlayan, hatadan sonra pişmanlık duymayan kimseler kastedilmektedir. Mümine yakışan ise, bütün bu olumsuz tavırlardan uzak durmak ve günah işlediğinde bunu açığa vurup diğer insanlara kötü örnek olmak yerine günahını saklı tutarak[69]Rahmân'dan af dilemektir. Zira Allah kendisine karşı gelmekten sakınan kullarını tarif ederken, *"Onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler –ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar?– ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir."*[70] buyurmaktadır. Unutulmamalıdır ki, küçük günahlarda ısrar etmek büyük günahlara kapı açmak demektir.

Yapılan tevbenin kabul olmasının ve günahların affedilmesinin en önemli şartı ise, işlenen hatanın büyük günahlardan olmamasıdır. Bu-

[62] B5647 Buhârî, Merdâ, 2.
[63] B6786 Buhârî, Hudûd, 10.
[64] En'âm 6/151.
[65] Bakara 2/187, 229; Nisâ 4/11-13.
[66] Nisâ 4/118-119; Fâtır 35/6.
[67] M6965 Müslim, Tevbe, 11.
[68] Bakara, 2/276.
[69] M7004 Müslim, Tevbe, 42.
[70] Âl-i İmrân, 3/135.

nunla ilgili olarak Yüce Allah Kur'an'da, *"Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız."*[71] buyurmuştur. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, Allah'a şirk koşmak, anne-babaya karşı saygısız ve hayırsız davranmak, insan öldürmek, yalan söylemek,[72] yalancı şahitlik yapmak ve açlık korkusuyla evlâdını öldürmek[73] büyük günah olarak nitelendirilmiş ve bunları işleyenlerin büyük cezaya çarptırılacağı bildirilmiştir.[74] Bununla birlikte Allah'a şirk koşmak dışındaki günahları Cenâb-ı Allah dilerse bağışlar. Nitekim Kur'an'da da, *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür."*[75] buyrulmaktadır.

Kul hakkını ilgilendiren günahlar için ise, kişinin öncelikle haksızlık ettiği kişiden helâllik alması gerekmektedir.[76] Dinimizde kul hakkı o derece önemsenmiştir ki, Hz. Peygamber, Allah'a karşı görevlerini yaptığı hâlde kul hakkı kapsamındaki günahlarla Allah'ın huzuruna gelecek olan kişiyi gerçek anlamda iflas etmiş insan olarak tanımlamış ve şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim içinde asıl müflis, kıyamet gününde namaz, oruç ve zekâtla(rıyla) beraber gelir. Ama dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış; ötekinin malını yemiş; berikinin kanını dökmüş; diğerini de dövmüştür. (İhlal ettiği bu hakların karşılığı olarak) onun iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, onların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenir; sonra da cehenneme atılır."*[77]

Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde sevap ve günaha yol açan davranışlar çok değişik kavramlarla ifadesini bulmaktadır. "Hasene/seyyie", "tayyib-habîs", "hayır-şer", "hasen-kabîh", "birr-ism" bunların belli başlılarıdır. Bu kavramlarla ifade edilen iyi ve kötü mefhumu konusunda âyet ve hadisler bize yol göstermektedir. Dolayısıyla iyi ve kötünün, sevap ve günahın belirlenmesinde temel ölçüt Allah ve Resûlü'nün bu konularla ilgili açık beyanları ve ortaya koydukları ilkelerdir. Bunların yanı sıra diğer bir ölçü ise kişinin aklı ve vicdanıdır. Bireysel vicdan kadar kamu vicdanı da önemli bir ölçüttür. İslâm hukuk geleneğinde "örf" olarak adlandırılan kavram da esasen her türlü ön yargılardan arınmış şaibesiz aklın yani akl-ı selimin reddetmediği ve insanlar arasında genel kabule şayan olmuş şeyleri ifade eder. Bu bağlamda fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un da ifade ettiği gibi, "Müslümanların iyi ve hoş gördükleri hususlar Allah katında da iyidir; Müslümanların kötü ve çirkin olduğuna karar verdikleri şeyler yani

[71] Nisâ, 4/31.
[72] M260 Müslim, Îmân, 144.
[73] M259 Müslim, Îmân, 143.
[74] Furkân, 25/68.
[75] Nisâ, 4/116.
[76] B6534 Buhârî, Rikâk, 48.
[77] M6579 Müslim, Birr, 59.

genel ahlâkî değerlere ters düşen tutum ve davranışlar ise Allah katında da kötüdür.”[78] O hâlde gerek bireysel gerekse toplumsal konulara ilişkin, “Bu günah mıdır? Şu sevap mıdır?’ gibi gündelik tartışmalarda yahut en azından şüpheli durumlarda, Kur’an’ın âyetlerine, Resûl’ün hadislerine ve yine onun tavsiyesine uyup kalbe, vicdana danışmak kadar kamu ortak vicdanının sesine kulak vermek de gerekir.

Vâbisa’nın, Nevvâs’ın, sevap ve günah kazandıracak davranışların neler olduğunu Peygamberimize soran diğer sahâbîlerin endişesi ortaktı: Allah’ın hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmak, ebedî âlemde sonsuz huzura ve sınırsız nimetlere kavuşmak. Günümüz Müslüman toplumunda bu endişenin neredeyse kaybolduğunu görmekteyiz. Bu kaygıyı yeniden canlandırmak ise sevabı günahı, helâli haramı, iyiyi kötüyü, tayyibi habisi, vb. temel kavramları toplumsal yapımızın merkezine taşımamızla mümkün olacaktır. Bireylerin öncelikle kendilerini kontrol ederek sevaba odaklanmış ve günaha sırtını dönmüş bir hayat için çabaladıkları toplum, elbette huzura ve güvene kavuşacaktır.

[78] HM3600 İbn Hanbel, I, 379.

KALP
BEDEN ÜLKESİNİN SULTANI

عَنْ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
يَقُولُ: ”...أَلاَ وَإِنَّ فِى الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ،
وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ.“

Âmir'in en-Nu'mân b. Beşîr'den işittiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir."

(B52 Buhârî, Îmân, 39)

حدَّثَنِي شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ قَالَ: قُلْتُ لِأُمِّ سَلَمَةَ: يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ! مَا كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذَا كَانَ عِنْدَكِ؟ قَالَتْ: كَانَ أَكْثَرُ دُعَائِهِ:

"يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ! ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ." قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا أَكْثَرُ دُعَائِكَ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ! ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ؟ قَالَ: "يَا أُمَّ سَلَمَةَ! إِنَّهُ لَيْسَ آدَمِيٌّ إِلاَّ وَقَلْبُهُ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ اللَّهِ فَمَنْ شَاءَ أَقَامَ وَمَنْ شَاءَ أَزَاغَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ سُقِلَ قَلْبُهُ، وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ [كَلاَّ بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ]."

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ ﷺ : "إِنَّ مِنْ قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، بِكُلِّ وَادٍ شُعْبَةً. فَمَنِ اتَّبَعَ قَلْبُهُ الشُّعَبَ كُلَّهَا، لَمْ يُبَالِ اللَّهُ بِأَيِّ وَادٍ أَهْلَكَهُ. وَمَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ كَفَاهُ التَّشَعُّبَ."

Şehr b. Havşeb anlatıyor: "Ümmü Seleme'ye; 'Ey müminlerin annesi! Allah Resûlü (sav) senin yanındayken en çok hangi duayı ederdi?' dedim. Ümmü Seleme, 'Onun çoğunlukla ettiği dua şuydu: *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* Ben kendisine, 'Ey Allah'ın Resûlü! *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* diye neden çok dua ediyorsun?' dedim. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Ey Ümmü Seleme! Hiçbir insan yoktur ki kalbi Allah'ın iki parmağı arasında olmasın. O, dilediği (kulunun kalbini) istikamet üzere kılar, dilediğini ise saptırır."*

(T3522 Tirmizî, Deavât, 89)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tevbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlatılır. Günaha devam ederse siyah nokta artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar. Allah'ın, (Kitabı'nda), 'Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.'* (Mutaffifîn, 83/14) diye anlattığı pas işte budur."

(T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83)

Amr b. Âs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlunun kalbinden bütün (arzu) vadilerine (uzanan) yollar vardır. Allah, kalbini bütün bu yollara açmış olan kişiyi bunların hangisinde helâk ettiğini önemsemez, fakat kim Allah'a güvenirse Allah onu (arzularının) keşmekeşliğinden kurtarır."*

(İM4166 İbn Mâce, Zühd, 14)

Tâbiûnun büyük âlimlerinden olan Şehr b. Havşeb anlatıyor: Allah Resûlü'nün ölümünden sonra onun dualarını merak ettim ve Müminlerin annesi Ümmü Seleme'ye giderek, "Ey müminlerin annesi! Allah Resûlü (sav) senin yanındayken en çok hangi duayı ederdi?" dedim. Ümmü Seleme, "Onun çoğunlukla ettiği dua şuydu: *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* Ben kendisine, 'Ey Allah'ın Resûlü! *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* diye neden çok dua ediyorsun?' dedim. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *'Ey Ümmü Seleme! Hiçbir insan yoktur ki, kalbi Allah'ın iki parmağı arasında olmasın. O, dilediği (kulunun kalbi)ni istikamet üzere kılar, dilediğini ise saptırır.'"*[1]

Böylece Allah Resûlü kalpler ile Allah arasında bir bağ olduğuna işaret etmektedir. Kuşkusuz kalplerdeki değişim, kulun iradesi ile Allah'ın iradesi arasındaki hassas bir dengeye bağlıdır. Bu durum Kur'an'ın, *"Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere, sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer. Bilin ki, onun huzurunda toplanacaksınız."*[2] âyetiyle tam bir uygunluk göstermektedir. Âyette Allah ve Resûlü'nün çağrısı yani Kur'an ve sünnet, "hayatın kendisi" olarak ifade edilmiştir. Hayata yapılan çağrıda hayatın odağı olan kalbe en öncelikli görevin yüklenmiş olması şaşırtıcı değildir. Değişken bir yapıya sahip olan kalbin, Allah'ın yardımı olmaksızın hidayet üzerinde sebat etmesinin imkânsızlığını bilen Allah Resûlü'nün sürekli, *"Ey kalpleri çeviren Rabbim, benim kalbimi dinin üzere sabit kıl."*[3] diye dua etmesi, âdeta savaş meydanında inananların ayaklarını meleklerle sabit kılan Allah'ın, nefis ile olan mücadelede de müminin kalbini sebatkâr kılması içindir. Peygamberimiz kalbinin sebat ve kararlılık içinde olmasının yanı sıra Allah'tan, kalbini her an O'na itaat etmeye yöneltmesini de istemiştir.[4] Allah Resûlü'nün zaman zaman, *"Kalpleri evirip çeviren Allah adına yemin ederim."*[5] şeklinde söze başlaması her işin kalpten varlık dünyasına yol bulduğunun bir işareti gibidir.

Kalp, Allah Resûlü'nün başka hadislerine de konu olmuştur. Ebû Musa'dan rivayet edilen bir hadiste Allah Resûlü, *"Kalbe kalp denilmesinin sebebi, onun çok değişken olmasındandır. Kalbin misali çöldeki bir ağacın üze-*

[1] T3522 Tirmizî, Deavât, 89.
[2] Enfâl, 8/24.
[3] T3522 Tirmizî, Deavât, 89.
[4] M6750 Müslim, Kader, 17.
[5] B6628 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 3.

rinde asılı kalan kuş tüyünün misali gibidir. Rüzgâr onu bir oraya bir buraya savurur.”[6] buyurmaktadır. Peygamber Efendimiz diğer bir hadisinde kalbin değişken yapısını tencerede kaynayan su benzetmesiyle açıklamaktadır: *“Âdemoğlunun kalbi, (ateşin üzerindeki) tencere gibi kaynayan bir şeydir, sürekli değişir.”*[7] Kalp o kadar değişkendir ki Hz. Peygamber, *“Benim kalbim de perdelenir ve ben her gün yüz defa Allah’tan bağışlanma dilerim.”* demektedir.[8]

İslâm düşüncesinde kalp, bütün vücuda yön veren merkezî bir organ olarak görülür. Her ne kadar kalp denilince ilk bakışta kanı toplayıp bütün vücuda pompalayan organ akla gelse de Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde kalbin, şuur, vicdan, idrak, duygu, akıl ve irade gücünün merkezi, bütün sezgi ve duygularımızın ve nihayet düşünme gücümüzün kaynağı oluşuna vurgu yapılır. Maddî hayatımızın merkezî organı kalp, mânevî hayatımıza da yön veren bir kaynaktır. Bu iki hayat alanı birbirinden ayrı düşünülemez.

Din dilinde kalp, imanın ve küfrün, sevginin ve nefretin, cesaretin ve korkaklığın, iyiliğin ve kötülüğün, kısaca bütün duyguların merkezidir. Haset, gazap ve nefret gibi kötü duygular kalpte bulunduğu gibi iman, Allah korkusu, hilm ve takva gibi birçok olumlu duygular da kalbe isnad edilmektedir. Marifet, yani Allah’ı bilmek ve tanımak da kalbin işidir.[9]

Cebrail, Kur’an’ı Hz. Peygamber’in kalbine indirmiştir.[10] Kalpte ilâhî güzellikler tecelli eder, insanın aklen kabul ettiği şeyler, iman ve ihsan boyasıyla boyanarak duygu boyutuna burada aktarılır. *“Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun gönlünü İslâm’a açar.”*[11] âyetinin nüktesiyle bu hâl insanı mekanik bir varlık olmaktan çıkararak onu olaylar karşısında ürperen, korku ve ümit sarmalı içinde gelgitler yaşayan bir varlık hâline dönüştürür.

İnsan vücudunun mihenk noktası olan ve insanın hilkatinde bulunan dört özelliğin; vahşetin, behimî duyguların, şeytanî duyguların ve Rabbânî duyguların beraberce hissedildiği kalp, büyük sûfîlerden Sehl et-Tüsterî’nin ifadesiyle arşın kürsîde bulunması gibi göğüslerde bütün vücuda hâkim bir noktada bulunur.[12] Allah Resûlü, kalbin bu merkezî konumunu ikinci serlevhada yer alan şu hadisinde açıklar: *“...Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir.”*[13]

Ebû Hüreyre’den nakledilen şu hadiste de gözler, dil, eller ve ayaklar konu edilerek bütün organların sorumluluğu kalbe yüklenmektedir: *“... Kalp arzular, istek duyar. Beden onun (arzusu istikametinde hak olanı) ya tasdik eder ya da reddeder.”*[14]

[6] HM19895 İbn Hanbel, IV, 409.
[7] HM24317 İbn Hanbel, VI, 4.
[8] M6858 Müslim, Zikir, 41.
[9] B20 Buhârî, Îmân, 13.
[10] Bakara, 2/97; Şuarâ, 26/193-194.
[11] En’âm, 6/125.
[12] Gİ3/5 Gazâlî, *İhyâ*, III, 5.
[13] B52 Buhârî, Îmân, 39.
[14] M6754 Müslim, Kader, 21.

Allah Resûlü'nün kalple organlar arasındaki ilişki bağlamında sahâbîlerine öğrettiği dualardan birinde, *"Kulağımın kötülüğünden, gözümün kötülüğünden, dilimin kötülüğünden, kalbimin kötülüğünden, tenimin kötülüğünden sana sığınırım."* denilmektedir.[15] İnsan, hakikatlere bu duyu organlarıyla ulaşabilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de hiçbir şey bilmeden anne karnından çıkan insana, Allah'ı hakkıyla tanıyıp şükretmesi için (düşünme ve bilgi aracı olarak) kalp, kulak ve gözler gibi duyu organlarının verildiği söylenmektedir.[16]

Ebû Hüreyre kalbi, ordusunun başındaki bir sultana benzeterek tasvir etmiştir: *"Kalp sultandır ve onun orduları vardır. Sultan iyi olursa askerleri de iyi olur. Sultan kötü olursa orduları da kötü olur. Kulaklar bu sultanın habercileridir. Gözler bekçileridir. Dil sultanın tercümanıdır. Eller kanatlarıdır. Ayaklar postacılarıdır. Ciğer şefkat ve merhamet kaynağıdır. Dalak ve böbrekler (kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf eden) tuzaklarıdır. Akciğer (hayatın kaynağı) nefestir. Sultan iyi olursa askerleri de iyi olur, sultan kötü olursa askerleri de kötü olur."*[17]

Ebû Hüreyre'nin kalple ilgili kullandığı bu hükümdar metaforunun özel bir gayesi olduğu aşikârdır. Bir bakıma sanki Allah Resûlü'nün, *"Bilin ki, her hükümdarın bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu, yapılmamasını istediği haramlardır. Bilin ki, vücutta öyle bir organ vardır ki o sağlıklıysa tüm vücut sağlıklı demektir. Fakat o hastaysa tüm vücut hasta olur. Bu organ kalptir."*[18] sözünü yorumlamaktadır. Zira Ebû Hüreyre bu sözüyle hem vücudun sultanı olarak kalbin, en büyük hükümdar olan Allah'ın bizzat saygı gösterilmesini istediği hükümranlık alanına göre hareketini belirlemesi gerektiğini anlatmakta hem de kalbin istikamet üzere olmasının önemini vurgulamaktadır. Zira ancak kalbin istikamet üzere olması ile tüm organlar kendilerine düşen vazifeleri en güzel şekilde yerine getirebilecektir.

Kur'an, insanın kendisi ve kâinat üzerinde düşünmesi (tefekkür), geçmiş olayları düşünerek ibret alması (tezekkür), sebep-sonuç ilişkilerinden yola çıkarak geleceği düşünmesi (tedebbür) ve tüm nesne ve olgular arasında bağ kurması (teakkul) sorumluluğunu kalbe yüklerken kalbin, akıl, ruh ve nefis ile olan ilişkisinin bir ahenk içinde olması gerektiğini şart koşar. Kalp, ilâhî nurun yansıdığı bir ayna değerinde olsa da "insan bilmece"sini tamamlayan diğer parçalar, beden, ruh ve nefistir. Ruh, *"...ona ruhumdan üfledim..."*[19] fermanınca ilâhî bir nefha ve Rahmânî bir esintidir. Aynı şekilde farklı şekil ve mertebelerle kendisini göstermekle beraber,

15 N5446 Nesâî, İstiâze, 4.
16 Nahl, 16/78.
17 MA20375 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 221.
18 M4094 Müslim, Müsâkât, 107.
19 Hicr, 15/29; Sa'd, 38/72.

"Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!"[20] fermanınca nefisten, sadece eşyanın tabiatından hâsıl olan bilgiyle değil letâif cinsinden en derunî ve sırlı bilgileri de özümseyip ilâhî hoşnutluğa erişmesi istenmektedir. Bu hâliyle nefis, ilim ve iradenin mahalli olan kalpten azade olamaz. O hâlde kalp sadece bedene ait merkezî bir organ değil aynı zamanda ruhun ve nefsin kısaca insanın tüm duygu, düşünce ve hayat faaliyetinin merkezindedir.

Kalpte Rahmân'ın cemâl ve celâlini hissedecek korku ve ümit duygularının bulunuşu, onu nazargâh-ı ilâhî'ye çevirir. Fakat nefsin bundan mahrum bırakılması, kalbin, nefsin vesvesesi ve şeytanın aldatmasıyla süflî ve anlamsız duygulara kapılmasına yol açar. O zaman kalp asla ilâhî hakikatleri alamaz olur ve Rahmân'ın ilim, hikmet ve iman nurundan yararlanmak yerine değersiz arzuların, üstüne düşen gölgesiyle karanlıklara gömülür. Bu durum Kur'an'da, *"Yahut (inkârcıların küfür içindeki hâlleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar... İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse onun için nur diye bir şey yoktur."*[21] diye ifade edilir.

Yüce Allah insanların kalplerine nazar etmektedir. Hz. Peygamber bu hakikati şöyle ifade eder: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[22] Bu şekilde Allah'ın kulun kalbini ölçü alması kişiyi gösterişten kurtaracağı gibi onu samimi davranışlara yöneltecektir. Samimi davranışlara yönelebilmek için samimi bir kalbe ihtiyaç duyulacaktır.

İnsanın, her an nefsinin aldatmasına maruz kaldığı dünya hayatında, salih amellerle ve Allah'ı çokça anarak kalbini uyanık tutması gerekmektedir. Allah Resûlü, şeytanların âdemoğlunun kalbini perdelediklerini, dolayısıyla melekût âlemi üzerinde düşünmesine engel olduklarını[23] söyleyerek dünyevî arzularımızın çepeçevre sararak bizleri ilâhî güzelliklerden nasıl da alıkoyduğunu anlatmaktadır. Kalbimizi İslâm'ın aydınlık bilgisiyle beslemediğimiz takdirde kalbimiz giderek kararmakta ve bir de buna, işlenen günahlar eklendiğinde kalp tüm ışığını kaybetmektedir. Allah Resûlü bu konuda bizim için, *"Allah'ım! Faydasız bilgiden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul edilmeyen duadan sana sığınırım."*[24] şeklinde bir ölçü koymakta, kalbimizi huşûa davet etmektedir.

Huşû, Allah'a karşı hissedilen derin bir kavrayış, ince bir duyuş ve her an O'nun huzurundaymış gibi ihsan parıltılarıyla ilâhî hakikate tes-

[20] Fecr, 89/27-28.
[21] Nûr, 24/40.
[22] M6543 Müslim, Birr, 34.
[23] MŞ36563 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 6.
[24] N5538 Nesâî, İstiâze, 64.

lim oluşu ifade eden mümine özgü bir duygudur. Bu duyguda iman, ilim ve tefekkür beraber bulunur. Hepsinin de mahalli kalptir. Huşû duygusunu salih ameller ve tevazu ile beslemek gerekir. Gömleğindeki söküğü diken Hz. Ali'yi, "Niçin kendi söküğünü dikiyorsun?" diye yadırgayanlara o, "Kalp huşû duygusuyla yoğrulduğunda mümin de (tüm benliğiyle) ona uyar." diye cevap vermiş[25] ve bazen önemsiz gibi görünen işlerin bile kalbin mânevî olarak beslenmesinde ne kadar önemli olduğunu öğretmiştir.

İnsan hem akıl ve kalp nimetine sahiptir hem de şeytan, nefis ve şehvet ile çetin bir imtihana tâbidir. Allah'ın nazargâhı kalp olduğu gibi şeytanın insana vesvese ve şüphe vermek için fırsat kolladığı yer de kalptir. Allah, kalbi yüceltmeyi amaçlarken, şeytan onu yıkmayı hedefler. İnsan gece uykusunda dahi şeytanın vesvesesiyle karşı karşıyadır.[26] Aynı şekilde şeytan namazda da kalbi rahat bırakmaz, ona hiç aklında olmayan şeyleri hatırlatır ve zihnini meşgul etmeye çalışır.[27] Bu şekilde şeytan, kişi ile kalbi arasına girmeye çalışarak onu Allah yolundan alıkoymak ister.

Ameller de kalpte başlar. Bütün ameller niyetlere göredir. Niyet ise kalbin işidir. Dilbilimciler niyet ve nevât (çekirdek-öz) kelimesini türeyiş bakımından bağlantılı görmektedirler.[28] Çekirdek nasıl ki bir meyvenin gelişimi için temel bir öz ise, bir düşüncenin salih bir amele dönüşüp güzel bir meyve verebilmesi, niyetin güzelliğiyle ilgilidir. Bu bakımdan sadece niyet kelimesinin semantik tahlili bile düşünce ve eylemler arasında bulunan bağı ve kalbin özünden doğan duygu ve düşüncelerin gerçekleşme sürecini anlamamıza belli ölçüde ışık tutar. Ne var ki kalbin, özünde doğan düşünceleri eylemlere dönüştürebilmesi için düşünceleri gölgeleyen arzuların kalp üzerine örttüğü kılıfları kaldırmak ve düşüncelerimizin Hakk'ın rızasına uygun eylemlere dönüşmesini engelleyen psikolojik engelleri yıkmak gerekir. Bunun için yapılması gerekenler hem Kur'an'da hem de Allah Resûlü'nün hadislerinde anlatılmaktadır.

Allah Resûlü, *"Siz siz olun, tevazuu elden bırakmayın. Tevazu kalpte başlar. Hiçbir Müslüman diğerine eziyet etmesin. Yamalı elbiseler içinde olan nice biçareler vardır ki, onların Allah'ın adını vererek ettikleri dualar hemen kabul edilir."*[29] derken, düşünceyi eylemle birleştirmede kalbin gücüne işaret etmektedir. Kalplerde olan düşünceler onun derinliğinden süzülüp dudaklardan döküldüğünde ve niyetler gözlerden akan yaşlarla yıkandığında en tesirli amel ve eylemlere dönüşür. Bazen kalpten geçirilenler gerçekleşme imkânı bulamaz. Fakat samimi ve iyi düşünceler varlık dünyasında kar-

[25] ZHS108 İbn Hanbel, *Zühd*, s. 108.
[26] N1608 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 5.
[27] B1231 Buhârî, Sehv, 6.
[28] LA51/4588, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, LI, 4589.
[29] MK7768 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 186.

şılık bulmasa da bunun Allah indinde olmuş gibi değer bulduğu muhakkaktır. Bu bakımdan Allah Resûlü, *"Bir kimse samimi olarak ve tüm kalbiyle Allah'tan şehit olmayı dilerse o kişi yatağında bile ölse Allah onu şehitlerin makamına ulaştırır."*[30] buyurmuştur.

Allah'ın insanlara bir lütfu olarak kalpten geçen kötü düşünceler, eyleme dönüşmedikçe kulun günah hanesine yazılmaz. *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, Halîm'dir."*[31] âyeti ve *"Allah, ümmetimi akıllarına gelen kötü düşünceleri yapmadıkça ve onları dile getirmedikçe sorumlu tutmayacaktır."* hadisi[32] bu duruma açıklık getirmektedir.

Kalp bir nazargâh-ı ilâhî olarak, bir mümin için aynı zamanda doğru bilgiyi yanlış olandan ayırt etme yeridir. "Heyetler yılı" olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılında Arap yarımadasının çeşitli bölgelerindeki kabilelerin Medine'ye akın ettiği bir zamanda Esedoğulları'ndan Vâbisa b. Ma'bed'in, "İyilik ne demektir?" sorusuna Allah Resûlü'nün üç parmağını birleştirip Vâbisa'nın göğsüne vurarak verdiği cevap, bugün de kulaklarımızda yankılanmaktadır:

"Sen fetvayı kendinden iste, sen fetvayı kalbinden iste, ey Vâbisa! İyilik, içinin huzurlu, gönlünün rahat olduğu şeydir. Kötülük ise insanlar sana 'yapmanı' söyleseler bile içini tırmalayan, gönlüne rahatsızlık veren şeydir."[33]

Allah Resûlü doğruyu yanlıştan ayırt etme yeri olarak kalbi görürken, kalpte bulunan imandan dolayı, müminin kalbinde oluşmuş bir mekanizmaya dikkat çekmektedir: *"Üç şey var ki Müslüman kalbi bunlar karşısında aldanmaz: Allah için ihlâsla amel etmek, yöneticilere karşı samimi olmak ve İslâm toplumu ile beraber hareket etmektir."*[34]

Kalp, kötülüklere karşı mücadelenin verildiği yerdir. Nitekim meşhur bir hadiste son direnç noktasının kalp olduğu, en azından kalbi kötülüğe teslim etmemenin gerekliliği şöyle ifade edilmektedir: *"Kim kötü ve çirkin bir iş görürse onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse kalben karşı koysun. Bu da imanın asgarî gereğidir."*[35] Doğruya ulaşmada da kalbin vereceği hükme bakılması tavsiye edilmektedir. Çünkü doğruluk kalbin mutmain olmasıdır.[36]

Kalp, ilâhî ışığın yansıması veya nurun tecellisi sayesinde kişinin hidayete erdiği bir yer olarak Hakk'ın aynası kabul edilmiştir. Abdullah b. Abbâs tarafından nakledilen Allah Resûlü'nün, *"Allah'ım! Kalbimde nur, gözümde nur, kulağımda nur, sağımda nur, solumda nur, üstümde nur, altımda*

[30] T1653 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 19.
[31] Bakara, 2/225.
[32] B5269 Buhârî, Talâk, 11.
[33] DM2561 Dârimî, Büyû', 2.
[34] T2658 Tirmizî, İlim, 7.
[35] M177 Müslim, Îmân, 78.
[36] T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.

nur, önümde nur var eyle, benim nurumu artır."[37] şeklindeki duası bu anlayışın bir yansımasıdır.

Gerek inançsızlık gerekse işlenen günahlar insanı mânevî güzelliklerden feyz alamayacak şekilde nefsin ve şeytanın oyuncağı hâline getirebilmektedir. Bu durum kalbin akıl, basiret ve duygu yönlerini kaybederek mânâsızlaşmasına yol açmaktadır. Nihayet kalp işlenen günahların ağırlığı altında paslanma (rayn), sapma (zeyğ), hastalanma (maraz), katılık (kasvet), perdelenme (gulf), körleşme ('amâ), mühürlenme (hatm), kilitlenme (kufl) gibi Kur'an ve hadislerin haber verdiği bir dizi mânevî hastalığa maruz kalmaktadır.

Nitekim Sevgili Peygamberimizin bir hadisinde, *"Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tevbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlatılır. Günaha devam ederse siyah nokta artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar. Allah'ın, (Kitabı'nda) 'Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları, kalplerini paslandırmıştır.'*[38] *diye anlattığı 'pas' işte budur."*[39] buyrulmaktadır.

Allah Resûlü, kalbin hastalıkları üzerinde çok fazla durmaktadır. Pek çok hadiste, insanlar bencillik, haset, kibir, başkalarına tepeden bakmak (ucb), sûizanda bulunmak, kin beslemek (hıkd), insanların başına gelen musibetten zevk almak (şematet), dostlara darılıp onları yüzüstü bırakmak (hecr), sözde durmamak (gadr), dünyaya karşı gözü doymamak (tûl-i emel) gibi kötü duygulara karşı uyarılmıştır.

Allah Resûlü bir başka hadisinde, *"Kulun Allah yolunda yuttuğu toz ile cehennem ateşi onun karnında asla birleşmez. Bencillik ve iman da aynı kalpte birleşmez."*[40] buyurarak Allah'ın rızasına uygun işlerin cehennem ateşine engel olduğunu, buna mukabil, çoğu defa tezahürü başkalarına haset etmek olan bencilliğin imanla bağdaşmayan bir nitelik olduğunu vurgulamıştır.[41] Allah Resûlü bencilliğin kapı araladığı diğer pek çok kötü özellikten de bahsetmiştir.

Nezaketsiz ve küstah kimselerin[42] ve kalbinde zerre kadar kibir bulunanların cennete giremeyeceği,[43] acıma duygusunun sadece günahkâr bedhahların kalbinden çekilip alınmış olduğu,[44] bir Müslüman'ın, kardeşini küçük görmesinin ona şer olarak yeteceği[45] gibi sözlerle pek çok konuda Allah Resûlü'nün uyarısı vardır.

Allah Resûlü, cuma namazının terki ya da önemsemeyerek, özürsüz olarak üç defa terk edilmesi durumunda kalbin mühürleneceğini ifade etmiş ve minberden, *"Ya birtakım kimseler cuma namazlarını terk etmekten vazgeçer-*

[37] M1788 Müslim, Müsâfirîn, 181.
[38] Mutaffifîn, 83/14.
[39] T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83.
[40] EM281 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 106.
[41] EM281 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 106; N3113 Nesâî, Cihâd, 8.
[42] D4801 Ebû Dâvûd, Edeb, 7.
[43] M265 Müslim, Îmân, 147.
[44] T1923 Tirmizî, Birr, 16.
[45] T1927 Tirmizî, Birr, 18.

ler ya da Allah onların kalplerini mühürler ve onlar artık gafillerden olurlar."[46] şeklinde müminleri uyarmıştır. Aslında bu uyarı, cemaatten ve ibadetten kopuşun ne derece vahim bir sonuç doğuracağını müminlere hatırlatmaktadır. Zira din, bireysel yaşantı ile ilgilendiği kadar toplumsal hayata da düzen vermektedir.[47] Allah Resûlü'nün, *"Saflarınızı düzeltin ki Allah kalplerinizi başka başka yönlere döndürmesin."*[48] sözü ibadet ve cemaatin gönüle ne derece olumlu etkisinin olduğunu anlatmaktadır. Allah yolunda verilen mücadele ve savaştan geri kalmak kalplerin mühürlenmesinin nedenleri arasındadır.[49] Âyetten anlaşıldığına göre kalple beraber kulak ve göz gibi duyu organları da mühürlenmektedir.[50] Duyu organlarının mühürlenmesi, insanın hakikatleri anlayamayacak şekilde[51] gafil hâle gelmesine[52] ve büsbütün aşırı arzulara kapılmasına[53] neden olmaktadır. Allah Resûlü bu şekilde kalbi gaflet ve eğlence içinde olan kişilerin duasının Allah katında kabul edilmeyeceğini haber vererek[54] bu gibi kişilerin insan için Allah'a ulaşmanın en önemli vasıtalarından olan dua nimetinden mahrum kaldıklarını ifade etmiştir. Allah Resûlü bir gün Ebû Zerr'e, *"Zenginlik de fakirlik de kalptedir. Gönlü zengin olana dünyada karşılaştığı zorluklar zarar vermez. Kalbinde (mânevî) fakirlik bulunan kişiyi ise dünyadan nasiplendiği yığın yığın mal âbâd etmez. Bilakis bunlara bağlanıp pintilik etmesi nefsine zarar verir."*[55] diyerek gönül zenginliğine vurgu yapmaktadır. Bu vurgu Amr b. Âs'tan rivayet edilen, *"Âdemoğlunun kalbinden bütün (arzu) vadilerine (uzanan) yollar vardır. Allah, kalbini bütün bu yollara açmış olan kişiyi bunların hangisinde helâk ettiğini önemsemez, fakat kim Allah'a güvenirse Allah onu (arzularının) keşmekeşliğinden kurtarır."*[56] şeklindeki diğer bir hadisle olabildiğine derinleşmektedir.

İnsan, arzularından güzel ve temiz olanları seçip kendisini salih amellere götürecek duygulara teslim olduğunda, kötülüklerin kalbinde oluşturduğu[57] kararmadan kurtulmakla kalmamakta, kendisinden yol bulan güzel arzuların çağladığı düşünce pınarlarından beslenen kalp, zamanla ilâhî bir temizlenmeye liyakat kazanarak bembeyaz olmaktadır. Bir hadiste bu durum şöyle dile getirilir: *"Fitneler kalbe işledikçe siyah bir nokta oluşur, kalp onları kabul etmediği takdirde bu sefer kalpte beyaz bir nokta meydana gelir."*[58]

İman, ilim ve muhabbet pınarlarıyla beslenen kalp ilâhî güzellikleri elde edecek şekilde beyazlarken, dünyaya çok dalmak, tefekkürü terk etmek, ölümü unutmak, çok gülmek, çok konuşmak[59] ve merhametsizlik kalbi hastalıklı bir yer hâline dönüştürmektedir. *"Merhamet ancak kalbi katılaşmış inançsız bedhahların kalbinden kaldırılmıştır."*[60] hadisi kalbin ihtiyaç

[46] N1371 Nesâî, Cum'a, 2.
[47] M2002 Müslim, Cum'a, 40.
[48] D662 Ebû Dâvûd, Salât, 93.
[49] Tevbe, 9/87.
[50] Nahl, 16/108.
[51] Münâfikûn, 63/3.
[52] Nahl, 16/108.
[53] Muhammed, 47/16.
[54] T3479 Tirmizî, Deavât, 65.
[55] MK1643 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 154.
[56] İM4166 İbn Mâce, Zühd, 14.
[57] T3020 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; MU1831 *Muvatta'*, Kelâm, 7.
[58] M369 Müslim, Îmân, 231.
[59] T2411 Tirmizî, Zühd, 61.
[60] D4942 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1923 Tirmizî, Birr, 16.

duyduğu merhamet duygusunun önemine işaret etmektedir. Böbürlenerek yürümek, kibir, cimrilik, hilekârlık ve kendini beğenme de insan ile cennet arasına duvarlar ören ve aynı şekilde kalbe zarar veren kötülüklerdir.[61]

Duygu ve düşüncelerimizin kötü ve çirkin işlerden uzak tutulmasına ve iç dünyamızın mânevî kötülüklerden arındırılmasına yönelik benzer uyarılar, Kur'ân-ı Kerîm'de de dile getirilmiştir. *"Allah gizli ve açık olanları bilir."*,[62] *"Allah kalplerinizde gizlediklerinizi bilir."*[63] âyetleriyle insanlar öncelikle kalplerinin derinliklerine kadar bu çirkin duygulardan arınmaya davet edilmektedir. Çünkü insanın âhirette selâmete ermesi ancak kalbin şirk, küfür, nifak gibi hastalıklardan salim olmasıyla mümkündür. Nitekim Yüce Allah, *"O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selim ile gelenler müstesna."*[64] buyurmaktadır.

Allah Resûlü dört çeşit kalp olduğunu haber vermekte ve bu kalplerden şöyle bahsetmektedir: *"Dört çeşit kalp vardır. Kandil gibi parıl parıl parlayan pürüzsüz kalp, kılıflara sarılmış kalp, tersine dönmüş kalp ve sadece dış yüzeyden ibaret kalp! Parıl parıl parlayan kalp müminin kalbidir. Onun kandilinde nur asla eksik olmaz. Kılıflı kalp kâfirin kalbidir. Tersine dönmüş kalp hakikati tanıyıp sonra inkâr eden münafığın kalbidir. Sadece dış yüzeyden ibaret kalp ise içinde iman ve nifak bulunan bir kalptir. Bu kalpteki iman, temiz suyla beslenen bir bitki gibi, nifak ise irin ve kanla beslenen bir yara gibidir. Artık hangi özellik diğerine baskınsa kalpte o galip gelir."*[65]

Müminin kalbi, ifade edildiği üzere, selim olan kalptir. Böylesi bir kalp imanla ışıldar ve iyi niyetlerle bembeyaz olur. Bu çerçevede Allah Resûlü'nün niyazı, kalbin kötülüklerden muhafaza edilmesinin yanı sıra Allah'ın kalplere hidayet vermesi, Müslümanların kalplerini birleştirmesi[66] ve doğru sözlü bir dil ve kalb-i selim bahşetmesi şeklinde olmuştur.[67] Kalb-i selim, Allah'a teslim olup selâmet bulmuş olan hastalıksız kalptir. Böylece kalp güven içinde ve kaygılardan arınmış, kurtuluşa ve doyuma ulaşmış olur. Allah Resûlü böyle bir kalp için gece namazından sonra, *"Allah'ım! Senin katından öyle bir rahmet istiyorum ki o rahmet vasıtasıyla kalbimi doğru yoluna ilet."* şeklinde niyazda bulunmuş,[68] Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre uykudan uyanırken ettiği duasında ise Allah'tan hidayete erdirdikten sonra kalbini saptırmamasını istemiştir.[69]

Hz. Peygamber bir başka duasında ise âdeta kar suyu ile yıkanmış gibi pak bir kalp ister: *"Allah'ım! Günahlarımı kar ve dolu suyu ile yıka ve beyaz elbiseyi kirden temizler gibi kalbimi hatalardan arındır."*[70]

[61] D4764 Ebû Dâvûd, Sünnet, 27, 28.
[62] Teğâbun, 64/18.
[63] Meryem, 19/40; Kasas, 28/69; Ahzâb, 33/51.
[64] Şuarâ, 26/88-89.
[65] HM11146 İbn Hanbel, III, 17.
[66] İM3830 İbn Mâce, Dua, 2.
[67] HM17263 İbn Hanbel, IV, 125.
[68] T3419 Tirmizî, Deavât, 30.
[69] D5061 Ebû Dâvûd, Edeb, 98, 99.
[70] B6368 Buhârî, Deavât, 39.

Kalbi, selim hâle getirebilmek için kalbin halis niyetler ve güzel amellerle beslenmesi gerekir. Allah Resûlü bu amelleri çeşitli sözlerinde açıklamıştır. Bunlardan birinde, *"Yedi kişi vardır ki, Allah'ın gölgesi (himayesi) dışında hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı günde Allah onları gölgelendirecektir (himaye edecektir): ...kalbi mescitlere bağlı kişi, birbirlerini Allah için sevip Allah için bir araya gelen ve O'nun adıyla ayrılan iki dost..."*[71] buyurmuştur.

Kuşkusuz kalplerin selim olabilmesinin akletmekle yakından ilgisi vardır. Başka bir ifadeyle kalbin kararması, perdelenmesi ve hakikatleri kavrayamamasının en büyük sebebi Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu akletme melekesinin yitirilmiş olmasıdır. Allah Resûlü, insanları doğru düşünmeye çağırırken onları akıl nimetinden yoksun olmakla suçlamamış, sadece onları akıllarını gereği gibi kullanmaya davet etmiştir. Bununla birlikte bütün peygamberler gönderildikleri toplumlarda katılaşmış ve hakikatlere karşı perdelenmiş kalpleri açmakla görevli kimseler olarak tavsif edilmişlerdir.[72]

Kur'ân-ı Kerîm, kalbi akılla aynı anlamı çağrıştıracak şekilde de kullanmaktadır. İslâm düşüncesinde kalbin en önemli işlevlerinden biri akıldır. Nitekim Kur'an'da akletme (düşünme) ve fıkhetme (anlama) fiilleri kalbe nispet edilmiştir.[73] Sahâbenin hadis naklederken, "Kulaklarım dinledi ve kalbim kavradı." deyip hadis naklinde bulunmaları,[74] bazı sahâbîlerin Kur'an'ı okudukları hâlde kalplerinin kavramadığından yakınarak Hz. Peygamber'e başvurmaları,[75] vahyin en canlı olduğu dönemde kalbin anlama ve kavrama yeri olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Hz. Ali de aklın kalpte bulunduğunu açıkça ifade etmiştir.[76]

İslâm âlimleri aklı, "Kalpte bulunan, hak ve bâtılı ayırt etmede vasıta olan nur" şeklinde tarif ederek aklın kalple olan ilişkisini vurgulamışlardır. Dinin akıl sahiplerine hitap etmesi ve onları sorumlu tutması akıl yoluyla kalbe yüklenen inanma sorumluluğu ile yakından ilgili görülmüştür. Nitekim bir hadiste aklı olmayanların sorumlu olmadıkları belirtilmektedir.[77] Müslüman olmanın ya da dinî emirlere muhatap olmanın ilk şartı akıllı olmak, diğer bir şartı ise kalbi Allah'a teslim etmektir. Kişi dili ile ikrar etmedikçe ve kalbiyle teslim olmadıkça Müslüman olamaz.[78] Bu bakımdan Allah'a iman etmek için aklını kullanarak her türlü bilgiye ulaşan kişinin bu bilgileri kalbi ile de benimsemesi gerekir. Esasında kalplerin mühürlenmesi, kılıflanması,[79] kilitli olması[80] gibi ifadelerle bir yönüyle anlatılmak istenen, insanların hakikatler karşısında akıllarını gereği gibi kullanma-

[71] B660 Buhârî, Ezân, 36.
[72] B4838 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 3.
[73] Hac, 22/46.
[74] T1393 Tirmizî, Diyât, 5.
[75] HM6604 İbn Hanbel, II, 173.
[76] EM547 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 192.
[77] T1423 Tirmizî, Hudûd, 1.
[78] HM3672 İbn Hanbel, I, 388.
[79] Bakara, 2/88.
[80] Muhammed, 47/24.

dıklarıdır. Ayrıca kalp; irade, ilim ve imanın ortaklaşa mahalli olduğu için Kur'ân-ı Kerîm akletmeyi; inanmak, vahyi kabul etmek ve gerçeği kavramak anlamlarında da kullanmaktadır.[81]

Resûlü Ekrem Efendimiz Allah'ın Kitabı'ndan nasibini almamış bir insanı, içinde hiç kimsenin oturmadığı viran bir eve benzetmiştir.[82] Sahâbe-i kirâmdan Abdullah b. Mes'ûd, kalbin olgunlaşması ve dimağların ilâhî kelâmla dolması için Kur'an okumaya teşvik etmiş, *"Kalplerinizi onunla (Kur'an ile) mâmur kılın."*[83] buyurmuştur.

Allah Resûlü, kalplerin tefrika girdabına kapılmalarına karşı insanları ikaz ederek çarşı ve pazarlardaki koşuşturmaya kapılıp[84] kalbimizi mânevî lezzetlerden mahrum etmememiz gerektiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda Allah Resûlü, *"...Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."*[85] âyeti inince ashâbının hangi meta daha iyiyse onu edinelim, şeklindeki sözlerine karşılık şöyle buyurmuştur: *"(Dünyada en değerli olan şey) zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve kişinin imanının yaşamasında ona yâr ve yardımcı olan inançlı bir eştir."*[86]

Allah Resûlü'nün müminin kalbi olarak tanımladığı kalp şudur: Allah Resûlü'ne, *"İnsanların hangisi daha faziletlidir?"* diye sorulduğunda o, *"Kalbi mahmûm ve dili doğru olan her mümin böyledir."* buyurmuştur. Ashâb, "Doğru sözlü ne demek biliyoruz ama mahmûm kalp nedir bilmiyoruz." deyince, Allah Resûlü, *"Mahmûm kalp, Allah'tan korkan, tertemiz kalptir. Onda günaha, zulme, kine, hasede yer yoktur."*[87] buyurmuştur.

Allah Resûlü, "Ey Allah'ın Resûlü! İman nedir?" diye soran sahâbîsine, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, Allah ve Resûlü'nü her şeye tercih edebilmen, ateşte yanmayı Allah'a şirk koşmaya tercih edebilmen, soylu olmasa da bir kişiyi, sadece Allah için sevebilmendir."* demiştir. Hz. Peygamber aynı hadisinde "iman aşkının" kalbe nasıl nüfuz ettiğini şöyle anlatmıştır: *"Eğer bunları yapabiliyorsan tıpkı sıcak bir günde su arzusunun, susuz kişinin kalbine işlemesi gibi iman aşkı da senin kalbine işlemiş olur."*[88]

"Kalbini yalnızca imana tahsis eden, kalbini selim, dilini doğru, nefsini doymuş, ahlâkını düzgün kılan ve kulaklarını (hak yolunda) haberci, gözlerini (kalp izinde) bekçi kılan kişi kurtuluşa ermiştir... Kalbini (ilâhî güzelliklerin dolup taştığı) bir kap hâline getiren kurtuluşa ermiştir."[89]

81 Bakara, 2/171; Enfâl, 8/22; Yûnus, 10/42; Mülk, 67/10; Hûd, 11/51; Bakara, 2/44; Enbiyâ, 21/10, 67; Mü'minûn, 23/80; Kasas, 28/60.
82 T2913 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 18.
83 DM3365 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4.
84 T228 Tirmizî, Salât, 54.
85 Tevbe, 9/34.
86 T3094 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
87 İM4216 İbn Mâce, Zühd, 24.
88 HM16295 İbn Hanbel, IV, 11.
89 HM21635 İbn Hanbel, V, 147.

SEVGİ
KİŞİ SEVDİĞİYLE BERABERDİR

عَنْ أَبِى الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "كَانَ مِنْ دُعَاءِ دَاوُدَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ
إِنِّى أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ الَّذِى يُبَلِّغُنِى حُبَّكَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْ
حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِى وَأَهْلِى وَمِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ."

Ebu'd-Derdâ'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Dâvûd Peygamber şöyle dua ederdi: Allah'ım, senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli isterim. Allah'ım, senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle."

(T3490 Tirmizî, Deavât, 72)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي؟ الْيَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَجُلاً كَانَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ ، فَمَرَّ بِهِ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَأُحِبُّ هَذَا، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ : "أَعْلَمْتَهُ؟" قَالَ: لَا. قَالَ: "أَعْلِمْهُ." قَالَ: فَلَحِقَهُ فَقَالَ: إِنِّي أُحِبُّكَ فِي اللَّهِ، فَقَالَ: أَحَبَّكَ الَّذِي أَحْبَبْتَنِي لَهُ.

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."*

(B6168 Buhârî, Edeb, 96)

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir."*

(D4599 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ (kıyamet günü) şöyle buyurur: *'Nerede benim rızam için birbirlerini sevenler! Gölgem dışında hiçbir gölgenin olmadığı böyle bir günde onları kendi gölgemde gölgelendireceğim.* (Benim himayemden başka hiçbir himayenin olmadığı böyle bir günde onları, özel himayeme alacağım)."

(HM8436 İbn Hanbel, II, 338)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'in (sav) yanında iken oradan birisi geçti. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü, ben bu adamı seviyorum." dedi. Peygamber (sav) de ona, *"Bunu ona söyledin mi?"* diye sordu. Adam "Hayır." cevabını verdi. Hz. Peygamber, *"Git, ona söyle."* buyurdu. Bunun üzerine adam o kimsenin yanına gitti ve "Ben seni Allah için seviyorum." dedi. Öteki adam da "Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin." cevabını verdi.

(D5125 Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113)

İslâm ordusu Bedir Savaşı'ndan büyük bir zaferle çıkmıştı. Hz. Ebû Bekir, müşrik esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasından yanaydı. Bu teklif Resûlullah'a da uygun gelmişti. Kararı duyan Mekkeliler esirlerini kurtarmak için fidye göndermeye başlamışlardı bile. Gönderilen fidyelerin arasındaki bir gerdanlık Resûlullah'ın dikkatini çekti. Evet, bu hiç şüphesiz eşi Hz. Hatice'nin gerdanlığıydı. Sevgili kızı Zeyneb idi bu gerdanlığı gönderen. Hz. Muhammed'e (sav) peygamberlik verilmeden önce Zeyneb, teyzesi Hâle bnt. Huveylid'in oğlu Ebu'l-Âs b. Rebî' ile evlenmişti. Düğün günü Hz. Hatice, boynundaki gerdanlığı çıkarıp kızına hediye etmişti.[1] Zeyneb ile Ebu'l-Âs arasında olağanüstü bir sevgi vardı. Ne var ki Resûlullah'a peygamberlik verildikten sonra, Zeyneb ilk inananlar arasında yerini alırken Ebu'l-Âs hâlâ Müslüman olmamıştı. Üstelik Bedir Savaşı'nda Peygamber'in karşısında, müşrik saflarında savaşmış, netice-de Müslümanlara esir düşmüştü. Gerdanlığın fidye olarak gönderilmesi, Zeyneb'in Ebu'l-Âs'a duyduğu sevginin bir işaretiydi. Ebu'l-Âs da Zeyneb'e duyduğu sevgiden hiçbir şey kaybetmemişti. Mekke müşriklerinin onca baskısına rağmen Zeyneb'i boşamamış, vefakâr bir eş olduğunu göstermişti. Zeyneb de diğer Müslümanlarla beraber hicret edememiş, Mekke'de eşinin yanında kalmıştı.

Allah Resûlü hem Ebu'l-Âs'ın iyi bir damat olduğunun hem de Zeyneb'in ona olan sevgisinin farkındaydı. Müslümanlara dönerek bir teklifte bulundu: *"Eğer uygun görürseniz kızım Zeyneb'in esirini serbest bırakın, şu gönderdiği gerdanlığı da ona geri verin."* Müslümanlar elbette Allah Resûlü'nün talebini geri çevirmeyeceklerdi. Ebu'l-Âs derhâl serbest bırakıldı. Ancak Resûlullah henüz hicret etmemiş kızının artık Medine'ye gelmesini istiyordu. Öte yandan eşi müşrik olduğu sürece evli kalmaları da mümkün değildi. Ebu'l-Âs'a bu talebini iletti. Ebu'l-Âs Resûlullah'a karşı gelmedi, Zeyneb'i göndereceğini söyledi.[2]

Birbirini seven iki insan, aynı dinde birleşemeyince yollarını ayırmak zorunda kaldılar. Zeyneb, kızı Ümâme ile birlikte Medine'de, Resûlullah'ın yanında yaşamaya başladı. Her ne kadar Ebu'l-Âs'ı sevse de Allah'ın ve

[1] D2692 Ebû Dâvûd, Cihad, 121.
[2] D2692 Ebû Dâvûd, Cihâd, 121.

Resûlü'nün sevgisi her sevginin üstündeydi. Mümin kadınların ancak mümin erkeklerle evlenebileceği çok açık bir dinî hükümdü.[3] Öte taraftan sevgilerin en büyüğü olan Allah sevgisi, Allah'a ve Resûlü'ne itaati gerektiriyordu.[4] Allah'ın sevgilisi olmaktan daha değerli ne vardı?

Zeyneb her ne kadar ayrılığı seçmiş olsa da aradan birkaç sene geçti ve Ebu'l-Âs bu ayrılığı bitirmeye karar verdi. Ebu'l-Âs, Mekkelilere olan tüm borçlarını kapattıktan sonra herkesin önünde kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu ve Medine'ye hicret etti. Artık Zeyneb ile Ebu'l-Âs'ı ayıracak hiçbir engel kalmamıştı.[5]

Zeyneb ve Ebu'l-Âs'ın nikâhlarının yenilendiğine veya eski nikâhlarının üzerine evliliklerini devam ettirdiklerine dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte, neticede Zeyneb, Allah ve Resûlü'nün rızası için ayrıldığı eşine, yine Allah ve Resûlü'nün rızasıyla kavuşmuş oldu.[6] Böylece o, gerçek bir müminin kalbinde, Allah sevgisinin üstünde hiçbir sevgiye yer olamayacağını gösterdi.

Zeyneb ve Ebu'l-Âs'ın gönüllerini birleştiren o mukaddes bağ, sevgidir. Sevgiyi kullarının kalplerine yerleştiren ise Cenâb-ı Hak'tır. Allah, bütün sevgilerin kaynağı, varlık sebebidir, sevgisi sonsuz olandır. O, Vedûd'dur. Hem seven hem sevilendir. Vedûd isminin ifade ettiği sevgi, lütûfkâr ve merhamet dolu bir sevgidir. Bu sonsuz sevgi sayesinde O, tüm varlıklara rızık verir. Bu sınırsız sevgi ile kullarının da kendisini tanımasına, sevmesine yardımcı olur ve bu sevgi ile kullarını bağışlar. Zira Allah, *"Çok mağfiret eden, pek sevendir."*[7] Kullarını bağışlamak onu sevindirir.[8] Dolayısıyla canlı cansız varlıklarıyla tüm evren Allah'ın sevgi ve merhameti ile ayakta durur.

Kullarını sevmek, Allah'ın büyük bir ihsanıdır. Allah'ın kullarına duyduğu sevgi ve şefkat, annenin yavrularına duyduğundan çok daha fazladır. Resûlullah, kayıp çocuğunu telaşla arayan, bu arada, yavrusuna duyduğu özlemle bulduğu her bir çocuğu bağrına basıp emzirmeye çalışan bir anneyi ashâbına göstererek, *"Bu kadının çocuğunu ateşe atabileceğini düşünebilir misiniz? (İşte) Allah'ın kullarına merhameti bu annenin yavrusuna duyduğundan çok daha fazladır."* buyurmuştur.[9] Allah Teâlâ, kulunu sevdiği zaman, âdeta onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı (mesabesinde) olduğunu, kendisinden istediği zaman ona ihsanda bulunduğunu, kendisine sığındığı zaman da kulunu koruduğunu bildirmiştir.[10] Sevgili Peygamberimiz, kulun (farz ve nafile) ibadetlerde bulunarak Allah'ın

[3] Bakara, 2/221.
[4] Âl-i İmrân, 3/31.
[5] Hİ7/665 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 665.
[6] T1142 Tirmizî, Nikâh, 43; İM2009 İbn Mâce, Nikâh, 60; D2240 Ebû Dâvûd, Talâk, 23-24.
[7] Bürûc, 85/14.
[8] M6955 Müslim, Tevbe, 3.
[9] M6978 Müslim, Tevbe, 22.
[10] B6502 Buhârî, Rikâk, 38.

sevgisini kazanabileceğini haber vermiş[11] ve Allah'ın sevdiği kullarını nimetleriyle mükâfatlandıracağını müjdelemiştir.[12] *"Allah bir insanı sevdiği zaman birinizin hastasını (soğuk) su içmekten koruduğu gibi onu dünyanın (kötülüklerinden) korur."* buyuran Resûl-i Ekrem,[13] Allah'ın sevdiği kullarını cehennem ateşinden de koruyacağını bildirmiştir.[14]

Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara duyduğu bu sonsuz sevgi ve şefkatin bilincinde olan bir Müslüman'ın yüreğinde en çok yer verdiği sevgi Allah sevgisidir. Bu sevginin üstünde hiçbir sevgiye yer vermez. Diğer bütün sevgiler, Allah'ı sevmenin, O'na boyun eğmenin bir gereğidir. İnsanın Yaratanı'na duyduğu bu içten sevgi ve bağlılık, yalnız O'na imanı gerektirir ve iman O'na olan eşsiz muhabbeti ifade eder. İmanlı olmak, insanın gönlünde büyüttüğü bütün sahte sevgileri yıkarak yalnız Allah'a teslim olmasıdır. Zira iman eden kimseler her şeyden çok O'nu severler.[15]

Kalplere sevgiyi yerleştirecek olan şey davranışlardır. Dolayısıyla sevginin teşvik edilmesinde temel gaye aslında kâmil imanı elde edebilmektir. Zira insan, sevgi sayesinde olgun bir imana sahip olur, imanın lezzetini alır. Resûlullah, insanın hakiki sevgilere gönlünde yer vererek imanın tadına varabileceğini şu şekilde ifade eder: *"Şu üç özellik kimde bulunursa o kişi imanın tadına erer: Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmek."*[16] Dâvûd (as) da Allah'tan sevgisini şöyle istemektedir: *"Allah'ım, senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli isterim. Allah'ım, senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle"*[17] Hz. Dâvûd'un Allah'tan talebi sevgi olduğu gibi, *"Allah'ım beni sevginle rızıklandır."* buyuran[18] Allah Resûlü'nün duası da O'nun sevgisidir. Çünkü sevgi imanın özüdür. Sevgiyi öğrenmemiş, sevgiye kapılarını açmamış, sevmeye yeteneksiz bir kalp, mümin kalbi olamaz. Hz. Peygamber bu durumu şöyle ifade eder: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız."*[19] Bu nedenle müminin kalbi, kemale ermiş bir imanı elde etmek uğruna sevgiyi arar, sevmeyi ister. Allah ve Resûlü'nün sevgisi nihayetinde cennete girmeye vesile olur. Zira kıyamet günü için Allah ve Resûlü'nün sevgisini hazırladığını söyleyen sahâbîye Sevgili Peygamberimiz, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."* buyurmuştur.[20]

Hayatını Allah sevgisi ile yoğurmuş bir insanın kalbinde Allah sevgisini, Allah'ın habîbi Resûlullah'ın sevgisi izler. Zira Hz. Muhammed, Hz. İbrâhim gibi Halîlullah'tır, Allah dostudur.[21] "Halîlullah" olacak kadar

[11] B6502 Buhârî, Rikâk, 38.
[12] HM3672 İbn Hanbel, I, 388.
[13] T2036 Tirmizî, Tıb, 1.
[14] HM13501 İbn Hanbel, III, 236.
[15] Bakara, 2/165.
[16] B16 Buhârî, Îmân, 9; M165 Müslim, Îmân, 67.
[17] T3490 Tirmizî, Deavât, 72.
[18] T3491 Tirmizî, Deavât, 73.
[19] M194 Müslim, Îmân, 93.
[20] B6168 Buhârî, Edeb, 96; T2385 Tirmizî, Zühd, 50.
[21] M1188 Müslim, Mesâcid, 23; İM141 İbn Mâce, Sünnet, 11.

Allah'a yakındır.[22] Allah'ın kullarına olan sevgisinin en açık işareti olarak yaratılmıştır. İşte bu nedenle bir mümin, herkesten çok Peygamberini sever. Resûlullah, *"Hiçbiriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe kâmil mümin olamaz."* buyurmuş,[23] Allah Teâlâ da müminlerin Allah ve Resûlü'nü babalarından, oğullarından, kardeşlerinden, eşlerinden, mallarından hulâsa dünyadaki her şeyden daha fazla sevmeleri gerektiğini bildirmiştir.[24] *"Size verdiği nimetlerden ötürü Allah'ı sevin. Allah'ı sevdiğim için beni sevin; beni sevdiğiniz için de ailemi sevin."* buyuran Resûlullah,[25] Allah'ı sevmenin ve O'na olan imanın gereği kendisinin sevilmesini istemiştir.

Müminlere canlarından daha yakın olan Allah Resûlü'nün[26] muhabbeti, onunla hemhâl olan ashâbını kuşatmıştır. Sahâbenin peygambere hitaben, "Anam babam sana feda olsun!" deyişlerinden daha güzel bir sevgi ifadesi olabilir mi? Onların peygamber sevgisi, hayatlarının gayesiydi. Bu sevginin büyüklüğü, âmâ bir sahâbînin dudaklarından dökülen şu sözlerle ifade edilmişti: *"Ben, Peygamber'e bakmak, onu görmek için gözlerimi istiyordum, fakat şimdi Peygamber vefat etti. Allah'a yemin ederim ki eğer (Yemen'deki) Tübâle beldesinin ceylanlarından bir ceylanın gözü dahi bende olsa, artık buna sevinmem."*[27]

Sahâbe Resûlullah'a duydukları bu derin sevgilerini, ona cân-ı gönülden hizmet ederek sergilerlerdi. Allah Resûlü'ne hizmet için âdeta birbirleriyle yarışırlardı. Veda Haccı esnasında Bilâl ve Üsâme, Resûlullah'ın yanından ayrılmamış, biri devesini doyururken diğeri Peygamber'i elbisesiyle gölgelendirmeye çalışmıştı.[28]

Kaybetme korkusu ve endişesiyle yüreği titreyerek sevmek, sahâbenin, Resûl-i Ekrem'e duyduğu sevginin göstergelerinden biridir. Zira sevgilinin yanında olmak, uğruna pek çok şeyden vazgeçilebilecek kadar değerli görülür ve seven kişinin yüreğinde ayrılık endişesi oluşmaya başlar. Onun için Abdurrahman b. Avf, Resûlullah secdede uzun bir süre kalınca korkuya kapılmış, Allah Resûlü'nün vefat ettiğini zannetmişti.[29] Samimi ve kâmil bir sevgi besleyen kişi, sevdiğinden ayrılmaya katlanamaz. Bu yüzden ashâbdan Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın Medine'ye geldiği gün her yerin apaydınlık olduğunu ancak vefat ettiği zaman karanlıklara gömüldüklerini ifade etmiştir.[30]

Sevgi, kişide şefkat ve merhamet duygularını güçlendirir. Kişi, sevdiğinin sıkıntıya uğramasına dayanamaz hatta onu kendi canından çok sever hâle gelir. Ashâbı kendisini her şeyden çok seven Rahmet Peygam-

[22] M6176 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 7.
[23] B15 Buhârî, Îmân, 8.
[24] Tevbe, 9/24.
[25] T3789 Tirmizî, Menâkıb, 31.
[26] Ahzâb, 33/6.
[27] EM533 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 188.
[28] M3138 Müslim, Hac, 311.
[29] HM1664 İbn Hanbel, I, 192.
[30] T3618 Tirmizî, Menâkıb, 1; İM1631 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

beri de engin merhametiyle bütün ümmetine kucak açmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber'in ümmetine olan sevgisi şöyle anlatılır: *"Andolsun size öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir."*[31] Peygamberimizin ümmete sevgisinin ve düşkünlüğünün ne düzeyde olduğunu anlatan en çarpıcı örnek, kıyamet gününün dehşetinde Rabbine ümmeti için dua edeceğini bildirmesidir.[32] Çünkü gerçek sevgi, en zorlu ve dehşetli anlarda dahi kendinden önce sevgiliyi düşünebilmektir.

Sevgi nimetini kullarının fıtratına yerleştirmiş olan Cenâb-ı Hak, elçileri vasıtasıyla sevgiye dair mesajları bütün zaman ve mekânlara ulaştırmıştır. Asr-ı saadet, sevginin insanı nasıl değiştirebileceğinin müthiş örneklerine sahne olmuştur. Birbirlerini hiç acımadan öldüren, birbirlerine zulmeden, birbirleriyle düşman olan topluluklar, nesep kardeşliğini geride bırakan ulvî bir kardeşlik bağına sahip olmuşlardır. Allah Teâlâ, bu durumu şöyle bildirir: *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz."*[33] Ensar ve muhacir, aralarındaki bu muhabbetten dolayı (din) kardeşlerini kendilerine tercih edecek seviyeye gelmişlerdir.[34] Şüphesiz insanlarda meydana gelen bu değişimde onların Allah için birbirlerine duydukları muhabbet etkili olmuştur. Zira, bütün sevgiler, menfaat için değil Allah için olduğunda bir anlam ifade eder. Allah Resûlü bu yüzden, *"Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir."*[35] buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu şekilde kendi rızasını gözeterek birbirini seven ve bir araya gelen kişilere muhabbetinin vacip olduğunu bildirmiştir.[36]

Sevgiyi değerli ve anlamlı hâle getiren, dünyevî çıkar ya da gaye gütmeksizin yaşanması, Allah'ın vereceği karşılık dışında hiçbir karşılık aranmamasıdır. Resûlullah'ın anlattığı bir kıssada, sırf Allah için kardeşini ziyarete giden bir kişinin karşısına çıkan melek ona şu müjdeyi vermiştir: *"Sen Allah'ı hoşnut etmek için o adamı sevdiğinden dolayı, Allah da seni seviyor."*[37]

Allah tarafından sevilmenin bir işareti de, dünyada insanlar tarafından sevilmektir. Buna dair Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah bir kulu sevdiği zaman Cebrail'e, 'Allah falan kulu seviyor, sen de onu sev!' diye seslenir. Cebrail de o kulu sever. Sonra Cebrail gök halkı içinde, 'Allah falanı seviyor, onu sizler de sevin!' diye nida eder. Bunun üzerine o kulu gök ehli de sever. Sonra yeryüzündeki insanların gönlüne o kimsenin sevgisi yerleştirilir."*[38] Böylece hem gökte melekler hem de yeryüzünde insanlar

[31] Tevbe, 9/128.
[32] M480 Müslim, Îmân, 327; M494 Müslim, Îmân, 341.
[33] Âl-i İmrân, 3/103.
[34] Haşr, 59/9.
[35] D4599 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2.
[36] MU1748 *Muvatta'*, Şa'r, 5.
[37] M6549 Müslim, Birr, 38.

tarafından sevilme bahtiyarlığına erişir. Ve kıyamet gününde Allah Teâlâ şöyle nida eder: *"Nerede benim rızam için birbirlerini sevenler! Gölgem dışında hiçbir gölgenin olmadığı böyle bir günde onları kendi gölgemde gölgelendireceğim.* (Benim himayemden başka hiçbir himayenin olmadığı böyle bir günde onları, özel himayeme alacağım)."[39]

Gönülleri Rablerinin sevgisinde birleşen müminlerin birbirlerine karşı duydukları muhabbet şüphesiz, diğer sevgilerden daha kuvvetlidir. Nitekim Resûlullah, ruhları askerî birliklerden meydana gelmiş ordulara benzeterek, birbirlerini tanıyıp kaynaşanların birbirlerini sevdiğini, aksi durumdakilerin ise birbirlerine muhalefet ettiklerini bildirmiştir.[40] Böylece inançları, amelleri, gayeleri ve davaları ortak, mizaçları, düşünme tarzları ve davranışları birbiriyle uyumlu insanların birbirlerini seveceklerini haber vermiştir.

Ortak bir gayede birleşen inananlar birbirlerinin kardeşidirler[41] ve Hz. Peygamber müminlerin sevgi ve bağlılıklarını onları tek bir vücuda benzeterek dile getirmiştir.[42] Bir varlığın bir başkasının acı ve hüznünü kendisine aitmiş gibi hissedebilmesi ancak "sevgi" diye adlandırılan ilâhî his sayesinde mümkündür. Böylece, insanlar birbirlerinin sıkıntısı karşısında ilgisiz ve kayıtsız kalamazlar.

İnsanların birbirlerini sevmelerini imanın bir gereği olarak gören Allah'ın Elçisi,[43] sevgiyi devamlı kılmanın ve yüce bir değer hâline getirmenin yolunu da göstermiştir. O da şu veciz hadisinde ifadesini bulmuştur: "Hiçbiriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz."[44] Bu davranış olgunluğu, kâmil bir imanın göstergesi olduğu gibi kalıcı ve değerli sevgi ilişkileri sürdürmede de önemli bir rol oynar. Her birey tüm sevdiklerine bu olgunlukla davrandığı sürece uzun süreli, huzurlu ve sevgi dolu ilişkiler yaşamak hiç de zor olmayacaktır. Çünkü sevginin başlıca düşmanı bencilliktir. Oysa sevgi, paylaşmayı, el ele vermeyi ve sevdiğini kendine tercih etmeyi gerektirir.

Allah Resûlü, müminlere aralarında sevgiyi yaygınlaştırmalarını emretmiş ve bunun yöntemleriyle ilgili bilgiler vermiştir. Resûlullah, sevginin sağlam temellere oturtulması ve böylece gelişmesine zemin sağlanması için insanların önce birbirlerini tanımaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Müslümanların birbirlerinin ismini, babalarının ismini, hatta mensup oldukları kabileyi sorarak öğrenmelerini istemiş, böylece aralarında sevgi ve bağlılığın gerçekleşeceğini söylemiştir.[45] Tanışıp kay-

[38] B6040 Buhârî, Edeb, 41.
[39] HM8436 İbn Hanbel, II, 338; T2391 Tirmizî, Zühd, 53.
[40] B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2; M6708 Müslim, Birr, 159.
[41] Hucurât, 49/10.
[42] B6011 Buhârî, Edeb, 27; M6588 Müslim, Birr, 67.
[43] T2510 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.
[44] B13 Buhârî, Îmân, 7.
[45] T2392 Tirmizî, Zühd, 53.

naşan insanların karşılıklı olarak birbirlerini sevebilmelerinin yolu ise selâmlaşmaktır. Resûlullah, *"Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey öğreteyim mi? Aranızda selâmı yayın."* buyurmuştur.[46] Selâmlaşma, kişinin kendisini güvende ve selâmette hissetmesini sağlar. Kişi kendisine güven ve sükûnet sağlayana meyleder ve böylece sevgi hâsıl olur.

İyilik görmek de sevmeye, sevgiyi pekiştirmeye sebep olur. Bu doğrultuda gerek insanların sevgisini kazanmada gerekse onlara duyduğumuz sevgiyi ifade etmede iyilik ve ikram önemli rol oynar. Abdullah b. Mes'ûd, kalplerin kendisine iyilikte bulunanlara sevgi, kötülük edenlere nefret duyacak yapıda yaratıldığını söylemiştir.[47] Resûlullah'ın hediyeleşmeye önem vermesi de insan fıtratındaki bu özellikten hareketle sevgiyi tesis etme amacına yöneliktir. *"Birbirinize hediye verin, böylece birbirinizi seversiniz ve aranızdaki düşmanlık gider."* buyurmuş[48] ve kendisi de hediyeleşerek insanlara örnek olmuştur.[49]

Sevgideki derinliği hissettirebilmek için sevginin ifade edilmesi büyük önem arz eder. Hz. Peygamber de sevginin dile getirilip paylaşılmasını istemiştir.[50] Allah Resûlü, sevdiğini söylemeyi ümmetine tavsiye etmesinin yanında kendisi de sevgisini sunmaktan kaçınmazdı. Bir gün Muâz b. Cebel'in elini tutarak ona, *"Ey Muâz, ben seni seviyorum."* demişti. Bunun üzerine Muâz da, "Ben de seni seviyorum, ey Allah'ın Elçisi!" diye karşılık vermişti.[51] Resûlullah'ın Kur'an'dan bir sûre öğretmek için yanına çağırdığı Ebû Saîd b. Muallâ'nın elini tutması,[52] kalbindeki kasvetten şikâyet eden bir adama kalbinin yumuşaması için yetimin başını okşamasını tavsiye etmesi,[53] tokalaşmanın insanlar arasındaki kini gidereceğini bildirerek bunu teşvik etmesi,[54] onun sevgiyi ifade etmeye verdiği önemi göstermektedir.

İnsanın yüreğine anne baba sevgisini, kardeş sevgisini, eş sevgisini, çocuk sevgisini yerleştiren de Allah'tır. Zira O, *"Kendileriyle huzur bulmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."*[55] buyurur. Dolayısıyla sevgi, Allah'ın varlığının delili olacak kadar değerlidir.

Hanımlarına karşı sevgisini esirgemeyen ve her zaman nazik bir eş olan Allah Resûlü, ilk eşi Hz. Hatice'yle ilgili, *"Bana onun sevgisi bahşedildi."* buyurmuştur. Onun vefatından sonra hatırasına hürmeten eşinin sevdiği insanlarla ilişkisini devam ettiren Hz. Peygamber[56] zaman zaman Hz.

[46] M194 Müslim, Îmân, 93.
[47] BŞ8983 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VI, 481.
[48] MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 4.
[49] B2093 Buhârî, Büyû', 31.
[50] D5125 Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113.
[51] D1522 Ebû Dâvûd, Vitr, 26.
[52] B4474 Buhârî, Tefsîr, (Fâtiha) 1.
[53] HM7566 İbn Hanbel, II, 264; MA20029 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 96.
[54] MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 4.
[55] Rûm, 30/21.
[56] M6278 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 75.

Hatice'ye karşı duyduğu özlemi de dile getirmiştir. Hz. Hatice'nin vefatından yıllar sonra kız kardeşi Hâle, Resûlullah'ı ziyarete geldiğinde, Hâle'nin sesinin Hatice'ninkine benzerliği karşısında bir an ürperen Allah Resûlü, onu Hz. Âişe'yi kıskandıracak sevinç ve heyecanla karşılamıştı.[57]

Sevgili Peygamberimiz, Hz. Âişe'yi çok severdi. Amr b. Âs bir gün Peygamberimize, "Sana insanların en sevimlisi kimdir?" diye sormuş ve *"Âişe"* cevabını almıştı.[58] Bir defasında Hz. Âişe, mescitte kılıç kalkan gösterisi sunan Habeşli grubu seyretmek istediğinde Resûlullah, Hz. Âişe gösteriden sıkılana kadar, yanağı Âişe'nin yanağında gösteriyi izlemişlerdi.[59] Allah Resûlü'nün Hz. Âişe'ye olan bu muhabbetinin farkında olan hanımlarından Hz. Sevde, Peygamber'in kendisine ayırdığı günü Âişe'ye hibe etmişti.[60] Böylelikle Sevde, sevgide fedakârlığın hangi boyutlara varabileceğini göstermesi bakımından emsalsiz bir davranış sergilemişti.

Dinimizde sevgi ve saygı gösterilmesi emredilen varlıklar arasında anne ve baba her zaman özel bir yere sahip olmuş, onlara karşı "öf" bile demek yasaklanmıştır.[61] Ayrıca akrabalarla sevgi bağlarının devam ettirilmesi (sıla-i rahîm) konusuna da önem verilmiştir. Allah Resûlü, kişinin çocuklara karşı da her zaman sevgi ve merhametle davranmasını emretmiş, onları öpüp[62] yanaklarını okşamış,[63] sırtına bindirmiş,[64] hatta namazdayken bile kucağında taşımıştır.[65] Sevgili Peygamberimiz, çocuklarına karşı her zaman oldukça ince ve zarif bir şekilde sevgisini ifade etmiştir. Kızı Fâtıma, yanına girdiği zaman Resûlullah onun için ayağa kalkar, elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Hz. Fâtıma bu zarif sevgi gösterisini kendisine örnek edinir ve babasına aynı şekilde davranırdı.[66] Bu tavır sevginin saygıdan ayrılmaması gerektiğini de göstermektedir. Aksi hâlde, kaba ve saygısız davranışlar, insanların incinmesine, zamanla sevgilerini yitirmelerine sebep olmaktadır.

Rahmet Peygamberi, canlı cansız bütün mahlûkata karşı sevgiyle yaklaşmış, hayvanlara, bitkilere, doğaya hulâsa bütün âleme muhabbet nazarıyla bakmış ve en güzel şekilde bunu dile getirmiştir. Peygamberimiz, dağlara, şehirlere duyduğu sevgiyi bile dillendirmiştir. Nitekim Mekke'ye, Medine'ye, Uhud Dağı'na olan sevgisini ifade ettiği bilinmektedir.[67]

İnsan, kalbinde en çok Allah sevgisine yer verip bütün sevgilerinde O'nun hoşnutluğunu gözetince, daha önce nefret ettiği kişileri dahi sevmeye başlayabilir. Asr-ı saadette Hz. Hamza'yı şehit ettiren Hind ile Resûlullah arasında yaşanan hadise bunun en güzel örneğidir. Hz.

57 B3821 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.
58 M6177 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 8.
59 B2907 Buhârî, Cihâd, 81.
60 B2593 Buhârî, Hibe, 15.
61 İsrâ, 17/23.
62 M6028 Müslim, Fedâil, 65.
63 M6052 Müslim, Fedâil, 80.
64 M6269 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 67.
65 B516 Buhârî, Salât, 106.
66 D5217 Ebû Dâvûd, Edeb, 143-144.
67 B4084 Buhârî, Meğâzî, 28; M3371 Müslim, Hac, 503; T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68.

Âişe'nin naklettiğine göre bir gün Hind geldi ve Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah! Vaktiyle yeryüzünde senin ev halkın kadar zelil ve harap olmalarını istediğim hiçbir ev halkı yoktu. Oysa bugün, yeryüzünde senin ev halkın kadar aziz olmalarını istediğim hiçbir ev halkı yoktur." dedi. Resûlullah da Hind'e kendisiyle aynı hisleri paylaştığını söyledi.[68] Her zaman olduğu gibi sevgi konusunda da ölçülü olmayı emreden Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Sevdiğin kimseyi ölçülü sev ki bir gün sevmeyeceğin bir kişi olabilir. Sevmediğin bir kimseyi de ölçülü şekilde sevme ki günün birinde çok sevdiğin bir kimse olabilir."*[69]

Sevgi, insan ruhunun derinlerine işleyen bir duygudur. Hz. Peygamber, sevginin insan tabiatı ve davranışları üzerindeki derin tesirlerini ifade etmek üzere, *"Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder."* buyurmuştur.[70] Bu yoğun duygu atmosferi içinde seven kimse, sevdiğinin hatalarını, çirkin davranışlarını göremez, duyamaz hâle gelebilir. Bu nedenle sevilecek kimsenin Allah'ı seven, dolayısıyla Allah'ın hoşnut olmayacağı davranışlardan kaçınan birisi olması önem arz eder. Resûlullah, *"Kişi, dostunun dini/ahlâkı üzerinedir."* diyerek[71] sevgi ve dostluğun amellere ne ölçüde tesir ettiğini ifade etmiştir.

Sevginin yurdu olan kalp, farklı sevgilere meyledebilecek tarzda yaratılmıştır. Kalp, güzellik, zarafet, asalet veya zenginlik gibi dünyevî değerlere meyillidir ve dünya hayatının geçici zevklerinin cazibesine kapılabilir. İnsanın dünya nimetlerine olan sevgisi tabiî olmakla birlikte, Allah ve Resûlü'nün sevgisini gölgede bırakacak veya ona asıl yaratılış amacını unutturacak derecede olmamalıdır. Bu nedenle, kullarını çok iyi tanıyan Cenâb-ı Hak, insanın tabiatında bulunan çeşitli zaaflara işaret ederek onları uyarmıştır. Allah Teâlâ, insanın malı çok sevdiğini bildirmiş,[72] Allah Resûlü de, *"Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsünün de olmasını ister."* şeklinde bu düşkünlüğe dikkat çekmiştir.[73] *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz."*[74] buyuran Cenâb-ı Hak, Allah rızasının dünya nimetlerinin üzerinde olduğunu kullarına hatırlatmıştır. Kur'an'da insanların eşlerine, çocuklarına, altın ve gümüşe, dünya malına karşı düşkün oldukları, ancak tüm bu dünyevî sevgilerin geçici olduğu bildirilmiş[75] ve bunların âhireti unutturmaması gerektiği şu şekilde hatırlatılmıştır: *"Şu insanlar, hemen ellerine geçebilecek dünyalıkları seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar."*[76] Oysa nitelikli ve kalıcı sevgi, Allah katında kıymetli olan hususlara değer verildiği sürece elde

[68] B3825 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 23.
[69] T1997 Tirmizî, Birr, 60.
[70] D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116.
[71] T2378 Tirmizî, Zühd, 45; D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16.
[72] Âdiyât, 100/8.
[73] M2415 Müslim, Zekât, 116.
[74] Âl-i İmrân, 3/92.
[75] Âl-i İmrân, 3/14.
[76] İnsan, 76/27.

edilebilir. Böyle bir sevgi, Allah'ı anmaktan alıkoyucu bir nitelik taşımayacak, Allah'ın rızasını kaybettirmeyecektir. Hiçbir zaman unutulmaması gereken husus, Allah'a karşı olan sorumlulukların yerine getirilmesine engel olan bir sevgiden Allah'ın razı olmadığıdır: *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır."*[77]

[77] Münâfikûn, 63/9.

MERHAMET
VARLIĞIN İLÂHÎ MAYASI

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِى تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ، إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ
عُضْوٌ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

Nu'mân b. Beşîr'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."
(M6586 Müslim, Birr, 66; B6011 Buhârî, Edeb, 27)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ :
"الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَانُ ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِى السَّمَاءِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْقَاسِمِ ﷺ يَقُولُ:
"لَا تُنْزَعُ الرَّحْمَةُ إِلَّا مِنْ شَقِيٍّ."

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ."

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا، وَأَنْزَلَ فِى الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا، فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ، حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةَ أَنْ تُصِيبَهُ."

Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'e (sav) nispet ederek şunu nakletmiştir: *"Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin."*

(D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1924 Tirmizî, Birr, 16)

Ebû Hüreyre diyor ki: "Ebu'l-Kâsım'ı (Hz. Peygamber'i) (sav) şöyle derken işittim: *"Yalnızca şakî (bedbaht) olan kimse merhametten yoksun bırakılır."*

(T1923 Tirmizî, Birr, 16; D4942 Ebû Dâvûd, Edeb, 58)

Cerîr b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."*

(B7376 Buhârî, Tevhîd, 2; M6030 Müslim, Fedâil, 66)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah rahmeti yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını yanında tuttu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça (rahmet) sayesinde bütün mahlûklar birbirlerine merhametli davranırlar. Hatta kısrak (yavrusunu emzirirken) basıp da ona zarar verme korkusuyla ayağını (bu rahmetin eseriyle) kaldırır."*

(B6000 Buhârî, Edeb,19)

Hz. Peygamber Hz. Hatice ile evlenmiş ve bu evlilikten ilk kızı Zeyneb dünyaya gelmişti. Evlenme çağına gelince Hz. Peygamber onu, teyzesinin oğlu Ebu'l-Âs ile evlendirmişti. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden bir süre sonra kızı da hicret etmişti.[1] Bir gün çocuklarından birisinin ağır bir şekilde hastalanması üzerine Zeyneb, babasına, torununun çok hasta olduğunu, acilen gelmesini söyleyerek haber yollamıştı. Muhtemelen o sırada çok önemli bir işle meşgul olan Allah'ın Resûlü ona selâm gönderip, *"Allah'ın aldığı ve verdiği her şey kendisine aittir. Her şey Allah katında takdir edilmiştir. Sen sabırlı ol ve mükâfatını Allah'tan bekle."* diye tavsiyede bulunmuştu. Fakat bebeğin durumu ağırlaşınca, babasını yanında görmek isteyen Zeyneb mutlaka gelmesini isteyerek bir daha haber göndermiş, Hz. Peygamber de kızını kırmayarak beraberindekilerle birlikte onun evine gitmişti. Can çekişmekte olan çocuğu şefkat ve merhametle kucağına alan Rahmet Peygamberi, gözyaşı dökmeye başlamıştı. Yanındaki arkadaşlarından Sa'd b. Ubâde, "Bu (gözyaşı) da nedir yâ Resûlallah?" diyerek hayretini gizleyememişti. Bunun üzerine şefkatli Nebî, *"Bu gözyaşı, Allah'ın, dilediği kullarının kalplerine yerleştirdiği bir rahmettir. Allah, kullarından sadece merhametli olanlara merhamet eder."*[2] buyurmuştu.

Merhamet, esirgemek ve şefkat etmektir; acımak ve insaflı davranmaktır; kalp inceliği ve gönül yumuşaklığıdır. Merhamet, Allah'ın Rahmân isminin bir yansımasıdır.[3]

Bütün varlıklar, Allah'ın engin rahmetiyle çepeçevre kuşatılmış,[4] yokluktan varlığa çıkışları, ilk yaratılışları Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın rahmetinin tecellisi ile olmuştur. Allah, *'sınırsız ve sonsuz rahmet ve merhamet sahibi'* anlamında, *'Rahmân ve Rahîm'*dir.[5] O, *"Rahmetim gazabımı geçti."*[6] buyurarak, merhametinin celâlinden önde geldiğini açıkça bildirir. Yüce Rabbimiz, zâtına ilke edindiği bu rahmet ile[7] yarattığı tüm canlılara acır, şefkatle muamele eder ve nimetler vererek ihsanda bulunur.

Allah'ın rahmetinin ne kadar derin, şefkatinin ne denli nihayetsiz olduğuna dikkat çekmek isteyen Resûlullah'ın, bunu, annenin yavrusuna karşı merhameti ile örneklendirmesi dikkat çekicidir. Nitekim (bir gazve

[1] Hİ7/665 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 665.
[2] B5655 Buhârî, Merdâ, 9.
[3] T1924 Tirmizî, Birr, 16; D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
[4] A'râf, 7/156.
[5] Neml, 27/30.
[6] B7422 Buhârî, Tevhîd, 22; M6970 Müslim, Tevbe, 15.
[7] En'âm, 6/54.

sonrası), Resûlullah'a bir grup esir getirildi. İçlerinden bir kadın telaş içinde esirler arasında yavrusunu arıyordu. Sonunda bir çocuk buldu ve onu kucaklayıp bağrına bastıktan sonra emzirmeye başladı. Durumu gören Hz. Peygamber yanındakilere, *"Bu kadının çocuğunu ateşe atacağına inanır mısınız?"* diye sordu. Onlar da, "Hayır." diye cevap verdiler. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Bilin ki, Allah'ın kullarına olan rahmeti, bu kadının çocuğuna olan şefkat ve merhametinden çok daha fazladır."*[8] buyurdu.

İnsanlığın en mükemmel ferdi olan Hz. Peygamber'in (sav) en belirgin özelliği, onun Merhamet ve Şefkat Peygamberi olmasıdır.[9] İnsanların onun etrafında toplanmalarına sebep de yine bu duygudur.[10] Merhameti var eden Allah, Peygamberini merhamet duygusu ile bezemiş, müminlerin de bu meziyetle süslenmelerini ve şefkati birbirlerine tavsiye etmelerini emretmiştir.[11]

Kur'an ahlâkını benimseyen ve Resûlullah'ın örnek kişiliği ile kendi tavır ve davranışlarına yön veren müminler, birbirlerine karşı merhametli olmalıdır. Peygamberimizin anlatımıyla *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[12]

İman ile merhamet arasında doğrudan bir ilişki vardır. Allah'a imanı olan kişi, Allah'ın yarattıklarına karşı merhamet duygusu besler. Merhametli olmak dar bir alanla sınırlı değildir. Hz. Peygamber (sav), Allah'ın, ancak merhamete değer veren kullarının kalbine merhameti koyacağını hatırlatınca sahâbîler, "Ey Allah'ın Elçisi, hepimiz birbirimize karşı merhametliyiz." demişlerdir. Halbuki Hz. Peygamber, buradaki merhametten maksadın, sadece kişinin arkadaşlarına olan merhameti olmayıp bilakis bütün insanlara karşı gösterilmesi gereken merhamet olduğunu ifade etmiştir.[13]

Yine şefkatli Nebî, *"...Yeryüzündekilere merhamet edin ki, Allah da size merhamet etsin."*[14] buyurarak, merhametin kapsamının çok geniş olduğunu ifade etmiştir. Bu itibarla merhamet duygusunu, insanlara, müminlere, iyi kimselere veya fakirlere gösterilen merhamet diye kayıtlamamıştır. İnsan, yeryüzündekilere merhamet etmekle Allah'ın rahmetine nail olma noktasında kendisi için yatırım yapmış olmaktadır. Mahlûkata karşı merhamet, kalbin rikkati ve inceliğidir. Kalpteki bu yumuşaklık ise imanın alâmetidir. Öyleyse kim bu hassasiyet ve incelikten nasipsiz ise, o bahtsız ve bedhahtır.[15]

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (sav),[16] *"Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekile-*

[8] B5999 Buhârî, Edeb, 18; M6978 Müslim, Tevbe, 22.
[9] Tevbe, 9/128.
[10] Âl-i İmrân, 3/159.
[11] Beled, 90/17.
[12] M6586 Müslim, Birr, 66; B6011 Buhârî, Edeb, 27.
[13] MZ8/187 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 187.
[14] D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1924 Tirmizî, Birr, 16.
[15] TA6/42 Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6, 42.
[16] Enbiyâ, 21/107.

re merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin."[17] uyarısıyla, rahmetin merhametle beslendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın rahmetine lâyık olmak isteyen kimse, şefkat ve merhameti bir yaşam biçimi olarak benimsemelidir. Ancak Allah'ın sınırlarını ihlâl edenlere ve yasaklarını çiğneyenlere acıyarak cezalarını vermemek, Allah'ın istediği bir merhamet değildir. Bu sebeple merhametin miktarı ve ne zaman, kime karşı gösterileceği çok mühimdir. Zira azgına şefkat göstermek, onu başkalarının hakkına tecavüze teşvik edecek ve bu merhametten maraz doğmasına neden olabilecektir.

Öte yandan Allah'ın insanların kalplerine koymuş olduğu merhamet sermayesi değerlendirilmezse ya da yerli yerinde kullanılmazsa, sonu zarar ve ziyan ile bitecek bir ticarete dönüşebilir. Hz. Peygamber, Allah'ın bir insanı helâk etmek istediğinde, ondan, önce utanma duygusunu, sonra güvenilirliği, peşinden de merhameti aldığını söylemekte; kalbinden merhameti alınan bir kimsenin ise Allah'ın rahmetinden mahrum kalacağını bildirmektedir.[18] Nitekim bir seferinde çok sevdiği torunlarını öperken Peygamberimizi gören bir bedevînin, "Biz çocuklarımızı öpüp okşamayız." demesi üzerine Allah Resûlü'nün verdiği cevap, calib-i dikkattir: *"Allah, senin kalbinden merhameti çekip almışsa ben senin için ne yapabilirim ki!"*[19] Aynı şekilde Peygamberimiz, *"Yalnızca şakî (bedbaht) olan kimse merhametten yoksun bırakılır."*[20] buyururken de gönlündeki merhamet damarını kurutanların gün gelip bu nimetten mahrum bırakılacağına dikkat çekmektedir.

Şayet insan bu uyarılara kulak tıkayıp merhametini kullanmakta cimrilik ederse, kendisine de merhamet edilmez. Hz. Peygamber, Allah'ın merhametine mazhar olma yolunun, bu duyguyu yerli yerinde kullanmaktan geçtiğini net bir şekilde ifade etmiştir: *"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."*[21]

İnsanlar arasında merhametin timsali ise, annelerdir. Annelerdeki merhamet, Allah'ın rahmetinin en somut tezahürüdür. Şu hikâyede anlatılan olay, anne şefkatini ne güzel yansıtmaktadır. Rivayete göre iki kadın ve oğulları bir aradayken bir kurt gelerek ikisinden birinin oğlunu kapıp götürür. Kadınlar birbirlerini işaret edip, "Kurt senin çocuğunu götürdü." diyerek tartışırlar. Olayı Hz. Dâvûd'a anlatırlar ve o, büyük kadının çocuğunun götürüldüğüne hükmeder. Onun yanından ayrıldıktan sonra Hz. Süleyman'a başvururlar. Onları dinleyen Süleyman (as),

[17] D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1924 Tirmizî, Birr, 16.
[18] İM4054 İbn Mâce, Fiten, 27.
[19] B5998 Buhârî, Edeb, 18; M6027 Müslim, Fedâil, 64.
[20] T1923 Tirmizî, Birr, 16; D4942 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
[21] B7376 Buhârî, Tevhîd, 2; M6030 Müslim, Fedâil, 66.

"Bir bıçak getirin çocuğu iki parçaya bölüp aranızda taksim edeceğim." deyince, gerçek anne olan küçük kadın, "Yapma, Allah sana merhamet etsin, çocuk onun olsun." der. Kadının bu şekilde şefkat göstermesinden gerçek annenin küçük kadın olduğunu anlayan Süleyman (as) çocuğu ona verir.[22] Çünkü gerçekten hiçbir anne, çocuğunun acı çekmesine razı olamaz, bir annenin yavrusuna karşı kalbinde taşıdığı merhamet ve şefkat, sökülüp alınamaz.

İnsanlığa merhameti öğreten Hz. Peygamber'in şefkati sadece insanlarla ya da kendisine tâbi olan müminlerle sınırlı değildi. O, hayvanlara karşı davranışlarında da merhamet dolu olup bunu her fırsatta ashâbına da tavsiye ederdi.

Bir seferinde Rahmet Peygamberi, Medineli Müslümanlardan birinin bahçesine girmişti. Oradaki bir deve, onu görünce inledi ve gözlerinden yaşlar akıttı. Nebî (sav) deveye yaklaşarak başının arka/üst tarafını okşamaya başlayınca hayvan sakinleşti. Peygamberimiz devenin sahibinin kim olduğunu sordu, ensardan bir genç de onun kendisinde ait olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, o gence nasihatte bulunarak şöyle dedi: *"Allah'ın sana verdiği bu deve hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Deve bana şikâyette bulundu. O bana senin kendisini aç bıraktığını ve fazla çalıştırarak yorduğunu şikâyet etti."*[23]

Hz. Peygamber'in anlattığına göre, bir adam da bir köpeğe acıması sebebiyle Allah'ın mağfiretine nail olmuştu. Yolculuk sırasında susayan ve bir kuyuya inip su içen adam, çıktığında susuzluktan toprağı yalayan bir köpek görmüştü. Ona karşı merhametli davranarak tekrar kuyuya inmiş, pabucuna doldurduğu suyu çıkarıp köpeğe içirmişti. Rahmeti sonsuz olan Yüce Allah, adamın bu davranışını beğenmiş ve onu bağışlamıştı. Sahâbîler bu garip hadiseyi Hz. Peygamber'den işitince merak ederek sormuşlardı, "Hayvanları sulayınca da sevaba erişir miyiz?" Resûlullah (sav), *"Elbette, her hayat sahibini sulama karşılığında size ecir vardır."* buyurmuştu.[24]

Yine bir seferde Hz. Peygamber, karınca yuvasını ateşe verip yakanları, *"Ateşle azap etmek, ancak ateşin Rabbine mahsustur."*[25] şeklinde ağır bir cümle ile uyarmıştır. Buradan hareketle, anız yakarken börtü böceğin de insafsızca yakılmasının, Efendimizin asla tasvip etmeyeceği bir merhametsizlik örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Resûlullah'ın bildirdiği üzere, *"Allah, rahmeti yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını yanında alıkoydu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir*

[22] B6769 Buhârî, Ferâiz, 30; M4495 Müslim, Akdiye, 20.
[23] D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44; HM1745 İbn Hanbel, I, 204.
[24] B2466 Buhârî, Mezâlim, 23; M5859 Müslim, Selâm, 153.
[25] D2675 Ebû Dâvûd, Cihâd, 112.

parça (rahmet) sebebiyle bütün mahlûklar birbirlerine merhametli davranırlar. Hatta kısrak (yavrusunu emzirirken) basıp da zarar verme korkusuyla (bu rahmetin eseriyle) ayağını kaldırır."[26] Bütün mahlûkat birbirlerine bu sayede merhamet eder, vahşi hayvanlar ve kuşlar birbirlerine bu yüzden acırlar.[27]

Allah'ın, kâinata, yeryüzüne ve insana engin bir merhametle muamele ettiği unutulmamalıdır. İnsanın rahmeti kendisine ilke edinmesi gerektiği ise son derece açıktır. Çünkü merhamet ve şefkat, insanı asıl merhamet sahibi olan Allah'a yaklaştırmakta ve O'na dost yapmaktadır. O hâlde gayesi Allah'a yaklaşmak olanın yolu, merhametli ve şefkatli olmaktan geçer. Dolayısıyla her mümin, cennete giden yolun merhametli olmaktan geçtiğini bilmelidir.[28]

[26] B6000 Bûhârî, Edeb, 19; M6972 Müslim, Tevbe, 17.
[27] M6977 Müslim, Tevbe, 21.
[28] M7207 Müslim, Cennet, 63; HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.

İNSANÎ SORUMLULUK
BÜYÜK EMANET

عَنْ عَلِيٍّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ."

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç grup insandan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklı başına gelinceye delirenden."
(D4403 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; T1423 Tirmizî, Hudûd, 1)

حدَّثَنا زكَرِيَّاءُ قَالَ سَمِعْتُ عامِرًا يَقُولُ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ ﵄ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ "مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ، فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلاَهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا، فَكَانَ الَّذِينَ فِى أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ فَقَالُوا لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِى نَصِيبِنَا خَرْقًا، وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا. فَإِنْ يَتْرُكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَوْا وَنَجَوْا جَمِيعًا."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﵄: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُول:
"كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْإِمَامُ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِى أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِى بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهْيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ فِى مَالِ سَيِّدِهِ ﴿رَاعٍ﴾، وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ."

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِى تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

Nu’man b. Beşîr’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Allah Teâlâ’nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; Bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra), ‘(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek.’ derler. Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur.”*

(B2493 Buhârî, Şirket, 6)

Abdullah b. Amr’ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter.”*

(D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45)

Abdullah b. Ömer’in (ra) işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.”*

(B2409 Buhârî, İstikrâz, 20)

Nu’mân b. Beşîr’in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”*

(M6586 Müslim, Birr, 66)

Hz. Peygamber, câhiliye karanlığındaki kalplere iman nurunu yerleştirmek için elinden gelen gayreti gösteriyordu. Bir yandan hâl ve hareketleriyle getirdiği hidayeti yaşayarak sunarken bir yandan da üstün hitabet yeteneğiyle ilâhî mesajı en hikmetli kelimelere döküyordu. Bir gün insan ve toplum için hayatî bir önem taşıyan "sorumluluk" duygusunu ashâbına şu örnekle anlatmıştı: *"Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; Bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra) '(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek' derler."* Allah Resûlü, sözlerine bu gemide bulunan bütün insanların huzur içerisinde yaşamalarının yoluna işaret ederek devam etti: *"Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur."*[1]

Allah Resûlü'nün gemi hadisindeki benzetmesiyle insanlara aktardığı "sorumluluk bilinci", esasında tüm varlıklardan farklı donanıma sahip olarak yaratılan insana has bir duygudur. Zira insanı eşsiz güzellikte yaratan Yüce Allah (cc)[2] ona şeref vermiş ve onu yarattıklarının pek çoğundan üstün kılmış,[3] çeşitli nimetlerle rızıklandırmış, kâinatı onun hizmetine vermiştir.[4] Yüce Yaratan, diğer canlılardan farklı olarak "akıl" ve "irade" vermek suretiyle insanı, çeşitli kabiliyetlerle donatmış; ona, verdiği kararı uygulayabilme özgürlüğünü sunmuştur. Bütün bunları bahşettikten sonra, *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder."* diyerek ona dünya hayatında sorumsuz bırakılmayacağını bildirmiş,[5] kendisine çeşitli görevler yüklemiştir. Koyduğu düzen içinde huzurla yaşaması için ona doğru yolu göstererek[6] bazı sınırlar koymuş, emir ve yasaklar belirlemiştir. İnsan da göklerin, yerin ve heybetli dağların dahi üstlenmekten çekindiği "emanet"i, yani Allah'a kul olma sorumluluğunu akıllı, irade sahibi, düşünen, gören ve işiten bir varlık olarak kabul etmiştir.[7] Böylece Allah'a bir

[1] B2493 Buhârî, Şirket, 6.
[2] Tîn, 95/4.
[3] İsrâ, 17/70.
[4] İbrâhîm, 14/32-33.
[5] Kıyâme, 75/36.
[6] İnsan, 76/3.
[7] Ahzâb, 33/72.

anlamda söz vererek sözünü yerine getirmekle yükümlü olan sorumlu bir varlık, yani "mükellef" olmuştur.

Sorumluluk, insan hayatına yön veren, onu amaçsız yaşamaktan kurtaran bir rehberdir. Sadece duyguya dayalı bir iç ses değil, aynı zamanda bir düşünme faaliyeti ve bilinç düzeyidir. Dolayısıyla her ne kadar sorumluluk duygusu insanın fıtratında varsa da bunun körelmesi ya da geliştirilmesi insanın elindedir. Sorumluluk duygusu gelişmiş kişiler ellerindeki nimetlerle birlikte bazı vazifeleri de yüklendiklerinin, kazandıkları birtakım hakların yanında sorumluluklar taşıdıklarının farkında olur ve bunları ifâ ettikçe huzur ve saadete ererken, yerine getirmedikleri her görev onları derin bir huzursuzluğa sevk eder.

Fıtrat dini olan İslâm, insanı sorumlu bir varlık olarak kabul ederken öncelikle ona yerine getirmesi gereken görevlerin bildirilmesini zorunlu görmüş ve bunun mümkün olmadığı durumlarda insanlardan sorumluluğu kaldırmıştır. *"Her nefis, kazandığına (amellerine) karşılık bir rehindir."*[8] buyurarak kullarına "sorumlu" olduklarını hatırlatan Allah Teâlâ, dinini, beklentilerini, emir ve yasaklarını bildiren bir peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyeceğini bildirmiştir.[9] Çünkü bilgi sorumluluk gerektirir, bilmeyenin sorumluluğu yalnızca kendisine verilen imkânlar ölçüsünde araştırıp öğrenmektir. Bilginin varlığı ise akılla olur. Bu nedenle, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Üç grup insandan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklı başına gelinceye kadar delirenden."*[10] Nebevî ahlâkla yetişen sahâbenin de uygulamalarında bu prensibi gözettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer'in halifeliği zamanınd Şam'da bir kimse zina ettiğini beyan etmiş ve kendisine bunun haram olduğu bildirilince şaşırmıştı. Bunun üzerine Şam valisi Saîd b. Müseyyeb, Hz. Ömer'e bu adamın durumunu sormak üzere bir mektup gönderdi.Hz. Ömer, "Eğer Allah'ın zinayı haram kıldığını bilerek bu suçu işlemişse ona ceza uygulayın, bilmiyorsa haram olduğunu ona bildirin ve suçunu tekrar ederse onu cezalandırın." diye cevap vermişti.[11]

Allah Teâlâ'nın akıl ve irade sahibi kullarına yüklediği sorumluluklar ancak onların güçlerinin yettiği kadardır.[12] Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere, kullarını en iyi tanıyan ve onların zorluk çekmelerine razı olmayan[13] Yüce Yaratan, unutarak ya da hatayla yaptığı günahlardan dolayı onları sorumlu tutmamış,[14] kalplerinden geçirdikleri kötü düşünceleri fiile dönüştürmedikleri takdirde onları affedeceğini söylemiştir.[15] Allah

[8] Müddessir, 74/38.
[9] İsrâ, 17/15.
[10] D4403 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; T1423 Tirmizî, Hudûd, 1.
[11] MA13643 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 403.
[12] Bakara, 2/286; Mü'minûn, 23/62.
[13] Bakara, 2/185.
[14] İM2045 İbn Mâce, Talâk, 16.
[15] B6664 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 15.

Teâlâ, zor durumda kalan kullarına haram olan şeylerden ihtiyaçlarını giderecek miktarda kullanmalarına izin vermiştir.[16] Kullarından söz verip de güç yetiremediği için bu sözü tutamayanı mazur görmüş,[17]ve onlara şu duayı öğretmiştir: *"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[18] Allah Resûlü de Allah'a iman ve dinin emirlerini yerine getirme hususunda kendisine biat eden Medineli kadınlara güçlerinin yettiği konularda bağlılık yemini etmelerini salık vermiştir.[19]

İstisnai ve zorunlu bazı durumlar hâricinde insan, sorumluluğu sürekli olan bir varlıktır ve onun sorumlulukları kendisini yaratan Rabbinden başlar. İnsanın ilk ve en büyük sorumluluğu Rabbine karşıdır. Allah Teâlâ'nın, "*İşte bu Kur'an; kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir."*[20] sözleriyle ortaya koyduğu üzere bu sorumluluk, kulun kendisini yaratan Rabbinin varlığını ve birliğini kabul ederek O'na ortak koşmadan inanmasıdır. İnancının gereği olan yaşam tarzını benimsemesi, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırları koruması, emir ve yasaklarına riayet etmesi; dahası bütün bunları kuru bir mecburiyet duygusuyla değil samimi bir mesuliyet hissiyle, yerine getirmesidir. Rabbini ve O'na olan sorumluluklarını daima hatırında tutması, bu şuurla yaşamasıdır. Bu bilinçle yaşadığı zaman elde edeceği mükâfat ise Allah Resûlü tarafından şu şekilde bildirilmektedir:

Resûlullah bir gün Muâz b. Cebel ile binek üzerinde yolculuk yapmaktaydı. Yol arkadaşına, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?"* diye sordu. Muâz b. Cebel, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek karşılık verdi. Hz. Peygamber, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, insanların O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır."* buyurdu. Sonra devam etti ve şöyle dedi: *"Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir, bilir misin?"* Muâz (ra) yine sözü ona bırakınca Allah Resûlü, *"Allah'ın onlara azap etmemesidir."* buyurdu.[21]

Bir defasında da Cebrail'in (as) bir insan suretinde gelerek sorduğu, "İhsan nedir?" sorusuna Resûlullah'ın verdiği, *"İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmendir. Sen O'nu göremesen de O, seni görmektedir."*[22] cevabı, Allah'a olan sorumluluk bilincini yaşatmanın sırrını özetlemektedir. Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle yaşamak, kişinin Allah'tan geldiğinin,

16 Bakara, 2/173; Nahl, 16/115.
17 T2633 Tirmizî, Îmân, 14; D4995 Ebû Dâvûd, Edeb, 82.
18 Bakara, 2/286.
19 T1597 Tirmizî, Siyer, 37; N4186 Nesâî, Biat, 18.
20 İbrâhîm, 14/52.
21 B7373 Buhârî, Tevhîd, 1; M143 Müslim, Îmân, 48.
22 M93 Müslim, Îmân, 1.

O'na ait olduğunun ve nihayetinde O'na döneceğinin farkında olmasıdır. Ne zaman ve nerede olursa olsun her şeyi gören, duyan ve bilen Allah'ın kendisiyle beraber olduğunu hatırında tutmasıdır. Bu bilinçle hayatına yön vermesi, attığı her adımı bu şuurla atması ve tüm amellerini bu idrakle yapmasıdır. O'nun dilediği gibi bir kul olarak yaşayıp razı olacağı şekilde O'na kavuşmasıdır.

Oldukça geniş olan sorumluluk alanı öncelikle kişinin kendisinden başlar. İnsan, bedeninin ve ruhunun ihtiyacını karşılayarak kendisine gereken özeni göstermekle yükümlüdür. Sevgili Peygamberimiz, ashâbına da gerekli gördüğü durumlarda bu yükümlülüğü hatırlatmıştır. Nitekim sahâbeden Abdullah b. Amr, Allah'a daha yakın olma arzusuyla her gün oruç tutmaya çalışıyor, gecelerini de namaz kılarak geçiriyordu. Bu hâlinden haberdar olduğunda Allah Resûlü ona şunları söyledi: *"Ey Abdullah b. Amr, duydum ki gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılıyormuşsun. Sakın böyle yapma. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır ve eşinin de senin üzerinde hakkı vardır."*[23]

Rabbine karşı sorumlu olan insan, O'nun emaneti olan bedenine karşı da sorumludur. Bu nedenle bedenine iyi bakmalı, onun yeme, içme, dinlenme gibi ihtiyaçlarını zamanında görmeli ve sağlığına dikkat etmelidir. Aynı şekilde mânevî ihtiyaçlarının olduğunu unutmamalı, ruh sağlığını da korumalıdır. Ruh sağlığının temini öncelikle Allah'a ortak koşmadan, tam bir teslimiyetle inanmayı gerektirir. Çünkü gönüller ancak yaratılışının doğasına uygun olan İslâm ile[24] ve Allah'ı anmakla huzur bulur.[25] Hayatının devamı, kendisinden istenen amelleri yerine getirebilmesi ve zamanı geldiğinde de emanetini sağlıkla teslim edebilmesi, kişinin bedenen ve ruhen sağlıklı bir yaşam sürmesiyle mümkündür. Bunlara özen gösteren kişi, yaşamı için vazgeçilmez olan aklını, dinini, malını ve şerefini koruma sorumluluğunu da yerine getirmiş olur.

Kendine karşı görevlerini yerine getiren insan, diğer sorumlulukları da yüklenmeye hazır hâle gelir. *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[26] âyeti gereği, ailesinin hem bugününü hem de geleceğini düşünmek Müslüman'ın diğer sorumluluk alanını oluşturur. Kişinin en yakın çevresini oluşturan aile, toplumu meydana getiren en küçük birim ve eğitimin başladığı yer olması bakımından da önemlidir. Sağlıklı ve huzurlu bir toplum ancak böyle bir ortamda yetişen bireylerden ve bu bireylerin oluşturduğu ailelerden meydana gelir. Nite-

[23] M2743 Müslim, Sıyâm, 193.
[24] B1385 Buhârî, Cenâiz, 92.
[25] Ra'd, 13/28.
[26] Tahrîm, 66/6.

kim Hz. Peygamber, *"Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır."*[27] buyurarak hayırlı bir insan olmanın aileye karşı tutumla alâkalı olduğunu ifade etmiştir.

Sorumluluklar, sahip olunan haklarla ilişkili olduğundan, bu iki kavram birlikte düşünülmeli ve hakların sorumlulukları doğurduğu dikkate alınmalıdır. Zira insanların birbirleri üzerindeki hakları onların karşılıklı sorumluluk alanlarını oluşturmaktadır. Bu durum aile için de geçerlidir. Aile içinde her ferdin belli rolleri ve bu rollere uygun maddî ve mânevî hak ve sorumlulukları vardır. *"Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır."* diyerek eşlerin birbirleri üzerinde hakkı olduğunu bildiren Allah Resûlü bu haklara saygı gösterilmesini istemiş, hanımların daha hassas yaratılışta olduğuna dikkat çekerek onlara iyi davranmayı tavsiye etmiştir.[28] Birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermek, mutluluklarını, hüzünlerini paylaşmak, zorlukları birlikte göğüslemek suretiyle her konuda birbirine destek olan eşler, sevgi ve saygı çerçevesinde muhabbet dolu bir aile ortamı oluşturur ve kendileri üzerinde hakkı olan çocuklarını[29] bu nezih ortamda yetiştirirler. Onların eğitim, barınma, giyim ve yeme-içme gibi maddî ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra onlara güzel ahlâk aşılama,[30] duygusal ve ruhsal destek sunma, dini sevdirme, kulluğu öğretme[31] gibi mânevî sorumluluklar da yüklenirler. Zira dinimizde her ne kadar sorumluluğun bireyselliği esas olsa da, anne ve baba bulûğ çağına ermemiş çocuklarının yaşantısından sorumlu tutulmuştur.

Kişinin sorumluluklarının önemli bir bölümü anne ve babasıyla ilgilidir. Zira kendilerinin her türlü ihtiyacıyla ilgilenerek daima onlara rahat bir hayat sunma gayretinde olan ebeveynler, çocuklarının üzerinde en çok emeği olan insanlardır. Bu nedenledir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine hiçbir şekilde ortak koşulmamasını emrettikten hemen sonra anne babaya iyilik edilmesini istemiştir.[32] Resûl-i Ekrem'e gelerek iyi muamele görmeyi en çok kimin hak ettiğini soran adama Allah Resûlü üç defa, *"Annen."* cevabını vermiş, *"Sonra baban, sonra da (sırasıyla) sana en yakın olanlardır."* diyerek insanın öncelikle anne ve babasına karşı sorumlu olduğunu hatırlatmıştır.[33] Kişi, kendisini dünyaya getiren, şefkatle besleyip büyüten, nazını çeken ve onu türlü zorluklara katlanarak yetiştiren ebeveynine karşı daima saygılı olmalı, onlara iyi davranmalı, kendilerine değer verdiğini her fırsatta belli etmelidir. Özellikle yaşlanıp ilgiye çok daha muhtaç hâle geldiklerinde kendilerine hassas davranmalı, onları asla

[27] T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63; İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50.
[28] T1163 Tirmizî, Radâ', 11; İM1851 İbn Mâce, Nikâh, 3.
[29] M2731 Müslim, Sıyâm, 183.
[30] T1952 Tirmizî, Birr, 33.
[31] Tâ-Hâ, 20/132; D497 Ebû Dâvûd, Salât, 26.
[32] En'âm, 6/151; İsrâ, 17/23.
[33] M6501 Müslim, Birr, 2.

incitmemelidir. Allah Teâlâ'nın bu konudaki emri gayet açıktır: *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine 'öf!' bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."*[34]

Peygamber Efendimiz, Yüce Yaratan'ın rızasının anne babayı hoşnut etmekten geçtiğini bildirmiştir.[35] Evlâdın maddî anlamda da ebeveynini koruması ve onları kimseye muhtaç etmemesi gerekir. Zira kişi, eşi ve çocuklarına olduğu gibi anne ve babasına bakmakla da yükümlüdür. *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*[36] sözleriyle müminleri uyaran Rahmet Elçisi, putperest olan annesinin kendisini görmek isteğiyle yanına geldiğini söyleyen Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'ya onunla ilgilenmesi gerektiğini bildirerek farklı din ya da inançlara mensup olmalarının anne babaya olan bu sorumluluğu düşürmeyeceğine dikkat çekmiştir.[37]

Allah Teâlâ, akrabalık bağlarının canlı tutulmasına özen gösterilmesini istemiş, pek çok âyette bu konunun önemine işaret etmiştir.[38] Öyle ki akrabalık ilişkilerini devam ettirenle ilişkilerini sürdüreceğini, onları ihmal edenle de ilişkisini keseceğini,[39] ayrıca dünya ve âhirette kendisini cezalandıracağını bildirmiştir.[40] Akrabalık ilişkilerine özen göstermesiyle bilinen[41] Hz. Peygamber de sıla-i rahîmin gereği üzerinde önemle durmuş,[42] bu ilişkileri canlı tutmanın aile içinde sevginin artıp malın çoğalmasına ve ömrün bereketlenmesine vesile olduğunu ifade etmiştir.[43] İnsanlığın bu güzide rehberi, *"Veren el üstündür. Vermeye, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Annene, babana, kız ve erkek kardeşlerine yardım et, sonra yakınlık durumuna göre devam et."* buyurmuştur.[44] Böylece mânevî paylaşımların yanı sıra maddî yardımlarda da akrabalara öncelik verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Nitekim kişinin işlediği suçun diyetini verme ya da öldüğünde borçlarını ödeme sorumluluğu onun en yakınları olan akrabalarına aittir.

İnsanın sorumlu olduğu alanlardan biri de içinde yaşadığı toplumdur. *"Müminler ancak kardeştirler."*[45] âyetiyle ifade edildiği üzere toplum, insanın en geniş ailesidir. Bu ailede yaşayan insanın toplumun tüm bireylerine karşı ayrı ayrı sorumlulukları vardır. Kan bağı olan kişilerin ardından insan, her an yanı başında hazır bulunan komşularına karşı sorumludur. Zira kişinin sevincinin de üzüntüsünün de ilk şahitleri olan komşular aynı zamanda bir sıkıntı ya da ihtiyaç hâlinde varılacak ilk ka-

34 İsrâ, 17/23.
35 T1899 Tirmizî, Birr, 3.
36 D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45; HM6495 İbn Hanbel, II, 161.
37 M2325 Müslim, Zekât, 50.
38 Bakara, 2/27; Nahl, 16/90.
39 B5989 Buhârî, Edeb, 13; D1694 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
40 D4902 Ebû Dâvûd, Edeb, 43; T2511 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 57.
41 B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy 1.
42 B6138 Buhârî, Edeb, 85.
43 T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374.
44 N2533 Nesâî, Zekât, 51.
45 Hucurât, 49/10.

pılardır. Allah Resûlü, *"Komşusunun, şerrinden emin olmadığı kimse cennete giremez."*[46] uyarısıyla, herkese olduğu gibi Müslüman'ın en yakınındaki komşularına güven vermesinin önemine işaret etmiştir. Zira sevgi ve saygıya dayalı bir ilişkinin temini için güven şarttır. Bu güveni sağladıktan sonra, bir ihtiyacı olup olmadığını sorarak hatta hayatın acı tatlı anlarını birlikte paylaşarak komşuluk ilişkilerini yaşatmak gerekir. *"Yanı başındaki komşusu açken tok yatan kimse, iman etmemiştir."* diyen[47] Allah Resûlü, Müslümanlara komşuyu gözetme sorumluluğunu yüklerken, *"Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ederse komşusuna iyilik etsin!"*[48] buyurarak bu önemli vazifenin imanın gereklerinden olduğunu hatırlatmıştır. Hatta Cenâb-ı Hakk'ın bu konudaki hassasiyetini ifade etmek üzere, *"Cebrail bana komşu hakkına saygı göstermeyi o kadar çok tavsiye etti ki komşunun komşuya mirasçı kılınacağını zannettim."* buyurmuştur.[49]

En yakınından en uzağına bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurmakla görevli olan bireyler, toplumun zayıf kesimini oluşturan yetimler, öksüzler, kimsesizler ve muhtaç durumda olanların yeme içme, barınma gibi fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak; eğitim imkânları sağlamak ve psikolojik destek sunmak suretiyle onları topluma kazandırmakla yükümlüdür. Zira bu kişiler toplum için birer emanet olduğundan özenle korunmaya ve bakılmaya muhtaçtır. Kur'ân-ı Kerîm'de öksüz ve yetimlerin hakkına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmış, onların mallarını haksız yere almak yasaklanmış[50] ve böyle davrananlara ağır cezalar öngörülmüştür.[51] Nitekim Allah Resûlü de henüz reşit olmamış yetimlerin mallarının korunup gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[52] Öksüz ve yetimlerin mallarını yemenin helâk edici şeylerden olduğunu bildiren Resûlullah,[53] şefkate en çok ihtiyacı olan bu yavruların başını okşayana dokunduğu saç teli sayısınca iyilik yazıldığını müjdelemiş ve bu şekilde yetimlere iyilik yapanlarla kendisinin cennette yan yana bulunacağını bildirmiştir.[54] Böylece Sevgili Peygamberimiz, gönülleri yaralı bu kimselere eksikliğini duydukları sevgi ve merhamet gibi duygularla yaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır.

Öksüz ve yetimleri gözetmenin yanı sıra toplumdaki diğer ihtiyaç sahipleri de unutulmamalıdır.[55] Nitekim Allah Teâlâ, mallarda muhtaç ve yoksul durumda olanlar için hak olduğunu[56] bildirerek, muhtaç durumda olanlara yapılan harcamanın, bir anlamda onlara kendi haklarını iade etmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca muhtaç kimselerin yardımına koşmak, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde

[46] M172 Müslim, Îmân, 73.
[47] MŞ30350 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Îmân ve rü'yâ, 6.
[48] M176 Müslim, Îmân, 77.
[49] B6014 Buhârî, Edeb, 28.
[50] En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34.
[51] Nisâ, 4/10.
[52] MU592 *Muvatta'*, Zekât, 6.
[53] M262 Müslim, Îmân, 145.
[54] HM22505 İbn Hanbel, V, 250.
[55] Nisâ, 4/36.
[56] Zâriyât, 51/19.

yaşayan müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır.[57] Allah'a karşı sorumluluk bilinci en fazla olan Resûlullah,[58] peygamber olmadan önce olduğu gibi[59]sonrasında da topluma karşı sorumluluklarını en güzel şekilde yerine getiren bir örnek olmuştur. Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılayan ve onun yanında olanın mükâfatının Allah tarafından fazlasıyla karşılanacağını bildiren Allah Resûlü,[60] ihtiyaç sahiplerine yardım edenlerin âhirette mükâfatlandırılacağını müjdelemiştir. Ayrıca dul kadınların ve fakirlerin nafakası için çalışan kişinin Allah yolunda savaşan mücahid ya da gecelerini ibadetle gündüzlerini oruçla geçiren kimse gibi olduğunu söylemiştir.[61]

Ne kadar sorumluluk sahibi olursa olsun, kişinin bireysel olarak yapabilecekleri sınırlıdır. Toplumsal sorumlulukların tamamını kendi başına yerine getirmesi mümkün değildir. Bu nedenle insanlar toplumsal dayanışma ve işbirliği içerisinde huzurlu bir toplum için birlikte çaba sarf etmelidirler. Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumunda olan insanoğlu,[62] Rabbinin kendisine sunduğu hayatı yine O'nun razı olacağı şekilde imar etmek ve yönetmekle görevlidir. Bu görev gereği toplumu oluşturan her birey, kurulan düzende üzerine düşeni en güzel şekilde yapmak durumundadır. Allah Resûlü, herkesin bulunduğu mevkide görevlerinin olduğunu bildirerek, sorumluluk paylaşımının her düzeyde gerçekleşmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir: *"Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*[63]

Sağlıklı ve huzurlu bir toplumun teşekkülü ancak sorumluluklarının farkında olup bunları yerine getirme çabasında olan bireylerle mümkündür ki, bu sıfatları taşıyan "örnek bir toplum" oluşturmak Müslümanların yükümlülükleri arasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi mutedil bir ümmet kıldık."*[64] buyurmuş ve *"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız."*[65] âyetiyle de Müslüman ümmete sorumluluklarını bildirmiştir. Örnek toplumun oluşması için her iş, bu işe lâyık olan kimseye verilerek adalete riayet edilmeli[66] ve herkes işini iyi yapmalıdır. Hz. Peygamber'in inanmayanlar için aşırı derecede üzüntü duyması[67] ve hayata veda eder-

[57] Bakara, 2/177.
[58] M2588 Müslim, Sıyâm, 74.
[59] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[60] D1682 Ebû Dâvûd, Zekât, 41; T2449 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 18.
[61] B5353 Buhârî, Nafakât, 1.
[62] Bakara, 2/30.
[63] B2409 Buhârî, İstikrâz, 20.
[64] Bakara, 2/143.
[65] Âl-i İmrân, 3/110.
[66] Nisâ, 4/58.
[67] Şuarâ, 26/3.

ken ashâbına, *"(Size dini tam anlamıyla) Tebliğ ettim mi?"* diye ısrarla sorması[68] onun "Allah'ın Elçisi" olarak bu görevindeki hassasiyetini ve sorumluluk şuurunu göstermektedir. Bu bilinçle yaşayarak insanlara örnek olan Peygamberimiz (sav), kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getiren kimseleri övmüştür.[69]

İdeal bir toplumun oluşması insanların birlik, beraberlik ve dayanışmanın hâkim kılındığı sağlam bir mânevî yapı içerisinde bulunmalarına bağlıdır. Bu da ancak beşerî ilişkilerin canlı tutulduğu, mânevî değerlerin önemini koruduğu ve "Müslüman" adına yaraşır şekilde, karşılıklı güven esasına dayanan bir toplum oluşturmakla mümkündür. Allah Resûlü'nün misafiri ağırlamak,[70] iyi ve güzel söz söylemek,[71] komşuya ikramda bulunmak[72] gibi sıradan görünen birtakım fiillerin imanın gereği olduğunu bildirmesinin amacı, toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktır. Bu doğrultuda affetmek,[73] kimse için kin beslememek,[74] küskünleri barıştırmak,[75] hediyeleşmek[76] gibi insanlar arasında sevgi ve beraberliği artıracak davranışlar teşvik eden Resûlullah, Müslümanların kıskançlık, dargınlık, birbirine sırt çevirme gibi birliği bozacak her türlü davranıştan uzak kalarak kardeş olmalarını istemiştir.[77] Zira İslâm toplumunu oluşturan üyelerin bir binanın taşları gibi sıkı sıkıya bağlı olması gerektiğini ifade eden[78] Allah Resûlü, Müslümanları şöyle tasvir etmektedir: *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[79]

Bu inanca sahip olan Müslüman bir yandan kendi hayatını düzenlerken bir yandan da çevresinde olup bitenleri takip eder. İyi ya da kötü, yaşanan her olaydan toplumun tamamının etkileneceğini bilir. Bu yüzden kendisinin iyiliği kadar toplumun da iyiliğini düşünür, kendi mutluluğu için çalıştığı kadar etrafındakiler için de çalışır. Hz. Peygamber'in gemi benzetmesindeki uyarısını hatırlayarak bencilliğinden sıyrılır ve gördüğü eksiklikleri gidermeye, yanlışları düzeltmeye çalışır. Zira inanan kimse çevresindeki olumsuzluklar karşısında duyarsız kalamaz. İnsanı yaratan, dolayısıyla onun hataya olan meylini en iyi bilen Allah Teâlâ, iyiliği emredip kötülüğe engel olma sorumluluğu üzerinde ısrarla durmuş,[80] geçmiş ümmetlerin bu sorumluluğu yerine getirmediklerinden dolayı helâk olduklarını belirterek[81] Müslümanlara şu tavsiyede bulunmuştur: *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun."*[82]

68 B105 Buhârî, İlim, 37; M4383 Müslim, Kasâme, 29.
69 M4324 Müslim, Eymân, 46; D2936 Ebû Dâvûd, İmâre, 7.
70 M173 Müslim, Îmân, 74; B6018 Buhârî, Edeb, 31.
71 M173 Müslim, Îmân, 74.
72 B6019 Buhârî, Edeb, 31.
73 M6592 Müslim, Birr, 69.
74 T2678 Tirmizî, İlim, 16.
75 D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.
76 T2130 Tirmizî, Velâ, 6; MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-huluk, 4.
77 M6541 Müslim, Birr, 32.
78 B6026 Buhârî, Edeb, 36.
79 M6586 Müslim, Birr, 66.
80 Tevbe, 9/71; Âl-i İmrân, 3/114.
81 Mâide, 5/78-79.
82 Âl-i İmrân, 3/104.

Allah Resûlü de bu konuda titiz davranmış ve şöyle buyurmuştur: *"Sizden herhangi biriniz bir kötülük görürse onu hemen eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin, ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle tavır koysun. Bu ise, en azından yapılması gerekendir."*[83] İşte bütün bunlar, kişinin sorumluluk alanının ne kadar geniş olduğunu göstermekte, yanlış olana müdahale etmenin de insanın yükümlülükleri arasında bulunduğunu bildirmektedir.

Bireyin Rabbinden başlayarak kendisine, aile ve akrabasına, topluma karşı genişleyen sorumluluk halkası diğer canlılar ve içinde yaşadığı cansız çevre ile tamamlanır. İnsan, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için emrine verilen hayvanlara karşı merhametli olmalıdır. Hayvanlarla ilişkilerde, hangi amaç için kullanılırsa kullanılsın onları ürkütmemek ve onlara eziyet etmemek temel ilkedir. Hz. Peygamber'in, bir köpeğe su vermesinden dolayı günahkâr bir kimsenin Allah'ın affına mazhar olacağını söylemesi,[84] bir kediyi hapsederek ölene dek aç bırakan kişinin ise cehenneme gireceğini bildirmesi bu prensibin gereğidir.[85] Hayvanlara iyi davranmayı teşvik eden Resûlullah, *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde bininiz ve onları (yenmeye) elverişli hâllerinde yiyiniz."*[86] buyurmuş, onların doğasına aykırı şekilde kullanılmasını[87] ve sırf eğlenme maksadıyla hedef yapılmasını da yasaklamıştır.[88] Kendisine, "Yâ Resûlallah, hayvanlara iyilik etmede de bizim için ecir var mı?" şeklinde yöneltilen soruya, *"Her canlıya iyilik için ecir vardır."*[89] diye cevap vererek tüm canlılara karşı merhametli davranma sorumluluğunu hatırlatmıştır.

Sorumluluğun diğer yönünü insanın içinde yaşadığı tabiata karşı görevleri oluşturur. Bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılarla ortak yaşam alanı olan tabiatta mevcut dengeyi korumak da insanın yükümlülükleri arasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, söz konusu dengeyi korumak konusunda insanları uyarmaktadır: *"O (Allah) göğü yükseltti ve dengeyi koydu. Sakın dengeyi bozmayın."*[90] Bunun için insan, kendisi kadar diğer canlıların, hatta sonraki nesillerin de kullanma hakkı olan tabiatın kaynaklarını ölçülü kullanmak durumundadır. Bu doğrultuda Allah Resûlü akan bir nehirden abdest alırken dahi israf edilmemesini tavsiye etmiştir.[91] Medine'yi "Harem bölge" (sit alanı) ilân ederek burada avlanmayı ve ağaç kesmeyi yasaklamış,[92] ashâbını ağaç dikmeye teşvik etmiştir.[93] Ayrıca çevrenin temiz tutulmasına büyük önem vermiş, özellikle canlıların yaşam kaynağı olan su kaynaklarının kirletilmemesi gerektiğini vurgulayarak insanın çevresine karşı sorumlulukları üzerinde durmuştur.[94]

[83] M177 Müslim, Îmân, 78.
[84] M5861 Müslim, Selâm, 155.
[85] B2364 Buhârî, Müsâkât, 9.
[86] D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
[87] B2324 Buhârî, Müzâraa, 4.
[88] M5059 Müslim, Sayd, 58.
[89] B2466 Buhârî, Mezâlim, 23.
[90] Rahmân, 55/7-8.
[91] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221.
[92] M3317 Müslim, Hac, 458.
[93] M3968 Müslim, Müsâkât, 7; HM13012 İbn Hanbel, III, 191.
[94] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14; İM328 İbn Mâce, Tahâret, 21.

Sorumluluk bilincine sahip olan bir mümin, diğer insanlardan farklı olarak, yukarıda bahsedilen tüm görevleri ifa ettiği takdirde vicdanen rahatlamanın yanı sıra, Rabbinin rızasına erişeceğini; aksi hâlde ise huzursuzluğun yanı sıra ihmallerinin dünyevî ve uhrevî neticelerine katlanmak zorunda olduğunu bilir. İnanan insan, inancının gereğini yerine getirmekle ve günü geldiğinde hesap vermekle yükümlü olduğunun bilincindedir. Zira her sorumluluk hesap vermeyi gerektirir. Her insan günü geldiğinde yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirip getirmediğinden sorgulanacak, bunun karşılığında mükâfat veya cezayla karşılaşacaktır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, *"İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"*[95] âyetinde bildirdiği üzere Müslüman olmak şehâdet getirmekten ibaret değildir. "Müslüman" adını taşımak, dinin gerektirdiği yükümlülüklerin bilincinde olmak suretiyle dille söyleneni kalbe yerleştirmeyi ve bu doğrultuda yaşamayı gerektirir.

[95] Ankebût, 29/2.

TAKVA
ALLAH'A KARŞI SORUMLULUK ŞUURU

عَنْ أَبِى ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ
بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

Ebû Zerr'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur:
"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"

(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْحَسَبُ: الْمَالُ وَالْكَرَمُ: التَّقْوَى."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ إِنِّى أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى، وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: لاَ أَقُولُ لَكُمْ إِلاَّ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ، قَالَ:
كَانَ يَقُولُ: "...اللَّهُمَّ! آتِ نَفْسِى تَقْوَاهَا، وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا، أَنْتَ
وَلِيُّهَا وَمَوْلاَهَا..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ، فَقَالَ:
"تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ."

Semüre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haseb (kişiyi halk nazarında yücelten nitelik) maldır, kerem (kişiyi Allah katında yücelten nitelik) ise takvadır."*

(T3271 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım, senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istiyorum."*

(M6904 Müslim, Zikir, 72)

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: "Ben size Allah Resûlü'nün (sav) söylediğinden başka bir şey anlatmıyorum! O şöyle derdi: '*...Allah'ım, nefsime takvasını ver, onu temizle, onu temizleyenlerin en hayırlısı sensin. Onun velîsi (sahibi) ve mevlâsı (efendisi) sensin...*'"

(M6906 Müslim, Zikir, 73)

Ebû Hüreyre anlatıyor: Allah Resûlü'ne (sav) insanların cennete girmesine en çok vesile olan amelin ne olduğu soruldu. Resûlullah, *"Allah'tan sakınmak ve güzel ahlâk."* buyurdu.

(T2004 Tirmizî, Birr, 62)

Allah Resûlü, genç dostlarından Muâz b. Cebel'i Yemen'e elçi olarak tayin etmişti. Uğurlarken onunla birlikte yola çıktı ve bazı tavsiyelerde bulundu. Muâz bineğinin üstünde gidiyor, Allah Resûlü de onun yanında yürüyordu. Tavsiyelerini tamamlayan Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Ey Muâz! Bu seneden sonra benimle karşılaşamayabilirsin, belki de ancak şu mescidime veya kabrime uğrarsın."* Bunu duyan Muâz, Hz. Peygamber'den ayrılmanın üzüntüsüyle ağladı. Allah Resûlü ise yüzünü Medine'ye doğru çevirerek şöyle buyurdu: *"İnsanların benim gözümde en üstün olanları, kim olurlarsa olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, takva sahibi olanlarıdır."*[1]

Allah'ı sevmek, O'na saygı duymak, yasaklarına düşmekten sakınmak, korunmak, O'nun rızasına nail olmayı ümit ve azabına maruz kalmaktan endişe etmektir "takva". İslâm'ın en temel kavramlarındandır ve önemini Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten gelen kelimelerin yer aldığı yüzlerce âyetin bulunması açıkça göstermektedir. Kur'an, iman eden ve salih amel işleyen bütün müminleri "müttaki" yani takva sahibi olarak niteler. Başka bir ifadeyle, imandan sonra onun gereğini yerine getirip, iyiliklere sarılan ve kötülüklerden kaçınan herkes bu sıfatı almaya hak kazanmıştır. Onun için takva, Allah'ın insanları değerlendirmede kullandığı bir ölçüdür. Allah katında en değerliler en fazla takva sahibi olanlardır.[2] Allah müttakiler ve güzel iş yapanlarla beraberdir.[3] Allah müttakilerin dostudur.[4] *"Allah müttakileri sever."*[5] Cennet ve nimetleri müttakiler içindir.[6]

Kıblenin değişmesinden rahatsız olanlara hitabında Cenâb-ı Hak, *"İyiliğin, yüzlerin doğu ve batı tarafına çevrilmesinde değil; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inandıktan sonra, yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve kölelere hoşa giden maldan harcamak, namaz kılıp zekât vermek, yapılan antlaşmalara sadık kalmak, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabretmekte olduğunu, doğru olanların ve müttakilerin"* bu kimseler olduğunu bildirmektedir.[7] Bunlara ilâve olarak, "sözünde durmak",[8] "affetmek", "âdil olmak",[9] "dürüst davranmak",[10] "malla, canla cihad etmek"[11] gibi iyi işler de Kur'an'ın müttakilere nispet ettiği

[1] HM22402 İbn Hanbel, V, 236.
[2] Hucurât, 49/13.
[3] Nahl, 16/128.
[4] Câsiye, 45/19.
[5] Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4, 7.
[6] Ra'd, 13/35; Tûr, 52/17; Mürselât, 77/41-42.
[7] Bakara, 2/177.
[8] Âl-i İmrân, 3/76.
[9] Mâide, 5/8.
[10] Tevbe, 9/7.
[11] Tevbe, 9/44.

özellikler arasında sayılmıştır. Kısaca, imandan sonra her türlü salih ameli işlemenin müttakilerin temel vasfı olduğu anlaşılmaktadır.

Sürekli olarak Allah'ın gözetim ve kontrolünde olan mümin, ancak takva ile kulluk bilincine ulaşır. Allah Resûlü, *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"* buyururken,[12] müminin her hâl ve şartta takvadan ayrılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü onun ifadesine göre, *"Ameller kap (içindeki sıvı) gibidir. Altı iyi olursa, üstü de iyi; altı bozuk olursa, üstü de bozuk olur."*[13] Dolayısıyla insan ancak niyet ve ameliyle bir bütün olarak müttaki yani iyi insan olabilir. Duruma göre tavır değiştiren insanın varacağı nokta nifak yani iki yüzlülüktür. Bunun için Peygamber Efendimiz, *"İslâm açıktan, iman ise kalpte (gizli) olur."* buyurduktan sonra eliyle göğsüne işaret ederek üç kere, *"İşte takva buradadır. İşte takva buradadır."*[14] buyurmuştur.

Nerede ve ne durumda olunursa olunsun, Allah'a karşı saygılı olmak ve O'nun emirlerini ihlâl etmekten sakınmak müttakilerin en belirgin özelliklerindendir. Hz. Peygamber'in "ihsan" mertebesi olarak tarif ettiği, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek de böyle bir şeydir.[15] Her şeyi gören, bilen, işiten ve bütün gizliliklere vâkıf olan bir Yaratıcı'ya inanmanın doğal sonucudur bu. Hangi görev ve statüde bulunursa bulunsun, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın gözetim ve denetiminde olduğunu bilen bir müminin bilerek günah işlemesi ve günahında ısrar etmesi kolay değildir. İşte bu duyarlılık içinde olan bir müminden kimseye zarar gelmez. Gerçek dindarlardan zarar gelmeyeceği kanaati, böyle kimselerin sürekli bir nefis muhasebesi yani otokontrol içinde bulunmalarından dolayıdır. Halbuki bu duyarlılığa sahip olmayan, haram helâl ve hesap endişesi taşımayan bir kimsenin nasıl tehlikeli olabileceği, ecdadımız tarafından, "Kork Allah'tan korkmayandan!" atasözüyle veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Allah Resûlü'nün, "insanların ilk peygamberlik öğretilerinden beri duyup idrak ettikleri bir söz" olarak nitelendirdiği, *"Utanmıyorsan dilediğini yap!"* ifadesi de bu gerçeği dile getirmektedir.[16]

Allah Resûlü, *"Birbirinize haset etmeyin! (Fiyatı yükseltmek için) müşteri kızıştırmayın! Birbirinize buğuz etmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin! Hiçbiriniz diğerinin (gerçekleştirdiği) satış üzerine (ikinci bir) satış yapmasın! Kardeş olun ey Allah'ın kulları! Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez. Takva işte buradadır."* diyerek üç

[12] T1987 Tirmizî, Birr, 55; DM2819 Dârimî, Rikâk, 74.
[13] İM4199 İbn Mâce, Zühd, 20.
[14] HM12408 İbn Hanbel, III, 134.
[15] M93 Müslim, Îmân, 1.
[16] B6120 Buhârî, Edeb, 78; D4797 Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

defa göğsüne işaret etmiş ve *"Kişiye Müslüman kardeşini küçük görmesi kötülük olarak yeter. Her Müslüman'ın kanı, malı ve ırzı (diğer) bir Müslüman'a haramdır."*[17] buyurarak takva ile ameller arasında ilişki kurmuştur.

Allah'a saygı ve itaatin ancak samimi bir sevgiyle gerçekleşebileceği şüphesizdir. Sadece korkuya dayalı bir saygı ve itaatin, insanlar nazarında olduğu gibi Cenâb-ı Hak katında da fazla değeri yoktur. Onun için İslâm Dini'nde Allah sevgisi ve hoşnutluğu Allah korkusuna öncelenmiş, Allah'tan korkmak da "O'na karşı gelip günah işlemekten, hesap gününde yüzü kara çıkmaktan ve O'nun azabını gerektirecek bir iş yapmaktan endişe etmek." şeklinde anlaşılmıştır. İnsanı takvaya ulaştıran da, sevgiyle beraber bu sorumluluk ve endişe duyguları içerisinde olmaktır. Kullarına karşı çok bağışlayıcı ve çok merhametli olan Cenâb-ı Hakk'ın[18] muradı onları korkutmaktan çok, doğru yola sevketmek ve karşılığında cennet nimetleriyle ödüllendirmektir. O'nun bütün elçileri gibi Son Elçisi de müjdelemek (tebşîr) ve uyarmak (inzâr) görevlerini yerine getirirken insanlara karşı sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmış, katı ve korkutucu davranarak onların kendisinden uzaklaşmalarına fırsat vermemiştir.[19]

"Haseb (kişiyi halk nazarında yücelten nitelik) maldır, kerem (kişiyi Allah katında yücelten nitelik) ise takvadır."[20] diyen Allah Resûlü, *"Öyle bir âyet biliyorum ki, eğer insanların hepsi ona sarılsalar onlara yeter."* buyurduktan sonra, *"Kim Allah'a karşı takva bilinci içerisinde olursa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder."*[21] âyetini okumuş,[22] böylece dünya ve âhirette her türlü sıkıntı ve zorluktan kurtulmanın yolunun takvaya sarılmak olduğunu ifade etmiştir. Nitekim başka bir âyette, Cenâb-ı Hakk'ın takva sahibi kimselerin işini kolaylaştıracağı[23] bildirilmiştir.

Sevgili Peygamberimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, câhiliye döneminin kibrini ve atalarla övünme âdetini kaldırdığını ifade ettikten sonra, insanların ya müttaki mümin, ya da günahkâr kötü tabiatlı kimseler olarak niteleneceklerini, herkesin Âdem'in çocukları olduğunu, onun da topraktan yaratıldığını, bazı kimselerin kavimleriyle övünmeyi bırakmadıkça cehennem kömürü olmaya devam edeceklerini ve Allah katında, burnuyla dışkı yuvarlayan mayıs böceğinden daha değersiz olacaklarını[24] beyan ederek, insanları Allah nezdinde üstün kılan tek değer ölçüsünün takva olduğuna dikkat çekmiştir.

Allah Resûlü, En'âm sûresinin, *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayı-*

[17] M6541 Müslim, Birr, 32.
[18] Bakara, 2/199.
[19] Âl-i İmrân, 3/159.
[20] T3271 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; İM4219 İbn Mâce, Zühd, 24.
[21] Talâk, 65/2.
[22] DM2753 Dârimî, Rikâk, 16; İM4220 İbn Mâce, Zühd, 24.
[23] Talâk, 65/4.
[24] D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111.

rır. İşte takvaya ulaşmanız için Allah size bunları tavsiye etti." meâlindeki 153. âyetini ashâbına açıklarken, yere bir çizgi çizdi ve *"Bu, Azîz ve Celîl olan Allah'ın yoludur."* buyurdu. Sağına ve soluna ikişer çizgi daha çizerek, *"Bunlar da şeytanın yoludur."* dedi. Sonra elini ortadaki çizginin üzerine koyarak yukarıdaki âyeti okudu.[25] Böylece Fâtiha sûresinde, bizi ulaştırması için her gün Allah'a dua ettiğimiz, *"sırât-ı müstakîm"*in (dosdoğru yolun)[26] takvaya götürecek yol olduğunu ve amacın bu zirveye çıkmak olduğunu açıkladı.

Din konusunda, yani iman sahibi ve salih insan olma noktasında kişinin kendinden daha iyi durumda olana bakarak daha fazla gayret göstermesi, dünya nimetleri konusunda da kendinden daha aşağıdaki kimselere bakarak şükretmesi, Allah Resûlü'nün ifadesiyle onun Allah katında, "şükreden ve sabreden bir mümin" olarak değerlendirilmesine vesile olacaktır. Ancak, din konusunda kendinden daha yetersiz kimselere bakarak, kendi iyiliklerini yeterli gören ve kendinden daha fazla dünyalığa sahip olanın elindekine tamah edip de kendi durumuna üzülen kimse, şükreden ve sabreden kul sıfatını yitirecektir.[27] İşte takva, iyilik ve güzellikler konusunda başkalarıyla yarışarak Allah'ın dostu olma şerefine lâyık olma çabasıdır. Zira Cenâb-ı Hak, iman edip müttaki olanları kendi dostu olarak nitelemiş, bunların korku ve hüzünle karşılaşmayacaklarını bildirmiştir.[28]

Dilimizde çok kullanılan dindarlık veya mütedeyyin olma, mümin için gereksiz bir vasıf değildir. Takva sahibi mümin zaten mütedeyyin, yani dininin gereklerini yerine getiren bir kimsedir. Ancak bu, müttaki insanın günahtan ve hatadan tamamen salim olduğu anlamına gelmez. Günahının farkında olup Allah'ın rahmetine sığınmak, hataları için af dilemek de takva sahibi müminin özelliklerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "müttaki kimselerin kötülüklerini örtüp, mükâfatlarını artıracağını"[29] beyan etmiştir. Allah Resûlü'nün yanında olduğu zaman, onun sohbetinden etkilenerek cennet ve cehennemi âdeta görür gibi olduğu hâlde, onun yanından ayrılıp ailesine ve gündelik işlerine dönünce bunları unutmayı münafıklık alâmeti sanarak endişelenen sahâbî Hanzala'ya Allah Resûlü, *"Canımı elinde tutana yemin olsun ki, eğer benim yanımda iken yaşadığınız hâlde devamlı olsanız, melekler sizinle yatağınızda ve yollarda musâfaha ederlerdi. Halbuki ey Hanzala! (İnsanın bir hâli bir hâlini tutmaz) Bazen öyle bazen de böyle!"*[30] diyerek karşılaştığı durumun doğal olduğunu anlatmak istemiştir.

Takvayı erişilmez bir dindarlık gibi görüp, fetva ile takva arasında, yani olması gerekenle ideal olan arasında ayrım yapmak da sık karşıla-

[25] HM15351 İbn Hanbel, III, 398; İM11 İbn Mâce, Sünnet, 1.
[26] Fâtiha, 1/6.
[27] T2512 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 58.
[28] Yûnus, 10/62-63.
[29] Talâk, 65/5.
[30] M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.

şılan yanılgılardandır. Halbuki fetva ile olması gerekene hükmedilen şey, zaten dine uygun, dolayısıyla ideal olandır. Bunun ötesinde hayatı zorlaştıran, insanın takatini dikkate almaksızın maddî ve mânevî sınırları aşan bir hassasiyeti ideal olarak göstermek doğru değildir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz ashâbına, daima güç yetirebilecekleri şeyleri emretmiştir. Onların, "Ey Allah'ın Resûlü, biz senin gibi değiliz, Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." demeleri üzerine de, öfkesi yüzünde görülecek şekilde, *"Şüphesiz en çok takva sahibi olanınız ve Allah'ı en iyi bileniniz benim."*[31] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın kullarından istediği de, "güçleri yettiğince Allah'a karşı gelmekten sakınmak"[32] yani ittikâ etmektir.

Dünyaya yüz çevirip insanlardan uzaklaşarak münzevi bir hayat sürmenin daha dindarca bir tutum olduğunu düşünen pek çok insana rastlamak mümkündür. Halbuki müttaki olmakla zâhidâne bir hayat arasında önemli bir fark bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Hıristiyan keşişlerinde görüldüğü gibi dünyadan tamamen el etek çekme ve toplumdan soyutlanma anlamında bir zühd, Allah Resûlü'nce tasvip edilmemiş, bu eğilimi taşıyan bazı arkadaşları da onun tarafından uyarılmıştır.[33] Çünkü o, dünyaya da âhirete de lâyık olduğu değeri veren, ashâbına da bu yolda rehberlik eden bir önderdi. Nitekim bir hadisinde, *"Dünyada zâhid olmak, helâl olan şeyleri (kendine) haram kılmak ve malı bir tarafa bırakıp atmak değildir. Dünyada zâhid olmanın gerçek anlamı, sahibi olduğun şeyleri Allah'ın sahip olduğu (ve vaat ettiği) şeylerden daha çok itimat edilmeye lâyık görmemen ve başına bir musibet geldiğinde –kalıcı bir musibet dahi olsa– ondan elde edeceğin sevabı daha fazla arzular olmandır."*[34] Dolayısıyla Allah'ın dostu yani velîsi olmak için, toplumdan ve Cenâb-ı Hakk'ın helâl kıldığı dünya nimetlerinden, mahrum kalmadan ailevî ve toplumsal sorumlulukları yerine getirerek iman ve salih amel ikilisine sarılma kararlılığını tercih etmek esastır. Zira Cenâb-ı Hak, dostluğuna hak kazanabilmesi için kişide iman ve takvadan başka şart aramamaktadır.[35] Çünkü Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Allah, insanların suretlerine ve mallarına değil, kalplerine ve amellerine bakar."*[36]

Allah Resûlü dünyadan tamamen yüz çevirerek yaşamamış, ama dünyaya da tamamen gönlünü kaptırmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi "müttakiler için âhiret yurdunun daha hayırlı olduğunu"[37] sürekli göz önünde bulundurarak, en hayırlı azık olan takvayı[38] kendisi ve ümmeti için düstur hâline getirmiştir. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre o, dünyaya

[31] B20 Buhârî, Îmân, 13.
[32] Teğâbün, 64/16.
[33] B5063 Buhârî, Nikâh, 1; M3403 Müslim, Nikâh, 5.
[34] T2340 Tirmizî, Zühd, 29; İM4100 İbn Mâce, Zühd, 1.
[35] Yûnus, 10/62-63.
[36] M6543 Müslim, Birr, 34; HM7814 İbn Hanbel, II, 285.
[37] A'râf, 7/169; Yûsuf, 12/109.
[38] Bakara, 2/197.

dair hiçbir nimete düşkünlük göstermemiş, dünyada takva sahibi olmaktan daha çok hoşlandığı bir şey de olmamıştır.[39] Kendisine, "Bana bir amel göster ki işlediğim zaman Allah da insanlar da beni sevsin." isteğinde bulunan birisine, *"Dünyaya rağbet etme ki Allah seni sevsin, insanların elindekine rağbet etme ki insanlar seni sevsin."*[40]buyurarak aşırılıklardan uzak dengeli bir hayat önerisinde bulunmuştur. Son vasiyeti olan Veda Hutbesi'nde de, Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a, kızıl tenlinin siyaha, siyahın da kızıl tenliye takva hâricinde bir üstünlüğü olmadığını belirterek[41] kendisinden sonra da bu ölçüyü korumalarını istemiştir.

Peygamber Efendimizin Allah'tan en çok istediği şey O'nun hem kendisini hem de diğer müminleri takvaya ulaştırmasıdır. Diğer bazı faziletlerin yanı sıra Cenâb-ı Hak'tan takva sahibi olmayı da dileyerek şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım, senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istiyorum."*[42] Yolculuğa çıkmak üzere olan birisi kendisinden hayır dua isteyince de, *"Allah, takva ile azıklandırsın."* buyurmuştur.[43] Çünkü azığın en hayırlısı olan takva,[44] yolcunun yanında bulunan ve harcandıkça tükenen maddî azıktan daha kalıcıdır. Bir keresinde Allah Resûlü'nü yatağında bulamayan Hz. Âişe, karanlıkta el yordamıyla araştırırken onu secde hâlinde bulmuş ve şu duayı mırıldandığını işitmişti: *"...Allah'ım, nefsime takvasını ver, onu temizle, onu temizleyenlerin en hayırlısı sensin. Onun velîsi (sahibi) ve mevlâsı (efendisi) sensin...'"*[45]

Cesur, doğru sözlü ve atılgan bir sahâbî olan Ebû Zer el-Gıfârî'nin anlattığına göre, Allah Resûlü söyleyeceklerini çok iyi kavramasını tembih ettikten sonra kendisine şu nasihatte bulunmuştur: *"Gizli ve açık işlerinde Allah'tan korkmanı, bir kötülük yaptığında hemen bir iyilik yapmanı, değneğin yere düşse bile kimseden bir şey istememeni, herhangi bir emaneti alıkoymamanı ve iki kişi arasında hüküm vermemeni tavsiye ederim."*[46] Hz. Peygamber'in Ebû Zer'den yönetici olma gibi bir emaneti üstlenmemesini, hâkimlik yapmamasını ve yetim malına velî olmamasını istemesi, Ebû Zerr'i bu konularda yeterli görmemesinden kaynaklanan özel bir uyarıdır.[47] Ancak görüldüğü üzere Hz. Peygamber, bu önemli tavsiyelerin başında takvayı zikretmiş, diğer tavsiyeleri de âdeta bunun doğal bir sonucu gibi sıralamıştır. Yine ona yönelik bir dizi nasihatten önce, *"Sana Allah'tan sakınmanı tavsiye ederim, çünkü işin (dinin) başı budur."*[48] buyurmuştur.

Bir gün arkadaşlarından bir grubun yanına gelen Allah Resûlü, onların, "Bugün seni hoşnut hâlde görüyoruz." demesi üzerine, *"Evet,*

[39] HM24907 İbn Hanbel, VI, 69.
[40] İM4102 İbn Mâce, Zühd, 1.
[41] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[42] M6904 Müslim, Zikir, 72.
[43] T3444 Tirmizî, Deavât, 44; DM2699 Dârimî, İsti'zân, 41.
[44] Bakara, 2/197.
[45] M6906 Müslim, Zikir, 73.
[46] HM21906 İbn Hanbel, V, 181.
[47] M4719 Müslim, İmâre, 16; M4720 Müslim, İmâre, 17.
[48] MK1651 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 157.

elhamdülillâh." karşılığını vermiş, onların zenginlik konusunda sohbete dalmaları üzerine de, *"Takva sahibi bir kimse için zenginliğin sakıncası yoktur (ama) takvalı kimse için sağlık, zenginlikten; gönül hoşnutluğu da nimetlerden daha hayırlıdır."*[49] buyurarak sahip olduğu nimetlerin hakkını ancak müttaki insanların verebileceğine işaret etmiştir. Minber üzerinde bulunduğu bir gün cemaatten biri kalkarak, "İnsanların en hayırlısı hangisidir?" diye sorunca Peygamber Efendimizin cevabı şu olmuştur: *"İnsanların en hayırlısı Kur'an'ı en çok okuyan, en müttaki olan, iyiliği en çok emredip kötülükten en çok sakındıran ve akrabalarına en çok ilgi gösterendir."*[50]

Resûl-i Ekrem'e insanların cennete girmesine en çok vesile olan şeyin ne olduğu sorulduğunda, *"Allah'a karşı takvalı olmak ve güzel ahlâk."* buyurmuş, insanların cehenneme girmesine en çok sebep olan şeyin ne olduğu sorulduğunda ise, *"Ağız ve avret yeri."* cevabını vermiştir.[51] Kendisinden nasihat isteyenlere ilk önerisi takva olmuştur. Kendisinden öğüt isteyen Süleym b. Câbir el-Hüceymî'ye yaptığı şu tavsiyeler takvanın hangi incelikleri içerdiğinin de bir ifadesidir: *"Allah'a karşı takva sahibi ol. (Kuyudan) su çekmek isteyenin kabına kendi kovandan su boşaltman, ya da kardeşinle güler yüzle konuşman dâhil hiçbir iyiliği küçük görme. Elbiseni yere sarkıtıp sürümekten sakın. Çünkü bu kibirdendir ve Allah kibri sevmez. Eğer bir kimse sende bildiği bir kusurla seni ayıplarsa, sen onda bildiğin bir kusurla onu ayıplama. Bırak onu, yaptığının günahı ona sevabı sana olsun. Hiçbir şeye sövme."* Süleym, "Bundan sonra hiçbir hayvana veya insana sövmedim." demiştir.[52]

Sonuç olarak takva, Allah ve Resûlü'nün hoşnutluğunu kazanmanın ölçütü, müttaki ise bu hoşnutluğu elde etmiş mümindir. Takva, insanın her hâlinde Allah'a karşı saygılı olması, O'na itaatsizlik etmekten sakınmasıdır. İçten gelen bu duyarlılık ile kişi, günaha dair her şeyden kendisini soyutlar ve büründüğü takva elbisesi[53] ile her türlü kötülükten korunmuş olur. Takva elbisesine bürünmüş, tertemiz, günaha bulaşmamış, taşkınlık göstermeyen, kin ve haset beslemeyen bir kalbin ve dürüst bir dilin sahibi, insanların en faziletlisidir.[54] Tüm bunlar dışa güzel davranışlar olarak yansır ve böylece gerçek dindarlık, şekil ve ruh birlikteliğinin sağlandığı takva ile gerçekleşmiş olur. *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün. Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin... Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."*[55] buyuran Cenâb-ı Hak, takvayı kulları için

[49] HM23545 İbn Hanbel, V, 372.
[50] İM2141 İbn Mâce, Ticâret, 1; HM27980 İbn Hanbel, VI, 432.
[51] T2004 Tirmizî, Birr, 62; İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29.
[52] EM1182 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 403.
[53] A'râf, 7/26.
[54] İM4216 İbn Mâce, Zühd, 24.
[55] Âl-i İmrân, 3/102-104.

bir çıkış ve kurtuluş yolu olarak göstermiş, hesap gününde dikkate alacağı öncelikli değerin bu olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın, *"İyilik ve takva üzere yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[56] emrine uyan müttaki mümin, Allah'ın hesabından çekinen, kendisini ve ailesini bu dünyada kötülüklerden, âhirette cehennem azabından korumayı amaçlayarak büyük imtihanı kazanmaya aday olan bahtiyar insandır.

[56] Mâide, 5/2.

HUŞÛ
ALLAH'IN AZAMETİNİ HİSSETMEK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ
إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz,
ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."
(M6543 Müslim, Birr, 34)

عَنْ هِشَامِ بْنِ إِسْحَاقَ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كِنَانَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَرْسَلَنِى الْوَلِيدُ بْنُ عُقْبَةَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَسْأَلُهُ، عَنِ اسْتِسْقَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ مُتَبَذِّلاً مُتَوَاضِعًا مُتَضَرِّعًا حَتَّى أَتَى الْمُصَلَّى فَلَمْ يَخْطُبْ خُطْبَتَكُمْ هَذِهِ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلْ فِى الدُّعَاءِ وَالتَّضَرُّعِ وَالتَّكْبِيرِ، وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَمَا كَانَ يُصَلِّى فِى الْعِيدِ.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِى طَالِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... فَإِذَا رَكَعَ قَالَ:
"اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ خَشَعَ لَكَ سَمْعِى وَبَصَرِى وَمُخِّى وَعِظَامِى وَعَصَبِى."

عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الصَّلاَةُ مَثْنَى مَثْنَى، تَشَهَّدُ فِى كُلِّ رَكْعَتَيْنِ، وَتَخَشُّعٌ وَتَضَرُّعٌ وَتَمَسْكُنٌ..."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: لاَ أَقُولُ لَكُمْ إِلاَّ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ، كَانَ يَقُولُ:
"...اللَّهُمَّ! إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ، وَمِنْ قَلْبٍ لاَ يَخْشَعُ، وَمِنْ نَفْسٍ لاَ تَشْبَعُ، وَمِنْ دَعْوَةٍ لاَ يُسْتَجَابُ لَهَا."

Abdullah b. Kinâne'nin oğlu Hişâm b. İshâk'ın naklettiğine göre, babası şöyle demiştir: "Medine valisi Velîd b. Ukbe beni, Resûlullah'ın (sav) yağmur duası hakkında bilgi edinmem için İbn Abbâs'a göndermişti. Ona gittim, bana şunları anlattı: Resûlullah (sav) gösterişsiz kıyafetler içinde, mütevazı ve yalvarır bir tavırla yağmur duasına çıktı. Namaz kılınan geniş alana geldi. Sizin yaptığınız bu hutbe gibi hutbe irad etmedi. Ancak aralık vermeksizin dua, yakarış ve tekbire devam etti. Sonra bayramda kıldırdığı gibi iki rekât namaz kıldırdı."

(T558 Tirmizî, Cum'a, 43; N1507 Nesâî, İstiskâ, 3)

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) namazda rükûa eğildiği zaman şöyle derdi: *"Allah'ım, yalnız senin önünde eğildim, yalnız sana inandım, yalnız sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, iliklerim, kemiklerim ve sinirlerim yalnız sana karşı huşû hâlindedir."*

(T3421 Tirmizî, Deavât, 32; D760 Ebû Dâvûd, Salât, 118-119)

Fadl b. Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Namazlar ikişer ikişer kılınır. Her iki rekâtta teşehhüd (tahiyyât) okursun, huşû içinde davranırsın, yakarırsın, boyun bükersin..."*

(T385 Tirmizî, Salât, 166; HM1799 İbn Hanbel, I, 211)

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: "Ben size Allah Resûlü'nün (sav) söylediğinden başka bir şey anlatmıyorum! O şöyle derdi: '...*Allah'ım, fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.*'"

(M6906 Müslim, Zikir, 73; N5540 Nesâî, İstiâze, 65)

Vahiy kâtiplerinden Hanzala el-Üseyyidî bir gün Medine'de dolaşıyordu. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk ile karşılaştı. Hâlini hatırını soran Hz. Ebû Bekir'e, "Hanzala münafık oldu!" karşılığını verdi. Hz. Ebû Bekir, "Fesübhânallâh! Ne diyorsun!" deyince Hanzala içini dökmeye başladı: "Allah Resûlü'nün yanındayken, o bize cenneti, cehennemi o kadar canlı bir şekilde hatırlatıyor ki sanki gözlerimizle görmüş gibi oluyoruz. Efendimizin yanından ayrıldıktan sonra hanımlarla, çocuklarla, iş güçle uğraşmaktan (onun anlattıklarını) unutuveriyoruz." Hz. Ebû Bekir, "Allah biliyor ya, biz de bu durumu yaşıyoruz." dedi. Aynı dertten muzdarip bu iki sahâbî, hâllerini bildirmek üzere Allah Resûlü'nün yanına gittiler. Hanzala, kendisinden duyduğu şüpheyi, "Münafık oldum." diyerek bu kez Peygamberimizin huzurunda dile getirdi. Efendimiz (sav), *"Bu da ne demek oluyor?"* diye sorunca Hanzala, Hz. Ebû Bekir'e söylediklerini tekrarladı: "Ey Allah'ın Resûlü! Senin yanındayken bize cennet ve cehennemi öyle anlatıyorsun ki sanki gözümüzle görüyoruz. Yanından ayrılınca hanımlarla, çocuklarla, iş güçle uğraşmaktan (anlattıklarını) unutuveriyoruz." Bunun üzerine Resûl-i Zîşân, *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, benim yanımdaki ve ibadet ederkenki hâliniz sürekli devam edecek olsaydı, melekler evlerinizde, yollarınızda karşınıza çıkıp sizinle selâmlaşır, elinizi sıkarlardı. Gel gör ki, yâ Hanzala! (İnsan bu!) Bazen öyle, bazen böyle!"* Efendimiz (bu son sözünü) üç defa tekrarladı.[1]

Hz. Peygamber'in, ashâbıyla birlikte bulunduğu ortamlarda huşû zirveye ulaşıyordu. Ashâbı Allah Resûlü'nü öyle bir vakar ve sükûnetle dinliyorlardı ki onları görenler, sanki başlarında ürkütüp kaçırmaktan korktukları kuşlar var sanırdı.[2] Allah Resûlü, bu huşû hâlinin ve hissettikleri derin duyguların onun yanından ayrıldıklarında yok olduğunu söyleyerek endişelenen ashâbına hem huşûun mükâfatını bildirmiş hem de bu hâli sürekli muhafaza etmenin zorluğuna işaret etmişti.[3] Zira sürekli Allah'ı anmasına rağmen[4] kendisinin dahi zaman zaman kalbinin perdelendiği oluyor ve hemen O'na istiğfarda bulunarak[5] bu durumu telâfi etmeye çalışıyordu.

Sessiz ve sakin durmak, tevazu göstermek, boyun eğmek gibi anlamları olan "huşû" kavramı,[6] insanın Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda tevazu

[1] M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[2] HM18644 İbn Hanbel, IV, 279.
[3] M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[4] M826 Müslim, Hayız, 117.
[5] M6858 Müslim, Zikir, 41.
[6] LA13/1165 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 1165.

ve teslimiyet içerisinde bulunmasını, kalben ve bedenen O'na hürmet ve itaat ederek boyun eğmesini ifade etmektedir. Huşû insanın Allah'a imanının ve O'na eşsiz bağlılığının yalnızca kalp ile değil aynı zamanda saygı, edep ve vakar dolu bir duruş sergileyerek de ifade edilmesidir. Kur'an'da müminlerin en temel özellikleri arasında zikredilen kavramlardan olan huşû, âyetlerde tevazu,[7] saygı duyma,[8] boyun eğme,[9] çaresizlik,[10] seslerin kısılması,[11] gözlerin yere eğilmesi[12] gibi anlamlarda kullanılmış ve insanın Rabbine olan derin saygısının hâl diliyle gösterilmesi, kalbindeki teslimiyetin bedenine yansıması olarak anlaşılmıştır. Öte yandan huşû, yalnız insanın değil, tüm yeryüzünün âlemlerin Rabbine boyun eğmesi anlamında da kullanılmıştır.[13]

Kur'ân-ı Kerîm, sahâbîlere ve onların şahsında bütün müminlere huşû içinde olmaları gerektiğini yani Allah'a karşı tam bir saygı ve teslimiyet içerisinde kulluk etme yükümlülüklerini şu ifadelerle hatırlatmıştır: *"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir."*[14]

Kur'ân-ı Kerîm, her birinde vurgu farklı olsa da huşûu genel olarak, Allah'ın büyüklüğü karşısında yaratılmışların âcizliğini ifade ederken zikreder. Örneğin Zekeriyya (as) ve ailesinin umarak ve korkarak Allah'a dua ettiğini söyledikten sonra onların huşû sahibi yani Rablerine karşı derin saygı duyan kimseler olduklarını belirtir.[15]

Huşûun özünde, ibadet ederken tazimle Allah'a yönelmek, bir diğer ifadeyle O'na itaat ve teslimiyete odaklanmak vardır. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."* buyurmuştur.[16] Özellikle namaz ve hac gibi bedenen yerine getirilen ibadetler huşû ile eda edildiğinde, kalbi huzur ve sükûnet kaplar. Mümin için o ibadetlerdeki birtakım bedenî zahmetler rahmete dönüşür. Kur'an'ın ifadesiyle namazın, kalplerinde huşû olmayanlara ağır gelmesi[17] bu yüzdendir. Ayrıca Kur'an'da kurtuluşa eren müminlerin ilk özelliği olarak onların namazlarında huşû içerisinde olmalarının zikredilmesi de son derece önemlidir.[18]

Her olayda sürekli Allah'ı hatırlayarak huşû içerisinde hareket etmek Peygamber Efendimizin en belirgin vasıflarından biriydi. Hatta onu görenler, oturuşundaki huşûu fark edip bundan etkilenirlerdi.[19] Özellikle

[7] Ahzâb, 33/35.
[8] Enbiyâ, 21/90.
[9] Âl-i İmrân, 3/199.
[10] Kalem, 68/43.
[11] Tâ-Hâ, 20/108.
[12] Kamer, 54/7.
[13] Fussilet, 41/39; Haşr, 59/21.
[14] Hadîd, 57/16.
[15] Enbiyâ, 21/90.
[16] M6543 Müslim, Birr, 34.
[17] Bakara, 2/45.
[18] Mü'minûn, 23/1-2.
[19] D4847 Ebû Dâvûd, Edeb, 22; EM1178 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, I, 402.

Rabbine yakarışı esnasında huşûu iyice belirginleşir ve herkes tarafından anlaşılabilirdi. Nitekim İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Allah Resûlü, toprağın bir damla yağmura hasret kaldığı bir zamanda yağmur duasına çıktığında, gösterişsiz elbiseler giymiş, mütevazı ve yalvarır bir vaziyette aralık vermeksizin dua, yakarış ve tekbire devam etmişti.[20] Çünkü Yaratan'ın karşısında insanın sadece bir kul olduğunu idrak etmesi duanın özüydü ve duaların da gönülden yapılması gerekiyordu.[21] Bu nedenle Allah Teâlâ, peygamberlerin korku ve ümitle dua edip kendisine karşı huşû ile hareket ettiklerini bildiriyor[22] ve Kur'an'daki kıssalarına bakıldığında bu vasfın tüm peygamberlerin ortak özelliği olduğu anlaşılıyordu.

Hz. Peygamber, başta namaz olmak üzere bütün ibadetlerinde de huşû ile hareket ediyordu. O, kulluk bilinciyle, sırf *"şükreden bir kul olabilmek için"* Rabbinin huzurunda duruyor,[23] özenle kıldığı namazlarında uzun uzun kıyamda, rükûda ve secdede bulunuyor, Rabbine dua ediyordu.[24] Allah Resûlü, her bir bölümünde ihlâsla Rabbine yakardığı namazlarının rükû kısmında O'na duyduğu huşûu şöyle dile getiriyordu: *"Allah'ım, yalnız senin önünde eğildim, yalnız sana inandım, yalnız sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, iliklerim, kemiklerim ve sinirlerim yalnız sana karşı huşû hâlindedir."*[25]

Sahâbîlerden Resûl-i Ekrem'i namaz kılarken görenler, bazen onun ağladığına şahit oluyorlardı.[26] Allah Resûlü, Müslümanlara da namazlarını huşû ile kılmalarını öğütlüyor, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olmanın gerektirdiği hürmet ve tevazua engel olacak davranışları yasaklıyordu. İslâm'ın ilk yıllarında dinî bilgileri az olan Müslümanlar cemaatle namaz kılarken saflarını tam olarak düzenleyemiyor,[27] hatta namazda konuşuyor ve yanlarındaki arkadaşlarına sorular soruyorlardı. Bunun üzerine, *"Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."*[28] âyeti nâzil olmuş ve Müslümanların namazlarında konuşmamaları bildirilmişti.[29]

Namaz, zevkle dinlediği ezandan abdeste, kıyamdan tahiyyât ve tesbihâta kadar Müslüman'ın huşû hâlinin doruk noktasına ulaştığı bir ibadettir. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan Fadl b. Abbâs'ın naklettiği bir hadiste Allah Resûlü, *"Namazlar ikişer ikişer kılınır. Her iki rekâtta teşehhüd (tahiyyât) okursun, huşû içinde davranırsın, yakarırsın, boyun bükersin..."*[30] derken, namazın tam bir huşû hâli olduğunu vurgulamaktadır.

Elbette namazı başından sonuna kadar tam bir huşû içinde kılmak kolay değildir. Zira Müslüman, Allah'a en yakın olduğu bu zaman diliminde kul olma bilincine ermişken, ezelî düşmanı şeytan boş durmayacak,

[20] T558 Tirmizî, Cum'a, 43; N1507 Nesâî, İstiskâ, 3.
[21] A'râf, 7/55.
[22] Enbiyâ, 21/90.
[23] B1130 Buhârî, Teheccüd, 6.
[24] M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.
[25] T3421 Tirmizî, Deavât, 32; D760 Ebû Dâvûd, Salât, 118-119.
[26] D904 Ebû Dâvûd, Salât, 156-157; HM16421 İbn Hanbel, IV, 26.
[27] M968 Müslim, Salât, 119.
[28] Bakara, 2/238.
[29] M1203 Müslim, Mesâcid, 35; D949 Ebû Dâvûd, Salât, 173-174.
[30] T385 Tirmizî, Salât, 166; HM1799 İbn Hanbel, I, 211.

çeşitli vesveselerle onun huşû hâlini zedelemeye çalışacaktır. Resûlullah (sav) bu durumu şöyle tasvir etmektedir: *"Ezan okunduğunda şeytan (bu sesi işitmemek için) hızlı bir şekilde yellenerek kaçar. Ezan bittikten sonra geri gelir. Kâmet getirilmeye başlayınca tekrar kaçar. Kâmet bitirilince tekrar geri döner. Namaz kılan insan ile kalbi arasına girmeye (ona vesvese vermeye) çalışır. 'Şu meseleyi de hatırla, bu meseleyi de hatırla...' der. Sonunda namaz kılan üç rekât mı kıldı, dört mü, bilemez hâle gelir. Kişi üç rekât mı yoksa dört mü kıldığını bilemediğinde sehiv secdesi yapsın."*[31]

Namazda şeytanın vesveselerini tamamen engellemek mümkün olmamakla birlikte etkisini asgarî düzeye indirmek pekâlâ mümkündür. Bunun için de namaz kılacak kişinin öncelikle bedensel, ruhsal ve zihinsel açıdan ibadete hazır olması gerekir. Örneğin cemaate yetişeyim diye koşturan ve nefes nefese kalarak namaza duran kişinin huşû ile namaza başlayacağı düşünülemez. Bu yüzdendir ki Allah Resûlü ashâbına, ezan okunduğunda namaza sakince ve vakar içerisinde gitmelerini, acele etmemelerini tavsiye etmiştir.[32] Ayrıca uyuklayarak namaz kılınmasını doğru bulmayan Resûl-i Ekrem,[33] namaza durulduktan sonra da sağa sola bakılmamasını yani etrafla ilgilenilmemesini istemiş, her bir bakışın, şeytanın namazdan koparıp götürdüğü bir parça olduğunu söylemiştir.[34] Rükû ve secdelerin eksiksiz olarak yapılmasını istemesi, hatta aksine davranışları bir nevi hırsızlık olarak nitelendirmesi[35] ve tuvalet ihtiyacı varken veya yemek hazırken namaza durulmamasını öğütlemesi de[36] ibadet esnasında huşûa engel olabilecek durumlara önceden müdahale etmeye yöneliktir. Bu bağlamda ibadete düşkünlüğüyle bilinen Medineli sahâbî Ebu'd-Derdâ'dan, namaz kılacak birinin önce ihtiyaçlarını giderip kalbini dünyevî kaygılardan boşaltması gerektiği rivayet edilirken,[37] Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın, yemek ortaya konduktan sonra, namaz vakti girmiş olsa bile, cemaate katılmadığı hatta yerken aynı anda imamın kıraat sesini duyduğu nakledilmektedir.[38]

Bunların yanında namaz kılınacak fizikî ortam da namazın huşûuna etki eden önemli bir unsurdur. Peygamber Efendimizin bu hususta da gayet hassas davrandığını görüyoruz. Nitekim bir defasında o, namazda dikkatini dağıttığı gerekçesiyle eşi Hz. Âişe'den duvara astığı resimli çarşafı kaldırmasını istemiş,[39] bir keresinde de üzerinde resim bulunan bir kıyafetle namaz kıldıktan sonra, bu kıyafetteki resimlerin kendisini namazından alıkoyduğunu söylemiş ve sade bir kıyafeti tercih etmiştir.[40]

[31] B3285 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; N671 Nesâî, Ezân, 30.
[32] B636 Buhârî, Ezân, 21.
[33] B212 Buhârî, Vudû', 53; M1835 Müslim, Müsâfirîn, 222.
[34] B751 Buhârî, Ezân, 93.
[35] MU406 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 23.
[36] M1246 Müslim, Mesâcid, 67; D89 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.
[37] Buhârî, Ezân, 42, –bab başlığı–.
[38] B673 Buhârî, Ezân, 42; D3757 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 10.
[39] B374 Buhârî, Salât, 15.
[40] B373 Buhârî, Salât, 14; D4052 Ebû Dâvûd, Libâs, 8.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a teslimiyete odaklanmış bir ruh hâliyle, huşû içerisinde namazlarına devam edenleri müjdeler, onların kurtuluşa eren gerçek müminler olduğunu belirtir.[41] Hz. Peygamber (sav) de, namazı huşû içerisinde eda etme hakkında şöyle buyurur: *"Müslüman bir kimse, farz namazın vakti girdiğinde, o namaz için güzel bir biçimde abdest alır, huşû içinde olur ve rükû ederse (namaz kılarsa), büyük günah işlemedikçe o namaz önceki günahlarına kefaret olur. Bu her zaman böyledir."*[42]

Her ne kadar namazla birlikte akla gelse de huşû sadece namazda ulaşılan bir hâl değildir. Ramazan ayında özellikle sahur ve iftar saatleri, kutsal toprakları ziyaret edenler için özellikle tavaf ve vakfe anları, huşûun en derinden hissedildiği zaman dilimleridir. Huşû, Müslüman'ın duasında, tesbihâtında, tefekkür ve tezekküründe, tevbe ve istiğfarında, kısacası Rabbi ile her buluşmasında koruması gereken en değerli hâllerdendir.

Huşûun mekânı kalptir, huşû kalpte filizlendikten sonra bütün bedene yansır ve insanın konuşmasını, yemesini-içmesini, yürüyüşünü, giyinişini, ibadetini kısacası bütün hâl ve tavırlarını etkiler. Ancak bazen huşûu andıran duruşların sadece görüntüden ibaret olabileceği de unutulmamalıdır. Zaman zaman insanlar, mütevazı görünerek başkalarının gözünde değer kazanmayı, ibadet esnasında huşû içinde bir görüntü sergileyerek hayranlık uyandırmayı isteyebilir. Bu durumu "nifak huşûu" şeklinde niteleyen meşhur sahâbî Ebu'd-Derdâ, "Bu tür bir nifaktan Allah'a sığının!" diyerek çevresindekileri uyarmış, onlar, "Nifak huşûu nedir?" diye sorunca da, "Kalp huşû duymadığı hâlde vücudun huşû duyar görünmesidir." şeklinde cevap vermiştir.[43] Hz. Ömer de boynunu eğmiş bir adam gördüğünde, "Ey adam, kaldır kafanı! Huşû boyunda değil, kalptedir." diyerek onu sert bir şekilde uyarmıştır.[44] Tâbiûn neslinin önde gelen âlimlerinden Hasan-ı Basrî ise, kafasına sarığını geçirip cübbesine bürünen ve mütevazı bir tavırla başını hiç yukarı kaldırmayan birini görünce ondaki gizli kibri sezmiş ve bu tür bir davranışı, "Kalbin huşûu değil, elbisenin huşûu!" şeklinde vasıflandırmıştır.[45]

Gerçekten Allah karşısında ürpermediği hâlde halkın gözünde zâhid görünebilmek için huşû örtüsüne bürünmek özellikle ibadetler söz konusu olduğunda son derece tehlikelidir. Meselâ, namazı, sadece insanların gördükleri zamanlarda güzel bir şekilde kılmak, Peygamber Efendimizin ifadesiyle "gizli şirk"tir.[46] Nitekim namazlarını ciddiye almayarak yalnızca gösteriş için kılanlar Kur'an tarafından da eleştirilmişlerdir.[47] Allah'a hak-

[41] Mü'minûn, 23/1-2.
[42] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[43] MŞ35711 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 75.
[44] KC1/375 Kurtubî, *Tefsîr*, I, 375.
[45] TİS175 İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü iblîs*, s. 175.
[46] İM4204 İbn Mâce, Zühd, 21.
[47] Mâûn, 107/4-6.

kıyla ibadet eden kul, hem insanların gözü önünde hem de gözlerden uzak mekânlarda namazını huşû içinde kılan kişidir.[48] Gösteriş için oruç tutmak ve bağışta bulunmak da aynı şekilde kınanmıştır. Bu sebeple sahâbîler kalplerinin gösteriş arzusuna kapılması sonucu huşûlarını yitirmekten, nihayetinde amellerinin boşa gitmesinden son derece korkmuşlardır.[49] Resûlullah'ın terbiyesinde yetişen altın neslin insanları gerek ibadetlerinde gerekse günlük yaşantılarında Allah'a karşı mütevazı, saygılı ve edepli duruşlarını korumaya gayret göstermişlerdir. Onlar kulluk bilinci içerisinde Allah'a boyun eğerek yüceleceklerinin farkında olmuşlardır. Bu yüzden Abdullah b. Mes'ûd, "Kim Allah için huşûundan dolayı tevazu gösterirse, Allah onu kıyamet gününde yüceltir. Her kim kibrinden dolayı böbürlenirse Allah da onu kıyamet gününde alçaltır." demiştir.[50]

Allah'ın kendisine mülk ve zenginlik verdiği Hz. Süleyman'ın huşûundan dolayı başını semaya kaldırmaması Müslümanlar için güzel bir örnektir.[51] Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Peygamberimiz de Kâbe'ye girdiğinde çıkıncaya dek huşû içinde başını yukarı kaldırmamıştır.[52] Arap olmayan bir grubun gelerek önünde saygıyla eğilmeleri üzerine Selmân-ı Fârisî, kendisinin sadece bir kul olduğunu onlara hatırlatırcasına hemen başını eğip, "Ben, Allah'a boyun eğdim." demiştir.[53] Aynı şekilde Kûfe şehrinin değerli âlimlerinden biri olan Ebu'l-Bahterî ve arkadaşları da birinin kendilerini övdüğünü duyar ve gurur hissederlerse omuzlarını indirir ve "Ben Allah'a boyun eğdim." derlerdi.[54]

Resûl-i Ekrem'in ve onu örnek alan kıymetli şahsiyetlerin huşû ile hayatlarını anlamlı kılma gayretlerine dair örnekler sayılamayacak kadar çoktur. En genel anlamda Allah'a gönülden teslimiyetin bir ifadesi olan huşû hâlinin bir Müslüman'ın karakterine tam olarak yerleşmesi, onun mütevazı ve ağırbaşlı olmasıyla yakından ilgilidir. Hz. Peygamber (sav), her yaştan insanın Allah ile sağlıklı bir bağ kurarken huşûdan yardım almasını tavsiye etmiş, meselâ, yetişkinlere göre daha dinamik ve gösterişli olmalarından dolayı olsa gerek, gençlerin böbürlenmeyip Allah'a karşı huşû içinde hareket etmelerini istemiştir.[55]

Kişinin zihnen, bedenen, kalben hulâsa bütün varlığıyla Rabbine yönelerek O'na boyun eğmesini ifade eden huşû, mümin olmanın en belirgin özelliğidir. Bu özellik inananların bütün düşüncelerine, ibadetlerine, amellerine yansır. Elbette kişi ibadet ederek, Allah'ı anarak, Kur'an okuyarak huşûun tadına varabilir.[56] Ancak huşû, sadece ibadetlere mahsus olmayıp

[48] İM4200 İbn Mâce, Zühd, 20.
[49] HM17270 İbn Hanbel, IV, 125.
[50] ZHS129 İbn Hanbel, *Zühd*, s. 129; HM11747 İbn Hanbel, III, 76.
[51] MŞ34259 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 3.
[52] SH3012 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 332.
[53] ST4/88 İbn Sa'd, et-*Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 88.
[54] MŞ34928 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 42.
[55] YM6402 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 287.
[56] İsrâ, 17/109; Hadîd, 57/16.

hayatın her anında Allah'ın huzurunda Müslüman'ın takınması gereken bir kulluk tavrını ve edebi ifade eder. Bu hâli muhafaza etmek için insanın her an Rabbinin huzurunda olduğunun bilincini taşıması ve "ihsan" yani "Sen O'nu görmesen de O'nun seni gördüğünü bilerek Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etme" şuurunu[57] hayatın her anında canlı tutması gerekir. Dünyada bunu gerçekleştirebilen kullarına Cenâb-ı Hak âhirette mağfiret ve çeşitli mükâfatlar vaad etmektedir.[58] Peygamber Efendimiz de Müslümanların huşû hâlini bir ömre yaymalarını arzulamış ve kendisi de şöyle dua etmiştir: "*...Allah'ım, fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.*"[59]

[57] M93 Müslim, Îmân, 1.
[58] Ahzâb, 33/35.
[59] M6906 Müslim, Zikir, 73; N5540 Nesâî, İstiâze, 65.

İHLÂS
ALLAH İÇİN SAMİMİYET

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
...”إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ.“

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre...
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
...*"Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder."*
(N3142 Nesâî, Cihâd, 24)

عَنْ تَميم الدَّاريِّ أَنَّ النَّبيَّ ﷺ قال:

"الدِّينُ النَّصِيحَةُ" قُلْنَا: لِمَنْ؟ قالَ: "لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعامَّتِهِم."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أرْقَمَ قالَ: سَمِعْتُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: ...فِى دُبُرِ صَلاَتِهِ:

"...اللَّهُمَّ! رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، اجْعَلْنِى مُخْلِصًا لَكَ وَأَهْلِى فِى كُلِّ سَاعَةٍ فِى الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"مَنْ فَارَقَ الدُّنْيَا عَلَى الْإِخْلاَصِ لِلَّهِ وَحْدَهُ، وَعِبَادَتِهِ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، مَاتَ وَاللَّهُ عَنْهُ رَاضٍ."

Temîm ed-Dârî anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav), *'Din samimiyettir.'* buyurdu. Biz, 'Kime karşı (samimiyet)?' deyince, *'Allah'a, Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara.'* buyurdu."

(M196 Müslim, Îmân, 95)

Zeyd b. Erkam, Hz. Peygamber'in (sav) ... namazının ardından şöyle dua ettiğini nakletmiştir: *"...Allah'ım! Ey Rabbimiz ve her şeyin Rabbi! Beni ve ailemi dünya ve âhirette her an sana ihlâsla bağlı kıl. Ey yücelik ve ikram sahibi!..."*

(D1508 Ebû Dâvûd, Vitr, 25)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim hiçbir ortağı olmayan, tek olan Allah'a ihlâsla ibadet ederek, namazı dosdoğru kılarak, zekâtı vererek dünyadan ayrılırsa, Allah kendisinden razı olduğu hâlde ölmüş olur."*

(İM70 İbn Mâce, Sünnet, 9)

Peygamber Efendimizin, *"Sen bendensin, ben de senden!"* diyerek övdüğü sahâbî Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin anlattığına göre, bir adam Peygamberimize gelerek, "Şöhret ve kazanç (ganimet) elde etmek için savaşan kimse hakkında ne dersin?" diye sordu. Resûlullah (sav), *"Onun için hiçbir şey yoktur."* dedi. Adam sorusunu üç defa tekrarladı. Allah Resûlü de her defasında, *"Onun için hiçbir şey yoktur."* diyerek böyle bir adamın mükâfat elde edemeyeceğini belirtti ve ardından şöyle buyurdu: *"Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder."*[1]

Peygamber Efendimizin ifadesinden de anlaşılacağı üzere, "iş, davranış ve ibadetleri gösteriş ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak" mânâsına gelen ihlâs, Kur'an'da peygamberlerin başlıca nitelikleri arasında sayılmış[2] ve âyetlerde ihlâslı kimselerden övgüyle söz edilmiştir.[3] Sözlükte, saf, katışıksız, arı ve duru olmak gibi anlamları öne çıkan "ihlâs" kavramı bazı âyetlerde, *"muhlisîne lehü'd-dîn"* yani *"dini yalnızca Allah'a has kılmak"* şeklinde ifade edilmiş[4] ve bununla inancın, kulluğun ve itaatin, âlemlerin Rabbi olan Allah'a özgü kılınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlamıyla ihlâs, inançta samimi olmak, yani kullukta Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaktır. Çünkü her kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapmalı ve Rabbine kullukta O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır.[5]

Allah'a ortak koşularak yapılan ibadetin hiçbir faydası yoktur. Her namazda, her rekâtta okuduğumuz, *"Yalnızca sana ibadet eder, yalnızca senden yardım dileriz."*[6] âyeti de sadece Allah'a kulluk edilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Onun için Cenâb-ı Hak Resûlü'ne, *"Sen dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk et."*[7] diyerek, kendi ulûhiyetini ve dininde hiçbir ortaklığa yer olmadığını açıkça belirtmiştir. Nitekim Allah Resûlü'nün dilinden dinlediğimiz bir kudsî hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Yüce Allah: 'Ben şirk konusunda kendisine ortak koşulanların en uzak (ve yüce) olanıyım. Her kim bir amel işler de benimle birlikte başkasını ona ortak ederse onu şirkiyle baş başa bırakırım.' buyurdu."*[8]

İhlâsın zıddı "riya" ve "süm'a"dır. Riya, bir işi Allah rızası için değil gösteriş için yapmak, süm'a ise yapılan bir iyiliği, övünme ve çıkar amacıyla başkalarına duyurmaya çalışmaktır. İçine riya karışmış olan amellerin,

[1] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.
[2] Yûsuf, 12/24; Meryem, 19/51; Sâd, 38/45-46.
[3] Nisâ, 4/146; Bakara, 2/112.
[4] A'râf, 7/29; Yûnus, 10/22; Mü'min, 40/14, 65.
[5] Kehf, 18/110.
[6] Fâtiha, 1/5.
[7] Zümer, 39/2.
[8] M7475 Müslim, Zühd, 46.

üzerinde az bir toprak bulunan ve şiddetli bir yağmurla cascavlak kalan kaya misali, riyakârların da amellerinin Allah katında hiçbir işe yaramayacağı Kur'an'da açıkça belirtilmiştir.[9] Resûl-i Ekrem de ibadeti Allah'tan başkası için yapmanın şirk olduğunu ifade etmiştir.[10] Allah'a kullukta O'nun rızasının yanına başka amaçlar eklemek bir nevi şirk görüntüsü verdiği için ihlâsın zıddı olan riya'ya "gizli şirk" (şirk-i hafî) de denilmiştir.[11]

Hz. İsa'nın ifadesiyle ihlâs, bir işi, hiçbir insanın övgüsünü beklemeden yapmaktır.[12] Dolayısıyla Allah'tan başkası adına, başkasının gözüne girmek veya gönlünü kazanmak için yani Allah'a başka birini ortak kılarak yapılan ibadetin bir faydası yoktur. Zira Rabbimizin böyle bir kulluk gösterisine ihtiyacı yoktur.[13] Ameller ancak ihlâsla ve Allah'ın rızası gözetilerek yapıldığında bir değer taşır.

Din, özü itibariyle ihlâs ve samimiyetten ibarettir. Dolayısıyla samimiyetin olmadığı yerde dinden veya dindarlıktan söz edilemez. Kutlu Nebî (sav) dinin samimiyetten ibaret olduğunu, *"Din, samimiyettir."* sözüyle ifade etmiş, bununla neyi kastettiğini daha açık bir şekilde anlatması için, "Kime karşı?" diye sorulduğunda ise samimiyetin, *"Allah'a, Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara"* gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir.[14] Üstelik çeşitli vesilelerle aldığı biatlerde kendisine bağlılık yemini edenlerden, *"bütün Müslümanlara içtenlikle ve samimi davranmaya"* söz vermelerini istemiştir.[15]

Böylece inanan insan, Allah'a iman ve kulluk, Kur'an'a tâbi olma, Hz. Peygamber'i örnek alma, yöneticilere karşı hakkı söyleme ve toplumsal görevlerini yerine getirme, sınıf ve statü farkı gözetmeksizin bütün Müslümanların ve hatta bütün insanların haklarına riayet etme gibi konularda ciddi bir samimiyet sınavına tâbi tutulmaktadır. Bu sınavın zorluğunu iyi bilen Allah Resûlü, namazlarının ardından, *"...Allah'ım! Ey Rabbimiz ve her şeyin Rabbi! Beni ve ailemi dünya ve âhirette her an sana ihlâsla bağlı kıl. Ey yücelik ve ikram sahibi!.."* duasıyla Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulunmuştur.[16] Onun yakın arkadaşları da gösteriş ve dünyevî çıkar gözetilerek yapılan amellerin âhirette işe yaramayacağını bildikleri için O'nun gibi ihlâs ve samimiyetle hareket etmişlerdir. Bu yüzden Hz. Ömer, "Allah'ım! Amelimin hepsini salih ve sadece senin rızana has kılınmış eyle ve amelime hiçbir şeyi ortak etme." diye dua etmiştir.[17]

Sevgili Peygamberimiz, pek çok hadisinde ihlâsın önemine işaret etmiş ve insanları ihlâslı ve samimi olmaya çağırmıştır. Bunun için de önce-

[9] Bakara, 2/264.
[10] HM17270 İbn Hanbel, IV, 125.
[11] İM4204 İbn Mâce, Zühd, 21.
[12] MŞ34223 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 142.
[13] İM4202 İbn Mâce, Zühd, 21; N3142 Nesâî, Cihâd, 24.
[14] M196 Müslim, Îmân, 95.
[15] B57 Buhârî, Îmân, 42; M199 Müslim, Îmân, 97.
[16] D1508 Ebû Dâvûd, Vitr, 25.
[17] MF1 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, X, 173.

likle niyetin halis olması gerektiğini, amellerin ancak niyetlere göre değer kazanacağını bildirmiş,[18] *"Müminin niyeti, amelinden hayırlıdır."*[19] buyurarak niyetin önemine işaret etmiştir.

Bir savaş sonrası payına düşen ganimeti Hz. Peygamber'e getiren bir bedevî, "Ben bunun için sana uymadım. (Okuyla boynunu göstererek) Buradan vurularak şehit olup cennete gitmek için sana uydum." diyerek ganimeti geri vermişti. Bir süre sonra savaşta şehit olup isteğine kavuşan bedevî hakkında Resûlullah (sav), *"O, Allah'a verdiği sözü tuttu, Allah da ona (dilediğini vererek) sözünü tuttu."* buyurarak hiçbir dünyevî karşılık beklemeden halis bir iman ve samimi bir niyetle yapılan amelin Allah katındaki değerine dikkat çekmiştir.[20]

İnsanların Allah katındaki kıymeti, dış görünüşlerine ve mal varlıklarına göre değil niyetlerinin samimiyetine ve işledikleri amellere göredir. Bu konuda Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[21] Niyetin samimiyeti, ihlâslı amelle, kalbin temizliği de dışa yansıyan samimi tutum ve davranışlarla belli olur. Amelin onaylamadığı bir kalp temizliği ve iyi niyet iddiası samimiyetten ve inandırıcılıktan uzaktır. Hayatı ve ölümü, hangimizin daha iyi amel yapacağını sınamak için yarattığını bildiren[22] Cenâb-ı Hakk'ın bireysel ve toplumsal alanda sonucu görülmeyen soyut bir kalp temizliği iddiasına değer vermeyeceği açıktır.

İslâm, iyi niyet ve samimi tutuma verdiği önemden dolayı, niyet etmesine rağmen mazereti sebebiyle yerine getiremediği amelin sevabından bile kişiyi mahrum bırakmamıştır. Sevgili Peygamberimizin şu hadisi buna işaret etmektedir: *"Her kim şehit olmayı Allah'tan samimiyetle isterse, yatağında ölse bile Allah onu şehitlerin derecesine ulaştırır."*[23]

Bu konuya açıklık getiren diğer bir rivayete göre Resûlullah (sav), Tebük Savaşı dönüşü Medine'ye yaklaştığında, mazeretleri sebebiyle savaşa katılamayanları kastederek, *"Vallahi, siz Medine'de öyle bir topluluk bıraktınız ki onlar sizin yürüdüğünüz bütün yollarda, sarf ettiğiniz her malda ve geçtiğiniz her vadide sizinle (ecirde) beraberdiler."* buyurmuştur. Ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü! Onlar Medine'de oldukları hâlde nasıl bizimle beraber olurlar?" deyince Hz. Peygamber, *"Onları mazeretleri alıkoydu."* demiştir.[24] Hz. Peygamber'in işaret ettiği kimseler, samimiyetle bu savaşa iştirak etmek istemişler fakat mazeretleri sebebiyle katılamamışlardı. İşte bu konudaki samimi niyetleri, onlara katılamadıkları savaşın sevabını kazandırmıştı.

[18] B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M4927 Müslim, İmâre, 155.
[19] MK5942 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 185.
[20] N1955 Nesâî, Cenâiz, 61.
[21] M6543 Müslim, Birr, 34.
[22] Mülk, 67/2.
[23] M4930 Müslim, İmâre, 157.
[24] B4423 Buhârî, Meğâzî, 82; D2508 Ebû Dâvûd, Cihâd, 19.

İhlâs ve samimiyet, sadece ibadetlerimizde değil insanlarla olan ilişkilerimizde de son derece önemlidir. Müminin en önemli vasfı olan güvenilirlik ancak içten ve samimi davranışlarla sağlanabilir. Aile ve akraba ortamında, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinde, iş ve ticaret hayatında, kısacası hayatımızın her alanında, insanlara karşı samimi davranmak en büyük ahlâkî erdemlerdendir. Bu erdemi kazanmanın en kısa yolu da her işimizde Allah rızasını ön planda tutmak ve O'nun her an bizi görüp gözettiğini aklımızdan çıkarmamaktır. İnsanları değerlendirmemizde ve eşyaya bakışımızda bu yaklaşım esas olursa, dünyevî çıkar ve hırsların körüklediği birçok olumsuzluk kolayca bertaraf edilebilir.

Yüce Allah, müşriklerin samimiyetsiz tutumunu bize hatırlatarak onların denizde dalgaya yakalandıklarında ölüm korkusuyla içten bir inançla yalnız Allah'a yalvarıp yakardıklarını, karaya salimen çıktıklarında ise bu samimiyetten uzaklaşıp hemen Allah'a ortak koştuklarını bildirmekte ve onların bu ikiyüzlü davranışlarının sonucunu yakında görecekleri uyarısında bulunmaktadır.[25]

İşte Allah'a ortak koşanlardan birisi iken, bu âyetlerin anlattığına benzer bir tecrübeyi yaşadıktan sonra Allah'a ihlâsla yönelen ve böylece kurtuluşa eren kimselerden biri de İkrime b. Ebû Cehil'dir. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince, İslâm'ın azılı düşmanlarından olan İkrime canını kurtarmak için bir gemiye binerek kaçmıştı. Bir ara gemi fırtınaya yakalanınca gemidekilerin hepsi birden, "İhlâslı (ve samimi) olun. Şu anda (putlarınızın ve) ilâhlarınızın hiçbirisinin size faydası olmaz." demişlerdi. Bunun üzerine İkrime, "Vallahi, eğer beni denizde ihlâs (ile Allah'a bağlanmak) dışında bir şey kurtaramazsa karada da bundan başkası beni kurtaramaz. Allah'ım! Sana söz veriyorum. Eğer beni şu anda içinde bulunduğum tehlikeden kurtarırsan, Muhammed'e gidip onun eline sarılacağım. Onu affedici ve ikram sahibi olarak bulacağımı ümit ediyorum." demişti. İkrime samimiyetle yaptığı bu duanın karşılığını almış ve Allah onu fırtınadan kurtararak karaya ulaşmasını sağlamıştı. O da verdiği sözü tutarak, Resûlullah'a gelmiş ve Müslüman olmuştu.[26]

Ashâbına niyet ve amelde samimiyetin, sadece Allah'ın hoşnutluğunu dileyerek bir işi yapmanın önemini anlatırken Hz. Peygamber'in zikrettiği bir olay son derece dikkat çekicidir: Geçmiş zamanlarda yağmurdan kaçarak mağaraya sığınan üç kişi, bir kayanın yuvarlanıp mağaranın ağzını kapatması üzerine çaresiz kalmışlar ve sadece Allah rızası için yaptıkları iyi

[25] Ankebût, 29/65-66; Lokmân, 31/32.
[26] N4072 Nesâî, Muhârebe, 14.

amelleri zikrederek Cenâb-ı Hakk'a yalvarmışlar. Bu samimi yakarışları sonucunda Allah da onları içine düştükleri zor durumdan kurtarmıştır.

Bu üç kişiden çobanlık yaparak geçimini sağlayan birincisi, yaşlı ana babasına gösterdiği saygıyı, yaptığı hizmeti anlatmış ve çoluk çocuğundan önce onların ihtiyaçlarını karşıladığını söylemiştir. Hatta bir gün onları uyandırmamak için elinde süt kabıyla başuçlarında sabaha kadar beklediğini ve bunu sırf Allah rızası için yaptığını anlatarak kendilerini buradan kurtarması için Allah'a dua etmiş, bunun üzerine kaya biraz aralanmıştır.

İkinci şahıs, bir dar zamanında kendisine muhtaç olmasını fırsat bilerek amcasının çok sevdiği kızıyla birlikte olmak istemiş, o da yüz dinar getirirse buna razı olacağını söylemiştir. Çalışıp yüz dinarı kazanan genç, amcasının kızıyla birlikte olacağı sırada onun, "Ey Allah'ın kulu, Allah'tan kork! (Nikâh olmadan) benimle birlikte olma." demesi üzerine bundan vazgeçmiş ve bu olayı naklettikten sonra, "Allah'ım! Şüphesiz bilmektesin ki bunu sırf senin rızan için yaptım." diyerek bunun hatırına mağaranın kapısının açılması için dua etmiştir. Bunun üzerine mağaranın ağzı biraz daha açılmıştır.

Üçüncü kişi de belli bir miktar pirinç karşılığında tuttuğu işçinin takdim edilen ücreti almadan gitmesi üzerine o pirinci her sene ekip yetiştirerek karşılığında bir sürü sığır alıp çoban tuttuğunu anlatmış, daha sonra ücretini almaya gelen işçiye sürüyü ve çobanını alıp götürmesini söylemiştir. Şaşkınlık içinde kalan işçi sürüyü ve çobanı alıp gitmiş, olayı anlatan şahıs da, "Allah'ım! Sen de biliyorsun ki ben bunu sadece senin rızan için yaptım." diyerek mağaranın açılması için Allah'a yalvarmıştır. Bunun üzerine Allah kayanın açılmasını ve onların mağaradan kurtulmalarını sağlamıştır.[27] Kısacası iyi niyet ve ihlâsla işledikleri ameller, onların âhirette olduğu gibi dünyada da kurtuluşlarına vesile olmuştur.

İhlâs ve samimiyete gölge düşüren en büyük illet, riya ve gösteriş olduğu için özellikle nafile ibadetlerin gizli yapılması tavsiye edilmiş, bu sayede kimsenin olmadığı yerde Allah ile samimi bir bağ kurulması ve takdirin sadece O'ndan beklenmesi hedeflenmiştir. Hz. Peygamber, bu duyarlılığı gösterip ibadetini gizli yapan kimsenin daha sonra ettiği ibadet öğrenilse bile hem amelini gizlediği için gizlilik sevabı hem de işlediği amelin kendi sevabını kazanacağını bildirmiştir.[28] Aynı şekilde verdiği sadakayı kimse bilmesin diye gizli veren, geceleyin gizlice kalkıp Allah'a yalvaran, savaşta tek başına kalmasına rağmen Allah yolunda cesurca savaşan kimselerin

[27] B5974 Buhârî, Edeb, 5.
[28] T2384 Tirmizî, Zühd, 49; İM4226 İbn Mâce, Zühd, 25.

Allah'ın sevgisine mazhar olacaklarını ifade etmiştir.[29] Peygamber Efendimiz gizliliğe ve dolayısıyla ihlâsa daha yakın olduğu için gece namazını teşvik etmiş[30] ve farz namazlardan sonra en değerli namazın gece namazı olduğunu bildirmiştir.[31]

İbadetlerin az veya çok olması değil, ihlâsla yapılmış olması önemlidir. Onun için Hz. Ali, "Amelin az olup olmamasını değil, makbul olmasını önemseyin."[32] uyarısında bulunmuştur. Zira amelin kabulü, büyük ölçüde ihlâsla yapılmış olmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in Yemen'e gönderdiği genç sahâbîsi Muâz b. Cebel, kendisine tavsiyede bulunmasını isteyince Allah'ın Elçisi, *"İnancında samimi (ihlâslı) ol. O zaman sana az amel de yeter."* buyurarak ihlâs ve samimiyetin önemine dikkat çekmiştir.[33]

Kurtuluşa erenlerden olmak için Allah'ın rızasını elde etmek, bunun için de ihlâslı olmak gerekir. Allah Resûlü, ameli ihlâsla sırf Allah rızası için işleyen kimsenin kalbinin hile ve aldatma duygularından arınacağını[34] ve ecri yalnızca Allah'tan umularak yapılan amellerin geçmiş günahların bağışlanmasına vesile olacağını bildirmiştir.[35] Ayrıca o, Rabbimizin rızasına ulaşmanın yolunu şöyle açıklamıştır: *"Kim hiçbir ortağı olmayan, tek olan Allah'a ihlâsla ibadet ederek, namazı dosdoğru kılarak, zekâtı vererek dünyadan ayrılırsa, Allah kendisinden razı olduğu hâlde ölmüş olur."*[36]

İşte, Necidli Dımâm b. Sa'lebe de bu samimiyetiyle cenneti hak edenlerden biriydi. Hicretin beşinci yılında kabilesinin elçisi olarak Medine'ye gelen Dımâm, Resûlullah'a namaz, oruç ve zekât gibi İslâm'ın temel prensiplerini sormuş, Hz. Peygamber de ona bu prensipleri anlatmıştı. Bunun üzerine Müslüman olan Dımâm, "Sana ikramda bulunan Allah'a yemin ederim ki nafile ibadet yapmayacağım. Fakat Allah'ın bana farz kıldığı ibadetlerden de hiçbir şeyi eksik bırakmayacağım." demiş, Allah Resûlü onun ardından, *"Eğer sözüne sadık kalırsa kurtuluşa ermiş/cennete girmiştir."* buyurmuştu.[37] Kabilesine dönen Dımâm onları İslâm'a davet edince, onlar kadınıyla erkeğiyle hep birlikte bu daveti kabul edip Müslüman olmuşlardı.[38] Böylece Dımâm, hem kendisini hem de kabilesini şirkin karanlığından tevhidin aydınlığına çıkarmış oldu.

Hz. Peygamber'in, *"...Kıyamet gününde şefaatimle en fazla mesut olacak kişi, tüm kalbiyle veya gönülden 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) diyen kişidir."*[39] hadisi, ihlâs konusunda söylenebileceklerin özü olsa gerektir. İnanç, ibadet ve iyiliklerin Allah katında değer kazanması, yani insanın gerçek anlamda "kul" olması, ihlâs ve samimiyete bağlıdır. Samimi

[29] T2567 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 25; N2571 Nesâî, Zekât, 75.
[30] B1142 Buhârî, Teheccüd, 12.
[31] M2755 Müslim, Sıyâm, 202; T438 Tirmizî, Salât, 207.
[32] SŞ6/379 Sübkî, *Tabakâtü'ş-şâfiiyyeti'l-kübrâ*, VI, 379.
[33] NM7844 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 2797 (4/306).
[34] İM230 İbn Mâce, Sünnet, 18.
[35] B38 Buhârî, Îmân, 28; M1781 Müslim, Müsâfirîn, 175.
[36] İM70 İbn Mâce, Sünnet, 9.
[37] B6956 Buhârî, Hıyel, 3; N2092 Nesâî, Sıyâm, 1; HM2380 İbn Hanbel, I, 265.
[38] DM677 Dârimî, Tahâret, 1.
[39] B99 Buhârî, İlim, 33; B6570 Buhârî, Rikâk, 51.

olmayan ameller, dışı süslü ama içi kof davranışlar, içtenlikten uzak ve art niyetli sözler, insanın Allah katında olduğu kadar diğer insanlar nazarında da değer kaybetmesine sebep olur. Her konuda dürüst, tutarlı ve samimi bir tutum içinde olmak mümin olmanın ayrılmaz vasfı iken, riyakârlık ve ikiyüzlülük imanla bağdaşmayan hâllerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in inanç ve amelde ikiyüzlü davranan münafıklara cehennemin en alt tabakasını müstahak görmesi[40] bu açıdan anlamlıdır. İkiyüzlü davranarak, gösteriş yaparak insanları aldatmak mümkün olsa bile her şeyin iç yüzünü bilen Yüce Yaratıcı'yı kandırmak mümkün değildir. Velhâsıl ihlâs, Yaratıcısına gizli açık hiçbir şeyi ortak etmeyen samimi bir imandır. İhlâs, dünyevî bir karşılık beklemeden sırf Allah rızası için yapılan bir kulluktur. İhlâs, Allah'a karşı olduğu gibi insanlara, canlı cansız bütün varlıklara karşı da gösterilen samimiyettir. İhlâs, nifak ve ikiyüzlülükten uzak bir kalp safiyetidir. İhlâs, Allah rızasına göre programlanan akıl ve kalbin ivazsız, garazsız amelidir. İhlâs, olduğu gibi görünmek, göründüğü gibi de olmaktır. Ve Allah'ın azabından sadece ihlâslı kulları kurtulacaktır.[41]

[40] Nisâ, 4/145.
[41] Sâffât, 37/39-40, 127-128.

İHSAN
ALLAH'I GÖRÜYORMUŞÇASINA YAŞAMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ:
"الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ..."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) ... şöyle buyurmuştur:
"İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir.
Sen O'nu görmüyor olsan da O seni görmektedir..."
(B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokman) 2)

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"لاَ تَكُونُوا إِمَّعَةً تَقُولُونَ: إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَحْسَنَّا، وَإِنْ ظَلَمُوا ظَلَمْنَا، وَلَكِنْ وَطِّنُوا أَنْفُسَكُمْ، إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَنْ تُحْسِنُوا، وَإِنْ أَسَاءُوا فَلاَ تَظْلِمُوا."

عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:

"أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ مَنَعَكَ، وَتَصْفَحَ عَمَّنْ شَتَمَكَ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ..."

Huzeyfe (b. Yemân) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz.' diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilikle karşılık vermeyi, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi alışkanlık hâline getirin."*

(T2007 Tirmizî, Birr, 63)

Sehl b. Muâz b. Enes'in, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Faziletlerin en üstünü, seninle akrabalık bağlarını kesenle ilişkini sürdürmen, sana vermeyene vermen, sana kötü söz söyleyeni bağışlamandır."*

(HM15703 İbn Hanbel, III, 439)

Şeddâd b. Evs'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir..."*

(T1409 Tirmizî, Diyât, 14; M5055 Müslim, Sayd, 57)

Hz. Ömer anlatıyor: “Bir gün Resûlullah’ın yanında iken bir adam çıkageldi. Elbisesi bembeyaz, saçları simsiyahtı ve üzerinde herhangi bir yolculuk belirtisi yoktu. Üstelik aramızda onu tanıyan da yoktu. Peygamber’in (sav) yanına oturdu; dizlerini onun dizine dayayıp ellerini uylukları üzerine koydu. Sonra da, ‘Ey Muhammed! Bana İslâm’ı anlat.’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *‘İslâm, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik etmen; namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve eğer gücün yetiyorsa haccı yerine getirmendir.’* Bu sözler üzerine adam, ‘Doğru söyledin!’ dedi. Biz ise, adamın hem soru sorup hem de onu tasdik etmesine şaşırdık. Sonra, ‘Bana imanı anlat.’ dedi. O da, *‘İman; Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve iyisi ve kötüsüyle kadere inanmandır.’* şeklinde karşılık verdi. Adam yine, ‘Doğru söyledin!’ deyip peşinden, ‘Bana ihsanı anlat.’ dedi. O da şöyle söyledi: *‘İhsan, Allah’ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O’nu görmesen de O seni görmektedir.’* Daha sonra adam, ‘Bana kıyameti anlat.’ dediğinde, Peygamber (sav), *‘Bu konuda kendisine soru sorulan kimse, soruyu sorandan daha bilgili değildir.’* dedi. Adam, ‘Öyleyse bana onun alâmetlerini söyle.’ deyince, şunları saydı: *‘Cariyenin efendisini doğurması ve yalın ayak, çıplak, fakir sürü çobanlarının yüksek binaları yapmada yarıştıklarını görmendir.’* Sonra adam gitti. Bir süre sonra Hz. Peygamber bana soru soranın kim olduğunu bilip bilmediğimi sordu. Ben, ‘Allah ve Resûlü en iyisini bilir.’ dediğimde şunu ifade etti: *‘O, Cibrîl idi. Size dininizi öğretmeye gelmişti.’*”[1] Vahiy elçisi Cebrail bu defa insan suretinde gelmişti. Kutlu Nebî’ye soru sorarken aslında İslâm’ın temel öğretilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlıyordu. İlk önce Müslüman olmanın esaslarını öğrenmek istedi. Ardından mümin olmayı sağlayan inanç esaslarını sordu. Beklediği cevapları aldı. Kişinin belirtilen görevleri yerine getirirken nasıl bir davranış içinde olması gerektiği de önemli idi. Onun için de, “İhsan nedir?” sorusunu sordu. “İhsan”, yapılması gereken şeyi en iyi şekilde bilme ve güzel bir şekilde yerine getirme, başkasına iyilik etme,[2] Allah’a kulluk, her görevi en iyi şekilde, önemseyerek, hakkıyla ve lâyık vechiyle yapma[3]

[1] M93 Müslim, Îman 1; B50 Buhârî, Îmân, 37.
[2] RM7 İsfehânî, *Müfredât*, 399.

anlamına gelmekteydi. Yapılan bir işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için kişinin öncelikle, ne yaptığının farkında olması ve onu en uygun, en güzel şekilde uygulaması gerekmekteydi. Hz. Ali'nin, "Kişinin değeri, işindeki ihsanıyla ölçülür."[4] sözü de bir insanın hem kendisinin hem de yaptığı işlerin değerinin, ortaya koyacağı anlamlı, ölçülü, güzel davranışlarla değer kazanacağını ifade etmektedir.

Diğer taraftan ihsanın, amellerdeki ihlâs ve murakabe yani Allah'ın insanları görüp gözetmesi anlamına geldiği de söylenmiştir.[5] Cibrîl hadisinde geçen, *"İhsan"* kavramının, başka bir rivayette, *"Allah'tan, O'nu görüyor gibi sakınmandır."*[6] şeklinde zikredilmesi de bu yaklaşımı teyit etmektir. Buna göre ihsan, kişinin kulluk görevini yerine getirirken Allah'ın kendisini gördüğünü, davranışlarını gözetlediğini hissetmesidir. Bu şekilde ihsan ile hareket edenler, "Allah, her an beni görmektedir, her yaptığımı bilmektedir, benim kalbimden geçenlerden bile haberdardır."[7] duygularını taşıyacaklardır. İnsanlardan kimileri, sorumlu oldukları şeyleri sırf üzerlerinden sorumluluk gitsin diye yaparlar. Gerçek ihsana ulaşanlar ise yaptıkları her şeyi, Yüce Allah'ın kendilerini görüp murakabe ettiğinin farkında olarak samimi bir ruh ve ihlâsla yerine getirirler.[8] *"Nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir."*,[9] *"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun?"*[10] gibi birçok âyette aynı şekilde Yüce Yaratıcı'nın murakabesi vurgulanmakta ve her şeyden haberdar olan, her zaman ve her yerde yapılanlara şahit olan Allah'a bilinçli bir şekilde ibadet edilmesi gereğine işaret edilmektedir. Nitekim Resûlullah da (sav) "ihsan"ı, *"Allah'ı görür gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyor olsan da O seni görmektedir."*[11] şeklinde tanımlayarak aynı gerekliliğe vurgu yapmaktadır.

İşte "ihsan" insana ince bir düşünce ve hassasiyet duygusu kazandırır. İnsanı saflaştırır, arındırır ve her an Rabbinin huzurunda olma duygusu ile olgunlaştırır. Bütün amellerin, ihlâs ve samimiyetle en iyi şekilde yerine getirilmesini sağlar.

"O, yarattığı her şeyi en mükemmel şekilde yapandır.",[12] *"O sizi şekillendirdi ve şeklinizi en güzel şekilde yaptı."*,[13] *"Yaratıcıların en güzeli."*,[14] *"İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"*,[15] *"Allah ona hakikaten güzel bir rızk ihsan etmiş!"*[16] âyetlerinde Allah'ın en mükemmel yaratıcı, düzenleyici, kullarına karşı son derece lütufkâr ve cömert olduğu "ihsan" kavramıyla vurgulanmaktadır. *"Allah sana nasıl ihsan etti ise, sen de öyle ihsanda bulun!"*[17] âyeti de kullarına karşı en güzel şekilde "ihsan"

[3] Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3118.
[4] RM7 İsfehânî, *Müfredât*, 399.
[5] İE1/387 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 387.
[6] M99 Müslim, Îmân, 7.
[7] KRS332 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 332.
[8] RŞ1/140 Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, I, 140.
[9] Hadîd, 57/4.
[10] Mücâdele, 58/7.
[11] B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokman) 31.
[12] Secde, 32/7.
[13] Tegâbün, 64/3.
[14] Sâffât, 37/125.
[15] Mâide, 3/50.
[16] Talâk, 65/11.
[17] Kasas, 28/77.

ile muamele eden Allah'a karşı, kulların da "ihsan" ile mukabele etmeleri istenmiştir. Zira, *"İhsan ile davranmanın karşılığı, aynı şekilde ihsandır."*[18]

Kur'ân-ı Kerîm'de ihsan ile hareket edenlere "muhsin" denilmekte ve bu kimselerin bazı özelliklerine değinilmektedir: *"İşte bu âyetler, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir. Muhsin olanlara (iyilik yapanlara) bir hidayet ve bir rahmettir. Onlar ki namazı kılarlar, zekâtı verirler. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."*[19] *"Onlar, Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler."*[20] *"Onlar, bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar."*[21] Neticede de Allah katında bu amellerinden dolayı mükâfatlandırılırlar.[22]

Muhsinler her türlü iyi hasleti kendilerinde toplamak için çaba sarf eden, yaptıkları işleri de en güzel şekilde yerine getirmek için gayret gösteren kişilerdir. Çünkü en güzel olanı en güzel şekilde yapan Allah,[23] aynı şekilde insanlardan da işlerini güzel yapanlara muhabbet besler, onlara sevgi ve merhametiyle muamele eder.[24] Bundan dolayı Peygamber Efendimiz, *"Allah'ım! Benim yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."*[25] şeklinde dua etmiştir. Çünkü en güzel surette yaratılan insanın sorumluluklarını da en iyi şekilde yerine getirmesi sürekli ihsan ile karşılaşması için gereklidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Hayır, öyle değil! Kim 'ihsan' derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."*[26] ve *"Kimin dini, ihsan sahibi olarak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhim'in dinine tâbi olan kimsenin dininden daha güzel olabilir?"*[27] âyetlerinde inancın gereğinin ihsan ile yerine getirilmesinin önemine vurgu yapılmakta ve bu şekilde davrananların mükâfat görecekleri bildirilmektedir. Peygamber Efendimiz de buna binaen, abdest alırken itina gösteren, huşû içerisinde ve güzelce abdest alan kimsenin namaz kılana kadar geçirdiği süredeki günahlarının affolunacağını müjdelemiştir.[28] Bu durumun oruç, zekât, hac, kurban gibi diğer bütün ibadetler için de geçerli olduğunu değişik münasebetlerde belirtmiştir.

İhsan, sadece Allah'ın huzurunda ve ibadetlerde değil aynı zamanda insan ilişkilerinde ve canlı cansız bütün varlıklar karşısında geçerli olan bir erdemdir. İhsanda bulunulacak insanların başında ana baba, yakın akrabalar, yetimler, yoksullar, yakın komşular, uzak komşular, arkadaşlar, hizmetçiler gelmektedir.[29] Allah'ın anne babaya ihsanı kendisine kulluktan sonra zikretmesi[30] ve *"Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin*

[18] Rahmân, 55/60.
[19] Lokmân, 31/2-4.
[20] Lokmân, 31/2-5.
[21] Âl-i İmrân, 3/134-135.
[22] Zâriyât, 51/15-16.
[23] Secde, 32/7.
[24] Bakara, 2/195.
[25] HM3823 İbn Hanbel, I, 403.
[26] Bakara, 2/112.
[27] Nisâ, 4/125.
[28] B160 Buhârî, Vudû,' 24; M543 Müslim, Tahâret, 7.
[29] Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36.
[30] Nisâ, 4/36, İsrâ, 17/23.

yanında yaşlanırsa, sakın onlara 'öf!' bile deme; onları azarlama, onlara saygılı, güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kol kanat ger."[31] buyurması onlara karşı ideal davranışın ihsan şeklinde olmasına işaret etmektedir. Allah Resûlü aynı şekilde anne babanın çocuklarla olan ilişkilerinde de ihsanı elden bırakmamaları, onları terbiye edip iyi birer insan olarak topluma kazandırırken iyilikle davranmalarını istemiştir. O, *"Kim yanındaki cariyeyi terbiye eder ama ihsan ile terbiye eder, okutup yetiştirir ama ihsan ile okutup yetiştirirse, özgürlüğüne kavuşturur sonunda da evlen(dir)irse iki mükâfat kazanır."*[32] hadisinde de işlerin ihsan ile yapılmasının gerekliliği ve bu şekilde yapılması hâlinde mükâfatının da kat kat verileceğini vurgulamaktadır.

Peygamber Efendimiz, *"İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz.' diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi alışkanlık hâline getirin."*[33] buyurur. Buna göre insanların kendi aralarında yaptıkları davranışların ihsan boyutuna ulaşması için karşılık beklenmeden sırf Allah rızası için yapılması gerekir. Öte taraftan hata ve bilgisizlik gibi nedenlerle yapılan kötülüklere karşı da aynı şekilde kötülükle cevap verilmemesinin gereği vurgulanır. İnsanların fazileti de zaten bu durumlarda sergiledikleri tutumlarda ortaya çıkar. Allah Resûlü bu şekilde yapılan kötülüklere karşılık verilmeyerek ihsanda bulunulmasını ister. Çünkü bazı durumlarda muhataba iyilikte bulunularak bazen de yaptığı kötülüğe karşılık verilmeyerek ihsanda bulunulur.

Allah Resûlü akrabalara karşı ihsan hususunda da, *"Faziletlerin en üstünü, seninle akrabalık bağlarını kesenle ilişkini sürdürmen, sana vermeyene vermen, sana kötü söz söyleyeni bağışlamandır."*[34] buyurur. O, *"Komşuna ihsanda bulun ki mümin olasın."*[35] buyurmakla komşulara gösterilmesi gereken ideal tavrı, bir anlamda inanan insan olmanın öncelikli gereği olduğuna işaret eder.

Müminler her işlerinde ihsan ile hareket ederler. *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. (Savaşta bile) öldüreceğiniz zaman öldürmeyi ihsan ile (en iyi şekilde) yapın. Hayvan keseceğiniz zaman kesme işini ihsan ile (en iyi şekilde) yapın. Kesecek kimse bıçağını iyi bilesin ve hayvanı sakinleştirsin."*[36] hadisinde de bu durum örnek verilerek izah edilmektedir. Buna göre kesilecek hayvan ürkmemesi, korkmaması için rahatlatılmalı, eziyet görmemesi için de bıçak iyice bilenmelidir.

[31] İsrâ, 17/23-24.
[32] B2547 Buhârî, Itk, 16; İM1956 İbn Mâce, Nikâh, 42.
[33] T2007 Tirmizî, Birr, 63.
[34] HM15703 İbn Hanbel, III, 439.
[35] T2305 Tirmizî, Zühd, 2.
[36] T1409 Tirmizî, Diyât, 14; M5055 Müslim, Sayd, 57.

"Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar."[37] âyetinde adalet ve ihsan ilkelerinin uygulanması emredilmektedir. Allah'a ve diğer insanlara karşı sorumlulukları bulunan insanlar için her iki özellik de önem arz etmektedir. Adalet, borcunu vermek, alacağını istemektir; görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır. İhsan ise borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır.[38] Buna göre adalet, hakkaniyet ve eşitlik ilkeleri ile hareket etmek anlamına gelirken, ihsan ise gerektiği zaman haklarından feragat etmek, verilen görevlerin daha ötesini yapmak olarak anlaşılmaktadır. Buna göre, kişinin vadesi geldiğinde alacağını istemesi adaletin gereği iken normal şartlarda bu hakkından vazgeçmesi ise ihsandır. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"..Her kimin kısası, kardeşi (öldürülenin kardeşi, velîsi) tarafından affedilirse artık aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve ihsanla diyet ödemek gerekir."*[39] âyetinde de aynı şekilde kişinin kısas talep etmesinin adalet ilkesinin gereği olduğuna, ancak suçlunun affedilerek kısastan vazgeçilmesi durumunda diyeti güzelce ödemenin ihsan kapsamına girdiğine işaret edilmektedir.

Borç alıp verme, aile içi haklar ve boşanma gibi durumlarda da ilişkilerin adaletin ötesinde yani ihsan düzeyinde olması istenmiştir. Ebû Hüreyre anlatıyor: "Bir adamın Peygamber Efendimizden genç bir deve alacağı vardı. Bu zât Peygamber Efendimize gelerek alacağını istedi. Hz. Peygamber de, *'Bu adama devesini verin.'* buyurdu. Sahâbîler onun alacağına denk bir deve aradılarsa da bulamadılar. Ancak ondan daha değerli bir deve bulabildiler. Peygamber Efendimiz, *'(Bulabildiğinizi) ona verin.'* buyurdu. Bunun üzerine bedevî, *'Benim borcumu tastamam verdin, Allah da senin mükâfatını tastamam versin.'* dedi. Ardından Resûlullah da (sav), *'Sizin en hayırlınız, borcunu ihsan ile (en güzel şekilde) ödeyeninizdir.'* buyurdu."[40] Bu şekilde de kişinin herhangi bir şarta bağlı olmaksızın borcundan fazlasını vermek suretiyle ihsanda bulunabileceği anlaşılmaktadır.

Aile içi haklar ile ilgili olarak da Kutlu Nebî, *"Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize sokmamaları ve hoşlanmadığınız kimselerle konuşmamalarıdır. Dikkat edin! Onların sizin üzerinizdeki hakları ise yedirmek ve giydirmek hususlarında ihsanda bulunmanızdır."*[41] hadisinde de erkeklere, hanımlarını en iyi şekilde giydirmeyi, yedirip içirmeyi tavsiye etmiştir. Burada kişinin hanımının ihtiyaçlarını adalet seviyesinde

[37] Nahl, 16/90.
[38] RM7 İsfehânî, *Müfredât*, 400.
[39] Bakara, 2/178.
[40] B2393 Buhârî, İstikrâz, 7.
[41] T1163 Tirmizî, Ridâ, 11.

yerine getirmesinin ötesinde şartların, imkânların elverdiğinin en iyisinin, en güzelinin sağlanması tavsiye edilmektedir.

Boşanma ile ilgili olarak da âyette, *"Boşama iki defadır. Bunun ardından ya iyilikle tutmak ya da ihsan ile (güzelce) serbest bırakmak gerekir."*[42] buyrularak evliliğin devamında iyilik istendiği gibi, boşanma durumunda da iyilik ve ihsan ile davranılması istenmektedir. Bu şekilde adaletin temininden sonra güzel davranışların devam ettirilmesi, aileler arasındaki husumetin sona ermesi, gerek boşanma esnasında, gerekse sonrasında boşanan çiftlerin birbirlerine karşı Müslüman'a yakışır bir güzellikte davranışlar sergilemelerini sağlayacaktır.

Neticede ihsan, gerek ibadetlerin ve gerekse bütün davranışların Allah rızası gözetilerek, içtenlikle, karşılıksız, en güzel şekliyle yerine getirilmesi demektir. Bütün eylemlerin anlamlı ve değerli olmasının, kişiye ve topluma yararlı olmasının yolu da budur. *"Sözü dinleyip de ona en güzel bir şekilde uyanlar, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin kendileridir."*[43] âyeti de sözün en güzeline ihsan ile uyanların hidayete eren akıllı kimseler olduklarını çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır.

[42] Bakara, 2/229.
[43] Zümer, 39/18.

HASBÎLİK
HER DURUMDA ALLAH'IN RIZASINI GÖZETMEK

...فَكَتَبَتْ عائِشَةُ ﵂ إِلَى مُعاوِيَةَ: سَلامٌ عَلَيْكَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنِ الْتَمَسَ رِضاءَ اللَّهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفاهُ اللَّهُ مُؤْنَةَ النَّاسِ، وَمَنِ الْتَمَسَ رِضاءَ النَّاسِ بِسَخَطِ اللَّهِ وَكَلَهُ اللَّهُ إِلَى النَّاسِ."

(Muâviye'nin kendisinden tavsiye talep etmesi üzerine)...
Hz. Âişe (ra) Muâviye'ye şöyle bir mektup yazdı:
"Allah'ın selâmı üzerine olsun. Ben Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işittim: '*Kim, (bir konuda) insanlar kendisine buğzetse dahi, (o konuda) Allah'ın rızasını ararsa, Allah da insanların vereceği sıkıntıdan onu kurtarır. Kim de Allah'ın hoşnut olmayacağı (bir konuda) insanların beğenisini elde etmek isterse, Allah onu o insanlar(ın insafın)a terk eder.*'"

(T2414 Tirmizî, Zühd, 64)

عَنْ أبِى أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: الصَّوْمُ لِى، وَأَنَا أَجْزِى بِهِ، يَدَعُ شَهْوَتَهُ وَأَكْلَهُ وَشُرْبَهُ مِنْ أَجْلِى..."

عَنْ أبِى أُمَامَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ، وَأَبْغَضَ لِلَّهِ، وَأَعْطَى لِلَّهِ، وَمَنَعَ لِلَّهِ، فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ."

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِذَا أَصَابَتْ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ فَلْيَقُلْ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ! عِنْدَكَ أَحْتَسِبُ مُصِيبَتِى فَآجِرْنِى فِيهَا وَأَبْدِلْ لِى خَيْرًا مِنْهَا."

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre, ... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Allah ancak samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan işleri kabul eder."*

(N3142 Nesâî, Cihâd, 24)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah buyuruyor ki, 'Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben veririm. (Çünkü oruç tutan kimse) nefsî arzularını, yemeyi ve içmeyi sadece benim için terk ediyor...'"*

(B7492 Buhârî, Tevhîd, 35)

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir, Allah için (kötülüklere) engel olursa, imanını kemale erdirmiş olur."*

(D4681 Ebû Dâvûd, Sünne, 15)

Ümmü Seleme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' desin."*

(D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; M2127 Müslim, Cenâiz, 4)

Allah'ın sevgisine mazhar olmaktan daha güzel bir şey olabilir mi! Bir insanın, Allah'ın sevgisini elde etmesini sağlayan ulvî duygu ve davranış nedir ve bu nasıl elde edilir? Allah Resûlü'nün dilinde bu üstün duygu ve davranış, "hasbîlik"ten başka bir şey değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav) şöyle anlatıyor: *"Adamın biri, başka bir köyde yaşayan kardeşini ziyaret etmek için bir gün evinden çıktı, yola koyuldu. Derken Yüce Allah onun yoluna bir melek çıkardı. Melek, 'Nereye gidiyorsun?' diye sordu. Adam, 'Falancayı ziyarete.' diye cevapladı. Melek, 'Yakının olduğu için mi?' diye sordu. Adam, 'Hayır.' deyince, melek, 'Peki, ona bir iyilik borcun mu var?' diye sordu. Adam yine, 'Hayır.' dedi. Melek, 'O hâlde ona niye gidiyorsun?' diye sorunca adam, 'Ben onu, izzet ve celâl sahibi Allah için seviyorum da ondan.'" diye cevap verdi. Bunun üzerine melek şöyle dedi: 'Ben, o kişiyi Allah için sevmenden dolayı, izzet ve celâl sahibi Allah'ın da seni sevdiğini (bildirmek üzere) Allah'ın (cc) (gönderdiği) bir elçisiyim."*[1]

"Güzel davranışlarda dünyevî bir karşılık beklemeden, sadece Allah rızasını gözetmek." mânâsına gelen hasbîlik, zor ve sıkıntılı durumlarda Allah'ın kendisine yardımcı olarak kâfi geleceğini bilmek, bu bilinçle gösterilen sabır karşılığında Allah'ın ecrini ummak demektir. Başka bir ifadeyle "hasbîlik", her türlü şahsî çıkar ve menfaatten uzak durulması, her işin, gönüllü olarak ve yalnız Allah için, O'nun hoşnutluğunun elde edilmesi için yapılmasıdır. Buna göre gerçek anlamda hasbî olan bir mümin, Allah için en büyük fedakârlığı göstermeye hazırdır. Müminin Allah yolunda feda edebileceği en kıymetli varlığı şüphesiz ki canıdır. Hz. Âişe'nin yeğeni olan Urve b. Zübeyr'in, zorlu Tebük günü şiddetli sıcağa rağmen Allah Resûlu'nün talimatı üzerine hiç tereddüt etmeden Şam'a doğru yola çıkan müminlere "hisbe ehli"[2] demesi bundandır. Bu yüzdendir ki Hz. Ömer, şehidi, "canını Allah yolunda feda eden kimse (ihtesebe)" olarak tanımlamıştır.[3]

Sırf Allah Teâlâ'nın rızasını gözeten ve O'nun hoşnut olduğu amellere yönelen bir Müslüman, çevresine şirin görünme kaygısı taşımaz. Hatta bazı insanlar hoşlanmasa da o, Allah'ın hoşnutluğunu esas alır. Bu durumda Cenâb-ı Hak elbette onu zor durumda bırakmaz. Nitekim Peygamber Efendimiz, *'Kim (bir konuda) insanlar kendisine buğzetse dahi, (o konuda) Allah'ın rızasını ararsa, Allah da insanların vereceği sıkıntıdan onu*

[1] HM10608 İbn Hanbel, II, 509; M6549 Müslim, Birr, 38.
[2] BS18370 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 58.
[3] MU996 *Muvatta'*, Cihâd, 15.

kurtarır. Kim de Allah'ın hoşnut olmayacağı (bir konuda) insanların beğenisini elde etmek isterse, Allah onu o insanlar(ın insafın)a terk eder."[4] buyurmaktadır. Unutmamak gerekir ki Allah rızası için bir şey yapanı insanlar da sever ve metheder. İnsanların bu iltifatı ise mümine cenneti dünyadayken müjdeleyen bir mükâfattır.[5]

Birçok âyet ve hadiste, *"dini Allah'a has kılarak (ihlâs ile) kulluk yapılması"*[6] yani ibadet ve amellerin gösterişten, riyadan uzak tutulması emredildiğine göre, hasbî davranan için en büyük karşılık cennet ve nimetlerinden önce Rabbin rızasıdır. Bir hadiste, *"Niyeti olmayanın ameli nasıl makbul değilse, burada Allah rızası için olmayan (karşılığı Allah'tan beklenmeyen) amelin de sevabı yoktur."* buyrulmaktadır.[7] Allah'ın rızasının her şeyden üstün olduğu Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler* vaad *etti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş budur."*[8] Buna mukabil, Allah'ın hoşnutluğunun gözetilmemesinin hazin sonunu yine O'nun âyetlerinden okuyalım: *"Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın gazabına uğrayan bir olur mu hiç? Sonuncusunun yeri cehennemdir. Cehennem ise, ne kötü bir varış yeridir"*[9]

İnananları en yüce mertebeye, Allah'ın rızasına ulaştıran hasbîlik, insanları Allah'a davet uğrunda büyük sıkıntılara maruz kalan birçok peygamberin dilinde en değerli ifadesini bulmuştur: *"Buna (tebliğ görevime) karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir."*[10] Yine Rahmet Elçisi'ne (sav), *"Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir."*[11] demeyi telkin eden ilâhî öğüt de hasbîliğin en güzel özetidir.

Gerçek anlamda hasbî olan insan, hem toplum içinde, hem de yalnız başına kaldığı zamanlarda her işinde ilâhî rızayı dikkate alır ve Allah Resûlü'nün şu sözünü düstur edinir: *"...Allah ancak samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan işleri kabul eder."*[12] Nitekim Sevgili Peygamberimiz, bu çerçevede, sadece sürüsüyle ve tabiatla baş başa olduğu hâlde namazını ihmal etmeyip güzelce eda eden bir çobanın mazhar olduğu ilâhî iltifatı şöyle dile getirmektedir: *"Rabbiniz der ki; 'Şu kuluma bir bakın! Sırf benden sakınarak ezanını okuyup namazını kılıyor, ben de onu affettim ve cennetime koydum.'"*[13] Allah Resûlü bir başka hadisinde de, *"Müslüman bir kul Allah'ın rızasını umarak namaz kılarsa, tıpkı ağaçtan yaprakların döküldüğü gibi günahları dökülür."* buyurmaktadır.[14] Sadece "Allah için" olduktan sonra, na-

[4] T2414 Tirmizî, Zühd, 64.
[5] M6721 Müslim, Birr, 166; İM4225 İbn Mâce, Zühd, 25.
[6] Zümer, 39/2.
[7] BS180 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 76.
[8] Tevbe, 9/72.
[9] Âl-i İmrân, 3/162.
[10] Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.
[11] En'âm, 6/162.
[12] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.
[13] N667 Nesâî, Ezân, 26; D1203 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 3.
[14] HM21889 İbn Hanbel, V, 180.

mazın kendisi gibi, uğruna atılan adımlar da büyük bir ecir kaynağıdır. Yeter ki bu adımlar ilâhî rızayı kazanma amacıyla atılsın. Übey b. Kâ'b, evi Mescid-i Nebî'ye uzak olmasına rağmen Resûlullah (sav) ile birlikte kılınan hiçbir namazı kaçırmayan ensardan bir zâtın durumuna üzüldüklerini ve bu yüzden sıcak havalarda ve karanlıkta mescide rahat gelebilmesi için bir merkep satın almasını tavsiye ettiklerini söyler. Adamın, "Vallahi, evimin mescide yakın olmasını istemem!" karşılığını vermesi üzerine Übey b. Kâ'b durumu Hz. Peygamber'e iletir. Medineli sahâbî, Resûlullah'a evinin mescide yakın olmasını istemediğini söylerken şu gerekçeyi dile getirir: "Mescide giderken ve ailemin yanına dönerken attığım her adım karşılığında Allah'tan ecir ve sevap umuyorum." Bunun üzerine Nebî (sav), *"Allah bütün bunları sana verdi.*[15] *Hakikaten, hesap ettiğin (Allah'tan umduğun) şey senindir."* buyurur.[16] Gerçekten de hasbî olunduktan sonra her amelin Allah katında bir karşılığı vardır. Peygamberimizin müjdesine göre, müminin, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek yaptığı bir hasta ziyareti onu cehennemden fersah fersah uzaklaştırırken,[17] bakmakla yükümlü olduğu ailesi için sevabını Allah'tan umarak yaptığı harcamalar, kendisi için birer "sadaka" olarak değerlendirilecektir.[18]

Bazı ibadetler vardır ki onlarda gösterişe mahal yoktur. Hasbîliğin en bariz şekilde ifadesini bulduğu bu ibadetlerin başında oruç gelmektedir. Zira oruçlunun, tenhada bir bardak su içmesine veya gizlice gidip bir şeyler yemesine kimse engel olamaz. Ancak o, aç da kalsa susuz da kalsa buna sırf Rabbi için katlanır. Burada gösterişe yol açabilecek bir husus da yoktur. Çünkü oruçlunun ne kadar aç ve susuz olduğunu sadece Allah bilir. Bu yüzdendir ki, Yüce Allah, *"Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben veririm. (Çünkü oruç tutan kimse) nefsî arzularını, yemeyi ve içmeyi sırf benim için terk eder..."*[19] buyurmaktadır. Ayrıca Hz. Resûl (sav), *"Her kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek (ihtisâben) Ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır."*[20] buyurarak oruçluyu müjdelemektedir.

Başta namaz ve oruç olmak üzere her ibadetin "kulluk bilinciyle" yerine getirilmesi hasbîlik esasına dayanır. Ancak bazı amellerde hasbîliğin önemi daha da artmaktadır. Örneğin Peygamber Efendimiz, sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek derecede yardımlaşma hususunda gizliliğe riayet edenleri Allah Teâlâ'nın mükâfatlandıracağını bildirmektedir.[21] Resûlullah'ın (sav) verdiği bu mesaj, hayırda yarışın, zaman zaman "isim yapma" ve "etiket" yarışına dönüştüğü günümüzde ayrı bir önem arz et-

[15] D557 Ebû Dâvûd, Salât, 48; M1514 Müslim, Mesâcid, 278.
[16] M1516 Müslim, Mesâcid, 278.
[17] D3097 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3.
[18] B55 Buhârî, Îmân, 41; M2322 Müslim, Zekât, 48.
[19] B7492 Buhârî, Tevhîd, 35.
[20] B1901 Buhârî, Savm, 6.
[21] B660 Buhârî, Ezân, 36.

mektedir. Reklam ve rant kaygısı taşıyan hayırların, sözde hayır sahibine mânevî açıdan neler kaybettireceğini açıklamaya gerek yoktur. Şu hâlde gerçekten iyilik yapmak isteyen birisi, bunu hiç kimseye duyurmadan yapmanın yollarını pekâlâ bulabilir. Tıpkı ensardan bazı hayırsever Müslümanların Medine'de Peygamber'in rahle-i tedrisinde eğitim gören Suffe ashâbı için bahçelerinden topladıkları hurmaları getirip Mescid-i Nebî'nin duvarına asmaları[22] örneğinde olduğu gibi, Allah rızası için muhtaçlara yardım etmek isteyenler, topluma ifşa etmeden bunu yapmanın yollarını aramalıdır. Elbette açık da olsa gizli de olsa yapılan hayırların karşılığı Allah katındadır.[23] Hasbî olmak, her şeyden önce içten olmayı gerektirdiğine göre ticarî veya siyasî gayelerle, dünyevî amaçlarla yapılan hayırların Allah nezdinde bir değerinin olmayacağı açıktır. İyi niyetli bazı hayırseverlerin, yaptıkları hayırları, reklam amacı taşımaksızın topluma duyurmasında ise, iyiliğe teşvik edici bir unsur olması bakımından bir sakınca olmadığını da burada belirtmekte yarar vardır.

Müslüman'ın yerine getirdiği ibadetlerin Allah nezdinde bir değer ifade etmesi, bir başka deyişle "sevabı hak etmesi" elbette hasbî olmasına bağlıdır. Hasbîlik, ibadetlerimizin veya ahlâkî davranışlarımızın yanında duygularımızda da esas almamız gereken bir tutumdur. Zaten hasbî olma duygusuna sahip bir mümin, her fırsatta Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek için fırsat kollar. Allah'ın sevgisini kazanmayı temel gaye edindiğinden ve sergilediği güzel davranışlar sırf "Allah için" olduğundan, iman onun için bir huzur kaynağı olur. Bu yüzdendir ki, Allah'ın adını anarak isteyen kimseye vermeyi Müslümanlara tavsiye eden Sevgili Resûlü,[24] *"Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir, Allah için (bir kötülüğe) engel olursa, imanını kemale erdirmiş olur."*[25] buyurmuştur. O hâlde verdiğinde de vermediğinde de sadece Rabbin rızasını gözetenler, olgun bir imana sahip olabilecek; mümin, sevgisini de nefretini de Allah'ın rızasına göre şekillendirdiğinde inancın lezzetini tadabilecektir.[26] Bu nedenle hasbî olanlar, insanları severken dünyevî bir menfaat veya karşılık beklemezler. Zira Nebî'nin (sav) ifadesiyle: *"İman, bir kişiyi soylu biri olmasa dahi sadece Allah için sevebilmektir."* Mümin bunu yapabildiği takdirde tıpkı sıcak bir yaz gününde susuz kalmış kişinin suya hasret olması gibi iman sevgisini kalbinde hisseder.[27] Onlar, bu tutumlarının karşılığı olarak dünyadayken elde ettikleri imanın lezzeti yanında âhirette de peygamberler ve şehitlerle birlikte olacaklardır. Efendimiz (sav) bu kimselerden şöyle bahseder:

[22] T2987 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[23] Bakara, 2/274.
[24] N2568 Nesâî, Zekât, 72; D5108 D5109 Ebû Dâvûd, Edeb, 107-108.
[25] D4681 Ebû Dâvûd, Sünne, 15.
[26] B6041 Buhârî, Edeb, 42.
[27] HM16295 İbn Hanbel, IV, 11.

"Onlar, kimsesiz ve farklı kabilelerden olan bazı kişilerdir ki, aralarında yakın akrabalık durumu olmadığı hâlde birbirlerini Allah için severler, birbirlerine samimi/dürüst davranırlar."[28]

Yalnızca Allah'ın sevgisini kazanmak üzere salih amel işlemeyi veya ibadetlerde sadece O'nun hoşnutluğunu elde etme niyetini ifade eden hasbîliğin bir başka boyutu da müminin zorluklar karşısındaki duruşunda kendini gösterir. Şöyle ki hasbî olan mümin, bir musibetle karşı karşıya kaldığında bunun bir imtihan olduğunu ve Allah'ın bilgisi ve takdiri dâhilinde gerçekleştiğini, buna sabrettiği takdirde de ödüllendirileceğini bilir. Bu durumda hasbîlik, sabrı, kuru bir teslimiyetten çıkarıp erdemli bir duruşa dönüştüren duygudur. Diğer bir ifadeyle hasbîlik, Allah katında bir karşılığı olduğunu bilerek sabretmektir. İlâhî imtihan gereği açlık, korku, can ve mal kaybı gibi çeşitli sıkıntılara maruz kalıp gösterdikleri sabır karşılığında cennetle müjdelenen müminlere rahmet kapılarını açan şey, başlarına bir bela ve musibet geldiğinde, *"Biz Allah'a aidiz, yine O'na döneceğiz."* diyerek Yüce Yaratıcı'nın takdirinin her şeyin üstünde olduğunu kabul etmeleridir.[29] Nitekim Nebî (sav) bir musibetle karşılaşan mümine bu âyeti okuduktan sonra şu duayı yapmasını öğütlemiştir: *"...Allah'ım! başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.'*[30]

Müslüman, hastalık ve ölüm gibi hayatın acı ve hüzün verici gerçekleriyle karşılaştığında sabrederek ve hasbî bir tutum sergileyerek hem inancını muhafaza eder, hem de acılarına karşı daha dirençli olur. Rahmet Peygamberi, kendisine birini göndererek oğlunun ölmek üzere olduğunu haber veren kızı Zeyneb'e, bir aracı vasıtasıyla şu nasihatte bulunmuştu: *"Allah'ın aldığı da verdiği de O'nundur. O'nun nezdinde her şeyin süresi belirlenmiştir. (Kızıma) söyle, sabretsin ve bu sabrının Allah katında bir karşılığı olduğunu bilsin."*[31] Yüce Allah kulunun zorluklar karşısındaki bu hasbî tutumunu âhirette elbette karşılıksız bırakmayacaktır. Allah Resûlü tam da bu noktada, yakalandığı veba hastalığına hasbî bir ruh hâliyle sabrederken vefat eden müminin şehit sevabı alacağını belirtmiş,[32] ailesinden en sevdiği kişilerden birini kaybettikten sonra buna sabrederek ecrini Allah'tan isteyen kişinin[33] ve görme yeteneğini yitirdikten sonra Allah katında bir karşılığı olduğunu bilerek bu duruma sabreden mümin kulların[34] cennetle mükâfatlandırılacağını ifade etmiştir. Nitekim bir gün Allah Resûlü, Enes b. Mâlik ile birlikte gözlerinden aşırı derecede rahatsız olan Medineli

[28] HM23294 İbn Hanbel, V, 344; D3527 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 76.
[29] Bakara, 2/155-156.
[30] D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; M2127 Müslim, Cenâiz, 4.
[31] B1284 Buhârî, Cenâiz, 32; M2135 Müslim, Cenâiz, 11.
[32] B6619 Buhârî, Kader, 15.
[33] B6424 Buhârî, Rikâk, 6.
[34] T2401 Tirmizî, Zühd, 57; B5653 Buhârî, Merdâ, 7.

sahâbî Zeyd b. Erkam'ı ziyaret eder. Resûlullah (sav), gözlerinden şikayet etmekte olan Zeyd'e, *"Gözlerine bir şey olursa ne yaparsın?"* diye sorar. Zeyd, "Karşılığını Allah'tan umarak sabrederim." cevabını verir. Bunun üzerine Efendimiz (sav), böyle davrandığı takdirde, günahsız olarak Rabbine kavuşacağını[35] Zeyd'e müjdeler.

Hâsılı, bütün insanlar nihayetinde Allah'a döneceklerine[36] göre, mümin insan, hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmış olarak O'na kavuşmayı[37] ümit etmelidir. Müslüman, hayatı boyunca huzurlu bir şekilde Rahmân'a kavuşmanın hesaplarını yapmalı ve davranışlarının "Allah için" olmasını prensip hâline getirmelidir. İnsanları severken de onlara iyilik yaparken de kısacası bütün güzel duygu ve davranışlarında maddî bir karşılık elde etme veya birilerine şirin görünme kaygısı taşımamalıdır. Yaptığı hiçbir iyiliğin boşa gitmeyeceğinin bilincinde olan mümin, hastalık, ölüm gibi musibetlerle karşı karşıya kaldığı zor anlarda göstereceği sabrın da Allah katında mükâfatının olacağını unutmamalıdır.

[35] HM12614 İbn Hanbel, III, 156; EM532 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 188.
[36] Yûnus, 10/4.
[37] Fecr, 89/28.

HAYIR

MÜMİNİN HER İŞİ HAYIRDIR; HAYIR ALLAH'TANDIR

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَقَفَ عَلَى أُنَاسٍ جُلُوسٍ فَقَالَ: "أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِكُمْ مِنْ شَرِّكُمْ؟" قَالَ: فَسَكَتُوا، فَقَالَ ذَلِكَ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، فَقَالَ رَجُلٌ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَخْبِرْنَا بِخَيْرِنَا مِنْ شَرِّنَا، قَالَ: "خَيْرُكُمْ مَنْ يُرْجَى خَيْرُهُ وَيُؤْمَنُ شَرُّهُ وَشَرُّكُمْ مَنْ لاَ يُرْجَى خَيْرُهُ وَلاَ يُؤْمَنُ شَرُّهُ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) oturmakta olan insanların yanında durdu ve onlara, *"Sizin hanginizin hayırlı, hanginizin şerli olduğunu size bildireyim mi?"* dedi. Orada bulunanlar sustular. (Bunun üzerinde Resûlullah sorusunu) üç kere tekrarladı. Bir adam, "Evet yâ Resûlallah!" dedi. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Hayırlınız, kendisinden hayır beklenilen ve kötülüğünden emin olunandır; şerliniz ise kendisinden hayır beklenmeyen ve kötülüğünden de emin olunmayandır."*

(T2263 Tirmizî, Fiten, 76; HM8798 İbn Hanbel, II, 368)

عَنْ أنسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ مِنَ النَّاسِ مَفاتِيحَ لِلْخيرِ، مَغَالِيقَ لِلشَّرِّ، وَإِنَّ مِن النَّاسِ مَفاتِيحَ لِلشَّرِّ، مَغَالِيقَ لِلْخيْرِ، فَطُوبَى لِمَنْ جَعَلَ اللَّهُ مَفَاتِيحَ الْخَيْرِ عَلَى يَدَيْهِ، وَوَيْلٌ لِمَنْ جَعَلَ اللَّهُ مَفَاتِيحَ الشَّرِّ عَلَى يَدَيْهِ."

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أبِى طَالِبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلاَةِ قَالَ:

"وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِى فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلاَتِى وَنُسُكِى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتِى لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ... وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِى يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ..."

عَنْ أنسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"عَجَبًا لِلْمُؤْمِنِ لَا يَقْضِي اللَّهُ لَهُ شَيْئًا إِلَّا كَانَ خَيْرًا لَهُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنهما قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُنَا الاِسْتِخَارَةَ فِى الأُمُورِ كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ...

Enes b. Mâlik'ten (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Öyle insanlar vardır ki (âdeta) hayrın anahtarları, şerrin sürgüleri gibidir. Kimisi de şerrin anahtarları ve hayrın sürgüleri gibidir. Ne mutlu! Yüce Allah'ın, hayrın anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere! Ve yazıklar olsun Yüce Allah'ın şerrin anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere!"*

(İM237 İbn Mâce, Sünnet, 19)

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) namaza kalktığında şöyle derdi: *"Yüzümü, hanîf (hakka yönelmiş) olarak, gökleri ve yeri yaratan Allah'a döndürdüm. Ben müşriklerden (Allah'a ortak koşanlardan) değilim. Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir... Allah'ım, bütün hayır senin elindedir. Şer ise sana nisbet edilmez/şer ile sana yaklaşılmaz..."*

(M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201)

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminin durumu ne hoştur! Allah'ın takdir ettiği her şey mutlaka onun hayrına olur."*

(HM20549 İbn Hanbel, V, 25)

Câbir b. Abdullah (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bizlere Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi, her konuda istihare yapmayı öğretirdi..."

(B1162 Buhârî, Teheccüd, 25)

Gündelik hayatımızda çok sık kullandığımız "hayır" ve "şer" kelimelerinin ne anlama geldiğini acaba hiç düşündünüz mü? Kimi kadim din ve inanç sistemlerinin varlığın iki temel esası olarak gördüğü, hatta hayır ve şer tanrısı olmak üzere iki özel tanrı kabul ettiği bu kavramların hayatımızdaki yeri nedir? Bunlar dil alışkanlığı olarak söylenen sıradan iki kelime midir? İnsanlığın son ilâhî öğretmeni Peygamberimiz Efendimizin dilinde bu kelimeler nasıl kullanılmıştır? Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, bu mefhumlara nasıl yer vermiştir? Varlıkta aslolan hayır mı yoksa şer midir? Şerrin gerçekliği var mıdır? Bu soruları daha da çoğaltmak mümkündür. Gelin bu ve benzeri suallerin cevabını hadislerin zengin lügatinde arayalım. Önce, kedilere düşkünlüğünden dolayı Sevgili Peygamberimizin kendisine uygun gördüğü "kedicik babası" anlamındaki lakapla anılan Yemenli büyük sahâbî Ebû Hüreyre'ye kulak verelim. Ebû Hüreyre diyor ki: "Resûlullah (sav) oturmakta olan insanların yanında durdu ve onlara *"Sizin hanginizin hayırlı, hanginizin şerli olduğunu size bildireyim mi?"* dedi. Orada bulunanlar sustular. (Bunun üzerinde Resûlullah sorusunu) üç kere tekrarladı. Bir adam, "Evet yâ Resûlallah!" dedi. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Hayırlınız, kendisinden hayır beklenilen ve kötülüğünden emin olunandır; şerliniz ise kendisinden hayır beklenmeyen ve kötülüğünden de emin olunmayandır."*[1]

Başta hadis tarihinin tartışmasız en önde gelen simalarından biri ve en geniş hadis eserlerinden birinin de müellifi olan İbn Hanbel'in naklettiği bu rivayet, her şeyden evvel kadri yüce Nebî'nin (sav) konuyu ne kadar önemsediğini bize bildirmektedir. Kendi hâlinde oturmakta olan insanların yanına gelişi, oturmadan ayakta onlara seslenerek ısrarla konu hakkında açıklama yapma arzusu, söylenecek şeyin onun için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ve tabi oturanların isteği olmaksızın açıklamasına başlamaması da ilişkilerindeki nezaket ve saygının ayrı bir göstergesidir. Bu diyalogdan anlaşıldığına göre "hayır ve şer" iki zıt sıfat ve niteliktir. Her şey hayır ve şerle nitelenebilir. İnsanın hayırlısı olduğu gibi şerlisi de olur. İşte Sevgili Peygamberimiz burada kimin hayırla kimin de şerle niteleneceğini dile getiriyor. Hayırlı insan kendisinden hayır umulan, hayır beklenen,

[1] T2263 Tirmizî, Fiten, 76; HM8798 İbn Hanbel, II, 368.

ama aynı zamanda şerrinden de emin olunan insandır. Şerli insan ise, kendisinden hayır beklenmeyen şerrinden de emin olunmayan insandır.

Hayır, "akıl, adalet, üstünlük, fazl (nimet) ve faydalı nesne" gibi her insanın rağbet gösterdiği, arzuladığı şeydir. Hayır, insan için kullanıldığında "seçkin, mümtaz" anlamlarına gelir. Nitekim, *"Cennette hayırlı kadınlar vardır." (fîhinne hayrâtün hisân)*[2] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.[3] Hayır, Kur'an ve hadislerde yer alan en geniş kapsamlı kavramlardan biridir. Kur'an'da yüz yetmiş altı yerde geçen "hayır" kelimesi, farklı anlamlara gelmekle birlikte onu, "iyi, güzel, değerli, faydalı, mal, mülk" gibi arzulanan şeyler şeklinde kapsamlı bir tanımda toplamak mümkündür.[4] Kur'ân-ı Kerîm'de hayır, genellikle "her türlü yararlı, iyi ve güzel tutum ve davranış" karşılığında ahlâkî bir değeri ifade etmekle birlikte,[5] Allah'ın indirdiği vahiy,[6] hikmet,[7] "zarar"ın zıddı olarak "faydalı şey"[8] anlamında da kullanılmıştır. Bunlardan farklı olarak maddî bir değeri ifade etmek üzere "hayır" birçok yerde "mal veya servet" mânâsında kullanılmıştır.[9] Nitekim toplumda malî fedakârlıklar ve yardımlar "hayır"la nitelendirilmektedir. Netice olarak "hayır", hoş, afîf, necîb ve bereketli olanı ifade eder. Bu yüzden "hayır" kelimesi, onu duyan herkeste güzel bir duygu uyandırırken, "şer", karamsarlık uyandıran bir kelimedir.

Hayır ve şer, eşyanın veya insanın kendisi ile sınırlı bir şey olmayıp ilişki ile ortaya çıkan ve ötekini ilgilendiren bir durumdur. "Hayır ve şer" sadece insanın kendine dönük birer sıfat değildir. Başkalarını etkileyen, onların hayatına iyi veya kötü yönde etki eden birer sıfattır. Bu nedenle de bir kimsenin kendisini hayırlı olarak görmesi yeterli değildir. Bilakis onun durumu arkadaşlarının, komşularının, kısaca diğer insanların beklentisiyle ve hakkındaki kanaatle belirginleşir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav), *"Allah katında arkadaşın en hayırlısı, arkadaşına karşı iyi davranandır. Allah katında komşunun en hayırlısı ise komşusuna karşı iyi davranandır."* demektedir.[10] Unutmamak gerekir ki öteki insanların bizden beklentilerini belirleyen de biziz. Zaman içerisinde geliştirdiğimiz ilişki tarzı, oluşturduğumuz kişilik, karakter ve şahsiyet, hakkımızdaki kanaatleri şekillendirmektedir. Bu noktaya ışık tutan bir hadisi yine Ebû Hüreyre bildirmektedir. Buna göre Sevgili Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: *"Size şerirlerinizin kimler olduğunu söyleyeyim mi? Onlar, çok ve lüzumsuz konuşan, konuşurken laubali davranıp ağzına her geleni söyleyen kimselerdir. Hayırlılarınızı söylememe ne dersiniz? Onlar da güzel ahlâklı olanlarınızdır."*[11]

[2] Rahmân, 55/70.
[3] RT5 İsfehânî, *Müfredât*, 160.
[4] "Hayır", *DİA*, XVII, 43.
[5] Bakara, 2/184, 197, 215; Âl-i İmrân, 3/104; Ahzâb, 33/19; Kâf, 50/25; Müzzemmil, 73/20.
[6] Bakara, 2/105; Nahl, 16/30.
[7] Bakara, 2/269.
[8] En'âm, 6/17; Yûnus, 10/107; İsrâ, 17/11.
[9] Bakara, 2/180, 215; A'râf, 7/188; Sâd, 38/32; Âdiyât, 100/8.
[10] T1944 Tirmizî, Birr, 28.
[11] HM8808 İbn Hanbel, II, 370.

Kur'an'da sıkça yer alan "hayır", Resûlullah'ın hadislerinde de belirgin bir biçimde öne çıkan kavramlardan biridir. Allah'ın Elçisi, zaman zaman, "insanların en hayırlısı...", "amellerin en hayırlısı..." veya "İslâm'ı en hayırlı olan kimse..." gibi ifadelerle başladığı konuşmalarında başta ibadet ve ahlâk olmak üzere müminlerin din ve dünya işlerine dair önemli mesajlar vermiş, onlar için birtakım hedef davranışlar belirlemiştir. İlgili hadislere göz atıldığında Peygamberimizin (sav) bilhassa hayır ile bireysel ve/ya toplumsal ahlâkî değerler arasında sıkı bir bağ kurduğu görülür. Büyük sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un bir duasında da ifade ettiği gibi, "hayrın önderi ve hayrın lideri" *(İmâmü'l-hayr ve kâidü'l-hayr)*[12] olan Resûlullah (sav) çeşitli münasebetlerle ve kendine özgü üslûbuyla mümini seçkin ve mümtaz kılacak çeşitli niteliklere işaret etmiştir. Güzel ahlâk bu nitelemelerin başında gelmektedir. Kûfe'ye yerleşip orada vefat eden sahâbîlerden Câbir b. Semüre, babasıyla birlikte bulunduğu bir mecliste Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dediğini aktarmaktadır: *"Çirkin söz ve davranışların İslâm'da hiç yeri yoktur. Müslümanlığı en iyi olan insanlar, ahlâkı en güzel olanlardır."*[13]

Bir başka hadiste ise, sosyal dayanışma ve kaynaşmayı teşvik sadedinde, *"İslâm'ın en hayırlısı"* olarak, *"Başkasına yedirmek ile tanıdık tanımadık herkese selâm vermek."*[14] gösterilmiştir. Borcunu en güzel şekilde ödeyenler,[15] hanımlarına karşı en iyi olanlar,[16] ömrü uzun, ameli güzel olanlar,[17] Kur'an' ı öğrenen ve öğretenler,[18] canıyla ve malıyla Allah yolunda mücadele edenler ile kuytu bir köşede Rabbine ibadet edenler ve insanlara kötülüğü dokunmayanlar,[19] idarecilik veya yöneticilik gibi görevleri talep etmeyenler,[20] Hz. Peygamber'in çeşitli vesilelerle "insanların en hayırlıları" olarak işaret ettiği kimselerdir.

Bunların yanı sıra bir hadisinde, *"Biliniz ki sizin en hayırlı ameliniz namazdır."*[21] buyuran Hayır Önderi (sav) bir başka hadisinde de, *"Hayâ ancak hayır getirir."*[22] buyurmuştur. Yine, *"Hayâ sırf hayırdır."*[23] diyen Efendimiz (sav) hayâ erdemini hayırla özdeşleştirmiş, Ebu'd-Derdâ'nın naklettiği bir hadiste ise yumuşak huyla hayır arasında bir ilgi kurmuştur: *"Kime rıfktan (nezaket ve kibarlıktan) bir pay verilmişse o kimse hayırdan nasibini almış demektir. Rıfktan mahrum olan kimse ise hayırdan nasip alamamış demektir."*[24]

Bu ve benzeri hadislerde hidayet rehberimiz (sav) birey olarak iyi bir Müslüman olmanın gereklerine ve çeşitli tezahürlerine işaret etmiştir. Bunun yanı sıra o, bizzat kendi inşa ettiği ilk İslâm toplumunu da tüm çağlara örnek olabilecek en hayırlı nesil olarak göstermiştir: *"İnsanların en*

[12] İM906 İbn Mâce, İkâmet, 25.
[13] HM21250 İbn Hanbel, V, 100.
[14] B12, B6236 Buhârî, Îmân, 6; İsti'zân, 9.
[15] İM2285 İbn Mâce, Ticâret, 62; DM2593 Dârimî, Büyû', 31.
[16] İM1978 İbn Mâce, Nikâh, 50.
[17] DM2770 Dârimî, Rikâk, 30.
[18] İM213 İbn Mâce, Sünnet, 16.
[19] B6494 Buhârî, Rikâk, 34.
[20] B3493 Buhârî, Menâkıb, 1.
[21] İM277 İbn Mâce, Tahâret, 4.
[22] M156 Müslim, Îmân, 60; HM20068 İbn Hanbel, IV, 427.
[23] M157 Müslim, Îmân, 61.
[24] T2013 Tirmizî, Birr, 67.

hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenler, daha sonra onların peşinden gelenlerdir.”[25] Şüphesiz bunda ilk Müslüman toplumunun İslâm'a hizmetteki önceliği ve katkısının önemli bir payı vardır. Nitekim Ebû Hüreyre (ra), *“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun...”*[26] âyetini yorumlarken, *“Siz, insanlar için en hayırlı insanlarsınız. Çünkü sizler İslâm camiasına boyunlarında zincirler bulunan esir insanları getirirsiniz, nihayet bu esirler sizin vasıtanızla İslâm'a girerler.”*[27] demiştir.

Hayır, nebevî öğretide model davranışı ifade eden genel bir kavramdır. Hayrın değerli olması, birey veya toplum için faydalı bir duygu, düşünce veya eylem olmasından kaynaklanır. İbn Abbâs'ın ifadesiyle hayır konusunda, (insanların yararı için) gönderilen rüzgârdan daha cömert olan[28] Resûlullah (sav), kendisine nispet edilen bir hadiste, *“İnsanların en hayırlısı insanlara en yararlı olandır.”* demiştir.[29] Ayrıca niceliği, mahiyeti ne olursa olsun hiçbir hayrın karşılıksız kalmayacağını da ifade etmek gerekir. Mamafih bir adam Hz. Peygamber'e gelerek üç kez üst üste, “Ey Allah'ın Nebîsi! Verilmemesi (esirgenmesi) helâl olmayan şey nedir?” diye sorduğunda Efendimiz (sav) sırasıyla *“su”* ve *“tuz”* dedikten sonra üçüncüsünde, *“yapacağın her hayır”* cevabını vermiştir.[30] Zira Yüce Allah, *“Kim zerre miktarı hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir.”*[31] buyurmaktadır.[32]

Yukarıda müminlerin çeşitli niteliklerine işaret eden hadisler, zaman veya mekânla kayıtlı olmayan insanî erdem ve faziletlere işaret etmektedir. Dolayısıyla hayır ve şer insanla birlikte bir anlam, bir değer veya değersizlik ifade eden mefhumlardır. Enes b. Mâlik vasıtasıyla nakledilen bir hadiste Resûl-i Ekrem (sav) hayır veya şerle olan ilişkilerini göz önüne alarak insanları sınıflandırmıştır: *“Öyle insanlar vardır ki (âdeta) hayrın anahtarları, şerrin sürgüleri gibidir. Kimisi de şerrin anahtarları ve hayrın sürgüleri gibidir. Ne mutlu! Yüce Allah'ın, hayrın anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere! Ve yazıklar olsun Yüce Allah'ın şerrin anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere!”*[33] Bu hadis Medine'de en son vefat eden sahâbî[34] Sehl b. Sa'd'dan şu şekilde rivayet edilmiştir: *“Şüphesiz bu hayır, hazineler dolusudur. O hazinelerin de birtakım anahtarları vardır. Allah'ın, hayra anahtar ve şerre sürgü kıldığı kullara ne mutlu! Ve Allah'ın şerre anahtar ve hayra sürgü kıldığı kullara yazıklar olsun!”*[35] Ne garip tecellidir ki hem Enes hem Sehl, Ehl-i Beyt'e dil uzatmaları yönünde kendilerine yapılan baskılara karşı direndikleri için Emevî valisi Haccâc-ı Zâlim tarafından elleri kolları bağlanmak suretiy-

[25] M6472 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 212.
[26] Âl-i İmrân, 3/104.
[27] B4557 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 7.
[28] B3554 Buhârî, Menâkıb, 23.
[29] MB129 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I, 365.
[30] D3476 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 60.
[31] Zilzâl, 99/7.
[32] MT4/356 Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, VI, 208.
[33] İM237 İbn Mâce, Sünnet, 19.
[34] Hİ3/200 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 200.
[35] İM238 İbn Mâce, Sünnet, 19.

le hapsedilmişler, böylece halkla iletişimleri kesilerek hayrın son derece önemli iki kapısına kilit vurulmuştur.[36]

Görüldüğü gibi, ilâhî hikmetlerin ışığı altında değerler manzumesini en genel biçimde hayırla ifade eden Hz. Peygamber (sav), gerçek müminin dinî ve ahlâkî yaşantısını nitelerken hayrı en temel referans kavram olarak kullanmıştır. Bu yüzden "hayır", mümin için âdeta varoluşsal bir zorunluluktur. Nitekim Allah'ın Elçisi (sav) bir hadisinde, *"Vallahi, ben bir şeye yemin eder de sonra yemin ettiğim şeyin zıddını daha hayırlı görürsem, muhakkak o hayırlı olan işi yaparım ve yeminimden kefaretle çıkarım."*[37] demiş, bir başka hadisinde de, *"İnsanların arasını bulmak için hayırlı sözler söyleyen, olup bitenlerin hayırlı yönlerini ortaya koyan ve böylece insanları barıştıran kimse yalancı değildir."* buyurmuştur.[38]

Hadis kaynaklarında ve İslâm kültüründe her ne kadar hayır (ve şer) daha çok ahlâkî boyutuyla yer almış olsa da, evrendeki varlığı ve kaynağı gibi yönleriyle tartışılan bir problem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu meyanda İslâm düşünürleri hayrı en genel ifadesiyle varlık (vücûd), şerri de yokluk (adem) diye açıklamışlardır. Hayır gibi şer de evrensel planda Allah'ın takdir ve kazasına bağlıdır. Ancak mutlak hayrın aksine mutlak şer mevcut değildir.[39] Şüphesiz ki hayır Allah'tan gelir. Allah'tan gelen de mutlaka hayırdır. Nitekim Kur'an'da, *"De ki: 'Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.'"* buyrulmaktadır.[40] Hz. Ali'den nakledildiğine göre, Peygamber Efendimizin (sav) namaza kalkarken yaptığı duasında, *"Bütün hayırlar senin elindedir. Şer ile sana ulaşmak mümkün değildir."* dediği ifade edilmektedir.[41] Allah'a ait olmayanın varlık değeri yoktur. Halkımız arasında da çeşitli vesilelerle yaygın olarak kullanılan "Hayırlısı Allah'tan!" cümlesi bu gerçeğin toplumun zihnine nakşedildiğinin göstergesidir.

Evrende aslolan hayırdır. Şerrin varlığı, hayrın bilinmesi ve kullar için bir tercih unsuru olması içindir. Şu hâlde şer, nihaî olarak hayır için vardır. Şer gibi gözükenler aslında hayra hizmet ederler. "Şerde birçok hayır vardır." *(İnne fi'ş-şerri hıyâren)* şeklindeki bir Arap vecizesinde[42] olduğu gibi "Her şeyde bir hayır vardır." veya "Bunda da bir hayır vardır." gibi günlük dilimize yerleşmiş bulunan ve genellikle olumsuz durumlarda teselli için sarf edilen cümleler bu hakikatin toplum vicdanında da özümsendiğine işaret etmektedir. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir hadiste

36 İBS308 İbn Abdülber, *İstîâb*, 308.
37 B7555 Buhârî, Tevhîd, 56.
38 T1938 Tirmizî, Birr, 26.
39 "Hayır", *DİA*, XVII, 44.
40 Âl-i İmrân, 3/26.
41 M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.
42 ZT11/250 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XI, 250.

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminin durumu ne hoştur! Allah'ın takdir ettiği şey, mutlaka onun hayrına olur."*[43] Bu hadisin bir benzerindeki detay aslında Allah'ın hayrı takdir etmesinden ne kast olunduğunu ifade etmektedir: *"Müminin durumu ne hoş! Onun bütün işleri hayırlı ve kazançlıdır. Bu duruma müminden başka hiç kimsede rastlanmaz. Mümin bir nimete nail olduğunda şükrederse, bu onun için hayır olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabrederse, bu da onun için hayır olur."*[44]

Bu yüzden mümin her zaman işinin hayırla neticeleneceği ümidini taşır. Çünkü Allah'ın kendisi için hayır takdir ettiğinden emindir. Ancak bu ilâhî takdir müminin Cenâb-ı Hak'tan hayır olanı talep etmesine mani değildir. Zira hayrı sürekli talep etme, müminin Yaratıcı'yla olan kulluk bağını sağlam tutacaktır.[45] Ayrıca mümin kendisi için hayırlı olanın ne olduğunu tam olarak bilemez. Onu ancak Allah bilir. Mamafih Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *"...Mümkündür ki nefret ettiğiniz bir şey sizin için iyi olabilir ve yine mümkündür ki hoşlandığınız bir şey de sizin için kötü olabilir. Allah bilir, ama siz bilmezsiniz."*,[46] *"...Olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır takdir etmiştir."*[47]

İslâm inancının en temel unsurlarından biri olan bu hakikat, müminin sürekli Allah'tan hayrı istemesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Müslüman kültürü ve bilincinde önemli bir yeri olan "istihare", hayrı, hayırlı olanı istemek, dilemek anlamına gelir. Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bizlere Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi, her konuda istihare yapmayı öğretir ve şöyle derdi: *'Biriniz bir işe niyetlendiği zaman önce iki rekât namaz kılsın, sonra şu duayı söylesin: Allah'ım, ilminle Sen'den bu işin hayırlısını dilerim. Kudretinle bana güç vermeni, Sen'in o büyük fazlından (bana da lütfetmeni) isterim. Çünkü Sen'in her şeye gücün yeter, benim ise gücüm yetmez. Sen (her şeyi) bilirsin, ben ise bilmem. Ve Sen bütün gaybı (bana görünmeyenleri) çok iyi bilirsin. Allah'ım, şu işin dinim, hayatım ve âhiretim (veya dünya ve âhiret işim) hakkında bana hayırlı olduğunu bilmekte isen bunu bana mukadder kıl ve bunu bana kolaylaştır. Sonra müyesser kıldığın bu işte bana bereketler ihsan eyle! Ve şu işin dinim, hayatım ve âhiretim (veya dünya ve âhiret işim) hakkında bana şerli olduğunu bilmekte isen, bu işi benden; beni de o işten uzak tut. Ve hayır her nerede ise, onu benim için takdir et. Sonra da beni bu hayırdan razı kıl.'"*[48]

Ayrıca Hz. Âişe validemiz de Resûlullah'ın kendisine şu duayı öğrettiğini nakletmektedir: *"Allah'ım! Şüphesiz ben senden hayrın her çeşidini isterim, dünya için olanı da âhiret için olanı da, bilebildiğimi de bilemediğimi de.*

[43] HM20549 İbn Hanbel, V, 25.
[44] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[45] FK2/162 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 162.
[46] Bakara, 2/216.
[47] Nisâ, 4/19.
[48] B1162 Buhârî, Teheccüd, 25.

Dünyada ve âhirette bilebildiğim ve bilemediğim şerrin hepsinden sana sığınırım. Allah'ım! Kulun ve Peygamber'inin senden istediği her çeşit hayrı ben de isterim ve onun sana sığındığı şerlerden ben de sana sığınırım. Allah'ım! Şüphesiz ben senden cenneti ve beni cennete yaklaştıran söz ve amelleri istiyorum. Cehennem ateşinden ve beni ona yaklaştıran söz ve davranışlardan sana sığınıyorum. Senden, benim için takdir ettiğin hükmünü hayırlı kılmanı diliyorum."[49]

Müminin, bu ve benzeri dualarla Allah'tan, işlerini, hayırlı ve bereketli kılmasını istemesi başlı başına bir ibadettir, hatta kulluğun gereğidir. Dolayısıyla bu durum, kişinin birtakım planları ve niyetleri hususunda basiret ve feraset ehliyle istişare etmemesini gerektirmez. Nitekim Enes b. Mâlik vasıtasıyla Resûlullah'a nispet edilen bir rivayette şöyle denilmektedir: *"İstihare eden aldanmaz, istişare eden de pişman olmaz."*[50] İslâm büyükleri, bu nebevî hakikati şu hikmetli vecizeyle pekiştirmişlerdir: "Dört şey vardır ki, bunlar kime verilirse, kendisine mutlaka karşılığı verilir: Kendisine şükretme nasip olana fazlası verilir; tevbe edenin tevbesi kabul görür; istihare yapana (hayırlısını isteyene) hayır verilir; istişare edene de doğru (netice) verilir."[51]

Varlık âleminde her şeyin kendisinden sudûr ettiği hayır, ahlâkî bir kavram olarak Müslüman düşüncesini, yaşamını ve kültürünü biçimlendiren değerler manzumesinde merkezî bir öneme sahiptir. Tarih boyunca sürekli çatışma hâlinde olan hayır ve şer, aslında varlığın temelini oluşturmaktadır. İnsan iradesi hayrı seçmeye daha yatkındır. "İki şey arasında iyi ve doğru olanı seçmek" anlamına gelen "ihtiyar" kelimesi "hayır" kelimesinden türemiştir. Dolayısıyla ihtiyarın mecburi istikameti hayırdır. İradesini kullanmayan, donduran insanın mecburi istikameti ise şerdir. Bugün şer güçlü ve yaygın ise bunun nedeni insan iradesinin ve seçme hürriyetinin haricî tesirlerle dumura uğramış olmasıdır. Mümin, ancak iradesini özgürce kullandığı oranda kendisi ve çevresi için hayırlı olana yönelecektir. Şüphesiz ki, her şeyin gerçek anlamda bilgisi Allah'a aittir. "Hayır ve şer" de buna dâhildir. Bu hakikat karşısında mümine düşen vazife, niyaz ve yakarışlarında Allah'tan hayırlı olanı istemekte ısrar etmesidir. Bu, iradesini hayır yönünde kullanmasına katkı sağlayacağı gibi Yaratıcı ile olan kulluk bağının sarsılmasına engel olacaktır.

[49] İM3846 İbn Mâce, Dua, 4.
[50] ME6627 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 365.
[51] MT9/494 Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, IX, 494.

SAADET ve ŞEKÂVET
MUTLULUK ve MUTSUZLUK

عَنْ عَلِيٍّ ﵁ قَالَ: كُنَّا فِى جَنَازَةٍ فِى بَقِيعِ الْغَرْقَدِ، فَأَتَانَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ، وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ، فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ: "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ، مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَإِلَّا قَدْ كُتِبَ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً."

Hz. Ali (ra) anlatıyor:
"Bir keresinde Medine'deki Bakî' Kabristanı'nda bir cenazede bulunuyorduk. Peygamber (sav) yanımıza gelip oturdu. Biz de onun çevresine toplandık. Elinde bir çubuk vardı. Başını düşünceli bir şekilde aşağıya doğru eğdi ve elindeki çubukla yerde çizgiler çizmeye başladı. Sonra, '*Hiçbiriniz, (hatta) hiçbir canlı yoktur ki cennet ve cehennemdeki gideceği yer ile saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olduğu (önceden) yazılmış olmasın.*' buyurdu."

(B1362 Buhârî, Cenâiz, 82; M6731 Müslim, Kader, 6)

عَنْ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ لَهُ وَمِنْ شَقَاوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللَّهِ وَمِنْ شَقَاوَةِ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ لَهُ."

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ: مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ وَالْمَسْكَنُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الصَّالِحُ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ الْمَرْأَةُ السُّوءُ وَالْمَسْكَنُ السُّوءُ وَالْمَرْكَبُ السُّوءُ."

عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لَا تَمَنَّوْا الْمَوْتَ فَإِنَّ هَوْلَ الْمَطْلَعِ شَدِيدٌ وَإِنَّ مِنْ السَّعَادَةِ أَنْ يَطُولَ عُمْرُ الْعَبْدِ وَيَرْزُقَهُ اللَّهُ الْإِنَابَةَ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا فَالنَّاسُ رَجُلَانِ رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ تُرَابٍ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِلَّا شَقِيٌّ." قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنِ الشَّقِيُّ؟ قَالَ: "مَنْ لَمْ يَعْمَلْ لِلَّهِ بِطَاعَةٍ وَلَمْ يَتْرُكْ لَهُ مَعْصِيَةً."

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanoğlu, Allah'ın kendisi için takdir ettiğine rıza gösterirse mutlu olur. Şayet, Allah'tan hayırlı olanı ummayı terk eder ve Allah'ın kendisi için takdir ettiğine kızıp, isyan ederse bedbaht olur."*

(T2151 Tirmizî, Kader, 15)

İsmâil b. Muhammed'in, babası aracılığı ile dedesi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise, kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*

(HM1445 İbn Hanbel, I, 169)

Hâris b. Ebû Yezid'in naklettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'i (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Ölümü istemeyin. Zira can vermek (sekerâtü'l-mevt) çok zordur. Kişinin ömrünün uzun olması ve Allah'ın insana, tevbe ile kendisine yönelme imkânı vermesi onun için mutluluktur."*

(HM14618 İbn Hanbel, III, 333)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'nin fethi günü insanlara hitap ederek şöyle buyurmuştur: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht Allah katında değersiz kişi. İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Şakî (bedbaht) dışında kimse cehennem ateşine girmez."* buyurmuş, "Ey Allah'ın Resûlü, şakî kimdir?" diye kendisine sorulunca da, *"Şakî, Allah için hiçbir taatte (ibadet ve amelde) bulunmayan ve Allah için hiçbir kötülüğü (günahı) terk etmeyen kimsedir."* cevabını vermiştir.

(İM4298 İbn Mâce, Zühd, 35; HM8578 İbn Hanbel, II, 349)

Hz. Ali (ra) anlatıyor: "Bir keresinde Medine'deki Bakî' Kabristanı'nda bir cenazede bulunuyorduk. Peygamber (sav) yanımıza gelip oturdu. Biz de onun çevresine toplandık. Elinde bir çubuk vardı. Başını düşünceli bir şekilde aşağıya doğru eğdi ve elindeki çubukla yerde çizgiler çizmeye başladı. Sonra, *'Hiçbiriniz, (hatta) hiçbir canlı yoktur ki cennet ve cehennemdeki gideceği yer ile saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olduğu (önceden) yazılmış olmasın.'* buyurdu. Sahâbîlerden biri, 'Ey Allah'ın Resûlü! Öyleyse biz ibadeti ve ameli bırakıp yalnız kaderimize dayanmalı değil miyiz? Çünkü nasıl olsa saadet ehlinden olan kimse ona uygun işler yapacak; şekâvet ehlinden olan kimse de ona uygun işler yapacak.' dedi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü, (bilakis iyi ameller yapmak gerektiğine ve herkesin ne iş için yaratıldıysa onu kolaylıkla başaracağına işaretle), *'Saadet ehlinden olan kimseye saadet ehlinin ameli; şekâvet ehlinden olan kimseye de şekâvet ehlinin ameli kolaylaştırılacaktır.'* buyurdu ve Leyl sûresinin şu âyetlerini okudu: *'Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.'*"[1]

Câhiliye döneminde saadet (mutluluk) ve şekâvet (mutsuzluk) kavramı, daha çok mutluluğu ve mutsuzluğu şans ve talihte aramak için kullanılmıştır. Mutluluk ve mutsuzluk, şans ve talih işi olarak görülmüş, şans ve talih de yıldızların ve kuşların hareketleriyle tespit edilerek sığ bir anlayışa indirgenmiştir. Günümüzde de görüldüğü gibi astroloji ve farklı dillerdeki "talih kuşu" ve benzeri ifadelerde geçen mutluluk ve mutsuzluk, ne insanın kendisine, ne yapıp ettiklerine ne de Yaratıcı'sına bağlanmaktadır. Nitekim "saadet" kavramının kendisinden türediği "seade" kelimesi, erken dönem Arapça sözlüklerde ilk anlam olarak "uğurlu olmak, bir şeyi uğurlu saymak, meymenetli olmak" anlamlarında kullanılmış; bu kelimeden türeyen "suad", şans ve talihi belirleyen bir yıldızın adı olmuştur. Ayrıca Araplar, şans getirip getirmemesine göre yıldızları, "sa'd" kelimesini izafe ederek isimlendirmişler; "yevm-i sa'd ve yevm-i nahs" deyimini de "bahtlı gün, bahtsız gün" anlamında kullanmışlardır. Aynı şekilde saadetin tam

[1] Leyl, 92/5-10; B1362 Buhârî, Cenâiz, 82; M6731 Müslim, Kader, 6.

karşıtı olan "şekâvet" kelimesini de "büyük talihsizlik, bedbahtlık, sefalet, ümitsizlik, zorluk, ıstırap" anlamlarında kullanmışlar, dolayısıyla mutsuzluğu da şans ve talihe bağlamışlardır.[2]

İslâm'la birlikte hem Kur'an hem de Hz. Peygamber, saadet ve şekâvet kavramlarının anlamında köklü bir değişiklik yapmış; mutluluğu ve mutsuzluğu şans ve talihte aramak yerine insanın kendisine ve bu dünyada yapıp ettiklerine bağlayarak Yüce Allah'la olan ilişkisine göre anlamlandırmıştır. İslâm, dünyası ve âhireti ile hayatı bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bundan dolayı her iki kavrama dünyevî ve uhrevî olmak üzere varlığın iki boyutunu kuşatan bir anlam yüklemiştir. Saadet, hem bu dünyadaki mutluluğu hem de âhiretteki mutluluğu ifade ederken; şekâvet de hem bu dünyadaki mutsuzluğu hem de âhiretteki mutsuzluğu ifade etmektedir. Saadet kavramı açısından bakıldığında her iki âlemdeki mutluluk, kaynağı vahiy olan din tarafından yorumlanan ve yönlendirilen bir dünya hayatına bağlıdır. Nitekim İslâm'da dinin tanımı ve anlamı, hem bu dünyada hem de âhirette kişiyi mutlu kılacak ilâhî kuralların tamamı olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde "dâreyn saadeti" deyimi ve duası da dünya ve âhiret mutluluğunu anlatmaktadır.

Dünya saadeti söz konusu edildiğinde, dünya hayatında dinin, aklın, bedenin, neslin ve malın korunması, İslâm'ın en büyük gayesidir. Bütün bunlar, aynı zamanda günümüz dünyasının temel insan hak ve özgürlüklerinden saydığı hususlardır. Dolayısıyla dünya saadeti ancak, bu beş temel hakkın korunduğu ve yaşatıldığı bir dünyada gerçekleşebilecektir. Bu da İslâm'ın emir ve yasaklarının fert ve toplum hayatında yaşanmasıyla sağlanabilir ki âhiret saadetinin yolu da bundan geçmektedir. Ayrıca dünya saadetinin, bilgi ve sağlam karakter gibi nefse (benliğe), sağlık ve güvenlik gibi bedene ve bu ikisinin dışında kalan ve bu ikisinin mutluluğunu artıracak servet ve benzeri hususlara ilişkin yönleri de bulunmaktadır.

Âhiret saadeti, Allah'a kendi rızasıyla teslimiyet gösteren ve bilinçli bir hayat sürerek O'nun emir ve yasaklarına itaat edenlere vaad edilen, Allah'ın rızasına nâil olma ebedî huzur ve neşesini de içinde barındıran sonsuz mutluluktur. Kur'ân-ı Kerîm, bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"O gün geldiği zaman Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da. Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada çok ıstıraplı bir soluyuşları ve hıçkırışları vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak*

[2] HT1/321 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, I, 321; V,184; LA23/2011 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXIII, 2011; XXVI, 2304.

kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır. Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.”[3] Buna göre asıl saadet, ebedî saadettir. O da cennettir, cemâlullahtır.

Kur’an’da, şekâvet kelimesi çeşitli türevleriyle kullanılmış, bu kavrama ne şans ne de talih anlamı yüklenmiştir. Aksine bu kavram Allah’tan yüz çeviren ve O’nun hidayetini reddeden kimselerle ilgili olarak kullanılmıştır.[4] Örneğin dünya zevk ve eğlencelerine dalmak suretiyle benliklerini kaybedenler[5] şakî kimselerdir. Bu insanlar, dünya hayatlarında yapıp ettiklerinden mutlu olduklarını düşünüyor olabilirler. Gerçekte ise benliklerini kaybettikleri için farkına varamadıkları ama âhirette mutlaka farkına varacakları, tam bir bedbahtlık içindedirler. Orada onları, iç çekişlerin ve hıçkırıkların hâkim olduğu bir elem günü beklemektedir.[6]

Aslında şekâvet kelimesi, bedbahtlığın farklı boyutlarını bünyesinde barındıran bir niteliğe sahiptir. Meselâ, şekâvet kapsamında okunabilecek kelimeler arasında yer alan “havf”, korku ve kaygıyı ifade ederken,[7] “hemm” ve “hüzn”, üzüntü, mutsuzluk ve iç sıkıntısını anlatmaktadır.[8] “Hasret”, insanın elinden kaçırdıklarına duyduğu elem ve pişmanlığı,[9] telâfisi imkânsız olanı görünce yaşanan ruh hâlini ifade ederken, “dîyk” gönül huzursuzluğunu, şüphe ve tedirginliği anlatmaktadır.[10] Benzer şekilde “gam”, dilimizde de kullanıldığı biçimde dert, keder anlamı taşımaktadır.[11] Olumsuz çağrışıma sahip bütün bu ifadelerin şekâvete dair bedbahtlık türleri olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber’in dilinde de saadet ve şekâvet kavramının anlam dünyası, Kur’an’ınki ile örtüşmektedir. Anne tarafından Hz. Peygamber’e akraba olup ona ilk iman edenlerden biri olan Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan[12] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, *“İnsanoğlu, Allah’ın kendisi için takdir ettiğine rıza gösterirse mutlu olur. Şayet, Allah’tan hayırlı olanı ummayı terk eder ve Allah’ın kendisi için takdir ettiğine kızıp, isyan ederse bedbaht olur.”* buyurmuştur.[13]

Bu rivayete göre dünya hayatında mutluluğun anahtarlarından biri, Hz. Peygamber’in dilinde “Allah’tan hayırlı olanı istemek” olarak çevirdiğimiz istihâre bilincidir. İstihâre, sadece bir rüya görmek için yatmak değil, Allah’tan hep hayırlı olanı isteme bilincine ulaşabilmektir. Bu bilinç, kişinin, “Ey Rabbim! Şayet senden istediğim şey benim için hayırlı ise onu

[3] Hûd, 11/105-108.
[4] Hûd, 11/105-107; Tâ-Hâ, 20/117, 123; A’lâ, 87/11-12; Leyl, 92/15-16; Mü’minûn, 23/106.
[5] En’âm, 6/12, 20; A’râf, 7/9, 53; Hûd, 11/21; Mü’minûn, 23/103; Zümer, 39/15; Şûrâ, 42/45.
[6] Meryem, 19/39.
[7] LA15/1290 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV, 1290.
[8] LA10/861 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 861.
[9] LA10/869 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 869.
[10] LA29/2628 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XXIX, 2628.
[11] LA37/3302 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XXXVII, 3302.
[12] ST3/139 İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 139.
[13] T2151 Tirmizî, Kader, 15; HM1444 İbn Hanbel, I, 169.

bana nasip eyle!" diyebilme şuurudur. Buna göre istihâre, her şeyden önce Müslüman'ın hayat tarzıdır.

Mutluluğun diğer anahtarı ise Allah'ın kaza ve kaderine rıza gösterebilme bilincidir. Yunus Emre'nin deyişiyle, "Kahrın da hoş, lütfun da hoş!"; Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın ifadesiyle, "Mevlâ görelim neyler, neylerse güzel eyler!" teslimiyetini sergileyebilmektir. Bela ve musibetlere sabır gösterebilmektir. Çünkü dünya imtihanı ancak bu şekilde kazanılabilir. Hz. Peygamber, *"Sabır, musibetin başa geldiği ilk andadır."* buyurmuştur.[14] Müslüman, dünya hayatında zaman zaman musibetlerle karşılaştığında, bunu asla bir bedbahtlık olarak görmez. Aksine ıstırap, sıkıntı, felâket ve musibetler, bir Müslüman'ın, faziletli davranışlar sergileyebilmesi için, Allah'a olan imanının test edildiği bir denenme sürecidir. Böyle bir ıstırap, asla şekâvet değildir. Bunun adı beladır, denenme süreci de ibtilâdır. Kur'an, bu durumu, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele!"*[15] âyetiyle ifade etmektedir.

Câhiliye döneminde Araplar, kadın, ev ve atı (bineği) uğursuz sayarlar; bunların kişiyi bereketsiz ve mutsuz kılacağına inanırlardı.[16]Hz. Peygamber, câhiliyeden gelen bu bâtıl inancı ortadan kaldırarak bu dünyadaki bütün mutlulukların en başına, kişinin iyi bir aile kurmasını getirdi. Uhud Savaşı'nda bedenini siper ederek Hz. Peygamber'i koruyan ve bu sebeple Peygamber Efendimizin kendisini, *"Anam babam sana feda olsun!"* diyerek methettiği, isminin kelime anlamı da "mutluluk" olan büyük sahâbî Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*[17]

Hayırlı bir eşten kasıt, dindarlık, beden sağlığı, akıl, edep, güzel idare ve yaratılış güzelliği gibi niteliklerdir. Hz. Peygamber'in saadet kelimesini en çok kullandığı yerlerden birinin aile hayatı ile ilgili konular olması, onun (sav) aile mutluluğuna verdiği önemi göstermektedir. Aile mutluluğunu Kur'an, "göz aydınlığı" deyimi ile anlatmaktadır. Genellikle bütün dillerde mutluluğun ilk tezahür ettiği yer, göz bebeğidir. Kur'an'da da müminlerin özellikleri anlatılırken onların, *"Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle!"*[18] şeklinde dua ettiklerinden söz edilmektedir. Bu âyet, kişinin

[14] M2139 Müslim, Cenâiz, 14; B1283 Buhârî, Cenâiz, 31.
[15] Bakara, 2/155.
[16] HM26562 İbn Hanbel, VI, 240; TM1641 Tayâlisî, *Müsned*, II, 231.
[17] HM1445 İbn Hanbel, I, 169.
[18] Furkân, 25/74.

Allah'tan hep hayırlı olanı istemesi gerektiğine vurgu yapmasının yanı sıra hayırlı bir eşe ve salih evlâtlara sahip olmanın, aile saadeti anlamına geldiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine Hz. Ömer'in Mekke valisi olan Nâfi' b. Abdülhâris[19] tarafından nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, iyi komşuya sahip olmayı da eklemiş ve *"İyi bir komşu, rahat bir binek ve geniş bir ev kişinin mutluluğundandır."*[20] buyurmuştur.

Rivayetin sonunda geçen "geniş ev" tabiri ile insanın temel ihtiyaçlarından olan barınma ihtiyacına vurgu yapılmaktadır. Zira geçimin yarısı barınma ile ilgilidir. Bu sebeple ihtiyacı karşılayacak şekilde güzel bir eve sahip olmak bir mutluluk vesilesidir. Kişinin durumuna uygun bir bineğe sahip olması, onun temel ihtiyaçlarını karşılaması açısından bir mutluluk vesilesidir. Güzel ahlâklı bir komşu, kişinin güvenilir bir çevrede yaşaması açısından çok önemlidir ve bir mutluluk vesilesidir. Belki de bu durumu en güzel "Ev alma, komşu al" atasözü anlatmaktadır. Hz. Peygamber, yukarıdaki hadislerde özellikle hiçbir insanın hayatı boyunca kendisinden müstağni kalamayacağı hususları ifade etmiştir. Güzel bir ev, uygun bir binek ve iyi bir komşuya sahip olmak, kısacası bütün bu sayılanlar, başka bir gaye için değil, ancak ve ancak İslâm toplumunun en güzide kurumu olan ailenin huzur ve mutluluğu içindir.

Hz. Peygamber'in hadislerine göre, tevbe etmeyi ihmal etmemesi kaydıyla uzun bir ömür sürmesi de kişiye verilmiş bir mutluluktur. Çünkü bu, kişiyi âhirette de mutlu kılacaktır. Sahâbenin büyüklerinden ve bilginlerinden olan Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Ölümü istemeyin. Zira can vermek (sekerâtü'l-mevt) çok zordur. Kişinin ömrünün uzun olması ve Allah'ın insana, tevbe ile kendisine yönelme imkânı vermesi onun için mutluluktur."*[21] buyurmuştur.

Evet, Allah'a karşı iyilik, takva ve keremle geçen bir ömür, elbette, imrenilmesi gereken bir ömürdür. Böyle bir kimse âhirette de mutlu olacaktır. Allah'a karşı isyan, bedbahtlık ve kötülüklerle geçen bir ömür de şekâvet içerisinde geçirilen bir ömürdür. Ve böyle bir kimse âhirette de bedbahtlardan olacaktır. İkinci halife Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi gününde insanlara şöyle bir konuşma yapmıştır: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht Allah katında değersiz kişi. İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır. Allah şöyle*

[19] EÜ5/284 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 284.
[20] HM15446 İbn Hanbel, III, 408; EM457 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 162.
[21] HM14618 İbn Hanbel, III, 333.

buyurmuştur: 'Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.'"[22] Hz. Peygamber, bu konuşmasında insanları temelde mutlu ve bedbaht olarak ikiye ayırmıştır. Kişi mümin ve müttaki ise kendi toplumu içinde olmasa bile Allah katında değerlidir. Kişi günahkâr ve bedbaht ise kendi toplumu içinde yüksek bir konumda olsa bile Allah katında değersizdir.

Hz. Peygamber, kimi hadislerinde saadet ve şekâveti, kişinin kaderine dayandırarak ifade etmiştir. Bu, câhiliye dönemi Araplarında var olan saadet ve şekâvetin şans ve talihe bağlı olduğu inancının yok edilmesi; bunun yerine saadet ve şekâvetin Allah'a dayandırılması, gerçek mutluluğun ve bedbahtlığın ancak Allah ile olan bir ilişki sayesinde anlamının olacağının vurgulanması açısından son derecede önemlidir. Fakih ve müfessir sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz sizden birinizin oluşumu annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra benzer bir süre asılı hâlde (embriyo) olur. Sonra benzer bir süre bir parça çiğnenmiş et hâline gelir. Sonra melek gönderilir ve kendisine ruh üfürülür. Meleğe dört kelime; rızkını, ecelini, amelini ve şakî (bedbaht) yahut saîd (mutlu) olacağını yazması emredilir. Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz cennetliklerin yaptığını yapar, hatta cennetle arasında bir arşından başka mesafe kalmamışken kitap (kader) onu geçer ve cehennemliklerin yaptığını yapar da cehenneme girer. Ve yine sizden biriniz cehennemliklerin yaptığını yapar, hatta cehennemle arasında bir arşından fazla mesafe kalmamışken kitap (kader) onu geçer de cennetliklerin yaptığını yapar ve cennete girer."*[23]

Yine hadis kaynaklarımızda Abdullah b. Mes'ûd'un, "Şakî (bedbaht), annesinin karnında şakî olandır. Saîd (mutlu) ise başkasından ibret alandır." dediği nakledilir. Rivayetin devamında da Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis aktarılır: *"Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçti mi, Allah ona bir melek gönderir. Melek onu şekillendirir; kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiklerini yaratır. Sonra, 'Ey Rabbim! Erkek mi olacak, dişi mi?' diye sorar. Rabbin, dilediğini hüküm buyurur; Melek de yazar. Sonra, 'Ey Rabbim! Eceli ne olacak?' der. Rabbin, dilediğini söyler. Melek yine yazar. Sonra, 'Ey Rabbim! Rızkı ne olacak?' der. Rabbin, dilediğini hükmeder. Melek yine yazar. Sonra melek elindeki sayfayı çıkartır, kendisine emredileni ne artırır ne de eksiltir."*[24]

[22] Hucurât, 49/13; T3270 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111.
[23] M6723 Müslim, Kader 1; B6594 Buhârî, Kader,1.
[24] M6726 Müslim, Kader, 3; İM46 İbn Mâce, Sünnet, 7.

Bu hadise göre insan, daha anne karnında meydana gelirken mutluluk ve bedbahtlık potansiyeliyle oluşur. Dolayısıyla dünya hayatında kendi tercihleri ve yapıp ettikleri ile ya mutluluk potansiyelini açığa çıkarır ve mutlu olur, yahut mutsuzluk potansiyelini açığa çıkarır ve bedbaht olur. Hz. Peygamber'in saadet ve şekâveti kadere bağlaması, insanın cüz'î iradesini ve salih amellerini anlamsız hâle getirmez. Aksine Hz. Peygamber, insanın ancak kendi çabasıyla mutlu olabileceğini ve Allah'ın, insanın çabasına binaen amelleri kendisine kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Neticede Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerinden mutluluğu sağlayacak iş, eylem ve ameller için çaba göstermeyi yok sayan bir kadercilik anlayışı çıkmaz. Çünkü Hz. Peygamber, insanın mutluluğunu sağlayacak ve kolaylaştıracak yolları, bizzat kendi hayatında yaşayarak göstermiştir. Hz. Peygamber, bu dünyada hep salih amel işlemeye vurgu yapmıştır. Çünkü kişinin saadet ve şekâveti amellere göre belirlenmektedir. Kur'an, *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*[25] buyurmak suretiyle hep güzel ameller işlemeye teşvik etmiştir.

Bedir şehitlerinden Sa'd b. Mâlik'in oğlu Sehl b. Sa'd'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Ameller ancak neticelerine göre değerlendirilir."*[26] buyurmuştur. Yine Resûlullah (sav), *"Şakî (bedbaht) dışında kimse cehennem ateşine girmez."* demiş, "Ey Allah'ın Resûlü, şakî kimdir?" diye kendisine sorulunca da, *"Şakî, Allah için hiçbir taatte (ibadet ve amelde) bulunmayan ve Allah için hiçbir kötülüğü (günahı) terk etmeyen kimsedir."* cevabını vermiştir.[27] Dolayısıyla kişinin bahtiyar ya da bedbaht oluşu hep Allah'a imanın ardından amellere bağlanmıştır.

Bu rivayetlerde geçen "her insanın cennet ve cehennemdeki yerinin belli olduğu" gerçeğine gelince bu, Allah'ın ilim sıfatı ile ilgili olup, sadece Allah katında bilinen bir durumdur. Bu konuda insanlar nezdinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla insanlar, özgür iradeleriyle Allah'a iman ettikten sonra ibadet ve hayır yolunda çalışmak gibi salih ameller yapmakla yükümlüdürler. Nitekim İbn Ömer'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber, *"Dünyada bir garip gibi, yabancı gibi hatta bir yolcu gibi ol! Kendini kabir halkından biri gibi kabul et."* buyurmuş, rivayetin devamında İbn Ömer, hadisi rivayet eden Mücâhid'e hitaben, "Sabaha çıktığında akşama varacağım diye içinden geçirme; akşama ulaştığında da sabaha çıkacağım diye içinden geçirme. Hastalığından önce sağlığından, ölümünden önce hayatından istifade ederek hazırlık yap. Ey Allah'ın kulu! Yarın hâlinin ne olacağını bilemezsin." demiştir.[28]

[25] Necm, 53/39.
[26] B6607 Buhârî, Kader, 5.
[27] İM4298 İbn Mâce, Zühd, 35; HM8578 İbn Hanbel, II, 349.
[28] T2333 Tirmizî, Zühd, 25.

İnsanın mutluluğu elde etmesi, en başta nefsinin istek ve arzularını kontrol altına almasına bağlıdır. Ardından da bilgi ve kültür düzeyini yükseltmeli, ahlâkını güzelleştirmeli ve salih ameller yapmalıdır. Kişi, ancak bu şekilde olgunluk derecesine ulaşır ve mutluluğu elde eder. Tam aksine nefsinin istek ve arzularını kontrol altına almaz, nefsinin tutsağı hâline gelirse, böyle bir insan, Kur'an'ın ifadesiyle aşağıların aşağısına düşer[29] ve sürekli kötülüğe davetiye çıkarır. Kur'an, böyle bir nefsi, "sürekli kötülüğü emreden" anlamında "nefs-i emmâre" olarak adlandırır.[30] Artık böyle bir insan, Allah'ı unutmuştur. Allah'ı unuttuğu için kendi benliğini de unutmuştur.[31] Sadece bedensel yetenekleri, arzuları, hırsları, dünyevî zevk ve tutkuları için yaşamaktadır. İnsanın arzu ettiği her şeye sahip olma hırsı tahmin edilenin aksine kişiye mutluluk değil mutsuzluk getirir. Zira terbiye edilmemiş bir nefis, insanın en büyük düşmanıdır. Nice kötülükler, eğitilmemiş nefislerin bitmek tükenmek bilmeyen arzu ve istekleri yüzünden işlenmektedir.

Peygamber Efendimiz bir gün minbere çıkmış, hem birinci basamakta, hem ikinci basamakta, hem de üçüncü basamakta *"âmîn"* demişti. Ashâb-ı kiram, "Ey Allah'ın Resûlü! Üç kere 'âmîn' dediğini işittik, bunun hikmeti nedir?" diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: *"Birinci basamağa çıktığım zaman, Cibrîl (as) bana gelip dedi ki: Ramazan'a yetişip de günahları bağışlanmadan bu ayı bitiren kul bedbaht olsun! Ben, âmîn, dedim. Sonra dedi ki: Ana ve babasına yahut bunlardan birine kavuşan bir kulu, bunlar (anne-babası) cennete koymamışsa, o kul bedbaht olsun! Ben, âmîn, dedim. Sonra dedi ki: Yanında sen anılıp da sana salât getirmeyen bir kul bedbaht olsun! Ben buna da âmîn dedim."*[32]

Yine Hz. Peygamber Ci'râne denilen yerde Huneyn Savaşı'nda alınan ganimetleri taksim etmekte iken birden Zü'l-Huveysıra et-Temîmî adlı kişi Resûl-i Ekrem'e hitaben, "Adaletli ol!" deyince Peygamber Efendimiz, ona, *"Eğer ben adalet etmezsem bedbaht olurum."* buyurmuştur.[33]

Hz. Peygamber bazen dualarında kötü hükümden, mutsuz olmaktan, düşmanların kendisine gülmesinden ve kötü hâlden Allah'a sığınmıştır.[34] Bir hadisinde ise, *"Rahmet, ancak şakîden çıkarılıp alınır."*[35] buyurmuştur. Şekâvet sahibi kimselerden, zalimlerden şefkat ve merhamet duyguları sıyrılıp çıktığı gibi bu hâllerinin cezası olarak da Allah Teâlâ onlara gerek dünyada gerekse âhirette merhamet etmez. Cezalarını çekerler. Çünkü Allah, ancak acıyıp merhamet edenlere rahmetini indirmektedir.

[29] Tîn, 95/5.
[30] Yûsuf, 12/53.
[31] Haşr, 59/19.
[32] EM644 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 224.
[33] B3138 Buhârî, Farzu'l-humus, 15; HS5/174 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 174.
[34] M6877 Müslim, Zikir, 53.
[35] EM374 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 136.

Hz. Peygamber bazı hadislerinde fitnelerden uzak kalmayı bir mutluluk olarak addetmiştir. Bedir Savaşı'nda büyük kahramanlıklar gösterdiği için "Resûlullah'ın süvarisi" adıyla anılan Mikdâd b. Esved'in[36]naklettiğine göre, Hz. Peygamber, *"Şüphesiz mutlu kimse, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz mutlu kimse, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz mutlu kimse fitnelerden uzak kalan, bir belaya uğradığında sabredendir. (Fitneye katılana) vah yazık!"*[37] buyurmuştur.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'i gördükten sonra iman etmek ile hiç görmeden ona iman etmek mutluluk olarak ifade edilmektedir. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûl-i Ekrem, *"Ne mutlu, beni görüp de iman edenlere!"* buyurarak bunu bir kere söylemiş, sonra, *"Ne mutlu, beni görmeden iman edenlere!"* buyurarak bunu da yedi kere tekrarlamıştır.[38] O hâlde hem bu dünyadaki hem de âhiretteki mutluluk, ancak imanla ve bu imana uygun amellerle kazanılabilir. Şüphesiz imanın yeri kalptir. Kalpler, ancak Allah'ı zikrederek huzur bulur.[39] Gönül dünyasında Allah sevgisi yer etmiş bir kimsenin üzerine ilâhî bir huzur iner. Böyle bir kimse, Kur'an'ın ifadesiyle "huzur bulmuş nefis" anlamında "nefs-i mutmainne" mertebesine yükselir. Böyle bir nefis sahibi de hem kendisini hem de Allah'ı razı ederek O'na kul olur ve cennetine girer. Gerçekte bir Müslüman'ın hayattaki en büyük gayesi, "Allah'ım, benim maksadım senin rızanı kazanabilmektir." şuuruna ermektir.

[36] MK17771 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XX, 246.
[37] D4263 Ebû Dâvûd, Fiten ve melahim, 2.
[38] HM12606 İbn Hanbel, III, 155; HM22490 İbn Hanbel, V, 248.
[39] Ra'd, 13/28.

AZİM ve SEBAT
MÜMİNİN AYIRICI VASFI

عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ:
أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: "أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ."

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah'a (sav), "Allah katında amellerin
en sevimlisi hangisidir?" diye soruldu.
Resûlullah, *"Az da olsa devamlı olanıdır."* buyurdu.
(M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216)

عَنْ عائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَصِيرٌ وَكَانَ يُحَجِّرُهُ مِنَ اللَّيْلِ فَيُصَلِّى فِيهِ فَجَعَلَ النَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلاَتِهِ وَيَبْسُطُهُ بِالنَّهَارِ فَثَابُوا ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! عَلَيْكُمْ مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللَّهَ لاَ يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا..."

عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنِى ابْنُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ، كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الْخَامَةِ مِنَ الزَّرْعِ، تُفِيئُهَا الرِّيحُ، وَتَصْرَعُهَا مَرَّةً وَتَعْدِلُهَا أُخْرَى، حَتَّى تَهِيجَ..."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَثَلُ الْمُنَافِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ الْعَائِرَةِ بَيْنَ الْغَنَمَيْنِ، تَعِيرُ فِى هَذِهِ مَرَّةً وَفِى هَذِهِ مَرَّةً لاَ تَدْرِى أَيَّهَا تَتْبَعُ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ:
"يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِى عَلَى دِينِكَ."

Hz. Âişe anlatıyor: “Resûlullah’ın (sav) bir hasırı vardı, gece (mescitte) onunla kendisine özel bir yer yapar ve içerisinde namaz kılardı. İnsanlar da ona uyarak onun kıldığı namazı kılmaya başladılar. Hz. Peygamber gündüz olunca hasırı (açar ve) sererdi. Bir gece insanlar yoğun biçimde mescide doluşunca onlara şöyle dedi: *‘Ey insanlar! Gücünüzün yeteceği amelleri yapın! Allah usanmaz ama siz usanırsınız!..’*”

(M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215)

Sa’d b. İbrâhim’in, Kâ’b b. Mâlik’in oğlundan naklettiğine göre, Kâ’b b. Mâlik şunları söylemiştir: “Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *‘Mümin taze ekin gibidir. Olgunlaşıncaya kadar rüzgâr onu eğip büker; bazen yere yatırır, bazen de doğrultur (ama o kırılmaz)...’*”

(M7094 Müslim, Sıfâtü’l-münâfikîn, 59)

İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Münafık iki sürü arasında dolaşan şaşkın bir koyun gibidir. Bir o sürüye karışır bir bu sürüye karışır, hangi sürünün peşinden gideceğini bilmez.”*

(N5040 Nesâî, Îmân, 31)

Enes’in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) sık sık şöyle derdi: *“Ey kalpleri (hâlden hâle) değiştiren (Allah’ım)! Kalbimi dinin üzere sabit kıl.”*

(T2140 Tirmizî, Kader, 7)

'Yakın akrabalarını uyar.' emri[1] gereğince gizli davet dönemi bitmiş ve Resûlullah İslâm'ı açıktan tebliğe başlamıştı. Onun bu davetine müşriklerin ilk tepkisi kendisini yalancılıkla,[2] mecnunlukla suçlamak[3] ve onunla alay etmek olmuştu. Ancak zamanla Resûlullah'a tâbi olanların sayısı artmaya başlamış ve bu durum müşrikler için tahammül edilemez hâle gelmişti. Bütün düzenlerini alt üst eden bu dinin daha fazla yayılmasına engel olmak için Mekkeliler hemen harekete geçmeye karar verdiler.

Önce sözünü dinler ümidiyle kendilerinin de sevip saydıkları ve önem verdikleri Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'le görüşüp yeğenine, putlarına ve kendilerine hakaret etmekten vazgeçmesi ve davet ettiği dinden dönmesi için nasihat etmesini istediler. Hz. Peygamber'i himayesinde bulunduran Ebû Tâlib durumu yeğenine anlattı, "Bana da, kendine de acı. Gücümün yetmeyeceği işleri bana yükleme!" diyerek bu davasından vazgeçmesini istedi. Resûlullah, amcasının bu isteğine –kendisine yardım etmekten vazgeçeceğini düşünmesine rağmen– davasında kararlı olduğunu gösteren şu cevabı verdi: *"Ey amca! Allah'a yemin olsun ki bu davamı terk etmem karşılığında sağ elime güneşi, sol elime de ayı koysalar, Allah dinini güçlendirinceye veya bu yolda canımı verinceye kadar asla bundan vazgeçmeyeceğim."* Onun bu kararlılığını gören Ebû Tâlib, bildiği yolda devam etmesini ve kendisinin de ona destek olacağını söyleyerek yeğenini teselli etti.[4]

Ebû Tâlib'le olan bu görüşmelerinden olumlu bir sonuç alamayan müşrikler, Resûlullah'a ve Müslümanlara karşı çeşitli hakaret, eziyet ve işkenceler yapmaya başladılar. Bir defasında Resûlullah (sav) Kâbe'nin gölgesinde dinleniyordu. Müşriklerin işkencelerine maruz kalan ashâbından Habbâb b. Eret ve arkadaşları onun yanına gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Bizim için Allah'tan yardım dileyemez misin? Bunların zulmünden kurtulmamız için Allah'a dua edemez misin?" demişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah onlara davalarından vazgeçmemeleri ve sebat göstermeleri için şöyle buyurdu: *"Sizden önceki ümmetler içinde öyle (mazlum) kişiler vardı ki müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzerine konulurdu*

[1] Şuarâ, 26/214.
[2] Enbiyâ, 21/5.
[3] Hicr, 15/6.
[4] HS2 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 101.

da başı iki kısma ayrılırdı. Bir başkasının da demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı da, bu işkenceler o mümini dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki, bu din kesinlikle tamamlanacaktır. Öyle ki biniti üzerinde bir kimse (tek başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Fakat sizler acele ediyorsunuz!"[5]

Hz. Peygamber'in amcasına bu denli kesin cevap verebilmesinin ve ashâbını teselli için anlattığı müminlerin bu derece direnebilmelerinin nedeni imanlarındaki kararlılıktı. Bu örnekler azmin en çarpıcı örnekleridir. Ancak azim ve sebat bir tür taassup, yani körü körüne bir şeye bağlılık demek değildir. Azim, dışarıdan gelen olumsuz şartlara karşı dirençli olma ve şartların değişmesi hâlinde dahi aynı azim ve sebatı gösterebilmektir.

Azim ve sebatın kaynağı inançlı olmaktır. Allah'a gerçek anlamda iman eden kişi ancak inancını koruma uğruna elinden geleni yapma azmini gösterebilir. İmandaki en küçük bir zayıflık kişinin özgüvenini kaybetmesine, hatta inandığı değerlerde şüpheye düşerek gevşemesine ve hidayeti yitirmesine bile neden olabilir. Müslümanlardan istenen dünya menfaatleri ve çekilen sıkıntılar karşısında değişken tutumlar sergilemeleri değil, ebedî olan âhirete imanları gereği, azim ve sabırla özgüvenlerini korumaları ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmalarıdır.

Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e gelinceye dek Allah'ın bütün elçileri, akıl ve basiretten yoksun kimseler tarafından aynı inkâr, zulüm ve işkencelerle karşılaşmışlardır. Ancak onlar bu sıkıntılar karşısında davalarıyla ilgili herhangi bir gevşekliğe ya da ümitsizliğe kapılıp vazgeçmek yerine Rablerine sığınıp O'ndan yardım dilemişlerdir.[6] Ateşe atılan Hz. İbrâhim'in son sözü, "Allah bana yeter. O ne güzel yardımcıdır."[7] olmuş, düşmanla karşılaşan taraftarlarının panikleyip yenildiklerini kabul etmeleri karşısında Hz. Musa, *"Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."* diyerek sebat göstermiştir.[8] Peygamberlerin kendilerine inananlarla birlikte Allah yolunda mücadele ederken takındıkları tavır Kur'an'da şöyle anlatılmıştır: *"Nice peygamber, arkasında Allah'a râm olmuş birçok insanla birlikte (O'nun yolunda) savaşmak zorunda kaldı. Onlar, Allah yolunda çektikleri sıkıntılardan dolayı ne korkuya kapıldılar, ne zayıf düştüler ve ne de kendilerini (düşman önünde) küçük düşürdüler. Allah sabredenleri sever."*[9]

Allah Resûlü de risâletini tebliğe başladığı ilk günden itibaren bu görevin son anına kadar azmini devam ettirmiştir. İki büyük destekçisi eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'i kaybetmenin üzüntüsünü üzerinden ata-

5 B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
6 Âl-i İmrân, 3/147.
7 İF6/399 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 399.
8 Şuarâ, 26/61-62.
9 Âl-i İmrân, 3/146.

mamışken tebliğ için Tâif'e giden Resûlullah, buradaki kötü karşılamaya, taşlanmasına ve ayaklarının kanlar içinde kalmasına rağmen sebatını bozmamış ve ümitsizliğe düşmemişti. Uhud'da ise yaralanması ve etrafında çok az insan kalması bile hezimet anında büyük bir kararlılıkla ashâbını toplayıp bu yenilgiyi zafere dönüştürmesine engel olamamıştı. Huneyn'de düşmanın pususu karşısında panik olan Müslümanlara Kur'an'ın ifadesiyle, yeryüzü bütün genişliğine rağmen dar geldiği[10] anda Allah Resûlü hem düşman üzerine yürümüş hem de ashâbına kabilelerinin isimleriyle seslenerek toparlanmalarını sağlamıştı.[11] Yine Hz. Peygamber'in müttefik güçlere karşı giriştiği oldukça sıkıntılı geçen Hendek Savaşı'nda verilen mücadeledeki kararlı tavrı da Kur'an'da Müslümanlar için güzel bir örnek olarak sunulmuştur.[12] Risâlet görevinde pek çok sıkıntı ve zorlukla karşılaşan Hz. Peygamber, kimi zaman bu şekilde sıkıntılara katlanarak kimi zaman da değişik stratejiler belirleyerek amacına ulaşmak için mücadelesini sürdürmüştür. Bu bağlamda önce Habeşistan'a, daha sonra da Medine'ye yapılan hicretler anlamlıdır. Zira yapılan bu hicretler Müslümanlar için sıkıntılardan kaçış olmaktan ziyade davanın tamamlanması yolunda atılan stratejik birer adımdır.

Mümin insan, iman konusundaki azim ve sebatını ibadetlerinde de devam ettirmekle yükümlüdür. Yüce Allah'ın, *"Allah'a kulluk et ve O'na kullukta kararlı ol."*[13] emri, Hz. Peygamber'in şahsında ilkeli ve sebat içerisinde davranmak her mümin için bir hayat tarzı olarak sunmaktadır. Çünkü Allah'a kulluk, iman ve amelden oluşan bir bütündür. *"Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et."*[14] ve *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."*[15] emirleri de yine onun şahsında bütün Müslümanlara ibadetlerde devamlılığı salık vermektedir. Hz. Peygamber, "Allah katında amellerin en sevimlisi hangisidir?" sorusunu, *"Az da olsa devamlı olanıdır."*[16] şeklinde yanıtlamış, kendisi ibadetlerinde devamlılığa özen göstererek inananlara örnek olmuş ve bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda gecesini gündüzünü ibadetle geçiren sahâbî Abdullah b. Amr'a yaptığı tavsiyeler ibadetlerde sürekliliğin önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Bir gün Allah Resûlü ona, *"Gündüz oruç tuttuğun, gece ibadetle meşgul olduğun kulağıma geldi, gerçekten öyle mi?"* diye sordu. Abdullah b. Amr, "Evet, Allah'ın Resûlü! (böyle yapıyorum)" diye cevapladı. Efendimiz, *"Böyle yapma. Bazen oruç tut, bazen da tutma. Gece ibadet et ama uykunu da al. Çünkü vücudunun sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, hanımının sende hakkı var,*

10 Tevbe, 9/25.
11 VM3/898 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 898; HS5/113 İbn Hişâm, *Sîret*, 5, 113.
12 Ahzâb, 33/21.
13 Meryem, 19/65.
14 Tâ-Hâ, 20/132.
15 Hicr, 15/99.
16 M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216.

misafirlerinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü her iyiliğe on kat sevap verilecektir. Bu da yılın tamamını oruçlu geçirmiş olmaktır." buyurdu. Abdullah b. Amr gücünün kuvvetinin yerinde olduğunu daha fazlasını da yapabileceğini söylediğinde ise ona, Dâvûd Peygamber gibi bir gün oruç tutup bir gün tutmamak suretiyle yılın yarısını oruçlu geçirmesini tavsiye etti.[17] Hz. Peygamber'in bu uyarılarla dikkat çekmek istediği nokta ibadetlerde ölçülü olunması, az bile olsa devamlılığın sağlanması ve kararlı davranılmasıdır. Aksi takdirde Abdullah b. Amr'ın yaşlandığında düştüğü duruma düşmek kaçınılmaz olabilir. Gençken güç yetirebildiği bu kadar çok nafile ibadeti yaşlandığında yapamaz hâle geldiğinde Abdullah b. Amr'ın, "Keşke ben, Resûlullah'ın bana göstermiş olduğu o kolaylığı kabul etseydim. Bakın işte; şimdi yaşlandım ve zayıf düştüm." diyerek hayıflandığı nakledilmektedir.[18] Abdullah b. Amr'ın düştüğü bu duruma düşmemek ve ibadetlerde devamlılığı sağlayabilmek için de Resûlullah'ın şu tavsiyesi daima dikkate alınmalıdır: *"Ey insanlar! Gücünüzün yeteceği amelleri yapın! Allah usanmaz ama siz usanırsınız!"*[19]

Azimle davranmak ve sebat göstermek, yüksek bir karakter gerektirir. Mümin insan bu karaktere sahip olmalıdır. İnsan hayatta pek çok sıkıntılarla karşılaşabileceği gibi çok rahat ve refah dönemleri de yaşayabilir. Nitekim Kur'an'da Allah'ın çeşitli vesilelerle kullarını deneyeceği ifade edilmektedir. Bu tür imtihanlara sabredenler müjdelenirken[20] Allah'tan bir nimet geldiğinde şımararak Allah'tan yüz çevirmek de ölçüyü kaçırmak olarak nitelendirilmiş ve bu şekilde istikrarsız davrananlar eleştirilmiştir. *"İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken gerek otururken gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir."*[21] Müslüman kişi her iki durumda da ölçülü ve dengeli davranmalı, sıkıntılar karşısında eğilip bükülse de doğrulmayı ve olgunlaşmayı bilmeli ve azim ve sebatını kaybetmemelidir. Hz. Peygamber de müminden beklenen bu karakteri şöyle örneklendirmiştir: *"Mümin taze bir ekin gibidir. Olgunlaşıncaya kadar rüzgâr onu eğip büker; bazen yere yatırır, bazen de doğrultur (ama o kırılmaz)..."*[22] Allah Resûlü, *"Münafık iki sürü arasında dolaşan şaşkın bir koyun gibidir. Bir o sürüye karışır bir bu sürüye karışır, hangi sürünün peşinden gideceğini bilmez."*[23] diyerek de sebatsızlığı ve tereddüdü münafığın özelliği olarak anlatmaktadır. Nitekim

[17] B1975 Buhârî, Savm, 54.
[18] B1975 Buhârî, Savm, 54.
[19] M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215.
[20] Bakara, 2/155.
[21] Yûnus, 10/12.
[22] M7094 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 59.
[23] N5040 Nesâî, Îmân, 31.

Kur'an'da da aynı şekildeki ilkesizlik ve çelişkili davranmak münafıkların ortak özelliği olarak dile getirilmiştir.[24]

Azim ve sebat, iman ve ibadetlerde olduğu kadar insanlarla ilişkilerde de Müslüman'ın en temel tutumlarından biri olmalıdır. Çünkü mümin, imanı ve ameliyle uyumlu bir hayat yaşadığı takdirde Allah'ın rızasına nail olacaktır. Gerektiğinde imanı için canını ortaya koyabilen, ibadetlerini bir ölçü içerisinde şuurla yerine getiren Müslüman'ın insanlarla ilişkilerinde de aynı derecede ölçülü ve tutarlı olması beklenir. Menfaat elde etmek amacıyla insanlarla ilişkilerinde çelişkili ve tutarsız davranışlar sergilemesi olgun bir Müslüman'a yakışmaz. Böyle bir tavır ancak münafık tavrıdır. Bu nedenledir ki Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber'in şahsında bütün Müslümanlardan dosdoğru olmalarını istemiştir.[25]

Yüce Allah, Elçisi'ni sıkıntılara karşı sabırlı olmaya çağırarak teskin etmiş,[26] zorluklar karşısında dirençli olması için kendinden önceki ulü'l-azm (azim ve sebat sahibi) peygamberler gibi sabretmesini tavsiye etmiştir.[27] Zira sabır, istikrarı koruyabilmenin en temel yoludur. Sabır, kişinin musibetler karşısında sızlanmayıp güçlü olması, tahammül etmesi, kendisini tutması, sakin olmasıdır. İnsanın karşılaşabileceği zorluklara ve olumsuzluklara karşı dayanıklı olmayı, direnmeyi, metaneti, azmi ve cesareti ifade eder. Sabrın bu gücünden dolayı Kur'an'da Müslümanlara sabretmelerinin yanı sıra sabırda yarışmaları tavsiye edilmiştir.[28] Müslüman inancı ve yaşantısında istikrarı elden bırakmamalı ve bunun için de Hz. Peygamber'in sık sık yaptığı gibi, *"Ey kalpleri (hâlden hâle) değiştiren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl."*[29] diye dua etmelidir.

Aynı şekilde azim, sebat ve sabır için Allah'tan şu dua ile yardım dilemelidir: *"Ey Rabbimiz! Bize zorluklara tahammül gücü (sabır) ver, adımlarımızı sağlam kıl ve hakikati inkâr eden bu topluma karşı bize yardım et!"*[30]

[24] Tevbe, 9/45.
[25] Hûd, 11/112.
[26] Neml, 27/70; Kâf, 50/39.
[27] Ahkâf, 46/35.
[28] Âl-i İmrân, 3/200.
[29] T2140 Tirmizî, Kader, 7.
[30] Bakara, 2/250.

SABIR
VAROLMA MÜCADELESİ

عن أَبِى مَالِكٍ الأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...الصَّلاَةُ نُورٌ، وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ، وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ..."

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Namaz bir nurdur, sadaka bir burhandır, sabır bir ışıktır..."
(M534 Müslim, Tahâret, 1)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ تَبْكِى عِنْدَ قَبْرٍ، فَقَالَ: "اتَّقِى اللَّهَ وَاصْبِرِى"، قَالَتْ: إِلَيْكَ عَنِّى، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبْ بِمُصِيبَتِى، وَلَمْ تَعْرِفْهُ. فَقِيلَ لَهَا: إِنَّهُ النَّبِيُّ ﷺ . فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَّابِينَ. فَقَالَتْ: لَمْ أَعْرِفْكَ. فَقَالَ: "إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الأُولَى."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِى يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْمُؤْمِنُ الَّذِى يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُؤْمِنِ الَّذِى لاَ يُخَالِطُ النَّاسَ وَلاَ يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ."

عَنْ أبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ نَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا عِنْدَهُ قَالَ: "... مَنْ يَصْبِرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ مِنْ عَطَاءٍ خَيْرٌ وَأَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ."

Enes b. Mâlik (ra) anlatıyor: “Hz. Peygamber (sav) bir kabrin başında ağlamakta olan bir kadına rastladı ve *‘Allah’tan kork ve sabret.’* dedi. Kadın, “Git başımdan, başıma gelen musibeti sen yaşamadın!” diye cevap verdi. Hz. Peygamber’i tanımıyordu. Kendisine, onun Peygamber (sav) olduğu söylendi. Bunun üzerine kadın Hz. Peygamber’in (sav) kapısına gitti, kapıda bekleyen herhangi bir görevli de yoktu. (Peygamber’in yanına girdi ve); “Seni tanıyamadım.” dedi. Peygamber Efendimiz de, *‘Sabır, ancak (musibetin) ilk başa geldiği anda (olmalı)dır.’* buyurdu.

(B1283 Buhârî, Cenâiz, 31; M2140 Müslim, Cenâiz, 15)

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *“Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisine hâkim olandır.”*

(M6643 Müslim, Birr, 107)

İbn Ömer’den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *“İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların eziyetlerine sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük ecre nail olur.”*

(İM4032 İbn Mâce, Fiten 23; HM5022 İbn Hanbel, II, 44)

Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledildiğine göre, ensardan bazı kimseler Resûlullah’tan (sav) (bir şeyler) istediler. O da verdi. Sonra tekrar istediler. Allah Resûlü de yanındakiler bitinceye kadar verdi ve şöyle buyurdu: “*...Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir.*”

(M2424 Müslim, Zekât, 124)

İslâm'ı seçtiği için Mekke'de putperestlerin fizikî baskılarına maruz kalanlardan biri de Habbâb b. Eret idi. Mesleği demircilik olan Habbâb, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmesi için bazen çöldeki kızgın taşlar üzerinde işkenceye tâbi tutuluyor, bazen de kor ateşte iyice ısıtılan demir parçaları sırtında soğutuluyordu.[1] Öyle ki sırtındaki bu işkence izlerini yıllar sonra bir münasebetle halife Hz. Ömer'e gösterecekti.[2] Habbâb'ın maruz kaldığı fizikî baskılar öyle bir hâl almıştı ki o ve aynı durumdaki birkaç sahâbî bir gün Hz. Peygamber'e (sav) gelip, "(Bu zulümden kurtulmamız için) Allah'ın yardımını istemeyecek misin, bizim için O'na dua etmeyecek misin?" diyerek yakınmışlardı. O esnada cübbesini yastık yaparak Kâbe'nin duvarına dayanmış, dinlenmekte olan Resûlullah (sav) bunları duyunca bir anda mübarek yüzleri kızarıverdi ve onlara şu telkinde bulundu: "*Geçmiş ümmetler içinde öyle kimseler vardı ki, kemiklerinin üstündeki et ve siniri demir tarak ile taranırdı da bu (işkence) onu dininden çeviremezdi. Yine başının tam ortasına bir testere konulur, başı ikiye bölünürdü de, bu (işkence) onu dininden çeviremezdi. Allah bu dini mutlaka kemale erdirecektir. O kadar ki, bir bineği üzerinde bir kimse (yalnız başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayarak yolculuk edebilecektir.*"[3]

Bela ve musibetlere karşı direnç göstermek demek olan sabır, müminlerin hayatları boyunca en çok ihtiyaç duydukları erdemlerden biridir. Her şeyden önce sabır, tam anlamıyla iman edebilmenin ve bu imanı koruyabilmenin ilk şartıdır. Sabır, İslâm'ın on üç yıl süren Mekke döneminin en bariz vasfıydı. Sabır, İslâm'ı seçen Habbâbların, Ammârların, Bilâllerin her türlü baskı ve işkencelere rağmen imanlarını koruma mücadelesiydi. Belki de bu yüzden Hz. Peygamber, "İman nedir?" sorusuna, "*Sabırlı ve hoşgörülü olmak*" diyerek cevap vermişti.[4] Bu yüzden Abdullah b. Mes'ûd, sabrı "imanın yarısı" saymıştı.[5] Hz. Ali ise sabrı, vücuttaki başa benzetmişti. Nasıl ki, başsız bir vücudun yaşaması mümkün değilse, sabır olmaksızın imanın kemale ermesi de imkânsızdı.[6]

Musibetlere karşı daima sabrı tavsiye eden Peygamber Efendimiz bir gün bir kabrin başında ağlamakta olan bir kadına rastlamış ve *"Allah'tan*

[1] ST3/165 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 165.
[2] İM153 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[3] B3852 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 29; B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
[4] HM19655 İbn Hanbel, IV, 386.
[5] NM3666 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1374 (2/446).
[6] MA21031 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 469; MŞ30430 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Îmân ve rü'yâ, 6.

kork ve sabret." buyurmuştu. Hz. Peygamber'i tanımayan kadın, "Git başımdan, başıma gelen musibeti sen yaşamadın!" diye cevap vermişti. Ancak kendisine öğüt verenin Resûlullah olduğunu öğrenince özür dilemek için onun kapısına gitmişti, kapıda bekleyen herhangi bir görevli de yoktu. (Peygamber'in yanına girdi ve) "Seni tanıyamadım." dedi. Peygamber Efendimiz de, '*Sabır, ancak (musibetin) ilk başa geldiği anda (olmalı)dır.*' buyurdu.[7] Asıl olan sıkıntı ile ilk yüzleşildiği anda sabretmek, yaranın acısı daha sıcakken sabırlı davranabilmektir.

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Namaz bir nurdur, sadaka bir burhandır, sabır bir ışıktır...*"[8] Bir bakıma sabır, hayatın çilesine karşı tahammül göstermektir. Mümin onun sayesinde doğru ile yanlışı ayırt edebilecek, günahlara karşı doğruların yanında yerini alabilecek ve imanın tadını tadabilecektir. Belki de bu yüzden Hz. Peygamber, Allah'a iman edip onu tasdikten ve cihaddan sonra en üstün erdem olarak sabrı ve hoşgörüyü zikretmiştir.[9]

Peygamber Efendimizin yeğeni Abdullah b. Abbâs'ın da müminin silahı olarak nitelendirdiği sabır,[10] elbette sadece musibetlere karşı dayanmayı ifade etmez. Allah'ın farz kıldıklarını yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmak da sabır ister. Zira bir mümin, ibadetine başlamadan önce niyet ve ihlâsını koruma; ibadet esnasında Allah'tan gafil olmama, ibadetten sonra ise riyaya kapılmama hususunda sabırlı olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm Allah rızasını umarak sabredip, namazı dosdoğru kılıp hayırlı işler yapanlara, sabırlarına karşılık cennet vaad etmiş,[11] dünya uğruna âhireti feda etmeyip sabredenlerin en güzel şekilde mükâfatlandırılacaklarını bildirmiştir.[12]

İmanın kemale ermesini sağlayacak ibadetlerin yapılabilmesi de sabra bağlıdır. Meselâ, oruçla sabır o kadar özdeşleşmişti ki, Peygamberimiz "*...Oruç sabrın yarısıdır...*" demiş,[13] Ramazan'ı da "*sabır ayı*" olarak isimlendirmiştir.[14]

Benzer şekilde namaz da çokça sabır ve sebat gerektiren bir ibadettir. Nitekim Allah Teâlâ, "*Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin.*"[15]buyuruyor, Kur'an'da müminlerden ısrarla namazlarına devam etmeleri isteniyor.[16] Yani Allah'ın rızasını arzulayanlar, ta'dîl-i erkâna riayet etme[17] ve şeytanın ayartmasına kapılmama hususlarında sabırlı davranarak namazlarını eda etmelidirler.

Aynı şekilde hac ibadeti de aslında tam anlamıyla bir sabır gösterisidir. Öyle ki, izdiham içerisinde yerine getirilen hac ibadeti esnasında her

[7] B1283 Buhârî, Cenâiz, 31; M2140 Müslim, Cenâiz, 15.
[8] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[9] HM23094 İbn Hanbel, V, 319.
[10] DF6787 Deylemî, *Firdevs*, IV, 267.
[11] Ra'd, 13/22-24.
[12] Nahl, 16/96.
[13] T3519 Tirmizî, Deavât, 86; DM679 Dârimî, Tahâret, 2.
[14] D2428 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 54; İM1741 İbn Mâce, Sıyâm, 43.
[15] Bakara, 2/45.
[16] Tâ-Hâ, 20/132.
[17] BŞ9685 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 115.

türlü sıkıntıyı göze alan hacılar birbirlerine hitap ederken "Hacı, sabır!" demeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Bu durum dualar için de geçerlidir. Peygamberimiz, dua eden bir müminin acele etmediği, sabredip aceleci davranmadığı müddetçe duasının kabul edileceğini haber vermiştir.[18]

Allah'ın salih kulları arasına girmek isteyen Müslümanlar da sabrı ön planda tutmalıdır. Resûlullah (sav) Allah'ın rızasına ermek için sabretmekle emrolunmuştur.[19] Sevgili Peygamberimiz hayatın her alanında sabırlı davranarak müminlere örnek olmuştur. Olgun insanın özellikleri olan zühd ve hilm gibi kavramlar da özü itibariyle sabrın bir sonucudur. Sabır, aklın ve dinin gerektirdiği şekilde nefsi zapt etmektir.[20] Savaşta düşmana karşı direnmek ve gözü pek davranmak anlamına gelen şecaat, hayatın şatafatına dalmamayı gerektiren zühd ve öfkeyi yutup yumuşak huylu davranmayı ifade eden hilm sabra dayanmaktadır.[21]

Sabrın en çok gerektiği yerlerden bir diğeri de düşman karşısında sabredebilmektir. Hz. Peygamber ashâbına, *"Ey İnsanlar, düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin ve Allah'tan afiyet isteyin. Eğer onlarla karşılaşırsanız sabredin..."* buyurmuş ve[22] korkuya kapıldıklarında ashâbı toplayarak onlara sabırlı ve sakin olmalarını öğütlemiştir.[23] Hz. Peygamber, sırf Allah rızası için düşmandan kaçmayarak sabırla savaşanların, borç hâriç diğer günahlarının affolunacağı müjdesini vermiştir.[24] Kur'an'da da düşman karşısında müminlerin sabırlı olmaları ve sebat göstermeleri emredilmiş[25] ve bu esnada Allah'tan sabır dileyenler örnek olarak gösterilmiştir.[26] Allah, sabreden, takva sahibi kullarına yardımını indirecektir.[27]

Müminler, diğer insanlarla ilişkilerinde, hoşlarına gitmeyen, hatta zorlarına giden tatsız bir hadiseyle karşılaştıklarında hemen öfkelenmek yerine serinkanlı ve sabırlı davranmalıdırlar. Nitekim Hz. Peygamber Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetleri paylaştırdığında, İslâm'a ısınmaları için uğraştığı bazı kimselere fazla mal vermişti. Bunu gören ensardan bir kişi de öfkesine hâkim olamayarak hemen, "Vallahi, Bu, adaletin gözetildiği ve Allah rızasının hedeflendiği bir paylaştırma değildir!" demişti. Bunu duyan Resûlullah'ın (sav) kızgınlıktan mübarek yüzünün rengi değiştiğinde sabretmesi gerektiğini şu cümlelerle ifade etmişti: *"Allah ve Resûlü de adaletli davranmayacaksa kim âdil olacak! Allah, Musa'ya rahmet etsin. Bundan daha fazla eziyete uğramıştı da o bunlara sabretmişti."*[28]

Yine bir keresinde İslâm'a henüz yeni girmiş olan Akra' b. Hâbis[29] zemini kum ve toprakla kaplı mescitte küçük abdestini bozunca, bu görgü-

[18] B6340 Buhârî, Deavât, 22; T3387 Tirmizî, Deavât, 12.
[19] Müddessir, 74/7.
[20] RM8 İsfehânî, *Müfredât*, s. 839.
[21] İDS11 İbn Kayyim, *İddetü's-sâbirîn*, s. 11.
[22] M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20.
[23] D2560 Ebû Dâvûd, Cihâd, 49.
[24] M4880 Müslim, İmâre, 117.
[25] Âl-i İmrân, 3/200.
[26] Bakara, 2/250, Âl-i İmrân, 3/147.
[27] Âl-i İmrân, 3/125.
[28] B3150 Buhârî, Farzu'l-humus, 19; M2447 Müslim, Zekât, 140.
[29] İF1/323 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 323.

süzlük karşısında sahâbîler ona derhâl müdahale etmek istemişlerdi. Fakat ashâbına daima sabrı tavsiye eden Allah Resûlü, onu bırakmalarını istedikten sonra Akra'yı yanına çağırdı ve *"Bu ev, sadece Allah'ı zikir ve namaz için inşa edildi. Bundan dolayı burada abdest bozulmaz."* diyerek ona yaptığı bu işin yanlışlığını izah etti.[30] Akra' Hz. Peygamber'in sabırlı tavrını ve ona karşı minnet duygularını, "Anam babam ona feda olsun, Hz. Peygamber bana ne sövdü, beni ne azarladı, ne de dövdü." diyerek ifade etmiştir.[31]

Merhamet Elçisi aynı şekilde görgüsüz ve cahil bedevîlerin kabalıklarına dahi sakin ve sabırlı bir tavırla karşılık vermişti. Bir keresinde bunlardan biri Efendimizin elbisesinden o kadar şiddetle asılmıştı ki kalın ipten dokunan ridası boynunda iz bırakmıştı. Bir yandan da, "Allah'ın sana bahşettiği mallardan bana da vermelerini emret." demişti. Hz. Peygamber ise, böylesine bir saygısızlığa bile sabretmiş ve ona istediklerinin verilmesini emretmişti.[32]

Hz. Peygamber, sabrın tükenme noktasına geldiği anlardan biri olan öfkeden de sakınmalarını müminlere öğütlemiş, böyle bir durumda öfkelerini yenmenin faziletini her fırsatta anlatmıştı. Nitekim o, "Bana tavsiyede bulun." diyen sahâbeden birine, *"Öfkelenme!"* demiş, adam defalarca aynı soruyu sormuş, Resûlullah (sav) da her defasında aynı cevabı vermiştir.[33]

Öfkelenen şahsın, karşısındakini istediği şekilde cezalandırabilecek bir konumdayken öfkesini yutup sabredebilmesi son derece önemlidir.[34] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de öfkesine hâkim olanları cennet nimetleriyle müjdelemiştir.[35] Başka bir deyişle kızgınlık anında sabırlı olabilmek, Kur'an'ın ifadesiyle, "kötülüğü en güzel şekilde önlemek"[36] anlamını taşır.[37] Benzer şekilde Resûlullah (sav), *"Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisine hâkim olandır."* buyurmuş,[38] öfke anında şeytanın ayartmasından Allah'a sığınmasını tavsiye etmiştir.[39] Muhtemelen sabretmeyi kolaylaştıracağından dolayı o, öfkelenen birinin ayaktaysa oturmasını, kızgınlığı dinmediyse uzanmasını tavsiye etmiştir.[40]

Haksızlığa veya iftiraya uğrama, sözlü veya fiilî saldırılara maruz kalma gibi durumlarda kişinin haklarını savunmasının yanı sıra, sabır ve metanet içerisinde olması çok önemlidir. Kendisine atılan çirkin iftira karşısında, günlerce ağlayan Hz. Âişe'nin de sabretmekten başka çaresi yoktu. Henüz kendisinin günahsız olduğunu bildiren âyetler inmemişti ve şöyle demişti: "Vallahi aramızdaki durumu, Yusuf'un babası Yakub'un (o sıkıntı içinde) söylediği şu sözden (daha güzel) anlatan başka bir örnek bulamıyorum. O

[30] HM10540 İbn Hanbel, II, 503; B220 Buhârî, Vudû', 58.
[31] HM10540 İbn Hanbel, II, 503.
[32] B3149 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.
[33] B6116 Buhârî, Edeb, 76.
[34] D4777 Ebû Dâvûd, Edeb, 3; İM4186 İbn Mâce, Zühd, 18.
[35] Âl-i İmrân, 3/133-134.
[36] Fussilet, 41/34.
[37] BS13582 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 68.
[38] M6643 Müslim, Birr, 107; B6114 Buhârî, Edeb, 76.
[39] B6048 Buhârî, Edeb, 44; M6646 Müslim, Birr, 109.
[40] D4782 Ebû Dâvûd, Edeb, 3.

şöyle demişti: *"Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır."*[41] Gerçekten de Allah Hz. Âişe'nin tertemiz olduğunu bildiren âyetleri göndermekle ona en büyük yardımı yapmıştı.[42]

Hz. Peygamber gerek ashâbına, gerekse genel olarak bütün ümmetine toplum içerisinde sabrı tavsiye etse de bazı durumlarda sabretmek o kadar kolay değildir. Buna rağmen Hz. Peygamber, *"İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların eziyetlerine sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük ecre nail olur."* buyurarak[43] bir Müslüman'ın hoşuna gitmese de diğerlerinin tavırlarına sabretmesi gerektiğini vurgulamıştı.

Hz. Peygamber'in hayatı tam anlamıyla sabırla örülmüştür. O, çocukluğundan itibaren nice zorluklara göğüs germiştir. Her şeyden önce, henüz dünyaya gelmeden babasını, küçük yaşta annesini kaybetmiş, en zor zamanlarında yardımcısı olan sevgili eşi Hz. Hatice'nin ölüm acısını yaşamış ve Hz. Fâtıma hâriç bütün çocuklarını toprağa vermiştir. Ama o, bütün bu musibetlere karşı hep sabretmiştir.

Öte yandan Resûlullah (sav), Mekkelileri toplayıp da onları Allah'ın birliğine davet ettiği günde, en yakınlarından biri olan ve belki de ona en önce inanması beklenen amcası Ebû Leheb'in alaycı sözleriyle karşılaşmıştı. "Helâk olasıca!" diyordu Ebû Leheb, "Bizi bunun için mi topladın buraya?"[44] Benzer şekilde müşrikler de her fırsatta Allah Resûlü'nü aşağılayan sözler söylüyorlar, onu davasından vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Hz. Peygamber, belki Allah'ın birliğine inanırlar diye Tâif'e gitmiş fakat kendini bilmez insanlar tarafından taşlanmıştı. Bazı sahâbîler, Sakîf kabilesine karşı beddua etmesini istemesine rağmen Hz. Peygamber sabrederek beddua yerine, *"Allah'ım, Sakîf'e hidayet et."* duasında bulunmuştu.[45] Nihayetinde Mekkeli müşrikler onu öldürmeye bile teşebbüs etmiş ve öz yurdundan hicret etmek zorunda bırakmıştı. Hz. Peygamber, İslâm'ı tebliğden geri durmamış, yılgınlık göstermemiş, inkâr edenlerin de bir gün hidayete erecekleri umuduyla sürekli sabrı tercih etmişti.

Aslında sabır, azim ve irade sahibi peygamberlerin yoludur.[46] Sabır, Hz. İsmâil'in, kendisini kurban etmek isteyen babasına olan teslimiyeti,[47] Yusuf'u yitirmiş Yakub'un "sabr-ı cemîl" tesellisi,[48] Eyyub'un yıllarca yaşadığı hastalığının tedavisidir.[49] Hz. Peygamber'in hayat stratejisi, Mekke'de işkenceye, ablukaya, hicrete tahammül; Medine'de ise cihada, zafere ve sevgi toplumunu inşaya vesiledir.

41 Yûsuf, 12/18; B4141 Buhârî, Meğazî, 35.
42 Nûr, 24/11-19.
43 İM4032 İbn Mâce, Fiten 23; HM5022 İbn Hanbel, II, 44.
44 M508 Müslim, Îmân 355.
45 T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.
46 Ahkâf, 46/35.
47 Sâffât, 37/102.
48 Yûsuf, 12/18.
49 Enbiyâ, 21/83-84; Sa'd, 38/41-44.

Hayatın kıtlık, yoksulluk, açlık ve hastalık gibi imtihanlarında sabretmek Peygamber sünnetidir. Elindekilerle yetinmesini bilen ve Allah'a tevekkülü elden bırakmayan Resûlullah (sav) zamanın zor ekonomik koşulları karşısında bizzat kendisi sabrederek ashâbına örnek olmuştur. Birbiri ardına üç gün buğday ekmeği yediği vaki olmayan Allah Resûlü,[50] çevresindekilere hayatın zorluklarına karşı sabretmelerini öğütlemiştir. Bir keresinde Resûlullah (sav) Medineli bazı Müslümanlara maddî yardımda bulunmuştu. Onlar tekrar tekrar isteyince Peygamberimiz yine vermiş fakat nihayetinde yanındaki eşyalar tükenmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Şayet yanımda bir mal olsaydı onu sizden esirgeyerek yanımda tutmazdım. Ama kim iffetli olmak isterse Allah ona iffet bahşeder. Kim bunlara tenezzül etmezse Allah onu zenginleştirir. Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir."*[51]

Netice olarak Peygamberimizin yaşadıklarından ve Müslümanlara tavsiyelerinden de anlaşıldığı gibi sabır, hayatın her alanında Müslüman'ın rehber edinmesi gereken bir erdemdir. Efendimizin ifadesiyle sabır (müminin yolunu aydınlatan) bir ışıktır.[52] Bu itibarla Allah'a kulluk etmede, emirlerine uyup yasaklarından sakınmada ve nefsin isteklerine karşı direnmede hep sabrı ilke edinmek gerekir. Müslüman, yaşadığı felâketlere karşı sabredebilmeli, hayatın zorluklarına karşı direnebilmeli ve önüne çıkan engelleri sabırla aşabilmelidir. Şu var ki, bu engeller zannedildiği gibi sadece zorluklarla sınırlı değildir. Allah'a kullukta en büyük ve aşılması en zor engeller sadece zorluklar değil aksine bolluklardır. Bu durumda sabır, hiç bitmeyecekmiş gibi akıp giden dünya hayatının süslü ve çekici nimetlerinin cazibesi karşısında kendini kaybetmeden imanı koruyabilmek, istikamet üzere yaşamaya devam edebilmektir. Abdurrahman b. Avf'ın şu sözü bu durumu en iyi şekilde özetlemektedir:

"Resûlullah (sav) ile beraber zorluklarla imtihan edildik ve sabrettik. Hz. Peygamber zamanından sonra ise bollukla imtihan edildik, fakat sabredemedik."[53]

Sabır, haksızlığa boyun eğmek ve tepkisiz kalmak demek değildir. Asıl sabır, dünyanın süsü, nefislerin ayartması ve bâtıl yolda olanların çokluğuna rağmen hayır yapmak, hakkı söylemek ve bu uğurda karşılaşılan zorluk ve sıkıntılara dayanmaktır.[54] Başka bir deyişle sabır, zillete razı olup hiçbir şey yapmamak değil, bu duruma düşmemek için baştan tedbir almaktır. Örneğin cehalet zilletine düşmemek için ilim yolundaki güç-

[50] M7458 Müslim, Zühd, 33.
[51] M2424 Müslim, Zekât 124.
[52] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[53] T2464 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
[54] Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6081.

lükleri göğüslemek; düşman çizmesinin altında ezilmemek için savaşın sıkıntılarına katlanmak gerçek anlamda sabırdır. Öte yandan Hz. Peygamber, Müslümanlardan birinin bir kötülük gördüğünde eliyle, yapamıyorsa diliyle düzeltmesini, bu da mümkün değilse en azından kalbiyle reddetmesini istemiştir.[55]

Lokman'ın (as) oğluna verdiği şu öğüt hepimiz için yapılmıştır: "*Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.*"[56]

[55] M177 Müslim, Îmân, 78.
[56] Lokman, 31/17.

HAYÂ
İSLÂM AHLÂKININ ÖZÜ

حَدَّثَنَا أَبُو مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلاَمِ النُّبُوَّةِ الأُولَى: إِذَا لَمْ تَسْتَحى فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ."

Ebû Mes'ûd'un naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şayet utanmıyorsan, dilediğini yap!"
(B6120 Buhârî, Edeb, 78)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ."

عَنْ أنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ لِكُلِّ دِينٍ خُلُقًا. وَخُلُقُ الْإِسْلَامِ الْحَيَاءُ."

عَنْ أنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا كَانَ الْفُحْشُ فِى شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ، وَمَا كَانَ الْحَيَاءُ فِى شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ."

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِى مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ،
أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İman, yetmiş küsur parçadır. Hayâ da imandan bir parçadır."*

(M152 Müslim, Îmân, 57)

Enes (b. Mâlik)'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) söyle buyurmuştur: *"Her dinin (kendine özgü) bir ahlâkı vardır; İslâm ahlâkı(nın özü) hayâdır."*

(İM4181 İbn Mâce, Zühd, 17)

Enes (b. Mâlik)'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Arsızlık nerede ve kimde olursa olsun çirkinleştirir; hayâ ise nerede ve kimde olursa olsun zarifleştirir"*

(T1974 Tirmizî, Birr, 47)

Selmân'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Yüce Rabbiniz hayâ sahibi ve cömerttir. Kulu (dua etmek için) O'na ellerini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."*

(D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23)

Mescid-i Nebevî'de büyük bir kalabalık vardı. Zeyneb bnt. Cahş ile dünya evine giren Allah Resûlü'nün düğün yemeğine davetliydi herkes. Kendilerine ikram edilen et ve ekmeği yiyenler oradan ayrılıyor, onların yerine yenileri geliyordu. Bütün davetliler yemeklerini bitirdiğinde Resûlullah sofranın kaldırılmasını istedi. Ancak vaktin ilerlemesine aldırış etmeyen bir grup insan evdeki sohbete devam ediyor, Allah Resûlü ile eşi Zeyneb'in yalnız kalmasına müsaade etmiyorlardı. İnsanları kırmaktan hoşlanmayan Resûlullah ise ağırdan alan bu sahâbîleri incitmek istemiyor, kâh oturup kalkarak kâh odayı terk ederek, rahatsızlığını onlara hâliyle fark ettirmeye çalışıyordu. Odasına girmek üzere geldiğinde üç kişinin hâlâ oturmakta olduğunu gördü ve onlar gidinceye dek bekledi. Herkes dağıldıktan sonra tekrar odasına gelen Allah Resûlü, içeriye girer girmez, *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte, fakat o (size bunu söylemekten) hayâ etmektedir. Ama Allah, hakkı söylemekten hayâ etmez..."*[1] diye başlayan hicap âyeti nâzil oldu.[2]

Sözlükte "utanmak, çekinmek" anlamlarına ve Türkçede daha çok "ar" kelimesiyle ifade edilen hayâ duygusu, genellikle yüzün kızarması, kişinin başını öne eğmesi, gözlerini kaçırması, şaşkın davranışlar sergilemesi gibi şekillerde dışa yansır. İnsanı kötülükten alıkoyup iyiliğe yönelten fıtrî bir ahlâk özelliği olmakla birlikte hayâ, kişinin içinde yaşadığı toplumun dinine, örf ve âdetlerine, yaşam tarzına göre şekillenir. Dolayısıyla değer yargılarının değişmesiyle hayânın toplumdan topluma, hatta bireyden bireye farklılık göstermesi mümkün olduğu gibi, değerlerin hiçe sayıldığı bir ortamda tamamen yok olması da ihtimal dâhilindedir.

Peygamberlerin temel vasıflarından biri olan hayâ erdemi, onların gönderildikleri toplumlara ısrarla öğütledikleri bir sünnet olagelmiştir.[3] Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şayet utanmıyorsan, dilediğini yap!"*[4] Kişi için utanç sebebi olmayan davranışların yapılmasında

[1] Ahzâb, 33/53.
[2] M3505 Müslim, Nikâh, 92; B4793 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 33/8.
[3] T1080 Tirmizî, Nikâh 1; HM23978 İbn Hanbel, V, 422.
[4] B6120 Buhârî, Edeb, 78.

sakınca bulunmadığını ifade eden bu söz, aynı zamanda hayâsı olmadığı takdirde insanın kötüyü ayıracak bir ölçütü kalmayacağını, dolayısıyla dilediği gibi davranabileceğini bildiren bir uyarıdır.

İslâm dini, insanın doğasında var olan hayâ duygusunu, Allah Teâlâ'nın belirlediği ilkeler doğrultusunda şekillendirerek şahsıyla bütünleşen bir karakter özelliği hâline getirmesini ister. Böylece doğruyla yanlışı ayırt ederek Rabbinin kötü ve çirkin görüp yasakladığı söz ve fiilleri yapmaktan hayâ eden kulun, haramları terk edip helâllere sarılması, dolayısıyla dinin gereklerini yerine getirmesi daha kolay olacaktır. İşte bu nedenle Allah Resûlü, *"İman, yetmiş küsur parçadır. Hayâ da imandan bir parçadır."* buyurmuş,[5] hayâ ile imanın birbirine bağlı olduğunu, biri olmazsa diğerinin de olamayacağını ifade etmiştir.[6] Bir defasında fazla utangaç olduğu gerekçesiyle din kardeşini azarlayan birini görünce, *"Onu (kendi hâline) bırak. Çünkü hayâ, imandandır."* demiştir.[7]

"Her dinin (kendine özgü) bir ahlâkı vardır; İslâm ahlâkı(nın özü) hayâdır."[8] buyuran Allah Resûlü, müminlere söz ve fiillerinde hayâ üzere davranmayı emrederek, kötü söz söylemek ve gereğinden fazla konuşmak gibi edebe aykırı hâllerin münafıklara has davranışlar olduğunu bildirmiş,[9] kendisi de davranışları ve tavrıyla inananlar için bir hayâ timsali olmuştur. Nitekim sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî onun bu özelliğini şöyle dile getirmiştir: "Peygamber (sav), köşesine çekilmiş genç bir kızdan daha hayâlı idi. Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde biz onu yüzünden anlardık."[10]

Ashâbını hayâlı olmaya teşvik eden Resûlullah, *"Arsızlık nerede ve kimde olursa olsun çirkinleştirir; hayâ ise nerede ve kimde olursa olsun zarifleştirir."*[11] buyurmuş ve hayâ sahibi kimselerden övgüyle bahsetmiştir. Meselâ, ashâbının faziletlerinden bahsettiği bir konuşmasında Hz. Osman'ı *"ashâbın en hayâlısı"* olarak tanımlamış[12] ve Hz. Osman, asr-ı saadette, bu üstün hayâ duygusuyla şöhret bulmuştur.[13]

Allah Resûlü *"Gücün yettiğince avret yerlerini kimseye göstermemeye çalış!"* diye nasihatte bulunduğu bir sahâbînin, yalnız kaldığı zamanlarda da avret yerlerini örtmesinin gerekli olup olmadığını sorması üzerine şöyle cevap vermiştir: *"Kendisinden hayâ edilip utanılmaya en lâyık olan, Allah'tır."*[14] Böylece inananlara, herkesten önce Allah'tan hayâ etmek gerektiğini bildiren Hz. Peygamber, O'ndan nasıl hayâ edileceğini de yine kendisi öğretmiştir. Bir gün ashâbına, *"Allah'tan gereği gibi, hakkıyla hayâ edin!"* buyurunca onlar, "Ey Allah'ın Resûlü! Elhamdülillâh biz Allah'tan

[5] M152 Müslim, Îmân, 57; B9 Buhârî, Îmân, 3.
[6] NM58 Hâkim, *Müstedrek*, I, 30 (1/23); MŞ25341 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Edeb, 3.
[7] B6118 Buhârî, Edeb, 77; MU1645 *Muvatta'*, Hüsnü'l-huluk, 2.
[8] İM4181 İbn Mâce, Zühd, 17; MU1644 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 2.
[9] T2027 Tirmizî, Birr, 80; HM22668 İbn Hanbel, V, 267; DM518 Dârimî, Mukaddime, 43.
[10] B6102 Buhârî, Edeb, 72; M6032 Müslim, Fedâil, 67.
[11] T1974 Tirmizî, Birr, 47; İM4185 İbn Mâce, Zühd, 17.
[12] T3791 Tirmizî, Menâkıb, 32; İM154 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[13] M6209 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 26.
[14] T2769 Tirmizî, Edeb, 22; D4017 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2; Buhârî, Gusül, 20 (bab başlığı).

hayâ ediyoruz." demişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle açıklamıştı sözlerini: *"Bu, sizin anladığınız gibi değildir! Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, baş ve başta bulunan organlarla, karın ve karnın içine aldığı organları (her türlü günah ve haramdan) korumak, ölümü ve (toprak altında) çürümeyi daima hatırlamaktır. Âhireti arzu eden, dünyanın süsünü terk eder. Kim bu şekilde davranırsa Allah'tan gereği gibi hayâ etmiş olur."*[15]

Başkalarından utanan, tepkilerinden çekindiği için onların hoşlanmadığı söz ve fiilleri yapmaktan rahatsızlık duyan insanın aynı şekilde Allah'a karşı da hayâ göstermesi, rızasını kaybetmekten korktuğu için O'nun sevmediği amelleri terk etmesini gerektirir. İhsan üzere, yani Allah'ı görüyormuşçasına hareket ederek Allah'ın kendisini an be an gördüğü bilinciyle[16] yaşayan kulun Allah'tan hayâ etmesi, onun her zaman ve mekânda takva sahibi bir mümin[17] olmasını sağlar ki, Rahmân'ın, kullarından talebi de budur. Nitekim, *"Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır."*[18] âyetindeki "takva elbisesi" tabiriyle "hayâ"nın kastedildiği belirtilmiştir.[19]

Allah Resûlü, hayânın bütünüyle hayır olduğunu vurgulamıştır.[20] Ancak insanın sorumluluklarını yerine getirmesini engelleyen, onu hakkını elde etmekten alıkoyan ve iyilik yapmaktan uzaklaştıran utanma hissi, İslâm dinindeki hayâ anlayışıyla bağdaşmaz. Zira böylesine utangaç olmak kişinin kendisine zarar verir, onu güzel ve hayırlı amelleri işlemekten mahrum kılar. Kişiyi âciz bırakan bu hâl, aslında hayâ değil çekingenliktir.

Hz. Peygamber'in güzide ashâbı, edep ve hayânın en güzel örneklerini vererek bu hususta sonraki nesillere yol göstermişlerdir. Hayâ, onları dinin emirlerini yerine getirmekten alıkoymamış, hayırlı amellerden uzaklaştırmamıştır. Onlar, özellikle dini öğrenme konusunda büyük gayret sarf etmişler, en mahrem konularda dahi erkeğiyle kadınıyla Resûlullah'a danışmaktan geri durmamışlardır. Örneğin bir gün Allah Resûlü'ne hizmetiyle meşhur olan Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym, Resûlullah'ın yanına gelerek, *"Ey Allah'ın Resûlü! Şüphesiz Allah haktan hayâ etmez. İhtilam olan bir kadının gusletmesi gerekir mi?"*[21] diye sormuştur. Allah Resûlü de hanımları sorularından dolayı ayıplamamış, mahrem konuları ayrıntılı bir şekilde cevaplamaktan da çekinmemiştir. Hanımlarla ilgili meselelerde bazen Hz. Âişe'den yardım almış, sonuçta, danışılan her meseleyi münasip bir şekilde aydınlatmıştır. Bir defasında Muâz b. Cebel'in halasının kızı olan ve kadınların sözcüsü anlamında "hatîbetü'n-nisâ" lakabıyla anılan

[15] T2458 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 24; HM3671 İbn Hanbel, I, 387.
[16] M99 Müslim, Îmân, 7; B50 Buhârî, Îmân, 37.
[17] T1987 Tirmizî, Birr, 55; DM2819 Dârimî, Rikâk, 74.
[18] A'râf, 7/26.
[19] TT12/366 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII/366-367.
[20] M157 Müslim, Îmân, 61; D4796 Ebû Dâvûd, Edeb, 6.
[21] B282 Buhârî, Gusül, 22.

Esmâ bnt. Yezid b. Seken, Âişe validemizin de bulunduğu bir ortamda Hz. Peygamber'e gelerek hayızdan ve cünüplükten nasıl yıkanıp temizleneceğini sormuştu. Resûl-i Ekrem'in umumî açıklamaları yeterli gelmediğinde, Hz. Âişe ortama uygun bir tavırla devreye girerek soru soran hanımın anlayacağı bir dil ile ona yardımcı olmuştu.

Kadınların dini öğrenme hususunda gösterdikleri bu tavrı takdir eden Hz. Âişe, "Şu ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Utanma duygusu onları, dinî (hükümleri) sorup öğrenmekten alıkoymuyor."[22] demiştir. Utandıkları için bazı konuları Hz. Peygamber'e sormaktan çekinen kimseler de bir başkası vasıtasıyla bile olsa muhakkak Allah Resûlü'ne ulaşarak dinin söz konusu mesele ile ilgili hükmünü öğrenmişlerdir.[23]

Hz. Peygamber hayâyı teşvik ettiği bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örter. Hayâyı ve örtünmeyi sever, sizden biriniz gusledeceğinde başkalarına görünmesin (kapalı yerde yıkansın)."*[24] Başka bir hadisinde ise Allah'ın dualara muhakkak karşılık vereceğini ifade etmek üzere, *"Şüphesiz Yüce Rabbiniz son derece hayâ sahibi ve cömerttir. Kulu (dua etmek için) O'na ellerini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."* buyurmuştur.[25] Ayrıca müşriklerin, Kur'ân-ı Kerîm'de arı, karınca, sinek gibi küçük yaratıkların örnek olarak gösterilmesinin fesahatle yani üstün bir edebî üslûpla bağdaşmadığı yolundaki iddialarına karşı, Allah Teâlâ, *"Şüphesiz Allah, (gerçeği açıklamak için) sivrisineği ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten hayâ etmez."*[26] şeklinde cevap vermiştir. Allah'ın utanıp çekineceği herhangi bir varlık yoktur. Dolayısıyla, Allah'ın zâtı için kullanıldığı bu ve benzeri durumlarda hayâ, O'nun "kötü ve çirkin bir işi yapmayı kendisine lâyık görmemesi" ve "daima iyi olanı yapması" anlamlarını ifade eder.

Mümin için hayâ onu daima iyiyi ve güzeli yapmaya sevk eden ahlâkî bir erdemdir. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca bütün ilâhî dinler söz, fiil ve davranışlarda hayâlı olmayı emretmiştir. Edep ve ahlâkın temel bir unsuru olarak hayâ, toplumumuzda da nesiller boyu üstün bir ahlâkî meziyet olarak görülmüştür. Ancak ahlâkî değerlerin giderek yozlaştığı günümüz toplumunda hayâ duygusu da eski konumunu kaybetmeye başlamıştır. Öyle ki önceleri hayâ sahibi olan kişiler övülür, değerli görülürken, şimdilerde hayâlı olmak bir utanç ve eksiklik sebebi gibi algılanır hâle gelmiştir. Edebe aykırı sözleri herkese karşı söyleyebilmek, ahlâksız davranışları alenî olarak işlemek, bazı çevrelerde, cesaretin, özgüvenin

[22] M750 Müslim, Hayız, 61.
[23] M696 Müslim, Hayız, 17; B178 Buhârî, Vudû', 34.
[24] D4012 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.
[25] D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; T3556 Tirmizî, Deavât, 104.
[26] Bakara, 2/26.

ve özgürlüğün en önemli göstergesi kabul edilmektedir. Halbuki hayâyı kaybetmek, öncelikle bireyi "en şerefli varlık" olmaktan çıkararak değersizleştirir. Birlikte yaşamanın temeli olan saygıyı ortadan kaldırarak, sosyal hayatta riayet edilmesi gereken sınırları silikleştirerek toplumun bozulmasına yol açar. Nitekim dilimizde, utanç duyulması gereken hâl ve davranışları çekinmeden yapan kimseler için kullanılan "ar damarı çatlamış" tabiri, hayâsızlığın insanın yaratılışını bozan bir hâl olduğuna dikkatleri çekmektedir.

Dolayısıyla diğer ahlâkî prensipler gibi hayâya da gereken önem verilmeli, özellikle doğruyu ve yanlışı yetiştiği çevrede öğrenen tertemiz zihinlere, asli bir değer olarak tanıtılmalı ve böylece temel eğitimdeki yerini almalıdır. Ahlâksız sözler söyleyen veya edebe aykırı davranışlarda bulunan masum çocukların bu hâllerine gülüp onları hayâsızlığa teşvik etmek yerine, onlara hayatın her anında hayânın güzelliği aşılanmalıdır. Müminler için hayânın, ahlâklı ve onurlu bir yaşamın anahtarı olmanın da ötesinde kişinin imanını yansıtan ve onu Rabbi katında değerli kılan bir vasıf olduğu unutulmamalıdır. Zira Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Hayâ imandan neşet eder, (ehl-i) iman da cennete gider. Çirkin söz ve davranış ise kabalıktan ve kötü ahlâktan neşet eder. Kötü ahlâk (sahibi olanlar) da cehenneme gider."*[27]

[27] T2009 Tirmizî, Birr, 65; İM4184 İbn Mâce, Zühd, 17.

İFFET
ÖZ SAYGI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"ثَلاَثَةٌ؛ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ عَوْنُهُمْ: الْمُجَاهِدُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ، وَالْمُكَاتَبُ الَّذِى
يُرِيدُ الأَدَاءَ، وَالنَّاكِحُ الَّذِى يُرِيدُ الْعَفَافَ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç gruba Allah'ın yardım etmesi haktır: Allah yolunda cihad eden kişiye, (hürriyetini kazanmak için belirlenmiş parayı) ödemeye çalışan köleye, iffetli olabilmek için evlenene."
(T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20)

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ؛ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا عِنْدَهُ قَالَ: "مَا يَكُنْ عِنْدِى مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَصْبِرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ مِنْ عَطَاءٍ خَيْرٌ وَأَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ وَعَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ طَلَبَ حَقًّا فَلْيَطْلُبْهُ فِى عَفَافٍ وَافٍ، أَوْ غَيْرِ وَافٍ."

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ، الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّى أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى، وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى."

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, ensardan bazı kimseler Resûlullah'tan (sav) (bir şeyler) istediler. O da verdi. Sonra tekrar istediler. Allah Resûlü de yanındakiler bitinceye kadar verdi ve şöyle buyurdu: *"Yanımda bulunan hiçbir malı sizden saklayacak değilim. Kim iffetli olmayı dilerse, Allah onu iffetli kılar. Kim müstağni olursa (aza kanaat edip insanlardan bir şey istemezse), Allah onu zengin kılar. Kim de sabrederse, Allah ona sabır ihsan eder. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir."*

(M2424 Müslim, Zekât, 124)

İbn Ömer ve Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hakkını talep eden kişi bunu tam olarak alsa da alamasa da iffetli bir şekilde istesin."*

(İM2421 İbn Mâce, Sadakât, 15)

İmrân b. Husayn'nın rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yoksul (olmasına rağmen) iffetli, çoluk çocuk sahibi mümin kulunu sever."*

(İM4121 İbn Mâce, Zühd, 5)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Senden hidayet, takva, iffet ve zenginlik dilerim."*

(M6904 Müslim, Zikir, 72)

Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte olup ona hizmette bulunma şerefine eren meşhur sahâbîlerden Ebû Zer yine bir gün onunla beraberdi. Allah Resûlü binitine binerek arkasına da Ebû Zerr'i oturtmuş ve sohbete başlamıştı. Ebû Zerr'e birtakım sorular soruyor, Ebû Zer de Allah Resûlü'nün daha iyi bileceğini söyleyerek onun açıklamalarına kulak veriyordu. Resûlullah'ın sorularından biri şöyleydi: *"Ebû Zer, yatağından kalkıp mescide gidemeyecek, mescide gidip de yatağına dönmeye takatin kalmayacak kadar aşırı bir açlığa maruz kalırsan ne yaparsın?"* Bu soru üzerine Ebû Zer yine Hz. Peygamber'in kanaatini öğrenmek için, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diye cevap verince Resûlullah da ona, *"Bu durumda dahi iffetli olman gerekir."* buyurdu.[1] Böylece Müslüman'ın en sıkıntılı zamanlarda bile, iffetini koruyup başkalarına el açmaması veya haram kazançlara göz dikmemesi gerektiğini bildirdi.

Sözlükte, "harama yaklaşmamak, helâl olmayan söz ve fillerden kaçınmak" mânâsına gelen "iffet"; kişinin yeme, içme ve cinsellik konularında nefsin aşırı arzularını dizginleyerek dengeli ve ölçülü davranmasını, dinin belirlediği çerçevede hareket etmesini ifade eden ahlâkî bir terimdir. Nefsanî arzulara aşırı düşkünlüğü ifade eden "şereh" ile bu arzulardan tamamen uzaklaşma anlamındaki "humûd"un ortasında yer alan "iffet"; hikmet, şecaat (cesaret) ve adaletle birlikte İslâm ahlâk felsefesindeki "dört temel fazilet"i oluşturur. Gazâlî, *İhyâ* isimli eserinde hayâ, sabır, arzuları dizginlemek, dürüstlük, kanaat, ağırbaşlılık, nezaket, güzel yaşayış, Allah korkusu, düzenlilik, cömertlik, eli açıklık, diğerkâmlık, âli cenaplık, yardımseverlik, bağışlama ve hoşgörü gibi erdemlerin iffetin alt kolları olduğunu söylemiştir.[2] Ondan çok daha önce meşhur yedi kıraat âliminden biri olan Ebû Amr b. Alâ ise câhiliye döneminde "cömertlik, ağırbaşlılık, yumuşak huyluluk, sabır, tevazu ve düşünerek ölçülü hareket etme" sıfatlarının asalet ölçüsü olduğunu bildirdikten sonra İslâmiyet'te bu vasıfların tamamının "iffet" kapsamında değerlendirildiğini dile getirmiştir.[3]

İffet kelimesinin "cinsel konularda ahlâk kurallarına bağlılık" şeklindeki kullanımı yaygınlaşmış olduğundan "iffetli olmak" günümüz toplumunda, yalnızca namusu korumak şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak

[1] İM3958 İbn Mâce, Fiten 10; HM21651 İbn Hanbel, V, 150.
[2] Gİ3/55 Gazâlî, *İhyâ*, III, 55.
[3] BŞ10899 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 440.

yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İslâm ahlâkında iffet, bu anlamla birlikte birçok güzel hasleti içine alan üst bir erdem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, kendilerini Allah yoluna adamış muhtaç kimselere yardım yapılması istenirken bu kimseler şöyle tanıtılmıştır: *"Bilmeyen, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar insanlardan arsızca (bir şey) istemezler."*[4] Bu âyeti açıklayan Hz. Peygamber de, *"Yoksul, insanların etrafında dolaşıp da bir veya iki lokma ya da bir veya iki hurma ile baştan savılan (dilenci) değildir. Hakiki yoksul, ihtiyacını karşılayacak kadar geliri olmadığı hâlde, durumu bilinmediği için yardım edilmeyen ve kendisi de insanlardan istemekten hayâ eden (iffetli) kimsedir."*[5] buyurarak başkalarına el açmaktan çekinmenin iffetin yani afif olmanın bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Ensardan bazı kimselerin kendisine gelerek mal istemesi üzerine elindeki mallar tükenene kadar onların isteklerine karşılık veren Allah Resûlü, vereceği bir şey kalmayınca onlara şöyle demiştir: *"Yanımda bulunan hiçbir malı sizden saklayacak değilim. Kim iffetli/afif olmayı dilerse, Allah onu iffetli kılar. Kim müstağni olursa (aza kanaat edip insanlardan bir şey istemezse), Allah onu zengin kılar. Kim de sabrederse, Allah ona sabır ihsan eder. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir."*[6] Diğer bir âyette yetimi himaye eden kimselere, *"Zengin olan (veli), iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin."*[7] uyarısı yapılarak hâli vakti yerinde olan velîlerin yetimlerin malına göz dikmemeleri gerektiği, iffetli olmanın bunu gerektirdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla kişinin mal mülk konularında ölçülü ve kanaatkâr olması, muhtaç durumda olsa bile insanlardan istemekten ve haksız kazançtan sakınması iffetin kapsamına girer.

İffetli olmanın diğer bir gereği namusu korumaktır. Allah Teâlâ evlenme imkânı bulamayanların evleninceye kadar iffetli olmalarını isterken[8] bu hususu vurgulamış, yaşlı kadınların tesettür konusunda daha rahat davranabileceklerini ifade ettikten sonra, iffetli davranmalarının daha hayırlı olacağını söyleyerek[9] tesettüre riayet etmeyi iffet kapsamında zikretmiştir. Allah Resûlü de evli olup da iffetini muhafaza eden kişinin cenneti hak edenlerden olduğunu ifade etmiş,[10] iffeti için evlenmeye gayret edenleri ise şöyle müjdelemiştir: *"Üç gruba Allah'ın yardım etmesi haktır: Allah yolunda cihad eden kişiye, (hürriyetini kazanmak için belirlenmiş parayı) ödemeye çalışan köleye, iffetli olabilmek için evlenene."*[11]

[4] Bakara, 2/273.
[5] B1479 Buhârî, Zekât, 53; M2394 Müslim, Zekât, 102.
[6] M2424 Müslim, Zekât, 124.
[7] Nisâ, 4/6.
[8] Nûr, 24/33.
[9] Nûr, 24/60.
[10] M7207 Müslim, Cennet, 63.
[11] T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20; N3122 Nesâî, Cihâd, 12.

Nefsine hâkim olmak iffetin bir diğer boyutudur. Bir gün Übey b. Kâ'b mescitte bir adamın yakasına yapışmış, borcunu istiyordu. Bu sırada mescide giren Allah Resûlü, namazını kılıp ihtiyacını giderdikten sonra geri geldiğinde Übey'in hâlâ aynı vaziyette olduğunu görünce şöyle dedi: *"Hakkını talep eden kişi bunu tam olarak alsa da alamasa da iffetli/afif bir şekilde istesin."*[12] Resûlullah'ın sözlerini duyan Übey'in kafası karışmıştı. Onun yanına gelerek, "İffet nedir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem de ona şöyle cevap verdi: *"Ona (kardeşine) hakaret etmeden, onu zorlamadan, ona çirkin söz söylemeden ve ona eziyet etmeden istemektir!"*[13] Dolayısıyla Allah Resûlü, hakkını arayan kişinin iffetli olmasını isterken onun edep sınırlarını aşmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece ölçülü davranma ve nefsi her durumda aşırılıklardan koruyabilmenin iffete uygun olduğunu beyan etmiştir. Müminlerin ölen kimselerin cesetlerini parçalama gibi aşırılıklardan uzak olup, savaşırken dahi iffetli olduklarını belirtmiştir[14]

Âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere; başkalarına el açmaktan hayâ etmek, maddî konularda kanaatkâr davranarak hakkı olmayana tamah etmemek, namusu korumak, nefsine yenik düşmemek iffetli olmanın gereklerindendir. Dinimiz İslâm, iffeti müminin karakterine yerleştirmek ister. Zira kıskançlığa ve bencil tutkulara meyilli olan nefis,[15] iffet erdemiyle bezendiğinde, akıl ve dinin hoş görmediği şeyleri yapmaktan hayâ eder, kötülüğü ve çirkinliği kendine yakıştıramadığı için bu tür hoş olmayan durumlardan kendini uzak tutar ve saflığını korumaya gayret eder. Dolayısıyla müminin insanlar arasındaki saygınlığını ifade eden iffet, kişinin kendine duyduğu saygıyı da temsil eder.

"Nefsin en üstün melekelerle donanmış hâli"ni ifade eden "mürüvvet"e erişmenin temel şartlarından biri olarak iffet, dinin yetiştirmek istediği kâmil insanın vazgeçilmez bir vasfını oluşturur. Zulümden sakınmak[16] dolayısıyla hakkı gözetmek; elini, dilini, gözünü, ırz ve namusunu koruyup[17] zinaya yaklaşmamak,[18] taşkınlığı terk edip mutedil olmak,[19] nefsine hâkim olmak,[20] sabrederek öfkesini kontrol etmek[21] gibi dinin üzerinde önemle durduğu pek çok emir ve yasak, kişiye "iffet" erdemini kazandırmaya yöneliktir. İlâhî kelâmda, çirkin sözler ve fiiller için kullanılan "fahşâ",[22] "fâhişe"[23] ve çoğulu "fevâhiş"[24] kelimeleri, daha genel olarak başta zina olmak üzere edep, hayâ ve iffete aykırı her türlü söz ve davranışı ifade etmekte olup bu bağlamda her türlü hayâsızlık, edep ve iffete aykırı söz ve davranışlar Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanır.[25] Diğer taraftan hayâ, iffet

[12] İM2421 İbn Mâce, Sadakât, 15.
[13] BS11471 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 83.
[14] D2666 Ebû Dâvûd, Cihâd, 110; HM3728 İbn Hanbel, I, 393.
[15] Nisâ, 4/128.
[16] M6576 Müslim, Birr, 56.
[17] M6754 Müslim, Kader, 21.
[18] İsrâ, 17/32.
[19] Mâide, 5/87; M6569 Müslim, Birr, 52.
[20] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25; Şems, 91/7-9.
[21] D4777 Ebû Dâvûd, Edeb, 3.
[22] Bakara, 2/169; Yûsuf, 12/24.
[23] Nisâ, 4/15; A'râf, 7/28.
[24] A'râf, 7/33; Şûrâ, 42/37.
[25] Nahl, 16/90.

ve edepli olmak ise ısrarla teşvik edilmiştir. Allah Teâlâ, inanan erkeklerden ve kadınlardan gözlerini haramdan sakınmalarını ve iffetli olmalarını istemiş,[26] kulak, göz ve kalbin dahi fiillerinden sorumlu tutulacağını haber vermiştir.[27] Kötülüğün açığına da gizlisine de yaklaşmamayı tavsiye etmiş,[28] nefsini kötülüklerden arındıranların kurtuluşa ereceğini bildirmiş,[29] müminlerin, ufak tefek kusurlar işleseler de büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınan kimseler olduğunu ifade etmiştir.[30] Hz. Peygamber de kötü huylu küfürbaz kimseleri cehennemlikler arasında zikretmiş,[31] diline ve cinsel arzularına hâkim olan kişinin cenneti hak edeceğini söylemiştir.[32] *"Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez. Hırsız, çalarken mümin olarak çalmaz. Sarhoş da şarabı içerken, mümin olarak içmez."*[33] sözüyle Allah Resûlü, bu tür iffete aykırı davranışların mümine yaraşmayacağına dikkatleri çekerek iffetin imandan olduğunu vurgulamıştır.[34]

İmanla olan sıkı ilişkisi sebebiyle iffet, başlangıçtan itibaren, inanç esasları ve diğer bazı ibadetlerle birlikte İslâm'ın temel prensipleri arasında yer alan çok önemli ahlâkî bir meziyet olmuştur. Nitekim İslâmiyet'in ilk yıllarında Habeşistan'a göç eden müminlerden Ca'fer b. Ebû Tâlib, kral Necâşî'ye Allah Resûlü'nü tanıtırken onun iffetli bir kişiliğe sahip olduğunu, haramlardan ve her türlü çirkinlikten kaçınmayı, iffetli kadınlara iftira etmeyi yasakladığını vurgulamıştır.[35] Hicretin altıncı yılında, Mekke'nin önde gelen müşriklerinden Ebû Süfyân'ın, İslâm'ı tanıtırken öncelikli olarak kullandığı ifadeler de, inanmayanların zihninde dahi iffetin Müslümanlığın temel şartlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Resûlü'nün İslâm'a davet mektubunu alan Bizans kralı Heraklius, ticaret yapmak üzere Şam'a gelen Ebû Süfyân'dan, kendi kavminden olan bu kişi ve getirdiği din hakkında bilgi istemiştir. Ebû Süfyân, Hz. Muhammed'in üstün ahlâkıyla bilinen biri olduğunu kaydettikten sonra, "O bize namaz kılmayı, zekât vermeyi, akraba ile ilgilenmeyi ve iffetli olmayı emrediyor." demiştir.[36]

İnananlardan iffetli olmalarını isteyen Allah Resûlü, iffetli davranış sergileyenleri övmüş ve onları Rabbin rızasına erişmekle müjdelemiştir. *"Allah, yoksul (olmasına rağmen) iffetli, çoluk çocuk sahibi mümin kulunu sever."*[37] buyurmuş, Kur'an'dan Hz. Musa'nın kıssasını okurken onun, Şuayb Peygamber'in yanında ücretli çalıştığı sekiz-on yıl boyunca iffetini koruduğuna dikkat çekmiştir.[38] İffetli kimselerin cennete girecek ilk üç grup arasında yer alacaklarını bildirmiş,[39] gücü yettiği hâlde Allah rızasını gözeterek harama yaklaşmayan kimselerin ayrıca mükâfatlandırılacaklarını

[26] Nûr, 24/30-31.
[27] İsrâ, 17/36.
[28] En'âm, 6/151.
[29] Şems, 91/7-9.
[30] Necm, 53/32; Şûra, 42/37.
[31] M7207 Müslim, Cennet, 63.
[32] B6807 Buhârî, Hudûd, 19.
[33] M202 Müslim, Îmân, 100; B5578 Buhârî, Eşribe, 1.
[34] DM518 Dârimî, Mukaddime, 43; MA20147 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 142.
[35] HM1740 İbn Hanbel, I, 202; SH2260 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13.
[36] B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4; B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[37] İM4121 İbn Mâce, Zühd, 5.
[38] İM2444 İbn Mâce, Rühûn, 5.
[39] T1642 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13.

müjdelemiştir. Zira onun haber verdiği üzere, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın kendi arşının gölgesine alacağı yedi sınıf insandan biri, mevki sahibi güzel bir kadının beraber olma isteğine/gayri meşru davetine, "Ben Allah'tan korkarım." diyerek yaklaşmayan kişidir.[40] Burada dikkat çeken husus, iffetin, kişinin Allah'ın rızasına ulaşmak amacıyla, iradesini kullanarak ulaşabileceği bir meziyet olduğudur. Başka seçeneği olmadığı için iffetli davranış sergileyen kişinin bu davranışı da güzel olmakla birlikte, İslâmî gelenekte "erdemli" kabul edilmemiştir. *"Ameller, ancak niyetlere göredir."*[41] Dolayısıyla iffetli olmak, kişinin Rabbinin rızasını kazanmak adına bilinçli olarak, gayret sarf edilerek elde edilen bir vasıf olduğunda anlamlı ve değerlidir. Böyle olduğunda iffetin kişiyi Rabbinin rızasına eriştireceği aşikârdır. Nitekim zühd konusundaki rivayetleriyle meşhur olmuş güvenilir âlimlerden Ahmed b. Ebu'l-Havârî, ilk sûfîlerden sayılan hocası Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye, "Muhabbet ehli Allah'ın sevgisini ne ile kazandı?" diye sorduğunda gelen yanıt kısa ve net olmuştur: "İffetle ve kanaatkârlıkla."[42]

Asırlardır İslâm geleneğinde yüce bir ahlâkî değer olarak yerini koruyan iffet erdemi, diğer ahlâkî ilkeler gibi kaybolmaya yüz tutmuş gibidir. Kültürümüzde yaygın olarak kullanılan "Afife" ve "İffet" gibi manidar isimlere ise artık hiç rastlanmamaktadır. Zira bireysel özgürlük adına sınır tanımayan ve bütün değerleri hiçe sayan çağcıl zihniyet, kuralsız ve ölçüsüz yaşamaya müsaade etmeyen iffeti dışlamayı öngörmektedir. Halbuki bu şekilde yaşamak kişiyi özgürleştirmez, bilakis nefsinin kölesi olarak yaşamaya mahkûm eder. Nefsinin istekleri doğrultusunda yaşayan insanı durduracak hiçbir şey yoktur. Geçici hazlarla tatmin olamayacağı için mutluluğu bir orada bir burada arayarak geçer bütün hayatı. Ahlâkî ve ruhî bakımdan çöküntüye uğrayan, iç huzuru yakalayamayan bu kişi, toplumun bekasını da tehlikeye sokar. Bu tür kişilerden meydana gelen bir toplumun sağlıklı olamayacağı da açıktır. Zira herkesin sınırsızca kendi çıkarları peşinde koştuğu bir ortamda hak, adalet, hoşgörü, güven ve dayanışma gibi toplumu ayakta tutacak temel ilkelerden bahsedilemez. Allah Resûlü, *"Allah bir toplumun bekasını ve gelişmesini dilerse onları hoşgörü ve iffetle rızıklandırır."*[43] sözüyle bu gerçeği ortaya koymaktadır.

İslâm ahlâkında "iffetli olmak" bizâtihi özgürleşmek olarak görülmüştür. Çünkü iffet, nefsinin baskılarından kurtulan kişinin şahsiyetli bir kişilik kazanmasını ifade eder. Ona sağlıklı ve huzurlu, özgür ve say-

[40] B1423 Buhârî, Zekât, 16; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[41] B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[42] BŞ472 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, I, 382.
[43] MÜ19 Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I, 34.

gın bir yaşantı sunar. Bu nedenle pek çok ahlâkî güzelliği içinde barındıran iffet erdemi, dinimizde imanın kemali için zorunlu görülmüş, Allah Resûlü'nün dualarında iman ve ihlâsla birlikte yer almıştır:

"Allah'ım! Senden hidayet, takva, iffet ve (gönül) zenginliği dilerim."[44]

[44] M6904 Müslim, Zikir, 72.

SADAKAT

SADAKAT İYİLİĞE, İYİLİK DE CENNETE GÖTÜRÜR

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ الْمِقْدَادُ يَوْمَ بَدْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لاَ نَقُولُ لَكَ كَمَا
قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى: ﴿فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلاَ إِنَّا هَا هُنَا قَاعِدُونَ﴾
وَلَكِنِ امْضِ وَنَحْنُ مَعَكَ، فَكَأَنَّهُ سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Mikdâd (b. Amr), Bedir günü şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, 'Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.' demiyoruz. Biz sana ancak, '(Düşman üzerine) yürü, biz de seninle beraberiz!' diyoruz." Sanki bu söz Resûlullah'ın (sav) bütün kaygılarını giderdi.

(B4609 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4)

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ قَالَ: حَدَّثَنِى أَبِى أَنَّهُ شَهِدَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... فَقَالَ: "...أَلاَ إِنَّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا، فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ أَلاَّ يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ مَنْ تَكْرَهُونَ، وَلاَ يَأْذَنَّ فِى بُيُوتِكُمْ لِمَنْ تَكْرَهُونَ، أَلاَ وَحَقُّهُنَّ عَلَيْكُمْ أَنْ تُحْسِنُوا إِلَيْهِنَّ فِى كِسْوَتِهِنَّ وَطَعَامِهِنَّ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْإِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِى أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِى بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ فِى مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِى إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِى إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِى إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِى إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ."

Süleyman b. Amr b. Ahves diyor ki, "Veda Haccı'nda Resûlullah (sav) ile birlikte bulunan babam bana şunları anlattı: Resûlullah şöyle buyurdu: *"...Bilin ki, sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize almamaları ve onlarla sohbet etmememleridir. Onların sizin üzerinizdeki hakkı ise, onların en güzel biçimde giyinmelerini ve geçimlerini sağlamanızdır."*

(T1163 Tirmizî, Radâ', 11)

Abdullah b. Ömer'in (ra) işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da eşinin evinde sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*

(B2409 Buhârî, İstikrâz, 20)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*

(M6639 Müslim, Birr, 105)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, dilinden ve elinden insanların selâmette olduğu kişidir. Mümin ise insanların canları ve malları konusunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kişidir."*

(N4998 Nesâî, Îmân, 8)

Zeyd b. Hârise küçük bir çocukken kaçırılır. Köle pazarına götürülür ve orada köle olarak satılır. Mekke'nin önde gelenlerinden Hz. Hatice'nin akrabası ve Peygamberimizin (sav) de gençlik arkadaşı olan Hakîm b. Hizâm, onu Hz. Hatice için satın alır. İlk gördüğü andan itibaren ona kanı ısınıp onu bağrına basan Allah Resûlü'ne de biricik eşi tarafından hediye edilir.[1]

Babası Hârise, biricik oğlunun Mekke'de olduğu haberini hacca giden akrabalarından öğrenir. Vakit kaybetmeden yol hazırlıklarına başlar. Yanına kardeşini de alarak Mekke'ye gitmek üzere yola çıkar.

Şehre geldiklerinde doğru Hz. Peygamber'in (sav) yanına gidip Zeyd hakkında görüşmek isterler. Zeyd, babasıyla amcasını gördüğüne tam olarak sevinemez. Allah Resûlü onu hürriyetine kavuşturup yanlarında götürmek isteyen baba ve amcasının talebi üzerine şöyle der: *"Onu çağırın ve istediğini seçmesine izin verin. Eğer sizi tercih ederse o size aittir. Fakat beni tercih ederse Allah'a yemin olsun ki beni tercih edene, ben kimseyi tercih etmem."*

Allah Resûlü'ne olan sadakat ve bağlılığını gösteren şu sözcükler Zeyd'in kararını açık biçimde ortaya koydu: "Onları istemiyorum. Ben hiç kimseyi sana tercih etmem. Sen benim için baba ve amca yerindesin." Zeyd'in bu tercihi üzerine Allah Resûlü, Kâbe'nin etrafında bulunan Mekkelileri de şahit tutarak şöyle dedi: *"Zeyd, (bugüne kadar benim hizmetçimdi, artık hürdür. Bugünden sonra da) benim oğlumdur (evlâtlığımdır). O, benim mirasçımdır, ben de onu vârisim kılıyorum. Hepiniz şahit olun."*[2]

Kendisini "el-Emin"e emanet eden Zeyd, Kur'an tarafından evlâtlıkla ilgili hüküm değişinceye kadar "Muhammed oğlu Zeyd" diye isimlendirilir. Zeyd, Kur'an'da[3] ismi sarahaten zikredilmiş olan tek sahâbî olma şerefine nail olmuştur.

Sahâbe-i kirâmın hayatı sadakatin yaşanmış örnekleriyle doludur. Bedir Muharebesi öncesinde muhacir ve ensardan söz alan bazı sahâbîlerin Allah Resûlü'ne hitapları ve onun yanındaki kararlı tutumları, onların Hz. Peygamber'e sadakatlerinin, İslâm'a olan bağlılıklarının en güzel göstergesidir. Enfâl sûresinin yedinci âyetinin nâzil olmasından sonra, Allah Resûlü savaşın kaçınılmaz olduğunu söyledi arkadaşlarına. Bu konuda onlarla is-

[1] Hİ2/598 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 598.
[2] EÜ2/350 İbn Abdülber, *Üsdü'l-gâbe*, I, 352.
[3] Ahzâb, 33/37.

tişare etti. Bu istişare neticesinde Mekke Müslümanlarından Mikdâd b. Amr ayağa kalktı ve hem tarihe mal olacak hem de daha sonraki devirler için sadakat nişanesi olacak şu konuşmayı yaptı: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah sana ne emrettiyse onu yap. Biz seninle beraberiz. Biz İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, 'Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.'[4] demiyoruz. Biz sana ancak, '(Düşman üzerine) yürü, biz de seninle beraberiz!' diyoruz.[5] "Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki sen bizi (çok uzak bir yer olan) Berkü'l-Gımâd'a kadar yürütecek olsan, seninle birlikte oraya kadar yürürüz."[6]

Muhacirlerin bu tavrı Allah Resûlü'nü çok sevindirdi, ondaki kaygıyı, gam ve kederi giderdi.[7] Akabinde ensarı temsilen Sa'd b. Muâz ayağa kalktı ve şu konuşmayı yaptı: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana iman edip, seni tasdik ettik. Getirdiğin her şeyin hak ve gerçek olduğuna şahitlik yaptık. Sana itaat etmek ve sözüne uymak konusunda söz verdik. Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'ın emrini uygula (biz seninle beraberiz). Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin olsun ki sen şu denize dalacak olsan biz de seninle birlikte dalarız. Bizden bir kişi bile geride kalmaz. Dilediğinle görüş, dilediğinle ilişkiyi kes. Mallarımızdan dilediğini al. Doğrusu mallarımızdan aldığın bizim için bıraktığından daha hoştur."[8]

Kime karşı sadakat denildiğinde, inanan bir kul için hiç şüphesiz ilk akla gelen, her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah'tır. Müminin bağlılık duygusunu, sadakat hissini gönlünde hissettiği en önde gelen varlıktır O. Bu onun imanının gereği ve göstergesidir aynı zamanda. Kul O'nu görmese de[9] O kullarını daima görmektedir, gözetmektedir,[10] onların yaptıklarını melekleri vasıtasıyla kaydetmektedir.[11] Kulun bu bilince sahip olması, bu doğrultuda hareket etmesi, kendisinin daima Allah'ın murakabesinde olduğu bilinciyle hareketlerine çeki düzen vermesi, onun Allah'a sadakatinin göstergesidir. Zaten Allah da kuldan bunu istemekte, kimsenin olmadığı yerde kendisi için gözyaşı döken kişiye farklı bir değer vermektedir.[12]

Kişinin dinine sadakati, her durumda dininin buyrukları doğrultusunda yaşamak, dünyevî menfaatleri, istek, şehvet ve arzularıyla dinin emir ve yasakları karşı karşıya geldiğinde dininin öğretileri doğrultusunda hareket edebilmek, din dairesinin dışına çıkmaktan ateşe atılırcasına korkmak[13] şeklinde ifade edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'den alınan ilhamla,[14] "Ceyşü'l-Usre (Güçlük Ordusu)" diye anılan[15] bir orduyla Hz. Peygamber ve ashâbı meşakkat dolu bir se-

[4] Mâide, 5/24.
[5] B4609 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4.
[6] VM1/48 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48.
[7] B4609 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4.
[8] VM1/48 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-49.
[9] A'râf, 7/143.
[10] Tâ-Hâ, 20/46.
[11] İnfitâr, 82/10-12.
[12] B1423 Buhârî, Zekât, 16.
[13] B16 Buhârî, Îmân, 9.
[14] Tevbe, 9/117.
[15] B4415 Buhârî, Meğâzî, 79; M4264 Müslim, Eymân, 8.

ferden nihayet zaferle dönmüştü Medine'ye. Bizanslılara karşı düzenlenmiş olan Tebük Seferi'nin başarısıyla herkes sevinç içindeyken ashâbdan üç kişi vardı ki onların kalplerindeki sıkıntı sevinmelerine fırsat vermemişti. Onlar, Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî idi. Hz. Peygamber'in güzide ashâbından olup iyilikleriyle tanınan bu kimseler, nasıl olduysa dünya işleriyle oyalanmış, tembellik etmiş, zahmet ve meşakkat yerine zevk ve sefayı seçmiş ve nihayetinde de seferden geri kalmışlardı. Her zaman görmek için can attıkları Allah Resûlü'nün yüzüne bakmaktan korkuyorlardı bu defa. Ona asla yalan söyleyemezler, niçin sefere iştirak edemediklerini ortaya koyan bir bahaneyle de çıkamazlardı onun huzuruna. Neticede Müslümanları yalnız bırakmanın cezası olarak Hz. Peygamber tüm Müslümanların onları boykot etmesini istedi. Boykot günlerinde, bu üç kişinin en genci olan Kâ'b, çok büyük bir imtihandan daha geçti. Zira boykotu haber alan Gassân kralı, Medine'yi ve Hz. Peygamber'i bırakıp gelmesi hâlinde, kendisini rahata erdireceğini bildirip ona kendilerine katılmasını teklif etti. Komşu ülkenin kralından gelen bu teklifi tereddütsüz reddeden Kâ'b, sadakatin en güzel örneklerinden birini ortaya koydu. Nihayet affolunduğunu müjdeleyen âyet[16] indi; böylece Rabbi onu mükâfatlandırdı.[17]

Sadakat sadece Allah ve Resûlü'ne karşı bir bağlılık olmayıp sorumluluk ve aidiyet duyulan her alanda ve herkese karşı gösterilmesi gereken bir erdem, bir fazilettir. Bu bağlamda kişinin hayat boyu kendisine karşı hak ve sorumluluklar üstlendiği, en özel anlarını paylaştığı eşi özel olarak zikredilmelidir. Zira eşler arası ilişkilerin uzun soluklu olabilmesi ve aile ocağının ayakta kalabilmesinin en önemli yapı taşlarından birisidir sadakat. Eşlerin sadakati, birbirlerine karşı olan sorumluluklarını elden geldiği ölçüde yerine getirmek, birbirlerinin hak ve hukukuna riayet etmek,[18] birbirlerini ihmal etmemek,[19] iffetlerini, ırz, namus ve şereflerini her hâlde korumak[20] suretiyle gerçekleşebilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) Veda Hutbesi'nde şöyle buyurmuştur: *"...Bilin ki, sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize almamaları ve onlarla sohbet etmememleridir. Onların sizin üzerinizdeki hakkı ise, onların en güzel biçimde giyinmelerini ve geçimlerini sağlamanızdır."*[21]

Aynı şekilde sosyal yapı içerisinde işçi ve işveren olarak iki kesimi oluşturan kişiler de ilişkilerini sadakat anlayışıyla şekillendirmeli-

[16] Tevbe, 9/118.
[17] B4418 Buhârî, Meğâzî, 80; M7016 Müslim, Tevbe, 53.
[18] T1163 Tirmizî, Radâ', 11; İM1851 İbn Mâce, Nikâh, 3.
[19] D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32; D2144 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40, 41.
[20] Nûr, 24/30-31.
[21] T1163 Tirmizî, Radâ', 11.

dirler. İşverenin işçisine karşı sadakati denildiğinde hemen şu hususlar akla gelir: İşveren, çalıştırdığı işçisinin ücretini önceden belirleyip ona bildirmeli,[22] emeğinin karşılığını alnının teri kurumadan ödemeli,[23] iş akdine bağlı kalmalıdır.

Çalışan kişi de işverenine sadık olmalı, işini en güzel şekilde yapmalı, işverenin malını kendi malı gibi bilerek hassasiyet göstermelidir.

"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, (evet) işte onlar, Rableri yanında özü sözü doğru olanlar (sıddîkûn) ve Allah katında şahitlerdir."[24] âyeti gereği inanan insanın sıddîk olması gerekir; çünkü iman ile sıdk arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü mümin kişi aynı zamanda musaddiktir. Yani, Rabbinin varlığını, birliğini, onun eşi ve benzeri olmadığını, peygamberi vasıtasıyla bildirdiklerinin hak olduğunu tasdik edicidir. İnanan kişi öncelikle "Hakk"ı "tasdik" eder, sonra da tasdik ettiği doğrulara "sadık" kalır. Sadakat gösterir; hâl ve hareketlerinde, söz ve amellerinde, iç ve dış âleminde bu sadakati yani Allah'a olan imanını yansıtır. İnanan kişi tasdik ettiği doğrulara sadakat gösterirse, Allah'ın inanan kullarını tâbi tutacağı sadakat imtihanını[25] başarıyla geçebilecek ve sadakat gösterenlere bahşedeceği mükâfatlara[26] nail olabilecektir. Diğer taraftan Allah'la, Resûlullah'la, içinde yaşadığı toplumla ilişkilerini sadakat ölçüsünde sürdüren kişi "emin" olur, hem etrafından güven duyar hem de çevresindeki herkese ve her şeye güven verir.[27]

Hz. Ebû Bekir'in Peygamber Efendimize sadakati her zaman örnek alınacak bir güven örneğidir. Hz. Peygamber'in, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gidip sonra da döndüğünü söylediği isrâ ve mi'rac tecrübesi bu sadakatin test edilmesi için iyi bir fırsat olmuştur insanlara. Müşrikler de böyle bir fırsat arıyorlardı. Onun bu iddiasını anlatmak ve buradan bazı sonuçlar elde etmek için hemen onun en yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'in yanına koştular. Heyecanlı ve alaylı tavırlarla Hz. Ebû Bekir'e, peşinden gittiği bu şahsın akıl almaz diye düşündükleri Mescid-i Aksâ yolculuğunu anlattılar. Hesapları Hz. Ebû Bekir'in pişman olması ve eski dinine geri dönmesi üzerine kurulu idi. Ama onlar yanlış hesap yaptıklarının farkında değillerdi. Çünkü karşılarında Ebû Bekir Sıddîk vardı. Resûlullah'ın Hakk'a davetine icabet eden ilk erkek olan, girdiği hak yolda dosdoğru ilerleyen, her zaman hakkı gözeten bir mümindi o. Onlar onun şirk bataklığına dönmesini beklerken onun verdiği cevap bütün inananlar için Allah Resûlü'ne sadakatin simgesi olacaktı. Ve şu söz-

[22] N3888 Nesâî, Müzârea, 44.
[23] İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4.
[24] Hadîd, 57/19.
[25] Ahzâb, 33/8.
[26] Ahzâb, 33/24.
[27] HM8918 İbn Hanbel, II, 380; HM9187 İbn Hanbel, II, 400.

cükleri dile getirdi gayet net bir şekilde: "Bunları eğer o (Muhammedü'l-Emîn) söylüyorsa muhakkak doğrudur." Kutlu Elçi'nin doğruluğunu tereddütsüz tasdik eden Hz. Ebû Bekir'e bu olaydan sonra Müslümanlar tarafından "Sıddîk" lakabı verildi.[28]

Allah Resûlü (sav) doğruluktan ayrılmayan, her hâliyle dürüstlüğü ve sadakati yaşatan kimselerin Allah katında "sıddîk" olarak kayda geçeceğini müjdelerken sadakati terk edip yalan peşinde koşanların ise kezzâb olarak tescilleneceklerini ifade etmiştir: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[29]

Sadakat sahibi insan, insanlarla ilişkilerinde dosdoğrudur; yalan konuşmaz, kişinin yüzüne karşı nasıl davranıyorsa gıyabında da aynı tavrı sergiler, ahde vefa gösterir, emanete riayet eder, ticaretinde dürüsttür. Bu dosdoğru hâliyle insanlara güven telkin eder. Fıtrî bir ihtiyaç olan güven duygusu, insanî ilişkilerin sağlıklı bir düzlemde ilerleyebilmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Güvenin olmadığı yerde şüphe vardır, şüphenin olduğu yerde ise samimiyetten, birlik ve beraberlikten bahsedilemez. Bunun idrakinde olan Allah Resûlü Medine'de yeni bir toplumun temellerini atarken öncelikle birbirine yabancı olan ensar ve muhaciri kardeş ilân etmiş,[30] güven alâmeti olan "selâm"ı aralarında yaymayı öğütleyerek[31] farklı kesimlerden gelen insanların "Müslüman" kimliği altında kenetlenmelerini sağlamıştır. Kendisine biat etmek üzere gelen Cerîr b. Abdullah'a, her Müslüman'a karşı samimi olmayı şart koşmuştur.[32]

Mümin, güvenilir insandır. Güvenilir olmak onun sıfatıdır. Yüce Allah (cc), *"Onlar emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler."* buyurarak kurtuluşa erecek müminleri tavsif etmiştir.[33] Hz. Peygamber'in tarifi ise şöyledir: *"Müslüman, dilinden ve elinden insanların selâmette olduğu kişidir. Mümin ise insanların canları ve malları konusunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kişidir."*[34] Müslüman ve mümin tariflerini emanet (güvenilirlik) sıfatı özelinde yapan Allah Resûlü, müminlere hangi şartlarda olursa olsun emin (güvenilir) olmalarını telkin etmiştir. Hatta komşusuna güven telkin edemeyen kişinin, gerçek mânâda imana ulaşamayacağını ifade etmiştir.[35] Mekkeli müşriklerin zulüm ve işkencelerinden kaçarak Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü Ca'fer

[28] HS2/245 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 244-245.
[29] M6639 Müslim, Birr, 105.
[30] B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16.
[31] T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42; İM1334 İbn Mâce, İkâmet, 174.
[32] B58 Buhârî, Îmân, 42.
[33] Mü'minûn, 23/8.
[34] N4998 Nesâî, Îmân, 8; HM8918 İbn Hanbel, II, 380.
[35] B6016 Buhârî, Edeb, 29.

b. Ebû Tâlib de Habeş kralı Necâşî'nin huzurunda yaptığı konuşmada, Hz. Peygamber'in güvenilirliğine ve sadakatine özel vurgu yapmış, onun kendilerine de özellikle güvenilir olmalarını ve emanete riayet etmelerini emrettiğini dile getirmiştir.[36]

Sevgili Peygamberimiz ve güzide ashâbının hayatı, emanet hissinin sahne olduğu eşsiz örneklerle doludur. Bir keresinde sahâbeden bir adam Medine'de Hârre adı verilen bir yerde ailesiyle konaklamaktaydı. Kaybolan devesini arayan biri onlara rastladı ve devesini görürlerse onu yanlarında tutmalarını istedi. Bir müddet sonra konaklamakta olan sahâbî, kayıp deveyi buldu. Sahibini aradı, ancak ona ulaşamayınca deveyi yanında götürdü. Bir zaman sonra deve hastalandı. Hanımı onu kesmeyi teklif ettiyse de sahâbî buna razı olmadı. Belli ki emanete riayet hassasiyetiyle hareket ediyordu. Muhtaç durumda olmalarına rağmen, deveyi kesip ailesine yedirmekten kaçınıyordu. Hanımı deveyi kesmesi hususunda ısrar ettiği hâlde bunu kabul etmemişti. Oysa devenin sahibi geldiğinde, "Keşke onu yeseydiniz." demişti. Sahâbî, "Senden utandım (da onu kesemedim)." diye karşılık verdi.[37]

Diğer yandan güven vermemek, ihanet etmek ise münafıklığın alâmet-i fârikasıdır. Münafıkların sıfatıdır.[38] Hz. Peygamber kendilerine ihanet edildiğinde bile ihanetle karşılık vermelerini müminlere yasaklamış,[39] ihanet etmekten Allah'a sığınmıştır.[40] Bu çerçevede hicretin beşinci yılında Hendek Savaşı esnasında Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaya sadakat göstermeyen, emanete ihanet eden, kısacası güveni zedeleyen Kurayzaoğulları'nın üzerine sefere çıkmış,[41] yapılan uzun muhasaranın sonunda onları Sa'd b. Muâz'ın kararıyla ağır bir şekilde cezalandırmıştır.[42] Çünkü onlar antlaşmaya sadakat göstermeyerek güven bağını koparmışlar, Hz Peygamber de bu durumu çok büyük bir suç telakki ederek onları affetmemiştir.

Allah, emanetine saygı gösterilmeye en lâyık olandır. O, emanetini göklere, yere ve dağlara teklif etmiş, onların hiçbiri böyle büyük bir yükü üstlenmek istememiş, ancak bu emanetin ne denli ağır, değerli ve zorlayıcı olduğunun farkına varamayan insan, onu üstlenmiştir.[43] Allah'ın emanetine riayet, O'nun razı olacağı bir hayat sürerek "salih kul" olabilmekle gerçekleşir. Bunun yolu da Hz. Peygamber'in şu öğüdünde veciz bir şekilde ifade edilmiştir: *"Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!"*[44] Mümin kişi sahip olduğu her şeyin ve kendisine bahşedilen her nimetin emanet olduğu bilinci ile hareket etmeli, inançlarına her zaman ve zeminde bağlı kalarak sadakat göstermeli, bu tavrıyla da "emin" vasfını elde etmelidir.

[36] HM1740 İbn Hanbel, I, 202; SH2260 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13.
[37] D3816 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 36.
[38] B2749 Buhârî, Vesâyâ, 8; M211 Müslim, Îmân, 107.
[39] D3535 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 79; T1264 Tirmizî, Büyû', 38.
[40] D1547 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5470 Nesâî, İstiâze, 19.
[41] B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.
[42] B3043 Buhârî, Cihâd, 168; M4596 Müslim, Cihâd ve siyer, 64.
[43] Ahzâb, 33/72.
[44] M159 Müslim, Îmân, 62.

CÖMERTLİK
GÖNÜLDEN VERMEK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُتَصَدِّقِ مَثَلُ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُنَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ، إِذَا هَمَّ

الْمُتَصَدِّقُ بِصَدَقَةٍ اتَّسَعَتْ عَلَيْهِ، حَتَّى تُعَفِّيَ أَثَرَهُ، وَإِذَا هَمَّ الْبَخِيلُ بِصَدَقَةٍ

تَقَلَّصَتْ عَلَيْهِ، وَانْضَمَّتْ يَدَاهُ إِلَى تَرَاقِيهِ، وَانْقَبَضَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ إِلَى صَاحِبَتِهَا."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cimri ile Allah yolunda harcama yapan kimsenin hâli, üzerlerinde demirden birer zırh bulunan iki adamın hâline benzer: Cömert olan, bir hayırda bulunmaya niyet ettiğinde üzerindeki zırh öyle genişler ki (önceki dar hâlinden kalma) izler bile silinir gider. Cimri, bir hayırda bulunmak istediğinde ise (âdeta) üzerindeki zırh büzüşür, elleri köprücük kemiklerine yapışacak gibi sıkışır ve zırhın her halkası yanındaki halkayı sıkıştırır."*

(M2361 Müslim, Zekât, 77)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلاَّ مَلَكَانِ يَنْزِلاَنِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا، وَيَقُولُ الآخَرُ: اللَّهُمَّ أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...لاَ يَجْتَمِعُ الشُّحُّ وَالْإِيمَانُ فِى قَلْبِ عَبْدٍ أَبَدًا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَاتَّقُوا الشُّحَّ، فَإِنَّ الشُّحَّ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ."

عن أبِى بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلاَ بَخِيلٌ وَلاَ مَنَّانٌ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kulların sabaha eriştiği her gün (yeryüzüne) iki melek iner. Bu iki melekten biri, 'Allah'ım, malını hayır yolunda harcayan kişiye (harcadığı malın yerine) yenisini ver.' der. Diğeri de, 'Allah'ım, malını (hayır yollarında harcamayarak) elinde tutan (cimrilik eden) kişinin malını telef et.' der."*

(B1442 Buhârî, Zekât, 27)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Bir insanın kalbinde cimrilik ve iman asla bir arada bulunmaz."*

(N3112 Nesâî, Cihâd, 8)

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri birbirlerinin kanını dökmeye ve kendilerine haram kılınanları çiğnemeye sevk ederek helâk etti."*

(M6576 Müslim, Birr, 56)

Ebû Bekir es-Sıddîk'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bozguncu, cimri ve yaptığı iyiliği başa kakan kimse cennete giremez."*

(T1963 Tirmizî, Birr, 41)

Zamanın birinde, bir adam çölde tek başına yolculuk yapıyormuş. Aniden gökyüzünden, “Filânın bahçesini sula!” diye bir ses işitmiş. Başını kaldırıp baktığında gökte sadece bir bulut görmüş. Evet, ses oradan geliyormuş. Adam hayretler içerisinde kalarak bulutu takip etmeye başlamış. Kara taşlık bir yere gelince bulut suyunu boşaltmış. Yağmur suları bir derede toplanmış ve akmaya başlamış. Bu defa adam suyu takip etmiş ve önüne bir bahçe çıkmış. Bu bahçede bir adamın elinde kürekle suyu oraya buraya çevirerek bahçeyi suladığını görmüş. Bahçeyi sulayan adama yaklaşarak, “Arkadaş, adın ne?” diye sormuş. Bahçeyi sulayan adam yolcunun buluttan duyduğu ismi telaffuz ederek, “Adımı niçin soruyorsun?” demiş. O da, “Biraz önce yağmur yağdıran bulut vardı ya...” diyerek anlatmaya başlamış: “Ben, o buluta bir kişinin senin adını söyleyerek, ‘Filânın bahçesini sula!’ dediğini işittim. Sonra da bulutu takip ederek buraya kadar geldim. Adını da onun için soruyorum. Sen hangi davranışın sebebiyle böyle bir ilâhî ikrama nail oldun?” deyince bahçe sahibi, “Madem merak ediyorsun söyleyeyim. Şu gördüğün bahçe ürün verince oturup hesap yaparım. Ürünün üçte birini dağıtırım. Üçte birini çoluk çocuğumla yerim. Üçte birini de tohumluk yaparım. İşte benim yaptığım bundan ibarettir.” diye karşılık vermiş.[1]

Peygamber Efendimizin anlattığı bu olayda, olayın kahramanının elde ettiği ürünün üçte birini dağıtması, üründen verilmesi mecburi olan bir oranı ifade etmemektedir. Bu oranın dile getirilmesi, cömertliğin mutlaka bu şekilde ve bu miktarda olması gerektiği şeklinde de anlaşılmamalıdır. Bilakis gıpta edilecek boyutta bir cömertliğe sahip olan bu olayın kahramanı, inananları daima cömertliğe teşvik eden Hz. Peygamber tarafından bir örnek olarak aktarılmıştır.

Cömertlik konusunda ısrarlı tavsiyeleri olan Allah Resûlü, bizzat yaşantısıyla da mümin bir insanın cömertliğinin nasıl olacağına dair eşsiz örnekler vermiştir. Ashâbının anlatımıyla o, esen rüzgârdan daha cömert idi.[2] Kendisinden bir şey istendiği zaman istenen şey elinde mevcut ise onu mutlaka verir,[3] asla yok demezdi.[4] Kısacası o, insanların en cömerdi idi.[5] Yediğini, giydiğini, bildiğini paylaşır, iyiliğini esirgemez, asla ben-

[1] M7473 Müslim, Zühd, 45.
[2] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[3] HM3012 İbn Hanbel, I, 326.
[4] M6018 Müslim, Fedâil, 56.
[5] M6009 Müslim, Fedâil, 50.

cillik yapmazdı. Meselâ, bir hanım sahâbî, bir gün kendi elleriyle ördüğü bir giysiyi getirip Hz. Peygamber'e vermiş ve "Bunu, giyesin diye ördüm." demişti. Peygamber Efendimiz hediyeyi kabul etmiş ve onu giyinip ashâbının yanına gitmişti. Allah Resûlü'nün üzerindeki hırkayı gören bir sahâbî, "Ne kadar da güzelmiş! Bunu bana verseniz." demişti. İnsanların en cömerdi olan Resûl-i Ekrem, *"Peki."* deyip orada biraz oturduktan sonra evine dönmüş ve o giysiyi katlayarak, isteyen sahâbîye göndermişti.[6] Bir başka sefer onun cömertliği, hayatı dünya malından ibaret gören bir Yahudiyi hayrete düşürmüş, Yahudi, onun yaptığı cömertlikleri şaşkınlıkla terennüm etmekten kendini alamamıştı.[7]

Evet, cömertlik paylaşmaktır. Sevgiyi, şefkati, bilgiyi, zamanı, serveti paylaşabilmektir. Kalbinde sevgiden eser olmayan, neyi paylaşabilir? Başkalarını sevmeyen, yaratılana Yaratan'dan ötürü hürmet etmeyen kişi, kime, ne verebilir? Böyle bir kişi her türlü mal ve değerin tek sahibi olmayı istemekten başka bir şey düşünmez. Hâlbuki cömertlik öylesine yüce bir erdemdir ki Yaratan'ın ikramını yaratılanlara sunabilmektir. Elindeki bir lokma ekmeği başkasıyla bölüşebilmektir.

En Sevgili'nin Medineli ashâbından Sâbit b. Kays ve eşi emsalsiz bir cömertlik örneği sergilemişlerdir. Onların bıraktığı cömertlik hatırası, yürekleri özveriye açan bir örnektir:

Bir gün Peygamber Efendimize bir adam gelerek, "Yâ Resûlallah! Açlıktan bitap düştüm, hâlsiz kaldım." der. Resûlullah onu doyurmaları için hanımlarına haber gönderir, fakat onların saadet hanelerinde yiyecek hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine Resûlullah, *"Bu gece şu adamı konuk edip yemek yedirerek Allah'ın merhametine nail olmak isteyen kimse yok mu?"* buyurur. Derhâl ensardan bir zât ayağa kalkar ve "Ben varım, yâ Resûlallah!" diye cevap verir. Bu zât Sâbit b. Kays'tır.[8] Akabinde o adamı alıp evine götürür. Hanımına hitaben, "İşte bu kişi Allah Resûlü'nün konuğudur. Evde ne varsa ona ikram edelim." der. Evin hanımı, "Vallahi evimizde çocuklarımızın yiyeceğinden başka hiçbir şey yok." diyerek karşılık verir. Eşinden bu üzüntü verici cevabı alan sahâbî, eşine der ki: "O hâlde çocuklar akşam yemek istedikleri vakit onları uyut. Sonra gel, kandili söndür. Biz bu gece karanlıkta karnımızı doyuruyormuş gibi yapalım ve geceyi aç geçirelim." Kadın, kocasının dediklerini yapar. Kendileri ve çocukları aç kalmıştır ama Allah Resûlü'nün emaneti olan misafirleri doymuştur. Sabah olunca misafirlerini uğurlarlar. Konuk olduğu evden ev sahiplerinin ikram ve iz-

[6] İM3555 İbn Mâce, Libâs, 1.
[7] HM14301 İbn Hanbel, III, 303.
[8] İF7/119, İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, VII, 119.

zetleri ile memnun olarak ayrılan misafir, doğruca Resûlullah'ın huzuruna varır. Misafiri karşısında karnı doymuş, memnun olarak gören Allah Resûlü, *"Bu gece Allah sizin yaptığınızdan hoşnut olmuştur."* buyurur.[9]

Bu çift kendilerinin ve çocuklarının aç kalması pahasına misafirlerine ikramdan kaçınmamış, kendileri muhtaçken başkasını kendilerine tercih etmişlerdir. Böylece cömertliğin en üst mertebesi olan "îsâr ahlâkı"nın nadide örneklerinden birini sergilemişlerdir. Cenâb-ı Hak da bu tür bir davranışı överek, bu davranıştan memnun olduğunu ifade buyuran ve hem bu aileyi hem de onlar gibi davrananları taltif eden şu âyeti indirmiştir: *"Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar (ensar), kendilerine hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."*[10]

Cömertlik, karşılıksız ikram etmektir. Verilen şeyden karşılık beklenirse o, cömertlikten ziyade, ticaret olur. İkram karşılıksız olduğunda anlam kazanacak, cömertlik adını alacak ve inanan insanın benliğini dünyanın esaretinden kurtararak onu ulvîleştirip âhirette sürur vesilesi olacaktır. Hayatın zevk ve eğlenceden, şöhret ve zenginlikten ibaret olmadığını, sonsuz hayatın mutluluk kapılarını açabilmenin tek yolunun Yüce Yaratıcı'nın rızası olduğunu bilen mümin, elindeki imkânları da bunun için kullanır. Bu noktada cömert müminlerden bahseden şu âyet tüm inananlara rehber ve göz aydınlığı olacak mahiyettedir: *"Onlar, yiyeceği, yoksula, yetime ve esire seve seve yedirirler. (Şöyle derler:) 'Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz; sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkuyoruz.' Allah da onları o günün kötülüğünden korur, yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir."*[11]

Cömertlik asla alın teriyle bin bir zahmetle kazanılan servetin yok olması, malın boşu boşuna başkalarına gitmesi, heba olması değildir. Bilakis kişinin malını, mülkünü kalıcı kılması, bu dünyada kazandıklarıyla âhiretini imar etmesidir. Bir gün Allah Resûlü'nün evinde bir koyun kesilir. Âişe annemiz koyunun ön kolu hâriç etin tamamını komşularına dağıtır. Hz. Peygamber evine geldiği zaman, *"Koyundan ne kadar kaldı?"* diye sorar. Âişe validemiz ona der ki: "Koyunun şu ön kolu hâriç hiçbir şey kalmadı." Sevgili eşinin sözlerine karşılık Peygamberimizin verdiği cevap çok

[9] B3798 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 10.
[10] Haşr, 59/9.
[11] İnsân, 76/8-11.

anlamlıdır: *"(Demek ki) ön kolu hâriç tamamı (bize sevap olarak) kalmıştır!"*[12] Mala ve servete bu açıdan bakan Allah Resûlü, bütün hayatı malından mülkünden ibaret olanları, hayatlarını dünyalık uğruna harcayarak dünyalıklarını tek gaye edinenleri uyarmıştır.[13] Bu çerçevede o (sav), kişinin gerçek malının, ölümünden önce hayır yoluna harcayıp önden gönderdikleri olduğunu belirtmiş; hayra sarf etmeyerek, ölünceye kadar biriktirip sakladıklarının ise mirasçılarının olduğunu[14] ifade etmiştir.

Öte yandan kişinin şan, şöhret, makam ve mevki hırsı gibi süflî duygularla tatmin olmak için malını sarf etmesi, cömertlik olarak isimlendirilemez. Nitekim Hz. Peygamber gösteriş için yapılan deve kesme yarışında boğazlanan hayvanların etlerinin yenilmesini dahi yasaklamıştır.[15] Bu tür duyguların tatmini için yapılan harcamalar sahibi için rahmet değil, olsa olsa zahmettir. Peygamber Efendimiz, Allah rızası gözetmeksizin, gösteriş için hayır ve iyilik yapan kişilerin kötü akıbetini şu örnekle açıklamıştır: *"Kıyamet günü huzur-ı ilâhîye zengin birisi getirilecek. Yüce Allah, ona verdiği nimetleri hatırlatacak. O da, bu nimetlerin kendisine verildiğini kabul edecek. Sonra Cenâb-ı Hak soracak: 'Sana verdiğim bu nimetleri nasıl kullandın?' O kişi, 'Yâ Rabbi! Hiçbir eksik bırakmadan malımı nereye harcamamı istediysen oraya harcadım.' diye cevap verecek. Bunun üzerine o kişiye, 'Yalan söylüyorsun. Sen, malını, 'Ne cömert adam!' desinler diye harcadın. Gerçekten de sana, 'Ne cömert adam!' denildi.' şeklinde hitap edilecek. Sonra emir verilecek ve o kişi yüzüstü sürüklenerek cehenneme atılacak."*[16]

Malını hak yolunda harcamaya yönelik cömertlik, bir ayrıcalıktır. Her insana nasip olmayan ve gıpta edilecek bir erdemdir.[17] Ancak cömertlik yapan kişi, yaptığı iyilik ve hayır için Allah rızasından başka hiçbir karşılık beklemediği gibi, ikramda bulunduğu insanların onurunu zedeleyecek davranışlardan da ısrarla kaçınmalı ve yaptığı iyiliği asla başa kakmamalıdır.[18] Nitekim Allah Resûlü de insanlara mal verirken, onları incitmemeye ve adaletli davranmaya özel önem vermiştir.[19]

Cömertlik, insanı dünyanın geçici zevklerine dalıp âhireti unutmaktan, toplumda kendisinden başka insanların da yaşadığını fark etmemekten, paylaşamamanın girdabından, bencilliğin ve her şeye sahip olma isteğinin engel tanımaz ihtiraslarından koruduğu içindir ki, Peygamberimiz tarafından, muhafaza eden, güven veren ve kusurları kapatan demir bir zırha benzetilmiştir: *"Cimri ile Allah yolunda harcama yapan kimsenin hâli, üzerlerinde demirden birer zırh bulunan iki adamın hâline benzer: Cömert olan,*

[12] T2470 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 33.
[13] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[14] B6442 Buhârî, Rikâk, 12.
[15] D2820 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 13-14.
[16] M4923 Müslim, İmâre, 152.
[17] B73 Buhârî, İlim, 15.
[18] Bakara, 2/262.
[19] B3114 Buhârî, Farzu'l-humus, 7.

bir hayırda bulunmaya niyet ettiğinde üzerindeki zırh öyle genişler ki (önceki dar hâlinden kalma) izler bile silinir gider. Cimri, bir hayırda bulunmak istediğinde ise üzerindeki zırh büzüşür, elleri köprücük kemiklerine yapışacak gibi sıkışır ve zırhın her halkası yanındaki halkayı sıkıştırır."[20]

Cömert kişi ikram ve ihsanda bulundukça Allah'ın rızasını kazanır. Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre, *"Kulların sabaha eriştiği her gün (yeryüzüne) iki melek iner. Bu iki melekten biri, 'Allah'ım, malını hayır yolunda harcayan kişiye (harcadığı malın yerine) yenisini ver.' der. Diğeri de, 'Allah'ım, malını (hayır yollarında harcamayarak) elinde tutan (cimrilik eden) kişinin malını telef et.' der."*[21] Cömertçe ikramda bulunan kimse, takdir edilen tutum ve davranışlarıyla bir yandan Allah'ın hoşnutluğuna, meleklerin duasına nail olurken, öte yandan da insanların sevgisini ve hayranlık duygularını kazanır. Cömertlik yolunda attığı adımlar gıpta ile izlenir. Hz. Peygamber bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: *"Yalnızca iki kişiye gıpta edilir: Allah tarafından kendisine mal verilip de malını hak yolunda harcayan kimseye, Allah tarafından kendisine ilim verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye."*[22]

Cömertliği tavsiye edip, onu bir erdem olarak takdim eden Yüce Allah cömertliğin sınırlarını da belirlemiş, onun savurganlık şeklinde tezahür etmemesini istemiş, mutedil insanların övgüye lâyık tutumlarını şu âyet-i kerîmede ifade etmiştir: *"Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler. Bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar."*[23] Nitekim Peygamberimiz de cömertliğin ölçüsünü, *"İsraf ve savurganlığa kaçmadan, böbürlenmeden yiyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz."* buyurarak[24] belirlemektedir. Bu çerçevede Allah Resûlü kişinin servetinin tamamını cömertlik olarak başkalarına ikram etmesine de rıza göstermemiştir. Meselâ, servetinin tamamını bağışlamak isteyen Kâ'b b. Mâlik'i, *"Malının bir kısmını kendine ayır, bu senin için daha hayırlıdır."*[25] diyerek uyarmış; malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a da, yalnız üçte birini vasiyet etmesini, geri kalanını vârislerine bırakmasını tavsiye ederek, *"Vârislerini zengin bırakman, onları başkalarına muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır."* buyurmuştur.[26] Ancak ihtiyaç duyulduğunda, toplumun menfaatinin gereği olarak malın tamamının bağışlanmasını da bir erdem olarak nitelendirmiştir. Nitekim Allah Resûlü toplumsal ihtiyaçlar için malî yardım talebinde bulunduğunda, Hz. Ebû Bekir malının tamamını, Hz. Ömer ise malının yarısını bağışlamaktan çekinmemiştir.[27]

[20] M2361 Müslim, Zekât, 77; B5299 Buhârî, Talâk, 24.
[21] B1442 Buhârî, Zekât, 27.
[22] B73 Buhârî, İlim, 15.
[23] Furkân, 25/67.
[24] N2560 Nesâî, Zekât, 66; İM3605 İbn Mâce, Libâs, 23.
[25] B2757 Buhârî, Vesâyâ, 16.
[26] B2742 Buhârî, Vesâyâ, 2.
[27] T3675 Tirmizî, Menâkıb,16; D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40.

Cömertliğin az ya da çok herhangi bir sınırı yoktur. Bir Arap atasözünde ifade edildiği gibi, "Cömertlik, mevcut olandadır." Yarım hurma da olsa[28] herkesin mutlaka başkalarına ikram edebilecek bir şeyleri vardır. Bunu bile bulamayan kişinin, gönlünde başkalarına ikram hissi taşıması dahi cömertliktir.[29] Cömertlik, gönülden vermektir; Servetiyle dünyaları satın alıp da mahzun gönüllere giremeyen insanların hâli, perişanlıktır. Cömertlik, gönlün, vicdanın paylaşabilme hissinden mahrum olmamasıdır. Zaten gönül paylaşabilme hissinden mahrum olduğu zaman cimriliğin kasvetine bürünmüş, bencilliğin dehlizine girmiş demektir.

Allah Resûlü, ikram ederken cimri davranılmamasını, veren kişinin verdiğinde gözünün kalmamasını, sayarak ve kısarak vermemesini şu örnekle bizlere hatırlatmaktadır: Bir gün hâne-i saadete bir dilenci gelmişti. Hz. Âişe ona, "Şunu al." dedi. Fakat dilenci gitmeden önce onu çağırarak ne aldığına baktı. O esnada orada bulunan Allah Resûlü, *"Evine senin haberin olmadan hiçbir şeyin girip çıkmasını istemiyorsun öyle mi?"* dedi. Hz. Âişe de, "Evet." diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Ey Âişe, yavaş ol! Sayma,ve sayarak verme! Yoksa Allah da sana sayarak verir."*[30] buyurarak onu uyardı.

Bu bağlamda, Allah Resûlü müminlere şöyle seslenmektedir: *"Pintilikten sakının, çünkü sizden öncekiler pintilik yüzünden helâk oldular. Pintilik onları eli sıkı olmaya itti, eli sıkı oldular. Akrabayla ilgilenmemeye itti, akrabalarıyla ilgiyi kestiler. Günaha itti, günahkâr olup çıktılar."*[31] Müminleri cimrilik ve daha ilerisi olarak kabul edilen pintilik hususunda bu şekilde uyaran Peygamber Efendimiz, cimriliğin insanda bulunan huyların en kötüsü olduğunu[32] söylemiş, cimriliği "hastalık" olarak nitelendirmiş,[33] kendisinin kesinlikle cimri olmadığını[34] özellikle ifade etmiş, dualarında da, *"Allâhümme innî eûzü bike mine'l-buhli ve eûzü bike mine'l-cübni ve eûzü bike en erudde ilâ erzeli'l-umuri." (Allah'ım, cimrilikten sana sığınırım, korkaklıktan sana sığınırım, ömrün en rezil zamanına kalmaktan sana sığınırım.)*[35] şeklinde tazarruda bulunmuştur.

Evet, cimrilik hastalıktır. Kişinin sadece kendi menfaatini önemseme, egosunu tatmin etme, biriktirme, biriktirdiklerinden istifade edememe, sahip olduğu hiçbir şeyi başkalarıyla paylaşamama hastalığıdır. Cimri, egoisttir. Yalnızca kendini düşünür. Fakat servetini kendisi için dahi harcayamaz. Yüceltiği malında, mülkünde, sahip olduğu eşyada arar, huzuru ve mutluluğu. Sahip olduklarının ebedî olduğunu ve kendisini sonsuzluğa

[28] M2350 Müslim, Zekât, 68.
[29] T2325 Tirmizî, Zühd, 17.
[30] N2550 Nesâî, Zekât, 62.
[31] D1698 Ebû Dâvûd, Zekât, 46.
[32] D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21.
[33] EM296 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 111.
[34] M2428 Müslim, Zekât, 127.
[35] B6365 Buhârî, Deavât, 37.

taşıyacağını zanneder. Bilginin, servetin, sevginin ve zamanın başkalarına ikram edilmesini, başkalarıyla paylaşılmasını ahmaklık olarak nitelendirir. O, paylaşmanın, ikram etmenin, hediye vermenin bencillikle kararan vicdanına yapacağı olumlu etkileri göremediği gibi, karşısındakinin kalbinde açılan muhabbet, sevgi, minnet pencerelerini de göremeyecek kadar basiretten yoksundur. Yüce Yaratıcı bu kişilere şöyle seslenir: *"De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız."*[36] Bu hitabıyla Cenâb-ı Hak cimrideki hasta ruh hâlini en veciz şekilde ortaya koymaktadır.

Mümin her şeyden önce Allah'ın rızasını arayan, her şeyden çok Allah'a güvenen ve sadece O'na boyun eğen kişidir. Cimri ise her şeyden ve herkesten çok, sahip olduklarına güvenir. Serveti onu o kadar müstağni kılar ki hiçbir şeye muhtaç olmadığını, hatta Allah'a bile ihtiyacının kalmadığını zanneder.[37] Malını mabut edinir. "Malım, malım!" der durur. Halbuki Peygamberimizin ifadesiyle, insanın yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip âhirette karşılığını almak üzere önden gönderdiğinden başka malı mı vardır?[38] Ne yazık ki cimri insan bu durumun farkında bile değildir. Onun bu ruh hâli, Allah'a güven duygusunu, dolayısıyla imanını zedeler. Bunun içindir ki Efendimiz, *"...Bir insanın kalbinde cimrilik ve iman asla bir arada bulunmaz."*[39] buyurmuştur.

Cimri bazen gelecek kaygısını bazen de sahip olduğu mal varlığının yitirilmesi endişesini, bozuk ruh hâlinin sebebi olarak gösterir. Hatta çoluk çocuğuna bakma yükümlülüğünü, cimriliğine ve harcama korkaklığına neden olarak sunar. Halbuki onun gönlüne bu korku, maddeyi ulvîleştiren, açgözlülüğü ve hırsı kamçılayan, fakirlik korkusunu aşılayan şeytan tarafından fısıldanmaktadır.[40]

Cimrilik, insanı Allah'ın sevgisinden mahrum bırakmakta[41] ve toplum içinde huzurun bozulmasına[42] yol açmaktadır. Başkasını düşünmeyip etrafındaki yangına duyarsız kalan, çevresindeki iniltilere kulaklarını tıkayan, garibanlardan yüz çeviren insanlardan teşekkül edilen toplumun huzurundan elbette bahsedilemez. Devamlı biriktiren, biriktirdikçe pintileşen, dünyayı ve sonrasını biriktirdiklerinden ibaret sayan insanlardan müteşekkil bir toplumun fertleri mutlu olamaz. Bazılarının servet biriktirmek, eşyaya sahip olmak ve variyetlerini artırmak hususundaki gem vurulamaz arzuları, onların bu uğurda her türlü adaletsizliği, hukuksuzluğu mubah görmeleri sonucunu doğurur ki bu da toplumun kıyametidir. Allah

[36] İsrâ, 17/100.
[37] Leyl, 92/8.
[38] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[39] N3112 Nesâî, Cihâd, 8.
[40] Bakara, 2/268.
[41] T1961 Tirmizî, Birr, 40.
[42] M6576 Müslim, Birr, 56.

Resûlü bu noktaya şu şekilde dikkatlerimizi çekmektedir: *"...Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri birbirlerinin kanını dökmeye ve kendilerine haram kılınanları çiğnemeye sevk ederek helâk etti."*[43]

Dünyada Yaratan'ın ve yaratılanın sevgisinden mahrum olan cimrinin, ebedî hayatta da cennetin nimetlerine kavuşması zor olacaktır.[44] Ebû Bekir es-Sıddîk'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bozguncu, cimri ve yaptığı iyiliği başa kakan kimse cennete giremez."*[45] Bunun aksini düşünenlere Yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Allah'ın lütfundan kendilerine verdiklerini infakta cimrice davrananlar, bunun kendileri için hayır olduğunu sanmasınlar. Aksine bu, onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet günü onların boyunlarına dolanacaktır."*[46]

Cömertlik ve cimrilik ile ilgili bütün bu mülâhazalardan sonra diyebiliriz ki İslâm dini, her işte ve durumda olduğu gibi harcama ve paylaşma konusunda da müntesiplerine itidalli olmalarını, orta yolu tutmalarını emretmiş, âyeti ile konunun çerçevesini belirlemiştir.

Müslüman, her şeyin gerçek sahibinin ve mâlikinin Yüce Allah[47] olduğunu, O'nun mülkünü dilediğine verip dilediğinden çekip aldığını[48] hatırından çıkarmamalıdır. Cömertlikle cennete uzanan yolu görebilmeli, cimrilikle Rabbinden uzaklaştığını fark edebilmeli, Allah'ın, *"Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma. Yoksa pişman olur açıkta kalırsın."*[49] âyeti ve Hz. Peygamber'in şu tasviri bu konuda ona rehber olmalıdır:

"Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakın, ama cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, ama cehenneme yakındır. Cömert cahil, Yüce Allah katında cimri âbidden daha sevimlidir."[50]

[43] M6576 Müslim, Birr, 56.
[44] T1961 Tirmizî, Birr, 40.
[45] T1963 Tirmizî, Birr, 41.
[46] Âl-i İmrân, 3/180.
[47] Âl-i İmrân, 3/180; Hadîd, 57/10.
[48] Âl-i İmrân, 3/26.
[49] İsrâ, 17/29.
[50] T1961 Tirmizî, Birr, 40.

MİSAFİRPERVERLİK
İKRAM AHLÂKI

عَنْ أَبِى شُرَيْحٍ الْكَعْبِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
”مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، جَائِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَالضِّيَافَةُ
ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَمَا بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ، وَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَثْوِيَ عِنْدَهُ حَتَّى يُحْرِجَهُ.“

Ebû Şurayh el-Kâ'bî'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirini iyi ağırlasın. Bunun uygun süresi bir gün ve bir gecedir. Misafirlik (hakkı) üç gündür, bundan sonra (misafire ikram) sadakadır. Misafirin de ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar onun yanında kalması helâl olmaz."
(B6135 Buhârî, Edeb, 85)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرٍ: أَنَّ أَصْحَابَ الصُّفَّةِ كَانُوا أُنَاسًا فُقَرَاءَ، وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "مَنْ كَانَ عِنْدَهُ طَعَامُ اثْنَيْنِ فَلْيَذْهَبْ بِثَالِثٍ، وَإِنْ أَرْبَعٌ فَخَامِسٌ أَوْ سَادِسٌ."

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ جَاءَ إِلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَجَاءَ بِخُبْزٍ وَزَيْتٍ فَأَكَلَ، ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ، وَأَكَلَ طَعَامَكُمُ الْأَبْرَارُ، وَصَلَّتْ عَلَيْكُمُ الْمَلَائِكَةُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُضِيفُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْنِي الْمَدِينَةَ انْجَفَلَ النَّاسُ إِلَيْهِ... وَكَانَ أَوَّلَ شَيْءٍ تَكَلَّمَ بِهِ أَنْ قَالَ: "أَيُّهَا النَّاسُ! أَفْشُوا السَّلَامَ وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصَلُّوا وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ."

Abdurrahman b. Ebû Bekir anlatıyor: Suffe ashâbı fakir insanlardı. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: *"Kimin yanında iki kişilik yemek varsa üçüncü bir kişiyi, dört kişilik yiyeceği olan beşinci ya da altıncı bir kişiyi misafir etsin!"*

(B602 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 41)

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Nebî (sav), Sa'd b. Ubâde'nin evine geldi. Sa'd, (ona) ekmek ve zeytinyağı getirdi. Hz. Peygamber (sav) de onları yedi, ardından şöyle buyurdu: *'Yanınızda oruçlular iftar etsin. Yemeğinizi iyi insanlar yesin. Melekler de size dua etsin.'"*

(D3854 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54)

Ukbe b. Âmir'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur."*

(HM17555 İbn Hanbel, IV, 157)

Abdullah b. Selâm anlatıyor: "Resûlullah (sav) (hicret edip) Medine'ye geldiğinde insanlar ona doğru koşuştular... Söylediği ilk sözler şunlardı: *'Ey insanlar! Selâmı yaygınlaştırın, yemek yedirin ve insanlar uykudayken (gece) namaz kılın ki, esenlik içinde cennete giresiniz.'"*

(T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42)

Bir gün ashâbıyla beraber olduğu bir sırada Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna bir adam gelerek, "Bitkin ve açım yâ Resûlallah." dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü önce kendi hanımlarına başvurdu. Fakat onlar, "Yanımızda sudan başka bir şey yok." cevabını verdiler. Hz. Peygamber'in o gün için misafiri ağırlayacak yiyeceği yoktu ama yine de bir şekilde bu misafir ağırlanmalı ve karnı mutlaka doyurulmalı idi.

Ardından ashâbına yöneldi ve *"Bu şahsı kim misafir edebilir?"* diye sordu. Ensardan Sâbit b. Kays,[1] "Ben!" diye atıldı. Sonra da misafiri alıp evine götürdü. Hanımına, Allah Resûlü'nün misafirini ağırlamasını söyledi. Hanımı, "Çocuklarımın yiyeceğinden başka bir şeyimiz yok." cevabını verince o da hanımına, "Yemeğini hazırla, kandilini yak, çocuklarını da uyut." dedi. Eşinin söylediklerini yapan evin hanımı, ardından yanan kandili düzeltiyormuş gibi yaparak söndürüverdi. Böylece ev sahipleri, aslında yemek yemedikleri hâlde gecenin karanlığından yararlanarak yiyormuş gibi yaptılar. Misafire de bunu hiç hissettirmediler ve o geceyi aç geçirdiler. Karınları doymasa da Allah Resûlü'nün misafirini ağırlamanın verdiği mutluluk ile gönülleri doymuştu.

Ev sahibi olan Sâbit b. Kays sabahleyin Hz. Peygamber'in yanına gitti. Onu gören Allah Resûlü o gece misafirlerine yaptıkları ikramdan ötürü Allah'ın onlardan memnun kaldığını müjdeledi. Bu cömert sahâbî ve eşi hakkında şu âyet nâzil oldu: *"Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (muhacir kardeşlerini) kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."*[2]

Yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olan bu aile hem Allah rızasını, hem de Peygamber sevgisini kazanmıştı.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrâhim'in hiç tanımadığı misafirlere nasıl ikramda bulunduğunu överek anlatır. Hz. İbrâhim, üstün ahlâkının bir gereği olarak ilk defa karşılaştığı misafirlerine, kendilerinden bir ağırlanma talebi gelmediği hâlde eşi Sâre ile kendisi bizzat hizmet etmek ve ziyafet vermek suretiyle ikramda bulunmuş ve onları en güzel şekilde ağırlamıştı. Bunun için ailesinin yanına gidip ikram olarak semiz bir buzağı ge-

[1] İF7/119 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 119.
[2] Haşr, 59/9; B3798 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr,10; M5359 Müslim, Eşribe, 172.

tirmiş ve misafirlerine sunmuştu. Ancak gelen misafirler insan suretinde melekler olduğu için bu ikramdan yememişlerdi.[3] İşte bu hassasiyeti ve misafirperverliğinden dolayıdır ki Hz. İbrâhim "Misafirlerin Babası" olarak anılmıştır.[4]

Misafirperverlik geleneğinin öncüsü olan[5] Hz. İbrâhim'in misafirleri de tanıdık bildik kimseler değillerdi. Zaten misafirperverlikte önemli olan hiç tanımadığı belki de bir daha karşılaşmayacağı insanları "tanrı misafiri" kabul edip karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek ikramda bulunabilmektir. Yoksa câhiliyede olduğu gibi ve günümüzde de devam eden örnekleri bulunduğu gibi eş, dost ve akrabalar arasında gösteriş yapmak, egosunu tatmin etmek ve insanların hayranlığını ve saygısını kazanmak için yapmak değildir. Atası İbrâhim'in geleneğini devam ettiren Hz. Peygamber de câhiliyedeki anlayışın aksine misafire ikramın sadece Allah rızasını kazanmak için yapılmasını tavsiye etmiş, misafirperverlik ile Allah'a iman arasında güçlü bir bağ kurmuştur.[6]

İnsanlık için iyi, güzel ve faydalı olana talip olan Allah Resûlü, Hz. İbrâhim'den beri sürdürülen bu güzel âdeti beğenip uyguladı ve daha peygamber olmadan önce misafirperverliği ile tanındı. Kendisi, ilk vahyin heyecan ve endişesini eşi Hz. Hatice'ye anlatınca, Hz. Hatice onun bazı hasletlerini ve bu arada misafirperverliğini de hatırlatarak korkmamasını, Allah'ın kendisini mahcup etmeyeceğini söylemişti.[7]

Hz. Peygamber'e göre misafire ikram, Allah'a imanın bir yansıması ve Müslüman olmanın bir gereği idi. O, *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirini iyi ağırlasın. Bunun uygun süresi bir gün ve bir gecedir. Misafirlik (hakkı) üç gündür. Bundan sonra (misafire ikram) sadakadır. Misafirin de ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar onun yanında kalması helâl olmaz."*[8] sözleri ile misafire ikramın imanla ilişkisine işaret ederken aynı zamanda Müslümanları misafir ağırlamaya da teşvik ediyordu.

Misafire ikramda ailenin ve bilhassa hanımların rolü büyüktür. Sahâbî hanımlar bu görevi seve seve yaparlar, kendileri yemez, misafirlerine ikram ederlerdi. İkramları sade ve basitti ama samimiyetleri içtendi. Çünkü Allah'ın Elçisi, gösteriş ve kibre yol açacak şekilde, misafir için aşırı derecede külfete girmeyi yasaklamıştı.[9] Zira aşırı külfet, misafire ikramın sürdürülmesini zorlaştıracaktır.

Hz. Peygamber'in misafiri hiç eksik olmazdı. Suffe ashâbı onun daimî misafirleri arasında idi. Bunlar fakir insanlardı. Aynı zamanda Hz. Peygam-

[3] Zâriyât, 51/24-30.
[4] BŞ9617 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 98.
[5] BŞ9615 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 97.
[6] M4513 Müslim, Lukata, 14.
[7] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, Îmân, 252.
[8] B6135 Buhârî, Edeb, 85.
[9] NM7147 Hâkim, *Müstedrek*, VII, 2552 (4/123); MK6084 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 235.

ber'in ilk yatılı öğrencileri idi. Onların iaşesini başta Peygamberimiz olmak üzere diğer Müslümanlar karşılıyordu. O dönemde ashâbın da maddî durumları pek iyi değildi. Fakat Efendimiz daha fazla misafir kabul etmeleri için Müslümanları teşvik ediyor ve kendisi de onlara örnek oluyordu. O şöyle buyuruyordu: *"Kimin yanında iki kişilik yemek varsa üçüncü bir kişiyi, dört kişilik yiyeceği olan beşinci ya da altıncı bir kişiyi misafir etsin!"*[10] O gün Allah Resûlü, Suffe ashâbından on kişiyi misafir ederken Hz. Ebû Bekir, üç kişiyi misafir etmişti. Ebû Bekir Sıddîk'ın misafirlere ikram ettiği bu yemeğin ne kadar bereketlendiği ise rivayetlerde genişçe anlatılmıştır.[11]

Allah Resûlü, yine bir gün Suffe ashâbından bazılarını Hz. Âişe'nin evine götürmüştü. Onlar da orada yediler, içtiler. Sonra Resûlullah, *"İsterseniz burada uyuyun, isterseniz mescide gidin."* buyurunca, "Biz mescide gideriz." demişlerdi.[12]

Bir gün sahâbîlerden Mikdâd b. Esved ile iki arkadaşı yoldan gelmişlerdi. Yorgunluktan ve açlıktan gözlerinin feri gitmiş, nerede ise kulakları duymaz hâle gelmişti. Sahâbeden kendilerini misafir etmelerini istediler. Ama hiç kimse onları kabul edecek durumda değildi. Derken Rahmet Elçisi geldi ve onları hanesine götürdü. Kapıda üç keçi duruyordu. Peygamber (sav), *"Şu keçilerin sütünü aramızda paylaşmak üzere sağın."* buyurdu. Bunun üzerine misafirler keçileri sağdı ve her biri kendi nasibini içti. O gece Hz. Peygamber misafirlerini sütle ağırlamıştı.[13]

Allah Resûlü ashâbından aç olanları misafir ederek karınlarını doyururdu. Meselâ, bir gün Ebû Hüreyre aç kalmış ve bitap düşmüştü. Yolda Hz. Ömer'le karşılaştı. Kendisinden Allah'ın Kitabı'ndan bir âyeti okumasını istedi. Gayesi açlığını hissettirmekti. Ancak onun durumunu fark edemeyen Hz. Ömer, sorduğu âyeti ona okumakla yetindi. Çok geçmeden Ebû Hüreyre açlıktan dolayı yüzüstü düştü. Bu sırada bir de gördü ki, Rahmet Elçisi başucunda dikilmiş, *"Ebû Hüreyre!"* diye çağırıyor. O da, "Buyur, emrin olur ey Allah'ın Resûlü!" diye karşılık verdi. Resûlullah elini tuttu, onu kaldırdı ve aç olduğunu fark ettiği Ebû Hüreyre'yi evine götürdü. Hemen onun için büyük bir bardak süt getirilmesini emretti. Sütten bir miktar içen Ebû Hüreyre'ye, "Tekrar iç Ebû Hüreyre!" buyurdu. Bir miktar daha içince yine, *"Tekrarla!"* buyurdu. O da tekrarlayıp bir daha içti. Artık kendine gelmişti.[14]

Karşılıklı olarak yenilen yemeklerle insanların birbirini etkileyeceği, dostlukların pekişeceği bir gerçektir. Bu hakikati bilen Allah Resûlü, *"Mü-*

[10] B602 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 41.
[11] M5365 Müslim, Eşribe, 176.
[12] İM752 İbn Mâce, Mesâcid, 6; D5040 Ebû Dâvûd, Edeb, 94.
[13] M5362 Müslim, Eşribe, 174; TM1256 Tayâlisî, *Müsned*, II, 12.
[14] B5375 Buhârî, Et'ıme, 1.

minden başkasıyla arkadaşlık yapma, yemeğini de takva sahibi insanlar dışında kimse yemesin." buyurmuştur.[15] Hz. Peygamber bu uyarısı ile dostluk kuracağımız kişileri iman etmiş ve Allah karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olan salih kişiler arasından seçmemizi istemiştir. Nitekim Rahmet Elçisi evine misafir olduğu Sa'd b. Ubâde'ye de, "*Yanınızda oruçlular iftar etsin. Yemeğinizi iyi insanlar yesin. Melekler de size dua etsin.*" diye dua ederken aynı noktaya işaret etmiştir.[16].

Bir seferinde Rahmet Elçisi Hecer bölgesinden gelen yeni Müslüman olmuş heyetle ilgilenip ashâbından onlara ikramda bulunmalarını istemişti.[17] Bir gün Allah'a inanmayan bir kişi Allah Resûlü'ne misafir olmuştu. Hz. Peygamber onun için koyundan süt sağılmasını istedi. İnançsız adam bir tas sütü içti, (doymayınca) bir tas süt daha verildi. Bu sütü de içti. Bir daha istedi, o sütü de içti. Böylece tam yedi tas süt içti. Ertesi gün, Allah hidayet nasip etti ve adam Müslüman oldu. Peygamber Efendimiz bir koyundan yeni sağdırdığı sütü ona ikram etti. Adam sütü içti. Peygamberimiz bir tas süt daha getirtti. Fakat adam bu sütü bitiremedi. Bunun üzerine Allah Resûlü: "*Mümin, bir mide dolduracak kadar içer, kâfir ise yedi mide doldurana kadar içer.*" buyurdu.[18]

Allah Resûlü'nün uzaktan yakından pek çok misafiri gelirdi. Bazı devlet ve kabilelerden özel ve resmî heyetler gelir, İslâm'ı öğrenmek için günlerce kalırlardı.[19] Remle bnt. el-Hâris[20] gibi bazı hanım sahâbîler de bu elçileri evlerinde misafir ederlerdi. Ensardan zengin bir hanım olan Ümmü Şerîk de sahâbe arasında misafirperverliği, Allah yolunda harcama yapmasıyla meşhurdu ve evinden misafiri hiç eksik olmazdı.[21] Bu hanımlar, iyiliksever, cömert kimselerdi.

Allah Resûlü bazen de kendisi sahâbîlere misafir oluyordu. Nitekim bir gece dışarı çıktığında birden Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'e rastladı ve "*Sizi bu saatte evlerinizden çıkaran nedir?*" diye sordu. Onlar da, "Açlık yâ Resûlallah!" dediler. Peygamber Efendimiz, "*Varlığım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, beni de sizi çıkaran (sebep evden) çıkardı, hadi gidelim!*" dedi. Hemen onunla birlikte kalktılar ve ensardan Ebu'l-Heysem'in[22] evine vardılar. Fakat evinde yoktu. Evin hanımı Efendimizi görünce, "Merhaba, hoş geldiniz!" dedi. Allah Resûlü ona eşinin nerede olduğunu sordu. Hanım, "Bize tatlı su getirmeye gitti." dedi. O sırada kocası geldi. Kutlu Nebî ile iki arkadaşını gördü ve çok sevindi, "Allah'a hamdolsun, bugün misafirleri benimkinden daha şerefli olan kimse yoktur." diyerek mutluluğunu dile

[15] D4832 Ebû Dâvûd, Edeb, 16; T2395 Tirmizî, Zühd, 55.
[16] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54.
[17] HM15644 İbn Hanbel, III, 432.
[18] M5379 Müslim, Eşribe, 186; T1819 Tirmizî, Et'ıme, 20.
[19] B628 Buhârî, Ezân, 17; M1535 Müslim, Mesâcid, 292.
[20] Hİ1/448 Hİ6/718 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 448; VI, 718; ST10, ST11 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 299, 315.
[21] M7386 Müslim, Fiten, 119; N3239 Nesâî, Nikâh 19.
[22] MK16670 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 253.

getirdi. Hemen gidip onlara bir hurma salkımı getirdi ki, içinde ham, kuru ve taze hurmalar vardı. "Bundan yiyin!" dedi ve bıçağı aldı. Bunun üzerine Rahmet Peygamberi ona, *"Sakın sağmal koyuna dokunma."* buyurdu. Ebu'l-Heysem kendilerine ikram etmek üzere bir koyun kesti. Hem koyundan, hem o hurma salkımından yediler.

Yemeğe doyup, suya kandıkları vakit Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'e, *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, kıyamet gününde bu nimetlerden mutlaka sorulacaksınız! Sizi evlerinizden açlık çıkardı. Sonra şu nimetlere kavuşmadan dönmediniz."* buyurdu.[23] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber ve arkadaşları zaman zaman sıkıntılı günler yaşamaktaydı. Ancak kardeşlik ruhu ve misafirlik anlayışı, bu sıkıntıları giderip mutluluğa dönüştürüyordu.

Allah Resûlü misafire ikramın hayır ve berekete vesile olacağını müjdelerken,[24] imkânı olduğu hâlde misafire ikramdan kaçınanları da, *"Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur."*[25] mealindeki hadisi ile uyarıyordu.

Allah Resûlü'nün sünnetinde misafirperverlik artık sadece bir âdet ve bir gelenek değil, aynı zamanda erdemli bir davranış ve bir ibadet idi. Hem Allah katında hem de halk katında muteber ahlâkî bir değerdi. Rahmet Elçisi'nin hicrette Medine'ye ayak basar basmaz verdiği ilk mesajlar arasında, *"Yemek yedirin!"* vurgusunu yapması da manidardı: *"Ey insanlar! Selâmı yaygınlaştırın, yemek yedirin ve insanlar uykudayken (gece) namaz kılın ki, esenlik içinde cennete giresiniz."*[26] Bu hadise göre cennete girme vesilesi olan misafire ikram, bazı zarurî hâllerde, isteğe bağlı bir iyilikten de öte ifa edilmesi gereken bir misafir hakkı ve toplumsal bir görev olur.[27]

Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: *"Misafiri bir gece ağırlamak her Müslüman'ın üzerine düşen bir görevdir. Bir kimse bir Müslüman'ın evinin önünde sabahlarsa bu kimseye ikram etmek o ev sahibinin üzerine bir borçtur. (Misafir) bu hakkını ister talep eder isterse de hakkından vazgeçer."*[28] Bu ve buna benzer hadisler misafir ağırlamanın bir sorumluluk olduğunu açıkça belirtmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bütün zamanını ibadetle geçiren Osman b. Maz'ûn'a, *"Ey Osman, Allah'tan kork. Çünkü senin üzerinde ailenin de hakkı vardır. Senin üzerinde misafirinin de hakkı vardır. Senin üzerinde nefsinin de hakkı vardır. Bundan dolayı bazen oruç tut, bazen tutma. Bazı geceler namaz kıl, bazı geceler de uyu."*[29] buyurmuştur.

"Yâ Resûlallah bana öyle bir amel söyle ki o ameli yapınca cennete gireyim." diyen Ebû Hüreyre'ye, Hz. Peygamber cennete götürecek amel

[23] M5313 Müslim, Eşribe, 140.
[24] İM3356 İbn Mâce, Et'ıme, 55.
[25] HM17555 İbn Hanbel, IV, 157.
[26] T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42; İM1334 İbn Mâce, İkâmet, 174.
[27] B6137 Buhârî, Edeb, 85; M4516 Müslim, Lukata, 17.
[28] D3750 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 5; İM3677 İbn Mâce, Edeb, 5.
[29] D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27; HM26839 İbn Hanbel, VI, 267.

arasında, *"yemek yedirmeyi"* de tavsiye etmiştir.[30] Tebessümü sadaka kabul eden,[31] misafirlerine güler yüzle ve güzel sözlerle muamele eden Resûl-i Ekrem, Abdülkays heyetini, *"Bu insanlara, merhaba! Allah sizi utandırmasın, pişman etmesin."* sözleri ile karşılamıştı.[32]

Yolcunun duasının, kabul edilecek dualardan olduğunu söyleyen[33] Allah Resûlü, misafiri olduğu ev sahibine kendisi dua ettiği gibi ashâbına da dua etmelerini tavsiye ederdi. Bir defasında sahâbîleri ile birlikte Ebu'l-Heysem b. Teyyihân'ın evine misafir olan Hz. Peygamber, yemek sonrası sahâbîlerine, *"Kardeşinizi mükâfatlandırın."* buyurdu. Ashâb bunun üzerine "Yâ Resûlallah onun mükâfatı nedir?" deyince Rahmet Elçisi, *"Bir adamın evine gidilir, yemeği yenir, içeceği içilir, sonra onun için dua ederlerse işte bu onun mükâfatıdır."* diyerek[34]hoş bir misafirlik âdâbına da işaret etmiştir. *"Misafirin de ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar misafirliğini uzatması helâl olmaz."*[35] buyurarak da misafirlik âdâbının bir başka yönüne dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber, halasının kızı Zeyneb bnt. Cahş ile evlendiği zaman ashâba düğün yemeği vermek istemiş ve ismini verdiği belirli kişilerin yanı sıra yolda karşılaştığı kimseleri de yemeğe çağırmasını Enes b. Mâlik'e söylemişti. Hz. Peygamber de gelen misafirlere onar kişilik gruplar hâlinde yemek ikram etmeye başlamıştı. Yemeğe başlamadan önce de besmele ile önlerinden yemelerini hatırlatmıştı. Gruplar sırayla girip yemek yiyorlar, ardından da çıkıyorlardı. Bu arada bir grup muhabbete koyulmuş ve konuşmayı uzattıkça uzatmıştı.[36] Hz. Peygamber bu durumdan rahatsız olmuş, onların da çıkmasını sağlamak için evden dışarı çıkmıştı. Enes ile birlikte bir süre yürüdükten sonra Hz. Peygamber o grubun çıkmış olduğunu düşünerek odasına dönmüştü. Fakat hâlâ oradaydılar. Hz. Peygamber, Enes ile tekrar dışarı çıkıp yürümeye başladı ve döndüklerinde o kişiler çıkmışlardı. İşte bu olayın akabinde Yüce Allah, *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez..."*[37] âyetini indirerek misafirlerin dikkat etmesi gereken bazı davranışları bildirmiştir.[38]

Bir defasında kendisine ikram edilen bir yemeği Hz. Peygamber ashâbına ikram etmiş, onlar da, "İştahımız yok." diye karşılık verince Resûlullah, *"Açlığı ve yalanı bir araya getirmeyin."*[39] buyurmuştur. Böylece

[30] Sİ508 İbn Hıbbân, *Sahîh*, II, 261.
[31] T1956 Tirmizî, Birr, 36.
[32] B87 Buhârî, İlim, 25; M116 Müslim, Îmân, 24.
[33] T1905 Tirmizî, Birr, 7; D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29.
[34] D3853 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54.
[35] B6135 Buhârî, Edeb, 85.
[36] B5163 Buhârî, Nikâh, 65.
[37] Ahzâb, 33/53.
[38] B6238 Buhârî, İsti'zân, 10.
[39] İM3298 İbn Mâce, Et'ıme 23.

ikram edilen mubah şeylerin misafir tarafından reddedilmemesini misafirlik âdâbı olarak öğretmiştir.[40]

Sevgili Peygamberimiz gerek davranışları gerekse sözlü beyanlarıyla insanları misafir ağırlamaya teşvik etmiştir.[41] Böylece misafire ikram Müslümanlar için ahlâkî bir değer hâline gelmiştir. Müslümanlar Hz. Peygamber'den sonra bu güzel geleneği sürdürmüşler ve daha da geliştirerek devam ettirmişlerdir. Hz. Ömer zamanında içerisinde un, hurma, kuru üzüm ve ihtiyaç maddeleri bulunan "dârü'r-rakîk"[42] adlı evleri, Hz. Osman zamanında kurulan "dârü'd-dîfân"lar (misafirhaneler)[43] takip etmiştir. Bu gelenek daha sonra vakıflar, kervansaraylar ve imarethanelerle sürdürülmüştür. Bu geleneğin bir tezahürü olarak da geçmişten günümüze, misafirhaneler, konukevleri eksik olmamıştır. Ve hâlen misafirperverlik, Müslüman toplumların en önemli hasletlerinden biri olarak devam etmektedir.

[40] T2790 Tirmizî, Edeb, 37.
[41] B6018 Buhârî, Edeb, 31.
[42] ST3/283 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 283.
[43] TB2/609 Taberî, *Târîh*, II, 609-610.

ÎSÂR
DİĞERKÂMLIK

عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ: سَمِعَ جابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ:
مَا سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَيْئًا قَطُّ فَقَالَ: لاَ.

İbn Münkedir'in işittiğine göre,
Câbir b. Abdullah şöyle demiştir:
"Resûlullah (sav) kendisinden bir şey istendiğinde asla *'hayır'* demezdi."
(M6018 Müslim, Fedâil, 56)

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَال: جاءَتِ امْرَأَةٌ بِبُرْدَةٍ ... مَنْسُوجٌ فِى حَاشِيَتِهَا -قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّه، إِنِّى نَسَجْتُ هَذِهِ بِيَدِى أَكْسُوكَهَا، فَأَخَذَهَا رَسُولُ اللَّه ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا، فَخَرَجَ إِلَيْنَا وَإِنَّهَا لَإِزَارُهُ فَجَسَّهَا رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّه، اكْسُنِيهَا، قَالَ: "نَعَمْ"، فَجَلَسَ مَا شَاءَ اللَّهُ فِى الْمَجْلِسِ، ثُمَّ رَجَعَ، فَطَوَاهَا ثُمَّ أَرْسَلَ بِهَا إِلَيْهِ.

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَال:
"لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه يَقُولُ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا أَنْ نَتَصَدَّقَ، فَوَافَقَ ذَلِكَ مَالاً عِنْدِى، فَقُلْتُ: الْيَوْمَ أَسْبِقُ أَبَا بَكْرٍ إِنْ سَبَقْتُهُ يَوْمًا فَجِئْتُ بِنِصْفِ مَالِى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا أَبْقَيْتَ لِأَهْلِكَ؟" فَقُلْتُ: مِثْلَهُ. قَالَ: وَأَتَى أَبُو بَكْرٍ رضي الله عنه بِكُلِّ مَا عِنْدَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا أَبْقَيْتَ لِأَهْلِكَ؟" قَالَ: أَبْقَيْتُ لَهُمُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. قُلْتُ: لَا أُسَابِقُكَ إِلَى شَيْءٍ أَبَدًا.

Sehl b. Sa'd anlatıyor: "Bir kadın ... elinde kenarları dokunmuş bürde türünden bir kumaşla gelerek, 'Yâ Resûlallah, bunu giymeniz için kendi elimle dokudum.' dedi. Böyle bir kumaşa ihtiyacı olan Resûlullah (sav) kumaşı aldı ve izar şeklinde giyinerek (belden aşağısına sararak) yanımıza geldi. Fakat orada bulunanlardan biri kumaşa dokunarak, 'Yâ Resûlallah, bunu bana giydir!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber '*Tamam.*' buyurdu ve Allah'ın dilediği kadar (bir süre) o mecliste kaldıktan sonra evine döndü. Sonra da kumaşı katlayarak ona gönderdi."

(B5810 Buhârî, Libâs, 18)

Enes (b. Mâlik)'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."*

(T2515 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59)

Zeyd b. Eslem'in, babasından naklettiğine göre, babası Ömer b. Hattâb'ı (ra) şöyle derken işitmiştir: "Resûlullah (sav) bir gün bize sadaka vermemizi emretti. Bu (emir) paramın olduğu bir zamana rastladı. 'Bir gün Ebû Bekir'i geçebileceksem, işte bugün geçerim!' dedim ve malımın yarısını getirdim. Resûlullah (sav), *'Ailene ne bıraktın?'* dedi. Ben de, 'Bu kadarını.' dedim. Ebû Bekir (ra), malının hepsini getirdi. Sonra Resûlullah (sav) ona da, *'Ailene ne bıraktın?'* dedi. O, 'Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım.' diye cevap verdi. Bunun üzerine, 'Bundan sonra seninle hiçbir şeyde asla yarışmam!' dedim."

(D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16)

Bir gün Allah Resûlü'ne (sav) gelen bir adam ihtiyacı olduğunu söyleyerek ondan yardım istedi. Sevgili Peygamberimiz, *"Belki yiyecek bir şeyler vardır."* düşüncesiyle hanımlarından birine haber gönderdi. Fakat hanımı, "Seni hak dinle gönderen Allah'a yemin olsun ki, evimde sudan başka bir şey yok." diye cevap verdi. Bunun üzerine diğer hanımlarına danışan Rahmet Elçisi onlardan da aynı cevabı alınca, kendi imkânlarıyla ihtiyacını gideremediği bu Müslüman için sahâbeden yardım istemeye karar verdi ve *"Bu şahsı bu gece (evinde) kim misafir ederse Allah ona rahmet etsin."* dedi.

Allah Resûlü'nün bu duasına mescitte bulunanların tamamı nail olmak isterdi, ancak sahâbîlerin çoğunun maddî durumu iyi değildi. Zira birçoğu mallarının neredeyse tamamını Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişler, Medineli sahâbîler ise evlerini ve yiyeceklerini muhacir kardeşleriyle paylaşmışlardı. Buna rağmen Medineli Müslümanlardan Sâbit b. Kays isimli bir sahâbî[1] ayağa kalkarak zor durumda kalan bu şahsı ağırlayabileceğini söyledi ve onu evine götürdü.

Evde yalnızca çocuklara yetecek kadar yiyecek olduğunu öğrenen sahâbî, Allah Resûlü'nün konuğunu ağırlama gayretiyle hanımına, çocukları uyutup yiyecekleri misafire getirmesini tembihledi. Hanımı da eşinin isteği doğrultusunda çocukları uyutarak evdeki bir parça yemeği misafir için hazırlayıp sofraya koydu. Ev sahipleri adamla birlikte sofraya oturduktan sonra, evin hanımı düzeltir gibi yaparak kandili söndürdü. Böylece misafir karanlıkta, yemek yiyormuş gibi davranan ev sahiplerinin aslında yemediklerini fark etmeden karnını doyurdu. Zira sofrada yalnızca bir kişiye yetecek kadar yemek vardı. Sofradan kalkan çift, o geceyi çocuklarıyla birlikte aç geçirdiler. Fakat gönülleri huzurla doluydu. Çünkü Allah Resûlü'nün misafirini büyük bir hassasiyetle ağırlamış ve böylece onun duasına mazhar olmuşlardı.

Ertesi sabah Sevgili Peygamberimiz bu asil davranışı sergileyen sahâbîyi görünce, *"Bu gece sizin misafirinize karşı davranışınızdan Allah Teâlâ çok hoşnut oldu."* diyerek haklarında şu âyetlerin indirildiğini bildirdi: *"Ken-*

[1] İF7/119 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 119.

dileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (mümin kardeşlerini) kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”[2]

Medineli aileye, Allah Teâlâ’nın hoşnutluğunu ve övgüsünü kazandıran bu özverili davranış, îsârın en güzel örneklerinden biridir. Bir şeyi veya bir kimseyi diğerine tercih etme anlamına gelen “îsâr”, kişinin, başkalarının çıkarlarını ve ihtiyaçlarını kendi nefsine öncelemesi, kendisi muhtaç durumda olsa da imkânı nispetinde öncelikle başkasının ihtiyacını karşılama gayretinde olması anlamına gelen bir ahlâk terimidir. Îsâra giden yolun başında ise fedakârlık, yani özveride bulunma vardır.

Fedakârlık, insanın sahip olduğu şeylerden bir başkası için vazgeçmesidir. Kimi zaman malından, kimi zaman rahatlığından, kimi zaman da canından vazgeçmektir. Bazen yapılan bir hatayı affetmek, bir sıkıntıya sabretmek, bazen daha fazlasına ulaşabilecekken azıyla yetinmek, bazen de kendi hakkından feragat etmektir. Bir annenin çocuklarına olan merhameti ve onların rahatı için yaptıkları göz önüne alındığında fedakârlık duygusunun insanın doğasında var olduğu açıkça görülür. İslâm Dini, bu fıtrî duygunun beslenerek kişide temel bir özellik hâline gelmesini hedefler. Nitekim iman ile fedakârlık arasında çok sıkı bir bağ vardır. Yalnızca Rabbin rızasını kazanma arzusu, kişinin din kardeşine sevgi ve merhametle bakmasını sağlayıp, ihtiyaç duyduğu bir şeyi karşılık beklemeden daha çok ihtiyaç duyan bir başkasına vermesini kolaylaştırırken, fedakârlık ve îsâr duyguları da Allah’a olan inancı kuvvetlendirir. Allah Teâlâ’nın, *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”*[3] sözü de Allah’a duyulan sevgi ve iman ile îsâr arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Yüksek bir ahlâk üzere olan[4] Resûlullah’ın hayatı, fedakârlığın en güzel örneğidir. Allah’ı en iyi tanıyan ve O’na karşı sorumluluk bilinci en gelişmiş kişi olan Allah’ın Sevgili Elçisi,[5] bütün varlığını İslâm Dini’ni tebliğ görevini en güzel şekilde yerine getirmeye ve dini üstün kılmaya adamış ve bu uğurda her türlü fedakârlığı göze almıştır. Müşriklerle yapılan savaşlara bizzat iştirak ederek her türlü zorluğu ashâbıyla birlikte göğüslemenin[6] yanı sıra, kendisine yapılan sözlü[7] ve fiilî eziyetlere de katlanmış,[8] kendisine zulmedenleri affetme büyüklüğünü göstererek onların iman etmeleri ve Allah’a ibadet eden evlâtlara sahip olmaları için Rabbine dua etmiştir.[9]

Sevgili eşi Hz. Âişe’nin belirttiği üzere ailesiyle birlikte oldukça mütevazı bir yaşantı süren Resûlullah,[10] maddî sıkıntısının olmadığı dönem-

[2] B3798 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr,10; M5359 Müslim, Eşribe, 172; Haşr, 59/9.
[3] Âl-i İmrân, 3/92.
[4] Kalem, 68/4.
[5] M6109 Müslim, Fedâil, 127.
[6] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30; M4642 Müslim, Cihâd ve siyer, 101.
[7] M1001 Müslim, Salât, 145; D3000 Ebû Dâvûd, İmâre, 21-22.
[8] B240 Buhârî, Vudû’, 69.
[9] B3231 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7.
[10] B5416 Buhârî, Et’ıme, 23; M7448 Müslim, Zühd, 25.

lerde bile mütevazı yaşamaya devam etmiş[11] ve Allah'a şöyle yalvarmıştır: *"Allah'ım Muhammed ailesine kendilerine yetecek kadar rızık ver."*[12] Çok rahat bir hayat sürmemesine rağmen kendisinden bir şey isteyen kimseyi asla geri çevirmemiş,[13] ashâb kendisini davet ettiğinde mutlaka bu yemeği başkalarıyla paylaşmış,[14] "insanların en cömerdi" olarak tanınmıştır.[15] Onun ihtiyaç hâlinde dahi Müslüman olan ya da olmayan herkese böylesine cömert ve fedakâr davranması, kendisine duyulan sevgiyi artırmakla[16] kalmamış, inanmayanların İslâm Dini'ni kabul etmesine de vesile olmuştur.[17] Özellikle yanı başındaki ilim talebeleri olan Suffe ashâbına büyük değer veren Resûlullah, kendisine gelen zekât mallarını, hiç dokunmadan onlara yönlendirmiş, şahsına gelen hediyeleri onlarla paylaşmayı bir görev bilmiştir.[18]

Sahâbeden bir kadın elinde kenarları dokunmuş bürde türünden bir kumaşla Hz. Peygamber'in yanına gelerek, "Bunu giymeniz için kendi elimle dokudum." dedi. O günlerde böyle bir kumaşa ihtiyacı olan Efendimiz bu hediyeyi aldı ve belden aşağısına sararak, yani izar şeklinde giyinerek ashâbın yanına geldi. Fakat sahâbîlerden birinin, "Yâ Resûlalallah, bunu bana giydir!" diyerek bu kumaşı istemesi üzerine Rahmet Elçisi, bu sahâbîyi kırmadı ve evine döner dönmez kumaşı katlayarak ona gönderdi. Bu durumu hoş karşılamayan arkadaşları sahâbîye, "Hiç iyi yapmadın. Nebî (sav) öyle bir kumaşa ihtiyacı olduğu için onu giymişti. Fakat sen, onun kendisinden bir şey isteyeni geri çevirmediğini bildiğin hâlde o kumaşı istedin." dediler. Sahâbî ise kumaşı giymek için değil, Resûlullah'a ait bu giysiyi kendisine kefen yapmak için istediğini belirtti ve dediği gibi de oldu.[19] Allah Resûlü'nün ihtiyacı olduğu hâlde, kendisine getirilen bürdeyi en küçük bir çekince göstermeksizin çok da ihtiyacı olmayan birine vermesi, benliğine işlemiş olan îsârın tezahürüdür.

Allah Resûlü bu yaşantısıyla insanlara örneklik etmekle yetinmemiş, zihinlerde, mümin olmanın sorumluluk ve özveri gerektirdiği anlayışını hâkim kılmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda, *"Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."*[20] buyurarak kendini düşündüğü kadar başkalarını da düşünmenin, yani diğerkâmlığın imanın gereği olduğunu vurgulamış; kişiyi nefsanî arzularından doğan cimrilik,[21] açgözlülük,[22] kıskançlık[23] gibi kötü duygulardan sakındırırken, ahlâkî bakımdan gelişmesini sağlayacak affetmek,[24] sabretmek,[25] dayanışma[26] ve kanaatkârlık[27] gibi güzel vasıfları ashâbının gönlüne yerleştirmeye

[11] D3055 Ebû Dâvûd, İmâre, 33, 35.
[12] M7440 Müslim, Zühd, 18.
[13] M6018 Müslim, Fedâil, 56.
[14] B4102 Buhârî, Meğâzî, 30; B5450 Buhârî, Et'ıme, 48.
[15] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M6009 Müslim, Fedâil, 50.
[16] M6022 Müslim, Fedâil, 59.
[17] M6021 Müslim, Fedâil, 58.
[18] B6452 Buhârî, Rikâk, 17; T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36.
[19] B5810 Buhârî, Libâs, 18; B1277 Buhârî, Cenâiz, 28.
[20] T2515 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[21] B2591 Buhârî, Hibe, 15; M2376 Müslim, Zekât, 88.
[22] M2415 Müslim, Zekât, 116.
[23] B6065 Buhârî, Edeb, 57; M6526 Müslim, Birr, 23.
[24] M6592 Müslim, Birr, 69.
[25] B1469 Buhârî, Zekât, 50.
[26] B2446 Buhârî, Mezâlim, 5; M6585 Müslim, Birr, 65.
[27] B6490 Buhârî, Rikâk, 30; M7428 Müslim, Zühd, 8.

çalışmıştır. Böylece mânevî anlamda fedakârlığın gereği üzerinde durmuş, maddî paylaşımlara da ayrı bir önem vererek insanları daima infaka teşvik etmiş[28] ve cömertliğin Allah'a yakınlık vesilesi olduğunu ifade etmiştir.[29] Bu doğrultuda sahâbe, mallarını Allah rızasını kazanmak için feda etmiş,[30] hatta bu hususta birbirleriyle yarışır hâle gelmiştir.[31] Öyle ki bazı kimselerin mallarını infak etmede aşırıya kaçarak muhtaç hâle gelmelerinden endişe eden Hz. Peygamber (sav), kişinin malında yapacağı tasarruflara bazı sınırlamalar getirmiştir.[32]

Hz. Peygamber'in fedakârlık üzerine kurulu yaşayışını görerek, nebevî terbiyeyle yetişen sahâbenin hayatı da İslâm Dini ve Müslüman toplumun refahı için yapılan maddî ve mânevî fedakârlıklarla doludur. Onların sonraki nesillere örneklik eden seçkin bir zümre olmasının sırrı, bu güzel meziyeti hayatlarının her sahasına uygulamalarında yatmaktadır. Allah Resûlü'nü en zor zamanlarını geçirdiği Mekke'de, her türlü eziyete katlanarak yalnız bırakmayan ve sonunda öz vatanlarını terk etmeye razı olan din kardeşleri (muhacirler) ile Akabe'de verilen sözün[33] ardından Müslümanlara kucak açan ve ömürleri boyunca her türlü destekle onların yardımında olan Medine halkının (ensar) özverili davranışları bütün insanlığa ibret olacak niteliktedir.

Câhiliye toplumuna İslâm nurunun doğmasıyla ilk Müslümanlar olarak tarihe geçen ve İslâm'ın en çileli dönemlerini Resûlullah'la birlikte yaşayan sahâbe, varını yoğunu bu dinin yaşanır hâle gelmesi için harcamıştır. Her türlü sıkıntıya sabır göstermenin yanı sıra sahip oldukları dar imkânları Allah yolunda seferber etmiş, Medine'de refaha kavuştuklarında da servetlerini bu yolda harcamaktan geri durmamışlardır. Resûlullah'ın sadaka vermeyi emretmesi üzerine ashâbın önde gelenlerinden Hz. Ömer malının yarısını feda ederken Hz. Ebû Bekir bütün malını Allah yolunda bağışlamış,[34] Hz. Osman da İslâm toplumu için yaptığı malî fedakârlıklarla şöhret bulmuştur. Medine'ye hicret edenlerin su sıkıntısı çektiği dönemde büyük bir servet ödeyerek suyu içilebilen Rûme Kuyusu'nu satın almış ve Müslümanların yararına sunmuş, Resûlullah'ın mescide katmak istediği bir araziyi satın alarak mescidi genişletmiş, Tebük Seferi'ne çıkacak ordunun teçhizini üstlenmiş ve bütün bunların karşılığını yalnızca Allah'tan beklemiştir.[35] İlk Müslümanlarda yerleşmiş olan bu fedakârlık ruhu, İslâm'ın aydınlattığı her yere sirayet etmiş ve inananların gönlünde hâkimiyet kurmuştur.

[28] B6563 Buhârî, Rikâk, 51; M2348 Müslim, Zekât, 67.
[29] T1961 Tirmizî, Birr, 40.
[30] B5611 Buhârî, Eşribe, 13; N3636 Nesâî, Ehbâs, 4.
[31] D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; DM1693 Dârimî, Zekât, 26.
[32] B2742 Buhârî, Vesâyâ, 2; M4214 Müslim, Vasiyye, 7.
[33] HS2/290 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 290-291.
[34] T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16.
[35] N3638 Nesâî, Ehbâs, 4.

Resûlullah Medine'ye geldiğinde sevgi, saygı ve dayanışmaya dayalı bir toplumun temelini atmak üzere muhacirler ve ensar arasında bir kardeşlik anlaşması yapmıştı.[36] Gönüllülük esasına dayalı bu anlaşma gereğince Medineli her bir Müslüman, Mekke'den hicret eden bir kardeşini evi yapılıncaya kadar kendi evinde misafir edecekti. Mekkelilerden Abdurrahman b. Avf ile bu anlaşma gereği "kardeş" olan Medineli sahâbî Sa'd b. Rebî' onu evine götürerek şöyle dedi: "Malımı seninle yarı yarıya bölüşeyim."

Öz kardeşler bile miras taksiminde kavga ederken Sa'd'ın bu teklifi oldukça şaşırtıcıydı. Fakat Allah Resûlü'nün yoldaşı olma şerefine eren Abdurrahman b. Avf, "Allah malını ve aileni sana (bağışlasın ve) bereketli kılsın. Siz bana çarşının yolunu gösterin." diye karşılık vererek bu teklifi kabul etmedi. Çalışmak üzere çarşıya gitti ve o gün yaptığı ticaretle bir miktar yağ ve keş (kurutulmuş yağsız yoğurt) kazanarak geri döndü.[37]

Resûlullah'ın bu yönde bir telkini olmamasına rağmen, Allah rızasını gözeterek din kardeşine malının yarısını vermeye hazır olan Sa'd'ın bu davranışı ensarın muhacirlere karşı takındığı tavrın çarpıcı bir örneğidir. Medineli Müslümanların tamamı evlerini muhacir kardeşleriyle seve seve paylaşmış, hatta hurmalıklarını da onlarla paylaşmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Allah Resûlü buna müsaade etmeyerek, muhacirlere hurmalıkları işletmeleri karşılığında pay verilmesini tavsiye etmiştir.[38] Hayber'in ele geçirilmesiyle muhacirlere arazi dağıtılana kadar kardeşlik görevini en güzel şekilde devam ettiren ensarı Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle övmektedir: *"Onlar, kendi canları istemesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Ve derler ki: 'Biz size sadece Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür de beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından) dolayı Rabbimizden korkarız."*[39] Hz. Peygamber de bu meziyetlerinden dolayı ensarı çokça methetmiş,[40] onlara karşı nefret beslemeyi asla tasvip etmemiş,[41] sık sık kendilerine hayır dua etmiştir.[42]

İslâm Dini kıskançlığa ve bencil tutkulara meyilli olarak yaratılan insanı,[43] bütün kötü sıfatlardan arındırarak kemal seviyesine ulaştırmayı hedefler. Bu doğrultuda Allah Teâlâ nefsinin bencilliğinden korunan kimselerin kurtuluşa ereceğini bildirmiş,[44] *"Zenginlik, malın çokluğu değil, gönlün tokluğudur."*[45] buyuran Hz. Peygamber de inananlara güzel ahlâklı olmayı tavsiye etmiştir. Fedakârlık ve îsâr, bu yönlendirmeler sonucu bencillikten kurtularak diğer insanlara da en az kendisi kadar değer verme ve

[36] B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16; D2926 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 17.
[37] B2049 Buhârî, Büyû', 1; B3781 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 3.
[38] B2325 Buhârî, Müzâraa, 5; B2630 Buhârî, Hibe, 35.
[39] İnsan, 76/8-10.
[40] B7244 Buhârî, Temennî, 9; M6421 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 177.
[41] M239 Müslim, Îmân, 130.
[42] B4906 Buhârî, (Tefsîr) Münâfikûn, 6; M6414 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 172.
[43] Nisâ, 4/128.
[44] Haşr, 59/9.
[45] B6446 Buhârî, Rikâk, 15; M2420 Müslim, Zekât, 120.

kendini onların yerine koyabilme alışkanlığını kazanan insan ruhunu, arzulanan seviyeye eriştiren ahlâkî meziyetlerdendir. Hâris b. Hişâm, Ayyâş b. Ebû Rebîa ve Ebû Cehil'in oğlu İkrime, zorlu bir mücadele sonucunda yaralanarak ölümün eşiğine gelmişlerdi. Hâris, içmek üzere su istemiş fakat İkrime'nin de susamış vaziyette olduğunu fark edince kendisine gelen suya dokunmadan ona göndermişti. İkrime de aynı şekilde bu suyu Ayyâş'a göndermiş ve bu sahâbîlerin hepsi bir damla su içemeden son nefeslerini vermişlerdi.[46] Yermük Savaşı sırasında vuku bulduğu aktarılan bu hadise, îsâr anlayışı üzerine kurulu bir hayatın bu anlayışla sonlandırılmasına güzel bir örnektir.

Kişinin îsâr derecesine ulaşabilmesi için kendisinin muhtaç konumda olması şart değildir. Önemli olan muhtaç durumda olsa dahi bir başkasına fedakârlıkta bulunabilecek ahlâkî olgunluğa erişmiş olmaktır. Bu bakımdan îsâr, sevginin doruk noktası olarak görülmüştür. Her şeyini sevdiği uğruna feda etmeye razı olan kişi gerçek mânâda seven insandır. Zira İslâm'da Allah ve Resûlü, uğruna her şeyi feda edecek kadar sevilmesi gereken varlıklardır. Hz. Peygamber Allah ve Resûlü'nü, uğruna her şeyini feda edebilecek kadar seven ve üstün gören kişinin imanın tadını alacağını ifade etmiştir.[47] Bu bilinçle yaşayan sahâbe, Ebû Talha'nın Uhud Savaşı'nda yaptığı gibi[48] Allah Resûlü'nü korumak için kendi bedenlerini siper etmiş ve canlarını hiçe sayarak inançları uğruna savaşmışlardır. İnsanın en kıymetli varlığı olan canını Allah yolunda feda etmesi İslâm Dini'nde üstün bir meziyet olarak kabul edilmiş[49] ve "şehit" diye isimlendirilen bu fedakâr mücâhidler eşsiz bir makama yükseltilmişlerdir.[50]

Bütün insanlar için örnek teşkil edecek bir toplum oluşturmayı hedefleyen İslâm Dini,[51] bireylerin sevgi ve kardeşlik temeline[52] dayalı sağlam ilişkiler kurmasını öngörür.[53] Bu nedenle Allah Resûlü bir yandan Müslümanlar arasındaki muhabbeti artırıp pekiştirecek fiilleri teşvik ederken bir yandan da buna zarar verebilecek davranışlardan inananları sakındırmıştır.[54] Bireyin ahlâkî olgunluğa erişmesini sağlayan fedakârlık ve îsâr duyguları, aynı zamanda bireyler arası sevgi bağlarını pekiştirdiği, böylece insanî ilişkilerin güçlenmesine yardım ettiği için toplumsal açıdan da oldukça önem arz etmektedir. Çünkü fedakârlık yapmak sevgiye dayalı bir ilişkiyi gerektirirken fedakârlıkta bulunulan kişinin de karşısındakine sevgisi ve bağlılığı bir kat daha artar. Bireysel zararının yanı sıra toplumsal birlik ve beraberliği yıkıcı etkisi olan bencillik, cimrilik, kıskançlık,

[46] NM5058 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1889 (3/242); MK3342 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 259.
[47] B21 Buhârî, Îmân, 14; M165 Müslim, Îmân, 67.
[48] B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18; M4683 Müslim, Cihâd ve siyer, 136.
[49] B2795 Buhârî, Cihâd, 6.
[50] M4885 Müslim, İmâre, 121.
[51] Bakara, 2/143.
[52] M6526 Müslim, Birr, 23.
[53] B481 Buhârî, Salât, 88.
[54] B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28.

dargınlık gibi duygulardan arınmayı gerektiren fedakârlık ve îsâr duygularının hâkim olmasıyla, Resûlullah'ın teşvik ettiği, bireylerin kardeşçe yaşadığı örnek toplumun oluşması mümkündür. Zira birbiri için özveride bulunan, kendinden önce bir başkasının ihtiyacını görmeyi ödev sayan erdemli bireylerden oluşan bir toplum, muhtaçların azaldığı, her kesimden insanın sevgi ve dayanışma içinde olduğu, haksızlıklardan uzak, refah seviyesi yüksek, sağlıklı bir toplum olacaktır.

VEFAKÂRLIK
KADİRŞİNASLIK

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: أُهْدِيَ لِلنَّبِيِّ ﷺ عِنَبٌ مِنَ الطَّائِفِ. فَدَعَانِى فَقَالَ: ”خُذْ هَذَا الْعُنْقُودَ فَأَبْلِغْهُ أُمَّكَ“ فَأَكَلْتُهُ قَبْلَ أَنْ أُبْلِغَهُ إِيَّاهَا. فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ لَيَالٍ قَالَ لِى: ”مَا فَعَلَ الْعُنْقُودُ؟ هَلْ أَبْلَغْتَهُ أُمَّكَ؟“ قُلْتُ: لاَ. قَالَ فَسَمَّانِى غُدَرَ.

Nu'mân b. Beşîr anlatıyor:
"Peygamber'e (sav) Tâif'ten bir miktar üzüm hediye edilmişti. O da beni çağırarak, *'Şu salkımı al da annene götür.'* dedi. Ama ben üzümü anneme götürmeden önce yedim. Birkaç gün sonra Resûlullah bana, *'Üzüm salkımı ne oldu, onu annene ulaştırdın mı?'* diye sordu. Ben de, 'Hayır.' dedim." Nu'mân, bu olay nedeniyle Resûlullah'ın kendisini "ğuder" (vefasız) diye isimlendirdiğini söylemiştir.

(İM3368 İbn Mâce, Et'ıme, 61)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: ...وَإِنِّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ أَبَرَّ الْبِرِّ صِلَةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ..."

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَا غِرْتُ عَلَى أَحَدٍ مِنْ نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ مَا غِرْتُ عَلَى خَدِيجَةَ وَمَا رَأَيْتُهَا، وَلَكِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُكْثِرُ ذِكْرَهَا، وَرُبَّمَا ذَبَحَ الشَّاةَ، ثُمَّ يُقَطِّعُهَا أَعْضَاءً، ثُمَّ يَبْعَثُهَا فِى صَدَائِقِ خَدِيجَةَ، فَرُبَّمَا قُلْتُ لَهُ: كَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِى الدُّنْيَا امْرَأَةٌ إِلاَّ خَدِيجَةُ، فَيَقُولُ: "إِنَّهَا كَانَتْ وَكَانَتْ، وَكَانَ لِى مِنْهَا وَلَدٌ."

Abdullah b. Ömer'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İyiliklerin en güzeli, evlâdın baba dostlarını ziyaret etmesidir."
(M6513 Müslim, Birr, 11)

Enes'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet gününde her vefasızın, vefasızlığının göstergesi olarak bir sancağı olacaktır..."
(M4536 Müslim, Cihâd ve siyer, 14)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Ben Peygamber'in (sav) eşlerinden hiçbirini, Hatice'yi kıskandığım kadar kıskanmadım. Oysaki ben Hatice'yi (benden önce vefat ettiği için) görmemiştim. Ancak Peygamber (sav) ondan çok bahsederdi. Bazen bir koyun keser, onu parçalara ayırır, sonra da Hatice'nin dostlarına gönderirdi. Bazen ben, 'Sanki yeryüzünde Hatice'den başka kadın yok!' diyerek serzenişte bulunurdum da Allah Resûlü, *'Hatice şöyle idi, Hatice böyle idi. Üstelik ondan benim çocuklarım var.'* derdi."
(B3818 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20)

Allah Resûlü peygamberliğinin dokuzuncu yılının sonlarına doğru önce amcası Ebû Tâlib'i, kısa bir süre sonra da biricik eşi Hz. Hatice'yi kaybetti. Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin peş peşe vefat etmeleri Hz. Peygamber için katlanılması zor acılara sebep oldu. İnsanlar arasında yalnız kaldığını hissetti. Bir süre evinden çıkmadı, hiç kimseyle görüşmedi. Yaşadığı birçok sıkıntının yanında bir de kendisine kol kanat geren mümtaz iki şahsiyetin yokluğu acılarını biraz daha artırdı. Hem içinde bulunduğu sıkıntılı konumdan kurtulmak hem de dini daha özgür bir ortamda tebliğ edebilmek için yeni beldeler aradı. Çünkü Mekke'de İslâm'a davet adına yapılması gerekenleri yapmış, Mekke'deki İslâm daveti kilitlenme sürecine girmişti. İslâm'a davet için yeni beldelere açılmak gerekiyordu. Üstelik yaşanılan sıkıntılar, eziyet ve işkenceler de dayanılmaz bir hâl almıştı. Bu noktada Tâif'in önemli bir işleve sahip olabileceğini düşündü. Eğer Tâif İslâm davetinin merkezi hâline getirilebilirse Hz. Peygamber, göz ardı edilemeyecek bir açılım imkânına sahip olacaktı. Zira Tâif, Mekke eşrafının çok sıkı ilişkiler içerisinde olduğu bir şehirdi. Hemen hepsinin Tâif'te yazlık evleri, büyük mülkleri vardı. Eğer Tâif İslâm davetinin üssü hâline getirilebilirse Mekke'nin ileri gelenleri bundan ekonomik mânâda büyük darbe alacaklar ve zarara uğrayacaklardı.

Hz. Peygamber Tâif'in yolunu tuttu. Tâif, yürüyerek Mekke'ye iki günlük mesafedeydi. Yanında evlâtlığı Zeyd'le beraber gizlice Tâife ulaştı. Tâif'te bir ay kadar kaldı. Ahlâf kabilesiyle birçok kere görüştü. Onların İslâm'ı kabul etmelerini istedi. Ancak Ahlâf kabilesinin eşrafı Kureyşlilerden çekindikleri için daveti kabul etmediler. Hatta Hz. Peygamber'e karşı küstahça bir tavır takındılar. Kureyş'in onu korumayacağını anladıkları zaman, daha da küstahlaştılar ve Kureyş'in yakınlığını kazanabilmek için ondan şehirlerini hemen terk etmesini istediler. Onu aşağıladılar, onunla alay ettiler ve şehri terk etmek üzere olan Hz. Peygamber'i yolun iki yanına dizilmiş köle ve çocuklara taşlattılar. Resûlullah da, Zeyd de yaralandı. Neticede bir bağa sığındılar, orada bir gölgelikte nefeslenip soluk aldılar. Derken iki kutlu yolcu yolculuklarına devam edip, Mekke'ye yaklaştılar. Ama ne yazık ki Mekke'ye giremediler. Resûlullah'ın Tâif'ten kovul-

muş bir şekilde yeniden Mekke'ye girmesi de pek mümkün değildi. Ebû Leheb'in liderliğindeki Hâşimoğulları da zaten kendisine eskisi gibi sahip çıkmıyordu. Ama başka bir çaresi de yoktu. Mekke'den başka gidebileceği hiçbir yer kalmamıştı. Mekke'ye mutlaka girmeliydi ama bu nasıl olacaktı. Zeyd'le beraber Mekke yakınlarındaki bir dağda üç gün kaldılar. Evlâtlığı Zeyd, Mekke'ye bir türlü giremeyen ama gidecek başka hiçbir yeri de olmayan Kutlu Elçi'nin durumuna çok üzülüyordu. Onun bu üzüntüsünü gören Allah Resûlü ona dedi ki: *"Ey Zeyd! Şüphen olmasın ki Allah bu gördüğün duruma bir çıkış yolu gösterecektir. Muhakkak ki Allah dininin yardımcısı ve Peygamberinin destekçisidir."*[1]

Resûlullah dağda kaldığı üç gün boyunca boş durmadı. Mekke'ye girmek için bir kabilenin himayesini kabul etmesinin gerektiğini çok iyi biliyordu. Bunun için Zeyd'i gizlice Mekke'ye gönderip kendisini himaye edebilecek bazı kişilerle görüşmesini temin etti. Himaye teklifini daha önce de Müslümanlara karşı uygulanan boykotun kaldırılmasında önemli bir rolü olan Nevfeloğulları'nın lideri Mut'im b. Adî kabul etti. Mut'im vakit kaybetmeden oğullarına ve akrabalarına silahlanmalarını emretti. Hz. Peygamber Mekke'ye sessiz, sakin, korkmuş, sinmiş biri olarak girmek istemedi. Bunun yerine Nevfeloğulları'nın himayesinde doğruca Kâbe'ye gitti. Mekke eşrafının gözü önünde Kâbe'yi tavaf etti, namaz kıldı, uzun uzun dua etti ve sonra evine gitti. Allah Resûlü'nü koruyan savaşçıların başındaki Mut'im b. Adî, Allah Resûlü'nün Kâbe'de Allah'a bağlılığının tezahürünü izleyen Mekke'nin ileri gelenlerine dönerek Muhammed'i himayesine aldığını, herkesin himaye hukukuna riayet etmesi gerektiğini, himaye hukukuna riayet etmeyenlerle soyunun bütün fertlerinin sonuna kadar savaşacağını ilân etti.

Allah Resûlü Mekke'den gizlice ayrılmış, Tâif'ten taşlanarak kovulmuş, evsiz barksız, yurtsuz kalmıştı. Hatta dağda üç gün konaklamış, doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı şehre Mekke'ye girememişti. Ama Allah (cc) ona öyle bir kapı açtı ki hem de bir müşrikin desteği ve himayesiyle Mekke'ye alnı açık, başı dik olarak girdi. Hz. Peygamber kendisini bu zor anında himayesine alan, kol kanat geren, onu himaye uğruna canını ve soyunu bile tehlikeye atan Mut'im b. Adî'i hiçbir zaman unutmadı. Hatta hicretten kısa bir süre sonra vefat eden Mut'im için Bedir Savaşı sonrası esir edilen Mekkeli müşrikleri işaret ederek, *"Eğer Mut'im b. Adî sağ olsaydı, sonra şu kokuşmuş kişiler hakkında konuşup onları bağışlamamı isteseydi hiç*

[1] ST1/212 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 212.

şüphesiz ben bunları Mut'im'(in hatırı) için serbest bırakırdım." buyurmuştur.[2] Bu örnekte de işaret edildiği gibi Allah Resûlü kendisine yapılan iyiliği hiçbir zaman unutmaz, iyilik yapanlara karşı da hep gönlünde vefa duygusunu yaşatırdı.

Vefakârlığı bir erdem olarak öğreten ve yaşatan Sevgili Peygamberimiz çevresindekilere küçük yaştan itibaren vefakâr davranmanın önemini aşılamıştır. Çocukluğunu Peygamberimizin yanında geçiren Nu'mân b. Beşîr'in anlattığına göre, Hz. Peygamber'e Tâif'ten bir miktar üzüm hediye edilmişti. Hz. Peygamber Nu'mân'ı çağırarak, *"Şu salkımı al da annene götür."* demişti. Nu'mân ise üzümü annesine götürmeden önce yiyip bitirmişti. Birkaç gün sonra Resûl-i Ekrem ona, *"Üzüm salkımı ne oldu, onu annene ulaştırdın mı?"* diye sormuş; Nu'mân, "Hayır." diye cevap verince de, Resûl-i Ekrem ona "ğuder" (vefasız) ismini vermişti.[3] Elbette Allah Resûlü Nu'mân'ı vefasızlık ile yaftalamak istememişti. O, bu tavrı ile küçük bir emanetin teslimi konusunda bile her yaştan insanın titiz davranması gerektiğini göstermişti.

Allah Resûlü, anne ve babaya karşı vefaya ayrı bir önem vermiştir. Bir keresinde uzun bir yolculuğun ardından kendisiyle birlikte cihada katılmak maksadıyla yanına gelen ve "Anne babamı ardımdan ağlar bırakıp sana geldim yâ Resûlullah!" diyen bir gence, *"Onların yanına geri dön ve ikisini de nasıl ağlattıysan öylece güldür!"*[4] buyurmuştur. Zira anne baba, evlâtlarına yıllarca verdikleri emeğin karşılığında vefayı hak etmektedir.

Anne babaya karşı bu şekilde vefa hissiyatına sahip olan Sevgili Peygamberimiz, baba dostuna bile vefanın önemine vurgu yapmıştır. Bir keresinde Abdullah b. Ömer, Mekke yolunda bir bedevî ile karşılaşır, ona selâm verir, binmekte olduğu eşeğe onu bindirir, başındaki sarığı da ona giydirir. Bu manzaraya şahit olan Abdullah b. Dînar, İbn Ömer'e, "Allah hayrını versin, bunlar bedevîdir. Basit şeyler onları mutlu eder." der. Abdullah b. Ömer ona şu şekilde cevap verir: "Bunun babası, babam Ömer b. Hattâb'ın dostu idi. Ben Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: *'İyiliklerin en güzeli, evlâdın, baba dostlarını ziyaret etmesidir.'*"[5]

Baba dostuna veya ailesine yapılacak olan ikram ve iltifatı en önemli ahlâkî erdemlerden biri olarak değerlendiren Hz. Peygamber bunu açıkça teşvik etmiş, vefasızlıktan da sakındırmıştır. Zira o, câhiliye döneminde Araplar arasında yaygın olan bir âdete atıfta bulunarak, *"Kıyamet gününde her vefasızın, vefasızlığının bir göstergesi olarak bir sancağı olacaktır..."*[6] buyur-

[2] B4024 Buhârî, Meğâzî, 12.
[3] İM3368 İbn Mâce, Et'ıme, 61.
[4] D2528 Ebû Dâvûd, Cihâd, 31; N4168 Nesâî, Biat, 10; İM2782 İbn Mâce, Cihâd, 12.
[5] M6513 Müslim, Birr, 11.
[6] M4536 Müslim, Cihâd ve siyer, 14.

muştur. Arapların ahdine vefa gösteren kimseleri beyaz bir bayrak, vefasızlık gösterenleri ise kınanması için siyah bir bayrak ile ilân etmelerine benzer şekilde, vefasızlar da kıyamet günü bir işaretle teşhir edilecektir.[7]

Anne babaya vefanın önemini bu şekilde altını çizerek anlatan Hz. Peygamber kendisine ilk defa sütanneliği yapıp ara sıra kendisini emziren Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe'ye karşı gönlünün derinliklerinde sevgi beslemiş, ona karşı hep minnet duygusu taşımıştır. Süveybe sık sık Efendimizi ziyarete gelir, Allah Resûlü de ona hep izzet ve ikramda bulunurdu. Peygamberimiz Hz. Hatice ile evlendikten sonra Hz. Hatice de Süveybe'ye hürmet ve ikramda bulunmuştur. Efendimizin Medine'ye hicretinden sonra Ebû Leheb tarafından azat edilen Süveybe'ye Hz. Peygamber, Hayber'in fethinden sonra ölünceye kadar bakmış, onun bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Süveybe'nin vefat haberi kendisine ulaşınca da ikram etmek için yakınlarını soruşturup, araştırmıştır.[8]

En küçük iyiliklere karşı bile vefa gerektiğine vurgu yapan Allah Resûlü, iyi ve kötü günde beraber olan, hüznü ve sevinçleri birlikte yaşayan eşlerin ve aile fertlerinin birbirlerine karşı vefakârlığına özel bir vurgu yapmış ve kendisi bunun en güzel örneklerini sergilemiştir. İlk eşi ve altı çocuğunun annesi olan Hz. Hatice annemizi hayatı boyunca hiç gönlünden çıkarmayan Sevgili Peygamberimiz, onun vefatından sonra da onu hatırlatan herkese karşı, gönlünde Hatice'ye beslediği vefa duygusuyla hareket etmiştir. Bir gün Sevgili Peygamberimiz Hz. Âişe ile beraberken huzur-ı saadetlerine ihtiyar bir hanım geldi. Allah Resûlü ona adını sordu. O, "Cessâme el-Müzenî" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz "çirkin" anlamına gelen bu adı, "güzel" anlamındaki yeni bir isimle değiştirerek, *"Hayır, senin adın 'Cessâme' değil, Hassâne el-Müzenî'dir."* buyurdu. Sonra da ihtiyar kadına hâlini hatırını sordu, pek çok iltifatlarda bulundu. (Ona karşı olan ilgi ve alâkasından Hz Peygamber'in onu önceden tanıdığı belliydi.) Yaşlı hanım gittikten sonra Allah Resûlü'nün yaşlı kadına karşı olan ihtiram, ilgi ve alâkası dikkatinden kaçmayan Hz. Âişe merak ederek, "Bu yaşlı hanım kimdi ya Resûlallah?" diye sordu. O da, *"Hatice'nin arkadaşı olup onun sağlığında bize gelip giderdi. Kuşkusuz ahde güzel bir şekilde vefa göstermek imandandır."*[9] buyurdu.

Sevgili Peygamberimiz eşinin hatırasını canlandıran her şeye karşı vefa duygusuyla yaklaşmıştır. Nitekim Mekkeliler Bedir'de Müslümanların eline geçen esirlerine fidye olmak üzere birtakım mallar gönderme-

[7] İF6/284 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 284.
[8] İBS27 İbn Abdülber, *İstîâb*, I, 27-28.
[9] NM40 Hâkim, *Müstedrek*, I, 20 (1/16).

ye başlayınca, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb de kocası Ebu'l-Âs'ın fidyesi olmak üzere bir miktar mal gönderdi. Bu mallar içerisinde Hatice validemizin kızı Zeyneb'i evlendirirken ona düğün hediyesi olarak taktığı kendine ait bir gerdanlık da vardı. Resûlullah (sav) hem biricik eşinin hem de kızının hatıralarını üzerinde taşıyan bu gerdanlığı görünce çok üzüldü ve Müslümanlara, *"Uygun görürseniz Zeyneb'in esirini serbest bırakın ve Zeyneb'e ait olan şu gerdanlığı da kendisine iade edin."* dedi. Onlar da Allah Resûlü'nün bu teklifini kabul ettiler.[10] Hz. Hatice gibi bir eşe Kutlu Elçi nasıl vefasızlık yapabilirdi ki. Mekke'deki en zor yıllarını onunla beraber yaşamış, bütün zorluklara onunla beraber göğüs germişti. Hz. Peygamber o limanda sükûn bulmuş ve onun desteğiyle dimdik ayakta durmuştu. O, asaleti, fedakârlığı ve vefakârlığıyla hep Efendimizin yanında yer almıştı. Ona dört kız, iki oğlan, altı çocuk vermişti. Elbette vefa peygamberi bu kutlu hanımefendiyi unutamazdı. Unutamadı da. Vefatından sonra dahi ona bağlılığı, ona duyduğu vefa borcu, çok daha genç ve güzel olan hanımı Âişe validemizi bile kıskandırmıştır. Nitekim Hz. Âişe'nin (ra) şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben Peygamber'in (sav) eşlerinden hiçbirini, Hatice'yi kıskandığım kadar kıskanmadım. Oysaki ben Hatice'yi (benden önce vefat ettiği için) görmemiştim. Ancak Peygamber (sav) ondan çok bahsederdi. Bazen bir koyun keser, onu parçalara ayırır, sonra da Hatice'nin dostlarına gönderirdi. Bazen ben, 'Sanki yeryüzünde Hatice'den başka kadın yok!' diyerek serzenişte bulunurdum da Allah Resûlü, *'Hatice şöyle idi, Hatice böyle idi. Üstelik ondan benim çocuklarım var.'* derdi."[11]

Anne, baba, eş ve onların dostlarına karşı son derece vefakâr davranan Allah Resûlü sütannesine ve onun ailesine karşı da vefakârlığın en güzel örneklerini vermiştir. Sütkardeşi Şeyma'ya karşı sergilediği şu tavır hiçbir Müslüman'ın bigâne kalamayacağı cinstendir. Çünkü sevdiklerinin yakınlarına vefakârlık bir erdemdir: Huneyn Savaşı'nda Hevâzinliler bozguna uğrayıp kaçmaya başladığında Allah Resûlü onları takip eden Müslümanlara, daha önce Müslümanlara karşı kötülüğü dokunan savaş suçlularının kaçıp kurtulmalarına fırsat vermemelerini emretmişti. Müslümanlar bu suçluları yakınları ile birlikte esir edip Resûlullah'ın huzuruna getirirken duydukları öfkenin sonucunda sert davranmışlardı. Ancak söz konusu grubun içerisinde Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma da bulunmaktaydı. Kendilerine yapılan davranıştan rahatsız olan Şeyma, "Bilin ki, ben Efendinizin sütkardeşiyim!" diyerek onları yumuşatmaya çalıştı.

[10] D2692 Ebû Dâvûd, Cihâd, 121.
[11] B3818 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.

Huzura getirilen Şeyma, "Yâ Muhammed! Ben, senin sütkardeşinim!" deyince Efendimiz, *"Bunu neyle ispatlarsın?"* diye sordu. Şeyma, "Omuzumda bulunan diş iziyle ki, onu sen ısırmıştın!" dedi. İzi gören Kâinatın Efendisi, sütkardeşi Şeyma'yı tanıdı. Şeyma kendisinden yaş olarak büyük olduğu için çocukluğunda onunla ilgilenmiş, onu kucağına almıştı. Kendisiyle Sa'doğulları yurdunda koşuştukları, oynadıkları, gezdikleri Şeyma idi bu! Sözü edilen diş izi de o dönemden kalma bir hatıra idi.

İnsan kadrini çok iyi bilen kâinatın serveri, sütkardeşi olan bu çocukluk arkadaşını ridâsını sererek üzerine oturttu. Bir anda o çocukluk günleri hafızasında canlandı. Gözleri dolu dolu oldu. Sonra da sütanne ve babasını sordu. Şeyma, onların ikisinin de çoktan ölüp gittiklerini söyledi. Daha sonra Şeyma'ya, *"İstersen sevgi ve saygı görerek yanımda otur, istersen faydalanacağın bazı mallar verip seni kavmin ve kabilenin yanına göndereyim."* dedi. Şeyma'nın cevabı şu oldu, "Sen bana mal verip beni kavmimin yanına gönder!" O sırada Müslüman olan Şeyma'ya Peygamberimiz, bir erkek bir de kadın köle verdi, sonra da Ci'râne mevkiine gidip beklemesini söyledi.[12]

Tâif dönüşünde sütkardeşi Şeyma, Hz. Peygamber'in yanına geldi. Onu görünce Hz. Peygamber çok sevindi ve onu hoş karşıladı. Oturması için ridâsını serip yer gösterdi. Hz. Peygamber'in gözleri doldu ve ağlamaya başladı. Ashâbından biri, "Ağlıyor musun yâ Resûlallah?" dediğinde, *"Evet ona düşkünlüğümden ve başına gelenlerden dolayı ağlıyorum."* dedi ve ilâve etti: *"Sizden birinin Uhud kadar altını olsa ve süt emzirmesi karşılığında sütünü emdiği kişiye onu verse, yine de onun hakkını ödemiş olmaz."*[13]

Allah Resûlü sütanne olarak Hz. Halîme'ye verildiğinde şüphesiz sütün bedeli de verilmişti. Ancak Hz. Peygamber'in vefa duygusu, yıllar sonra anneyle değil kızıyla karşılaştığında onu ağlatacak kadar coşacak, dolayısıyla ona izzet ve ikramda bulunacaktır.

Hz. Peygamber'in eş, anne, baba, kardeş yanında arkadaş ve dostlarına karşı gösterdiği vefakârlık örnekleri de dillere destan olmuştur. Bir gün Hz. Ebû Bekir, diz kapağı görülecek şekilde elbisesinin eteğini toplayarak telaşla Allah Resûlü'ne geldi. Onu bu hâlde gören Hz. Peygamber bir sıkıntısı olduğunu anladı. Hz. Ebû Bekir selâm verdi ve "Yâ Resûlallah! Hattâb oğlu Ömer'le tartıştık. Ben biraz ileri gittim. Ancak sonra pişman oldum, Ömer'den özür diledim fakat kabul etmedi. Ben de sana geldim." dedi. Bunun üzerine Resûlullah üç kere, *"Allah seni bağışlasın Ebû Bekir!"* dedi. Hz.

[12] HS5/127 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 127-128.
[13] MA13958 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 479.

Ebû Bekir'in özrünü kabul etmeyen Hz. Ömer de pişman oldu ve onun evine gitti. Evde olmadığını öğrenince de Peygamber Efendimizin huzuruna geldi ve selâm verdi. Hz. Ebû Bekir de o esnada mescitte idi. Ancak Hz. Peygamber'in ona karşı tavrı değişikti. Bunu fark eden Hz. Ebû Bekir endişelendi, dizleri üzerine çöktü ve "Yâ Resûlallah! Vallahi, ben ileri gittim." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber orada bulunan herkese hitaben, *"Şüphesiz ki Allah, beni size peygamber göndermişti. Bunu size tebliğ ettiğimde hepiniz bana, "Yalan söyledin.' demiştiniz. Ebû Bekir ise, 'Doğru söyledin.' demiş ve bana canı ve malı ile yâr ve yardımcı olmuştu."* buyurdu. Sonra Resûlullah iki kere, *"Şimdi sizler dostumu bana bırakırsınız değil mi?"* buyurdu. Bunu işiten ashâb, Hz. Peygamber'in hatırı için Hz. Ebû Bekir'e özel bir saygı göstermeye başladı ve bir daha onu hiç kimse incitmedi.[14]

Sevgili Peygamberimiz, dosta yapılan iyiliğe bizzat ve en güzel şekilde karşılık vermeyi de vefanın gereği olarak addederdi. Allah Resûlü'nün bu algısı şu hadisede çok açık bir şekilde tezahür etmektedir. Hz. Peygamber ve ona inananlar, müşrikler tarafından Mekke'de ablukaya alınmış, zor ve sıkıntılı anlar yaşıyorlardı. Sıkıntı içerisindeki Müslümanlara Hz. Peygamber, Habeş kralı olan Necâşî'nin ülkesine gitmelerini tavsiye eder.[15] Peygamberimizin tavsiyesine uyan dostları, o büyük kralın yurduna hicret ederler. Müslüman misafirlerinden etkilenen ve Peygamber Efendimizin Hz. İsa tarafından müjdelenen elçi olduğuna şehâdet getiren Necâşî, Allah Resûlü'ne duyduğu sevgiyi, *"Üzerimdeki hükümdarlık görevi olmasaydı gider ayakkabılarını taşırdım."* diyerek ifade eder.[16] Halkı da kendilerine hicret eden Müslümanlara misafirperverlik gösterir. İşte bu zor zamanların hamisi ve gönül dostu Necâşî'nin gönderdiği heyet bir gün Hz. Peygamber'i ziyarete gelmiştir. Efendimiz kalkıp kendisi onlara hizmet etmeye başlar. Bunu gören ashâbı, "Bırak, senin yerine biz yaparız." derler. Bunun üzerine Allah Resûlü duygularını şu şekilde ifade eder: *"Onlar benim ashâbıma iyilik yaptılar, ben de bizzat onlara iyilik yapmak istiyorum."*[17] Zira gelen heyete yapılacak olan ikram ve iltifat, onların şahsında bizzat devlet başkanı olan Necâşî'ye iltifat olacaktır. Hz. Peygamber onlarla bizzat ilgilenerek zor zamanda kendisine ve ashâbına yapılan iyiliğe ne kadar değer verdiğini göstermiş ve vefakârlığın en güzel örneğini sergilemiştir.

Allah Resûlü davası uğrunda şehit olanların geride bıraktıkları çoluk çocuklarına ve yakınlarına da büyük bir şefkat ve merhamet göstermiş, onlara sahip çıkmış, böylece onlara karşı da vefakârlığını sergilemiştir.

[14] B3661 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[15] D3205 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 56, 58.
[16] D3205 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 56-58.
[17] BN3/99 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 99.

Medine'de kendi evinden sonra en çok Ümmü Süleym'in evine gittiğini gören sahâbe-i kirâm ona bunun sebebini sormuşlar, Allah Resûlü de, *"Ben ona merhamet ediyorum çünkü onun kardeşi (Bi'r-i Maûne'de) benim yanımda öldürüldü."* demiştir.[18]

İslâm'a davet noktasında Mekkelilerin kendisini dinlemeye yanaşmamaları üzerine Resûlullah çevre kabilelerle ilişkiler kurmaya onlara İslâm Dini'ni anlatmaya çalışır. Bu yolda birçok çabası da sonuçsuz kalır. Bu yıllar Allah Resûlü'nün ve ona gönülden bağlanan Müslümanların en sıkıntılı günleridir. Yeni dini anlatmak için çaldığı bütün kapılar bir bir yüzüne kapanır. Hemen hemen bu çabalarının hiçbirinden sonuç alamaz. Ta ki hac görevini ifa etmek için Mekke'ye gelen yetmiş Medineliyle karşılaşıncaya kadar. Onlarla Akabe denilen Mekke yakınlarındaki bir yerde buluşmak üzere sözleşirler. Yetmiş civarında Medineli Müslüman ne pahasına olursa olsun onunla buluşmaya ona kucak açmaya karar vermişlerdir artık. Buluşma yerine gelip Hz. Peygamber'i beklemeye başlarlar. Nihayetinde Allah Resûlü yanında amcası Abbâs ile birlikte gelir. Biraz Kur'an okur, Allah'a dua eder ve onlardan kendisini, çoluk çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz alır. Daha sonra Medineli heyetin içerisinde bulunan Ebu'l-Heysem b. Teyyihân'ın söze girerek, Ey Allah'ın Resûlü bizimle senin kavmin arasında anlaşma var. Biz bu şekilde sana söz verince anlaşmayı ortadan kaldırıyoruz. Biz sana biat edip söz verdikten sonra Allah sana tekrar kavmine dönecek güç ve kuvveti verirse senin onlara dönüp bizi bırakmandan endişe ederiz." demesi üzerine Sevgili Peygamberimiz gülümsedi ve ona şu cevabı verdi: *"Kanınız kanım, mezarlığınız mezarımdır. Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Düşmanlarınız düşmanım, dostlarınız dostumdur."*[19]

Aynen böyle oldu. Tarih Allah Resûlü'nün sözüne sadık kaldığına, kendisine kucak açanlara karşı hiçbir zaman vefakârlıktan ayrılmadığına, kendisine yapılan iyiliği asla unutmadığına şahitlik etti. Bir gün Mekke'yle beraber bütün Arap yarımadasına hâkim olmasına rağmen doğduğu ve büyüdüğü şehir olan Mekke'ye geri dönmedi.[20] Söz verdiği gibi vefat edinceye kadar hep Medine'de ikamet etti. Orada vefat etti ve oraya defnedildi.

[18] B2844 Buhârî, Cihâd, 38.
[19] HM15891 İbn Hanbel, III, 461.
[20] M2439 Müslim, Zekât, 133.

AHDE VEFA
SÖZE SADAKAT

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: مَا خَطَبَنَا نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ إِلَّا قَالَ:
"لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ، وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ."

Enes b. Mâlik şöyle demiştir:
"Allah'ın Peygamberi (sav) bize hutbe verdiği zaman
mutlaka şöyle buyururdu:
'Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur;
ahde vefa göstermeyenin ise dini yoktur.'"
(HM12410 İbn Hanbel, III, 134)

عَنْ أَبِى بَكْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا فِى غَيْرِ كُنْهِهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تُمَارِ أَخَاكَ وَلاَ تُمَازِحْهُ وَلاَ تَعِدْهُ مَوْعِدَةً فَتُخْلِفَه."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِذَا وَعَدَ الرَّجُلُ أَخَاهُ وَمِنْ نِيَّتِهِ أَنْ يَفِيَ لَهُ فَلَمْ يَفِ وَلَمْ يَجِئْ لِلْمِيعَادِ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"اضْمَنُوا لِي سِتًّا مِنْ أَنْفُسِكُمْ، أَضْمَنْ لَكُمُ الْجَنَّةَ، اصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ، وَأَدُّوا إِذَا اؤْتُمِنْتُمْ، وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ، وَغُضُّوا أَبْصَارَكُمْ، وَكُفُّوا أَيْدِيَكُمْ."

Ebû Bekre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir zimmiyi (antlaşmalı bir gayri müslim vatandaşı) antlaşmalıyken öldürürse Allah ona cenneti haram kılar."*

(D2760 Ebû Dâvûd, Cihâd, 153)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*

(T1995 Tirmizî, Birr, 58)

Zeyd b. Erkam'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi yerine getirme niyetiyle kardeşine bir söz verir, ancak onu yerine getiremez ve zamanında sözünü tutamazsa günahkâr olmaz."*

(D4995 Ebû Dâvûd, Edeb, 82)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana kendi adınıza altı şeyin güvencesini verin, ben de size cennetin güvencesini vereyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size (bir şey) emanet edildiğinde ona riayet edin, iffetinizi koruyun, gözlerinizi (bakılması yasak olandan) sakının ve ellerinizi (haramdan) çekin."*

(HM23137 İbn Hanbel, V, 323)

Allah Resûlü'nün ashâbından Enes b. Nadr, Bedir Gazvesi'ne katılamamıştı. Buna çok üzülmüş, "Allah, Resûlullah'la birlikte bir savaşta bulunmamı nasip ederse, ne yapacağımı o görecektir." diyerek duygularını ifade etmiş, ancak ileri gitmekten de çekinmişti. Aslında bu, Allah'a ve Allah adına verilmiş bir sözdü. Sonraki yıl Resûlullah'la birlikte Uhud Savaşı'na katıldı. Enes için, verdiği sözü tutmanın zamanıydı. Ayneyn Geçidi'nde konuşlandırılan okçuların yerlerini terk etmesi üzerine yaşanan kargaşada Resûlullah'ın öldüğü haberi yayıldı. Müslümanlar sağa sola kaçışmaya başladı. Bu kargaşa esnasında Enes, gözünü bile kırpmadan müşriklerin üzerine yürürken Sa'd b. Muâz ile karşılaştı. Sa'd, "Ey Ebû Amr! Nereye?" diye sorduğunda Enes'in cevabı, "Cennetin kokusu ne kadar hoş, Uhud'un gerisinden bu kokuyu alabiliyorum." oldu. O, korkusuzca ilerlemeye devam etti, savaştı ve şehit oldu. Öyle ki vücudu seksenden fazla yara aldı. Şehitlerin kimliklerini belirleme çalışmasından sonra, kız kardeşi Rübeyyi', "Kardeşimi sadece parmak uçlarından tanıyabildim." demişti.

Enes b. Nadr verdiği sözü tutmuştu. Allah Teâlâ, *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir, kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir."*[1] âyetiyle, Enes b. Nadr gibi yiğitlere övgü yağdırmıştı.[2]

"Allah'a verdiğiniz sözü tutun."[3] hitabının anlamını kavrayan Müslümanlar, Allah'a ve Resûlü'ne verilen sözlerin, yerine getirilmeye en lâyık olan ahitler olduğunun bilincindedirler. Allah'a verilen söz, O, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sorduğunda, *"Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)."* şeklinde verilen cevapta yatmaktadır.[4] Kelime-i tevhid veya kelime-i şehâdet ile yenilenen ve "kâlû belâdan beri Müslüman'ım." ifadesiyle dilimizde yer edinen bu ahit, can ile, mal ile veya maddî-mânevî türlü fedakârlıklar gerektirmektedir. Müslümanlar, bu özverinin farklı örneklerini, tarih boyunca ortaya koymuşlardır. Zira bilmektedirler ki bu söze sadakat ve ahde vefa Yüce Rabbimiz tarafından özel olarak ödüllendirilecektir.[5]

Verilen söz, vefayı gerektirir. Nitekim Peygamber Efendimiz, hutbelerinde, *"Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur; ahde vefa göstermeyenin ise*

[1] Ahzâb, 33/23.
[2] M4918 Müslim, İmâre, 148; T3200 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.
[3] En'âm, 6/152.
[4] A'râf, 7/172.
[5] Fetih, 48/10.

dini yoktur."[6] buyurmuştur. Allah ve Resûlü'ne verilen söz ise ayrıcalıklıdır, daha fazla hassasiyet gerektirir. Ancak sözün kime verildiğinin değil, bizzat sözün kendisinin esas olduğunu; söz verildiyse, antlaşma yapıldıysa mutlaka sözün yerine getirilmesi, antlaşmaya riayet edilmesi gerektiğini öğretir Allah Resûlü bize. Şu örnek bu öğretinin en güzel örneklerinden biridir:

Mekkeli müşrikler adına Süheyl b. Amr,[7] Hz. Peygamber'le on yıllığına Hudeybiye Antlaşması'na imza atmak üzereydi.[8] Antlaşma metni henüz hazırlanırken Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, ayaklarına vurulmuş pranganın zincirleriyle sıçrayarak çıkageldi Allah Resûlü'nün huzuruna.[9] İslâm'ı kabul ettiği için prangaya vurulmuş olan Ebû Cendel, müşriklerin ellerinden kurtulup çok yakınına, Hudeybiye'ye kadar gelmiş olan Hz. Peygamber'e sığınmıştı. Ancak Hz. Peygamber'le Mekkeli müşrikler arasında imzalanmak üzere olan antlaşmada, Mekkelilerden Hz. Peygamber'e sığınanların İslâm'ı kabul etmiş olsalar dahi Mekkelilere geri verileceğine dair bir madde vardı.[10]

Tarafların antlaşma üzerinde konuştukları esnada gerçekleşen bu iltica üzerine Süheyl, antlaşma gereği oğlu Ebû Cendel'in kendisine teslim edilmesini istedi.[11] Müslüman olan Ebû Cendel, müminlere yönelerek yalvardı, kendisine işkence edildiğini söyledi. Zaten ne kadar çok işkenceye uğradığı her hâlinden belli idi. Yürekleri parçalayan bu manzara karşısında Hz. Peygamber, Ebû Cendel'i babasına teslim etmek istemedi. Hatta Ebû Cendel'i kendi yanlarına aldıktan sonra antlaşmayı imzalamasını ona teklif etti. Ancak Süheyl bunu kabul etmedi. Sonunda Ebû Cendel'i müşriklere teslim eden Hz. Peygamber, üzerinde anlaşmak üzere oldukları bir ahdi yerine getirdi ve Ebû Cendel'e sabretmesini tavsiye etti. Ebû Cendel'in yakarışı orada bulunan müminleri ağlattı ise de bir süre sonra durum Müslümanların lehine döndü.[12]

Benzer bir olay Ebû Basîr'in başından geçmişti. Kureyş asıllı olmasına[13] rağmen, sırf Müslüman olduğu için tutuklanan Utbe b. Esîd es-Sekafî, nâm-ı diğer Ebû Basîr, bir yolunu bulup kavminin elinden kaçtı. Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e sığındı. İmzalanan Hudeybiye Antlaşması'na dayanarak Ebû Basîr'in iadesini isteyen Ahnes b. Şerîk ve Ezher b. Abdiavf ez-Zührî, Resûlullah'a hitaben bir mektup yazdılar ve iki elçiyle birlikte Hz. Peygamber'e gönderdiler. Elçilerin getirdiği mektubu Übey b. Kâ'b'a okutan Hz. Peygamber, Ebû Basîr'i çağırtıp antlaşma gereğince kendisini teslim etmek zorunda olduğunu söyledi. Ebû Basîr, kendisine işkence edileceğini

[6] HM12410 İbn Hanbel, III, 134.
[7] M4632 Müslim, Cihâd ve siyer, 93.
[8] D2766 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[9] B2700 Buhârî, Sulh, 7.
[10] B2711 Buhârî, Şurût, 1.
[11] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[12] VM2/608 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 608.
[13] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.

belirterek, Mekkelilere teslim edilmemesini rica etti Allah Resûlü'nden. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in dudaklarından tarihe yazılacak şu sözcükler döküldü: *"Ey Ebû Basîr! Bildiğin gibi biz bu kavme (bir söz) verdik. Dinimize göre bize, ahde vefasızlık yapmak yaraşmaz..."* Sonra da, Ebû Basîr'i teselli etti ve Allah'ın ona mutlaka bir çıkış yolu göstereceğini belirtti.[14]

Mekke'den gelenler, Ebû Basîr'i teslim alarak yola çıktılar. Yemek molası verdikleri Zü'l-Huleyfe'de Ebû Basîr, içlerinden birini oyuna getirerek kılıcını aldı ve onu öldürdü. Kendisinin de öldürüleceğini anlayan diğeri ise kaçıp Medine'ye gitti. Arkadaşının Ebû Basîr tarafından öldürüldüğünü, kendisinin de öldüreceğini söyleyerek Hz. Peygamber'e sığındı. Çok geçmeden öldürdüğü adamın kılıcını kuşanan Ebû Basîr de çıkageldi ve Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Peygamberi! Allah sana ahdini yerine getirtti, beni onlara geri verdin. Sonra da Allah beni onlardan kurtardı." dedi.[15]

Ebû Basîr, öldürdüğü adamın eşyalarını, binitini ve kılıcını kastederek, "Yâ Resûlallah! Bunların beşte birini ayırıp al." dedi. Hz. Peygamber ise, *"Eğer bunun beşte birini alırsam onlarla anlaştığım konuda kendilerine verdiğim sözü yerine getirmediğimi düşünürler."* buyurdu.[16] Ardından Hz. Peygamber'in, *"Hayret! Adam, yanında birileri daha olsa harbi kızıştıracak."* dediğini işiten Ebû Basîr, yapılan antlaşma gereği Hz. Peygamber'in kendisini yeniden iade edeceğini anladı ve Medine'yi terk etti.[17] Kureyş'in ticaret kervanlarının geçtiği, Mekke ile Şam arasında bulunan Iys mevkiine yerleşti.[18] Kısa zamanda burası, Müslüman olarak Mekke'den kaçan fakat antlaşma gereği Hz. Peygamber'in kabul edemediği ya da Mekkelilere iade ettiği Ebû Cendel ve benzeri Müslümanların oluşturduğu bir karargâh hâline geldi.[19]

Ebû Basîr'in getirdiği ganimeti, dolaylı olarak da olsa, antlaşmaya muhalefet olarak değerlendiren Allah Resûlü, müşriklerden kaçan kişinin sığınma talebini de kabul etmemiştir. Böylece doğrudan veya dolaylı olarak antlaşmaya aykırı davranışlardan kaçınılması gerektiğini göstermiştir. Hatta, *"Kim bir zimmiyi (antlaşmalı bir gayri müslim vatandaşı) antlaşmalıyken öldürürse Allah ona cenneti haram kılar."*[20] buyurmak suretiyle de, antlaşmaya muhalefet eden kişinin cehennemle cezalandırılacağına dikkatleri çekmiştir.

Ahde vefa gösterilmesi, her ne koşulda olursa olsun, lehine de olsa aleyhine de olsa verilen sözlerin tutulması, müminin ayırıcı özelliklerindendir. Nitekim câhiliye âdetlerinin bütün çeşitleriyle hüküm sürdü-

[14] VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 624-625.
[15] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330; B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[16] VM2/626 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 626.
[17] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[18] BS19345 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 376.
[19] D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[20] D2760 Ebû Dâvûd, Cihâd, 153.

ğü Mekke toplumunda, ahdine vefa göstermekte son derece hassas olan ve verdiği sözü mutlaka tutan Hz. Peygamber, daha peygamber olmadan önce dahi "Muhammedü'l-Emîn" (Güvenilir Muhammed) olarak şöhret kazanmış, onun bu özelliğini can düşmanları bile itiraf etmekten kendilerini alamamıştır. Henüz Müslüman olmayan Ebû Süfyân, ticaret amacıyla Şam'a gittiğinde, peygamberlik iddiasında bulunan Muhammed hakkında kendisinden bilgi almak istediğini söyleyen Rum kayseri Hirakl ile aralarında geçen konuşmayı şöyle anlatmaktadır:

"(Hirakl), 'Peygamberlik iddiasında bulunmadan evvel onu hiç yalan söylemekle itham etmiş miydiniz?' dedi. Ben, 'Hayır.' dedim. 'Sözünde durmazlık eder mi?' dedi. 'Hayır, ancak biz şimdi onunla belli bir zamana kadar anlaşmış bulunmaktayız. Bu müddet içinde ne yapacağını bilmiyoruz.' dedim." Karşılıklı konuşmada Ebû Süfyân, arkadaşları tarafından yalanlanacağı korkusuyla gerçeğe aykırı şeyler söyleyemediğini itiraf etmektedir.[21]

İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayete göre Hirakl, Ebû Süfyân'ın verdiği cevapları, "Onun, namaz kılmayı, doğru dürüst olmayı, iffetli olmayı, ahde vefa göstermeyi ve emaneti sahibine tevdi etmeyi istediğini iddia ettin." şeklinde özetlemiş, "İşte bunlar bir peygamberin vasfıdır." demek suretiyle, beklenen peygamber hakkındaki bilgisinin yanında ona olan hayranlığını da ortaya koymuştur.[22]

Yazılı bir antlaşma, yeminle perçinlenmiş bir vaat ya da verilmiş bir söz, şüphesiz vefayı gerektirmektedir. Açık vaat ve antlaşmaların yanında, elçilere dokunmamak, kendilerine sığınan insanları düşmana teslim etmemek gibi hususlara da sadakat şarttır. Nitekim Bedir'de esir düşen Peygamberimizin amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'in fidyesini getirmek üzere Medine'ye gelen ve aslında Bedir'den önce Müslüman olduğu hâlde Medine'ye gelinceye kadar bunu gizleyen Ebû Râfi', Medine'de kalmak istemiştir.[23] Ebû Râfi' kendi hikâyesini şöyle anlatır: "Resûlullah'a, Kureyş'e geri dönmeyeceğimi söyledim. Bunun üzerine bana şöyle dedi: *'Ben ahdimi bozmam, elçileri de alıkoymam. Sen şimdi geri dön. Şu an düşündüğün gibi yine gelmek istersen, sonra gelirsin.'* Bu konuşmadan sonra ben, önce Kureyşlilerin yanına geri döndüm. Ardından da Resûlullah'ın yanına geldim."[24]

Kadim zamanlardan beri devletlerarası hukukta bir teamül olan 'elçilere dokunmama' veya 'onları alıkoymama' ilkesini Allah Resûlü kendi imzaladığı bir antlaşma olarak görmüştür. Dolayısıyla yanlış anlamalara yol aça-

[21] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[22] B2681 Buhârî, Şehâdât, 28.
[23] HE1/183 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 183.
[24] D2758 Ebû Dâvûd, Cihâd, 151.

cak bir davranış olacağı için, Ebû Râfi'in arzu ve rızasına rağmen Medine'de kalmasına izin vermemiştir. Zira verilen sözden dönmek fâsıkların,[25] yapılan ahitlere riayet etmek ise müminlerin en belirgin vasıflarındandır.[26] Nitekim *"...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren, sözünden) sorumludur."* âyeti gereği, verilen söz mesuliyet doğurmaktadır.[27] Yine, *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*[28] buyuran Hz. Peygamber, söz vermenin ağır bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir.

Arkasında durulmayan ve gereği yerine getirilmeyen söz, Peygamberimiz tarafından kişinin üzerindeki münafıklık alâmeti olarak zikredilmektedir.[29]

Yüce Rabbimiz, *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"*[30] sorusuyla dikkatleri çekmiş, *"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir."*[31] âyetiyle apaçık bir uyarıda bulunmuştur. Buna göre yerine getirme düşüncesi olmaksızın yapılan vaatler Allah'ın gazabına sebep olurken, yerine getirme düşüncesiyle verilen sözün –yapılamasa bile– bir sorumluluk doğurmadığını Peygamberimiz şöyle belirtmektedir: *"Kişi yerine getirme niyetiyle kardeşine bir söz verir, ancak onu yerine getiremez ve zamanında sözünü tutamazsa günahkâr olmaz."*[32]

Basit menfaatler nedeniyle verdiği sözden dönenler, Allah Teâlâ tarafından, *"Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır."*[33] âyet-i celîlesi ile tehdit edilmektedir.

Allah Resûlü, câhiliye döneminde yapılmış olsalar bile, antlaşmalara riayet edilmesini tavsiye etmiştir.[34] Vasiyet için de aynı durum söz konusudur. Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir, Bahreyn'de görevli olan Alâ b. Hadramî'nin oradan getirdiği malın yanında durup insanlara şu çağrıda bulunmuştur: "Kimin Hz. Peygamber'den (sav) bir alacağı varsa ya da kim ondan bir söz almışsa bize gelsin." Bu çağrı üzerine Câbir öne çıkarak, "Resûlullah bana şunu şunu vereceğini vaad etmişti." dedi. Resûlullah'ın vaadini yerine getirmek isteyen Hz. Ebû Bekir de üç kez avuçlarını doldurarak, ona dediği miktarı vermiştir.[35]

Hz. Ömer de Ehl-i kitaba verilen sözlerin, onlarla yapılan antlaşmaların harfiyen yerine getirilmesini vasiyet etmiştir.[36] Hz. Peygamber'in hayatın-

25 Bakara, 2/26-27.
26 Mü'minûn, 23/8.
27 İsrâ, 17/34.
28 T1995 Tirmizî, Birr, 58.
29 M210 Müslim, Îmân, 106.
30 Saff, 61/2.
31 Saff, 61/3.
32 D4995 Ebû Dâvûd, Edeb, 82.
33 Âl-i İmrân, 3/77.
34 T1585 Tirmizî, Siyer, 30.
35 B2683 Buhârî, Şehâdât, 28.
36 B3052 Buhârî, Cihâd, 174.

da en mükemmel örneklerine şahit olduğumuz, vefakârlık ve antlaşmalara riayet hassasiyeti, zamanla İslâm ahlâkının vazgeçilmez bir özelliği hâline gelmiştir. Öyle ki Müslümanlar her hâl ve koşulda buna riayet etmişlerdir.

Hımyerli Süleym b. Âmir anlatmaktadır: Muâviye ile Rumlar arasında sulh antlaşması yapılmıştır. Süre bittiğinde saldırabilmek için Muâviye, ordusunu Rum diyarına doğru sevk etmek ister. Bu arada karargâha Amr b. Abese gelir. Gördükleri karşısında şaşkınlığa düşen Amr, "Allâhü ekber! Allâhü ekber! İhanet yok, ahde vefa var!" diye bağırmaya başlar. Bunu haber alan Muâviye birisini göndermek suretiyle ona, ne yapmak istediğini, bu konuda ne bildiğini ve ne düşündüğünü sordurur. Amr, şu cevabı verir: "Ben Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini işittim: *'Bir kavimle aralarında antlaşma bulunan kişi, antlaşma karşılıklı olarak bozuluncaya ya da süre doluncaya kadar, ne o antlaşmaya aykırı bir şey yapsın, ne de onu bozsun.'*" Amr'ın Allah Resûlü'nden yaptığı bu nakilden sonra Muâviye, ordusunu geri çekmiştir.[37]

Hz. Peygamber'in, hile ve aldatmanın meşru görülme eğiliminin hâkim olduğu savaş hâlinde bile, *"Yaptığınız antlaşmaları bozmayın."* tavsiyesinin[38] yanında, şartlar değişmiş olsa da yapılan antlaşmaların süresi içinde geçerliğini koruduğuna vurgu yapması anlamlıdır.[39] Hatta antlaşmalı birini, antlaşma süresi sona ermeden öldüren kimseye Allah'ın cenneti haram kılacağını vurgulamış,[40] sözünde durmayan kişiye, Allah'ın ismini anarak yemin ettikten sonra sözünden dönen kişiye, kıyamet gününde düşmanlık edeceğini ifade etmiş,[41] kendisi hayatı boyunca zorlansa bile verdiği sözleri mutlak yerine getirmiştir.[42]

Kime ve neden verildiği değil, bizzat sözün kendisi esastır, değerlidir ve önemlidir. Dolayısıyla sadece hukukî antlaşmalar ya da resmî sözleşmeler değil, büyük küçük, kadın erkek toplumun her ferdini ilgilendiren günlük hayata dair vaatler de bağlayıcıdır. Bu nedenle kişi, kendi çocuklarına verdiği sözü bile küçük görüp, basite alıp savuşturmamalıdır.[43] Öte yandan Hz. Peygamber, tek bir vücut gibi gördüğü müminlerden[44] birinin verdiği sözü diğerleri için de bağlayıcı görmüştür. *"Statülerine bakılmaksızın bütün Müslümanların verdiği zimmet (güvence) eşittir."*[45] ifadesiyle Allah Resûlü, bir taraftan hak ve sorumlulukta Müslüman bireylerin eşitliğini ortaya koyarken, diğer taraftan onların bir kimseye karşı tanıdıkları güvence konusunda ortak bir yükümlülüğe sahip olduklarını da hatırlatmaktadır. O, toplumun en alt tabakasındaki bir Müslüman'ın bile

[37] D2759 Ebû Dâvûd, Cihâd, 152.
[38] T1617 Tirmizî, Siyer, 48.
[39] T871 Tirmizî, Hac, 44; HM594 İbn Hanbel, I, 77.
[40] D2760 Ebû Dâvûd, Cihâd, 153.
[41] B2227 Buhârî, Büyû', 106.
[42] D4996 Ebû Dâvûd, Edeb, 82.
[43] DM2743 Dârimî, Rikâk, 7.
[44] B6011 Buhârî, Edeb, 27.
[45] M3794 Müslim, Itk, 20.

sözüne riayet etmek için gayret göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır.[46] Hz. Peygamber'in bu konudaki duyarlılığını açıkça ortaya koyan bir olayı, niçin Bedir Muharebesi'ne katılamadığını açıklayan Huzeyfe el-Yemânî bize şöyle anlatmaktadır: "Bedir Savaşı'na şu nedenle katılamadım ki, babam Huseyl ve ben birlikte (savaşa katılmak için) yola çıkmıştık. Kureyşli müşrikler bizi yakaladılar ve 'Siz Muhammed'e katılmaya mı gidiyorsunuz?' diye sorguya çektiler. 'Hayır. Ona katılmaya gitmiyoruz, biz sadece Medine'ye gidiyoruz.' dedik. Ve bizden Medine'ye gitsek bile Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katılmayacağımıza dair Allah'ın adıyla söz ve yemin aldılar. Allah Resûlü'nün (sav) yanına gidip durumu ona anlattığımızda, *'Siz geri dönün. Biz onlara verdiğimiz sözü tutarız, onlar karşısında yardımı da Allah'tan isteriz.'* buyurdu."[47]

Şu da var ki, Müslümanların kendi aralarında yaptıkları ticarî antlaşmalar veya birbirlerine verdikleri sözler zaman zaman taraflardan birine mağduriyet yaşatabilmektedir. Nitekim Medine'de iki kişi, bir hurma bahçesinin meyvesi üzerinde para peşin, mal veresiye olacak şekilde anlaşmışlardı. Ancak o sene ağaçlar meyve vermedi. Ortaya çıkan zarar üzerine aralarında tartışma oldu. Problemi kendisine ilettiklerinde, Hz. Peygamber satıcıya, *"Onun malını neye karşılık helâl sayıyorsun? Ona ücretini geri ver."* şeklinde tavsiyede bulundu.[48] Anlaşmazlığın kaynağı olan ticaret tarzını, yani henüz olgunlaşmamış hurmanın satışını yasakladı. Daha da önemlisi, *"Kim bir Müslüman'ın kendisiyle yaptığı alışverişten vazgeçmesine onay verirse, Allah da onun günahlarını bağışlar."*[49] buyurmak suretiyle, başka bir erdeme atıfta bulundu. Resûl-i Ekrem'in verdiği mesajın, Müslümanlar tarafından ne çabuk kavrandığını Vâsile b. Eskâ şöyle anlatmaktadır: "Allah Resûlü, Tebük Gazvesi için çağrıda bulundu. Ben hemen (savaş malzemesi tedarik etmek için) ailemin yanına döndüm. Medine'ye geri geldiğimde ilk sahâbe grubu yola çıkmıştı. Ben, 'Elde ettiği ganimet karşılığında bir adamı kim taşır?' diye bağırmaya başladım. Ensardan yaşlı birisi beni çağırdı. 'Ganimeti bizim olmak şartıyla, birlikte bineceğimiz bir hayvan veririm. Bizimle de, yer ve içersin. Ne dersin?' dedi. Adamın yaptığı teklife, 'Tamam.' dedim. Bunun üzerine, 'Yüce Allah yolunu açık etsin.' dedi. Ben de onlarla yola çıktım. Allah, (savaş sonrası) bize ganimet nasip etti ve benim hisseme de birkaç genç deve düştü. Anlaştığımız üzere develeri alıp, bineğin sahibi olan kişiye getirdim. Develere baktı ve 'Bunlar kıymetli hayvanlar.' dedi. Ben de, 'Onlar benim sana söz verdiğim ganimetler.' dedim. Bunun

[46] D2034 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.
[47] M4639 Müslim, Cihâd ve siyer, 98.
[48] D3467 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 56.
[49] D3460 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 52.

üzerine adam, 'Ey yeğenim! Develerini al götür. Biz, sana düşen ganimet derken (mânevî kazanç gibi) başka bir şeyi kastettik.' dedi."[50]

Peygamber Efendimiz, *"Bana kendi adınıza altı şeyin güvencesini verin, ben de size cennetin güvencesini vereyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size (bir şey) emanet edildiğinde ona riayet edin, iffetinizi koruyun, gözlerinizi (bakılması yasak olandan) sakının ve ellerinizi (haramdan) çekin."*[51] buyurmuştur.[52] Zira unutulmamalıdır ki verilen sözlerin tutulması, ahde vefa,[53] antlaşmalara riayet, kişinin kurtuluşuna vesile olacağı gibi, topluma da huzur ve barış getirecektir. Allah'ın sevgisini ve insanların güvenini kazandıracak, ecri de Allah tarafından ödenecektir.[54] Tutulmayan söz, yerine getirilmeyen vaat, şartlarına riayet edilmeyen antlaşma ise kişide nifak alâmeti olarak görülecek, ayrıca toplumsal çöküşü de hızlandıracaktır. Söze sadakat, dünyada onur ve güven, âhirette ise Yüce Allah'ın iltifatını kazandıracaktır.

[50] D2676 Ebû Dâvûd, Cihâd, 113.
[51] HM23137 İbn Hanbel, V, 323.
[52] HM23137 İbn Hanbel, V, 323.
[53] Âl-i İmrân, 3/76.
[54] M4463 Müslim, Hudûd, 43.

TEVEKKÜL
ALLAH'A GÜVENMEK

حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ أَبِى قُرَّةَ السَّدُوسِيُّ قَالَ:
سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِك يَقُولُ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَعْقِلُهَا وَأَتَوَكَّلُ أَوْ
أُطْلِقُهَا وَأَتَوَكَّلُ؟ قَالَ: "اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ"

Muğîre b. Ebû Kurre es-Sedûsî'nin işittiğine göre,
Enes b. Mâlik şöyle anlatıyor:
"Bir adam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?' diye sordu. Resûlullah (sav), *'Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!'* buyurdu."

(T2517 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60)

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرُزِقْتُمْ كَمَا تُرْزَقُ الطَّيْرُ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا."

حَدَّثَنِي عِمْرَانُ قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ :

"يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ." قَالُوا: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: "هُمُ الَّذِينَ لاَ يَكْتَوُونَ وَلاَ يَسْتَرْقُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"إِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ مِنْ بَيْتِهِ فَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. قَالَ: يُقَالُ حِينَئِذٍ: هُدِيتَ وَكُفِيتَ وَوُقِيتَ..."

Ömer b. Hattâb'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Eğer siz gereği gibi Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp (akşam) doymuş bir şekilde dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi sizler de rızıklandırılırdınız."*

(T2344 Tirmizî, Zühd, 33; İM4164 İbn Mâce, Zühd, 14)

İmrân'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeden cennete girecektir."* Orada bulunanlar, "Onlar kim ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Hz. Peygamber, *"Onlar, (vücutlarını kızgın demirle) dağlamayanlar, üfürükçülük yapmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir."* buyurdu.

(M524 Müslim, Îmân, 371)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi evinden çıkacağı zaman, 'Bismillâh, tevekkeltü alâllâh, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.' (Allah'ın adıyla. Allah'a tevekkül ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah'tandır.) dediğinde (ona) şöyle denilir: '(İşte şimdi) sana rehberlik edilir, ihtiyaçların karşılanır ve korunursun...'"*

(D5095 Ebû Dâvûd, Edeb, 102-103)

Sevgili Peygamberimiz, Yüce Allah'tan hicret iznini aldığı günün öğlen vakitlerinde Hz. Ebû Bekir'in yanına gitti. Birlikte Medine'ye doğru yola çıktıklarında, onların evlerinde olmadıklarını fark eden müşrikler her tarafta onları aramaya başlamışlardı. Allah Resûlü, yolculuktan haberdar olmamaları için gece yolculuğunu tercih etmişti. Yine takip edilmemek ve müşrikleri şaşırtmak amacıyla da Hz. Peygamber (sav) ve yol arkadaşı Medine tarafına değil tam aksi yöndeki Sevr Dağı tarafına yönelmişlerdi. İki yol arkadaşı oradaki bir mağarada birkaç gün saklandılar. Buna rağmen kâfirler onların izini bulup mağaranın önüne gelip dayandılar. Acaba başvurdukları tedbir bir fayda vermemiş miydi? Yol arkadaşı çok endişeliydi. Çünkü müşriklerden bir grup üst üste binmiş kayalardan oluşan bu mağaranın üzerinde gezinip durduğu esnada Hz. Ebû Bekir, onların ayaklarını görmüş ve endişesini, "Onlardan birisi ayaklarının dibine bakacak olsa kesin bizi görür." sözüyle dile getirmişti. Bunun üzerine Allah'a karşı her an tam bir güven ve tevekkül içinde olan Hz. Peygamber (sav), *"Üçüncüsü Allah olan iki kişiye sen ne (olacağını) zannediyorsun?"* diyerek onu teselli etmiş ve Allah'ın kendilerini koruyacağına olan güvenini ve tevekkülünü göstermiştir.[1] Arkadaşını, *"Üzülme! Çünkü Allah bizimle beraber."* sözleriyle teskin etmiş, Allah onun üzerine bir güven ve huzur indirmiş ve görünmez ordularıyla onları desteklemişti.[2] Böylece Peygamberimiz gerçek tevekkülün nasıl olması gerektiğini bize öğretmişti. Çünkü onun hicreti, başlı başına bir tevekkül örnekliği teşkil etmekteydi.

Hz. Peygamber'in bu denli güçlü bir tevekkül duygusuna sahip olması onun sağlam imanıyla da yakından ilişkilidir. Tevekkül, imanın ve Müslümanlığın olgunluğunu gösteren alâmetlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'nın, *"Ey kavmim! Eğer siz gerçekten Allah'a iman etmişseniz, eğer O'na teslim olmuş kimseler iseniz, artık sadece O'na tevekkül edin."*[3] demesinde bu ilişkiye dikkat çekilir. Tevekkül, her şeyin yaratıcısı,[4] ölümsüz ve daima diri olan,[5] engin merhamet sahibi,[6] kullarına yardım eden[7] bir Allah tasavvurunun sonucunda ortaya çıkan imanî bir olgudur. Hz. Peygamber bu tasavvura, İbn Abbâs'a verdiği şu nasihatlerinde dikkat çekmektedir: *"Evlâdım! Sana bazı sözler öğreteceğim: Allah'ı(n hakkını) koru ki Allah da seni*

[1] B3653 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 2; M7521 Müslim, Zühd, 75.
[2] Tevbe, 9/40.
[3] Yûnus, 10/84.
[4] Zümer, 39/62.
[5] Furkân, 25/58.
[6] Şuarâ, 26/217.
[7] Âl-i İmrân, 3/122.

korusun. Allah'ı(n hakkını) gözet ki O'nu hep yanında bulasın. Bir şey isteyeceğinde Allah'tan iste. Yardım dileyeceğinde Allah'tan yardım dile. Şunu bilmelisin ki bütün toplum (varlık âlemi) bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine bütün toplum (varlık âlemi) sana zarar vermek için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler..."[8]

Gerekli tedbirleri alıp sonucu Allah'a havale etmektir tevekkül. Maddî ve mânevî sebeplerin hepsine başvurduktan ve alınması gereken bütün tedbirleri alıp yapacak başka bir şey kalmadıktan sonra, Allah'a güvenip dayanmak ve gerisini O'na bırakmak demektir. Nitekim Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?" diye sordu. Resûlullah (sav) da, *"Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!"* buyurdu.[9]Ayrıca tevekkülün akıllı bir şekilde hareket ettikten sonra yapılacağını[10] söylemesi de tevekkülün hiçbir zaman için sebeplere sarılmaya aykırı bir durum olmadığının, aksine hem çalışıp hem de tevekkül etmek gerektiğinin ifadesidir. Ayrıca şurası iyi bilinmelidir ki gerçek tevekkül, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği sebepleri elde etmek için çalışmaya aykırı bir durum değildir. Bu, Allah'ın kâinattaki kanununun bir gereği ve dünyadaki hadiselerin oluşumunun temel esasıdır. Zira Allah Teâlâ tevekkülü emir buyurduğu gibi sebepleri elde etmek için gayret göstermeyi de emir buyurmuştur. Bunun için sadece şu âyet-i kerimeye bakmak bile yeterlidir: *"Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut (gerektiğinde) topyekûn savaşın."*[11] Sebeplere başvurmadan, "Kader ne ise o olur." tarzında bir anlayış ise tembellikten yahut tedbirsizlikten başka bir şey değildir ve İslâm'ın tevekkül anlayışıyla ilgisi yoktur.

Tevekkül, karşılaştığı zorluklara sabretmek ve Allah'ın bizimle olduğunu hatırdan çıkarmamak ve sonucu Allah'a bırakmaktır. Sabır ve tevekkül, müminin şahsiyetinde birlikte bulunan iki özelliktir. Mütevekkil kişi Allah'a duyduğu güven ile sıkıntılara sabreder. Hz. Peygamber de aza kanaat etmesi ve hoşlanmadığı şeylere sabretmesinden dolayı mütevekkil olarak tesmiye edilmiştir.[12] Yüce Allah, *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir."*[13] âyetlerinde muhacir müminleri, hem sabredip hem tevekkül ettiklerini ifade ederek taltif etmiştir.

[8] T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[9] T2517 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.
[10] DF2435 Deylemî, *Firdevs*, II, 77.
[11] Nisâ, 4/71.
[12] B2125 Buhârî, Büyû', 50; İF8/586 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 586.
[13] Nahl, 16/41-42.

Çalışıp çabalamadan kuru bir tevekkülle bir şeyler elde edeceğine inanan kimselerle karşılaşan Hz. Ömer'in onlara verdiği cevap, tevekkülün ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda sahip olmamız gereken anlayışı ortaya koymaktadır. Bir gün Hz. Ömer, Yemen halkından (boş gezen) bazı insanlarla karşılaştı. Onlara, "Siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar da, "Biz tevekkül edenler (mütevekkiller)iz." dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara, "Aksine siz hazır yiyiciler (müteekkiller)siniz. (Gerçek anlamda) Tevekkül eden, tohumunu yere atıp (sonra) Allah'a tevekkül edendir." dedi.[14] Nitekim Kur'an'da da tevekkülde izlenecek yol bu şekilde gösterilmiştir: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*[15]

Müminler, sadece Allah'ın kendileri için takdir ettiği şeylerin başlarına geleceğini bilirler ve O'na güvenip dayanırlar.[16] Dolayısıyla tevekkül ile teslimiyet arasında yakın bir bağ vardır. Ancak kişinin üzerine düşeni yapmadan kadere rıza gösterdiğini ve teslimiyet içerisinde olduğunu söylemesi tevekkül değildir. Zira kadere inanmak çalışmaya engel teşkil etmez. Mümininin takınması gereken tavır, üzerine düşeni yaptıktan sonra bütün işlerinde Allah'a teslim olmak, O'nun vekilliğini kabul etmek, işlerinin sonucu hakkında hiçbir endişeye kapılmadan O'na sınırsız bir şeklide güvenmek ve dayanmaktır. O'nun iradesine teslim olmanın tezahürü, O'na olan samimi güven ve bu güvenin verdiği tükenmez ümittir. Nitekim bir âyetinde Yüce Allah, *"(Ey Muhammed!) Eğer yüz çevirirlerse de ki: 'Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce arşın sahibidir.'"*[17] buyurmuştur. Allah Teâlâ, Uhud Savaşı'nda Müslümanlardan bozulmaya yüz tutmuş iki topluluktan bahsederken, onların velî ve yardımcılarının Allah olduğunu ve inananların sadece Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.[18] Yine, başına gelen sıkıntılara karşı Hz. Muhammed'den (sav), *"ölümsüz ve daima diri olan"* Allah'a dayanmasını[19] isteyen Allah, inananların da bir başka varlığa değil sadece Allah'a dayanıp güvenmelerini,[20] işlerinde sadece Allah'ı vekil kılmalarını emretmektedir.[21] *"...Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter..."*[22] âyetinde de ifade edildiği gibi bilinçli bir şekilde sadece Allah'a dayanan mümin, O'nun kendisine yeterli olduğuna inanır. Kur'an

[14] RC1/441 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm*, I, 441.
[15] Âl-i İmrân, 3/159.
[16] Tevbe, 9/51.
[17] Tevbe, 9/129.
[18] Âl-i İmrân, 3/122.
[19] Furkân, 25/58.
[20] Mâide, 5/11; Tevbe, 9/51.
[21] Müzzemmil, 73/9; İsrâ, 17/2.
[22] Talâk, 65/3.

da sadece Allah'a tevekkül etmeyi, müminlerin temel özelliklerinden biri olarak göstermiştir.[23]

Tevekkül, Hakk'a tam bağlılık, azim ve kararlılık sahibi olma unsurları ile güçlenir, yerine getirilir. Bundan dolayı dinimiz İslâm, gereken tedbirleri aldıktan sonra insanlara ve aracılara değil, sadece Allah'a güvenme ve dayanma anlamındaki bir tevekkülü kabul edip emreder: *"Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."*[24] Bu vasıflara sahip olan mümin, bu şekildeki tevekkülüyle iki dünya mutluğunu elde eder.

Hz. Peygamber'in, *"Eğer siz gereği gibi Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp (akşam) doymuş bir şekilde dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi sizler de rızıklandırılırdınız."*[25] ifadeleri amaca ulaşabilmek için gerekenleri yerine getirdikten sonra tevekkülün, tek güç ve kudret sahibi Allah'a tam bir teslimiyetle yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Müminin bu şekilde yaptığı tevekkülü, onu şeytanın vesvese ve aldatmalarından kurtarır[26] ve arzularının esiri olmasına engel olur.[27] Bir başka hadisinde de Hz. Peygamber (sav) mütevekkillere şu müjdeyi vermiştir: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeden cennete girecektir."* Orada bulunanlar, "Onlar kim ey Allah'ın Resûlü!" dediklerinde Hz. Peygamber, *"Onlar (vücutlarını kızgın demirle) dağlamayanlar, üfürükçülük yapmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir."* diye buyurmuştur.[28] Bu hadisteki yetmiş bin kişi ifadesiyle, belirli bir sayı kastedilmemekte, aksine bu niteliklere sahip olan pek çok kişinin cennete gireceği anlatılmaktadır.

Tevekkül, çalışma ve ilerlemeye de engel değildir. Maalesef tevekkül ile çalışma arasındaki bağı anlamamak, İslâm dünyasında zaman zaman problem hâline gelmiştir. Çalışmayı ve sebebe sarılmayı terk edip "Allah'ın dediği olur." diyerek kenara çekilme, kendi yapması gereken şeyleri Allah'tan bekleme şeklindeki anlayış dinimizin tasvip etmediği yanlış bir tevekkül anlayışıdır. Akıllı, dikkatli ve tedbirli şekilde tevekkül etmeyi bir örnekle açıklayacak olursak; tarlasından iyi bir ürün almak isteyen bir kimse önce tarlayı güzelce sürmeli, tohumu ekmeli, gübresini atmalı, gerekirse sulamasını da yapmalıdır. Ürüne zarar verecek şeylere karşı her türlü tedbiri de aldıktan sonra gerisini Allah'a bırakmalı, O'na tevekkül edip güvenmelidir. Çünkü o kimse, tarlasından ürün elde etmek için elinden geleni yapmıştır. Artık tarlanın ürün vermesi için Allah'a tevekkül

23 Enfâl, 8/2.
24 Enfâl, 8/2.
25 T2344 Tirmizî, Zühd, 33; İM4164 İbn Mâce, Zühd, 14.
26 Nahl, 16/99.
27 İM4166 İbn Mâce, Zühd, 14.
28 M524 Müslim, Îmân, 371.

edip güvenecek, sonucu O'ndan bekleyecektir. Dinimizde gayret etmeden bir başarıya ulaşmak, yerinde oturarak Allah'tan bir şey beklemek, sonra da işlerini Allah'a havale etmek, böylelikle Allah'ı işlerine vekil tayin ettiğini düşünmek gibi bir tevekkül anlayışı yoktur. Böyle bir anlayışın ne Peygamberimiz ne de Rabbimiz tarafından kabul görmesi düşünülemez. Bu anlamda Allah Teâlâ kimsenin "vekil"i değildir. Millî şairimiz Mehmet Akif'in şu dizeleri, âdeta bu hususları özetler mahiyettedir:

"'Allah'a dayandım!' diye sen çıkma yataktan...
Mânâyı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nereden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde 'tevekkül' demek olsaydı 'atâlet';
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;
Kur'an duramaz, nezd-i ilâhîye dönerdi."[29]

"Çalış dedikçe şeriat, çalışmadın durdun
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun
Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!"[30]

Bir defasında Peygamber (sav), iki kişi arasında hüküm vermişti de bunlardan aleyhine hüküm verilen adam dönüp giderken, "Allah bana yeter. O, ne güzel bir vekildir." dedi. (Bunu duyan) Hz. Peygamber (sav) de ona, *"Allah, ihmalkârlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir. Fakat artık yapabileceğin bir şey kalmadığı zaman, 'Bana Allah yeter. O, ne güzel bir vekildir.' de!"* şeklinde tavsiyede bulunmuştu.[31]

Ateşe atıldığı zaman, Hz. İbrâhim (as), duaların en güzeliyle Rabbine tevekkül etmiş, "Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl" (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!) demişti. Aynı duayı Peygamber Efendimiz ve ashâbı da yapmıştı. Uhud Savaşı sonrasında bir kısım insanlar, müminlere, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun." dediklerinde bu, onların imanlarını arttırmış ve "Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl" (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!) demişlerdi.[32]

Tevekkülün nasıl yapılacağıyla ilgili olarak izleyeceğimiz yolu Allah Resûlü bize şu hadisinde göstermiştir: *"Kişi evinden çıkacağı zaman, 'Bismillâh,*

[29] M. Akif Ersoy, *Safahat*, 469-470.
[30] M. Akif Ersoy, *Safahât*, 268.
[31] D3627 Ebû Dâvûd, Kadâ', Akdiye, 28.
[32] Âl-i İmrân, 3/173; B4563 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 13.

tevekkeltü alâllâh, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.' (Allah'ın adıyla. Allah'a tevekkül ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah'tandır.) dediğinde (ona) şöyle denilir: '(İşte şimdi) sana rehberlik edilir, ihtiyaçların karşılanır ve korunursun...'"[33] Resûl-i Ekrem (sav) bize çok korkup üzüldüğümüz zaman da böyle dememizi tavsiye etmektedir. Bir gün ashâbıyla kıyametle ilgili hususları konuştuğu anlaşılan bir sohbetinde şöyle buyurdu: *"Sûrun sahibi (İsrafil) sûru ağzına almış, başını önüne eğmiş, kulak kabartmış bir hâlde kendisine üfleme emri gelip de sûra üfleyeceği ânı beklerken, ben nasıl nimetlerin tadını çıkarabilirim?"* Bu söz ashâba ağır gelmiş olacak ki Resûlullah (sav), onlara (daha sonra) şöyle buyurdu: *"Allah bize yeter, ne güzel vekildir O. 'Sadece Allah'a tevekkül ettik.' deyiniz."*[34] Sevgili Peygamberimizin Allah'a olan tevekkülündeki derinlik, dualarında açıkça görülür. Nitekim Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav) savaşa gideceği zaman şöyle derdi: *"Allah'ım, tek dayanağım sensin, tek yardımcım sensin ve senin (yardımın) ile savaşıyorum."*[35]

Allah Resûlü'nün yatağa yatarken okunmasını tavsiye ettiği tevekkül ve teslimiyet dolu dua ise şu şekildedir: *"Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Azabından korkup, sevabını umup sırtımı sana dayadım. Senden (azabından) korunmanın ve güvende olmanın tek yolu, ancak sana (rahmetine) sığınmaktır. İndirdiğin Kitabı'na ve gönderdiğin Nebî'ye inandım. Beni öldürürsen (bozulmamış) fıtrat üzere öldür. Bu kelimeleri son sözlerim eyle."*[36]

Tevekkül, tembellik ve miskinliğin mazereti değil; çalışkanlığın, güç, hareket ve faaliyetin itici unsuru olmalıdır. Hayatımızda disiplinli, verimli ve başarılı bir çalışma yapılabilmek için niyet, kararlılık, azim, sebat, tevekkül ve sabır gibi prensiplere riayet etmek gerekmektedir. Bundan dolayı her mümin olayların, ilâhî düzen ve kanunların çerçevesinde olup bittiğinin bilincinde olarak Yüce Allah'ın kendisi hakkında yararlı olanı verip zararlı olandan kurtaracağına güvenmeli, O'na tevekkül etmelidir. Unutmamalıyız ki ebedî ve ezelî olan, her şeyi bilen kudret sahibi Allah kendisine güvenen mütevekkil kulunu hiçbir zaman yalnız bırakmaz.

[33] D5095 Ebû Dâvûd, Edeb, 102-103.
[34] T2431 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 8; T3243 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 39.
[35] T3584 Tirmizî, Deavât, 121.
[36] B6311 Buhârî, Deavât, 6.

AFFETMEK
ÂL-İ CENABLIK

عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيَّ يَقُولُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ
عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلاَ مُتَفَحِّشًا وَلاَ صَخَّابًا
فِى الْأَسْوَاقِ وَلاَ يَجْزِى بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ.

Ebû İshâk'ın işittiğine göre,
Ebû Abdullah el-Cedelî şöyle demiştir:
"Âişe'ye Allah Resûlü'nün (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: 'O, kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi. Çarşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; bilakis bağışlar ve hoşgörürdü.'"

(T2016 Tirmizî, Birr, 69)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِنَفْسِهِ فِي شَيْءٍ يُؤْتَى إِلَيْهِ حَتَّى تُنْتَهَكَ مِنْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَيَنْتَقِمَ لِلَّهِ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَمْ أَعْفُو عَنِ الْخَادِمِ؟ فَصَمَتَ عَنْهُ النَّبِيُّ ﷺ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَمْ أَعْفُو عَنِ الْخَادِمِ؟ قَالَ: "كُلَّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً."

قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا بُنَيَّ إِنْ قَدَرْتَ أَنْ تُصْبِحَ وَتُمْسِيَ لَيْسَ فِي قَلْبِكَ غِشٌّ لِأَحَدٍ فَافْعَلْ"، ثُمَّ قَالَ لِي: "يَا بُنَيَّ وَذَلِكَ مِنْ سُنَّتِي وَمَنْ أَحْيَا سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا..."

Hz. Âişe anlatıyor: "Allah Resûlü (sav), kendisine yapılan bir şeyden dolayı şahsî olarak kimseyi cezalandırmamıştır; ancak, Allah'ın yasaklarının çiğnenmesi durumunda Allah için ceza vermiştir."

(B6853 Buhârî, Hudûd, 42)

Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Hizmetçiyi (işlediği bir hatadan dolayı) kaç kez affedeyim?" diye sordu. Hz. Peygamber (sav) sustu. Ardından adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Hizmetçiyi kaç kez affedeyim?" diye tekrar sordu. Resûlullah bu sefer şöyle buyurdu: *"Her gün yetmiş kere."*

(T1949 Tirmizî, Birr, 31; D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124)

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana dedi ki, *'Evlâdım! Eğer kalbinde hiç kimseye karşı hile olmadan sabaha ve akşama erişmeyi başarabilirsen bunu yap. İşte bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa beni sevmiş olur, kim de beni severse cennette benimle birlikte olur.'*"

(T2678 Tirmizî, İlim, 16)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Allah, affeden bir kulunun ancak şerefini artırır..."*

(M6592 Müslim, Birr, 69)

Hudeybiye Antlaşması'nı bozan Kureyşlilerle karşı karşıya gelmek artık kaçınılmaz olmuştu. Allah Resûlü Medine'deki sahâbîlerine Mekke'ye sefer için hazırlanma talimatı verdi. Düşmanın hazırlıksız yakalanması için de sefer hazırlıkları gizli tutulacaktı. Ancak bu sırada Hâtıb b. Ebû Belteâ isimli bir sahâbînin yapılan hazırlıkları Kureyşlilere bildirmek üzere bir haberciyle gizlice mektup gönderdiği öğrenildi. Haberci kısa süre içinde yakalandı ve Hâtıb, Allah Resûlü'nün huzuruna getirildi.[1] Bir zamanlar onunla beraber Medine'ye hicret etmiş, Bedir ve Hudeybiye'de canı pahasına onun yanında mücadele etmiş olan Hâtıb,[2] şimdi bir ihanetin eşiğindeydi. Resûl-i Ekrem, niçin böyle davrandığını sordu arkadaşına. Hâtıb, Mekke'deki yakınlarını himaye edecek kimsenin olmadığını, Kureyşlileri minnettar bırakmak suretiyle akrabalarının hayatını korumayı amaçladığını söyledi. Asla dininden dönmediğini de ilâve etti sözlerine. Allah Resûlü, söylediklerinin doğruluğuna inanarak onu bağışladı.[3]

Daha sonra İslâm ordusu Mekke'ye doğru yola koyulmuştu. Müslümanlar, birkaç küçük direniş dışında ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girmeye muvaffak oldular. Resûlullah, başında siyah sarığı,[4] devesinin üzerinde Fetih sûresini okuyarak[5] çok sevdiği hâlde ayrılmak zorunda bırakıldığı[6] kutlu şehir Mekke'ye[7] giriyordu. Bu sırada kendisine bahşettiği bu büyük fetih karşısında Rabbine karşı gönlünde hissettiği derin saygının etkisiyle başını öne eğmekten kendini alamıyordu.[8]

Nihayet Allah Resûlü kalabalık bir grupla Mescid-i Harâm'a ulaştı.[9] Kâbe'yi tavaf edip iki rekât namaz kıldı.[10] Bu arada bütün Mekke halkı Kâbe'nin etrafında toplanmış, merakla onu beklemekteydi. Tavafını bitiren Nebî, Kâbe kapısının eşiğinde durdu ve kapının sövelerini tuttu.[11] Karşısında sıralanmış olan kalabalığa baktı. İnsanları İslâm'a davet etmeye başladığı günden bu yana kendisine türlü eziyetler etmiş,[12] canına ve malına kast etmiş olan[13] Mekkelilerin hayatı, şimdi onun iki dudağı arasından çıkacak söze bağlıydı. Artık onlardan geçmişin hesabını sormasına ve intikam almasına hiçbir şey engel olamazdı. Şöyle seslendi onlara: *"Ey Kureyşliler, şimdi benden size nasıl davranacağımı bekliyorsunuz?"* Mekkeliler başlarını önlerine eğerek cevap verdiler: "Senden iyilik bekliyoruz. Çünkü

[1] B3983 Buhârî, Meğâzî, 9.
[2] T3864 Tirmizî, Menâkıb, 58; M6403 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 162.
[3] B3007 Buhârî, Cihâd, 141.
[4] DM1971 Dârimî, Menâsik, 88.
[5] B4281 Buhârî, Meğâzî, 49.
[6] T3926 Tirmizî, Menâkıb, 68.
[7] T1406 Tirmizî, Diyât, 13; B104 Buhârî, İlim, 37.
[8] BN4/335 İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 335.
[9] M4625 Müslim, Cihâd ve siyer, 87.
[10] D1871 Ebû Dâvûd, Menâsik, 45.
[11] D3024 Ebû Dâvûd, İmâre, 24-25.
[12] N308 Nesâî, Tahâret, 192.
[13] B3678 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.

sen asil bir kardeş ve asil bir kardeş oğlusun." Resûl-i Ekrem, *"O hâlde tıpkı Yusuf Peygamber gibi ben de, 'Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.'*[14] *diyorum."* dedi ve ekledi: *"Haydi gidin, hepiniz serbestsiniz."*[15]

Bu soylu davranış karşısında kalpleri kin, nefret ve düşmanlık duygularından arınan Mekkeliler İslâm'a girmekte tereddüt etmediler.[16] Eski düşmanlar, bağışlanmanın sevinciyle artık yeni kardeşler hâline gelmişlerdi: *"Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz..."*[17]

Allah Resûlü, kendisini bir kuyunun dibinde ölüme terk eden kardeşlerini bağışlayan asil peygamber Hz. Yusuf gibi kendisine ve müminlere yıllarca eziyet eden Mekkelilere af kapısını açarak kötülüğe iyilikle karşılık vermişti. Nefret sevgiye, küfür de imana dönüşünce dost düşman farkı silinip gitmişti: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir."*[18]

Affetmek aslında tam da böyle bir şeydir. Affetmek demek, silmek demektir. Kini silmek, intikamı silmek, hıncı silmek... Suç ve hataları bağışlamak belki onları ortadan kaldırmaz; ancak öfke ve husumeti ortadan kaldırır. Kusur ve kabahatleri affetmek belki onları unutturmaz; ama nefret ve intikamın izini siler. Tüm düşmanlarını bağışlayan Allah Resûlü'nün dahi bağışladığı hâlde yaptıklarını unutamadığı kimseler vardı. Amcası Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşî'yi affetmiş, fakat ona mümkünse kendisiyle yüz yüze gelmek istemediğini söylemişti.[19]

İnsanları bağışlamak aslında ne hataları görmezden gelmek ve kabullenmek ne de gururunu ayaklar altına almak anlamına gelir. Hataları affetmek suretiyle insan esasen kötülüğe kötülük, öfkeye şiddet, kine kin eklemeyi reddeder. Nefret ve intikamı kötülere bırakır. Öfkelerinin esiri olmuş kişileri bir de kin ve nefretin ateşiyle yakmak istemez.

Bir defasında Hz. Âişe, Allah Resûlü'ne başındaki miğferin kırıldığı, yüzünün kanlara bulandığı ve dişinin kırıldığı Uhud gününden[20] daha sıkıntılı bir gününün olup olmadığını sormuş, Peygamberimiz de Tâif dönüşünde yaşadıklarının hayatının en ıstıraplı ve unutulmaz anları olduğunu söylemişti. Tâifliler, kendilerini İslâm'a davet için gittiğinde Allah Resûlü ile alay etmiş ve ona hakarette bulunmuşlar, hatta geçip gideceği yolun iki yanına oturarak attıkları taşlarla onu yaralamışlardı. Ellerinden kurtulduğu

[14] Yûsuf, 12/92.
[15] BS18784, BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
[16] BS18784 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
[17] Âl-i İmrân, 3/103.
[18] Fussilet, 41/34.
[19] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
[20] B2903 Buhârî, Cihâd, 80.

zaman mübarek ayaklarından kanlar akıyordu.[21] Bir ağacın dibinde biraz dinlendikten sonra ellerini göğe kaldırarak hâlini Yüce Allah'a arz etti.[22]Bu sırada gökte bir bulutun içinde Cebrail'i gördü. Cebrail (as), Allah'ın onun duasını işittiğini, onlar hakkında ne dilerse yapması için dağlar meleğini gönderdiğini söyledi. Dağlar meleği ise Hz. Peygamber'e selâm verdikten sonra (Ebû Kubeys ile Kuaykıân adlı) iki büyük dağı zalimlerin başına geçirebileceğini bildirdi. Buna mukabil Hz. Peygamber, *"Hayır. Bilakis ben Allah'ın onların soyundan sadece kendisine kulluk edecek bir nesil çıkarmasını ümit ederim."* dedi.[23] Kavmi tarafından benzer zulümlere maruz kalan fakat yine de, *"Allah'ım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar."* diyen önceki bir peygamber gibi,[24] Resûl-i Ekrem de Tâifliler için Allah'tan af dilemişti. O gün Resûl-i Ekrem'in onları bağışlaması on iki yıl gibi kısa bir süre içinde meyvesini verecek, Tâifliler Medine'ye bir heyet gönderip kendi istekleriyle İslâm Dini'ni kabul ettiklerini bildireceklerdi.[25]

Müminin bir başkasını bağışlaması, esasen bağışlamayı çok seven Yüce Allah'ın[26] ahlâkıyla ahlâklanmanın bir gereğidir. Nasıl ki Rabbimiz adalet ve iyiliğinin bir gereği olarak kullarını bağışlıyorsa, kullar da Rablerinin bu ahlâkından nasiplenmek için elinden geleni yapmalıdırlar. Dolayısıyla Allah'ın kendisini affetmesini isteyen, kendisi de başkalarını affetmelidir. Yoksa, *"Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?"*[27]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez."*[28] buyrulmuştur. Allah "Afüv" ismiyle kusurları siler, "Ğafûr" ismiyle günahları affeder, "Settâr" ismiyle hataları örter. İnsanoğlunun başına gelen bütün musibetler kendi yaptıkları yüzünden olsa da, Rabbimiz pek çoğunu affeder.[29] Çünkü O'nun bağışlaması bol, mağfireti sonsuzdur.[30] Eğer yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırmış olsaydı Allah yeryüzünde hiçbir canlı varlık bırakmazdı. Fakat O, kullarına belirlenmiş bir süreye kadar mühlet verir.[31]

Affetmeyi çok seven Rabbimiz, kendisine şirk koşulmasının dışında tüm günahları bağışlayabilir.[32] Bu yüzden günah işleyerek haddini aşan kullarından, kendi rahmetinden ümit kesmemelerini ister.[33] Onları, *"Rahmetim gazabımı geçmiştir."* diye müjdeler.[34] Kendilerine açık mucizeler gösterildiği hâlde buzağıyı tanrı edinen İsrâiloğulları'nı,[35] Uhud Savaşı'nda şeytana aldanıp yerlerini terk eden sahâbîleri bağışlayan Allah,[36] iman edip salih amel işleyen kullarını da muhakkak affeder.[37]

[21] İK2/151 İbn Kesir, *Sîret*, II, 151-152; ZD1/97 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, I, 97-99.
[22] MZ9851 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 37.
[23] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
[24] B3477 Buhârî, Enbiyâ, 54.
[25] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
[26] T3513 Tirmizî, Deavât, 84.
[27] Nûr, 24/22.
[28] Şûrâ, 42/40.
[29] Şûrâ, 42/30.
[30] Bakara, 2/192.
[31] Fâtır, 35/45.
[32] M6833 Müslim, Zikir, 22; Nisâ, 4/116.
[33] Zümer, 39/53.
[34] B7422 Buhârî, Tevhîd, 22.
[35] Nisâ, 4/153.
[36] Âl-i İmrân, 3/155.
[37] Ankebût, 29/7.

Allah Teâlâ, son elçisi Hz. Muhammed'den (sav) affedici olmasını istemişti.[38] Bu yüzden hataları bağışlamak Resûl-i Ekrem'in en belirgin vasfıydı. Resûlullah'ın nasıl bir ahlâka sahip olduğu sorulduğunda şöyle demişti Hz. Âişe: "O, kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi, çarşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; bilakis bağışlar ve hoşgörürdü.[39] Nezaketsiz davranışlar karşısında bazen hiddetlense de öfkesine hâkim olarak affı seçerdi.[40] Affetme konusunda elinden geleni yaptıktan sonra hâlâ arzuladığı seviyeye erişemediğini düşündüğü zamanlarda ise Rabbine şöyle dua ederdi: *'Allah'ım! Muhammed ancak bir beşerdir. Her insanın öfkelendiği gibi o da öfkelenir. Eğer bir Müslüman'a haksız yere lanet okur, ağır konuşur, beddua edersem, bunu onun için (günahlarından) temizlenme ve rahmet vesilesi kıl.'*"[41]

Âişe validemizin ifadesiyle, Allah Resûlü (sav), kendisine yapılan hiçbir hususta intikam peşinde olmadı. Ama Allah'ın yasaklarının çiğnenmesi durumunda Allah için ceza verirdi[42] Kendisinin canına kast edenleri dahi tereddütsüz bağışladı. Meselâ, Zâtu'r-Rikâ' Seferi'nin dönüşünde bir ağacın altında dinlenirken, ağacın dalına astığı kılıcını alarak kendisini öldürmeye yeltenen Ğavres b. Hâris isimli müşrik bedevîyi hiçbir ceza vermeden salıverdi.[43] Yine Hayber'de Yahudi bir kadının kendisini öldürmek maksadıyla hediye ettiği zehirli koyun etini yedikten sonra zehirin farkına varınca kadını bağışladı ve onu öldürmek isteyen sahâbîlerine engel oldu.[44] Peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de panayırları dolaşarak insanları İslâm'a davet ederken kendisine son derece kaba davranan ve ağır hakaretlerde bulunan Hanîfeoğulları kabilesinin lideri olan[45] ve yıllar sonra Şam'dan memleketine dönerken Müslümanlar tarafından yakalanarak Medine'ye getirilen Yemâme reisi Sümâme b. Üsâl'i affetti.[46] Hudeybiye Antlaşması öncesinde Mekke yakınlarında beklerken kendisini ve ashâbını öldürmek için bir sabah vakti Ten'im Dağlarından ansızın üzerlerine baskın yapan ancak maksatlarına ulaşamayıp esir alınan Mekkeli seksen kişiyi de affederek salıverdi.[47]

Resûl-i Ekrem kendisi bağışlamayı şiar edindiği gibi, insanlara da bağışlamayı tavsiye ederdi. Bir mümin kabahatinden dolayı kardeşinden özür dilediğinde, özrünün kabul edilmemesinin büyük bir vebal olduğunu söylerdi.[48] Zira hatasını kabul edip özür dileme cesaretini göstermek de başlı başına bir erdemdir. Bir defasında da huzuruna gelerek, "İşlediği bir suçtan dolayı hizmetçimi kaç kez affedeyim?" diye ısrarla soran bir kişiye,

[38] B4644 Buhârî, Tefsîr, (A'râf) 5.
[39] T2016 Tirmizî, Birr, 69.
[40] N4780 Nesâî, Kasâme, 23-24.
[41] M6616 Müslim, Birr, 89.
[42] B6853 Buhârî, Hudûd, 42.
[43] B4136 Buhârî, Meğâzî, 32; HM15258 İbn Hanbel, III, 389.
[44] B2617 Buhârî, Hibe, 28.
[45] HS2/270 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 271.
[46] M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59.
[47] M4679 Müslim, Cihâd ve siyer, 133; D2688 Ebû Dâvûd, Cihâd, 120.
[48] İM3718 İbn Mâce, Edeb, 23.

"Her gün yetmiş kere." cevabını vererek[49] bağışlamanın sınırı olmadığını ima etmişti. Aslında Yüce Allah'ın kullarına karşı tavrı da böyledir. Peygamberimizin belirttiğine göre, bir kimse günde yetmiş kere Allah'a tevbe etse yine de ısrar etmiş sayılmaz.[50]

Suç sahiplerini bağışlamanın, hatta can düşmanlarını dahi Resûl-i Ekrem gibi gönül hoşluğuyla affedebilmenin elbet bir sırrı olmalıydı. Aslında Allah Resûlü bu sırrı kendisinin özel hizmetlerini yerine getiren çocuk yaştaki Enes'e fısıldayıvermişti bir gün. Şöyle demişti ona: *"Evlâdım! Eğer kalbinde kimseye karşı hile olmadan sabaha ve akşama erişmeyi başarabilirsen bunu yap. İşte bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa beni sevmiş olur, kim de beni severse cennette benimle birlikte olur."*[51]

Resûl-i Ekrem böylece affetme erdemine götüren biricik yolu tarif etmiş oluyordu. Zira kalbinde kin ve intikam duyguları bulundurmamayı kendine ilke edinen birisi için bağışlamak hiç de zor olmasa gerektir. Çünkü düşmanlık ve intikamın olmadığı yerde sevgi ve kardeşlik egemen olacak, zamanla yıpranabilecek ilişkiler de af ile yeniden tamir edilecektir. Nitekim Peygamberimiz kendisini öldürmeye yeltenen Sümâme'yi bağışladığında Sümâme şöyle demiştir: "Ey Muhammed! Vallahi, yeryüzünde bana senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz yoktu, şimdi ise senin yüzün bana bütün yüzlerden daha sevimli oldu. Vallahi, benim için senin dininden daha sevimsiz bir din yoktu, şimdi ise benim için bütün dinlerden daha sevimli oldu! Vallahi, benim için senin şehrinden daha sevimsiz bir şehir yoktu, şimdi ise benim için bütün şehirlerden sevimli oldu!"[52]

İslâm Peygamberi bu yüzden, *"Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"* çağrısıyla müminleri kin ve intikamdan uzak durmaya davet eder.[53] Allah'ın en nefret ettiği insanın, husumette sınır tanımayan ve alabildiğine kindar kimse olduğunu hatırlatır.[54] *"Husumeti sürdürmen sana günah olarak yeter."*[55] uyarısında bulunur. Bizzat kendi adına öç almaktan uzak durarak da müminlere örnek olur.

Affetmek, düşmanlık ve intikamdan vazgeçmektir; ancak suç ve suçluyla mücadeleyi bırakmadan elbette. Affetmek aslında intikam arzusunu yatıştırdığı için adalete ve meşru bir cezaya imkân tanır. Öfke ve husumeti insanlardan uzaklaştırarak haksız ve adaletsiz cezalara engel olur. Diğer yandan suçun ve suçluların bağışlanması insanlar arasında iyiliğin egemen kılınması için ne kadar önemli ise, toplum düzeninin korunması ve adaletin tesisi için suçlara mukabil cezaların takdir edilmesi de o kadar

49 T1949 Tirmizî, Birr, 31; D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.
50 T3559 Tirmizî, Deavât, 106.
51 T2678 Tirmizî, İlim, 16.
52 M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59.
53 B6064 Buhârî, Edeb, 57.
54 B7188 Buhârî, Ahkâm, 34.
55 T1994 Tirmizî, Birr, 58.

hayatîdir. Zayıfların uğradığı haksızlıkların hesabını güçlülerden sormayan bir toplum, Allah katında da makbul değildir.[56] Müminler bir haksızlığa uğradıkları zaman ona boyun eğmez, bilakis yardımlaşarak kötülüğün üstesinden gelirler.[57]

Hiçbir zaman şahsı adına ceza peşinde olmayan Resûl-i Ekrem de Allah'ın yasakladığı şeyler hususunda ceza vermekten çekinmezdi.[58] Zira af yolunu tutmakla emrolunan İslâm Peygamberi,[59] insanlar arasında adaletin tesis edilmesiyle de yükümlü idi.[60] Tüm Mekkelileri bağışladığı fetih gününde İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlıklarıyla tanınan ve savaş suçlusu sayılabilecek olan bazı müşriklerin öldürülmesini emretmişti.[61] Aynı şekilde İslâm'a girdikten sonra masum insanları öldürüp hırsızlık yapan ve İslâm'dan çıkan Ureyne kabilesine mensup kişilere de hak ettikleri cezayı vermişti.[62] Ancak o kendisine arz edilen davalarda elden geldiğince bağışlayıcı olmayı teşvik eder,[63] bağışlamada hata edilmesinin, cezalandırmada hata edilmesinden daha iyi olduğunu söylerdi.[64]

Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukuk yoluyla suça denk bir ceza ister yahut affetme yolunu seçer.[65] Resûlullah'ın tavsiyesi de bu yöndedir.[66] Suça mukabil denk bir ceza vermek adalettir, ancak Kur'an, daha üstün bir çıkış yolunu da ısrarla önerir: Bağışlayarak cezadan vazgeçmek.[67] İşte bu nokta affetme erdeminin adalet talebini geçtiği yerdir. Zira cezalandırmaktan vazgeçmek, adaleti de aşan bir erdemdir. Affetmek bu yüzden zor ve fakat yapılmaya değer bir iştir.[68] Bu sebeple affetmek müttakilere özgü bir erdemdir;[69] çünkü affetmek "takva"ya en yakın davranıştır.[70]

Resûl-i Ekrem bir haksızlığa uğrayan müminin buna misilleme yapma hakkının olmadığını söyler.[71] Zira misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarır hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden affetme kararı mağdurun kendisine veya yakınlarına, suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin tahakkuku ise hukukî müesseselere verilmiştir.

Resûl-i Ekrem içini bir sıkıntı kaplayıp gönlü daraldığında Allah'tan günahlarını bağışlamasını dilerdi.[72] Âdeta kar ve dolu sularıyla yıkanmış bembeyaz bir elbise gibi kalbinin günah kirlerinden arınmasını isterdi.[73] "Günah" anlamına gelen Arapça "vizr" kelimesi aynı zamanda "yük" demektir. Bu sebeple Allah, kulunun günahlarını affettiğinde onun kalbinden günahı silmiş, yüreğinden yükünü almış gibidir. İnsanları af-

[56] İM4009 İbn Mâce, Fiten, 20.
[57] Şûrâ, 42/39.
[58] B6853 Buhârî, Hudûd, 42.
[59] A'râf, 7/199.
[60] Şûrâ, 42/15.
[61] T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16; D2684 Ebû Dâvûd, Cihâd, 117.
[62] B233 Buhârî, Vudû', 66.
[63] İM2692 İbn Mâce, Diyât, 35.
[64] T1424 Tirmizî, Hudûd, 2.
[65] T1405 Tirmizî, Diyât, 13.
[66] N4730 Nesâî, Kasâme, 6-7.
[67] Nahl, 16/126.
[68] Şûrâ, 42/43.
[69] Âl-i İmrân, 3/134.
[70] Bakara, 2/237.
[71] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26.
[72] M6858 Müslim, Zikir, 41.
[73] B6368 Buhârî, Deavât, 39.

fetmek de tıpkı böyledir. Affetmek bir yandan kalbimizi öfke, husumet ve intikam duygularından temizler, bir yandan da bu kötü duyguların yüreğimizi kaplayan ağır yükünü hafifletir. Sıcak, sağlıklı ve olgun bir iletişim ortamını mümkün kılar. Ayrıca affetmek insanı güçlü ve saygın kılar. Çünkü Peygamberimizin ifadesi ile: *"...Allah, affeden bir kulunun ancak şerefini artırır..."*[74]

Ne kadar manidardır ki "bağışlamak" kelimesi dilimizde "affetmek" anlamına geldiği gibi, "karşılık gözetmeden vermek" anlamına da gelir. "Bağışlamak", bir bakıma "bağışta bulunmak"tır. Affetmek suretiyle insan aslında gönül dünyasını kin, nefret ve düşmanlık duygularından arındırdığı için kendisine, cezalandırmaktan vazgeçtiği için suçluya ve nihayet intikam peşinde koşmayıp huzursuzluğa sebebiyet vermediği için de topluma âdeta "bağışta bulunmuş" gibidir.

[74] M6592 Müslim, Birr, 69.

TEVAZU ve KİBİR
TEVAZU YÜCELTİR, KİBİR ALÇALTIR

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ
يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ،
الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, bir gün Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* buyurdu. Bunu duyan bir adam, "Ama insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince, Allah Resûlü, *"Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* buyurdu.

(M265 Müslim, Îmân, 147)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلاَّ رَفَعَهُ اللَّهُ."

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ أَخِى بَنِى مُجَاشِعٍ قَالَ:
قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ خَطِيبًا فَقَالَ: وَ إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لاَ يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ وَلاَ يَبْغِى أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah ancak yüceltir."*

(M6592 Müslim, Birr, 69)

Mücâşioğulları'nın kardeşi İyâz b. Hımâr anlatıyor: "Resûlullah (sav) bir gün hutbe vermek üzere aramızda ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: *'Allah bana, mütevazı olup birbirinize karşı övünmemenizi ve birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti.'*"

(M7210 Müslim, Cennet, 64)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter..."*

(M6541 Müslim, Birr, 32)

Hicretin üzerinden sekiz yıl geçmişti. Savaşa gerek kalmadan Mekke'yi fetheden oldukça kalabalık Müslüman ordusunun başında Hz. Muhammed vardı. O, bu şanlı zaferin büyüsüne kapılmamış; mübarek şehir Mekke'ye mağrur bir komutan edasıyla değil Allah'ın verdiği bu nimete şükretmenin bilinciyle başını önüne eğerek girmişti.[1]

Genciyle yaşlısıyla, kadınıyla erkeğiyle Mekke halkı, Safâ tepesinde Resûlullah'a bağlılıklarını bildiriyor ve insanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlardı.[2] Biat etmek üzere yanına gelenlerden biri onunla konuşmaya başlamıştı. Fakat bu büyük insanla karşı karşıya gelmek ve onunla konuşmak kendisini o kadar heyecanlandırmıştı ki titremeye başladı. Bunu gören Hz. Peygamber, *"Sakin ol! Ben bir kral değilim. (Güneşte) kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum."* diyerek onu rahatlattı.[3] Hayatının en görkemli sahnesinde dahi kibre kapılmayarak tevazudan ayrılmayan Allah Resûlü bu davranışıyla bir insanlık dersi vermiş, ashâbına da aynı tavrı sergilemeleri gerektiğini bildirmiştir. Onlara, "Allah birdir!" dedikleri için kendilerini akıl almaz işkencelere maruz bırakan ve âciz bir şekilde öz vatanlarını terk etmeye mecbur bırakan müşriklere galip geldikleri bu büyük günde büyüklenmemeleri gerektiğini şu sözleriyle hatırlatmıştır: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir... İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*[4]

Kibir, kişinin başkalarını küçük görerek nefsini onlardan üstün saymasıdır. Kibir kavramı genellikle "fahr" yani övünme, "ucb" diye ifade edilen kendini beğenmişlik ve "ihtiyal" yani büyüklenme gibi kavramlarla birlikte ele alınır. Zira bunların hepsi birbirini körükleyen ahlâkî tutumlardır. Kimi zaman soyluluk, güzellik, fiziksel güç gibi yaratılıştan gelen birtakım özellikleri; kimi zaman da Allah'ın kendisine sonradan bahşettiği zenginlik, makam, ilim ya da nüfuz gibi nimetler, kıskançlığa ve bencil tutkulara meyilli olarak yaratılan insanı[5] kendini beğenmeye sevk eder. Önceleri kendini beğenen kişi, zamanla sahip olduğu güzel özelliklerle övünmeye, başkalarından farklı olduğunu düşünerek büyüklenmeye başlar. Çevresindekileri küçük görerek kendisinin "en üstün" olduğu hissine kapılır ve böylece kibir hastalığına yakalanır.

[1] HS5/63 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 63.
[2] Nasr, 110/1-2.
[3] İM3312 İbn Mâce, Et'ıme, 30; BH3/43 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, 43.
[4] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49.
[5] Nisâ, 4/128.

Kibirli insan daima kendisinden yüksektekilere bakar, onları kıskanır, onlar gibi olmak, hatta onları geçmek için çabalar durur. Bu arzusuna ulaşamazsa hayattan zevk alamaz hâle gelir ve sürekli hâlinden şikâyet eder. Arzusunu gerçekleştirdiğinde de sonuç çok farklı değildir. Zira her yükselişinde daha üstün kimselerin olduğu düşüncesi elindekilerle yetinmekten, bunlarla mutlu olmaktan uzaklaştırır onu; doyumsuz hâle getirir. Halbuki insanlığa rehber olan Hz. Peygamber, *"Sizden daha aşağı olanlara bakın! Sizden üstün olanlara bakmayın! Allah'ın nimetini küçümsememeniz için en uygun olanı budur."*[6] sözleriyle hâline şükreden kanaatkâr bir kul olmayı tavsiye etmektedir.

Kibirli insan kendini dev aynasında görür. Hâli vakti yerindeyse kendisi gibi olmayan birçok insanın karşılaştığı sıkıntılardan uzak olması, dilediğine dilediği zaman ulaşabilmesi, istediklerini başkalarına yaptırabilmesi gibi kolaylıklar onu kimseye muhtaç olmadığını düşünmeye sevk eder. Çevresindekilerin eleştirileri ve uyarıları onun için bir değer ifade etmez. Getirdikleri emirleri beğenmedikleri için büyüklük taslayarak peygamberlerini yalanlayan ve hatta öldürenler gibi *"kalbi perdelidir"*, gerçeği göremez.[7] Kendisinin her şeyi iyi bildiğinden emin olan, zekâsına hayran bu kendini beğenmiş insan asla hata yapmayacağını, kendisine bir kötülük dokunmayacağını ve elindekilerin bir gün yok olmayacağını zanneder... Malına, makamına, nüfuzuna güvenerek bu nimetlerin geçici birer imtihan vesilesi olduğunu[8] aklına bile getirmez. Kendisini var eden bu nimetlere sımsıkı sarılır, onları kimseyle paylaşmak istemez, cimrileşir ve bencilleşir. Dahası onları hak ettiğini ve hatta kendisinin elde ettiğini düşünerek[9] kullara teşekkürü ve Rabbine şükrü unutur. Kur'ân-ı Kerîm böbürlenip duran bu şımarık insanların tavrını şöyle dile getirmektedir: *"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, 'Kötülükler benden gitti.' der..."*[10] Bu sevimsiz hâliyle dostlarını da kaybeden kişi, kendisinden yararlanmaya çalışan dalkavukları dostu sanır. Böylece gerçekleri örterek kişinin kendi kurduğu hayal dünyasında yaşamasına neden olduğu için Allah Resûlü kibri şöyle tanımlamıştır: *"Kibir, hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."*[11]

İnsana daima kötülüğü ve hayâsızlığı emrettiğinden,[12] *"apaçık bir düşman"* olarak tanıtılan[13] şeytanın Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen en belirgin özelliği kibridir. Allah Teâlâ insanı yarattığı zaman meleklerine, ona saygı

[6] M7430 Müslim, Zühd, 9.
[7] Bakara, 2/87-88.
[8] Enfâl, 8/28.
[9] Meâric, 70/21.
[10] Hûd, 11/9-10.
[11] M265 Müslim, Îmân, 147.
[12] Bakara, 2/169.
[13] A'râf, 7/22.

ile eğilmelerini emretmişti. Bu buyruğa İblis dışında herkes uymuştu. O ise Rabbine karşı gelmiş, Âdem karşısında eğilmekten yüz çevirmiş ve büyüklenmişti.[14] Yüce Allah kendisine, *"Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?"* diye sorduğunda şöyle cevap vermişti: *"Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın."*[15] Böylece kibir ve gurur, şeytanın Hakk'ın huzurundan kovularak lanetlenmesine neden olmuştu.[16] Şeytanı "şeytan" yapan kibir, tarih boyunca pek çok insanın yoldan çıkmasına sebebiyet vererek Hakk'ı yalanlayanların ve isyancıların ortak özelliği olmuştur. Nitekim kendisine anahtarlarını güçlü bir topluluğun zorlukla taşıyabildiği, eşi benzeri görülmemiş bir servet bahşedilen Kârûn,[17] *"Bunlar bana bendeki bilgi (ve beceri)den dolayı verilmiştir."* diyerek kibirlenmişti.[18] Yere göğe sığmayan nefsi Hz. Musa'ya tâbi olmayı hazmedememiş ve sonunda isyanı seçmişti; tıpkı Firavun gibi. Firavun daha da ileri gitmiş ve *"Ben sizin en yüce rabbinizim."* diyerek ilâhlık iddiasında bulunmuştu.[19]

Peygamber Efendimize cephe alan müşriklerin de inkârının büyük sebebi kibirleriydi. Toplumun önde gelenleri, halk içinde söz sahibi olmayan, gelir düzeyi düşük, öksüz ve yetim birine gökten vahiy geldiğine inanmak istememiş, *"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!"*[20] diyerek itiraz etmişlerdi. Kendilerini üstün sayan bu kişiler Hz. Muhammed'e geldiklerinde onun yanında nüfuzu olmayan, zayıf, fakir sahâbîleri görünce onlarla oturmaya tenezzül etmemişler ve Allah Resûlü'ne, "Biz senin yanına geldiğimiz zaman onları (köleleri) yanından kaldır." demişlerdi. Ayrıca üstünlüklerinin belli olması için kendisiyle konuşmaya geldiklerinde oturmak üzere Resûlullah'tan özel bir yer tahsis etmesini istemişlerdi.[21]

Kibir, kıskançlık, cimrilik, açgözlülük, nankörlük ve bencillik gibi Müslüman'a yaraşmayan pek çok kötü duyguyu hatta Hakk'a isyanı beraberinde getirir ki bu duyguların hâkim olduğu kalpte Müslümanlık alâmeti olan sevgi,[22] merhamet[23] ve güven[24] gibi duyguların gelişmesi mümkün değildir. Bunun için Hz. Peygamber, güzel giyinmekten hoşlandığını ancak bunun kibir anlamına geldiğinden endişe ettiğini söyleyen bir kişiye kalbinin ne hissettiğini sormuş, o kimse Hakk'ı bilen ve onunla mutmain olan bir kalbe sahip olduğunu söyleyince, böyle bir kalpte kibir olmayacağını belirtmiştir.[25] Ayrıca kendini başkalarından büyük gören bu tür insanların çoğalması, İslâm Dini'nin öngördüğü bireylerin *"birbi-*

[14] Bakara, 2/34.
[15] A'râf, 7/12.
[16] Hicr, 15/29-35.
[17] Kasas, 28/76.
[18] Kasas, 28/78.
[19] Nâziât, 79/24.
[20] Zuhruf, 43/31.
[21] İM4127 İbn Mâce, Zühd, 7.
[22] M194 Müslim, Îmân, 93.
[23] Fetih, 48/29.
[24] M162 Müslim, Îmân, 65.
[25] MA20512 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 268.

rine kenetlenmiş tuğlalar gibi" kaynaştığı,[26] dayanışmaya ve paylaşıma dayalı toplumu oluşturmaya engel olur. Bu nedenle İslâm Dini'nde kibirden kaçınmanın gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur. Resûlü'nün âmâ bir sahâbîye surat asmasına razı olmayan[27] Yüce Yaratan insanı başkalarını küçümsemekten ve büyüklük taslamaktan nehyetmiştir. "*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.*"[28] diyerek uyarıda bulunmuş ve "*O (insanoğlu), kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?*"[29] sözleriyle aslında yalnızca âciz bir kul olan insana, bu konumunun farkında olarak hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir. Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişinin cennete giremeyeceğini haber veren[30] Allah Resûlü, "*İnsanların kendisi için ayağa kalkmasından hoşlanan kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.*"[31] buyurmuştur. Böylece kibre giden yolları da yasaklamış; kaplan derisi üzerine oturmak,[32] ipek ve atlastan kıyafetler giymek, altın ve gümüşten mutfak eşyaları kullanmak[33] ve ziynetlerle gösteriş yapmak[34] gibi kibir alâmeti olan davranışlardan da uzak durulmasını istemiştir.

Resûlullah kibrin kötülüğü ve ondan sakınmanın gerekliliği üzerinde o kadar çok durmuştur ki sahâbenin önde gelenleri dahi bu kötü hastalığa yakalanmaktan korkar hâle gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir gün ashâbını, "*Kim elbisesini kibirlenerek yerlerde sürürse Allah kıyamet günü o kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz.*" diyerek uyarmıştı. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir telaşla, "Ey Allah'ın Resûlü! Eteğimin bir tarafını kaldırmazsam sarkıyor." diye kendi hâlini açıklama gereği duymuş, Hz. Peygamber de onu şu sözlerle rahatlatmıştı: "*Sen bunu kibirlenerek yapan kimselerden değilsin.*"[35] Diğer Müslümanlar da aynı hassasiyeti göstermişlerdir.[36] Çünkü insanın her an her hareketinde kendisini başkalarından üstün görme tehlikesi vardır; ibadetlerinde bile.[37]

İslâm Dini bir yandan kişiyi kibirden olabildiğince uzaklaştırmayı hedeflerken bir yandan da onun ruhuna alçakgönüllülüğü yerleştirmeye çalışır.[38] Zira, "*Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, 'selâm!' der (geçer)ler.*"[39] Mümin, ihtiyaç sahibi kimselerin varlığını hesaba katarak yaşar, israfa kaçma korkusu ve lüks yaşamanın kendisine anlamsız bir gurur vereceği endişesiyle mütevazı bir hayatı tercih eder. Bu niyetinden dolayı, imkânı olduğu hâlde yalnızca Allah'ın rızasını gözeterek kıymetli ve gösterişli elbiseler giymeyi terk eden kişinin, kıyamet gününde herkesin gözle-

[26] B2446 Buhârî, Mezâlim, 5; M6585 Müslim, Birr, 65.
[27] Abese, 80/1-4.
[28] İsrâ, 17/37.
[29] Beled, 90/5.
[30] M266 Müslim, Îmân, 148; T1999 Tirmizî, Birr, 61.
[31] D5229 Ebû Dâvûd, Edeb, 151-152.
[32] D1794 Ebû Dâvûd, Menâsik, 23.
[33] B5632 Buhârî, Eşribe, 27; N4259 Nesâî, Ferâ' ve atîre, 7.
[34] D4222 Ebû Dâvûd, Hatem, 3.
[35] B3665 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5; N5337 Nesâî, Zînet, 104.
[36] M265 Müslim, Îmân, 147.
[37] M4923 Müslim, İmâre, 152.
[38] M7210 Müslim, Cennet, 64; İM4179 İbn Mâce, Zühd, 16.
[39] Furkân, 25/63.

ri önünde iltifata tâbi tutulup cennet elbiselerinden dilediğini giymekle ödüllendirileceği ifade edilmiştir.[40] Ayrıca mütevazılığın cennet ehlinin özelliklerinden olduğu bildirilmiş[41] ve alçakgönüllü davranmanın aslında bir yücelme sebebi olduğu ifade edilmiştir: *"...Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah ancak yüceltir."*[42]

Mütevazı kişi Allah tarafından yaratıldığının, içinde bulunduğu nimetlerin O'na ait olduğunun bilinciyle O'nun rızasını kazanmaya çalışan kimsedir. Yüce Allah Kitabı'nda tevazu sahibi kimseleri müjdeleyerek onların şu özelliklerine dikkat çekmektedir: *"... Alçakgönüllü kimseleri müjdele! Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen (musibet)lere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir."*[43] Böylece mütevazı kişi herkes gibi kendisinin de Allah'ın bir kulu olduğunu, O'nun katında üstünlüğün ancak takva ile olduğunu bilir.[44] Amellerin niyetlere göre değer kazanacağına[45] inandığından diğer insanların Allah nazarında kendisinden daha üstün olabileceğini düşünür. Bu nedenle diğer insanları küçümsemez; onlarla Allah'ın emrettiği şekilde kırgınlık, kıskançlık ve küskünlükten uzak, sevgi, saygı, dayanışma ve yardımlaşma içerisinde kardeşçe yaşar.[46]

İnsanlığa Kur'an ahlâkını yaşayarak gösteren Hz. Peygamber onlara tevazuu da yaşayarak öğretmiş, oldukça sade bir yaşam sürmüştür.[47] *"Âlemlere rahmet"* olarak gönderilen[48] bu Elçi, yaşamının hiçbir anında "beşer" olduğunu unutmamış ve Allah tarafından kendisine verilen yüce meziyetlerle kendini büyük görmemiştir. Kendisini canından çok seven ashâbın ona aşırı övgülerde bulunmasını istememiş ve onları bu konuda uyarmıştır: *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[49] Kendisi için ayağa kalkılmasını hoş görmemiş,[50] toplumun en fakir kesimiyle birlikte oturup kalkmış, yemiş içmiş,[51] çocukları dahi selâmından mahrum bırakmamıştır.[52] Bu tutumuyla insanlara örneklik eden Allah Resûlü sık sık insanları kibirden sakındırıp alçakgönüllü olmaya çağırmıştır: *"Allah bana, mütevazı olup birbirinize karşı övünmemenizi ve birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti."*[53]

Geçmiş ümmetlerden kıssalarla insanlara kibrin âfetini göstermeye çalışmış[54] ve *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter..."* demiştir.[55]

40 T2481 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 39.
41 B6071 Buhârî, Edeb, 61.
42 M6592 Müslim, Birr, 69.
43 Hac, 22/34-35.
44 Hucurât, 49/13; HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
45 B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
46 B6065 Buhârî, Edeb, 57; M6526 Müslim, Birr, 23.
47 M7458 Müslim, Zühd, 33.
48 Enbiyâ, 21/107.
49 B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
50 T2754 Tirmizî, Edeb, 13; HM12370 İbn Hanbel, III, 132.
51 B6452 Buhârî, Rikâk, 17.
52 M6378 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 145; D5203 Ebû Dâvûd, Edeb, 135-136.
53 M7210 Müslim, Cennet, 64.
54 M7431 Müslim, Zühd, 10.
55 M6541 Müslim, Birr, 32.

Tevazu sahibi olmak Müslümanlığın gereklerindendir. Ancak her şeyde olduğu gibi tevazuda da aşırıya kaçmamak önemlidir. Zira mümin hem kendisinin hem de Müslüman kardeşinin saygınlığını ve şerefini korumakla memurdur.[56] Müminler kendilerini hakir görenlere karşı kararlı ve asil duruşlarını korumalı, şereflerinin ayaklar altına alınmasına müsaade etmemelidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi: *"Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin (kararlı ve tavizsiz), birbirlerine karşı da merhametlidirler."*[57] Hz. Peygamber'in, sıtma hastalığından dolayı zayıf düşen ashâbına, Mekke'ye geldiklerinde onları âciz görerek onlarla alay etmek isteyen müşriklerin önünden geçerken remel yaparak yani çalımlı bir şekilde yürüyerek tavaf etmelerini emretmesi de bu amaca mâtuftur.[58]

İslâm'a göre kibir, insana yaraşmaz ve azamet sadece Allah'a yakışan bir sıfattır. O'nun dışındaki her büyüklük geçici ve izafî olup gerçek büyüklük O'na mahsustur; O en yüce olandır. Müslümanlar da her gün ezanlarında, namazlarında ve zikirlerinde, *"Allâhü ekber"* diyerek O'nu tesbih etmekte ve Rablerinin yüceliğini dillendirmektedirler.

[56] D4884 Ebû Dâvûd, Edeb, 36.
[57] Fetih, 48/29.
[58] M3059 Müslim, Hac, 240.

CESARET ve KORKU
İNSANDAKİ İKİ FITRÎ DUYGU

عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ:
سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"شَرُّ مَا فِى رَجُلٍ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ."

Abdülazîz b. Mervân'ın naklettiğine göre,
Ebû Hüreyre, Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işitmiştir:
"Bir kişide bulunan (huy)ların en kötüsü, aşırı cimrilik
ve şiddetli korkaklıktır."
(D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ، وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ."

عَنْ أَبِى النَّضْرِ، عَنْ كِتَابِ رَجُلٍ مِنْ أَسْلَمَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِى أَوْفَى، فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، حِينَ سَارَ إِلَى الْحَرُورِيَّةِ، يُخْبِرُهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، كَانَ فِى بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِى لَقِيَ فِيهَا الْعَدُوَّ، يَنْتَظِرُ حَتَّى إِذَا مَالَتِ الشَّمْسُ قَامَ فِيهِمْ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! لاَ تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَاسْأَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلاَلِ السُّيُوفِ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ، وَأَجْوَدَ النَّاسِ، وَأَشْجَعَ النَّاسِ، وَلَقَدْ فَزِعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَانْطَلَقَ النَّاسُ قِبَلَ الصَّوْتِ، فَاسْتَقْبَلَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ سَبَقَ النَّاسَ إِلَى الصَّوْتِ...

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Kederden, üzüntüden, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç yükünden ve halkın galeyana gelerek taşkınlığından sana sığınırım."*

(N5478 Nesâî, İstiâze, 25)

Ebu'n-Nadr, Eslem kabilesinden ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından olan Abdullah b. Ebû Evfâ isimli bir kişinin, Harûrîler (Hâricîler) üzerine sefere çıktığında Ömer b. Ubeydullah'a yazdığı mektupta şunu naklettiğini anlatıyor: "Resûlullah (sav) düşmanla karşılaştığı bir gün, güneş (batıya) meyledene kadar bekledi ve ashâbının arasında ayağa kalkarak şöyle buyurdu: *"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan, bela ve musibetlerden uzak kalmayı (afiyet) isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman da sabredin. Ve bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır."*

(M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20)

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) insanların en iyisi, en cömerdi ve cesuru idi. Bir gece Medine halkı (yüksek bir ses duyarak) korkmuştu. İnsanlar sesin geldiği yöne doğru gittiler. Herkesten önce sesi araştırmaya giden ve geri dönmekte olan Hz. Peygamber (sav) onları karşıladı..."

(B6033 Buhârî, Edeb, 39)

Bedenen oldukça zayıf, çelimsiz biriydi. Arkasında onu himaye edecek bir kabilesi de yoktu. Ancak, cesaret ve iman sahibiydi. Allah Resûlü'nden sonra, Kâbe'de Kur'an'ı yüksek sesle okuma cesareti gösteren ilk kişi o olmuştu. Bu zât, Hz. Peygamber'in dostu Abdullah b. Mes'ûd'dan başkası değildi. İslâm'la müşerref olduğu sıralarda Müslümanlar Hz. Peygamber ile birlikte açıktan açığa ibadet edemiyor, istedikleri yerde yüksek sesle Kur'an okuyamıyorlardı.

Böyle zor bir ortamda bir gün Resûlullah'ın ashâbı toplanmış, "Vallahi! Kureyşliler Kur'an'ın sesli bir şekilde okunduğunu henüz duymadılar. Kur'an'ı onlara kim duyurabilir?" diye konuşuyorlardı. Abdullah, "Ben!" dedi. Sahâbîler, "Senin akıbetinden korkarız. Biz, eğer onlar eziyet ederlerse kendini koruyacak, kabilesi olan birini(n bunu yapmasını) isteriz." dediler. "Müsaade edin, Allah beni korur." diye ısrar etti Abdullah.

Kuşluk vakti Kâbe'ye gitti. Kureyşliler topluca oturuyorlardı. Ayağa kalktı ve yüksek bir sesle besmele çekerek Rahmân sûresini okumaya başladı. Onu duyan Kureyşliler şaşırdılar ve dikkatle dinlediler. Birbirlerine (Abdullah'ın künyesini kullanarak), "İbn Ümmü Abd ne diyor?" diye hayretle sordular. Sonra içlerinden biri, "Muhammed'e gelenden (Kur'an'dan) bir bölüm okuyor." dedi.

Hemen yerlerinden kalkıp ona doğru yürümeye başladılar. O, Kur'an okumaya devam ediyordu. Yanına varınca, her biri bir taraftan vurmaya başladı. Onlar vuruyor, o Kur'an okuyordu. Her tarafı kanayıp yaralar içinde kalıncaya kadar okudu. Ayakta duramayacak hâle gelinceye kadar vurmaya devam eden Kureyşliler, Abdullah b. Mes'ûd yığılıp kalınca dayak atmayı bırakıp arkadaşlarının yanına gittiler. Biraz sonra kendine gelen Abdullah, yüzü gözü kan içinde arkadaşlarının yanına gitti. Sahâbîler, "İşte biz, başına böyle bir şeyin gelmesinden korkuyorduk." dediler. Abdullah, "Allah düşmanları, benim gözümde şu andakinden daha zayıf olmadı! İsterseniz yarın yine gelir aynısını yaparım." dedi. Sahâbîler, "Bu kadarı yeter, hoşlanmadıkları şeyi onlara duyurdun." diye cevap verdiler.[1]

[1] HS2/156 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 156; EÜ3/382 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 382-383.

İmanıyla câhiliyeden kurtulan, cesaret ve şecaat timsali bir sahâbînin cehalete karşı cesurca haykırışıydı bu.

Aslında korku ve cesaret insandaki fıtrî duygulardandır. Bazı insanların fıtratında cesaret duygusu daha ağır basarken, bazılarının fıtratında da korku duygusu daha baskın olabilir. Yaratılıştan gelen bu duyguları kontrol etmek ya da etmemek insanın elinde olan bir durumdur. Bununla birlikte insanın yaşadığı ortam, hayat şartları, eğitim, kültür vs. gibi etkenler de bu duyguların insan kişiliğini şekillendirmeleri noktasında belirleyici etkenlerdir. İnsanın kendisi için tehlike arz eden durumlardan korkması ve tepki vermesi çok doğal bir durumdur. Nitekim Kur'an'da beşer olmaları hasebiyle peygamberlerin de korktuğu bazı durumlardan bahsedilmektedir. Örneğin Hz. İbrâhim kendisine gelen misafirlerin yemek yememelerini yadırgamış ve korkmuştu.[2] Hz. Lut da kavminin sapkın erkeklerinin onlara yaklaşmak istemeleri sebebiyle kendisine gelen elçiler hakkında korkmuş ve kaygılanmıştı.[3] Hz. Musa ve kardeşi Harun, Firavun'a gitmekle emrolunduklarında, Firavun'un kendilerine karşı aşırı derecede kötü davranmasından veya iyice azmasından korktuklarını dile getirmişlerdi.[4] Allah, Hz. Musa'ya asâsını yere atmasını emrettiği zaman asâ yılana dönüştüğünde korktuğu için arkasına bakmadan kaçmaya kalkışmıştı.[5] Yine Hz. Musa'nın rahat konuşamadığı için meramını anlatamama gibi bir korkusu vardı.[6] İlk vahiy tecrübesini yaşadığında Hz. Peygamber de korkmuş ve evine gidip hanımından kendisini örtmesini istemişti. Biraz rahatlayıp sakinleşmiş ve korkusunu üzerinden atınca başından geçenleri anlatabilmişti.[7] Buradan anlaşılmaktadır ki peygamberler de dâhil olmak üzere bütün insanların fıtratında korku duygusunun var olduğu bir gerçektir. Ancak peygamberler açısından bakıldığında onlardan beklenen peygamber olmaları hasebiyle bu korkulara yenik düşmemeleridir. Nitekim Allah Hz. Musa'ya, *"...Ey Musa, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar."*[8] buyurmuştur.

İnsanların korku duygusundan tamamıyla sıyrılmaları mümkün olmadığı gibi bu istenen bir durum da değildir. Önemli olan bu duyguyu kontrol altında tutabilmek ve korkulara yenik düşmemektir. Korku duygusunu eğitmeyip bu duygusuna yenik düşen insanın kişiliğinde korku hâkim olur ve insan hayata karşı korkak bir tutum içerisine girer. Korkaklık kendisi için kaçınılmaz olur. İnsan için normal bir duygu olan korku, ruhî bir zaaf hâline gelir. Bu itibarla korkaklık, gayretsizlik, hamiyetsizlik,

[2] Hûd, 11/70.
[3] Ankebût, 29/33.
[4] Tâ-Hâ, 20/45.
[5] Neml, 27/10.
[6] Tâ-Hâ, 20/25-28.
[7] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, Îmân, 252.
[8] Neml, 27/10.

kişilik zafiyeti gibi insan onuruna yakışmayan ve onun alçaklıkla damgalanmasına yol açan sonuçlar doğurabilir. Bu ise Müslüman'a yakışan bir durum değildir. Zira Müslüman güçlü bir kişiliğe sahip olmalıdır ki inandığı değerleri koruyabilsin, hiç kimseden ya da hiçbir şeyden korkmaksızın bu değerlerin arkasında durabilsin. Müslümanlara haklarını, inanç ve değerlerini koruyup savunma, düşmana karşı koyma konularında cesareti teşvik edip erdem olarak sunan Allah Resûlü, korkarak savaş meydanından kaçmayı insanı dünya ve âhirette hüsrana uğratan şeyler arasında saymıştır.[9] Korkaklığın insanlar hakkında en kötü ve alçaltıcı huylardan olduğunu ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bir kişide bulunan (huy)ların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır."*[10] Allah Resûlü yaptığı dualarında Allah'a sığındığı sıkıntılı durumlar ve kötülükler arasına korkaklığı da katmıştır. Onun dualarından biri şöyledir: *"Allah'ım! Kederden, üzüntüden, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç yükünden ve halkın galeyana gelerek taşkınlığından sana sığınırım."*[11]

Hayatta pek çok şey insan için korku sebebi olabilir. İnsanın en çok korktuğu şeylerin başında sahip olduklarını kaybetme duygusu gelir. Kaybetme korkusu özellikle can kaybının yanı sıra mal ve makam gibi kişiye dünyada itibar sağlayan maddî şeylerde kendini daha çok gösterir. Özellikle mal ve zenginliğini kaybetme, geçim sıkıntısına düşme ve fakirlik korkusunun kontrol edilememesi, tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Öyle ki câhiliye insanı bu korkuyla çocuğunun canına bile kıyabilecek noktaya gelmişti. Bu nedenle Cenâb-ı Allah, açlık (fakirlik) korkusuyla[12] yahut açlıktan (fakirlikten)[13] çocuklarını öldürmemeleri için insanları uyarmıştır. Kimi zaman ise bir imtihan vesilesi olan çocuklar insanın âhireti için başka bir korku sebebi olabilmektedir. Bu nedenledir ki bir gün sevgili torunu Hasan yahut Hüseyin'i bağrına basarak seven Resûl-i Ekrem, ona şöyle seslenir: *"Siz (çocuklar, insanı) cimri, korkak, bilgisiz (bırakacak kadar meşgul) edersiniz..."*[14]

Korku bazen de insan için bir imtihan vesilesidir. Allah, kullarını korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek denediğini bildirmiş ve bunlara karşı sabredenlere de mükâfat vaad etmiştir.[15] Bazı korkular ise aslında şeytanın tuzaklarıdır. Örneğin şeytan insanı bazen fakirlikle[16] bazen de kendi dostlarıyla korkutur.[17] Allah ise bu korkularını yenenlere karşılık olarak kendi katından mağfiret ve bol nimet vaad etmiş,[18] mümin olanın sadece Allah'tan korkması gerektiğini bildirmiştir.[19]

[9] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; M262 Müslim, Îmân, 145.
[10] D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; HM7997 İbn Hanbel, II, 302.
[11] N5478 Nesâî, İstiâze, 25.
[12] İsrâ, 17/31.
[13] En'âm, 6/151.
[14] T1910 Tirmizî, Birr, 11.
[15] Bakara, 2/155.
[16] Bakara, 2/268.
[17] Âl-i İmrân, 3/175.
[18] Bakara, 2/268.
[19] Âl-i İmrân, 3/175.

İnsanın vesveseleri de bazen kendisi için korku kaynağı olabilir. Bu durumlarda kişi korktuğu her neyse bunların hepsini Allah'ın yarattığının bilinciyle hareket ederek bunlardan kurtulmak için bir taraftan Yaratıcı'ya sığınmalı diğer taraftan da bu korkuları yenebilmek için gerekli eğitim ya da moral desteği almalıdır.

Düşman korkusu da insanın önemli korkularındandır. Bu korku Müslüman'ı düşmanla savaşmaktan alıkoyan bir korku hâline geldiğinde tehlikelidir. Müslüman'ın düşman korkusu ancak onu düşmana karşı tedbir almaya yönlendiren bir kaygı olabilir. Nitekim Kur'an'da müminlerin düşmana karşı nasıl tavır takındıkları şöyle anlatılır: *"Onlar öyle kimselerdir ki insanlar onlara, '(Düşmanınız olan) insanlar size karşı ordu topladılar. Onlardan korkun!' dedikleri zaman bu onların imanını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' dediler."*[20] Yine başka bir âyette de müminlerin bu tavrı şöyle anlatılmıştır: *"Müminler, düşman birliklerini gördüklerinde: 'İşte Allah ve Resûlü'nün bize* vaad *ettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir,' dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı."*[21] Zira Müslüman için savaşmanın neticesi iki güzellik (zafer yahut şehitlik) ten biridir.[22] Nitekim bu inanç bizim kültürümüzde de, "Ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum." şeklinde dillendirilmiştir. Kur'an'da savaştan ve düşmandan, Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korkuyla korkmak eleştirilmiş ve dünya menfaatinin önemsizliği, Allah'tan korkanlar için âhiretin daha hayırlı olduğu, kimseye kıl payı kadar haksızlık yapılmayacağı hatırlatılmıştır.[23] Hz. Peygamber de düşmanla karşılaşıldığında sabretmeyi tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan, bela ve musibetlerden uzak kalmayı (afiyet) isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman da sabredin. Ve bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır."*[24]

Deprem, sel, yangın, patlama gibi tehlike arz eden konulardaki korkular ise, insan için bir zayıflık değildir. Aksine bu tür tehlikeleri ciddiye alarak çeşitli önlemler alması, onun ruh hâlinin sağlıklı oluşuna delâlet eder. Bu korkular bir yere kadar olayların sonucunu görebilme, kestirebilme, tartabilme yeteneğiyle de ilişkilidir. Akıllı insan korkar. Çünkü tehlikeli bir durum olduğunun farkına varır. Bu tür riskler ve tehlikeler karşısında gerekli tedbirleri alır. İşte tam bu noktada cesaret duygusu devreye girer.

Cesaret, şecaat ve yüreklilik! Korku anında kalp kuvveti ile metanetini sürdürmek, dinî ve dünyevî hukukunu korumak için canını dahi

[20] Âl-i İmrân, 3/173.
[21] Ahzâb, 33/22.
[22] Tevbe, 9/52.
[23] Nisâ, 4/77.
[24] M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20; B2966 Buhârî, Cihâd, 112.

verecek derecede gösterilen yiğitliktir. Dehşet veren bir hadise anında ve olağanüstü hâller karşısında sabır ve sebat göstererek soğukkanlılığı koruyup endişeye kapılmadan sakin bir şekilde hareket etmektir. Müslüman'da bulunması gereken ve en çok da ona yakışan vasıflardır bunlar. Müslüman'a yakışır, zira Müslüman metanetini, azmini ve kararlılığını imanından alır; gevşemez, üzüntüye kapılmaz. İmanının onu üstün kılacağını, zafere eriştireceğini bilir.[25]

Cesaret ve şecaati ifade etmek üzere "şehamet" kelimesi de kullanılmaktadır ki yüreklilik, gözü peklik anlamlarının yanında, keskin zekâlılık ve anlayışlılık mânâlarını da ihtiva etmektedir. Dolayısıyla cesaret ve şecaatin temelinde akıl ve zekâ olmalıdır. Cesaretle duygusuzluk ya da akılsızlık karıştırılmamalıdır. Dolayısıyla sonuçları hesaba katılmaksızın girişilen cesaret faaliyetleri bile bile tehlikeye atılmak anlamına gelir ki bu, dinen hoş karşılanmaz. Dış tehlikelere karşı aşırı korkak olup pasif bir tavır takınmak ne kadar yanlışsa, tehlike karşısında haddinden fazla öfkelenip saldırgan davranmak da o kadar yanlıştır. Kontrolsüz öfke ve kızgınlık faydadan ziyade zarara yol açar. Ancak insanın öfke duygusunu aklın kontrolünde yaşatması ve yiğitlik erdemini geliştirmesi gereklidir. Zira hem kendi haklarını hem de zayıfların ve mazlumların hakkını korumak, ancak bu sayede mümkün olmaktadır.

Bunun yanında cesaret ve şecaat, büyüklük, şahsî üstünlük elde etme ve gösteriş gayesine de mâtuf olmamalı, ancak hak ve adaletin tesisi için izhar edilmelidir. Aksi takdirde önemsiz şeylere hizmet maksadıyla sergilenen cesaret değerini kaybeder. Bir adam Resûl-i Ekrem'e gelerek, 'Bir kimse tarafgirlik duygusuyla savaşıyor, diğeri cesaret gösterisi için savaşıyor veya riya ve ikiyüzlülükten dolayı savaşıyor. Bunların hangisi Allah yolundadır?' diye sorunca, Efendimiz, *'Kim Allah'ın sözü (tevhid inancı) yücelip hâkim olsun diye savaşırsa o, Allah yolundadır.'*[26] şeklinde cevap vermişti.

Cesaret ve şecaatin kaynağı insandaki "gazap/öfke" duygusudur. Bu duygu, infiale kapılma, öfke, hışım, aşırı hiddet, hoşa gitmeyen bir hadise karşısında intikam arzusuyla heyecanlanma ve saldırganlık hâlinin ifadesidir. Aslında bu duygu, kötüye kullanılmadığı takdirde, hâriçten gelen hücumları önlemek için itici bir kuvvet ve tedbirli olmaya yarayan bir güçtür. Zira insanın hayatını sürdürebilmesi ve dış tehlikelerden korunabilmesi için etkili bir güce ihtiyacı vardır. İşte bu güç, Allah tarafından kendisine verilen gazap kuvvetidir. Gazap, kalbin çarpmasını hızlandırır,

[25] Âl-i İmrân, 3/139.
[26] B7458 Buhârî, Tevhîd, 28; M4920 Müslim, İmâre, 150.

kanın yüze ve beyne hücum etmesini temin eder. Böylece hâsıl olan bu kuvvet, önce gelecek tehlikeyi önlemeye çalışır. Şayet tehlike vaki olmuşsa onun tedavisine veya intikam almaya gayret eder.[27] İnsanın mücadele ve mücahede etmesi gereken yerlerde güç ve kuvvetin hakkını vermesi, yiğit ve yürekli olması icap eden durumlarda cesaretli davranması ve ırzını, namusunu, vatanını, canını, malını, nefsini ve neslini koruması ancak bu duygu sayesinde mümkün olmaktadır.

Cesaret ve şecaatte kendilerine örnek aldıkları Hz. Peygamber'i ashâbı, "İnsanların en iyisi, en cömerdi ve en cesuru" olarak nitelendirmiştir. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre bir gece Medine halkı yüksek bir ses duyarak korkmuş ve sesin geldiği tarafa doğru gitmişlerdi. Bir atın üstüne atlayarak hepsinden önce sesin geldiği yöne atını süren Hz. Peygamber ise dönerken onlara rastlamış ve boynunda kılıcı onları *"Korkmayın, korkmayın!"* diye teskin etmişti.[28] Peygamberimizin cesaretinin derecesini anlayabilmek için, onun tek başına insanları hak dine davet edişi esnasındaki hâlini ve gayretini hatırlamamız yeterlidir. Allah Resûlü onları öyle bir dine davet ediyordu ki bu dine uymaları hâlinde bütün sosyal, siyasal, ekonomik ve ailevî hayat tarzlarını değiştirmeleri gerekiyordu. Asırlardan beri atalarından görüp yaşayageldikleri esasları bırakıp inkâr etmeleri, kanlarına işlemiş bulunan birçok âdet ve alışkanlıklardan vazgeçmeleri kaçınılmazdı.

Peygamberimiz onları sadece Allah'ın varlık ve birliğine davetle kalmıyor, âhiret gibi ebedî bir âlemin geleceğinden, tekrar dirileceklerinden, hesaba çekilip amellerinin mizanda tartılacağından bahsediyor, cehennem gibi bir zindandan haber veriyordu ki bu, müşrik Arapların hiç hoşuna gitmiyordu. Kavmi ve en yakın akrabaları Peygamberimizin ve dininin getirdiklerini kabule yanaşmıyor, alay ve hakaret ediyor, hatta vazgeçirmek için önüne cazip teklifler sürüyorlardı. Öz amcası Ebû Leheb, "Bizi bunun için mi çağırdın?" diyerek, onun kurtuluşa davet mesajıyla alay ediyordu.[29] Übey b. Halef, eline aldığı çürümüş bir kemiği ufalayıp toz hâline getirdikten sonra Resûl-i Ekrem'in yüzüne üflüyor, "Ey Muhammed, Allah buna mı hayat verecek?" diye küstahça mukabelede bulunuyor;[30] diğerleri onu davasından caydırmak için mal, mülk, şeref ve makam gibi tekliflerde bulunuyordu. Allah Resûlü davetiyle alay edenlere vahiyle cevap verirken Ebû Tâlib'e de, *"Amca, bu işi bırakmam için sağ elime güneşi, sol elime ayı koysalar da Allah onu üstün kılıncaya ya da ben bu yolda ölüp gidinceye kadar bırakmam!"* diyerek cesaretle üzerlerine gidiyordu.[31]

[27] Gİ3/166 Gazâlî, *İhyâ*, III, 166-167.
[28] B6033 Buhârî, Edeb, 39; M6006 Müslim, Fedâil, 48.
[29] B4770 Buhârî, Tefsîr, (Şuarâ) 2; M508 Müslim, İman, 355.
[30] HS2/207 İbn Hişam, *Siret*, II, 207.
[31] BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.

Allah Resûlü (sav), yüzlerce felâket, tehlike ve birçok savaşla yüz yüze geldi. Fakat hiçbir zaman azim ve sebatını kaybetmedi. Aslında son derece yumuşak huylu, sakin bir tabiata sahip olan Rehberimiz Efendimiz, yeri geldiğinde hak ve hakikat uğrunda bir o kadar cesur ve bir o kadar da yürekliydi. Bedir Savaşı'nın en şiddetli anlarında, bin kişilik mücehhez müşrik ordusu karşısında üç yüz kişilik Müslüman ordusu telaşa kapıldıklarında ona sığınıyor, onu siper yapıyorlardı kendilerine.[32] Huneyn Savaşı'nda ilk hücumda düşmanı bozguna uğratan ancak ganimetlerin peşine düşünce Hevâzin kabilesi tarafından amansız bir ok yağmuruna tutulan Müslümanlar savaş alanından çekildikleri esnada Peygamber Efendimiz, katırının gemini tutan Ebû Süfyan b. Hâris'le birlikte her zaman olduğu gibi savaş alanında dimdik duruyordu.[33] Ona tâbi olan ashâbının cesareti de takdire şayandır. Söz gelimi "Allah'ın Kılıcı" lakabı verilen Hâlid b. Velîd düşmanla karşılaştığında onları ilk önce İslâm'a sonra da cizye vererek anlaşmaya davet ediyordu. Onlara, "Bu daveti reddettiğiniz takdirde size öyle bir toplulukla geldim ki onlar için ölüm, sizin için yaşamın taşıdığı anlamdan daha değerlidir."[34] diyordu.

Korkuyu olduğu gibi cesareti de besleyen yahut zayıflatan faktörler söz konusudur. Sahâbenin cesaretlerini zirve noktasına taşıyan faktör de onların sarsılmaz imanlarıdır. Korku ve cesaret sadece savaştan kaçmak ya da savaşta yüreklilik göstererek savaşmaktan ibaret değildir. Önemli olan insanın hataya karşı korkak yahut cesur olup olmaması ve bu duygularını doğru yönlendirmelerle doğru yerlerde kullanabilmesidir. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in açlıktan korkarak evlâtlarını öldüren bir toplum içerisinde tüm malını infak etmesi[35] ileri derecede bir cesaret örneğidir. Her ne olursa olsun yanlışlar karşısında cesurca, yüreklilikle hareket edip hakkı savunmaktan kaçınmamak cesaret değil de nedir?!

Korku aslında kişinin korktuğu nesneye yahut içinde bulunduğu duruma verdiği bir tepki değildir. Kendi düşüncelerine verdiği bir tepkidir. Dolayısıyla korkuyu yenmek için kişinin kendi dışındaki bir etkenin durumu düzeltmesi ya da korkularından kaçması yerine korkuya sebep olan düşünceyi tespit edip bunun üzerine gitmek, korkularla mücadele etmek korkuyu yenme noktasında atılan ilk ve önemli adımlar olacaktır. Bunun yanı sıra korkuları fobi derecesine gelen kişilerin profesyonel destek almaları, cesaret duygularını geliştirmek için verilen eğitim ve inanç da korkularını yenmeleri noktasında en etkili faktörlerdendir.

[32] HM1042 İbn Hanbel, I, 127.
[33] B4317 Buhârî, Meğâzî, 55; M4617 Müslim, Cihâd ve siyer, 80.
[34] BS19159 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 314.
[35] D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16.

İnsanın korktuğu, korku sebebi olarak gördüğü herşeyi Cenâb-ı Allah yaratmıştır. Allah istemedikçe ve izin vermedikçe insanın korktuğu hiçbir şey insana zarar vermez. Müslüman bunun bilincinde olarak hareket etmeli ve korkularına yenik düşmemelidir. Elbette insanın hayatında bazı konularda kaygılanması normaldir. Kendisi ve çocuklarına dair gelecek kaygısı, geçim kaygısı vs. Ancak Müslüman'ın hayatında bu tür kaygıların ileri derecede tezahür etmesi ve korkuya dönüşmesi dinimizce onaylanmayan ve Müslüman'ın inancına ters düşen bir durumdur. Zira rızkı veren Allah'tır. Müslüman'ın bu kaygıları onu bu konularda tedbir alarak Allah'a tevekküle yönlendirmelidir. Eğer bu kaygılara kapılıp korkakça davranırsa hayatını bazı şeyleri kaybetme korkusu yönlendirecek sahip olduğu değerlerini korkularından dolayı terk etmekten kendini alamayacaktır. Mümin korktuğu her şeyden Allah'a sığınmalı ve ondan yardım dilemelidir. Hayatta korku anlarında korkuyu zapt edip iradeli davranarak cesaretini korumalı bütün sonuçlarını bilerek ve göze alarak korktuğu her şeye karşı cesaretini ortaya koymalıdır. Mümin, Allah korkusunu ve âhirette kaybetme korkusunu bilincinde diri tuttuğu ölçüde dünyada kaybettiklerinin anlamsızlığını ve değersizliğini takdir edebilecektir.

KARDEŞLİK HUKUKU
MÜMİNLER KARDEŞTİRLER

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...حَسْبُ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Müslüman kardeşini küçük görmesi kişiye kötülük olarak yeter."
(D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ."

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَنَافَسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا، عِبَادَ اللَّهِ! إِخْوَانًا."

Enes'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biri, kendisi için istediğini (Müslüman) kardeşi için de istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olamaz."*

(B13 Buhârî, Îmân,7)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur."*

(D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60)

Nu'mân b. Beşîr'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*

(M6586 Müslim, Birr, 66)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakının! Zira zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın. Birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize kin beslemeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*

(M6536 Müslim, Birr, 28)

Bir gün ashâbıyla birlikte otururken Hz. Peygamber'in mübarek ağzından şu sözler dökülür: *"Allah'ın şehit ya da peygamber olmayan öyle kulları vardır ki kıyamet gününde Allah'a olan yakınlıkları nedeniyle peygamberler ve şehitler onlara gıpta ederler."* Bu sözü işiten sahâbîler bir anda kulak kesilip merakla sorarlar: "Kim bunlar, yâ Resûlallah?" Ashâbın dikkatini toplayan Allah Resûlü şu açıklamayı yapar: *"Bunlar, akrabalık ya da aralarında dönüp dolaşan bir maldan kaynaklanan çıkarları olmaksızın, sırf Allah için birbirlerini seven insanlardır. Onların yüzlerinde bir nur vardır ve onlar hidayet üzeredirler. İnsanlar telaşa düştüklerinde onlar korkuya kapılmazlar, insanlar hayıflanırken onlar üzülmezler."* Allah Resûlü bu sözlerinin ardından, *"Haberiniz olsun, Allah'ın sevgili kullarına korku yok. Onlar üzülecek de değillerdir."*[1] âyetini okur.[2] Elbette, *"Benim rızam için birbirini sevenler nerede! Sığınacak hiçbir gölgenin bulunmadığı bugün, ben onları arşımın gölgesinde ferahlatacağım."*[3] muştusundan haberdar olan ve bunu hayatları boyunca ilke edinmiş olan Müslümanlar, bekledikleri o günde tasalanmayacaktır. Zira onlar, imanın en güçlü tutamağı olan, Allah için sevmeyi ve Allah için buğuz etmeyi başarmışlardır.[4] Onlar, Allah için birbirlerini sevdiklerinden dolayı bir araya gelirler ve bu hâl üzere dağılırlar.[5]

Mal, makam, akrabalık ya da başka bir ortak yönden ziyade, kişilerin sahip olduğu güzel ahlâk, iyi huy gibi özellikler nedeniyle oluşan sevgi, Allah için olan sevgidir. Müminlerin birbirleriyle ilişkilerini de bu sevgi şekillendirmelidir. Ancak Allah için olan sevgi, O'nun rızasına muhalif, yani haksızlıklar ya da gayri ahlâkî davranışlar ortaya çıktığında, ona karşı gösterilecek tepkiyi ve tavrı da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, sevdiği insanlar tarafından yapılan haksızlık ve çirkinliklere ses çıkarmayan, ona karşı çıkmayan, hoşnutsuzluğunu ortaya koymayan kişinin sevgisinin Allah için olmadığı belirtilmektedir.[6] Dolayısıyla sözü ve söylemi aşarak, gerçek ilişkileri belirleyen ve şekillendiren, böylece toplumda emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker görevinin ifasını sağlayan sevgi ve buğuz, Allah için olduğu takdirde, kişiyi cennete götürecek ana sermayedir.

Ebû Zerr'in de içinde bulunduğu bir topluluğa uğrayan Hz. Peygamber, bir vesileyle onlara şu soruyu sorar: *"Allah'a en sevimli gelen amel nedir?"*

[1] Yûnus, 10/62.
[2] D3527 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 76.
[3] M6548 Müslim, Birr, 37.
[4] D4681 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; T2521 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.
[5] M2380 Müslim, Zekât, 91.
[6] BŞ9517 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 7/70.

İnsanlar saymaya başlar; bazıları namaz, bazıları zekât, bazıları da, cihad diye cevaplandırır Allah Resûlü'nün sorusunu. Efendimiz şu açıklamayı yapar: *"Allah'a en sevimli gelen amel, Allah için olan sevgi ve Allah için olan nefrettir."*[7] Bir başka konuşmasında, sevdiğini Allah için sevmeyen kimsenin imanın zevkine varamayacağını belirten[8] Allah Resûlü, Allah için olan sevgi ve nefretin, en güçlü iman bağı olduğuna dikkat çekmekte;[9] Allah için olan sevginin, Allah tarafından sevilmeyi de sağlayacağını vurgulamaktadır.[10] Yüce bir ahlâka sahip olan[11] Allah Resûlü'ne ittiba etmek, ona uymak kişiye, Allah'ın sevgisini kazandıracak,[12] Allah Teâlâ da sevdiğini asla ateşe atmayacaktır.[13]

Allah için olan sevgi, Hz. Peygamber'in, *"Tamamlamak üzere gönderildim."* dediği[14] güzel ahlâk sayesinde ortaya çıkmaktadır. Zira güzel ahlâk, yaşadığı toplumda insanı seçkin kılmakta, dolayısıyla sevgi ve kalıcı dostluklara kapı aralamaktadır. Nitekim Allah Resûlü'ne, "İyilik nedir?" diye sorulduğunda, *"Güzel ahlâktır."* cevabını vermiş,[15] dolayısıyla kişiyi cennete götürecek şey olarak nitelediği[16] güzel ahlâkla, iyi insan ve güzel Müslüman olmak arasında ilişki kurmuştur.

Müslüman'ın çevresine zarar vermesi, kötülük yapması, dolayısıyla insanların ondan uzaklaşmaları ise düşünülemez. Zira Hz. Peygamber, *"İnsanların en şerlisi, kötülüklerinden korunmak için insanların kendisini terk ettiği kişidir."*[17] buyurmaktadır. Ebû Zerr'e yaptığı nasihatte de, *"Nerede olursan ol, Allah'tan kork. Kötülüğün ardından bir iyilik yap ki onu silsin ve insanlara güzel ahlâkla muamele et."*[18] tavsiyesinde bulunmaktadır.

Karşılıklı muhabbet ve merhamet üzerine kurulan bu ilişki ağında, güven esastır. Müslüman, çevresine güven vermek ve güvenilir olmak zorundadır. Zira Allah Resûlü, komşularının kötülüğünden emin olmadığı, yani çevresine güven vermeyen kimsenin cennete giremeyeceğini beyan etmiş;[19] kendisiyle ülfet edilemeyen, dostluk kurulamayan insanlarda da hayır olmadığını vurgulamıştır.[20] Bu nedenle her Müslüman, Allah Resûlü'nün *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi kişiye kötülük olarak yeter."*[21] hadisini daima hatırında tutmalı, hiçbir şekilde çevresindekileri küçümsememeli, onları hakir görmemeli, güveni zedeleyecek bir davranışta bulunmamalı, haksızlık yapmamalı ve kimseye hakaret etmemelidir.[22] Nitekim Müslüman'ın, kardeşine karşı nasıl davranması gerektiği Resûlullah'ın şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: *"Kardeşinle tartışmaya girme, onunla kırıcı şekilde şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*[23]

[7] HM21628 İbn Hanbel, V, 145.
[8] B6041 Buhârî, Edeb, 42.
[9] MŞ30412 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Îmân ve rü'yâ, 6.
[10] HM19662 İbn Hanbel, IV, 386.
[11] Kalem, 68/4.
[12] Âl-i İmrân, 3/31.
[13] HM13501 İbn Hanbel, III, 236.
[14] MU1643 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1.
[15] M6516 Müslim, Birr, 14.
[16] T2004 Tirmizî, Birr, 62.
[17] T1996 Tirmizî, Birr, 59.
[18] T1987 Tirmizî, Birr, 55.
[19] M172 Müslim, Îmân, 73.
[20] HM9187 İbn Hanbel, II, 400.
[21] D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[22] HM8707 İbn Hanbel, II, 360.
[23] T1995 Tirmizî, Birr, 58.

Cennete kavuşmaya ciddi bir engel olarak zikredilen, karşılıklı muhabbetten yoksunluk,[24] dünyada da toplumsal barış ve huzurun en büyük engeli olarak görülmektedir. Bununla birlikte, sevgide ve nefrette aşırılık ve ilkesizlik hem bireysel ve hem de toplumsal çöküşe neden olacaktır.[25] Bu nedenle Sevgili Peygamberimiz, *"Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olur. Nefret ettiğine de ölçülü davran, belki bir gün dostun olur."*[26] ifadesiyle, her şeyde olduğu gibi, sevgi ve nefrette de orta yolu ve ihtiyatı önermiştir.

Allah için sevmek kişiye huzur verir, topluma da esenlik getirir. *"Sizden biri, kendisi için istediğini (Müslüman) kardeşi için de istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olamaz."*[27] ifadesi diğerkâmlık ve fedakârlık duygusunu ortaya çıkarmakta ve beslemektedir. Bu konuda Sevgili Peygamberimiz şu müjdeyi vermiştir: *"Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur."*[28]

Kendisine inananları, *"Müslümanlar"* olarak isimlendiren[29] Yüce Rabbimiz, mümin erkeklerle mümin kadınları birbirlerine dost[30] hatta kardeş ilân etmiştir.[31] Nitekim bu hususa, sık sık vurgu yapan Allah Resûlü ve ashâbı, hayatları boyunca kardeşliğin en güzel örneklerini takdim etmişlerdir. Onlar, dil, ırk, cinsiyet, makam veya statü açısından farklı konumlarda olmalarına rağmen, bütün Müslümanların eşit hak ve saygınlığa sahip olduklarının bilincinde idiler. Zira Allah Resûlü, *"Müslüman'ın diğer Müslümanlarla ilişkisi, birbirine kenetlenmiş bina gibidir."*[32] teşbihiyle ferdiyetçiliği ortadan kaldırmış, *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[33] ifadesiyle de Müslümanlar arası ilişkinin nasıl olması gerektiğini öğretmiştir. Nitekim insanlık için bir rahmet olarak gönderilen[34] Allah Resûlü, merhametle insanları kucaklamış,[35] ve paylaşmayı öğretmiştir. Yoksul olan Ashâb-ı Suffe hakkında, *"Evinde iki kişilik yemeği olan, üçüncü kişiyi; dört kişilik yemeği olan ise beşinci veya altıncıyı alıp yemeğe götürsün."* talimatını vermiş; birer ikişer dağıtılan Ashâb-ı Suffe'den on kişiyi de kendisi evine yemeğe götürmüştür.[36] Kardeşleri için ashâbın yaptığı fedakârlık, sadece yemek yedirmekle sınırlı kalmamıştır. Meselâ, Medine'ye hicret eden, Abdurrah-

[24] M194 Müslim, Îmân, 93.
[25] MA20270 Abdürrezzâk, *Musannef*, 181.
[26] T1997 Tirmizî, Birr, 60.
[27] B13 Buhârî, Îmân,7.
[28] D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60; T1930 Tirmizî, Birr, 19.
[29] Hac, 22/78.
[30] Tevbe, 9/71.
[31] Hucurât, 49/10.
[32] B2446 Buhârî, Mezâlim, 5.
[33] M6586 Müslim, Birr, 66.
[34] Enbiyâ, 21/107.
[35] Âl-i İmrân, 3/159.
[36] B602 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 41.

man b. Avf, Hz. Peygamber tarafından ensardan Sa'd b. Rebî'nin yanına verilmiştir. Kardeşliğin ve fedakârlığın en güzel örneğini sergileyen Sa'd, Abdurrahman'a malının yarısını vermeyi teklif etmiştir.[37]

Müslüman, içinde yaşadığı topluma asla kayıtsız kalamaz. Bu onun iyi bir Müslüman oluşu ve güzel ahlâklı oluşuyla ilgili bir husustur. Güzel ahlâksa, insanlara karşı güler yüzlü olmak, iyiliği yaymak ve kötülüklere engel olmak anlamına gelir.[38] Bu nedenle Müslüman, insanlara, hatta bütün mahlûkata zarar veren her şeyi ortadan kaldıracak; insanlığın yararına olanları inşa etmek, yaşatmak ve yaygınlaştırmak için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Bunları sadaka bilinciyle yerine getirecektir. Zira iki kişinin arasında adaletle hükmetmek, hayvanına binmek isteyen yahut eşyasını hayvana yüklemek isteyen bir kimseye yardım etmek, bu kapsamda değerlendirilebilecek birer sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken atılan her bir adım sadakadır. Yoldan eziyet verici şeyleri gidermek bir sadakadır.[39]Kısacası kişinin kendisine, insanlığa ve Rabbine karşı sadakatini gösteren her türlü davranış sadakadır.

Sevgili Peygamberimiz, *"Müslümanların işleriyle ilgilenmeyen kimse onlardan değildir."*[40] uyarısıyla, kişinin sosyal konulara duyarlı olmasıyla Müslüman topluma aidiyeti arasında sıkı bir ilişki kurmuştur. Çevresinde olup bitenlere karşı duyarsızlığı hiçbir şekilde Müslüman'a yakıştırmayan Allah Resûlü, Müslüman'ın gücü yetiyorsa gördüğü çirkinlikleri bizzat kendisinin ortadan kaldıracağını, gücü yetmiyorsa diliyle onun yanlış olduğunu anlatacağını, buna da gücü yetmiyorsa, hoşnutsuzluğunu ifade etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[41]

Bireysel ve toplumsal ahlâkın sürekli olarak iyileştirilmesini sağlama duyarlılığı, etkisini kişinin bizzat kendisinden başlamak suretiyle gösterecektir. Zira Yüce Rabbimiz, *"Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"*[42] ifadesiyle, kendi yaşantısına bakmadan başkalarına nasihatte bulunan insanları açık bir şekilde kınamaktadır. Hz. Peygamber de, kendine bakmaksızın başkalarına nasihatte bulunanların ne durumda olduklarını şu teşbihle anlatmaktadır: *"Kıyamet günü bir adam getirilip, cehenneme atılacaktır. Bağırsakları dışarı dökülen bu adam, eşeğin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi cehennemde, bağırsaklarının etrafından dönecektir. Cehennemdekiler etrafına toplanıp, 'Sen iyiliği tavsiye edip, kötülüklerden insanları uzaklaştırmaz mıydın (Bu ne hâl)?' diye soracaklardır. Bunun üzerine o adam, 'Evet. İyiliği emrederdim, ancak kendim*

[37] B2049 Buhârî, Büyû', 1.
[38] T2005 Tirmizî, Birr, 62.
[39] M2335 Müslim, Zekât, 56.
[40] MS907 Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, II, 131.
[41] M177 Müslim, Îmân, 78.
[42] Bakara, 2/44.

yapmazdım; kötülüklerden insanları sakındırırdım, ancak onları kendim yapardım.'" açıklamasında bulunacaktır.[43]

Merhamet etmediği sürece rahmet-i Rahmân'a kavuşamayacağını[44] bilen Müslüman'ın, kendisiyle aynı inancı paylaşan din kardeşleriyle özel bir hukuku vardır. Onlara asla zulmetmemeli, hakaret etmemeli, yardımına ihtiyaç duyduklarında onları yalnızlığa itmemeli[45] ve asla onları hakir görmemelidir.[46] Buna rağmen Allah Resûlü, şeytanın, Müslümanların aralarını açarak onları birbirlerine düşürmekle emeline ulaşmaya çalışacağı uyarısını yapmaktadır.[47] Hz. Peygamber bu konudaki uyarısını şu şekilde sürdürmektedir: *"Zandan sakının! Zira zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın. Birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize kin beslemeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*[48]

Bu kardeşlik hukuku gereği Müslümanların birbirlerinin hatalarına karşı affedici olmalarını da isteyen Peygamberimiz, kardeşi özür dilediği hâlde özrünü kabul etmeyen kişinin büyük bir hata işlemiş olacağını ifade etmiştir.[49]

Birbirlerinin dostu, hatta kardeşi olarak kabul edilen, birlik ve dayanışmada kenetlenmiş bir el örneğiyle anlatılan[50] Müslümanların, birbirlerini lânetlemeleri, öldürmeleriyle eşdeğerde görülmüş,[51] çatışmaları durumunda her iki tarafın da cehennemlik olacağı belirtilmiş,[52] herhangi bir nedenle aralarında kırgınlık oluşursa bunun üç günden fazla uzatılmaması tavsiye edilmiş,[53] barışmak için elini ilk uzatanın diğerinden daha hayırlı olduğu vurgulanmıştır.[54] Pazartesi ve perşembe günleri cennetin kapısının açılacağını, Allah'a şirk koşmayan müminlerin bağışlanacağını ancak küskünlüklerini sürdürenlerin affedilmeyeceği,[55] müminlere zarar verenin ve onlara tuzak kuranın da lânetlendiği belirtilmiştir.[56] Hatta genel olarak Müslümanlarla ve özel olarak da akrabalarıyla irtibatını kesmeyen kimselerin Allah katında en üstün insanlar olduğu, irtibatını kesenlerin ise en kötü durumda olduğuna dikkat çekilmiştir.[57]

Yüce Allah, müslümanların arasındaki problemlerini adaleti gözeterek çözmelerini istemektedir.[58] Ancak anlaşmazlık ve kargaşayı körükleyecek davranışlardan kaçınılmasına yapılan vurgular da en azından bunun kadar önemlidir. Udeyse b. Ühbân anlatmaktadır: "Ali b. Ebû Tâlib Basra'ya geldiğinde babama uğradı ve şöyle dedi: 'Ey Ebû Müslim! Şu insanlara karşı bana yardım etmeyecek misin?' Ebû Müslim, 'Elbette edeceğim.' diye cevap verdi ve cariyesinden kılıcını çıkarmasını istedi. Cariye kılıcını çı-

[43] M7483 Müslim, Zühd, 51.
[44] M6028 Müslim, Fedâil, 65.
[45] HM8707 İbn Hanbel, II, 360.
[46] HM7713 İbn Hanbel, II, 277.
[47] T1937 Tirmizî, Birr, 25; HM14876 İbn Hanbel, III, 355.
[48] M6536 Müslim, Birr, 28.
[49] İM3718 İbn Mâce, Edeb, 23.
[50] D2751 Ebû Dâvûd, Cihâd, 147; N4738 Nesâî, Kasâme, 9-10.
[51] B6105 Buhârî, Edeb, 73.
[52] M7253 Müslim, Fiten, 15.
[53] B6077 Buhârî, Edeb, 62.
[54] M6532 Müslim, Birr, 25.
[55] M6544 Müslim, Birr, 35.
[56] T1941 Tirmizî, Birr, 27.
[57] T2325 Tirmizî, Zühd, 17.
[58] Nisâ, 4/58.

kardığında onun tahtadan olduğu görüldü. Bunun üzerine, benim dostum senin de amcaoğlun, Müslümanlar arasında bir fitne çıkarsa tahtadan bir kılıç edinmem için benden söz aldı. 'İstersen seninle birlikte (bu kılıçla) savaşa çıkarım.' dedi. Hz. Ali de, 'Benim ne sana ve ne de senin kılıcına ihtiyacım var.' diyerek orayı terk etti."[59]

Ebû Müslim'in edindiği tahtadan kılıcın simgesel bir değeri vardır ve kargaşaları körükleyecek davranışlardan sakınmak gerektiğini gösterir. Ancak bu tavır sadece çatışmalar için geçerli değildir. Aksine Allah Resûlü, ayrışmaya neden olacak bütün davranışlardan uzak durulmasını tembihlemiştir. Bu bağlamda kişinin, kardeşi hakkında hoşlanmayacağı şeyleri anlatmasını yasaklamış,[60] onun ırz, namus ve şerefini koruyan kimsenin kıyamet gününde Allah tarafından korunacağını vurgulamış,[61] kardeşinin kanının, malının ve namusunun ona haram olduğunu belirtmiştir.[62]

Seçilip, *"Müslümanlar"* olarak isimlendirilen ve bütün insanlığa karşı bir görev yüklenen müminlerin, öncelikle iç bütünlüğünü ve huzurunu sağlayacak olan önlemler alınmış ve aralarında geçerli olan özel bir hukuk inşa edilmiştir. Buna göre, tarağın dişleri gibi eşit kabul edilen müminler[63] birbirlerinin kardeşidirler, asla birbirlerine haksızlık yapmazlar ve birbirlerini yalnız bırakmazlar.[64] Bu nedenle Müslüman tanımlanırken, *"Diğer Müslümanların, hatta bütün insanların elinden ve dilinden güven içinde olduğu kimsedir."*[65] ifadesine yer verilmektedir. Onlar birbirlerine karşı son derece merhametlidirler.[66] Nitekim Rahmet Peygamberi, *"Büyüklerimize hürmet göstermeyen,*[67] *küçüklerimize de merhamet etmeyen kimse bizden değildir."*[68] demek suretiyle dimağları sarsacak kadar sert bir uyarıda bulunmaktadır. Merhamet etmeyene merhamet olunmayacağını,[69] hatta insanlara merhamet etmeyen kimseye Allah'ın da merhamet etmeyeceğini belirtmiştir Sevgili Peygamberimiz.[70]

Allah Resûlü, *"Kardeş olun."* çağrısında bulunduğu Müslümanların, birbirleri üzerinde özel hakları olduğunu belirtmiş;[71] aralarındaki ülfet, sevgi ve dostluğu pekiştirecek davranışları da teşvik etmiştir. Kişinin kardeşini güler yüzle karşılamasını sadaka olarak nitelemiş,[72] kardeşlerinden birini Allah için sevdiğinde bunu kendisine bildirmesini tavsiye etmiş,[73] *"El sıkışın içinizdeki kin gitsin, birbirinize hediyeler verin sevginiz artsın ve düşmanlıklar yok olsun."* buyurmuştur.[74] *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz, aranızda sevgi ve muhabbeti ikame etmedikçe de iman etmiş olmazsınız."*[75] ifadeleri de Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinin ve birbirlerine karşı vazifelerinin imanî boyutunu ortaya koymaktadır.

[59] İM3960 İbn Mâce, Fiten, 10; T2203 Tirmizî, Fiten, 33.
[60] M6593 Müslim, Birr, 70.
[61] T1931 Tirmizî, Birr, 20; HM28093 İbn Hanbel, VI, 449.
[62] M6541 Müslim, Birr, 32.
[63] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, 1/145.
[64] B2442 Buhârî, Mezâlim, 3.
[65] B10 Buhârî, Îmân, 4.
[66] Fetih, 48/29.
[67] T1919 Tirmizî, Birr, 15.
[68] D4943 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
[69] M6028 Müslim, Fedâil, 65.
[70] M6030 Müslim, Fedâil, 66.
[71] M5651 Müslim, Selâm, 5.
[72] T1956 Tirmizî, Birr, 36.
[73] T2391 Tirmizî, Zühd, 53; HM17303 İbn Hanbel, IV, 131.
[74] MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 4.
[75] M194 Müslim, Îmân, 93.

ARABULUCULUK
KARDEŞLERİN ARASINI BULMAK

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا،
وَلاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثِ لَيَالٍ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz!"
(B6076 Buhârî, Edeb, 62)

عَنْ أَبِى الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ: قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: "إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ، وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ الْحَالِقَةُ."

عَنْ أَبِى أَيُّوبَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِى يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ."

عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّهِ أُمِّ كُلْثُومٍ بِنْتِ عُقْبَةَ قَالَتْ:

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"لَيْسَ بِالْكَاذِبِ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ النَّاسِ فَقَالَ خَيْرًا، أَوْ نَمَى خَيْرًا."

عَنْ أَبِى خِرَاشٍ السُّلَمِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكِ دَمِهِ."

Ebu'd-Derdâ'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), *"Size oruç, namaz ve sadakadan daha faziletli olan şeyi bildireyim mi?"* diye sordu. Sahâbe, "Elbette ey Allah'ın Resûlü." dediler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını bozmak ise (imanı) kökünden kazır."*

(D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50; T2509 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56)

Ebû Eyyûb'tan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir Müslüman'ın din kardeşine üç günden fazla küs durması, (ve bu şekilde) karşılaştıklarında birbirlerinden yüz çevirmeleri helâl olmaz. Bunların en hayırlısı, önce selâm verendir."*

(B6237 Buhârî, İsti'zân, 9)

Humeyd b. Abdurrahman, annesi Ümmü Gülsüm b. Ukbe'den naklediyor: "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'İyi şeyler söyleyerek iyi sözler taşıyarak (küs) insanların arasını bulmaya çalışan kimse yalancı sayılmaz.'*"

(T1938 Tirmizî, Birr, 26)

Ebû Hırâş es-Sülemî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman kardeşine bir sene küs duran kimse, onun kanını dökmüş gibi (vebalde)dir."*

(D4915 Ebû Dâvûd, Edeb, 47; HM18100 İbn Hanbel, IV, 219)

Bir gün Hz. Âişe validemiz, parasıyla fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için evini satar.[1] Ancak yeğeni Abdullah b. Zübeyr, kendisini çok seven teyzesinin[2] bu satışına rıza göstermeyerek, "Vallahi Âişe bu satıştan ya vazgeçer ya da ben onu menederim." diyerek satışa engel olacağını söyler. Yeğeninin bu sözünü işiten Hz. Âişe alınır ve onunla ebediyen konuşmamak üzere Allah'ın adını vererek yemin eder ve adakta bulunur. Teyzesinin bu tutumuna üzülen İbnü'z-Zübeyr, Zühreoğulları'ndan Misver b. Mahreme ile Abdurrahman b. Esved'den arabuluculuk yapmalarını ister. Misver ile Abdurrahman, yanlarına aldıkları İbnü'z-Zübeyr ile birlikte Hz. Âişe'nin yanına gelirler. Onlar içeri girince İbnü'z-Zübeyr, teyzesi Âişe'ye sarılır ve kendisini affetmesini isteyerek ağlamaya başlar. Bu sırada Misver ile Abdurrahman da Hz. Âişe'ye barışması için ısrar ederek Hz. Peygamber'in, *"bir Müslüman'ın kardeşiyle üç günden fazla küs durmasının helâl olmadığını"* bildiren hadisini hatırlatırlar. Bunun üzerine müminlerin annesi Hz. Âişe yeğeniyle barışır; ancak adağı karşılığında da kırk köleyi hürriyetine kavuşturur.[3]

Günlük hayatta, insanlar arasında yanlış anlamalar, alınganlıklar veya menfaat çatışmaları sonucu kırgınlıklar ya da küskünlükler oluşabilmektedir. Ancak Peygamber Efendimiz, *"Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz!"*[4] buyurmuştur. Hele küslük, eşler veya akrabalar arasında olursa bu, toplumun temeli olan aile birliğini bozar. Bu bakımdan arabuluculuk, İslâm'ın teşvik ettiği ahlâkî değerlerdendir. Öyle ki Resûlullah (sav) arabuluculuğun (nafile) namaz, oruç ve sadaka gibi ibadetlerden daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Ebu'd-Derdâ'dan nakledildiğine göre, bir keresinde Resûlullah (sav) etrafındakilere, *"Size oruç, namaz ve sadakadan daha faziletli olan şeyi bildireyim mi?"* diye sordu. Sahâbe, "Elbette ey Allah'ın Resûlü." dediler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını bozmak ise (îmanı) kökünden kazır."* demiştir.[5]

Sevgili Peygamberimiz, bizleri kırgınlıkları gidermek için arabuluculuk yapmaya teşvik etmiş ve bizzat kendisi de birçok insanın ve kabilenin

[1] İF10/493 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 493.
[2] AU22/223 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 223.
[3] B6073 Buhârî, Edeb, 62.
[4] B6076 Buhârî, Edeb, 62.
[5] D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50; T2509 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.

barışmasına öncülük etmiştir.[6] Sehl b. Sa'd es-Sâidî şöyle anlatır: "Kubâ'da yaşayan, Evs kabilesinin bir kolu olan Amr b. Avfoğulları kavga etmişler ve aralarında dargınlık oluşmuştu. Durum Resûlullah'a haber verildiğinde o, *'Haydi onları barıştırmaya gidelim.'* diyerek yola koyuldu[7] ve aralarını düzeltmek için ashâbıyla birlikte Amr b. Avfoğulları'nın mahallesine gitti. Giderken de Bilâl'e, *'Ben gelmeden ikindi namazının vakti girerse, Ebû Bekir'e söyle, halka namazı kıldırsın.'* buyurdu."[8]

Peygamberimiz zaman zaman ashâbıyla sohbet eder, onlara nasihatlerde bulunurdu. Günün birinde Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye, *"Ebû Eyyûb! Allah ve Resûlü'nün razı olacağı bir sadakayı sana söyleyeyim mi?"* dedi. Ebû Eyyûb "Elbette" deyince Resûlullah, *"Birbirlerine kin besleyip anlaşmazlığa düştüklerinde insanların arasını bulmaya çalış!"* tavsiyesinde bulundu.[9]

Arabuluculuk, iki kişi veya topluluk arasında var olan çatışma, kavga, dargınlık ve küslük durumlarını ortadan kaldırma teşebbüsüdür; tarafsız üçüncü bir kişi aracılığı ile çatışmalara çözüm bulma uğraşısıdır. Bunu bilen Yüce Rabbimiz, çatışmaların önlenmesinde arabuluculuğa dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: *"Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin..."*[10] Bir başka âyette de Allah Teâlâ, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka veya bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmek isteyenler müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."*[11] buyurmaktadır. Öte yandan Kur'an müminlerden, arabuluculuk yapmalarına engel olacak yeminlerden kaçınmalarını istemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber zamanında bazı kimseler yakınlarını ziyaret etmeyeceklerine veya insanların arasını bulma çabalarına destek olmayacaklarına dair yemin ediyor, sonra da yeminlerini bozamayacaklarını bahane ederek barışmaktan kaçınıyorlardı. Bunun üzerine Allah (cc), *"İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı engel yapmayın..."*[12] âyetini indirdi.[13] Şu hâlde İslâm, yeminlerin iyilik yapmaya engel kılınmasını yasaklamıştır. Peygamberimiz de Allah'a isyan anlamına gelen hususlarda nezrin yani söz vererek adakta bulunmanın geçerli olamayacağını vurgulamıştır.[14]

Bir hadisinde, *"Bir Müslüman'ın din kardeşine üç günden fazla küs durması, (ve bu şekilde) karşılaştıklarında birbirlerinden yüz çevirmeleri helâl olmaz. Bunların en hayırlısı, önce selâm verendir."*[15] buyuran Allah Resûlü, küskünlüğün sürdürülmemesi gerektiğine vurgu yaparak, bu yolda ilk adımı atanı öv-

[6] B2693 Buhârî, Sulh, 3.
[7] YM7545 Ebû Ya'lâ, Müsned, XIII, 458.
[8] D941 Ebû Dâvûd, Salât, 168-169.
[9] MK3922 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 138; BŞ11094 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 490.
[10] Hucurât, 49/10.
[11] Nisâ, 4/114.
[12] Bakara, 2/224.
[13] TT4/421 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 421.
[14] D3272 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 12; M4245 Müslim, Nezr, 8.
[15] B6237 Buhârî, İsti'zân, 9.

müştür. Ayrıca *"Pazartesi ve perşembe günleri cennetin kapıları açılır ve Allah'a şirk koşmayan her kul bağışlanır. Ancak kardeşi ile arasında husumet bulunan kişi müstesna. (Onlar hakkında) şöyle denir: 'Şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar bekletin, şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar bekletin!'"*[16] uyarısıyla, küskünlüğün Allah katında hoş karşılanmadığına dikkat çekmiştir.

İslâm'da arabuluculuk girişimi o kadar önemsenmiştir ki Sevgili Peygamberimiz dargın insanları barıştırmak adına gerektiğinde küçük yalanların söylenebileceğini ifade etmiştir. Nitekim o, *"İyi şeyler söyleyerek iyi sözler taşıyarak (küs) insanların arasını bulmaya çalışan kimse yalancı sayılmaz."*[17] buyurmuştur. Ancak, *"Bir haramı helâl, bir helâli de haram kılmadıkça Müslümanlar arasında yapılan antlaşmalar geçerlidir."*[18] buyurarak da haram ve helâl çizgisinin korunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla iki insanı barıştırmak adına Allah'ın sınırlarını aşmak, arabuluculuk esnasında helâl ile haramı birbirine karıştırmak hatta tarafların gönlü olsun diye haram olan teklif ve imkânlar sunmak kesinlikle doğru değildir.

Hayatı paylaşan eşler arasında oluşan kırgınlıklar, aile yuvasının parçalanmasına veya huzurun bozulmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla eşler arası iletişimde çok daha duyarlı davranılması, anlaşmazlık durumlarının çok daha kısa sürede çözümlenmesi gerekmektedir. Nitekim Peygamberimiz (sav) sevgili kızı Fâtıma ile damadı Hz. Ali arasında yaşanan bir kırgınlığı öğrendiğinde hemen olayla ilgilenmişti. Allah'ın Resûlü, kızı Fâtıma'nın evine gelmiş ve evde Ali'yi göremeyince Fâtıma'ya, *"Amcanın oğlu nerede?"* diye sormuştu. Fâtıma, "Aramızda bir kırgınlık oldu. Bana kızdı, çıkıp gitti. Gündüz uykusunu yanımda uyumadı." diye cevaplamış, bunun üzerine Allah Resûlü, *"O nerede, bir bak."* diyerek Ali'yi araması için birini göndermişti. Adam geri geldiğinde, "Ey Allah'ın Resûlü! Mescitte uyuyor." demişti. Hz. Ali'yi uzanmış, bir yanından elbisesi açılmış, üstü başı toz toprak içinde kalmış hâlde gören Resûl-i Ekrem, bir taraftan onun üzerindeki toz toprağı silerken, diğer taraftan da, *"Kalk ey toprağın babası (Ebû türâb)!"* diyerek tesellide bulunmuştu.[19]

Eşlerin arasını düzeltmeyi ısrarla tavsiye eden Allah Resûlü, *"Kadını kocasına karşı kışkırtan kimse bizden değildir."*[20] uyarısında bulunmuştur. Âyet-i kerimede ise, *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır."*[21] buyrularak, eşlerin arasını bulacak ve

[16] M6544 Müslim, Birr, 35.
[17] T1938 Tirmizî, Birr, 26.
[18] İM2353 İbn Mâce, Ahkâm, 23; D3594 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 12.
[19] B441 Buhârî, Salât, 58; M6229 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 38.
[20] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1.
[21] Nisâ, 4/35.

kalıcı çözüm üretecek şekilde her iki taraftan da birer kişinin hakemliğine başvurulması önerilmiştir.

İnsanlar arasında kırgınlığın en fazla yaşandığı alanlardan birisi de alacak-verecek meseleleri ya da ticarî hayata dair işlemlerdir. Bunun bir örneği Hz. Peygamber'in kapısının önünde yaşanmıştır. Hz. Âişe validemizin anlattığına göre, Resûlullah (sav) kendi kapısı önünde bir alacak davasından dolayı hasımların yüksek sesle tartıştıklarını işitmişti. Borçlu olan, alacaklıdan borcun bir miktarından vazgeçmesini ve alacağı konusunda müsamahalı davranmasını istiyordu. Borç veren ise, "Vallahi, bunu yapmam!" diyordu. Bunun üzerine Resûlullah (sav) evinden çıktı ve *"Bir iyiliği işlememek üzere Allah adına yemin eden kim?"* diye sordu. Borç veren, "Benim ey Allah'ın Resûlü!" deyince Efendimiz, *"(Borçlu) hangisini tercih ediyorsa öyle yap."* buyurdu.[22]

Toplumsal huzura katkı sağlayan arabuluculuk, sadece Müslümanlar arasındaki kırgınlıklar ve küskünlükler için değil toplumun bütün fertleri için geçerlidir. Nitekim asr-ı saadette Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasındaki borç-alacak ilişkilerinde de bazen anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Meselâ, Câbir'in (ra) anlattığına göre, babası Abdullah, bir Yahudiye borcu varken ölmüştü. Câbir, Yahudiden borcu ertelemesini istemişse de o bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine Resûlullah'a gidip Yahudi ile arasında aracılık etmesini rica etmiş, Peygamberimiz de onu kırmamıştı.[23]

Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasındaki anlaşmazlıklar bazen de fikrî tartışma şeklinde beliriyordu. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, biri Müslüman diğeri de Yahudi olan iki kişi birbiriyle tartışmıştı. Müslüman olan şahıs Yahudiye, "Muhammed'i âlemlere üstün kılan (Allah) adına yemin ederim ki!" demiş, Yahudi de Müslüman'a hitaben, "Musa'yı âlemlere üstün kılan (Allah) adına yemin ederim ki!" demişti. Bunun üzerine Müslüman, Yahudiye bir tokat atmıştı. Yahudi hemen Hz. Peygamber'in yanına gidip olanları haber vermiş, Resûlullah (sav) da Müslüman'ı çağırtarak ona olayı sormuştu. Olup bitenleri iki taraftan da dinleyen Allah Resûlü, kendisini Hz. Musa'ya alternatif gösterip tercih etmemesi konusunda Müslüman'a uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştu.[24]

Arabuluculuk yapmak dinimizde takdir ve tavsiye edilen bir davranış olmakla birlikte dinin tasvip etmediği konularda aracılık etmek yasaklanmıştır. Özellikle adaletin sağlanmasına ve hukuk düzeninin sağlıklı işleyişine engel olacak tarzda aracılık yapmak yerilmiştir. Hz. Âişe vali-

[22] B2705 Buhârî, Sulh, 10.
[23] B2396 Buhârî, İstikrâz, 9; D2884 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 17.
[24] B2411 Buhârî, Husûmât, 1; M6153 Müslim, Fedâil, 160.

demizden nakledildiğine göre, Mahzûmoğulları'ndan varlıklı bir kadın hırsızlık yapmıştı. Bu durum Kureyş'i üzmüş, kendi aralarında meseleyi Resûlullah'a kimin arz edeceğini tartışmışlar ve Resûlullah'ın çok sevdiği Üsâme'nin aracılık yapabileceğine karar vermişlerdi. Bunun üzerine Üsâme Resûlullah ile konuşmuş, ancak hak ve adalete vurgu yapan şu tarihî cevabı almıştı: *"Sizden öncekiler ancak aralarında soylu biri hırsızlık ettiğinde onu bırakıvermeleri; zayıf biri hırsızlık ettiğinde ise ona had cezası uygulamaları sebebiyle helâk olmuştur. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse muhakkak onun da elini keserdim."*[25]

Anlaşmazlıkları sona erdirmek ve aralarına soğukluk giren insanları barıştırmak bir erdem ise de asıl olan uyumlu olmak, kırgınlığa, gücenmeye yol açacak olumsuz tavırlardan kaçınmaktır. Müslüman, ailesiyle ve çevresiyle barışık olan şahsiyettir. Kuşkusuz onun bu durumu öncelikle kendisiyle barışık olmasından kaynaklanır. Sahip olduğu iman ve ahlâk ona bu konuda yol gösterir; kalp kırmamayı, gönül yıkmamayı öğretir. Nitekim Allah Resûlü'nün şu hikmetli sözü bu gerçeği teyit eder: *"Müslüman kardeşine bir sene küs duran kimse, onun kanını dökmüş gibidir."*[26]

[25] M4410 Müslim, Hudûd, 8; B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54.
[26] D4915 Ebû Dâvûd, Edeb, 47; HM18100 İbn Hanbel, IV, 219.

SÖZÜN BÜYÜSÜ
SÖZ ETİĞİ VE ESTETİĞİ

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ: جَاءَ رَجُلاَنِ
مِنَ الْمَشْرِقِ فَخَطَبَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا."

Zeyd b. Eslem, İbn Ömer'i (ra) şöyle derken işittiğini nakleder: Doğu'dan iki kişi geldi ve birer konuşma yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): *"Bazı sözler büyüleyicidir."* buyurdu.

(B5146 Buhârî, Nikâh, 48)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"... أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"... وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...*Bana sözün özü verildi*..."

(M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B2977 Buhârî, Cihâd, 122)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...*Hoş/güzel söz sadakadır*..."

(B2989 Buhârî, Cihâd, 128; M2335 Müslim, Zekât, 56)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Her kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun..."

(B6475 Buhârî, Rikâk, 23; M173 Müslim, Îmân, 74)

Bir öğle vaktiydi. Kutlu Nebî namaz için hazırlık yapıyordu. Bilâl ezan okumak üzereydi. Medine'nin son aylardaki yoğunluğunu daha da artıracak bir olay meydana geldi. Sayıları yetmiş ile seksen arasında değişen kalabalık bir grup atları, develeri ve yayalarıyla birlikte Medine Mescidi'ne yaklaştı. Kimisi mescide girerken kimisi uzakta bekledi, bir kısmı ise seslerinin çıkabildiği kadar bağırarak hâne-i saadetin arka kısmından Kutlu Nebî'ye seslendiler.[1] Gürültüye dikkat kesilen Nebî, büyük bir sükûnetle abdestini tamamladı ve vakur adımlarla mescide yöneldi. Bilâl şaşkınlık içerisinde bir taraftan öğle ezanını okudu, bir taraftan da gelen grubu süzdü. Cemaat toplanmıştı. Nebî her zamanki gibi öne geçti ve namazı kıldırdı. Selâm verdikten sonra hiçbir şeyle ilgilenmeden evine yöneldi. İçeri girdi. İki rekât namaz kıldı. Sonra tekrar mescide geldi ve mescidin orta yerine, sonradan 'elçiler sütunu' denilen direğin yanına geldi ve durdu. Kalabalık gruba yöneldi,

–*Buyrun, şimdi söyleyin, ne istiyorsunuz?* dedi. İçlerinden birisi,

–Şairlerimiz ve hatiplerimizle geldik. Biz över, biz yereriz. Sizinle hesaplaşmaya geldik dedi. Kutlu Nebî,

–*Ancak Allah över, Allah yerer, diyeceklerinizi deyin bakalım*, karşılığını verdi.

Gelenler, Arap kabilelerinin en büyüklerinden ve Hicaz yarımadasının Necid bölgesinden Irak'a, Arap Körfezi'nden Yemen hududuna kadar olan bölgeyi elinde tutan Temîmoğulları'nın ileri gelenleriydi. Kalabalık grup, önce Medine'de tutsak olan yakınlarını ziyaret etmişler, ardından da mescide yönelerek kendi evinde Peygamber'e devrin en etkili silahıyla meydan okumak üzere büyük bir hışımla yığılmışlardı. İçlerinde kabilelerinin en seçkin hatipleri ve şairleri vardı. O gün Medine belki de tarihinin en görkemli söz düellosuna şahit olmuştu. Araplar arasında büyük itibar sahibi olan liderleri Akra' b. Hâbis'in işaretiyle ayağa kalkan Temîmliler, kabilelerini övüyor, câhiliye değerlerini yükselten şiirler söylüyorlardı. Hz. Peygamber, bir zamanlar "hatîbü'l-ensâr" adıyla anılırken bazı heyetlere karşı Allah Resûlü'nün adına konuşunca "hatîbü'n-nebî" unvanını kazanan şair sahâbî Sâbit b. Kays'la onlara karşılık verdi. Akra' daha güçlü olan

[1] DS7/554 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 554.

birini, adıyla sanıyla Temîm'in gözdesi olan Zibrikân b. Bedr'i ayağa kaldırdı. O da diyeceğini dedi. Peygamber (sav) bu defa gözde şairi Hassân b. Sâbit'i çağırttı. Hassân sözlerin en güzelini dillendirdi. Bu şekilde bir onlardan bir bu taraftan, söz uzadıkça uzadı. Nihayet kalabalık grup, kendi aralarında görüşmek üzere izin istediler. Ve sonunda Nebî'nin hatiplerinin daha güçlü, onun şairlerinin daha dirayetli olduğunu, dile getirdiklerinin de hak olduğunu teslim ettiler. Gelip Kutlu Nebî'ye iman ettiklerini itiraf ettiler. Bu itirafla Arap yarımadasının Medine'den öte Irak'a kadar olan doğu bölgesi İslâmlaşmış oldu. Sözle gelen fetih yarımadayı kuşatmıştı. Gelen heyet hemen oradan ayrılmadı, görüşme ve söyleşiler devam etti. Bir aralık heyet içerisinde yer alan Zibrikân ve bir diğer söz ustası Amr b. Ehtem, Nebî'nin yanına geldiler. Gelenlerin kişilikleriyle ilgili özel bir diyalog yaşandı. Nebî sordu, onlar söyledi. Orada bulunanlar o gün sözün en güzel ve en güçlüsü nasıl olur ve nasıl söylenirmiş onu gördüler, âdeta büyülendiler. Hele bu son diyalog o kadar hoşlarına gitti ki, Amr b. Ehtem'in sözleri üzerine Arap'ın en fasihi olan ve kendisine 'sözün özü' lütfedilmiş olan Peygamber, *"Gerçekten bazı sözler büyüleyicidir."* dedi.[2]

Bu olay bu kadarla kalmamış heyetin Müslüman olmasıyla Medine'de tutsak edilen esirler özgürlüğüne kavuşmuş, Hz. Peygamber (sav) heyette bulunanlara bol bol hediyeler dağıtmıştır. Yaşı biraz küçük olmasına rağmen Amr b. Ehtem'e özel ihsanlarda bulunmuş, ay yüzlü, söz ustası Zibrikân'ı da kavmine zekât sorumlusu olarak atamıştır.[3] Zibrikân, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de bu görevini sürdürmüştür.[4]

Öte yandan kalabalık heyet Medine'den ayrılmadan, Cebrail, Hucurât sûresinin 4. ve 5. âyetlerini getirmiştir.[5] Toplumsal insanî değerleri, sesi ve sözü kullanmanın ahlâkî ilkelerini öğreten ilâhî kelâm, bu hadisenin yadigârı olarak yeryüzüne indirilmiştir. Sözlerin en güzeli olan ilâhî kelâm, en güzel Muhammedî terbiyeyi hatırlatmış ve inananlara,

–Allah ve Resûlü'nün koyduğu sınırlara riayet etmelerini,

–Seslerini Nebî'nin sesinden daha fazla yükseltmemelerini,

–Ona karşı yüksek sesle konuşmamalarını,

–Hz. Peygamber'in aile efradına ait odaların arkasından ona adıyla hitap ederek bağıranların, akıllarını kullanmayan kimseler olduklarını,

–Fâsığın sözünü iyi tetkik etmelerini,

–Hiçbir topluluğun, bir başka toplulukla alay etmemesini,

–Keza hanımların da birbirleriyle alay etmemelerini,

[2] BN5/50 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 50-54; KU30316 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, X, 820; B5146 Buhârî, Nikâh, 48; M2009 Müslim, Cum'a, 47.

[3] BS13418 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 16.

[4] EÜ2/304 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 304.

[5] B4847 Buhârî, Tefsîr, (Hucurât) 2; TT1/501 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 501.

–İnsanların birbirlerine lakap takmamalarını,

–Kalplerini temiz tuttukları gibi, dillerini de kardeş eti yemişçesine iğrenç olan gıybetten korumaları gerektiğini hatırlatmıştır.[6]

Arap toplumunun söz ustalarından oluşan bir topluluk vesilesiyle sözün ilâhî ahlâkî yasası böyle öğretilmiştir.

Sözcüklerle konuşma, meramını dille ifade etme insana verilen ilâhî bir lütuftur. İnsanı yaratan ve ona beyanı öğreten Allah'tır.[7] Hz. Âdem'i var edip, ona varlıkların isimlerini belleten Allah'tır.[8]Söz, insanın evrene açıldığı ve yüreğindekini dışarıya açtığı bir mucizevî âyettir. Sözler vardır, türlü türlü...

Ve meselâ,

O'nun sözüyle yok, var olur.[9]

Ve söz, Âdem'in dilinde tevbe olur.[10]

Ve kimi sözler, İbrâhim'e sınama olur.[11]

Ve Musa sözle kelîm olur.[12]

Ve söz, Meryem'de sükût olur.[13]

Ve İsa ile söz, insan olur.[14]

Ve söz, gün gelir insanın azalarına tercüman olur.[15]

Ve söz, Allah'ın olur.[16]

Ve söz, Allah'tan olur.[17]

Ve Allah'ın sözü, yükseklerde olur.[18]

Ve kâfirlerin sözü, yerlerde sürünür.[19]

Ve söz, hoş bir ağaç gibi hoş olur.[20]

Ve söz, habis bir bitki gibi habis olur.[21]

Ve söz, azap olur.[22]

Ve söz, kesin/fasl olur.[23]

Ve söz, baki olur.[24]

Ve söz, takva olur.[25]

Ve söz, değişmez olur.[26]

Ve söz, Rabbin sözü olur.[27]

Ve Rabbin sözüne ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa, arkasından denizler yedi katı daha çoğaltılsa yetmez olur.[28]

Ve söz, yerinden oynatılıp tahrif edilen söz olur.[29]

Ve söz, salih amelle O'na yükselen hoş söz olur.[30]

Ve söz, kerim elçinin sözü olur.[31]

O söz, sözlerin özü olur.

[6] Hucurât, 49/1-12.
[7] Rahmân, 55/3-4.
[8] Bakara, 2/31.
[9] Nahl, 16/40.
[10] Bakara, 2/37.
[11] Bakara, 2/124.
[12] Nisâ, 4/164.
[13] Meryem, 19/26.
[14] Meryem, 19/34.
[15] Fussilet, 41/20.
[16] Lokmân, 31/27.
[17] Âl-i İmrân, 3/39.
[18] Tevbe, 9/40.
[19] Tevbe, 9/40.
[20] İbrâhîm, 14/24.
[21] İbrâhîm, 14/26.
[22] İsrâ, 17/16.
[23] Târık, 86/13.
[24] Zuhruf, 43/28.
[25] Fetih, 48/26.
[26] Yûnus, 10/64.
[27] Sâffât, 37/31.
[28] Lokmân, 31/27.
[29] Mâide, 5/13.
[30] Fâtır, 35/10.
[31] Tekvîr, 81/19.

Kelâm-ı kadimde sözlerin hak,[32] sabit,[33] kesin/kati,[34] maruf,[35] dosdoğru,[36] etkili,[37] kerim,[38] kolay[39] ve yumuşağından[40] söz edilir. Keza (taşıması) ağır,[41] (vebali) büyük,[42] yalan,[43] (aldatıcı) yaldızlı,[44] kötü, çirkin sözler[45] de vardır. Söze kulak verip, en güzeline uyanlar övülür.[46] Eşinden şikâyetini göklere yönelten hanımın sözlerini Allah'ın işittiği bildirilir.[47] Vahyin beşer sözü olduğu kesin bir dille reddedilir.[48] Kur'an'ın şair sözü olduğu savı aynı şiddetle geri çevrilir.[49] Şairlerin boş, kuru vehim vadilerinde dolaştıkları ifade edilir.[50] Kutlu Nebî'ye Allah'ın şiir öğretmediği, ona şiirin yaraşmayacağı belirtilir. Ona vahyedilenin bir öğüt ve apaçık Kur'an olduğu söylenir.[51]

Şiirin saltanatını yerinden eden, şiir olmayan sözdür Kur'an. Ama şiir Arap toplumunun bir gerçeğidir. Arap'ın dünyasından şiiri alırsanız geriye bir şey kalmaz. Şiir onların hafızası, tarihi, aşkı, heyecanı, övüncü, hicvi, yakarışı, adanışı, savaş çağrısı, düşmanı aşağılaması, gecelerinin neşesi, acılarının şikâyeti, seferlerinin eğlencesidir. Çölde yük taşıyan develer şiir eşliğinde, recezle, aruzla bir başka yürür. Coşarak seyreder. Şiirin temposu kervanların yolunu kısaltır. Hayâ timsali Son Elçi'nin, *"Ne yapıyorsun Enceşe, yavaş ol! Cam gibi narin (hanım) yolcularına mukayyet ol!"*[52] anlamına gelebilecek sözleri böyle bir geleneğin yadigârıdır. Bir yolculuk sırasında aralarında Hz. Enes'in annesinin de bulunduğu Peygamber eşlerini taşıyan develer, Enceşe'nin coşkulu şiir nağmeleriyle o kadar süratlenmişlerdir ki, müşfik Peygamber, hanımefendiler incinebilir kaygısıyla Enceşe'yi bu şekilde uyarmıştır.

Câbir b. Semüre; hani şu, Sevgililer Sevgilisi'nin yanlarından geçerken yanağını okşadığı ve sırf okşadığı için o yanağının ötekinden daha güzel olduğunu söyleyen Câbir[53] diyor ki: "Ben Hz. Peygamber'in meclisinde yüzlerce kere bulundum. Arkadaşlarıyla mescitte otururlardı. Ashâbı şiirler okur, câhiliye devrinden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi."[54]

Kutlu Nebî şair değildir. Hiçbir zaman da şairliğe heves etmemiştir. Ama şiiri en iyi bilenlerdendir. Arap'ın dahi şairlerinin dizelerini sorup soruşturandır. Yeri geldiğinde onlardan aktarımlarda bulunandır. Zor zamanlarda şairlerin dilinden dökülen kimi hikmetli sözleri tekrarlamak suretiyle arkadaşlarını rahatlatandır. Kendisi de binlerce beyti ezbere bilen sevgili eşi Âişe'nin söylediğine göre Kutlu Nebî, gecikmiş bir haberi beklediği zaman Muallaka şairi Tarafe'nin şu dizelerini tekrarlarmış:[55]

[32] En'âm, 6/73.
[33] İbrâhîm, 14/27.
[34] Secde, 32/13.
[35] Bakara, 2/263.
[36] Nisâ, 4/9.
[37] Nisâ, 4/63.
[38] İsrâ, 17/23.
[39] İsrâ, 17/28.
[40] Tâ-Hâ, 20/44.
[41] Müzzemmil, 73/5.
[42] İsrâ, 17/40.
[43] Hac, 22/30.
[44] En'âm, 6/112.
[45] Mâide, 5/63; Mücâdele, 58/2.
[46] Zümer, 39/18.
[47] Mücâdele, 58/1.
[48] Hâkka, 69/43; Müddessir, 74/25-26.
[49] Hâkka, 69/41.
[50] Şuarâ, 26/225.
[51] Yâsîn, 36/69.
[52] B6161 Buhârî, Edeb, 95; M6038 Müslim, Fedâil, 71.
[53] M6052 Müslim, Fedâil, 80; MK1909 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 221.
[54] T2850 Tirmizî, Edeb, 70.
[55] HM25649 İbn Hanbel, VI, 146.

سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلاً
وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ

Bilmediklerini gösterir yakında sana günler,
Azık vermediğin kimseden gelir sana haberler.

Medine müdafaası için hendek kazımı esnasında bir taraftan toprak taşırken bir taraftan da arkadaşlarına katılır, onların dizelerine Abdullah b. Revâha'nın beyitleriyle karşılık verirmiş; son sözcüğü de, olan gücüyle bağırarak tekrarlarmış:[56]

اللَّهُمَّ لَوْلاَ أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلاَ تَصَدَّقْنَا وَلاَ صَلَّيْنَا
فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا وَثَبِّتِ الْأَقْدَامَ إِنْ لاَقَيْنَا
إِنَّ الْأُلَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

Sen olmasaydın Allah'ım, bulamazdık hidayeti / Zekâtı veremez, kılamazdık namazı.
Karşılaşınca düşmanla, sen ver sekinet bize / Ayaklarımızı sen sağlam tut yerinde.
Şüphesiz kâfirler saldırdılar bizlere / Bizse geri durduk, onlar istese de fitne!

Onun nezdinde sözün değeri, hakikati ne kadar yansıttığı ile ölçülür. Sözün şiir olması, nesir olması tali bir konudur. Onun için tüm zamanlar boyunca bütün Arap şairlerinin sözleri içerisinde en şairane söz Lebîd b. Rebîa'nın "Elâ küllü şey'in mâ halâ'llâhe bâtılün." (Dikkat edin! Allah'tan başka her şey beyhude!) sözüdür.[57] Çünkü bu söz Allah'tan başka her şeyin geçici olduğu hakikatini ifade etmektedir. Kur'an bu gerçeği, *"O'nun zâtından başka her şey yitip gidicidir."*[58] diyerek vurgulamıştır.

Kutlu Nebî, gerçekliğe tercüman olduğu için Sakîf kabilesinin en büyük şairi Ümeyye b. Ebu's-salt'ın yüzden fazla dizesini Arafat dönüşü Mina yolunda büyük bir hevesle dinlemiştir. Ümeyye'nin hemşehrisi olan Şerîd b. Süveyd isimli sahâbîye rastlayan Hz. Peygamber, onu kendi devesine bindirmiş ve yol boyu ondan Ümeyye'nin şiirlerini dinlemiştir. Çünkü Ümeyye'nin bu dizelerinde yerin ve göğün yaratılışı, melekler ve benzeri diğer Arap şairlerinin ele almadığı konular işlenmektedir. Bu dizeler Hz. Peygamber'in o kadar hoşuna gitmiştir ki, Şerîd'in sözlerini bitirmesinin

56 B4106 Buhârî, Meğâzî, 30.
57 M5888 Müslim, Şiir, 2; B3841 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26.
58 Kasas, 28/88.

ardından, *"Ümeyye neredeyse şiirlerinin diliyle Müslüman olmuş."* demiştir.[59] Halbuki Ümeyye, Ehl-i kitapla temas kurup, bir ara onların inançlarına kapılan, sonra bundan vazgeçip kendisine peygamberlik gelmesini uman bir adamdır. Kız kardeşinin hikâye ettiğine göre, evlerinin tavanı açılarak iki beyaz kuş tarafından uyurken göğsü açılan, ancak kuşların kalbine ilkâ ettiği gerçeği kabul etmeyerek reddeden ve "Allah benim iyiliğimi istedi, fakat ben onu kabul etmedim." diyebilen bir şahsiyettir. Buna mukabil yazılarında ilk defa "Bismike Allâhümme/Senin adınla başlarım Allah'ım." ifadesine yer veren de odur. Ümeyye, Bedir'de öldürülen müşriklere mersiye düzen bir inançsız,[60] hatta azılı bir peygamber aleyhtarıdır. Bütün bunlara rağmen onun şiirlerini ibretle dinleyen Kutlu Nebî, bu tavrı ile sözün değerinin "hakikate tercüman olmasında" yattığını belirtmekte ve belki de, "Hakikat, mastarından bağımsızdır." vecizesini telmih etmektedir.

Hakikati değil de safsata ve sefahati dillendiren her söz şiir olmasa da mezmumdur. Bu nedenle bazen Nebiyy-i Muhterem'in mescitte şiir inşâdından sakındırdığı aktarılır. Hatta kimi rivayetlerde onun, şiiri, insan için öldürücü tesiri olan irine benzettiği söylenir. Nitekim büyük sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) şahit olduğu bir vaka Medine'ye seksen mil (yaklaşık yüz otuz km.) uzaklıktaki Arc mevkiinde gerçekleşmiştir. Arc, Hz. Peygamber'in hicret sırasında dinlendiği, hacca giderken konakladığı, muhtelif vesilelerle çıktığı yolculuklarda mutlaka mola verdiği bir yerdir. Vadisi, geçidi ve dağlarıyla ünlü olduğu kadar oraya mensup şairleriyle de namlıdır. Hatta buraya özgü gizemli, efsunlu, büyülü anlatılar söz konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla burası meczup bazı kimselerin anlamlı anlamsız sözler sarf ederek vadisinde, yamacında ve dar geçidinde kendilerini oyaladıkları bir mevkidir de. Ebû Saîd'in anlatısına göre, Hz. Peygamber'le bir gezinti yaparlarken aniden şair kılıklı birine rastlamışlar ve Allah Resûlü (as), *"Tutun şu taşkını, yakalayın şu azgını! Yemin ederim ki, bir adamın içinin irinle dolması, şiirle dolmasından daha iyidir."*[61] demiştir. Bu kişinin nelerden söz ettiğine ne yazık ki vâkıf değiliz. Ancak onun, sözleriyle taşkınlığa, azgınlığa, süfliyata ve saçmalığa davet ettiği anlaşılmaktadır. O kişinin şeytana benzetilmesi ile söylediklerinin irinle mukayese edilmesi sözlerinin çürütücü, kokuşturucu ve tiksinti verici, belki de insanı çökertici bir içeriğe sahip olduğunu anımsatmaktadır.

Sözün büyüsü belki de buradan ileri gelmektedir. Söz ihya ettiği gibi, imha da eder. O nedenle Medine Mescidi'nde Hz. Peygamber dışında ken-

[59] M5887 Müslim, Şiir, 1.
[60] HS3/297 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 297.
[61] M5895 Müslim, Şiir, 9; B6154 Buhârî, Edeb, 92.

dine kürsü tahsis edilen yegâne zât Kutlu Nebî'nin şairi, câhiliyenin ve İslâm'ın en etkili söz ustası Hassân b. Sâbit'tir. Şirk ve küfrün söz kalelerini dizeleriyle çökerten ve bu konuda bizzat Peygamber'in, *"Allah'ım, onu Rûhu'l-Kudüs'le destekle."* diye dua ettiği Hassân.[62]

Mescitte dizelerini müminlere tekrarlarken halife Ömer'in sert bakışları karşısında yemin ederek Hz. Peygamber'in bu konuda kendisine izin verdiğine dair Ebû Hüreyre'yi şahit tutan Hassân.[63]

Kureyş muannitlerini hicvederken ola ki, farkına varmadan Peygamber'e de dil uzatmış olur endişesiyle Ebû Bekir'den Kureyş'in bütün soy kütüğünü öğrenip, Hz. Peygamber'i tereyağından kıl çeker gibi ayırarak müşrik Kureyşlileri dizeleriyle can evinden yaralayan Hassân.[64]

Abdullah b. Revâha'nın umretü'l-kazâ sırasında Mekke'ye girerken söylediği beyitler için nasıl, *"Bu sözler onların üzerlerine yağdırılan oklardan daha etkilidir/çökerticidir."* demişse Kutlu Nebî, onun için de benzer şeyleri söylemiştir.[65]

Söz hazinelerinin anahtarları kendine verilen Kutlu Nebî, sözlerin en latîfini, en veciz ve en anlaşılır biçimde söyler, konuşurken tane tane konuşur, anlatırken dinleyenler rahat kavrasın diye sözlerini tekrarlar.[66] Ana dilini herkesten daha iyi öğrenmesi için Sa'doğulları'na daha çocukken uzun müddet konuk olur; Arap yarımadasında konuşulan bütün lehçelere aşina, "elçiler yılı" denilen hicrî dokuzuncu yılda bütün heyetlerle onların anlayacağı biçimde konuşacak kadar dile vâkıf. Hatta bu duruma telmih eden bir rivayette, *"Bana dili Rabbim öğretti ve en güzel şekilde öğretti."*[67] buyrulmuştur. *"Bana sözün özü verildi."*[68] diye kendisinin bütün peygamberlere olan rüçhanına işaret eder. Konuşurken temsiller, teşbihler, misallerle kastını en güzel biçimde beyan eder.

Allah Resûlü, ümmetini faydasız, lüzumsuz lakırdılara karşı ikaz eder. Mâlâyanîyi terk edebilenin ne güzel bir Müslüman olacağını ilân eder.[69] Samimiyeti sözün özü sayar. İnsanların kalbini esir almak için yapmacık sözler söyleyenleri, ağzını eğip bükerek gösteriş için söz sarf edenleri Allah'ın sevmediğini haber verir.[70] İnsanları, ikiyüzlülerin herkese karşı farklı farklı konuşmaları konusunda dikkatli olmaları için ikaz eder.[71] Hele hukuku ilgilendiren konularda söz yeteneğini kullanarak hakları gasp etmek isteyenleri en ağır biçimde uyarır. Bu suretle iktisap edilenin bir hak değil, doğrudan cehennem ateşi olduğunu beyan eder.[72] Sözün emanet olduğu; sorumsuzca sarf edilen bir söz yüzünden elim acılara du-

[62] B453 Buhârî, Salât, 28; M6386 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 152.
[63] N717 Nesâî, Mesâcid, 24; M6384 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 151.
[64] B4145 Buhârî, Meğâzî, 35; M6395 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 157.
[65] T2847 Tirmizî, Edeb, 70; N2876 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 109.
[66] D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[67] KU31895 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 534.
[68] M1167 Müslim, Mesâcid, 5.
[69] MU1638 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1; T2318 Tirmizî, Zühd, 11.
[70] T2853 Tirmizî, Edeb, 72.
[71] M6630 Müslim, Birr, 98; B6058 Buhârî, Edeb, 52.
[72] B2458 Buhârî, Mezâlim, 16; M4475 Müslim, Akdiye, 5.

çar olunabileceği konusunda ihtarda bulunur.[73] Yapmacık konuşmanın ve boşboğazlığın kötü ahlâk olduğuna işaret eder.[74]

Peygamber Efendimiz, her şeyde olduğu gibi sözde de zarafeti emreder. Münafığa/ikiyüzlü riyakâra "efendi" demeyi yasaklar,[75] maiyetinde hizmet verenlere "kulum, kölem" demekten men eder, "yavrucuğum, oğulcuğum" demeyi tavsiye eder.[76] Müminin ona buna dil uzatan, insanlara lânet okuyan, çirkin, kaba, bayağı sözlerle hakaret eden biri olamayacağının altını çizer.[77] Zarif konuşmayı emreder. Kur'an'ın, *"İnsanlara güzel sözler söyleyin."*[78] emrine imtisâlen halkla paylaşacak hiçbir şeyi olmayanların hoş sohbetlerini onlarla paylaşabileceklerini hatırlatır.[79]

Çünkü insanın insanlığa sadakatinin nişanesi hoş sözdür. Ve çünkü, *"Hoş/güzel söz sadakadır."*[80]

Kutlu Nebî, insanlığa sözün büyüsünü içinde saklayan şu çağrıyı yapar:

"Her kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun..."[81]

[73] T1959 Tirmizî, Birr, 39; D4868 Ebû Dâvûd, Edeb, 32.
[74] T2018 Tirmizî, Birr, 71.
[75] D4977 Ebû Dâvûd, Edeb, 75.
[76] B2552 Buhârî, Itk, 17.
[77] T1977 Tirmizî, Birr, 48.
[78] Bakara, 2/83.
[79] M2349 Müslim, Zekât, 68; B6023 Buhârî, Edeb, 34.
[80] B2989 Buhârî, Cihâd, 128; M2335 Müslim, Zekât, 56.
[81] B6475 Buhârî, Rikâk, 23; M173 Müslim, Îmân, 74.

SÖZ SÖYLEMEK SORUMLULUKTUR

عَنْ أَبِى مُوسَى ﵁ قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: ”مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.“

Ebû Musa (ra) anlatıyor:
"Ey Allah'ın Resûlü, hangi Müslüman daha faziletlidir?"
diye sordular. Resûlullah (sav),
"Dilinden ve elinden (gelecek kötülükler konusunda) Müslümanların güven içinde oldukları kimse!" buyurdu.
(B11 Buhârî, Îmân, 5; M163 Müslim, Îmân, 66)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ..."

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: جَالَسْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ مَرَّةٍ، فَكَانَ أَصْحَابُهُ يَتَنَاشَدُونَ الشِّعْرَ وَيَتَذَاكَرُونَ أَشْيَاءَ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَهُوَ سَاكِتٌ فَرُبَّمَا تَبَسَّمَ مَعَهُمْ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَا تُمَارِ أَخَاكَ وَلَا تُمَازِحْهُ وَلَا تَعِدْهُ مَوْعِدَةً فَتُخْلِفَهُ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun."*

(M173 Müslim, Îmân, 74; B6018 Buhârî, Edeb, 31)

Câbir b. Semüre şöyle demiştir: "Ben Peygamber'in (sav) meclisinde yüzden fazla kere bulundum. Onun ashâbı (mescitte oturup) şiirler okur, câhiliye devrinde olan bazı işlerden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi."

(T2850 Tirmizî, Edeb, 70)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*

(T1995 Tirmizî, Birr, 58)

Peygamberimizin âlim sahâbîsi Ukbe b. Âmir el-Cühenî... Allah'ın Kitabı'na aşinalığı ile tanınan, eliyle yazdığı bir "mushaf"ı ardından yadigâr bırakan kıymetli insan... Anlı şanlı bir şair idi Ukbe. Çok güzel konuşur, sözleri ile dinleyenleri derinden etkilerdi.[1] Bir gün merakla Resûl-i Ekrem'e sordu: "Ey Allah'ın Resûlü, kurtuluşun yolu nedir?" Dostunu tanıyan Allah Resûlü, ona özel olsa da asırlar boyunca inananların kulağında çınlayacak bir cevap verdi: *"Diline sahip ol, (fitne zamanında) evinden çıkma, günahların için de gözyaşı dök."*[2]

Yeryüzünde halife sıfatıyla yaratılan ilk insana, eşyanın isimleri bizzat Allah tarafından öğretilmiş[3] ve insanı yaratan Rabbi, ona konuşma yeteneğini bahşetmişti.[4] Hz. Âdem'in yaratılışına anlam veremeyen meleklere karşı Hz. Âdem, Rabbinden öğrendiği bu isimleri esas alarak konuşmuş[5] ve böylece insanın üstünlüğü ortaya konulmuştu. Hz. Âdem'in konuşması, onun kadrini ve değerini artırırken şeytanın Rabbine karşı isyan ve itiraz yüklü konuşması ise onu alçaltıp Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmıştı. Zaten insanı yücelten sadece konuşabilmesi değil, konuşmasının hakikat ve güzelliklerle dolu olmasıydı.

İman edenlere Yüce Allah tarafından doğru sözlü olmaları emredilmiştir.[6] Ebû Zer (ra), Resûlullah'ın (sav) kendisine emrettiği hususlardan birisinin de, *"acı bile olsa (söylemek zoruna da gitse) doğruyu söylemesi"* olduğunu anlatmaktadır.[7] Nitekim insanlara güzel söz söylemek, bir zamanlar kulların Allah'a verdikleri sözler arasında yer alırdı.[8] İncitmeden, zarif ve anlamlı konuşmak kadar iyiliği emredip kötülüğü önlemeye çalışmak da güzel sözler kapsamında değerlendirilmiştir.[9] Şu hâlde güzel söz söylemek, daima insanların hoşuna giden şeyleri söylemek değildir. Hoşlarına gitmese de doğruyu ve gerçeği yansıtan cümlelerle insanları uyarmak, güzel sözlü olmak demektir. Nitekim Hz. Peygamber'in beyanına göre, *"En faziletli cihad, zalim yönetici karşısında (söylenen) doğru sözdür."*[10] Ama doğru söz söylemenin yani hakkı konuşmanın, doğru ve nitelikli bir üslubunun da olması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki Hz. Musa ile Hz. Harun'dan, Firavun gibi tanrılık iddia eden bir kral karşısında bile yumuşak bir dille hakikati anlatmaları istenmiştir.[11]

[1] ZB1/35 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 35.
[2] T2406 Tirmizî, Zühd, 60.
[3] Bakara, 2/31.
[4] Rahmân, 55/4.
[5] Bakara, 2/33.
[6] Ahzâb, 33/70.
[7] HM21745 İbn Hanbel, V, 160.
[8] Bakara, 2/83.
[9] İT1/317 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 317.
[10] T2174 Tirmizî, Fiten, 13; N4214 Nesâî, Biat, 37.
[11] Tâ-Hâ, 20/42-44.

İnsanları, doğruyu anlatan sözleri ile ikna etme görevini yüklenen Peygamberimiz (sav), davranışlarında olduğu gibi konuşmalarında da en güzel örnek olmuştur. Ahlâkının temeli Kur'an'a dayanan Hz. Peygamber,[12] Allah'ın rahmetinin bir tezahürü olarak insanlara yumuşak davranmıştır.[13] Bu durum, her Müslüman için, özellikle de hakkı ve hakikati anlatma sorumluluğunu taşıyanlar için, son derece önemli bir tebliğ metoduna işaret etmektedir.

Diğer taraftan Kur'an bizzat kendisini, *"sözün en güzeli"* olarak nitelemektedir.[14] Aynı çerçevede Allah'ın Resûlü, *"Sözün en güzeli Allah'ın kelâmı, en güzel yol da Muhammed'in yoludur."* buyurmuştur.[15] Dolayısıyla konuşmalar nitelik ve nicelik açısından bu iki kaynağın verilerine, ilkelerine uyum gösterdiği nispette değer ve güzellik kazanacaktır. Çünkü Müslüman'ın Allah katında değerini artıran özelliklerden birisi de güzel sözlü olmasıdır.[16]

Kur'an'da Hz. Peygamber'e ve onun şahsında bütün Müslümanlara, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."*[17] buyrulmaktadır. Âyetlerde başta kelime-i tevhid olmak üzere her türlü hayırlı ve güzel söz, kökü sağlam, dalları semaya uzanan ve her zaman meyve veren bir ağaca;[18] başta şirk olmak üzere her türlü kötü söz ise yerden koparılmış ayakta durma imkânı olmayan köksüz bir ağaca benzetilir.[19] O hâlde bir konuşmadan faydalı neticeler alabilmek için güzel ve faydalı sözler seçilmeli, doğru ve etkili bir üslûp kullanılmalıdır. Çünkü, *"Allah, zulme uğrama hâli hâriç çirkin sözün açıkça söylenmesini sevmez."*[20] Hz. Peygamber de asla çirkin söz söylemez, bile bile ahlâka aykırı çirkin konuşmalar yapmazdı.[21] Dolayısıyla İslâm ahlâkına uymayan kaba ve çirkin sözlerin söylenmesi, argo ve küfürlerin sarf edilmesi, müstehcen fıkra ve hikâyelerin anlatılması inanan kimsenin vakar ve saygınlığına gölge düşürecektir.

Bir gün Sevgili Peygamberimize, "Ey Allah'ın Resûlü, İslâm(a inananlar)ın hangisi daha faziletlidir?" diye sordular. Peygamberimiz, *"Dilinden ve elinden (gelecek kötülükler konusunda) Müslümanların güven içinde oldukları kimse!"* buyurdu.[22] İyi Müslüman, diliyle başka insanları incitip onlara zarar vermediği gibi kendisini ilgilendirmeyen konularda mümkün olabildiğince az konuşur.[23] Bulunduğu mertebeye nasıl ulaştığı sorulan Lokman (as), şu cevabı vermiştir: "Doğru sözlülükle, emaneti ehline teslim etmekle ve kendimi ilgilendirmeyen konularla meşgul olmamakla!"[24] Hz. Ömer (ra) de şöyle demiştir: "Sizin bize en sevimli olanınız, konuşması en doğru

[12] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[13] Âl-i İmrân, 3/159.
[14] Zümer, 39/23.
[15] N1312 Nesâî, Sehv, 65.
[16] HM23597 İbn Hanbel, V, 378.
[17] Nahl, 16/125.
[18] İbrâhîm, 14/24-25.
[19] İbrâhîm, 14/24-26.
[20] Nisâ, 4/148.
[21] B3759 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 27.
[22] B11 Buhârî, Îmân, 5; M163 Müslim, Îmân, 66.
[23] HM1732 İbn Hanbel, I, 201.
[24] MU1830 *Muvatta'*, Kelâm, 7.

ve emanet konusunda en hassas olanınızdır."[25] Bundan dolayıdır ki, ilim adamlarını sıkıştırmak, küçük duruma düşürmek ve mantık oyunları ile gerçeği çarpıtmak için sorular sormak[26]ve görmediği hâlde görmüş gibi rüya anlatmak[27] Peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır.

İnsanları doğru yoldan saptırmak veya hak dini alaya almak amacıyla değersiz boş sözlere ilgi gösterip onları öğrenenler, insanı perişan eden bir azapla tehdit edilmişlerdir.[28] Hz. Peygamber, Müslümanların konuşmalarında belli bir seviyenin olmasını sağlamak amacıyla ümmetini uyararak, *"En kötü olanlarınızı size haber vereyim mi? Onlar gevezelik edip ne söylediğine dikkat etmeden konuşanlardır."*[29] buyurmuştur. Ayrıca Resûl-i Ekrem, başkalarını güldürmek amacıyla yapılan anlamsız, gerçek dışı ve boş konuşmaları da yasaklamıştır.[30]

Sevgili Peygamberimiz, *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun."*[31] prensibiyle Müslüman'a, kendisini kontrol etme yeteneği kazandırmak istemiştir. İnsan, ağzından çıkan cümlenin bir fayda sağlayıp sağlamayacağını tartmalı, önce düşünmeli sonra konuşmalı, söyledikleri iyiliğe vesile olmayacak hatta zarar verecekse susmalıdır. Diğer yandan, insanların yüzlerine karşı konuşurken gösterilen hassasiyetin arkalarından konuşurken de sürdürülmesi gerekmektedir. Bir kimsenin duyduğunda üzüleceği bir şey, doğru bile olsa onun yokluğunda da konuşulmamalıdır. Çünkü Peygamberimizin ifadesine göre bu, gıybettir.[32] İki kimsenin, yanlarında bulunan üçüncü kimseyi dışlayarak kendi aralarında konuşmaları ve toplum içinde fısıldaşmaları da Hz. Peygamber tarafından çirkin görülmüştür[33] Dolayısıyla kötü konuşmak kadar söyledikleri duyulmasa bile çevredeki insanlarda rahatsızlık oluşturacak şekilde konuşmak da dinimizce hoş karşılanmamıştır.

Konuşurken karşıdaki insanı rencide eden ve aşağılayan ifadelere asla izin vermeyen Allah Resûlü, o günün bir gerçekliği olan efendilik-kölelik ilişkisinde bile buna dikkat edilmesini emretmiş, bir kişinin erkek ya da kadın kölesine "kulum" demesini yasaklayarak "evlâdım, kızım" gibi kelimelerin kullanılmasını istemiştir.[34] Çünkü insan, ancak Allah'a kul olmalı, her ne kadar mal ve mevki sahibi olsa da yanında çalışanların ona değil Allah'a ait kullar olduğunu unutmamalıdır. Diğer taraftan gelecekle ilgili konularda konuşurken Allah'ın takdir ve iradesini göz ardı etmemeli, kesin konuşmak yerine *"inşallah"* demelidir.[35] Çünkü sınırlı bir iradeye sahip olan insan, gelecekte olacakları belirleyecek mutlak iradenin sahibi değildir.

[25] ES241 İbn Ebu'd-Dünyâ, *Samt*, 241.
[26] D3656 Ebû Dâvûd, İlim, 8.
[27] B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45.
[28] Lokman, 31/6.
[29] HM8808 İbn Hanbel, II, 370.
[30] D4990 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
[31] M173 Müslim, Îmân, 74; B6018 Buhârî, Edeb, 31.
[32] M6593 Müslim, Birr, 70; T1934 Tirmizî, Birr, 23.
[33] M5694 Müslim, Selâm, 36.
[34] M5874 Müslim, Elfâz, 13.
[35] Kehf, 18/24.

Resûl-i Ekrem'in, Allah'ın hoşlanmadığı ameller olarak dedikodu, gereksiz çok soru sorma ve malı israf etmeyi sayması,[36] bu üç maddeden ikisinin ise konuşma ile ilgili olması dikkat çekicidir. İnsanların çoğu tarafından bir sakınca görülmeyen niteliksiz ve faydasız konuşmalar, sanıldığının aksine ciddi bir hata ve sorumluluk sebebidir.[37]

Nitekim Peygamberimizin en yakın çevresini oluşturan sahâbe de ona bu tür lüzumsuz sorular sormaktan menedilmiştir.[38] Geçmiş ümmetlerden bazıları kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak konuları merak edip sorular sorarak peygamberlerini sıkıştırdıkları ve bu soruların cevabını kabullenemedikleri için inkâra sürüklenmişlerdir.[39]Haccın her yıl farz olup olmadığı sorusuna karşılık Nebî (sav), *"Hayır. Eğer evet deseydim her yıl (haccetmeniz) gerekecekti."* buyurmuş ve bu olay üzerine, *"Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın..."*[40] âyeti nâzil olmuştu.[41] Sorumluluk mevkiinde olanlar –söylediklerinin yol açacağı etki ve sonuçların daha büyük olması sebebiyle– konuşurken son derece dikkatli olmalıdırlar. Nitekim etbau't-tâbiîn döneminin meşhur hadis hafızı ve fakihi Abdurrahman b. Mehdî, "Kişi, duyduğu bazı şeyleri gizlemedikçe kendisine uyulan bir lider olamaz." demiştir.[42]

Güzel ve nitelikli konuşmak ancak sağlam ve doğru bilgi sahibi olmakla mümkün olabilir. İnsanların sadece kendi bilgi ve birikimleri ile yetinip hayatlarını sürdürme, ihtiyaçlarını karşılama ve huzur dolu bir hayat tarzı yakalama çabaları tarih boyunca başarısız olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak insanlar başkalarının ilgilerine ve bilgilerine muhtaçtırlar. Bilgi edinmenin en meşhur yolu ise dinlemektir. Buna binaen, hadis öğretiminde en çok kabul gören öğrenme metodu da "semâ" yani "hocayı bizzat dinleme"dir. Dinlemeyi ise ancak neyi. nasıl öğrenmesi ve neleri dinlemesi gerektiğini bilerek hareket eden kimseler başarabilir. "Aradım ilmi, kıldım talep/İlim geride kaldı, illâ edeb illâ edeb." özdeyişi, dinlemeyi anlamlı kılan şeyin onun âdâbı olduğunu veciz bir şekilde dile getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm olumlu, etkin ve seçici bir dinleme özelliğine sahip olanları, *"Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir..."*[43] âyetiyle över. Dolayısıyla iyi bir dinleme, doğru bir seçim ve bunun sonucu olarak olumlu bir davranış geliştirme, dinimizde ısrarla öngörülür. Duyma, görme ve düşünme yeteneklerinin olumsuz yönde kullanılmaması ise yine Kur'ân-ı Kerîm'in uyarısıdır:

[36] B2408 Buhârî, İstikrâz, 19; M4481 Müslim, Akdiye, 10.
[37] B6477 Buhârî, Rikâk, 23.
[38] B6473 Buhârî, Rikâk, 22; M103 Müslim, Îmân, 11.
[39] Mâide, 5/101-102.
[40] Mâide, 5/101.
[41] T814 Tirmizî, Hac, 5; İM2885 İbn Mâce, Menâsik, 2.
[42] M12 Müslim, Mukaddime, 5.
[43] Zümer, 39/18.

"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."[44]

Bir Müslüman için sükûnet içerisinde dinlenilmesi ve anlaşılması gereken en öncelikli söz, şüphesiz Allah'ın Kitabı'dır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin."* buyurmaktadır.[45]

Can kulağı ile dinlemek, sözü söyleyene duyulan sevgi ve saygıdan kaynaklanır. Okunan Kur'an âyetlerine içtenlikle ve anlama çabasıyla kulak vermeyen kimsenin, Rabbine saygı duyduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde, O'nun Elçisi'ni dinlemek ve sözlerinin gereğini yerine getirmek üzere itaat etmek de hem bir görev hem de bağışlanma vesilesidir.[46]

İnsanların duyulmasını istemedikleri özel konuşmalarını dinlemek, âhiret hayatında azap vesilesi olacaktır. Çünkü Peygamber Efendimiz, *"... Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa kıyamet günü kulağına kurşun dökülür."* buyurmaktadır.[47] Diğer yandan, ilâhî hakikatlere ters düşmeyen, edebe ve ahlâka aykırı olmayan şiir gibi edebî ürünleri dinleyen ve bunda bir sakınca görmeyen Resûlullah (sav),[48] bu ilkelere ters olanların dinlenilmesini ise tasvip etmemiş ve eleştirmiştir.[49] Hz. Peygamber, Hassân b. Sâbit gibi edebî yetenek sahibi bazı sahâbîleri dönemde medya işlevini gören şiir söyleme alanında teşvik etmiştir. Çünkü bu tür faaliyetleri İslâm düşüncesinin kültürel alandaki mücadelesinde bir araç olarak değerlendirmiştir. Gazvelere giderken yolculuğun sıkıcılığını hafifletmek amacıyla okunan şiirleri,[50] bir bayram sabahı küçük kızların def eşliğinde okuduğu kahramanlık şiirlerini[51] dinlemiş, müşrik olmasına rağmen Sakîf kabilesinin en büyük şairi Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın yüzden fazla dizesini Arafat dönüşü Mina yolunda dinledikten sonra, *"(Ümeyye) neredeyse şiirlerinin diliyle Müslüman olmuş."* demiştir.[52] Dinlenecek sözler konusunda seçici davranan Allah Resûlü, bir sözün göreceği işleve göre onu dinlemeyi teşvik etmiş veya yasaklamıştır.

İnsanlarla sağlıklı iletişim kurmak, sadece güzel söz söylemekle mümkün olmamaktadır. Güzel konuşma kadar belki de ondan daha da öncelikli olarak etkili dinleme becerilerini kullanmayı öğrenmek gerekir. Dinlemeyi bilmeyen kimsenin sadece konuşma yeteneğini kullanarak karşısındaki ile çift yönlü ve anlamlı bir ilişki yürütmesi imkânsızdır. Çoğunlukla toplumu yönlendirenler, muhataplarını dinlemeye gere-

44 İsrâ, 17/36.
45 A'râf, 7/204.
46 Âl-i İmrân, 3/132.
47 B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45; D5024 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.
48 M5887 Müslim, Şiir, 1.
49 M5893 Müslim, Şiir, 7.
50 B6891 Buhârî, Diyât, 17.
51 B949 Buhârî, Îdeyn, 2.
52 M5887 Müslim, Şiir, 1.

ken önemi vermezler. Yöneticiler, idare ettikleri kimselerin kendilerini dinlemesine; anne ve babalar, çocuklarının susarak söz hakkını onlara vermesine; öğretmenler, öğrencilerinin sessiz birer muhataba dönmesine alışmışlardır. Halbuki karşıdakini iyi dinlemeden, onun maksadı, ihtiyaçları, inanç ve fikir dünyası doğru tespit edilemez. Yetenekleri ve potansiyeli keşfedilemez. Bir kimsenin yanlış düşünce ve davranışları, o kişiye kulak verilmeden, tam olarak anlaşılmadan ve ikna edilmeden değiştirilemez. Bazen iyi dinlemek, iyi konuşmaktan daha etkili bir çözüm kaynağı olabilir. Unutulmamalıdır ki Allah, insanlara konuşacak bir dile karşılık dinleyecek iki kulak bahşetmiştir.

Risâletin Mekke döneminde Müslümanlar, karşılaştıkları şiddetli muhalefet sebebiyle, ilâhî emirleri aktarmak ve açıklamak için okul gibi örgün eğitim kurumlarına sahip olamamışlardır. Bu sebeple yeni Müslüman kuşağın yetiştirildiği temel eğitim tarzı, anlatmaya ve dinlemeye dayalı yaygın öğretim olmuştur. Hz. Peygamber'in bulunduğu her yer, âdeta bir eğitim ortamına dönüşmüştür. Evde, çarşıda, kısacası toplumsal hayatın yaşandığı her mekânda, nebevî tebliğ ve öğretiler soru cevap ve sohbet üslubu içinde aktarılmıştır.

Medine döneminde ise bu sohbet ve ders halkalarının merkezi, Peygamber Mescidi'dir. Hz. Peygamber, genel olarak yatsıdan sonra sohbet etmeyi hoş karşılamamışsa da[53] bazen Müslümanları ilgilendiren meseleleri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le yatsı namazından sonra müzakere etmiştir.[54] Bazen de yatsı namazlarından sonra, Medine'ye gelen misafir heyetleri kaldıkları evlerde ziyaret ederek onlarla sohbet etmiş, İslâm'ın ilk tebliğ edildiği zaman diliminde başından geçen hatıraları onlarla paylaşmıştır.[55] Nitekim Ashâbdan Câbir b. Semüre şöyle anlatmaktadır: "Ben Peygamber'in (sav) meclisinde yüzden fazla kere bulundum. Onun ashâbı (mescitte oturup) şiirler okur, câhiliye devrinde olan bazı işlerden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi."[56]

Sohbetin faydalı ve verimli olabilmesi için gözetilmesi gereken birtakım ilkeler bulunmaktadır. Öncelikle sohbet meclisinin meşru ve sağlıklı bir zemini olmalıdır. Yani konuşmak için bir araya gelen insanlar dertlerini, fikirlerini, ideallerini, bilgilerini veya tecrübelerini paylaşırken iyiye ve doğruya odaklanmalıdır. Sohbet edilen yerde Kur'an âyetleri inkâr ediliyor ve İslâm'ın prensipleri alaya alınıyor ama kimse buna engel olmayı

[53] B568 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23.
[54] HM175 İbn Hanbel, I, 25.
[55] D1393 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazân, 9.
[56] T2850 Tirmizî, Edeb, 70.

ya da sözü değiştirmeyi düşünmüyorsa bu tür konuşma ortamlarının terk edilmesi emredilmiştir.[57] Ancak ilmin ve hakikatin öğretildiği meclislere katılma konusunda hiç kimse engellenmemiş; Peygamber'in hanımları hayızlı hâllerinde bile onun okuduğu Kur'an'ı dinlemiş,[58] ilminden istifade etmişlerdir.

Sohbet, ilim ve irfan ehli kimselerle yapıldığında bir değer ifade eder. Nitekim sohbet koyulaştıkça insanların birbirlerinden etkilenme ve diğer fikirleri benimseme ihtimalinin artacağı düşünüldüğünde, Peygamberimizin, *"Kişi, dostunun dini (yaşayışı) üzeredir. Öyleyse sizden biri, kiminle dost olduğuna dikkat etsin."*[59] sözü ayrı bir önem kazanmaktadır.

Sohbette yerine göre nükte ve espriye yer verilirse de katılanların onur ve şahsiyetleri rencide edilmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*[60] Peygamber Efendimizin belirttiğine göre, açıkça hukukun ihlâl edildiği durumlar hâriç, sohbette konuşulan sözler bir emanettir.[61] Dolayısıyla başka ortamlarda anlatılması, özel bir sohbet anında anlatılanların orada bulunmayanlara da taşınarak yayılması doğru değildir.

Müslüman, konuşmasını anlamlı kılacak bir birikime sahip olmalı, konuşurken sözlerinin yanı sıra hâl ve tavırlarına yani konuşma âdâbına da dikkat etmelidir. Nitekim Enes b. Mâlik, "Hz. Peygamber (sav) bir kimseyle karşılaşınca onunla tokalaşır, karşısındaki kimse elini bırakmadan elini onun elinden çekmezdi. Karşısındaki kimse yüzünü çevirmeden o da yüzünü muhatabının yüzünden (başka tarafa) çevirmezdi. Resûlullah'ın (sav), beraber oturduğu bir kimsenin önüne doğru bacaklarını uzatarak oturduğu görülmemiştir."[62] sözleriyle Rahmet Elçisi'nin konuşmadaki edep ve nezaketine dikkat çekmiştir. Peygamber Efendimizin, *"...İnsanları yüzükoyun veya burunları üstünde süründürerek cehenneme dolduran, dillerinin kazandığından başkası değil midir?"*[63] şeklindeki uyarısını aklından çıkarmamalıdır. Her insana –en azından onu Yaratan'dan ötürü– değer vermeli ve karşısındakine kendisini ifade etme hakkı tanımalıdır. Zaman, zemin, içerik ve üslûp olarak, sohbet edeceği yerleri ve kimseleri iyi seçmelidir. Katıldığı meclisler ya kendisine iyilik ve güzellik kazandırmalı veya orada başkalarını hayra ve hakka eriştirecek bir katkı sunmalıdır.

İnsan, sözlerinden olduğu kadar söyleyiş tarzından da sorumlu olduğunu bilmeli, konuşmak kadar dinlemeye de zaman ayırmalıdır. İnsana

[57] Nisâ, 4/140.
[58] M693 Müslim, Hayız, 15.
[59] D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16; T2378 Tirmizî, Zühd, 45 .
[60] T1995 Tirmizî, Birr, 58.
[61] D4869 Ebû Dâvûd, Edeb, 32.
[62] T2490 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 46.
[63] T2616 Tirmizî, Îmân, 8.

verilen en büyük nimetlerden birisi olan konuşabilme yeteneğinin kendisini Rabbinin rızasına uygun bir şekilde yönlendirmesi için gayret etmelidir. Zira Hz. Peygamber'in bu konudaki değerlendirmesi, bunca sözü özetlemeye yetecek kadar açıktır: *"Kulun kalbi doğru oluncaya kadar imanı dosdoğru olmaz. Dili doğru oluncaya kadar da kalbi dosdoğru olmaz. Komşusunun kendisinden bir kötülük gelmeyeceğine emin olmadığı kimse de cennete giremez."*[64]

Ve Resûlullah'ın şu duası, onun dinleme ve konuşma konusunda hata yapmamaya ne kadar önem verdiğini gösterir niteliktedir: *"...Allah'ım! Kulağımın şerrinden, gözümün şerrinden, dilimin şerrinden, kalbimin şerrinden ve cinsel organımın şerrinden sana sığınırım."*[65]

[64] HM13079 İbn Hanbel, III, 199.
[65] T3492 Tirmizî, Deavât, 74.

DOĞRU SÖZLÜ OLMAK
HER ZAMAN DOĞRU KONUŞMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَا يَجْتَمِعُ الْإِيمَانُ وَالْكُفْرُ فِي قَلْبِ امْرِئٍ، وَلَا يَجْتَمِعُ الصِّدْقُ وَالْكَذِبُ
جَمِيعًا، وَلَا تَجْتَمِعُ الْخِيَانَةُ وَالْأَمَانَةُ جَمِيعًا."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanet bir arada bulunmaz."
(HM8577 İbn Hanbel, II, 349)

عَنْ أَبِي الْحَوْرَاءِ السَّعْدِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ مَا حَفِظْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيبَةٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ."

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَسِيدٍ الْحَضْرَمِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ مُصَدِّقٌ وَأَنْتَ لَهُ بِهِ كَاذِبٌ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا."

Ebu'l-Havrâ' es-Sa'dî anlatıyor: "Hasan b. Ali'ye, 'Resûlullah'tan (sav) ne öğrendin?' diye sordum. Dedi ki, 'Resûlullah'tan (sav) şunu öğrendim: *Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak. Çünkü doğruluk kalbin (tereddütsüz biçimde) huzura ermesidir. Yalan ise şüpheden ibarettir.*'"

(T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her duyduğunu söylemesi kişiye yalan olarak yeter!"*

(D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80)

Süfyân b. Esîd el-Hadramî, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittiğini nakletmiştir: *"Bir konuda seni tasdik ettiği (sana inandığı) hâlde kardeşine yalan söylemen ne kadar büyük bir ihanettir!"*

(D4971 Ebû Dâvûd, Edeb, 71)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*

(M6639 Müslim, Birr, 105)

İslâm nuru, Mekke topraklarını aydınlatmaya başlayalı üç yıl olmuştu. Bu esnada sayıları az da olsa müminler, gizliden gizliye Allah'a kulluk ediyor ve ibadetlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Risâlet dördüncü yılına girerken Allah, Elçisi'nden daveti daha da genişletmesini, yakın akrabalarını uyarmasını istedi. Bu gerçekten zor bir görevdi. Acaba nasıl bir tepki vereceklerdi? Allah Resûlü'nün (sav) davetini kabul edip sahte ilâhlarını bırakacaklar mıydı, yoksa atalarının dininde ısrar mı edeceklerdi?

Resûlullah (sav), önce en yakın akrabalarını yani Abdülmuttalib oğullarını İslâm'a davet etti. Sonra da Safâ tepesindeki yüksekçe bir yere çıkıp olanca sesiyle, *"Yâ Sabâhâh! Yâ Sabâhâh!"* diye haykırdı. Araplar bu kelimelerin ne anlama geldiğini çok iyi bilirlerdi. Düşman saldırısının an meselesi olduğunun haykırışlarıydı bunlar. Hz. Muhammed'in bu çağrısını işitenler gelip karşısına dizildiler. Gidemeyenler de olup bitenleri öğrenmek için adamlarını gönderdiler. Resûlullah (sav), *"Ben size, 'Şu vadinin arkasında size saldırmak isteyen süvari birlikleri var.' desem bana inanır mısınız?"* diye sordu. Hep bir ağızdan, "Evet, inanırız... Biz senin bugüne kadar yalan söylediğini hiç görmedik." diye karşılık verdiler. *"O zaman,"* dedi Hz. Peygamber, *"Ben sizi şiddetli bir azaba karşı uyarıyorum."* Bu, belki de kalabalığın hiç beklemediği bir şeydi, bocaladılar. Resûlullah'a (sav) önce amcası Ebû Leheb karşı çıktı, sonra da diğerleri.[1] Halbuki onlar çok iyi biliyorlardı ki Hz. Muhammed (sav), o güne kadar herhangi bir şekilde yalan söylememişti ve o gün de yalan söylemiyordu. Zaten ona, "Yalan söylüyorsun." da diyememişlerdi. Çünkü o, doğruluk timsaliydi, "Muhammedü'l-Emîn" idi.

Sevgili Peygamberimiz, "emin" vasfıyla bilinip, doğruluğun müşahhas bir örneği olduğu gibi, onun temsil ettiği İslâm dini de bir erdem olarak doğruluğu benimsemiş ve teşvik etmiştir. İslâm dininde, Allah'a ve Peygamberi'ne inanarak özü sözü bir olanlar anlamında "sadıklar" için çeşitli mükâfatlar hazırlanmıştır.[2] Zira imanla doğruluk arasındaki sıkı bağ, başta insanın Rabbine karşı sadık olmasını, O'nu tasdik etmesini, sonra da niyet ve eylemleriyle tutarlı ve doğru bir yol izlemesini gerektirmektedir. Ancak bu şekilde sırât-ı müstakîme[3] yani dosdoğru yola ulaşılabilir. Bu nedenle söz ve davranışlarında dosdoğru olup yalandan kaçınmak, Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden biri olduğu kadar müminlerin de

[1] B4770 Buhârî, Tefsîr, (Şuarâ) 2; M508 Müslim, Îmân, 355.
[2] Hadîd, 57/19; Ahzâb, 33/24.
[3] Fâtiha, 1/6.

en belirleyici vasfı hâline gelmiştir. Söz gelimi bir mümin hoşlanılmayan bazı özelliklere sahip olabilir, olaylar karşısında korkak tavırlar sergileyebilir ama onun yalancı biri olması asla kabul edilemez.[4] Çünkü müminin kalbi, imanın ve doğruluğun merkezi olmalıdır. Nasıl ki küfrün yuvalandığı bir kalpte iman, hıyanetin kök saldığı bir kalpte emanet bulunmazsa, yalanın karanttığı bir kalpte de doğruluk barınamaz. Zira Hz. Peygamber, *"Bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanet bir arada bulunmaz."*[5]buyurmuş, "Mümin yalan söyler mi?" sorusuna ise şu cevabı vermiştir: *"Konuştuğu zaman yalan söyleyen kimse, Allah'a ve âhiret gününe (tam mânâsıyla) inanmamıştır."*[6]

İnsanın söz ve davranışlarında doğruluğu esas alıp yalandan kaçınması hem dinî/ahlâkî hem de dünyevî açıdan gereklidir. Fert ve toplumun sağlıklı bir hayata sahip olması için insan ilişkilerinde yalandan uzak durularak dürüstlüğün esas alınması gerekmektedir. Zira bir toplumda yalan, dedikoduya, dedikodu da insanların birbirine karşı nefret beslemesine ve nihayetinde düşmanlığa yol açar. İnsanların kamplara ayrıldığı ve düşmanlığın hüküm sürdüğü bir ortamda ise emniyet içinde yaşamak imkânsız hâle gelir. Dolayısıyla, bireysel ve toplumsal açıdan huzurlu olmak için yalandan sakınmak önemlidir. Bu durum, bireylerin kendi iç tutarlılıklarını sağlayarak vicdanen rahat olmaları için de gereklidir. Yalan, insan fıtratına aykırı olduğu için, günah kirinden uzak, saf bir mümin kalbi yalan söylenirken rahatsız olur, doğruluk karşısında ise sükûnet bulur.[7] Allah Resûlü bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak. Çünkü doğruluk kalbin (tereddütsüz biçimde) huzura ermesidir. Yalancılık ise şüpheden ibarettir."*[8] Bu sükûneti sağlamak adına insan konuştuğu zaman dikkatli davranmalı, her düşündüğünü ve duyduğunu dile getirmede acele etmemelidir. Aksi hâlde buna yalanın karışma ihtimali çok yüksektir. Allah Resûlü (sav) insanları bu duruma düşmekten şu sözleri ile uyarmaktadır: *"Her duyduğunu söylemesi kişiye yalan olarak yeter!"*[9]

Söz ve davranışlarıyla ümmeti için "en güzel örnek" olan Sevgili Peygamberimiz, kendisi yalandan uzak durduğu gibi, müminlere de yalanı yasaklamış, yanında birisi yalan söylese o kişinin hemen tevbe edip günahından arınmasını istemiştir.[10] Çünkü Hz. Peygamber, yalan söyleyen kişinin münafıklığın üç alâmetinden birini taşıdığını haber vermektedir: *"Münafığın alâmeti üçtür: Söz söylediği zaman yalan söyler,* vaad *ettiği vakit*

[4] MU1832 *Muvatta'*, Kelâm, 7.
[5] HM8577 İbn Hanbel, II, 349.
[6] KU8993 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 874.
[7] T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.
[8] T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.
[9] D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
[10] T1973 Tirmizî, Birr, 46.

sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder."[11] Bununla birlikte Efendimiz (sav) yalanın insan ilişkilerine verdiği zararı şöyle dile getirmektedir: *"Bir konuda seni tasdik ettiği (sana inandığı) hâlde kardeşine yalan söylemen ne kadar büyük bir ihanettir!"*[12]

Yalan konusunda çok hassas davranan Allah Resûlü, (sav) insanları yalandan ve ona götürebilecek her türlü davranıştan sakındırmıştır. Hatta bunlara, birçok kimsenin önemsemediği, çocuklara yalan söylemeyi ve yalan söyleyerek şaka yapmayı da dâhil etmiştir. Nitekim bir defasında Resûlullah (sav), bir annenin çocuğunu çağırıp, "Gel sana bir şey vereceğim." dediğini işitince kadına, *"Ona ne vereceksin?"* diye sormuş, "Kuru hurma." cevabını alınca da şöyle buyurmuştur: *"Dikkatli ol, ona bir şey vermemiş olsaydın, bu senin için bir yalan olarak yazılacaktı."*[13]Öte yandan Allah Resûlü (sav), *"Yalancılıktan kaçının. Çünkü ister ciddi olsun, isterse şaka yollu olsun yalan söylemek Müslüman'a yakışmaz."* buyurarak konunun ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.[14]O, doğru sözlülük konusunda o kadar titizdir ki, *"İnsanları güldürmek için yalan söyleyen kimselere yazıklar olsun."* buyurarak,[15] şaka yaparak da olsa bir insanın yalanı terk etmediği sürece tam anlamıyla mümin olamayacağını haber vermiştir.[16] Rabbini tasdik ederek böylece hem kendisini yaratana, hem de tüm mahlûkata karşı dürüst davranma sözü veren mümine yalan söylemek yakışmaz. Zira Peygamber Efendimizin tanımıyla, *"insanların kendisinden emin olduğu kişi"* olan mümin,[17] aynı zamanda Allah'a inanan ve O'na ibadet eden insandır. Ancak yalan söylemek, yapılan ibadetlerin şuuruna tam olarak varılamadığını gösterir. Bu şekilde yalanla ibadetler de âdeta tehlikeye atılmaktadır. Nitekim Allah Resûlü (sav), oruçlu olduğu hâlde yalanı terk etmeyen şahısların aç ve susuz kalmalarına Allah'ın ihtiyacı olmadığını bildirmiştir.[18]Böylelerinin oruçtan nasibi sadece aç ve susuz kalmak olabilir.[19] Oysa başta namaz[20] ve oruç[21] gibi en önemlileri olmak üzere ibadetler, Müslümanları daha iyi bir kul olmaya sevk etmelidir.

Müslüman'ın en temel vasıflarından biri olan doğruluk, şahitlik, alışveriş, ticaret gibi durumlarda daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yüzden Resûlullah (sav) Kur'an'ın da putlarla birlikte zikrederek men ettiği yalan şahitliği,[22] Allah'a şirk koşmaya denk tutarak,[23] şartlar ne olursa olsun, şahidin gördüğünü olduğu gibi söylemesini istemiştir.[24] Çünkü bile bile bir insanın hakkının yenmesine vesile olmak, ona zulmetmekle eşdeğerdir. Sevgili Peygamberimiz, büyük günahların en ağırını sayarken Allah'a şirk

[11] B6095 Buhârî, Edeb, 69.
[12] D4971 Ebû Dâvûd, Edeb, 71.
[13] D4991 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
[14] İM46 İbn Mâce, Sünnet, 7.
[15] D4990 Ebû Dâvûd, Edeb, 80; T2315 Tirmizî, Zühd, 10.
[16] HM8615 İbn Hanbel, II, 353.
[17] T2627 Tirmizî, Îmân, 12; N4998 Nesâî, Îmân, 8.
[18] B1903 Buhârî, Savm, 8.
[19] DM2748 Dârimî, Rikâk, 12.
[20] Ankebût, 29/45.
[21] Bakara, 2/183.
[22] Hac, 22/30.
[23] D3599 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 15; T2299 Tirmizî, Şehâdet, 2.
[24] Sİ275 İbn Hıbbân, *Sahîh*, I, 509.

koşmayı ve anne-babaya itaatsizliği zikrettikten sonra birden doğrularak, *"İyi dinleyin bir de yalan söylemek ve yalan şahitlik yapmaktır."* buyurmuştur. Bu sözü o kadar çok tekrarlamıştır ki, orada bulunan sahâbîlerden biri, Allah Resûlü'nün (sav) neredeyse hiç susmayacağını zannetmiştir.[25]

Dürüst davranmak ve doğruyu söylemek ticaret hayatının da en önemli ilkesidir. Bu yüzden Hz. Peygamber, müminlerin ticaret yaparken yalandan sakınmalarını şöyle öğütlemiştir: *"Eğer bir satıcı, doğru söyler ve gerekli açıklamalarda bulunursa, alışverişi bereketlendirilir. Eğer yalan söyler ve kusurları gizlerse, alışverişinin bereketi yok olur."*[26] Efendimiz (sav) bir gün Müslümanları ticaret yaparken görünce, *"Ey tacirler!"* diye seslenmiş, oradakiler kendisine dikkat kesilince de Allah'tan korkmayan ve doğruluktan ayrılan tacirlerin kıyamet gününde haddi aşan günahkârlar olarak diriltileceğini bildirmiştir.[27] Resûlullah (sav), müminleri alışveriş esnasında yalan yere yemin etmekten de özellikle sakındırmış, Allah'ın kıyamet gününde, yalan yere yeminlerle malını satmaya çalışan kimselerin yüzüne bakmayacağını ve onlarla konuşmayacağını haber vermiştir.[28]

Allah Resûlü (sav), yalan söylemeyi yasakladığı gibi, yalan söyleyenlerin acı akibetlerini de bildirmektedir. O, cehennemlikler arasında yalancıları da sayarak[29] yalanları dolayısıyla kıyamet günü yüzlerinin kapkara olacağını söylemiştir.[30] Ayrıca Hz. Peygamber, yalancıların cehennemde ağır işkencelerle cezalandırıldığını rüyasında görmüş ve söz konusu rüyasını ashâbına anlatarak onları bu gibi davranışlardan sakındırmıştır.[31]

Yalan, insanı dünyada ve âhirette çeşitli sıkıntılara sokmakta, bazı durumlarda söylenen yalan ise çok daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Bunların başında Allah hakkında yalan söylemek gelir. Kimi insanlar, "Allah bizi ilk yarattığı gibi tekrar yaratamaz." diyerek Yaratan'ını yalanlamış,[32] hatta ona şirk koşarak iftirada bulunmuştur.[33] Kur'ân-ı Kerîm, bu tür kimseleri, *"Bak nasıl da Allah hakkında yalan uyduruyorlar. Bu, apaçık bir günah olarak onlara yeter."* diyerek uyarmıştır.[34] *"Halbuki Allah'a karşı yalan uydurandan veya onun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir!"*[35] Allah onlara lânet etmiş,[36] kıyamet gününde yüzlerinin kapkara kesileceğini bildirmiştir.[37] Ve onlar asla kurtuluşa da eremeyeceklerdir.[38]

Hz. Peygamber hakkında veya onun adına yalan uydurmak da âhirette ağır cezaları gerektiren durumlar arasındadır. Allah'ı inkâr edip hakkında yalan söyleyenler, Resûlü hakkında yalan söylemekten de geri durmamışlar, onun peygamberliğini, *"O delidir."*[39] veya *"Şairdir."*[40] diyerek yalanla-

[25] B5976 Buhârî, Edeb, 6.
[26] N4462 Nesâî, Büyû', 4; DM2575 Dârimî, Büyû', 15.
[27] T1210 Tirmizî, Büyû', 4; İM2146 İbn Mâce, Ticâret, 3.
[28] M293 Müslim, Îmân, 171.
[29] HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.
[30] Sİ5735 İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIII, 44.
[31] B1386 Buhârî, Cenâiz, 93.
[32] B3193 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.
[33] Nisâ, 4/48.
[34] Nisâ, 4/50.
[35] Yûnus, 10/17.
[36] Hûd, 11/18.
[37] Zümer, 39/60.
[38] Yûnus, 10/69.

mak istemişlerdir. Öte yandan İslâm'a inandığını söyleyen bazı kimseler de çeşitli gayelerle Hz. Peygamber'in adını kullanmaktan çekinmemiş, söylemek istediklerini Resûlullah'ın (sav) ağzıyla yaymaya çalışmışlardır. Oysa Allah Resûlü (sav), *"Benim adıma yalan söylemek başkasının adına yalan söylemek gibi değildir."* demiş ve *"Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."* sözleriyle de yalancıları uyarmıştır.[41] Aynı zamanda o, yalan olduğunu bildiği hâlde bir hadisi doğruymuş gibi nakleden kimselerin de onu uyduranla aynı konumda olduğunu söyleyerek[42] konunun ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.

Kişinin bazı durumlarda doğruyu söylemesi çeşitli sorunlarla karşılaşmasına neden olabilir. Böyle zamanlarda doğruyu söylemek zor olmakla birlikte, nihayetinde yalana başvurmadan dürüst davranan kişi kazançlı çıkar. Örneğin, Tebük Seferi'ne hiçbir mazereti olmaksızın katılmayan, fakat münafıkların yaptığı gibi Resûlullah'a (sav) çeşitli yalanlarla bahane uydurmayan Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rabîa ve Hilâl b. Ümeyye adındaki üç seçkin sahâbînin dünyaları utanç ve üzüntülerinden dolayı başlarına yıkılmış, ama nihayetinde doğru sözlü olmaları nedeniyle Allah'ın affına mazhar olmuşlardır.[43] Doğru söyleyenler, dünya hayatında geçici zararlara uğrasalar da nihaî olarak alınları ak olacak, âhirette ise cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Çünkü Efendimiz, *"Siz bana altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim."* buyurmuş ve ilk sırada, *"Konuştuğunuz zaman doğru söyleyin."* ilkesini zikretmiştir.[44] Ayrıca Allah Resûlü (sav) yalan söylemeyi terk edenlere cennetin ortasında bir köşk yapılacağını da müjdelemiştir.[45]

İslâm dini, söz ve davranışlarda doğruluğu esas almakla birlikte, başka bir çarenin kalmadığı, zarurî birtakım durumlarda yalan söylenmesine izin vermiştir. İnsanların arasını düzeltmek gibi, İslâm'ın öngördüğü hayırlı bir amaca sadece yalanla ulaşılabilecekse bu gibi durumlarda yalan caiz sayılmaktadır.[46] Allah Resûlü (sav) yalnızca üç durumda yalana izin vermiş, kişinin yuvasının huzurunu düşünerek eşini memnun etmesi için, küs olan insanları barıştırmak için ve savaşta ordu menfaati için yalan söylenebileceğini haber vermiştir.[47] Hendek Savaşı'nda, Müslüman olduğu kâfirler tarafından bilinmeyen Nuaym b. Mes'ûd, düşman arasına fitne sokabilmek için Resûlullah'tan (sav) yalan söylemek hususunda izin istemiş, Allah Resûlü de (sav), *"İstediğini söyle. Sen bu konuda serbestsin."* demiştir.[48] Hz. Peygamber'in yalan için izin verdiği bu istisnaî durumlarda iki zarar-

[39] Kalem, 68/51.
[40] Enbiyâ, 21/5.
[41] B1291 Buhârî, Cenâiz, 33.
[42] İM40 İbn Mâce, Sünnet, 5; HM18368 İbn Hanbel, IV, 250.
[43] Tevbe, 9/118; M7016 Müslim, Tevbe 53.
[44] HM23137 İbn Hanbel, V, 323.
[45] D4800 Ebû Dâvûd, Edeb, 7; T1993 Tirmizî, Birr, 58.
[46] B2692 Buhârî, Sulh, 2.
[47] T1939 Tirmizî, Birr, 26.
[48] VM2/480 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 480-481.

dan daha hafif olanı tercih etme düşüncesi bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, hayatı boyunca doğru yaşamış ve Müslümanların da doğru sözlü insanlar olmasını arzu etmiştir. Resûlullah'ın (sav) her zaman doğruyu söylediği onu tanıyan kâfirler tarafından bile çeşitli vesilelerle itiraf edilmiştir.[49] Her konuda olduğu gibi, "özü sözü bir" insan olma hususunda da Resûlullah (sav) Müslümanlar için güzel bir örnektir. Allah Teâlâ'nın, *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"*[50] emrine uyarak dosdoğru bir hayata sahip olan Sevgili Peygamberimiz, inananlara da, *"Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol!"* tavsiyesinde bulunarak yol göstermiştir.[51] Özü ve sözü bir olmak anlamında doğruluk, insanın niyetinin söz ve eylemleriyle uyum içinde olmasını ifade etmektedir. Bu özellikleri bünyesinde barındıran bir Müslüman dünyada ve âhirette razı olunan bir kul hâline gelecek ve ebedî mutluluğu yakalayacaktır. Bununla birlikte, nasıl yalan bütün kötülüklerin temeliyse, doğruluk ve dürüstlük de insan vicdanını huzura kavuşturan, ruh dünyasını aydınlatan ve geliştiren her türlü iyilik ve güzelliklerin temelidir. Doğruluk temelini esas alan bir kişi bu temel üzerinde durduğu müddetçe razı olunan bir mümin olacak ve mükâfat olarak cennete girecektir. Nitekim Resûlullah (sav) da doğruluğun iyi bir kul olmaya, iyi kulluğun da kişiyi cennete götüreceğinden hareketle müminleri şu sözlerle doğruluğa teşvik etmiştir: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[52]

[49] M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74.
[50] Hûd, 11/112.
[51] M159 Müslim, Îmân, 62.
[52] M6639 Müslim, Birr, 105.

MÜSAMAHA
HOŞGÖRÜ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: ...فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
... "إِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre,
... Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
... *"Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil."*
(T147 Tirmizî, Tahâret, 112)

عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيَّ يَقُولُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلاَ مُتَفَحِّشًا وَلاَ صَخَّابًا فِى الْأَسْوَاقِ وَلاَ يَجْزِى بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اسْمَحْ يُسْمَحْ لَكَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ سَمْحَ الْبَيْعِ سَمْحَ الشِّرَاءِ سَمْحَ الْقَضَاءِ."

Ebû İshâk'ın işittiğine göre, Ebû Abdullah el-Cedelî şunları anlatmıştır: "Âişe'ye Allah Resûlü'nün (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: 'O, kaba ve çirkin söz ve davranışlarda bulunmaz, çarşı pazarda insanlarla uluorta münakaşaya girmez, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, bilakis bağışlayıcı ve hoşgörülü davranırdı.'"

(T2016 Tirmizî, Birr, 69)

İbn Abbâs'ın (ra) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hoş gör ki, hoş görülesin."*

(HM2233 İbn Hanbel, I, 249)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, satışın, alışın ve borç ödemenin müsamahalı olanını sever."*

(T1319 Tirmizî, Büyû', 75)

Bir gün Allah Resûlü mescitte otururken bir bedevî içeri girdi. İki rekât namaz kıldıktan sonra, "Allah'ım! Bana ve Muhammed'e merhamet eyle, bizimle birlikte başkasına merhamet etme!" diye dua etti. Bedevînin bu garip duasını işiten Hz. Peygamber, engin hoşgörüsüyle gülümsemekten kendini alamadı ve, *"Sen, geniş olanı (rahmeti) daralttın!"* dedi. Bir süre sonra bedevî mescidin bir köşesinde bevletmeye başladı. Onun bu hâlini gören ashâb engellemek için öfkeyle ona doğru koştular. Fakat Resûlullah, ashâbına onu bırakmalarını ve bevlettiği yere bir kova su dökmelerini söyledi. Sonra şöyle buyurdu: *"Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil."*[1] Hz. Peygamber bedevîye ne kızmış ne de kötü bir söz söylemişti. Aksine ona yine hoşgörüyle yaklaşıp mescitte böyle yapılmaması gerektiğini söyleyerek hatasını fark ettirmeye çalışmıştı. Nitekim bu tutumu sonuç vermiş, bedevî yaptığı hatanın farkına varmıştı.[2]

"Hoşgörü", diğer bir ifadeyle "müsamaha", sevgi temeline dayanan ahlâkî bir erdemdir. Hoş görmek; kolaylık göstermek, iyi karşılamak, ayıplamamak, hatayı görmezden gelmek, kırıcı ve aşağılayıcı olmamak, affedici olmak, kendi anlayışımıza aykırı olan görüşleri sabırla karşılamak demektir. Hoş görmek; affedilebilecek kusurları düzeltme hususunda insanlara fırsat tanımayı, samimi bir niyetle yardımcı olmayı ve onları anlayışla karşılamayı gerektirir. Dolayısıyla hoşgörü, ne katlanma, tahammül etme gibi samimiyetsiz bir tavır ne de görmezlikten gelme, aldırış etmeme gibi sorumsuzca bir tutumdur. Aksine kişinin kendi irade ve tercihi doğrultusunda ortaya çıkan ahlâkî bir meziyettir. Hoşgörünün varlığından söz edilebilmesi için hoş görenin, hoş gördüğü şeyi bastırabilecek ya da engelleyebilecek güce sahip olması, fakat o gücü kullanmamayı yeğliyor olması gereklidir. Aksi takdirde hoşgörüden bahsedilemez.

Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan hoşgörü ya da müsamaha anlamına gelen bir kelime bulunmamakla birlikte onlarla yakın anlam ifade eden "safh" sözcüğü yer almaktadır. Safh; bir kimseyi, suçu, günahı ya da kabahati nedeniyle kınamayı, azarlamayı, ona hakaret ya da serzenişte bulunmayı, hatasını yüzüne vurmayı terk etmek demektir. Bu nedenle safh sözcüğü

[1] T147 Tirmizî, Tahâret, 112; D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136.
[2] İM529 İbn Mâce, Tahâret, 78; HM10540 İbn Hanbel, II, 503.

dilimize hoşgörü şeklinde de çevrilmiştir. Allah Teâlâ, *"Kitap ehlinden birçoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir."*[3] buyurmaktadır. Zira insan bazen bir kimseyi suçu, günahı ya da kabahatinden dolayı affedebilir ama onu kınamayı ya da ona serzenişte bulunmayı bırakmayabilir.[4]

Hoşgörü, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in[5] davranışlarının özüdür. Allah Resûlü, İslâm'ı yaymadaki başarısını, öncelikle hoşgörüsü ve müsamahası ile elde etmiştir. Zira Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi."*[6] Allah Teâlâ'nın, dinde zorlama olmadığını,[7] eğer dileseydi yeryüzündeki herkesin iman edeceğini,[8] Hz. Peygamberin zorlayıcı değil ancak öğüt verici[9] ve tebliğci[10] olarak gönderildiğini vurgulaması da insanlarla ilişkilerde asıl olanın hoşgörü ve müsamaha olduğunu göstermektedir.

İnsanlar arasında sevgiyi celbeden, kin ve nefreti ortadan kaldıran hoşgörü erdeminin en güzel örnekleri, Kur'an'da, *"yüce bir ahlâk üzere olduğundan"*[11] övgüyle bahsedilen Kutlu Nebî'nin hayatında görülmektedir. Hz. Âişe'ye Sevgili Peygamberimizin ahlâkı sorulunca o, şöyle demiştir: "O, kaba ve çirkin söz ve davranışlarda bulunmaz, çarşı pazarda insanlarla uluorta münakaşaya girmez, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, bilakis bağışlayıcı ve hoşgörülü davranırdı."[12] Nitekim Yüce Allah da öfkelerini yenip insanları affedenleri, takva sahibi kimseler olarak nitelendirmektedir.[13]

Hoşgörü ortamının oluşması için insanların birbirini sevmesi gerekir. Çünkü hoşgörüyü besleyen, sevgidir. Sevginin olduğu yerde hoşgörü, sevgisizliğin olduğu yerde tahammülsüzlük vardır. Allah Resûlü, insanları sevmenin imanın bir gereği olduğuna dikkat çekmiştir.[14]

Bir kimse diğer insanların hoşgörüsünü elde etmek için öncelikle kendisi, başkalarına hoşgörülü davranmalıdır. Çünkü kişi, başkalarına hoşgörülü davrandığı ölçüde müsamaha görecek, davranış ve düşünceleri anlayışla karşılanacaktır. Bu prensip Hz. Peygamber tarafından, *"Hoş gör ki, hoş görülesin."*[15] şeklinde özetlenmiştir. Aksi hâlde kendimize yapılmasına tahammül etmediğimiz davranışları başkalarına yaparak insanlardan hoşgörü bekleyemeyiz. Tek taraflı olarak hoşgörü beklemek, bu erdemi

[3] Bakara, 2/109.
[4] RM6 İsfehânî, *Müfredât*, s. 862.
[5] Enbiyâ, 21/107.
[6] Âl-i İmrân, 3/159.
[7] Bakara, 2/256.
[8] Yûnus, 10/99.
[9] Gâşiye, 88/21-22.
[10] Şûrâ, 42/48.
[11] Kalem, 68/4.
[12] T2016 Tirmizî, Birr, 69; HM25931 İbn Hanbel, VI, 174.
[13] Âl-i İmrân, 3/133-134.
[14] M194 Müslim, Îmân, 93; D5193 Ebû Dâvûd, Edeb, 130-131.
[15] HM2233 İbn Hanbel, I, 249.

suistimal eden bencilce bir davranıştır. Resûlullah bu gerçeği, *"Hiçbiriniz kendisi için istediğini (mümin) kardeşi için de istemedikçe (gerçek mânâda) iman etmiş olmaz."*[16] hadisiyle ifade etmiştir.

İslâm'ın önemli ahlâkî erdemlerinden biri olan hoşgörüye; ailede, mahallede, sokakta, okulda, işyerinde kısaca insanlarla iletişim kurulan her ortamda ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, özellikle ticarî ilişkilerde kendini daha çok hissettirmektedir. Çünkü insanlar arasındaki anlaşmazlıkların büyük çoğunluğu, alacak verecek yüzünden ortaya çıkmaktadır. Bunun için Allah Resûlü, insanlara ticaret hayatının her safhasında hoşgörülü ve kolaylaştırıcı olmayı öğütlemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah, satışın, alışın ve borç ödemenin müsamahalı olanını sever."*[17] Hatta Allah Teâlâ'nın sırf alışverişte insanlara müsamahalı davranmasından dolayı, cehennemlik bir adam hakkında, *"Kullarıma müsamaha gösterdiği gibi siz de (bu) kuluma müsamaha gösterin!"* buyuracağını söyleyerek bu hususta kolaylaştırıcı olmaya teşvik etmiştir.[18] Nitekim kendisi de bazı alacaklılarının kaba davranışlarına aynı şekilde karşılık vermemiş ve borcunu onlara en güzel şekilde ödemiştir.[19]

Hoşgörü, aile hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Aile fertleri birbirlerine karşı sevgi, saygı, hoşgörü ve müsamaha prensibine göre hareket ederek huzurlu ve mutlu aile ortamları oluşturabilirler. Huzurlu ailelerden oluşan toplum da huzurlu olur. Resûl-i Ekrem eşleriyle olan ilişkilerinde hoşgörü prensibine göre hareket etmiş ve onların bazı hatalı davranışlarını müsamaha ile karşılamıştır. Nitekim bir gün Allah Resûlü'ne yemek hazırlayan Hz. Âişe, o sırada Peygamberimizin diğer eşlerinden Hz. Hafsa'nın da bir yemek pişirerek kendisinden önce ikram etmesini kıskanmıştı. Hz. Hafsa'nın cariyesi yemeği tam Resûlullah'ın önüne koyacağı sırada Hz. Âişe onun eline vurdu ve tabak düşüp kırıldı. İçindeki yemek de döküldü. Bunun üzerine Resûlullah, tabağın parçalarını birleştirdi, dökülen yemeği topladı ve yanında bulunan ashâbına, *"Anneniz kıskandı."* dedi. Ardından kırılanın yerine başka bir sağlam tabağı eşi Hz. Hafsa'ya gönderdi.[20] Hz. Âişe, bu olay üzerine Resûlullah'ın mübarek yüzünde herhangi bir olumsuz tavır görmediğini ifade etmiştir.[21]

Hz. Peygamber'e on yıl hizmet eden genç sahâbîlerden Enes b. Mâlik de onun hoşgörüsüne dair bir anısını şöyle anlatır: "Allah Resûlü, insanlar içerisinde ahlâkı en güzel olanı idi. Bir gün beni bir iş için gönderdi. Ben, 'Allah'a yemin olsun ki gitmem.' dedim. Oysa içimde Resûlullah'ın emret-

[16] B13 Buhârî, Îmân, 7; M170 Müslim, Îmân, 71.
[17] T1319 Tirmizî, Büyû', 75.
[18] HM15 İbn Hanbel, I, 4.
[19] B2306 Buhârî, Vekâlet, 6; İM2426 İbn Mâce, Sadakât, 17; BS11466 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 81.
[20] B5225 Buhârî, Nikâh, 108.
[21] İM2333 İbn Mâce, Ahkâm, 14.

tiği işe gitme niyeti vardı. Derken bu iş için yola koyuldum. Sokakta oynayan çocuklara rastladım (ve onlarla birlikte oyuna dalıp işimi unuttum). Bir de baktım ki, Allah Resûlü arkamdan başımı tutmuş gülümseyerek duruyordu. Bana, *'Enescik, sana emrettiğim yere git haydi!'* dedi. Ben de, 'Peki yâ Resûlallah, hemen gidiyorum.' dedim."[22] Enes b. Mâlik devamında şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, ben kendisine on yıl hizmet ettim. Yaptığım bir işten dolayı, 'Niye böyle yaptın?', yapmadığım bir işten dolayı da, 'Niçin böyle yapmadın?' dediğini hatırlamıyorum."[23]

Enes b. Mâlik'in anlattığı bir başka hatırasında, bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek kaftanını şiddetle çekmiş ve kendisine bir şeyler verilmesini istemişti. Resûlullah, canını acıtmasına rağmen, bedevînin bu kaba davranışına olumsuz bir tepki göstermemiş, hatta ona şefkatle bakıp gülümsedikten sonra kendisine bir miktar mal verilmesini emretmişti.[24] Görüldüğü üzere hoşgörü, yerine göre kişinin gücü, kuvveti ve öfkesini kontrol altına almasını da ifade etmektedir.

Yumuşak huyluluk, güzel ahlâkın ve hoşgörünün belirtisidir. İnsanlar arasındaki kin ve nefret, yumuşak huylulukla giderilebilir. Hz. Peygamber, "rıfk" yani yumuşak huylu olma erdeminin hangi işte bulunursa onu güzelleştireceğini, bulunmadığı yeri de çirkinleştireceğini ifade etmektedir.[25] Nitekim Yüce Allah da her işte rıfk ile muamele etmeyi sever[26] ve kullarına karşı son derece yumuşak davranır. Şiddet karşılığında vermediğini yumuşak huyluluk karşılığında verir.[27] Resûlullah cana yakın, yumuşak huylu ve kolaylaştırıcı kimselerin cehennem ateşinden uzak olacağını,[28] yumuşak huydan mahrum kimsenin ise hayırdan da mahrum kalacağını bildirmiştir.[29]

İnsanların ayıplarını/kusurlarını araştırmamak ve görünce de onları gizlemek İslâm ahlâkının önemli prensiplerinden biridir. *"Kim dünyada bir kulu(n ayıbını/kusurunu) örterse, Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını/kusurunu) örter."*[30] buyuran Allah Resûlü, gayri ihtiyarî yellenen bir kişiye gülmeleri sebebiyle ashâbına öğüt vermiş ve: *"Sizden biriniz, kendisinin de yapageldiği böyle bir işe niçin gülmektedir?"*[31] diyerek bu gibi hâllerde görmezlikten ve duymazlıktan gelmeye, insanları utandırmamaya çağırmıştır.

Hoşgörü, bilgi eksikliğinin olduğu yerde de devreye girer. Nitekim Hz. Peygamber bir defasında aksıran birine namazda iken, *"Yerhamükallâh! (Allah sana rahmet etsin!)"* diye dua eden Muâviye b. Hakem es-Sülemî'ye namazda böyle bir şey yapılmaması gerektiğini söylemiş ve onu nazikçe

[22] M6015 Müslim, Fedâil, 54; D4773 Ebû Dâvûd, Edeb, 1.
[23] B2768 Buhârî, Vesâyâ, 25.
[24] B5809 Buhârî, Libâs, 18; M2429 Müslim, Zekât, 128.
[25] M6602 Müslim, Birr, 78.
[26] B6024 Buhârî, Edeb, 35; M5656 Müslim, Selâm, 10.
[27] M6601 Müslim, Birr, 77; D4807 Ebû Dâvûd, Edeb, 10.
[28] T2488 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 45; HM3938 İbn Hanbel, I, 414.
[29] M6598 Müslim, Birr, 74.
[30] M6595 Müslim, Birr, 72.
[31] B4942 Buhârî, Tefsîr, (Şems) 1; M7191 Müslim, Cennet, 49.

uyarmakla yetinmişti. Allah Resûlü'nün hoşgörü esasına dayalı bu eğitim tarzından oldukça etkilenen Muâviye, "Anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti!" demekten kendini alamamıştı.[32] Yine Ramazan ayı içerisinde yaptığı zıhâr yeminini bozduğu için kavmi tarafından sert eleştirilere maruz kalan fakir sahâbî Seleme b. Sahr, durumunu Hz. Peygamber'e anlatmış, o da kendisine anlayışla yaklaşarak sorununu çözüme kavuşturmuştu. Bunun üzerine kavmine dönen Seleme onlara şöyle dedi: "Ben, sizde dar görüşlülük ve anlayışsızlık; Resûlullah'da ise hoşgörü ve anlayış buldum."[33]

İslâm'ın hoşgörü anlayışı, kolaylık prensibi olarak dinî yükümlülüklerde de yerini almıştır. Allah Resûlü, bir mağarada karşılaştığı dünyadan el etek çekmiş bir adama özenerek onun gibi yaşamak için kendisinden izin isteyen bir sahâbîye, *"Ben Yahudilik ve Hıristiyanlık'la değil, müsamahakâr Hanîf diniyle gönderildim..."*[34] buyurarak İslâm'ın tevhid yönüyle birlikte kolaylık ve müsamaha dini oluşunu da vurgulamıştır. Zira din kolaylıktır. Kim dini zorlaştırırsa, din mutlaka ona galip gelir.[35] Dolayısıyla dünyevî işlerden tamamen uzaklaşarak kendini sadece dine adamak gibi aşırı davranışlar, İslâm'ın yükümlülük anlayışına aykırıdır. Halbuki Allah Teâlâ, kulları için ancak kolaylık diler, zorluk dilemez.[36] Ruhbanlıkta ise Rabbimizin bu hoşgörü ve müsamahasına rağmen insanın doğal ihtiyaçlarından kendini mahrum etmesi söz konusudur.

İbadetlerde kolaylık prensibini ilke edinen Allah Resûlü sefere çıktığında bazen oruç tutar, bazen tutmazdı.[37] Hatta seferde oruç tutma konusunda kendilerini zorlayanlara uyarıda bulunmuştu.[38] Hz. Peygamber'in cemaatin durumunu gözeterek kıraati kısa tutmak suretiyle namazı hafif kıldırması,[39] hac esnasında bilmezlikten kaynaklanan bazı hataların ibadete zarar vermeyeceğini ifade etmesi[40] de onun kolaylığı tercih etmesinin diğer örneklerindendi.

Peygamberimizin yaşadığı dönemde Müslümanlar arasında dinî hoşgörü vardı. Dinin ruhsat verdiği konularda bu ruhsatı kullananları kimse kınamaz ve ayıplamazdı. Çünkü ibadetlerde kolaylık ve ruhsat tanınması, dinî hoşgörünün yansımasıydı. Meselâ, Ramazan ayında sefere çıkıp da kendisinde tutabilecek gücü bulan kimse oruç tutar, bu gücü kendinde görmeyen ise oruç tutmazdı. Her iki grup da birbirini hoşgörüyle karşılar, kimse kimseyi ayıplamazdı.[41]

[32] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[33] D2213 Ebû Dâvûd, Talâk, 16-17; T3299 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 58.
[34] HM22647 İbn Hanbel, V, 266.
[35] B39 Buhârî, Îmân, 29.
[36] Bakara, 2/185.
[37] B1948 Buhârî, Savm, 38; M2609 Müslim, Sıyâm, 89.
[38] B1946 Buhârî, Savm, 36; M2612 Müslim, Sıyâm, 92.
[39] B706 Buhârî, Ezân, 64; M1056 Müslim, Salât, 192.
[40] B1722 Buhârî, Hac, 125; M3157 Müslim, Hac, 328.
[41] B1947 Buhârî, Savm, 37; M2618 Müslim, Sıyâm, 96.

Kutlu Nebî'nin hoşgörü anlayışı, sadece Müslümanları değil, bütün insanları kucaklayacak genişlikteydi. Özellikle diğer din mensuplarının kendi inançlarını serbestçe yaşayabilmeleri ve ibadetlerini rahatça yapabilmeleri hususunda her türlü kolaylığı göstermişti. Çünkü inanç ve ibadet özgürlüğü insanların vazgeçilmez haklarındandı. Bu haklar saygı görmeli, korunmalı ve yüceltilmeliydi. Allah Resûlü, Medine'ye hicretle birlikte temelleri atılan İslâm devletinin lideri olarak daha ilk günden itibaren Müslümanlar hâricindeki diğer din mensuplarına da anlayışla yaklaşmıştı. Nitekim İslâm'ın ilk anayasası olarak da nitelenen Medine Sözleşmesi'ne ensar ve muhacirlerin yanı sıra Yahudi kabilelerinin de katılmasını uygun bulmuştu.

Hz. Peygamber farklı inançlara hoşgörünün en ulvî örneğini Mekke'nin fethi sırasında göstermişti. Mekke halkına haklarında ne yapacağını düşündüklerini sorduğunda Kureyşliler ona, "Senden iyilik bekliyoruz! Sen, kerem ve iyilik sahibi bir kardeşsin! Kerem ve iyilik sahibi bir kardeş oğlusun!" diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah engin hoşgörüsüyle, *"Haydi, gidin! Artık serbestsiniz."*[42] buyurarak yıllarca hiçbir hakaret ve eziyeti yapmaktan geri durmayan müşriklere büyük bir insanlık dersi vermişti.

"Heyetler Yılı" olarak anılan hicretin dokuzuncu yılında ise Necrân Hıristiyanlarının temsilcileri Medine'ye gelmişlerdi. Resûlullah'la görüşmek için Mescid-i Nebevî'ye girdiler. İbadet vakitleri gelince doğu istikametine dönüp ibadet etmeye hazırlandılar. Sahâbîler onlara engel olmak istediler. Fakat Rahmet Peygamberi, onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yapmalarına müsaade edilmesini emretti.[43] Hıristiyanların, Müslümanların mescidinde ibadet etmesi, âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimizin evrensel hoşgörüsünün yansımasıydı.

Dinde zorlama yoktur.[44] Dileyen inanır, dileyen inanmaz.[45] Herkesin, istediği dini seçme hakkı vardır. İnanması için hiç kimse hatta peygamber bile olsa[46] bir başkasına baskı yapamaz. Münferit olaylar hâriç, tarihte İslâm devletleri hiçbir tebaaya Müslüman olması için baskı yapmamıştır. Bunun neticesinde Peygamberimiz döneminden günümüze kadar gayri müslim tebaa, İslâm coğrafyasında dinlerini yaşamaları hususunda hiçbir zorlukla karşılaşmamışlardır. Hangi dinden olursa olsun herkes, devlete bağlı kalmak şartıyla vatandaş kabul edilmiştir. Bunun içindir ki, geçmişte İslâm coğrafyasında yaşayan pek çok gayri müslim halk, hiçbir asimi-

[42] BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
[43] ST1/357 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357.
[44] Bakara, 2/256.
[45] Kehf, 18/29.
[46] Yûnus, 10/99.

lasyona maruz kalmadan kendi din ve kültürlerini yaşayarak günümüze kadar gelmişlerdir.

İslâm'ın ve Müslümanların gayri müslimlere göstermiş olduğu hoşgörü, onların gönüllerini fethetmiş ve kendi din mensuplarıyla olan ilişkilerinde Müslümanları tercih eder olmuşlardı. Nitekim 647-657 yılları arasında Nastûrî Patriği olan 3. İşûayheb bir arkadaşına yazdığı mektupta kendilerine yapılan iyi muameleyi şöyle ifade etmektedir: "Allah'ın idareyi kendilerine verdiği şu Araplar... Bizlere hiç zulmetmediler. Gerçekten onlar dinimize ve din adamlarımıza hürmet gösterdiler, kilise ve manastırlarımıza yardım ettiler."[47]

İslâm ahlâkının en önemli prensiplerinden olan hoşgörü sonsuz olmayıp onun da belli sınırları vardır. Çünkü sonsuz hoşgörü, hoşgörünün sonu olur. Bu nedenle mutlak mânâda hoşgörü yoktur ve hoşgörülü olmak, her şeyi hoş görmek demek değildir. Nitekim Hz. Peygamber, Allah'ın yasakladığı bir fiilin işlenmesine, insanların İslâm'dan uzaklaştırılmasına, aile mahremiyetinin ihlâl edilmesine, haksızlığa, zulme ve iftiraya hiçbir zaman müsamaha göstermemiştir.[48] Çünkü hoşgörü kapsamı dışında tutulan bu tür davranışlara müsamaha gösterilmesi, toplumsal düzenin bozulmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bunlara hoşgörü gösteren kimse erdemli bir insan olarak değerlendirilemez.

Bireye ve topluma karşı işlenen bazı suçlar; yasalara uymamak, inançlara hakaret ve kişilerin maddî ve mânevî şahsiyetlerine karşı işlenen suçlar, hoşgörü kapsamı dışındadır. Hoşgörüde esas prensip, ötekinin maddî ve mânevî varlığına zarar vermeyen davranış ve düşüncelere saygı göstermektir. Allah'tan korkmaz, kuldan utanmaz birine gösterilecek müsamaha, binlerce masum insanın hukukuna tecavüz demektir. Dengeli davranılmadığı takdirde hoşgörü ve müsamaha, fayda yerine zarar verebilir.

Allah Resûlü, cezayı gerektiren bir suç işlendiğinde, eğer mağdur tarafın affıyla düşen bir ceza değilse, suçluya gereken cezayı mutlaka tatbik etmiştir. Çünkü hoşgörü adı altında cezaları affetmek, ferdin ve toplumun hukukuna karşı saygısızlık yapmaktır. Özellikle kamu hukukuna yönelik işlenen suçlara gösterilecek hoşgörü, toplumsal düzenin bozulmasına yol açar. Bu konuda hoşgörü beklemek, hoşgörüyü suistimaldir. Nitekim Hz. Peygamber, Mahzûmoğulları'nın ileri gelenlerinden Fâtıma adlı bir kadın hırsızlık yaptığında, aracıların ricalarına rağmen cezasının kaldırılmasını kabul etmemişti.[49]

[47] Thomas, Bishop of Margâ, *The Book of Governors*, edt. E. A. Wallis Budge, London 1893, II/156; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul, 2003, II/920.
[48] B6064 Buhârî, Edeb, 57; B6857 Buhârî, Hudûd, 44; M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6; M6576 Müslim, Birr, 56.
[49] B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54; İF1/338 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 338.

Hoşgörünün amaçlarından biri de yapılan hatanın bir daha tekerrür etmemesi ve kişiyi eğitmesidir. Eğer hoşgörü, kişiyi aynı hatayı bir daha yapmaya cesaretlendiriyor veya vurdumduymazlığa, iyi niyeti suistimale götürüyorsa, bu durumda hoşgörülü olunamaz.

Hoşgörü, önemli bir ruh disiplinidir. Hoşgörü, kişinin her türlü haksızlığa, zulme, ahlâksızlığa, tecavüze ve kötülüğe boyun eğmesi ve rıza göstermesi ya da kendi inançlarından, kendi öz benliğinden feragat etmesi demek değildir. Bilakis farklı düşüncelere, farklı kimliklere, farklı tabiatlara ve farklı davranışlara anlayış ve saygıyla bakabilme; bu farklılıklarla birlikte bir arada yaşamaya alışabilmedir. Bu nedenle farklılıkları düşmanlık ve nefret sebebi olarak görmek yerine zenginlik olarak kabul etmek gerekir. İnsanların farklı dil ve renklerde yaratılmaları Allah'ın âyetlerindendir.[50] Ancak bu farklılıklara rağmen göz ardı edilmemesi gereken ortak bir özellik vardır. O da en güzel biçimde yaratılan[51] insanın en şerefli varlık kılınmasıdır.[52]

Hoşgörü, günümüzde söylem olarak sıkça gündeme getirilmekle beraber uygulamaya geçirilmesi oldukça zor bir erdemdir. Bununla birlikte giderek küreselleşen dünyada hoşgörüye olan ihtiyaç artık kendini daha da çok hissettirmektedir. Gün geçtikçe artan katliamlar, şiddet ve terör olayları, hoşgörüsüzlüğün, tahammülsüzlüğün ne kadar ciddi bir problem olduğunu gözler önüne sermektedir. Yaşanan bütün din, ırk ve mezhep düşmanlıklarının temelinde de aynı şekilde hoşgörüsüzlük söz konusudur. Halbuki hoşgörü erdemi, hakkıyla yerine getirildiği takdirde gerçek anlamda ilerleme ve medenîleşmenin en önemli etkenlerinden biridir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Allah bir kavmin (milletin) devamını ya da gelişmesini dilerse, onları hoşgörü ve iffetle rızıklandırır."*[53]

Esas itibariyle hoşgörü, insanın başta hemcinsleri olmak üzere canlı cansız bütün varlıklara sevgi, şefkat, merhamet ve anlayışla yaklaşması, müsamaha göstermesidir. Yunus Emre'nin dediği gibi:

"Elif okuduk ötürü,
Pazar eyledik götürü,
Yaratılanı hoş gördük,
Yaratan'dan ötürü."

[50] Rûm, 30/22.
[51] Tîn, 95/4.
[52] İsrâ, 17/70.
[53] MÜ19 Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, 1/34.

RIFK
ALLAH HER İŞTE ZARAFETİ SEVER

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلاَ اللَّعَّانِ وَلاَ الْفَاحِشِ وَلاَ الْبَذِيءِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Mümin, ırza, namusa dil uzatan, lânet eden, çirkin işler yapan, edepsiz konuşan kimse değildir."
(T1977 Tirmizî, Birr, 48; HM3839 İbn Hanbel, I, 405)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالاَ، فَعَلَى الْبَادِئِ، مَا لَمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ."

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لاَ تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman'a sövmek fâsıklık (alâmeti), onunla savaşmak ise küfür (alâmeti) dür."*

(B6044 Buhârî, Edeb, 44)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirine söven iki kişinin günahı, mazlum olan haddi aşmadıkça ilk sövene aittir."*

(M6591 Müslim, Birr, 68)

Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ölülere sövmeyin. Çünkü onlar, önden göndermiş olduklarının (amellerinin) karşılıklarına ulaşmışlardır."*

(B1393 Buhârî, Cenâiz, 97)

Bir gün Medine'deki bir grup Yahudi, Hz. Peygamber'in yanına geldi. Bilinen selâmlama cümlesi olan, "es-Selâmü aleyküm" ifadesini basit bir kelime oyunuyla değiştirerek "es-Sâmü aleyküm" (Ölüm üzerinize olsun!) dediler ve Hz. Peygamber'e karşı büyük bir kabalık yaptılar. Orada bulunan müminlerin annesi Hz. Âişe, Yahudilerin bu kabalıkları karşısında kendini tutamadı ve onlara, "Allah'ın lâneti ve gazabı da sizin üzerinize olsun!" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Şefkat ve Merhamet Elçisi (sav) eşine hitaben, *"Sakin ol ey Âişe! Kibar ve nazik olmalı, kaba davranmaktan ve çirkin konuşmaktan da sakınmalısın."* buyurdu.[1] "Onların ne söylediklerini duymadın mı?" diye soran Hz. Âişe'ye, Resûlullah şu karşılığı verdi: *"Ben de onlara 've aleyküm' (sizin üzerinize de) diyerek karşılık verdim ya!"*[2]

Söz ve hareketlerinde kabalıktan uzak durmak, kırıcı olmamak; yapıcı, uzlaştırıcı ve nezaket sahibi olmak, kişinin hem iyi bir insan hem de olgun bir mümin olduğunun göstergesidir. Sevgili Peygamberimiz, *"Mümin bal arısı gibidir. Temiz olanı yer, temiz olanı (balı) üretir, bir çiçeğe konduğunda onu kırıp bozmaz."* buyurmuştur.[3] Bu teşbihiyle o, mümini, kırıp dökmeyen, temiz ve meşru işler yapan, yararlı ve nazik bir insan olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan, kabalığı ve edepsizliği sebebiyle insanların terk ettiği ve etrafından uzaklaştığı kimseyi ise *"en şerli kişi"* olarak nitelemiştir.[4] Peygamberimizin elinde ve evinde yetişen Enes b. Mâlik'in şu ifadeleri, Hz. Peygamber'in hizmetçilere ve çocuklara bile ne kadar anlayışlı ve zarif davrandığını ortaya koymaktadır: "Resûlullah'a on sene hizmet ettim, vallahi bana bir defa bile *'Of!'* demedi. Bir şey yaptığımda da, *'Niçin böyle yaptın! Şöyle yapsaydın ya!'* diyerek azarlamadı."[5] Çünkü sükûnet, yumuşak huyluluk ve nezaket, Rahmet Peygamberi'nin temel karakterini oluşturmakta, bu karakteriyle o (sav), bulunduğu her yeri güzelleştirmekteydi. *"Rıfk (zarif davranış) işe güzellik katar, rıfktan (zarafetten) yoksunluk ise, işi kusurlu kılar."*[6] buyuran Allah Resûlü, *"Rıfktan (zarafetten) mahrum olan, hayırdan da mahrum olur."*[7] hadisiyle kaba ve sert tabiatlı insanı hayırsız olarak nitelemektedir.

Allah Resûlü'nün tarifine göre, *"Mümin, ırza, namusa dil uzatan, lânet eden, çirkin işler yapan, edepsiz konuşan kimse değildir."*[8]

[1] B6030 Buhârî, Edeb, 38.
[2] M5658 Müslim, Selâm, 11.
[3] HM6872 İbn Hanbel, II, 199.
[4] B6032 Buhârî, Edeb, 38.
[5] M6011 Müslim, Fedâil, 51.
[6] M6602 Müslim, Birr, 78.
[7] M6598 Müslim, Birr, 74.
[8] T1977 Tirmizî, Birr, 48; HM3839 İbn Hanbel, I, 405.

Kabalık ve edepsizlik içeren davranışların, çirkin ve argo konuşmaların, Yüce Allah'ın nefretle karşıladığı hususlardan olduğunu ifade eden Hz. Peygamber[9] bir başka hadisinde de, *"Hayâ imandandır, imanın yeri ise cennettir. Kötü konuşmak kabalıktandır. Kabalık (insanları incitmek) ise cehennemdedir."*[10] buyurarak ağzı bozuk insanların iman ve hayâ ile bağdaşmayan bir kişiliğe sahip olduklarına işaret etmektedir. Yaratılmışların en yücesi ve en mükemmeli olan Sevgili Peygamberimizi anlatanlar, onun kaba davranışlar içinde bulunmadığını, sövgü ve kötü konuşmalardan şiddetle sakındığını vurgulamaktadırlar.[11] Nitekim Hz. Enes'in anlattığına göre, Resûlullah (sav) sövmez, kötü konuşmaz ve lânet etmezdi. Birini azarlayacağı zaman, *"O alnı toprak göresiye ne oluyor?"*[12] diyerek, yüzüstü yere kapaklanmayı ifade eden bir Arap deyişini kullanmakla yetinirdi.

Peygamberimiz gazap hâlinde, sövme ve kötü konuşma isteğine engelleyerek nefsine hâkim olabilmeyi şöyle tanımlamıştır: *"Pehlivan, rakiplerini yenen kişi demek değildir. Gerçek pehlivan öfke anında kendisine hâkim olandır."*[13] Öfkenin en bariz sonuçları insanın dilinde tezahür eder. Yani öfkelenen kimse genellikle öfkelendiği şeye veya kişiye söver, hakaret eder ya da kaba davranır. İşte bunun için Hz. Peygamber bir başka hadisinde diline ve beline sahip olanları cennetle müjdelemiş ve *"Kim bana iki dudağının arasındakini ve iki bacağının arasındakini korumayı garanti ederse, ben de onun için cenneti garanti ederim."* buyurmuşlardır.[14]

Bütün nezaketine ve dikkatine rağmen, zarif olmayan bir hareketin veya sözün insanlık hâli olarak kendisinden sâdır olduğu durumlar için Sevgili Peygamberimiz şöyle dua etmektedir: *"Allah'ım, ben bir insanım. Hangi Müslüman'a ağır ve incitici konuştuysam, bunu, onun için arınma ve mükâfat (vesilesi) kıl."*[15] Peygamberimizin bu güzel duası, bilmeden kırıp incittiklerimize karşı bizim de aynı duyarlılığı göstermemizi gerekli kılmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz müminlerin birbirine karşı yakışıksız konuşmalarını ısrarla yasaklamıştır. Allah Resûlü, ensardan bir toplulukla birlikteyken orada bulunan ve ağzının bozukluğu ile tanınan bir adamdan dolayı, *"Müslüman'a sövmek fâsıklık (alâmeti), onunla savaşmak ise küfür (alâmeti) dür."* buyurmuşlardır.[16] Yine, *"Birbirine söven iki kişinin günahı, mazlum olan haddi aşmadıkça ilk sövene aittir."*[17] buyuran Hz. Peygamber, birbirlerine hakaret edenlerden en büyük sorumluluk ve günahın bu çirkinliği başlatana ait olduğunu ifade etmiştir.

[9] T2002 Tirmizî, Birr, 62.
[10] T2009 Tirmizî, Birr, 65; İM4184 İbn Mâce, Zühd, 17.
[11] B3559 Buhârî, Menâkıb, 23.
[12] B6031 Buhârî, Edeb 38.
[13] B6114 Buhârî, Edeb, 76; M6643 Müslim, Birr, 107.
[14] B6474 Buhârî, Rikâk, 23.
[15] M6614 Müslim, Birr, 88.
[16] B6044 Buhârî, Edeb, 44; İF13/27 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 27.
[17] M6591 Müslim, Birr, 68.

Sövgüye muhatap olan Müslüman, cevap amacıyla dahi olsa küfür sözlerini ağzına alarak seviyesini düşürmemeli, zor da olsa sabretmeli, sövene uyarak çirkinleşmemelidir. Çünkü ne şekilde olursa olsun kötü söz şeytandandır. Onun için Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah bana, alçakgönüllü olmanızı vahyetti. O hâlde biriniz diğerine haksızlık etmesin ve hiç kimse de diğerine karşı övünmesin."* Hadisi rivayet eden İyâz b. Hımâr, "Ey Allah'ın Resûlü! Benden daha alt seviyede olan bir topluluk içerisinden biri bana söver, ben de onun sözüne cevap verirsem, bundan dolayı günaha girer miyim?" diye sorduğunda Allah'ın Elçisi, *"Birbirlerine sövenlerin her ikisi de şeytandır, birbirlerini suçlarlar ve yalanlarlar."* karşılığını vermiştir.[18] Benzer biçimde, bedevî olduğu anlaşılan Ebû Cürey isimli bir kişi Hz. Peygamber'den kendisine öğüt istediğinde Allah Resûlü, *"Kimseye sövme!"* demiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: *"... Eğer bir kimse sana söver ve sende (olduğunu) bildiği bir şeyden dolayı seni yererse, sen onda (olduğunu) bildiğin bir şeyden dolayı onu yerme! Çünkü bunun vebali onadır."* Ebû Cürey, "Bundan sonra hür olsun köle olsun hiçbir insana, hiçbir deveye ve koyuna sövmedim." der.[19]

Mümin kişi, sövene karşı söverek alçalmaz. Yunus Emre'nin dediği gibi, "sövene karşı dilsiz" olanı meleklerin müdafaa edeceğine dair Sevgili Peygamberimizin müjdesi vardır. İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Resûlullah'ın yanında iki adam birbirlerine ağır konuşmuşlardı. Bunlardan biri söverken diğeri karşılık vermeyerek susmaktaydı. Susan kişi de söverek karşılık vermeye başlayınca Hz. Peygamber (sav) kalkarak oradan uzaklaştı. Niçin kalktığı sorulduğunda da, *"Melekler kalkınca ben de onlarla birlikte kalktım. Bu susan kişi sustuğu sürece onun adına melekler sövene cevap vermekteydi. Ancak kendisi söverek cevap vermeye başlayınca melekler de kalktılar."* buyurdu.[20]

İslâm'a göre insanların bedenleri, canları, mânevî şahsiyetleri ve malları her türlü saldırı, tehdit ve hakaretten korunduğu gibi, anne babaları, aile fertleri, mensubu oldukları kavim, millet ve topluluk da fiilî ve sözlü tecavüzlerden korunmuştur. Buna göre ister kişinin kendisinden isterse dışarıdan gelsin, dinin koruduğu değerlere yöneltilen sataşma ve saldırılara engel olmak her Müslüman'ın görevidir. Dolayısıyla kişinin sövgü ve hakarete yol açacak davranışlardan uzak durması gerekir. Örneğin, Abdullah b. Amr b. Âs'tan nakledildiğine göre Resûlullah (sav) bir gün, *"Bir kimsenin ebeveynine sövmesi büyük günahlardandır."* demiş, ashâb bunun

[18] EM428 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 153; HM17622 İbn Hanbel, IV, 162.
[19] D4084 Ebû Dâvûd, Libâs, 25.
[20] EM419 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 151.

üzerine, "Yâ Resûlallah! Hiç insan ana babasına söver mi?" deyince, *"Evet, bir kimse birinin babasına söver, o da onun babasına söver. (Adamın) anasına söver, o da onun anasına söver."* buyurmuşlardır.[21]

Dinimizde açıkça haram işleyen bir günahkâra bile hakaret etmek uygun bulunmamıştır. Suçlu cezasını çeker ama kendisine hakaret edilemez. Günümüz ceza kanunlarında da yerini bulan bu ilkeyi Sevgili Peygamberimiz on beş asır önce şu örnekle bize göstermiştir: Bir defasında sahâbîler, içki içen birini cezalandırması için Resûlullah'a getirdiler. Hz. Peygamber de ona dayak cezası uyguladı. Kimi eliyle, kimi pabucuyla, kimi de elbisesinin ucuyla adama vurmaya başladı. Bununla yetinmeyen birisi ise, "Allah seni rezil etsin!" diyerek sarhoşa hakaret etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"Hayır, böyle demeyin! Ona karşı şeytana yardımcı olmayın!"* buyurdu.[22] Dolayısıyla suç işlemiş ve cezayı hak etmiş olsa da mümin kardeşin mânevî şahsiyetini korumak diğer müminlerin görevidir.

Dirilere olduğu gibi ölülere sövmek de Hz. Peygamber tarafından kesinlikle yasaklanmıştır. Bu yüzden ölülerin arkasından kötü konuşmamak ve onları hayırla yâd etmek Müslümanların yaşattığı güzel geleneklerden biri olmuştur. Bu konuda Sevgili Peygamberimiz (sav), *"Ölülere sövmeyin. Çünkü onlar, önden göndermiş olduklarının (amellerinin) karşılıklarına ulaşmışlardır.*[23] *(Bu hareketinizle onların) hayatta olan yakınlarını incitirsiniz."* buyurmaktadır.[24] Ölülere yapılan saygısızlığın, kendisine zarar vermese bile onun akrabalarını, yakınlarını ve sevenlerini rahatsız edeceği açıktır. Dolayısıyla ölen kimsenin mânevî şahsiyetinin dokunulmazlığını korumak dirilerin görevidir. Muhatabı ölü bile olsa iftira nitelikli sövgülere had cezasının uygulanması bunun en açık delilidir.

Hz. Peygamber, Müslüman olan çocuklarını ve akrabalarını üzmemek için kâfir ve müşriklere sövmeyi bile yasaklamıştır.[25] Buradan hareketle tarihte görülen üzücü olayları bahane ederek sahâbeye veya onlardan herhangi birine sövmek veya haklarında kötü ve saygısızca konuşmanın evleviyetle yasak olduğu anlaşılır. Onlar İslâm'ın kuruluş yıllarının bütün sıkıntılarını, mahrumiyetlerini çekmiş, düşmanların tüm zulüm, işkence ve saldırılarına Resûlullah (sav) ile birlikte göğüs germiş, bu uğurda yurtlarından hicret etmiş, hatta babalarına, oğullarına, akrabalarına karşı savaşmak zorunda kalmış, canlarını ve mallarını cömertçe ortaya koymuşlardır.

Hz. Peygamber'in hilm ve nezaketi, sadece insanları değil aynı zamanda hayvanları, bitkileri ve diğer bütün varlıkları kapsar. Nitekim rıfk

[21] M263 Müslim, Îmân, 146; T1902 Tirmizî, Birr, 4.
[22] B6777 Buhârî, Hudûd, 4; D4477 Ebû Dâvûd, Hudûd, 35.
[23] B1393 Buhârî, Cenâiz, 97.
[24] T1982 Tirmizî, Birr, 51.
[25] BS7289 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 125.

sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ın yumuşak ve merhametli davranışlardan hoşnut olduğunu bildiren Allah Resûlü, hayvanlara da bu şekilde muamele edilmesini, gerektiğinde karınlarının doyurulmasını ve dinlendirilmelerini istemiştir.[26] Bir defasında bindiği devesinin hırçınlaşması üzerine onu ileri geri çeken Hz. Âişe, Resûlullah'tan, *"Ona yumuşak davran."* uyarısını almıştır.[27] Bir sefer dönüşünde ise devesine lânet eden bir kimse için Peygamberimiz, *"Onun üzerinden in. Lânetlenmiş bir hayvanla yanımızda yolculuk etme."* buyurmuştur.[28]

Allah'ın, insanların bir şekilde yararlanması için yarattığı hayvanlar birer nimet olarak görülmeli, onlara merhametle yaklaşılmalıdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarında bizim tahmin edemeyeceğimiz nice hikmetler vardır. *"Horoza sövmeyin! Zira o, namaz için uyandırır."*[29] buyuran Resûlullah (sav) bu inceliğe işaret etmiştir. Ayrıca akıl ve şuur sahibi olmayan, akılla değil yaratılışı üzere güdüleriyle hareket eden, konuşup cevap veremeyen ve çoğu kere hakaret, sövme ve dövmelerimize mukabelede bulunamayan masum hayvanlara söven ve onları döven insanların, bu hareketleriyle onlardan daha aşağı seviyeye düştüklerini görmeleri ve düşünmeleri gerekir.

Kişilerin inançlarına ve kutsal değerlerine sövmek de yasaklanmıştır. İslâm'a göre tamamen yanlış da olsa insanların inancına, hatta taptıkları putlara sövülmez. Zira bu davranış nefret ve düşmanlığa yol açar. Ayrıca birinin inancına sövmemiz, onun da bizim kutsalımıza sövmeye yeltenmesine sebep olabilir. İşte bu nedenle Cenâb-ı Hak, *"Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin ki onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a sövmesinler."* buyurmuştur.[30] Çünkü sövmek gibi çirkin yollar veya usullerle hiçbir hayra, iyilik ve güzelliğe, ulaşılamaz.

İnsanlar zaman zaman maruz kaldıkları sıkıntılar sebebiyle zamana, feleğe ve kadere sövmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. İnançlara ve inanç konusu yapılan varlıklara sövülemeyeceği gibi, zamana sövmek, kahretmek veya lânet etmek de yasaklanmıştır. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, bir kudsî hadiste Resûlullah (sav) şöyle ifade etmiştir: *"Yüce Allah buyurdu ki: 'Âdemoğlu zamana söver, lânet okur. Halbuki zaman, benim! Gece de gündüz de benim elimdedir.'"*[31] Zira zamana sövmek, zamana nispet edilen bela, musibet ve benzeri hoşlanılmayan şeyleri yaratan Allah'ı rahatsız eder.[32] Bu husus bir diğer hadiste daha net ifade edilmektedir: *"Sizden hiç kimse, 'Zamana yazıklar olsun!' demesin. Zira zaman(ı yaratan)*

[26] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15; D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
[27] M6603 Müslim, Birr, 79.
[28] M7515 Müslim, Zühd, 74.
[29] D5101 Ebû Dâvûd, Edeb, 105-106.
[30] En'âm, 6/108.
[31] B6181 Buhârî, Edeb, 101.
[32] B7491 Buhârî, Tevhîd, 35.

Allah'tır."[33] Bu türden hadislerle câhiliye dönemine ait bir inanış da kaldırılmaktadır. Çünkü o dönemde Araplar başlarına gelen hastalık, felâket ve musibetlerin suçlusu olarak zamanı gösterir ve ona kahrederek söverlerdi. Bu tür bir algı ve inanç, Hz. Peygamber tarafından kesinlikle yasaklanmıştır. Dilimizde zaman veya kader anlamına kullanılan "felek" ve benzeri şeylere sövmek de zamana sövmenin kapsamına gireceğinden, böylesi davranışlardan sakınılmalıdır.

Zaman içerisinde insanın başına iyi veya kötü durumların gelebildiği, varlık ve yokluğun, hastalık ve sağlığın insanlar için olduğu hayatın bir gerçeğidir. Bu nedenle iyi bir müminin başına gelenlerden ders çıkarması, önleyebileceği problemlere karşı tedbirlerini gereği gibi alması, elinde olmayan şeylere karşı da sabır ve metanetle davranması gerekir. Doğrusu, bu gibi hâller karşısında sövmek ve lânet okumak gibi fevrî davranışlar, aşırı tepkiler, öfkeyi ve moral bozukluğunu artırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Örneğin hastalanan bir kimse, şifa vermesi için samimiyetle Allah'a yönelip dua etmeli, hastalığının tedavisi için tedavi yollarını aramalıdır. Hastalığa sövmesinin hiçbir anlamı yoktur. Nitekim Resûlullah (sav) bir gün, Ümmü Sâib veya Ümmü Müseyyeb künyesiyle anılan kadını ziyaret etmişti. Ona, *"Ümmü Sâib! Sana ne oldu da böyle titriyorsun?"* demişti. Kadın, "Sıtmaya tutuldum, Allah onu bereketsiz kılsın!" deyince Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: *"Sıtmaya sövme. Zira o, körüğün (yaktığı ateşin), demirin cürufunu giderdiği gibi âdemoğlunun hatalarını giderir."*[34] Böylece Allah Resûlü, bir yandan hastayı teselli ederken, bir yandan da çözümün hastalığa lânet okumak olmadığını ifade etmiştir.

Varlıklara ve olaylara hakaretin bize hiçbir yararı olmadığı gibi, aksine bu davranış Allah Teâlâ'yı gazaplandırırken şeytanı da sevindirir. Resûlullah (sav) bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Rüzgâra sövmeyin! Rüzgâr sebebiyle hoşlanmadığınız bir şeyle karşılaştığınızda şöyle dua edin: 'Ey Rabbimiz! Bu rüzgârın hayrını, getireceği şeylerin hayrını, ne ile emredildiyse onun da hayrını senden diler; bu rüzgârın şerrinden, getireceği şeylerin şerrinden, ne ile emredildiyse onun da şerrinden sana sığınırız.'"*[35] Nitekim bir adamın, giysisini savuran rüzgâra lânet ettiğini duyan Resûl-i Ekrem (sav), *"Sakın rüzgâra lânet etmeyin! Çünkü o, Allah'ın emriyle iş görmektedir. Şunu bilin ki, kim bir şeye haksız olarak lânet ederse o lânet kendisine döner."* şeklinde uyarıda bulunmuştur.[36]

Dinimizde hakaret, sadece kınanmakla kalmamış sövgünün niteliğine göre hukukî, maddî ve mânevî yaptırımlara da konu olmuştur. Ör-

[33] MU1816 *Muvatta'*, Kelâm, 1.
[34] M6570 Müslim, Birr, 53.
[35] T2252 Tirmizî, Fiten, 65.
[36] D4908 Ebû Dâvûd, Edeb, 45; T1978 Tirmizî, Birr, 48.

neğin sövgü, masum ve namuslu birine zina iftirasını içeriyorsa sövene kazif (iftira) cezası uygulanmış, buna ilâve olarak iftira edenin şahitliğinin ebediyen kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.[37] Sövmenin muhatabı ne derece rencide ettiği düşünülürse, konuya kul hakkı bakımından da yaklaşmak anlamlı olacaktır.

Müslümanlara bütün işlerinde zarif, nazik ve edepli davranmalarını emreden Allah Resûlü (sav), başta ailesi olmak üzere tüm yakınlarına, arkadaşlarına, hatta müslimlere karşı kibar davranmayı elden bırakmamıştır. O, Allah'ın rahmeti sayesinde etrafındakilere yumuşak davranmıştır. Şayet onlara karşı sert ve kaba davransaydı, Kur'an'ın ifadesiyle, etrafından dağılıp giderlerdi.[38] İslâm Peygamberi'nin, kaba ve sert tabiatlarına rağmen Arap bedevîleri üzerinde yarattığı köklü dönüşümün sırrını, onun yumuşak huylu kalbinde, nazik ve kibar hitabında, affedici ve bağışlayıcı uygulamalarında aramak gerekir.

[37] Nûr, 24/4.
[38] Âl-i İmrân, 3/159.

GIYBET ve KOĞUCULUK
KARDEŞ ETİ YEMEK GİBİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَتَدْرُونَ مَا الْغِيبَةُ؟ قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: "ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ" قِيلَ:
أَفَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِى أَخِى مَا أَقُولُ؟ قَالَ: "إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ، فَقَدِ اغْتَبْتَهُ، وَإِنْ
لَمْ يَكُنْ فِيهِ، فَقَدْ بَهَتَّهُ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah (sav), *'Gıybet nedir biliyor musunuz?'* diye sordu. Sahâbe, 'Allah ve Resûlü daha iyi bilir!' karşılığını verdiler. Resûlullah, *'Kardeşini hoşlanmadığı bir şey ile anmandır.'* buyurdu. 'Ya kardeşimde o söylediğim durum varsa ne dersin?' diye sorulunca Resûlullah, *'Söylediğin şey eğer onda varsa gıybet etmişsindir. Şayet yoksa ona iftira etmiş olursun.'* buyurdu."

(M6593 Müslim, Birr, 70)

عَنْ أبي بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ: لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ."

عَنْ أبي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ."

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَّهَاتِ، وَوَأْدَ الْبَنَاتِ، وَمَنْعًا وَهَاتِ. وَكَرِهَ لَكُمْ ثَلَاثًا قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ."

فَقَالَ حُذَيْفَةُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ."

Ebû Berze el-Eslemî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."*

(D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter."*

(D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80)

Mugîre b. Şu'be'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Yüce Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve üzerine düşeni yapmamayı, hak etmediğini istemeyi size haram kılmıştır. Sizin için üç şeyi de çirkin görmüştür: Dedikodu, malı zayi etmek ve anlamsız çok soru sormak!"*

(M4483 Müslim, Akdiye, 12)

Huzeyfe'nin işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(İnsanlar arasında) laf taşıyan kişi cennete giremez."*

(B6056 Buhârî, Edeb, 50; M290 Müslim, Îmân, 168)

Hz. Âişe...[1] Resûl-i Ekrem'in insanların en sevimlisi olarak vasıflandırdığı,[2] genç yaşta müminlerin annesi olma şerefine nail olan güzide insan... Hz. Âişe, sadece vefalı bir eş değil, aynı zamanda güçlü zekâsı ve hafızasıyla Allah Resûlü'nün terbiyesinde yetişmiş mükemmel bir talebeydi. Âişe (ra), Allah Resûlü'nün kimi zaman takdirine, kimi zaman ise ikazına neden olan davranışlarını bizzat kendisi sonraki nesillere naklediyordu. Kendisinin rivayet ettiği olaylardan biri, Hz. Peygamber'in eşlerinden Safiyye bnt. Huyey ile alâkalıydı. Hanımları arasında, Hz. Peygamber'e en çok düşkün olan Hz. Âişe, Resûlullah'la birlikte bulunduğu bir gün, mizacındaki kıskançlıktan mı, yoksa eşine olan aşırı sevgisinden midir bilinmez, Safiyye bnt. Huyey hakkında hoş olmayan bazı sözler söylemişti. Hz. Peygamber'e, Safiyye'nin boyunun kısa oluşunu ima edercesine eliyle işaret ederek, *"Ey Allah'ın Resûlü, sana Safiyye'deki şu hâl yeter."* demişti. Her ne kadar masum görünse de bir insanı arkasından çekiştirme mahiyetindeki bu sözler karşısında Allah Resûlü, hemen Âişe'yi ikaz ederek, *"Sen öyle bir söz söyledin ki, o söz denize karışsaydı denizin suyunu bozardı."* buyurmuştu.[3]

İnsan, kimi zaman sevdiğini paylaşmak istemeyerek onu kıskandığı için kimi zamansa kasıtlı biçimde karşısındakini aşağılamak, kötülemek, küçük düşürmek maksadıyla acımasızca sözler sarf edebilmektedir. Bazen nefretten, bazense gafletten kaynaklanan bir içgüdüyle hareket ederek, sözlerinin muhatabını ne kadar inciteceğini hesaplamaksızın, onun arkasından konuşabilmektedir.

Safiyye validemizle ilgili olayda olduğu gibi, kişinin duyduğunda hoşlanmayacağı türdeki sözler, genel olarak *gıybet, dedikodu* olarak bilinmekte ve bu tür davranışlar Allah Resûlü tarafından âdeta denizi kirletecek kadar kirli görülmektedir. İnsanın kalbinin kırılmasına, onurunun incinmesine, insanlar arasındaki sevgi ve saygı bağlarının incelmesine neden olması dolayısıyla Allah Resûlü, insanları gıybetten şiddetle sakındırmıştır. Ashâbıyla birlikte olduğu sırada onlara gıybetin ne olduğunu soran Hz. Peygamber, onların, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." demeleri üzerine,

[1] MK19810 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIII, 181.
[2] M6177 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 8.
[3] T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51; D4875 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

gıybeti, *"Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır!"* şeklinde tanımlamıştır. Sahâbîlerden birinin, "Ya kardeşimde o söylediğim durum varsa ne dersin?" sorusuna ise, *"Söylediğin şey eğer onda varsa gıybet etmişsindir. Şayet yoksa ona iftira etmiş olursun."* cevabını vermiştir.[4] Buna göre, konuşulanların gıybet olarak değerlendirilmesinde esas olan hakkında konuşulan kişinin o vasıfları taşıyıp taşımaması değil, hoşlanmayacağı bir şekilde insanın arkasından konuşulup çekiştirilmesidir. Bu yüzden o kişinin gerçekte öyle olması veya konuşulanların yeri geldiğinde o kişinin yüzüne de söylenebileceğinin düşünülmesi, insana gıybet etme hakkını vermediği gibi, böyle bir savunma geliştirmek de gıybeti meşru kılmamaktadır.

İnsan, gıybet yaparak elde ettiği hazzın çekiciliğine kapılarak kalbini karartma pahasına bu fiili alışkanlık hâline getirir. Bu durumun iğrençliği ilâhî kelâmla da ifade edilmekte ve gıybet, ölü eti yemeye benzetilmektedir: *"…Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz ölü kardeşinin etini yemeyi hiç arzu eder mi ki? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhametlidir."*[5] Gıybetin kesin bir şekilde yasaklandığı bu âyetle, aynı zamanda ondan kurtuluşun çaresi de gösterilmekte ve kullarına karşı çok merhametli olan Allah'a tevbe edilerek bu günahtan temizlenilebileceği bildirilmektedir.

Gıybet, insanların dış görünüşleri veya fiziksel bazı kusurları ile ilgili olabildiği gibi, kişinin ailesi, soyu, ırkı, huyu, ahlâkı veya diniyle alâkalı da olabilir. Kişiyi kızdıran, kıran veya onurunu ve gururunu inciten lakaplar takmak da gıybete girmektedir. Çoğu zaman insanın arkasından konuşarak sözle yapılan gıybet, kimi zaman da bir kaş göz hareketiyle, bükülen bir dudakla veya el kol işaretiyle, hatta göz kırpmayla da gerçekleşebilir. Eğlence ve mizah gayesiyle veya şaka niyetiyle de olsa başkasını taklit etmek de gıybettir. Nitekim bir defasında Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün yanında birisinin taklidini yapmış, Hz. Peygamber ise onun bu davranışından hoşlanmayarak ona, *"Elime dünyayı verseler bile bir başkasının taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."* demiştir.[6] Gıybet bazen açıkça ifade edilmese de, yazıyla, imayla, kurnazca dile getirilen kinayeli sözlerle de gerçekleşebilir. Hatta gıybetin bu türü, kötü zan ve şüpheler uyandırabilmesi, dolayısıyla açıkça söylenmesinden daha tehlikeli durumlar yaratabilir. Her ne şekilde olursa olsun, kişiyi aşağılayan, küçümseyen, onun şeref ve haysiyetini yaralayan bu türden davranışlar, insanı yaratılanların en şereflisi, en değerlisi olarak gören İslâm dini tarafından kesin bir şekilde

[4] M6593 Müslim, Birr, 70; T1934 Tirmizî, Birr, 23.
[5] Hucurât, 49/12.
[6] T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51; D4875 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

yasaklanmıştır. *"İnsanları dilleri ile arkalarından çekiştiren ve karşılarında kaş göz hareketleri ile onlarla alay eden herkese yazıklar olsun!"*[7] buyuran Allah Teâlâ, böyle fiillerin insanı âhirette azaba düşüreceğini bildirmektedir.[8]

İnsan, karakterini bozma, gönlünü kirletme, dostlarını kaybetme pahasına gıybete başvurarak neden vicdanına eziyet eder? Kişiyi gıybet etmeye yönelten ve buna zemin hazırlayan bazı durumlar söz konusudur. İnsan, içindeki öfke ve intikam ateşini söndürmek maksadıyla, bu ateşi daha da alevlendireceğini hesaba katmaksızın, gıybete yönelebilir. Ya da içinde bir türlü yenemediği haset ve kıskançlık duygusunu gıybetle gidermeye çalışabilir. Kibir, gösteriş, küçümseme gayesiyle, yalnızca kendini küçülttüğünün farkına varmadan, gıybete başvurabilir. Oysa gıybet, insanların kusurlarını anlatıp onları küçülterek kendisini yüceltmek isteyen âciz kimselerin faaliyetidir. İnsanın sayılamayacak kadar çok olan hatalarını örtme maksadıyla diğerlerinin kusurlarını ortaya çıkarma ihtiyacıdır. Böylece, kusursuz ve mükemmel olmayan insanoğlu, kendi günahlarını telâfi etmek yerine, başkalarının günahını diline dolayarak kendininkilere bir yenisini eklemektedir. Kardeşini yargılayıp kınayamayacak kadar günahkâr olan insan, onun ayıbını ortaya çıkararak ve onu kötüleyerek iyi olamayacağı gibi, kardeşini küçülterek de kendisini yüceltemez.

Sağduyulu davranamayıp bazen kötü duygularının bazen de yanlış düşüncelerinin esiri olan insan, kendisine söz geçiremeyerek gıybetle neticelenecek bir süreci başlatır. Gıybetin öncesinde ona doğru gidilen yolda kişi gıybetle ilişkili birtakım davranışlara yönelir. Öncelikle o insan hakkında olumsuz birtakım zan ve şüpheler besler. Bir bakıma insan, diliyle gıybet etmeden önce, sû-i zan besleyerek kalbiyle gıybet eder. Mümin kardeşi hakkında asılsız, temelsiz, yersiz birtakım kuşkulara dayanarak, çoğu zaman gerçekle alâkası olmayan zanlarla hareket eder, sonra bu kötü zanların doğru olup olmadığını merak ederek araştırmaya başlar. Böylece "tecessüs" adı verilen, insanların mahremiyetlerini araştırma faaliyetine geçilmiş olur. Gıybet eden kişi, insanların özel hayatlarını, hata, kusur ve günahlarını araştırıp tecessüste bulunmayı alışkanlık hâline getirerek, söz konusu ayıpları kendisi için malzeme yapmaya çalışır. Oysa Allah Resûlü, tecessüssün gıybeti doğuracağına işaret ederek bu tehlikeye karşı insanları şöyle uyarmaktadır: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini*

[7] Hümeze, 104/1.
[8] Hümeze, 104/4-9.
[9] D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; T2032 Tirmizî, Birr, 85.

araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."[9]

Gıybetin hazırlık safhası olan kötü zan ve tecessüsle elde edilen bilgiler, dile dökülerek gıybet edilmiş olunur. Kötü zan ve tecessüssün gıybeti doğurması ve bunların aralarındaki sıkı ilişki dolayısıyla Allah Teâlâ, kullarını şu şekilde uyarmaktadır: *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın."*[10] Zan, tecessüs, gıybet gibi davranışlarla insanların gizli hâllerini araştırmanın onlar arasında fesada neden olacağına işaret eden[11] Sevgili Peygamberimiz, ayıpları dile getirmek yerine örtmeyi emretmiştir. Zira bir Müslüman diğerinin ayıbını örttüğünde, Allah Teâlâ'nın da âhirette onun ayıbını örteceğini müjdelemiştir.[12] Hz. Peygamber, insanlar arasında sevgi ve saygıyı yok eden, kin, nefret, haset, düşmanlık tohumları eken davranışlara karşı ümmetini uyarmış ve onlara kardeş olmalarını öğütlemiştir: *"Zandan sakının. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayın. Özel hayatınızı da araştırmayın. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize arkanızı çevirip küsmeyin. Birbirinize nefret ve düşmanlık da beslemeyin. Ey Allah'ın kulları! Birbirinizle kardeş olun!"*[13]

İnsanların arkalarından konuşarak gıybet etmeyi yasaklayan Resûl-i Ekrem, *"Ashâbımdan hiç kimse bana bir başkası hakkında (beni rahatsız edecek) bir şey iletmesin. Zira ben sizin karşınıza (hakkınızda her türlü güvensizlikten) salim olan bir kalple çıkmayı arzu ediyorum."*[14] buyurarak ashâbının birbirleri hakkında söz taşıyıp gıybet etmelerini engellemeyi amaçlamıştır. İnsanlar arasında huzuru bozan bu tür fiillerin âhirette de azaba neden olacağını bildirmiştir. Nitekim Allah Resûlü, mi'rac'a çıkarıldığında gıybet edenlerle ilgili şahit olduğu bir durumu şöyle nakletmiştir: *"Mi'raca çıkarıldığım zaman bakırdan tırnakları olan bir topluluğa rastladım. Tırnaklarıyla yüzlerini ve bağırlarını tırmalıyorlardı. 'Bunlar kimlerdir?' diye sordum. Cebrail, '(Gıybet etmek suretiyle) insanların etlerinden yiyen ve şereflerine saldıranlardır.' cevabını verdi."*[15] Mümin kardeşinin gıybetini yapmayı onun etinden yemeye benzeten Allah Resûlü, bu davranışın âhirette cezasız bırakılmayacağını şu şekilde haber vermektedir: *"Her kim Müslüman bir adam(ın gıybetini etmesi) sebebiyle (onun ölü etinden) bir lokma yiyecek olursa, Allah ona o yediği et kadar cehennem (ateşin)den yedirecektir. Kime (gıybetini yaptığı) bir Müslüman sebebiyle bir elbise giydirilirse bunun bir misli de kendisine cehennem ateşinden giydirilecektir."*[16]

"Kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter." buyuran Peygamber

[10] Hucurât, 49/12.
[11] D4888 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.
[12] M6853 Müslim, Zikir, 38.
[13] B6064 Buhârî, Edeb, 57.
[14] D4860 Ebû Dâvûd, Edeb, 28; T3896 Tirmizî, Menâkıb, 63.
[15] D4878 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; HM13373 İbn Hanbel, III, 223.
[16] D4881 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; HM18174 İbn Hanbel, IV, 229.
[17] D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.

Efendimiz,[17] insanların düşünmeksizin ağızlarından çıkıveren sözler sebebiyle cehenneme girebileceklerini bildirmiştir.[18] Bu yüzden Allah Resûlü, gıybet konusunda oldukça titiz davranmış ve eşi Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, ismini zikrederek kimse hakkında kötü konuşmamıştır. Bunun yerine, insanların olumsuz davranışlarını gördüğü zaman onları düzeltmek için, *"İnsanlara ne oluyor da şöyle şöyle yapıyorlar?"* gibi genel ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.[19] "Ya hayır söylemeyi ya da susmayı" emreden Allah Resûlü,[20] gıybet ve dedikodu yaparak kötü şeyler konuşmak yerine susmayı önermiş[21] ve dilini bunlardan koruyabildiğinde kişinin cennete girebileceğini müjdelemiştir.[22]

Hz. Peygamber tarafından, *"elinden ve dilinden emin olunan insan"* olarak tanımlanan Müslüman,[23] kalbiyle sû-i zan besleyen, diliyle gıybet eden, insanları arkalarından çekiştiren, onların kusurlarını araştıran, ayıplarını ortaya döken, sözleriyle kardeşini yaralayan insan değildir. İmanı gereği, güzel ahlâkla donanan Müslüman,[24] kardeşinin mahremiyetine dil uzatarak onun şerefini, haysiyetini incitemez. *"Müslüman'ın, Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Kişiye Müslüman kardeşini hakir görmesi günah olarak yeter."* buyuran Allah Resûlü,[25] Müslümanların birbirlerine dil uzatmak yerine bu tür sözlere karşı birbirlerini savunmalarını istemiştir: *"Kim Müslüman kardeşinin iffetini korursa Allah da kıyamet gününde onun yüzünü cehennem ateşinden korur."*[26] buyurarak müminlerin boş iş ve sözlerden yüz çevirip[27] dayanışma içinde olmaları gerektiğini bildirmiştir. Bir vücudun organları gibi birbirlerine kenetlenmiş olan[28] Müslümanlar kardeştir[29] ve buna göre Müslüman'ın kardeşini ne sözleriyle ne de davranışlarıyla incitmesi helâldir. Gıybet etmek suretiyle kardeşinin hakkına girmiş olan kişinin hem kardeşinden hakkını helâl etmesini istemesi hem de kul hakkına sebep olduğu için Rabbinden af dileyip tevbe etmesi gerekmektedir.

Dünyevî ve uhrevî yönden pek çok zarara neden olması dolayısıyla haram kılınmış olan gıybet fiiline bazı istisnaî durumlarda ruhsat verilmiştir. Niyetin iyi olması koşuluyla, meşru bazı mazeretler gözetilerek aleyhte konuşulduğunda bu gıybet sayılmamaktadır. Bir suçluyu ilgili makamlara şikâyet etmek, çevresine zarar veren bir insandan korunmak, birinin yapacağı kötülüğe engel olmak, kötü davranışları ıslah etmek, lakabıyla meşhur olmuş bir insanı tanıtmak, günahı alenen işleyen ve bundan utanmayan bir insanı kınamak veya bir âlime fetva sormak maksadıyla konuşulduğunda, bu gıybet olmamaktadır. Zira ashâbdan Allah Resûlü'ne fetva

[18] B6477 Buhârî, Rikâk, 23.
[19] D4788 Ebû Dâvûd, Edeb, 5.
[20] B6136 Buhârî, Edeb, 85, M173 Müslim, Îmân, 74.
[21] T2501 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 50; DM2741 Dârimî, Rikâk, 5.
[22] B6807 Buhârî, Hudûd, 19.
[23] M162 Müslim, Îmân, 65.
[24] DM2820 Dârimî, Rikâk, 74.
[25] D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[26] T1931 Tirmizî, Birr, 20.
[27] Kasas, 28/55; Mü'minûn, 23/3.
[28] M6586 Müslim, Birr, 66.
[29] Hucurât, 49/10.

sormak maksadıyla insanlar gelmekte ve gerektiğinde insanların kusurlarından bahsederek sorunlarını dile getirmekteydiler. Hz. Peygamber'e kocasının cimriliğinden bahseden Ebû Süfyân'ın hanımı Hind, kocasından habersiz kendisine ve çocuklarına yetecek kadar nafaka almasının günah olup olmamasını sormuş, Resûlullah da örfe uygun olacak şekilde alabileceğini bildirmiştir. Bu durumda ne Hind gıybet etmek amacıyla konuşmuş ne de Allah Resûlü sözlerinden dolayı onu uyarmıştır.[30]

Gıybet, kolaylıkla gerçekleşebilen, zamanla sıradanlaşarak kişiyi rahatsız etmeyen ve insanlar arasında hızla yayılabilen bir hastalıktır. Önlem alınmadığında hem fert hem de toplum için çok daha ciddi sorunlara kaynaklık edebilmektedir. Gıybetle başlayan afetler zinciri insanlar arasında kin, nefret, düşmanlık, bozgunculuk meydana getirebilecek fiilleri tetiklemektedir. Bunlar arasında, gıybetin ilerlemiş ve gelişmiş hâli olarak karşımıza dedikodu ve koğuculuk/nemîme çıkmaktadır. İnsanlar arasında bozgunculuk çıkarmak maksadıyla söz taşıma, gıybet etme, dedikodu yapma anlamına gelen koğuculuk, birey ve toplum ahlâkı açısından çok tehlikeli bir davranıştır. Koğuculuk yapan kimse, insanların arasını bozmak, düşmanlık yaratmak için doğru veya yanlış olan sözleri taşır, hoş olmayan durumları açıklar. Kişinin aleyhinde söylenmiş sözleri ona ulaştırır, haset ve nifak üzerine kurduğu planlarıyla insanları birbirine düşürür. Koğuculuk ve dedikodu yapan kimseler, insanların birine bir türlü diğerine başka türlü davranan, ikiyüzlü, şerrinden emin olunmayan, güvenilmez insanlardır. Allah Resûlü, *"İnsanların en kötüsü, kötülüğünden dolayı insanların kendisinden sakındığı kimsedir."*[31] buyurarak bunların kötülüklerine karşı insanları uyarmıştır.

Koğuculuk, birkaç kişi arasında gerçekleşebilen gıybet fiilinin sınırlarını genişletme ve daha fazla kişiyi gıybete ortak etme faaliyetidir. Bu yönüyle gıybetten daha tehlikelidir. İnsanın ruhuna işleyen, vicdanını körelten bu davranış, alışkanlık hâline getirildiğinde artık kişi bundan rahatsızlık da duymamakta, âdeta dedikodudan zevk almaktadır. İnsanın ruhsal durumunu olumsuz etkileyen, kişiliğini bozan bu davranış, Kur'an tarafından da *"iğrenç"* olarak nitelendirilmektedir.[32] Konuyla ilgili olarak Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Yüce Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve üzerine düşeni yapmamayı, hak etmediğini istemeyi size haram kılmıştır. Sizin için üç şeyi de çirkin görmüştür: Dedikodu, malı zayi etmek ve anlamsız çok soru sormak!"*[33]

Toplumdaki sevgi ve saygı bağlarını körelterek bunun yerine kin ve

[30] B5370 Buhârî, Nafakât, 14; M4477 Müslim, Akdiye, 7.
[31] MU1639 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1.
[32] Kalem, 68/10-11.
[33] M4483 Müslim, Akdiye, 12.

nefreti yerleştiren, insanlar arasında güvensizlik yaratan, toplumun huzurunu bozan dedikodu ve koğuculuk insanın yalnız dünyasını değil, âhiretini de karartmaktadır. *"Sizin en şerliniz, söz götürüp getirmek suretiyle koğuculuk yaparak birbirini seven iki kişi arasını açanlardır."* buyuran[34] Hz. Peygamber, koğuculuğun âhiretteki cezasıyla ilgili insanları uyarmıştır. Nitekim Allah Resûlü, bir kabristana uğradığı sırada orada yatanlardan iki kişinin azap gördüğünü söylemiş ve bunun sebebine şöyle işaret etmiştir: *"Onların azapları öyle büyük bir şeyden dolayı değil. Biri idrarın (üzerine sıçramasın)dan sakınmazdı, diğeri de koğuculuk yapardı."*[35] Hayatın her alanında sıklıkla karşılaşılan, yaygınlığından dolayı günah olarak algılanmayıp önemsenmeyen bir davranış olan dedikodu, kimi zaman da çeşitli çıkarlar sağlamak maksadıyla mevki ve makam sahibi insanlara ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Küçük menfaatler uğruna bu tür alçaltıcı davranışlarda bulunmayı Resûlullah kesinlikle hoş görmemiştir. Nitekim ashâb-ı kirâmdan Huzeyfe'ye (ra) bir adamın yöneticilere başkaları hakkında laf taşıdığı söylendiğinde Resûlullah'ın bu konuda şöyle dediğini bildirmiştir: *"(İnsanlar arasında) laf taşıyan kişi cennete giremez."*[36]

İslâm dininde, insanların onurlarına dil uzatmak suretiyle saygınlıklarından koparılan her parça, onların etini yemek kadar iğrenç görülmüştür. Ancak günümüzde bir eğlence unsuru imiş gibi gösterilen dedikodu faaliyetleri, özellikle iletişim araçları ile merak ve ilgi uyandıracak tarzda sunulmakta, bu şekilde âdeta bir gıybet sektörü meydana getirilmektedir. Yaygınlığından dolayı ayıp ve günah olarak benimsenmeyen gıybet ve dedikodunun yol açtığı olumsuzluklar görmezden gelinmekte, hatta bunlar bir anlamda teşvik edilmektedir. Dinî ve ahlâkî boyutunun yanında psikolojik ve sosyolojik açıdan da birey ve topluma çeşitli zararlar veren gıybet ve dedikoduyla başa çıkmada öncelikle İslâm'ın ahlâk değerlerine bağlılık gösterilmelidir. Ayrıca kişi, gıybetin konuşulduğu ortamlarda bulunmamaya özen göstererek, gıybeti dinleyerek teşvik etmekten uzak durarak, bu insanlardan yüz çevirip onları ikaz ederek bu tür davranışları engelleyebilir. İnsan, gıybetle başkasını küçültmeye çalışırken kendisinin hem kullar hem de Allah nezdinde ne kadar küçüldüğünü düşünmeli, kendisi için söylendiğinde hoşlanmayacağı sözleri başkaları için söylemekten çekinmelidir. İslâm ahlâkında asla yeri olmayan bu faaliyetler Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan Müslümanların değil, basit insanların işidir. Müslüman ise, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin*

[34] BŞ6708 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 494.
[35] B216 Buhârî, Vudû, 55, M677 Müslim, Tahâret, 111.
[36] B6056 Buhârî, Edeb, 50; M290 Müslim, Îmân, 168.
[37] İsrâ, 17/36.

peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."[37] uyarısının bilinciyle hareket eder. Ve kendisine her şeyden daha yakın olan Rabbinin her an onu görüp duyduğunun farkındadır.[38] Zira insanların aralarındaki gizli fısıldaşmalar da dâhil olmak üzere, Rabbinin her şeyden haberdar olduğunu ve gün geldiğinde yaptıkları işleri kullarına birer birer bildireceğini bilir:

"Görmez misin ki Allah göklerde ne varsa, yerde ne varsa bilir! Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir."[39]

[38] Kâf, 50/16; Fussilet, 41/36.
[39] Mücâdele, 58/7.

DALKAVUKLUK
ÇIKAR İÇİN YAPILAN YÜZSÜZLÜK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
أَنْ نَحْثُوَ فِى أَفْوَاهِ الْمَدَّاحِينَ التُّرَابَ.

Ebû Hüreyre şöyle demiştir:
“Resûlullah (sav), (dalkavukluğu âdet hâline getiren) övücülerin ağızlarına toprak saçmamızı (onlara engel olmamızı) emretti.”
(T2394 Tirmizî, Zühd, 54; M7505 Müslim, Zühd, 68)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَثْنَى رَجُلٌ عَلَى رَجُلٍ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: "وَيْلَكَ قَطَعْتَ عُنُقَ أَخِيكَ -ثَلاَثًا- مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَادِحًا لاَ مَحَالَةَ فَلْيَقُلْ: أَحْسِبُ فُلاَنًا وَاللَّهُ حَسِيبُهُ وَلاَ أُزَكِّى عَلَى اللَّهِ أَحَدًا، إِنْ كَانَ يَعْلَمُ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِيَّاكُمْ وَالتَّمَادُحَ، فَإِنَّهُ الذَّبْحُ."

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin, babasından naklettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'in (sav) yanında bir kimseyi övdü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) ona üç defa, *"Yazıklar olsun sana! Kardeşinin boynunu kestin."* dedi. Sonra da şöyle buyurdu: *"Sizden birisi illâ bir kimseyi methedecekse, 'Gördüğüm kadarıyla filâncanın şöyle olduğunu sanıyorum. Ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah'tır. Allah'ın karşısında hiç kimseyi temize çıkarıp aklayamam.' desin. Bunu da o kimsenin hâlini öyle biliyorsa söylesin!"*

(B6162 Buhârî, Edeb, 95)

Muâviye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirinizi (aşırı şekilde) övmekten sakının. Çünkü bu, (bir nevi) öldürmektir."*

(İM3743 İbn Mâce, Edeb, 36; HM16962 İbn Hanbel, IV, 93)

Hz. Peygamber ashâbıyla birlikte bulunduğu bir sırada bir adamdan söz edilmişti. Orada bulunanlardan biri söz konusu adamı övünce Hz. Peygamber (sav), *"Yazıklar olsun sana! Kardeşinin boynunu kestin!"* buyurdu ve bu sözü üç kez tekrarladı. Sonra da şunları ekledi: *"Sizden birisi illâ bir kimseyi methedecekse, 'Gördüğüm kadarıyla filâncanın şöyle olduğunu sanıyorum. Ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah'tır. Allah'ın karşısında hiç kimseyi temize çıkarıp aklayamam.' desin. Bunu da o kimsenin hâlini öyle biliyorsa söylesin!"*[1]

İslâm ahlâk literatüründe özellikle zenginlere ve yüksek mevki makam sahibi kimselere övgü yağdırmakla tanınmış ve bu tutumlarını alışkanlık hâline getirmiş olanlara "dalkavuk/yağcı", yaptığı işe de "dalkavukluk/yağcılık" denmiştir. Dalkavuk, karşısındaki kişiyi aşırı şekilde överek ondan itibar ve menfaat sağlamayı amaçlar. Dalkavukluk ise bir kişilik zafiyeti olup Müslüman'a yakışmayan bir davranıştır.

İnsan kusursuz olmayı sever ve saygınlık kazanmayı, şöhreti arzular; bu nedenle övülmek hoşuna gider. Yerilmek, bu arzusuna aykırı düştüğü için kendisini huzursuz hisseder ve yerilmeyi sevmez. Fazilet sahibi kimseler, tanıyıp tanımadığı kimseler hakkında ulu orta konuşan, övgüler düzen şarlatanların övgülerinden hoşlanmazlar. Çünkü dalkavuklar, güç ve iktidarı gözetirler. Dalkavuk, her zaman güç ve iktidardan yanadır. Dalkavuk, hakkı savunmak yerine güçlü olanın yanında yer almayı ve ona övgüler yağdırmayı âdet hâline getirmiştir. Yanında olduğu, övgüler yağdırdığı güç zayıflayıp tükenerek yok olmaya yüz tutunca da yeni güç ve iktidarın dizi dibine çöker.

Övülen kişi, kibir, böbürlenme, kendini beğenme gibi tavır ve davranışlardan sakınmalıdır. Yapılan övgüleri hoş karşılamamalıdır. Ebû Hüreyre, "Resûlullah (sav), (dalkavukluğu âdet hâline getiren) övücülerin ağızlarına toprak saçmamızı (onlara engel olmamızı) emretti." demiştir.[2] Zâhirine bakarak Hz. Peygamber'in bu uyarısını harfiyen uygulayan sahâbîler de olmuştur. Nitekim bir mecliste, Hz. Osman yüzüne karşı

[1] B6162 Buhârî, Edeb, 95; B6061 Buhârî, Edeb, 54.
[2] T2394 Tirmizî, Zühd, 54.

övülmüştü. Müslüman olduğunu ilk ilân eden yedi kişiden biri olan ve Bedir Savaşı'na da iştirak eden güzide sahâbî Mikdâd b. Esved de yanlarında oturmaktaydı.[3] Mikdâd adamın yaptığı işin ahlâkî olmadığını, bütün insanların topraktan geldiklerini ve eşit olduklarını göstermek üzere yerden bir avuç toprak alıp adamın yüzüne saçtı. Sonra da, "Resûlullah (sav), *'İnsanları övmeyi âdet edinenlerle karşılaştığınızda yüzlerine toprak saçın (onlara engel olun).'* buyurdu." dedi.[4]

Resûlullah'ın bu sözünü Mikdâd b. Esved lafzî mânâsıyla anlamış olsa da, aynı uyarıyı, "Dalkavukluk yapan kişiyi davranışından dolayı kınayarak tahkir edin, onun yağcılığına fırsat vermeyin, ihsan ve ikramda bulunmayarak, umduklarından mahrum bırakın." şeklinde anlamak da mümkündür. Bu, dalkavuğun söylediği sözün ve yaptığı davranışın kötü olduğunun, toplumsal ilişkilerde iyi karşılanmadığının ona hissettirilmesidir. Aynı şekilde, dalkavuğa umduklarının verilmemesi suretiyle dilinden gelebilecek zararlara karşı korunma da sağlanmış olur. Nitekim İbrâhim et-Teymî'nin, babasından naklettiğine göre, Hz. Ömer'in yanında oturdukları sırada adamın biri, bir arkadaşını yüzüne karşı övmüş; adam sözünü bitirdiğinde Hz. Ömer, "Adamın canını aldın, Allah da senin canını alsın!" diyerek onu azarlamıştır.[5]

Yapılan yanlışı düzeltmeye yönelik bir davranış özelliği taşımadığından kötü bir davranış olan dalkavukluğun, her şeyden önce dalkavuğa yönelik zararları vardır. Övdüğü kimsede olmayanları söylediği için yalan söylemiş, inanmadığı hâlde yüzüne karşı sevgi gösterisinde bulunduğundan münafıkça bir davranış sergilemiş olur. Övüleni sevindirdiği için onun zalimleşmesine sebep olmak suretiyle günah işler. Aynı zamanda dalkavuk, yağcılığı ile övdüğü kimseye de zarar verir. Övülen kişinin kendini beğenmesine ve kibirlenmesine neden olur. Övülenin gevşekliğe düşerek yapacağı iyi işleri terk etmesine veya zayi etmesine neden olur.

Basra'ya yerleşen sahâbîlerden Abdullah b. Şıhhîr hicretin 9. senesinde Benî Âmir heyeti ile birlikte Resûlullah'a geldiklerinde onu kabile liderlerini övdükleri birtakım ifadelerle methettiklerinde Hz. Peygamber'in tepkisini çekmişlerdir. Abdullah b. Şıhhîr şöyle anlatmaktadır: "Biz Hz. Peygamber'in yanına geldik. Ona selâm verip, 'Sen bizim velîmizsin, sen bizim efendimizsin! Bizden daha güçlü, daha kudretlisin! Bizden daha faziletlisin. Sensin cömert, misafirperver olan!' deyince şöyle buyurdu: *'Ne söyleyecekseniz söyleyin! Şeytan sizi kendi vekili yapmasın!'*"[6]

[3] Hİ6/202 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 202-203.
[4] D4804 Ebû Dâvûd, Edeb, 9; M7505 Müslim, Zühd, 68.
[5] MŞ26253 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Edeb, 139; EM335 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 123.
[6] HM16420 İbn Hanbel, IV, 26.

Sevgili Peygamberimiz, ashâbından fazilet sahibi, cömert, iyiliksever, İslâm'ın yayılması için çaba sarf eden ve yaptıkları iyi işler toplumda herkesçe bilinen kimselere zaman zaman övgü ve iltifatlarda bulunmuştur. Bir defasında ashâb-ı kirâm Resûlullah ile birlikte bir yerde konaklamışlardı. Hz. Peygamber önlerinden geçen insanların kim olduğunu soruyor, ardından da onun hakkında düşüncelerini söylüyordu. Ebû Hüreyre, geçenlerden birinin Hâlid b. Velîd olduğunu söyleyince Allah'ın Elçisi, *"Hâlid b. Velîd, Allah'ın ne iyi kuludur. O, Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır."* buyurdu.[7]

Aynı şekilde Allah Resûlü, Hz. Ebû Bekir,[8] Hz. Ömer[9] ve daha pek çok sahâbî ve bazı kabileler[10] için iltifat içeren sözler söylemişti. Onlara iltifatlarını yaparken İslâm'ı yaşamaları, dinî gayretleri, İslâm'a, Müslümanlara ve kendisine yaptıkları yardımlardan dolayı herkesin bilip gördüğü eylemleri zikrederek yapmıştır. Bu, hayrı özendirmek, takdir edilen iyi davranışları ve davranış sahiplerini örnek göstermek anlamına gelmektedir.

Övgüde istenmeyen husus, insanın herkesçe bilinmeyen yönleriyle ve özellikle kendisinde olmayan birtakım vasıflarla yüzüne karşı aşırı bir şekilde övülmesi ve bundan dünyalık bir karşılık beklenmesidir. Nitekim Resûlullah (sav), *"... Biriniz kardeşini illâ methedecekse ve şayet onun öyle olduğu biliniyorsa, 'Falanın şöyle olduğunu zannediyorum, Allah'a karşı kimseyi temize çıkaramam.' desin."* buyurmuştur.[11]

İltifat ile dalkavukluk arasındaki ince çizgiye dikkat çeken Allah Resûlü, örnek alınacak davranışlar övülürken ve kişilere iltifat edilirken dalkavukluğa kaçılmasını, kişinin önünü kesen öldürücü bir darbe olarak takdim etmiş, şöyle buyurmuştur: *"Birbirinizi (aşırı şekilde) övmekten sakınınız. Çünkü bu, (bir nevi) öldürmektir."*[12]

[7] T3846 Tirmizî, Menâkıb, 49.
[8] B466 Buhârî, Salât, 80.
[9] T3658 Tirmizî, Menâkıb, 14; T3686 Tirmizî, Menâkıb, 17.
[10] M182 Müslim, Îmân, 82.
[11] M7502 Müslim, Zühd, 66.
[12] İM3743 İbn Mâce, Edeb, 36; HM16962 İbn Hanbel, IV, 93.

ALAY ETMEK
BELKİ DE ALAY EDİLEN DAHA HAYIRLIDIR!

عَنْ عائِشَةَ قالَتْ: قالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"ما أُحِبُّ أَنِّى حَكَيْتُ أَحَدًا وَأَنَّ لِى كَذا وَكَذا."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Karşılığında bana dünyayı verseler bile, kimsenin taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."
(T2503 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51)

عَنْ واثِلَةَ بْنِ الأَسْقَعِ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ تُظْهِرِ الشَّماتَةَ لأَخِيكَ فيَرْحَمُهُ اللَّهُ وَيَبْتَلِيك."

عَنْ عَائِشَةَ... قالَتْ: فَقُلْتُ:

"يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ صَفِيَّةَ امْرَأَةٌ" وَقَالَتْ بِيدِهَا هَكَذَا كَأَنَّها تعْنِى قَصِيرَةً. فَقَالَ:

"لَقَدْ مَزَجْتِ بِكَلِمَةٍ لَوْ مُزِجَ بِهَا مَاءُ الْبَحْرِ لَمُزِجَ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ..."

Vâsile b. Eska'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinin başına gelen bir şeye sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihan eder."*

(T2506 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 54)

Hz. Âişe anlatıyor: "(Bir seferinde boyunun kısa oluşunu kastederek Hz. Peygamber'e) 'Ey Allah'ın Resûlü! Safiyye şöyle bir kadındır.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Öyle bir söz ettin ki; o söz, şayet denize karışmış olsaydı denizin suyunu bile bozardı.'"*

(T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter..."*

(M6541 Müslim, Birr, 32)

Resûlullah, Huneyn Seferi'nden dönerken, içlerinde daha sonra Peygamberimizin müezzinlerinden olacak olan[1] Ebû Mahzûre'nin de bulunduğu on kişilik bir grup aynı yolun yolcusuydu.[2] Yolun bir yerinde Resûlullah'ın müezzini, namaz için ezan okumaya başladı. Henüz Müslüman olmayan Ebû Mahzûre ve arkadaşlarının yüksek sesle müezzinin dediklerini tekrarlıyor ve onu taklit ederek alaya alıyorlardı. Resûlullah onları duydu ve içlerinden güzel sesli olanı yanına getirmeleri için bir grup gönderdi. Resûlullah'ın huzuruna geldiklerinde, *"Yüksek sesini duyduğum hanginizdi?"* diye sordu. Herkes Ebû Mahzûre'yi gösterdi, Ebû Mahzûre'nin kendisi de bunu kabul etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber diğerlerini gönderdi ve Ebû Mahzûre'yi alıkoyarak ona, *"Kalk, ezan oku."* dedi. Kalktı, ancak o an Ebû Mahzûre için hiçbir şey ezan okumaktan daha zor olamazdı. Rahatsız olmuş ve bir yandan da öfkelenmişti. Bu duygularla Resûlullah'ın önünde ayağa kalktı. Peygamberimiz ezan kelimelerini ona bizzat öğreterek okuttu.[3]

Ebû Mahzûre ezan okumayı bitirince Allah Resûlü, içinde bir miktar gümüş bulunan bir keseyi ona verdi. Onun kalbini İslâm'a ısındırarak Müslüman olmasını arzuluyordu. Sonra onun alnına elini koydu, elini yüzüne sürdü ve göğsünden karnına kadar sıvazladı. Nihayet Resûlullah, *"Allah bunu senin için mübarek eylesin ve bereket senin üzerinden eksik olmasın."* diye dua etti. Bu olayın ardından Müslüman olan Ebû Mahzûre heyecanla atıldı: "Ey Allah'ın Resûlü! Mekke'de ezan okumam için izin ver." Resûlullah onun bu isteğini geri çevirmedi. Hz. Peygamber'in tavrı karşısında Ebû Mahzûre'nin kalbinde öfke ve nefretten eser kalmamıştı. Olumsuz duyguları tamamen Resûlullah'a karşı sevgi ve muhabbete dönüşmüştü.[4] Ebû Mahzûre bundan sonra perçemindeki saçları ne tıraş etti, ne de ayırdı, çünkü oraya Resûlullah'ın eli değmişti.[5]

Ebû Mahzûre ve arkadaşlarının müezzinle alay etmeleri, dolayısıyla da dinin şiarı olan ezana dil uzatmaları, Hz. Peygamber'in ve müminlerin yabancı oldukları bir durum değildi. Risâleti boyunca diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber de inkârcıların alaylarına maruz kalmıştı. Hem Peygamberle hem de müminlerle alay eden müşrikler, onları bir nevi

[1] Hİ7/365 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 365.
[2] N634 Nesâî, Ezân, 6.
[3] D500 Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[4] İM708 İbn Mâce, Ezân, 2; HM15454 İbn Hanbel, III, 409.
[5] D501 Ebû Dâvûd, Salât, 28; HM15450 İbn Hanbel, III, 408.

mânevî savaşa maruz bırakarak tebliğin başarısız olması için mücadele etmişlerdi. *"Yazıklar olsun şu kullara! Kendilerine hangi elçi geldiyse onu alaya aldılar!"*[6] âyetinden anlaşıldığı üzere getirdikleri davetin alay konusu edilmesi bütün peygamberlerin karşılaştıkları bir durumdu: İnkârcıların peygamberlerin getirdiği emirler karşısındaki en belirgin ve net tavırları, inkâr etmenin yanı sıra bu emirleri alay konusu yaparak eğlenmeleriydi. Önceki kavimlerden bazıları, kendilerine gelen peygamberi ve onun uyarılarını alaya almalarından dolayı başlarına gelen felâketler neticesinde helâk olmuşlardı.[7] Âd,[8] Semûd[9] ve Lût kavimleri,[10] Firavun'un kavmi,[11] Hz. Nuh'un kavmi[12] bu alaycı tavırları yüzünden helâke uğramamışlar mıydı? Mekkeli müşrikler de Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı aynı tutum ve tavrı sergilemişler, Resûlullah'ın ve diğer Müslümanların kişiliklerini, inanç ve değerlerini, ibadet ve yaşayışlarını[13] özellikle de Allah'ın âyetlerini[14] sürekli olarak alaya almışlardı.

Kur'an'da kâfirlerin bu alaycı tavırları kesin bir dille reddedilmiş, Allah'ın da onların bu tavırlarına istihza ile karşılık vereceği bildirilmiştir: *"Allah Teâlâ ise onlar ile istihzâ eder. Onları kendi azgınlıklarında şaşkın bir hâlde bırakır."*[15] Başka bir âyette de dünyada müminlerle ve onların inançlarıyla alay eden, onları küçümseyen inkârcıların yaptıklarının karşılıksız kalmayacağı, âhirette alçaltıcı ve gülünç duruma düşecekleri ifade edilmektedir. *"Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı. Müminler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı. Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı. Müminleri gördükleri vakit, 'Hiç şüphe yok, şunlar sapık kimselerdir.' diyorlardı. Halbuki onlar, müminlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi. İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler. Koltuklar üzerinde (etrafı) seyrederler. Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?"*[16]

Dinî değerlerle alay etmeyi yasaklayan İslâm dini, Müslümanları da kendi inanç ve değerlerini korumaları konusunda uyarmıştır. Bundan dolayıdır ki, müminlerden, dinlerini alaya alan inkârcılarla dostluk kurmamaları istenmiştir: *"Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının."*[17] Dinin ya da Allah'ın âyetlerinin alaya alındığı mekânlarda müminlerin sessiz kalmamaları, böyle durumlarda ortamı terk etmek suretiyle tepkilerini ortaya koymaları öğütlenmiştir: *"Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) şöyle indir-*

6 Yâsîn, 36/30.
7 En'âm, 6/10; Ra'd, 13/32; Nahl, 16/33-34.
8 Hûd, 11/50-58.
9 Şuarâ, 26/141-158.
10 A'râf, 7/80-82.
11 Zuhruf, 43/46-56.
12 Hûd, 11/25-44.
13 Mâide, 5/ 57-58; Sâffât, 37/12.
14 Sa'd, 37/14.
15 Bakara, 2/15.
16 Mutaffifîn, 83/29-36.
17 Mâide, 5/57.

miştir ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla eğlenildiğini işittiğiniz zaman başka bir konuşmaya dalmalarına kadar onların yanında oturmayın, yoksa kesinlikle onlar gibi olursunuz. Bakın, Allah, münafıkları kâfirlerle birlikte cehennemde toplayacaktır."[18]

İstihzayı insan onurunu zedeleyen bir tavır olarak gören İslâm dini, Müslümanları da başkalarının inançlarını alaya almaktan ve onların kutsal saydıkları şeylere sövmekten men etmiştir. Zira kişinin kutsal kabul ettiği şeylere yönelik alay ve hakaret içeren davranışlar, aynı zamanda o kişinin onurunu rencide eder. Müslümanlar başkalarının kutsalına sövmek ya da hakaret etmek suretiyle onları kışkırtarak Allah'a sövmelerine sebep olmaktan sakınmakla sorumludurlar. Aksi takdirde böyle bir kışkırtmanın, çamura taş atanın üzerine çamurun sıçraması gibi müminin kendisine dönmesi de söz konusudur. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlara yönelik açık bir uyarı yer almaktadır: *"Onların, Allah'ı bırakıp taptıklarına sövmeyin ki, onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a sövmesinler."*[19]

İslâm toplumu içerisinde dinî değerlerle ve müminlerle alay etmek, münafıkların bir tavrı olarak karşımıza çıkmaktadır: *"(Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit '(biz de) iman ettik!' derler. Şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise, 'Biz sizinle beraberiz, biz onlarla sadece alay ediyoruz.' derler."*[20] Bir Müslüman'ın şaka niyetiyle de olsa dinî değerlerle dalga geçmesi ve bunları alay konusu yapması, Kur'an'ın asla tasvip etmeyeceği bir durumdur. Dolayısıyla dinle ya da peygamberle alay etmek Müslüman'a yakışan bir tavır değil; münafık tavrıdır. Bu tür bir davranış iman etmiş bir kişiyi küfre götürebilecek kadar tehlikelidir. Çünkü Allah'a itaatle O'nun dinini alaya almak aynı kalpte bir arada bulunamaz.

Resûlullah (sav) Tebük Seferi'ne giderken, yanında münafıklardan bir grup vardı. Onlar, "Bu adam Şam saraylarını ve kalelerini fethetmek istiyor! Heyhât, olacak iş mi!" diye dil uzattılar. Allah, onların bu durumunu Resûlü'ne bildirdi. Resûlullah (sav) onlara gelerek, *"Siz şöyle şöyle söylediniz."* dedi. Münafıklar, "Yâ Resûlallah! Biz sadece oyun ve eğlence ile meşguldük." dediler. Bunun üzerine, *"Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan, elbette, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler. De ki: Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun peygamberiyle mi alay ediyordunuz?"* âyeti[21] nâzil oldu.[22] Ardından da Yüce Allah, onların bu davranışlarının kendileri için neye mal olacağını ve yaptıklarının cezasız kalmayacağını bildirdi: *"(Boşuna) Özür dilemeyin; çünkü siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz.*

[18] Nisâ, 4/140.
[19] En'âm, 6/108.
[20] Bakara, 2/14.
[21] Tevbe, 9/65.
[22] TT14/332 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 332-333.

Sizden (tevbe eden) bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz."[23]

İslâm dininde, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde de istihza yasaklanmıştır. Zira İslâm'a göre her ferdin onuru, haysiyeti ve şerefi dokunulmazdır.[24] Her ne sebeple olursa olsun hiç kimse bu değerlerle alay etme ve insanları bu yönden zedeleme ve rencide etme hakkına sahip değildir. Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı çok açıktır. Nitekim ona taklidini yaparak bir kişiden bahseden Hz. Âişe,[25] bu davranışı karşısında Resûlullah'ın, *"Karşılığında bana dünyayı verseler bile, kimsenin taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."* buyurduğunu ifade etmiştir.[26]

Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla alay ederek onu küçümsemek, toplumda kardeşlik bağlarını zedeleyen, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerine zarar veren tehlikeli bir durumdur. İnsanlarla bu şekilde eğlenen kişi, aynı durumun kendi başına gelmeyeceğinin garantisine sahip değildir: *"Kardeşinin başına gelen bir şeye sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihan eder."*[27] Resûlullah'ın bu uyarısının yansıması kültürümüzde "gülme komşuna gelir başına" şeklinde ifadesini bulmuştur. Yine Hz. Peygamber'in, *"Kim Müslüman kardeşini işlediği bir suçtan dolayı ayıplarsa, kendisi de o suçu işlemeden ölmez."*[28] şeklindeki hadisi de istihzadan kaçınma noktasında son derece etkileyicidir.

Kur'an'ın, *"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay hâline!"*[29] şeklindeki tehdidinin, İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'i ve ileri gelen Müslümanları kötülemeyi huy edinen kişilerden Cemîl b. Âmir el-Cumahî,[30] Ahnes b. Şerîk, Velîd b. Mugîre veya Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir.[31] Ancak bu tehdidin inanç farkı gözetmeksizin bütün insan ilişkilerinde temel olan ahlâk ilkelerinin önemli bir kuralına dikkat çektiği göz ardı edilmemelidir. Bu âyette gerek başkalarını arkadan çekiştirip kötülemeyi huy edinen (hümeze), gerekse insanları yüzlerine karşı ayıplayıp küçük düşürmekten çekinmeyen (lümeze) kimseler kınanmaktadır.

İnsanların fiziksel durumlarıyla alay etmek ise, âdeta Allah'ın takdirine karşı gelmek gibidir. Âişe'nin bir defasında Resûlullah'a eliyle kısa oluşunu göstererek, "Ey Allah'ın Resûlü! Safiyye şöyle bir kadındır." demesi üzerine Resûlullah'ın onu, *"Öyle bir söz ettin ki o söz denize karıştırılsaydı denizin suyu değişirdi."* diyerek uyarması[32] da meselenin ciddiyetini

[23] Tevbe, 9/66.
[24] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30.
[25] HM25477 İbn Hanbel, VI, 127.
[26] T2503 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51.
[27] T2506 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 54.
[28] T2505 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 53.
[29] Hümeze, 104/1.
[30] SES216 Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, s. 216.
[31] FM32/86 Râzî, Tefsîr, XXXII, 86.
[32] T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51.

göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira bu şekilde insanların elinde olmayan bir durumla alay etmek, Yüce Allah'ın takdir edip yarattığıyla alay etmektir. İnsanda doğuştan ya da sonradan meydana gelen fiziksel ve zihinsel özürlerle alay etmek de böyledir.

İnsanın fiziksel özellikleriyle eğlenmek kadar, kişiliğine yönelik tahkir anlamına gelebilecek davranışlar da dinimizce yasaklanmıştır. Bu, bazen karakter özellikleriyle bazen de hitap ediliş biçimiyle ilgili olabilir. Bunların hiçbirisi diğerinden ayrılamaz. Zira kişiyi hoşlanmadığı bir isimle çağırarak alay konusu yapmak, onu toplum içerisinde küçük düşürüp gücendirir. Bu tür küçümseyici davranışlar imanla bağdaşmayan bir durum olarak görülmüş ve Müslümanların birbirleriyle alay etmeleri, birbirlerine çirkin lakaplar takmaları yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır! Kim de tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."*[33] Bu âyetin iniş sebebini ensardan Ebû Cebire şöyle anlatır: "Resûlullah bizim yanımıza (Mekke'den Medine'ye) teşrif etti. O zaman bazılarımızın iki ya da üç adı (lakabı) vardı. Peygamber (sav) bazen bu isimlerden biriyle seslendiğinde: 'Yâ Resûlallah! O bu isimden hoşlanmıyor.' denirdi. Bunun üzerine *'... birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız.'* âyeti indi."[34]

Sâbit b. Kays'ın kulağı biraz ağır işitiyordu. Resûlullah'ın meclisine geldiği vakit, yanı başına oturabilsin de onu rahat işitebilsin diye kendisine yer açarlardı. Yine bir gün gelmiş ve 'açılın' diye müsaade isteyerek insanların arasında ilerlemeye başlamıştı. Bir adam ona, 'Oturacak yer buldun, otur." dedi. Sâbit öfkeli bir şekilde oturdu ve adamı göstererek, 'Bu kim?' diye sordu. O zât da kendisini tanıttı. Sâbit b. Kays, 'Filân kadının oğlusun!' diyerek onun annesini câhiliye döneminde ayıplandığı bir özelliğiyle zikretti. Bunun üzerine adamcağız utanarak başını önüne eğdi. Bu olay üzerine, *"Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın."* âyeti nâzil oldu.[35]

Hz. Hafsa'nın kendisine "Yahudi kızı" demesinden dolayı incinerek ağlayan Yahudi kökenli Hz. Safiyye'ye Resûlullah, *"Sen bir peygamberin (Harun'un) kızısın. Amcan (Musa) da peygamberdir. (Şu an yine) bir peygamberin nikâhı altındasın. O, hangi konuda sana karşı övünüyor?"* buyurmuş, Hz. Hafsa'yı da Allah'tan korkması konusunda ikaz etmişti.[36] Müslü-

[33] Hucurât, 49/11.
[34] İM3741 İbn Mâce, Edeb, 35; D4962 Ebû Dâvûd, Edeb, 63.
[35] VES263 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 263.
[36] T3894 Tirmizî, Menâkıb, 63; HM12419 İbn Hanbel, III, 136; TA10/268 Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, X, 268.

manların birbirlerine sadece çirkin lakap takmalarını değil, hoşlanmadıkları hitaplarla seslenmelerini de asla tasvip etmemişti Allah Resûlü. Nitekim kendisi bir kimseyi en sevdiği ismiyle ya da en sevdiği künyesiyle çağırmaktan hoşlanırdı.[37]

Bir kimsenin duyduğunda rahatsız olmayacağı ve toplum tarafından olumsuz algılanmayan lakapların kullanımı bir çeşit adlandırmadır. Resûlullah da ashâbından bazılarına bu şekilde güzel lakaplar takmıştır. Enes (ra), topladığı bir çeşit baklanın adını Peygamberimizin kendisine lakap olarak verdiğini söylemiş[38] ve bu sebeple "Ebû Hamza" diye anılmıştır.[39] Ebû Hüreyre'ye ise latîfe olsun diye, "Yâ Ebâ Hir" (Ey kediciğin babası!)[40] şeklinde seslenen Hz. Peygamber, elleri uzun olduğu için "zü'l-yedeyn" (iki elli) diye anılan birisine de bu ismiyle hitap etmişti.[41] Hz. Ebû Bekir, "Atîk ve Sıddîk";[42] Hz. Ömer, "Fârûk";[43] Hz. Hamza, "Esedullah";[44] Hâlid b. Velid ise "Seyfullah"[45] lakaplarıyla anılan sahâbîlerdi. Dolayısıyla bir kişinin tanınmasını kolaylaştırmak, meziyetlerini dile getirerek övmek ya da latîfe ile gönlünü almak gibi iyi niyetlerle lakap takmakta bir sakınca bulunmamaktadır.

İnsanın başkalarıyla alay etmesine çeşitli duygular ve düşünceler sebep olabilir. Meselâ, kibir ve kıskançlık gibi olumsuz duygular kişiye karşısındakileri küçümseme ve dalga geçme hakkına sahip olduğunu düşündürebilir. Ayrıca bazen insan kendi eksiğini kapatmak veya kendini ön plana çıkarmak için de böyle hatalara düşebilir. Hatta kimi zaman sadece eğleniyor ve insanları eğlendiriyor da olabilir. Ama bu sırada karşısındakinin gönlünü kırarak huzursuz etmekte, gönül kâbesini yıkmakta, onun ruhunu örseleyip sevgi ve saygı bağını yok etmekte olduğunu unutmamalıdır. Halbuki Allah Resûlü'nün, *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter..."*[46] sözünde ifade edildiği üzere, mümin kardeşini küçük düşürecek bir söz veya davranış bir Müslüman'ın kendisine yapacağı en büyük kötülüklerdendir. Her ne sebeple olursa olsun Müslüman hiç kimseye zarar vermemelidir. Zira Peygamber Efendimiz onu şöyle tanıtmaktadır: *"Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların zarar görmediği kişidir."*[47]

[37] MK3499 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 13.
[38] T3830 Tirmizî, Menâkıb, 45; HM12311 İbn Hanbel, III, 127.
[39] İE1/440 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 440.
[40] Buhârî, Edeb, 111 –bâb başlığı–.
[41] B482 Buhârî, Salât, 88; M1288 Müslim, Mesâcid, 97.
[42] Hİ7/44 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 44.
[43] EÜ4/143 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, IV, 143.
[44] Hİ2/122 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 122.
[45] İBS199 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 199.
[46] M6541 Müslim, Birr, 32.
[47] M162 Müslim, Îmân, 65; B10 Buhârî, Îmân, 4.

İFTİRA
DİL İLE İŞLENEN CİNAYET

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ." قَالُوا: "يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ" قَالَ: "الشِّرْكُ بِاللَّهِ،
وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِى حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ،
وَالتَّوَلِّى يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلاَتِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), *"Yedi helâk ediciden sakının!"* buyurdu. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bunlar nelerdir?" diye sordular. Resûlullah şöyle cevap verdi: *"Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak ve zinadan uzak duran, hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina isnad etmektir."*

(B6857 Buhârî, Hudûd, 44; M262 Müslim, Îmân, 145)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ الْكَبَائِرِ اسْتِطَالَةَ الْمَرْءِ فِى عِرْضِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقٍّ..."

وَاثِلَةَ بْنَ الأَسْقَعِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْفِرَى أَنْ يَدَّعِيَ الرَّجُلُ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ، أَوْ يُرِيَ عَيْنَهُ مَا لَمْ تَرَ، أَوْ يَقُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَا لَمْ يَقُلْ."

عَنْ أبِى ذَرٍّ رضي الله عنه أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:

"لاَ يَرْمِى رَجُلٌ رَجُلاً بِالْفُسُوقِ، وَلاَ يَرْمِيهِ بِالْكُفْرِ، إِلاَّ ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كَذَلِكَ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişinin haksız yere bir Müslüman'ın şeref ve namusuna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindendir..."*

(D4877 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Vâsile b. Eska'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Üç şey) iftiranın en büyüklerindendir: Kişinin kendisini babasından başkasına nispet etmesi, rüyasında görmediği bir şeyin kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi, Resûlullah'ın söylemediği bir şeyi ona nispet etmesi."*

(B3509 Buhârî, Menâkıb, 5)

Ebû Zerr'in (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiç kimse başka bir kimseyi fâsıklıkla suçlamasın ve onu küfürle itham etmesin. Eğer itham ettiği kimse dediği gibi değilse, bu sıfatlar muhakkak itham edene döner."*

(B6045 Buhârî, Edeb, 44)

Hicretin beşinci yılıydı. Peygamber Efendimiz, Müslümanlara saldırı hazırlığı içerisinde olan Mustalikoğulları'na karşı sefere çıkmıştı.[1] Eşi Hz. Âişe'yi de beraberinde götürmüştü. Sefer tamamlandıktan sonra Medine'ye dönüş yolculuğu başlamış ve geceleyin bir yerde istirahat edilmişti. Sabaha karşı hareket emri verildiği sırada Hz. Âişe tuvalet ihtiyacını gidermek için ordugâhtan biraz uzaklaşmıştı. Geri geldiğinde gerdanlığının düşmüş olduğunu fark etmiş, bunun üzerine tekrar gitmiş ve uzun bir müddet aradıktan sonra gerdanlığını bulup geri dönmüştü. Döndüğünde kafilenin gitmiş olduğunu görünce, "Fark ettiklerinde beni burada ararlar." düşüncesiyle olduğu yerde beklemiş, beklerken uyku bastığı için de uyuyakalmıştı. Birliğin arkasını emniyete almak ve toparlamak üzere, kabri Adıyaman'ın Samsat ilçesinde bulunan, Safvân b. Muattal[2] adlı sahâbî görevlendirilmişti. Safvân, konaklama yerine yaklaşınca bir karartı görmüş, yakınına geldiğinde ise onun Hz. Âişe olduğunu anlamış ve şaşırmışlık ifadesi olarak *"innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn/Biz şüphesiz Allah'a aidiz ve muhakkak O'na döneceğiz."*[3] diye seslenerek onu uyandırmıştı. Kendisi devesinden inerek deveye Hz. Âişe'yi bindirmiş ve yularından çekerek hızlıca ilerlemek suretiyle ancak öğle üzeri istirahat etmekte olan kafileye yetişmişlerdi.

Hadise bundan ibaret olduğu hâlde başta münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl olmak üzere küçük bir grup, olayı kötü yorumlayarak çirkin bir iftira üretmişler ve Hz. Âişe ile Safvân arasında iffete aykırı bir olay yaşandığını söyleyerek bunu halk içinde yaymaya başlamışlardı. Hz. Âişe Medine'ye gelince hastalanmış ve bir ay kadar yatmıştı. Ortada dolaşan dedikodulardan haberi olmamış, fakat nihayet bir vesile ile iftira onun da kulağına gelmişti. Üzüntüsünden dolayı hastalığı daha da artan, bir rivayete göre ise iftirayı öğrenince düşüp bayılan[4] Hz. Âişe meseleyi ailesinden öğrenmek için Hz. Peygamber'den izin alıp, baba evine gitti. Annesi, "eşi tarafından sevilen ve kumaları bulunan her güzel kadın için böyle dedikoduların yapılabileceğini" söyleyerek kızını teselli etmeye çalıştıysa da, Hz. Âişe iki gün boyunca ağladı ve gözüne uyku girmedi. Bu arada Allah Resûlü, konu hakkında yakınlarıyla istişarede bulundu. Görüşü sorulan hemen herkes, Hz. Âişe'nin lehinde konuştu. Evin hizmetçisi Berîre de Hz.

[1] B4138 Buhârî, Meğâzî, 33.
[2] Hİ3/440 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 441.
[3] Bakara, 2/156.
[4] B4751 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 7.

Âişe'yi savundu. Hz. Peygamber yeterince araştırma ve soruşturma yaptıktan sonra Mescid-i Nebevî'ye gelip hem eşi hem de Safvân hakkındaki müspet kanaatini Müslümanlara ilân etti.

İftira atılalı bir ay geçmesine rağmen konu hakkında herhangi bir vahiy gelmemiş, âdeta bu büyük imtihanın süresi hikmetli olarak uzatılmıştı. Bir ayın bitiminde, Resûlullah eşini görmek üzere kayınpederi Ebû Bekir'in evine gitmişti ki orada durumu açıklığa kavuşturan, Hz. Âişe'nin masum olduğunu bildiren ve iftiracıların yüzünü karartan Nûr sûresinin 11-20. âyetleri nâzil oldu.[5]

Yüce Allah bu âyetlerde şöyle buyurdu: *"O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır. Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında hüsn-i zan besleyip de 'Bu apaçık bir iftiradır.' deselerdi ya! Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir. Eğer size dünya ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir iştir. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, 'Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Hâşâ! Bu çok büyük bir iftiradır.' deseydiniz ya! Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor. Allah size âyetleri açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve âhirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı (hâliniz nice olurdu)?"*[6]

Bu âyetlerde iftiranın büyük bir günah olduğu ve bu günahı işleyenler için âhirette büyük bir azap olduğu bildirilmiş; ayrıca herhangi bir kimse hakkında ortaya atılan iddialara hemen inanılmaması ve insanlar hakkında hüsn-i zan beslenmesi gereği üzerinde durulmuştu.

Yukarıdaki âyetler inince Müslümanların içine sızmış bulunan bazı münafıkların maskeleri düşmüş, kötü duygularına mağlup olan veya dedikoduya kapılan birkaç mümin de büyük bir imtihan geçirmiş, sonra tevbe ederek temizlenmişlerdir. Bazı rivayetlere göre ise iftiracılara ceza uygulanmıştır.[7]

[5] B4141 Buhârî, Meğâzî, 35; B2661 Buhârî, Şehâdât, 15; B4750 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 6; M7020 Müslim, Tevbe, 56.
[6] Nûr, 24/11-20.
[7] T3181 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; D4474 Ebû Dâvûd, Hudûd, 34.

Sonuç olarak iftira olayı derin üzüntülere sebep olmakla birlikte mânevî getirisi bakımından müminler hakkında hayırlı olmuştur.[8]

İftira, bireysel ve toplumsal bir hastalıktır. Nitekim geçmişte pek çok peygambere ve salih kimseye çeşitli iftiralar atılmış ve bu kimseler pek çok sıkıntıya maruz kalmışlardır. Meselâ, Hz. Yusuf, efendisinin hanımı tarafından yapılan gayri meşru ilişki teklifini kabul etmediği için iftiraya uğramış ve neticede zindana atılmıştır.[9] Hz. Musa'ya menfaat ve iktidar peşinde olma,[10] büyücülük ve yalancılık;[11] Hz. Meryem'e de zina iftirası[12] atılmıştır.

Kur'an'da pek çok yerde geçen iftira sözcüğü, daha çok Allah hakkında yalan uydurma, O'nun birliği, yetkinliği ve aşkınlığı ile bağdaşmayan iddialar ileri sürme mânâsında kullanılmıştır.[13] Diğer bazı âyetlerde ise putperestlerin putların tanrı olduğu inancını uydurmaları[14] ve Allah'a isnat ederek kendi kafalarından hükümler koymaları,[15] iftira kavramıyla ifade edilmiştir.

İftira, toplum hayatını dinamitleyen, dostlukları bitiren, yuva kurmaya engel olan, kurulmuş yuvaları yıkan, aile facialarına yol açan; insanların işlerini, itibarlarını, istikballerini, hatta bazen hayatlarını kaybetmelerine sebep olabilen çok kötü bir davranıştır. İftira sonucunda insanlar arasındaki sevgi ve saygı azalır, kin ve nefret duygusu çoğalır, toplumsal problemler baş gösterir.

Hadislerinde genel olarak doğruluk, dürüstlük, adalet, iyilik ve hüsn-i zannı emreden; yalancılık, haksızlık ve sû-i zan gibi kötülükleri yasaklayan Sevgili Nebî, Müslümanları sosyal bir hastalık olan iftira konusunda uyarmış; bilhassa İslâm'a yeni giren erkek ve kadınlarla biatleşirken, içtimaî ve siyasî önemi bulunan prensipler yanında, iftira etmemek üzere de söz almıştır.[16]

İslâm, iftirayı yasaklamakla kalmamış, onu engellemek için bazı önlemler de almıştır. Buna göre insanların ayıp ve kusurlarını araştırmak,[17] evleri gözetlemek,[18] karşı cinsten yabancı kimselerle baş başa kalmak,[19] evlere izin almadan girmek yasaklanmıştır.[20] Bu ve benzeri uyarılar, bireyin kişiliğini ve saygınlığını korumaya ve muhtemel iftira ve dedikoduları önlemeye yönelik alınmış tedbirlerdir.

İslâm, masum insanların iffet, şeref ve haysiyetlerini korumak için özellikle zina iftirası atanları cezalandırmak suretiyle bu kötü davranışın önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bunun için zina suçlamasının ancak dört

[8] Nûr, 24/11.
[9] Yûsuf, 12/23-35.
[10] Yûnus, 10/78.
[11] Mü'min, 40/23-24.
[12] Meryem, 19/27-28.
[13] Âl-i İmrân, 3/94; En'âm, 6/21, 93, 144.
[14] En'âm, 6/24; A'râf, 7/53.
[15] En'âm, 6/138-140.
[16] Mümtehine, 60/12; B7468 Buhârî, Tevhîd, 31; N4186 Nesâî, Biat, 18.
[17] Hucurât, 49/12; M6536 Müslim, Birr, 28.
[18] B6901 Buhârî, Diyât, 23; M5638 Müslim, Âdâb, 40.
[19] B5232 Buhârî, Nikâh, 112; M5674 Müslim, Selâm, 20.
[20] Nûr, 24/27.

şahidin bizzat ve çok net tanıklığı ile olması gerektiğini bildirmiştir. Dört şahit ile ispatlanamayan zina suçlamasının iftira olacağını belirtip, bu iftirayı atanlara da seksen sopa cezası uygulanacağını ve iftirası sabit olanların şahitliklerinin bir daha kabul edilmeyeceğini açıklamıştır.[21] Bütün bunlar, insanların kişilik haklarını korumak, insanlar hakkında gelişigüzel laf üretilmesine mani olmak ve iftiraların önüne set çekmek içindir.

İffetli bir kadının namusuna yönelik iftira, kim tarafından ve ne maksatla yapılırsa yapılsın çok çirkin bir davranıştır ve büyük bir günahtır. Yüce Allah, böylesi bir günahı işleyenlerin dünya ve âhirette lanetlenenlerden olacağını ve hesap gününde dilleri, elleri ve ayaklarının aleyhlerinde şahitlik edeceğini bildirmiştir.[22] Bunun için Allah Resûlü, insanı helâk edecek olan yedi suç ve günahtan birinin, masum, hiçbir şeyden habersiz iffetli bir kadına zina ithamı olduğunu söyleyerek[23] bu tarz iftira günahının büyüklüğüne işaret etmiştir. Zina ithamında bulunan kişinin bu ithamını deliller ile ispatlamadığı takdirde iftira cezasına çarptırılması,[24] insanların ırz ve namuslarına yönelik iftiralara karşı bir koruyucu kalkan niteliği taşır. Bu konuda titiz davranılmadığı takdirde insanlar aleyhine gelişigüzel ithamlar yapılabilir ve bunun sonucunda ithama uğrayanların şahsiyetleri rencide olabilir. Ayrıca bu günahı işleyenlerin, bir daha yapmamak üzere tevbe etmeleri ve kendilerini düzeltmeleri (ıslah etmeleri) hâlinde Allah'ın kendilerini bağışlayacağı da bildirilmiştir.[25]

Namusa yönelik iftirayı, insanın âhiret hayatını iflasa götürecek olan kul hakları arasında sayan Peygamberimiz,[26] insanların ırz ve şerefine dil uzatanların dünyada iken hak sahibinden helâllik almaları gerektiğini, aksi hâlde yaptıkları haksızlık oranında âhirette iyi amellerinden alınıp hak sahibine verileceğini, iyilikleri yoksa hak sahibinin günahlarının haksızlık edene yükleneceğini bildirmiştir.[27]

Namusa atılan iftira, sadece iftiraya uğrayana değil, onun yakın ve uzak çevresine de zarar verir ve şahsiyetlerini rencide eder. Bundan da öte, iftira edilen kimse hakkında sû-i zan beslenmesine, bazen de cinayetle sonuçlanan aşırı tepkilere sebep olabilir. Nitekim suçsuz olduğu hâlde iftiraya kurban giden kimselerle ilgili haberler, bu hakikati gözler önüne sermektedir. Bu itibarla iftira hastalığına yakalananların bu gerçeği göz ardı etmemeleri ve empati kurarak kendilerine atıldığında asla kabul etmeyecekleri bir iftirayı başkalarına atmamaları gerekir. Zira Allah Resûlü (sav), kişinin ancak kendisi için istediği şeyleri başkası için de istemesini

[21] Nûr, 24/4.
[22] Nûr, 24/23-24.
[23] B6857 Buhârî, Hudûd, 44; M262 Müslim, Îmân, 145.
[24] Nûr, 24/4.
[25] Nûr, 24/5.
[26] M6579 Müslim, Birr, 59.
[27] B2449 Buhârî, Mezâlim, 10.

öğütlemekte,[28] dolayısıyla kendisi için istemediğini mümin kardeşine de yakıştırmaması gerektiğini belirtmektedir.

İslâm'a göre aksi ispatlanmadığı sürece kişilerin suçsuzluğu (berâet-i zimmet) asıldır. Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Müslüman'ın Müslüman'a kanı, malı, ırz ve namusu haramdır."*[29] Suçsuz olduğu sürece herkes dokunulmazdır. Kişinin zina ettiğine dair kesin bilgiye sahip olunmaması, onun zina suçuyla suçlanmaması için yeterlidir. Dolayısıyla delile dayanmayan iddialar iftira kapsamında değerlendirilir ve iddia sahibinin cezalandırılmasını gerektirir. Zina dışındaki ithamlarda da durum aynıdır. Yani isnat edilen suç ispatlanamadığı sürece itham edilen kimse, suçlu muamelesine tâbi tutulamaz. Aksine suçlayan kimseler belli müeyyidelerle cezalandırılırlar. İftiraya uğrayanlar her zaman Hz. Âişe kadar şanslı olamaz, kendilerini temize çıkaramaz ve iftiranın izini silemezler. Bu sebeple iftiraya uğrayıp da suçsuzluğunu ispat edemeyenlerin teselli edilmeye, anlayış gösterilmeye ve sabra ihtiyaçları vardır. İftira edenlerin de işledikleri bu büyük günahtan dolayı derhâl tevbe etmeleri, aksi takdirde âhirette cezaya çarptırılacaklarını unutmamaları gerekir.

Zamanında ve yeterli önlem alınmaması sebebiyle toplumda yayılıp kök salan pek çok kötülük, sosyal hayatı fesada uğratmasının yanısıra insanlar arasındaki ilişkileri zedelemektedir. Diğerleri gibi iftira da toplumda güven duygusunu yaralayan ve gerektiğinde tepki gösterilmesi gereken kötü bir davranıştır. Nitekim Yüce Allah, Hz. Âişe'ye atılan iftira karşısında müminleri uyarmış ve böylesi bir iftirayı duyduklarında hüsn-i zan besleyip, *"Bu, apaçık bir iftiradır."* demeleri ve tepki göstermeleri gerektiğini söylemiştir.[30]

Ayrıca, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."*[31] buyurarak asılsız olması muhtemel haberlerin peşine düşüp bunlara doğruymuş gibi ilgi göstermeyi yasaklamış, fâsık bir kimsenin taşıdığı habere inanmadan önce araştırma yapılmasını emretmiştir.[32] Allah Resûlü de, *"Kişiye, işittiği her şeyi anlatması yalan olarak yeter!"*[33] buyurarak ortalıkta dolaşan her söze itibar edilmemesi ve duyulan her sözün anlatılmaması gereğine işaret etmiştir. İftira ve benzeri kötü davranışlara tepki göstermek, hem iftira edilenin haysiyetini korumak hem de olabilecek iftiraların önüne geçmek bakımından önemlidir. Aksi takdirde kötülüklerin önünü almak mümkün olmayabilir.

İnsanların kusurlarını araştırmamak, hatta var olan kusurları yaymamak, İslâm ahlâkının önemli ilkeleri arasında yer alır. Dolayısıyla asıl-

[28] B13 Buhârî, Îmân, 7; M170 Müslim, Îmân, 71.
[29] İM3933 İbn Mâce, Fiten, 2; D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[30] Nûr, 24/12.
[31] İsrâ, 17/36.
[32] Hucurât, 49/6.
[33] M7 Müslim, Mukaddime, 5.

sız dedikodularla bir kimsenin namusunu lekelemek veya yapmadığı bir fiili o kimseye isnat etmek, Allah katında büyük bir günahtır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mümin erkek ve kadınlara işlemedikleri şeyler yüzünden eziyet edenler, doğrusu bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."*[34] buyurarak iftira günahının büyüklüğüne işaret etmiştir. Buna göre mümin, yüzde yüz emin olmadığı konularda konuşmamalı, özellikle ırz ve namus konusunda daha dikkatli davranmalıdır. Öte yandan kişinin işlediği bir günahı suçsuz birinin üzerine atması da Kur'an'da iftira olarak nitelendirilmiş ve bunun büyük bir günah olduğu bildirilmiştir.[35]

İftira sadece namusa yönelik değil, insan şahsiyetini rencide edecek duygu ve davranışlara yönelik de yapılabilmektedir. Evlilik ilişkileri bozulan eşler ve aileler, birbirleri aleyhine yalan, iftira, suç isnadı, dedikodu gibi pek çok olumsuz söz ve davranış sergileyebilmektedirler. Hâlbuki İslâm, iftiranın ve dedikodunun bütün çeşitlerini yasaklamış ve bunun maddî ve mânevî sorumluluk gerektirdiğini bildirmiştir.

Günümüzde özellikle siyaset, sanat, spor ve magazin dünyasındaki insanlar, rekabet duygusu, çekememezlik, kıskançlık gibi sebeplerle birbirleri aleyhine çeşitli iftira, itham ve karalamalar yapmakta, evrensel ahlâk kurallarını ihlâl etmektedirler. Namus, iffet, haysiyet, hırsızlık, zimmet, rüşvet ve yalan üzerine yapılan bu iftiralar, belli bir çevreyle sınırlı kalmamakta, basın ve yayın yoluyla bazen uluslararası düzeye kadar ulaşabilmektedir. Oysa bir iftira ne kadar çok yayılırsa, iftiracının sorumluluğu ve günahı da o nispette artmış olur.

Haset duygusuna kapılanlar, genellikle kendilerine rakip olarak gördükleri kimseleri küçük düşürmek için iftiraya başvururlar. Oysa haset, öncelikle haset eden kimseye zarar verir. Bundan dolayı Yüce Allah, *"hasetçinin şerrinden kendisine sığınılmasını"* öğütlemiştir.[36] Bunun tedavisi, kişinin içinde bulunduğu duruma razı olup hâline şükretmesidir. Her nimetin herkeste mevcut olması mümkün olmadığına ve dünya hayatı bir imtihan yeri olduğuna göre kişi, Allah'ın insanlar için takdir ettiği konuma rıza gösterip sabretmeli, mevcut nimetlerin kıymetini bilmelidir.

Bazı iftiralar ise, zanna dayalı olarak üretilmektedir. Zan ise, kesin bilgi olmadan tahminde bulunmak ve buna dayanarak hüküm vermek demektir. Yüce Allah müminleri zandan sakındırmış ve bir kısım zanların günah olduğunu bildirmiştir.[37] Burada kendisinden uzak durulması istenen ve günah olduğu bildirilen zan, sû-i zandır. Hz. Peygamber de

[34] Ahzâb, 33/58.
[35] Nisâ, 4/112.
[36] Felâk, 113/5.
[37] Hucurât, 49/12

aynı şekilde, *"Zandan sakının. Çünkü zan sözün en yalanıdır."*[38] buyurarak, müminleri sû-i zan ve iftiradan sakındırmıştır.

İslâm ahlâkında ilke olarak insanlar aleyhinde onları kötüleyici ve incitici mahiyetteki her türlü konuşma ve gıybet yasaktır. Birinin aleyhinde yapılan konuşmanın gerçeğe dayanması, onu gıybet olmaktan çıkarmaz. Nitekim Resûl-i Ekrem, *"Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?"* diye sormuş; ashâb, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." deyince, *"Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır."* buyurmuştur. "Söylediğim şey kardeşimde bulunan bir özellik ise ne buyurursunuz?" diye sorulunca Hz. Peygamber, *"Söylediğin şey onda varsa onun hakkında gıybet etmişsindir. Ama eğer yoksa ona iftira etmiş olursun."* cevabını vermiştir.[39] Buna göre iftira, yalandan bir parça olmakla birlikte ondan ve gıybetten farklıdır. Zira her iftira yalandır, fakat her yalan iftira değildir.

Hz. Peygamber, *"Kişinin haksız yere bir Müslüman'ın şeref ve namusuna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindendir."*[40] buyurmuş, bir başka hadisinde ise iftiranın en büyüklerini şöyle sıralamıştır: Kişinin kendisini babasından başkasına nispet etmesi, rüyasında görmediği bir şeyin kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi ve Resûlullah'ın söylemediği bir şeyi ona nispet etmesi."[41]

Diğer taraftan, *"Bir mümini kâfirlikle suçlayan, onu öldürmüş gibidir."*[42] buyuran Allah Resûlü müminlere şu uyarıda bulunmuştur: *"Hiç kimse başka bir kimseyi fâsıklıkla suçlamasın ve onu küfürle itham etmesin. Eğer itham ettiği kimse dediği gibi değilse, bu sıfatlar muhakkak itham edene döner."*[43] Müslümanları küfürle veya münafıklıkla itham etmek, İslâm ahlâkıyla bağdaşmadığı gibi, toplumda huzursuzluğa ve kamplaşmalara sebep olabilecek bir davranıştır. Müslüman'a yakışan, insanların inancıyla ilgili konuları Allah'a havale edip kendi kanaatinden hareketle kimseyi küfürle veya nifakla itham etmemektir.

Netice itibariyle iftira, hem ferdi hem de toplumu rahatsız eden, insanlar arasındaki sevgi bağlarını koparan, nefret ve düşmanlıklara sebebiyet veren büyük bir günahtır. İslâm, insan şahsiyetini rencide eden her türlü iftira, karalama, töhmet altında bırakma, çamur atma ve ithamı yasaklamış, özellikle zina iftirasında bulunanları, iddialarını dört şahitle ispatlayamamaları hâlinde cezalandırmak suretiyle insanların şeref ve haysiyetini korumayı hedeflemiştir. Mümine yakışan, böylesi büyük bir günahtan uzak durmak, söylenen her söze itibar etmemek, inanmamak ve iftiracılara tepki göstererek iftiranın yaygınlaşmasına mani olmaktır.

[38] B6066 Buhârî, Edeb, 58; M6536 Müslim, Birr, 28.
[39] M6593 Müslim, Birr, 70; T1934 Tirmizî, Birr, 23.
[40] D4877 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[41] B3509 Buhârî, Menâkıb, 5.
[42] B6047 Buhârî, Edeb, 44.
[43] B6045 Buhârî, Edeb, 44; T2637 Tirmizî, Îmân, 16.

HÜSN-İ ZAN ve SÛ-İ ZAN
ZANNIN ÇOĞU GÜNAHTIR

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلاَ تَحَسَّسُوا وَلاَ تَجَسَّسُوا وَلاَ
تَنَافَسُوا وَلاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا."

Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (sav) şöyle dediği nakledilmiştir:
"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"
(M6536 Müslim, Birr, 28)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"حُسْنُ الظَّنِّ مِنْ حُسْنِ الْعِبَادَةِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ:
"أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى وَأَنَا مَعَهُ إِذَا دَعَانِى."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ مَوْتِهِ بِثَلاَثَةِ أَيَّامٍ يَقُولُ: "لاَ يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلاَّ وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Allah hakkında) hüsn-i zan beslemek, (onun af ve mağfiretini ummak) güzel bir ibadettir/ibadetin güzelliğindendir."*
(HM9269 İbn Hanbel, II, 407; D4993 Ebû Dâvûd, Edeb, 81)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah şöyle buyurur: 'Kulum benim hakkımda nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. Ve bana dua ettiğinde ben onunla beraberim.'"*
(M6829 Müslim, Zikir, 19)

Câbir b. Abdullah el-Ensârî şöyle demiştir: "Ben Resûlullah'ı (sav) ölümünden üç gün önce şöyle derken işittim: *'Hepiniz mutlaka Yüce Allah'a hüsn-i zan besleyerek (sizi affedeceğini umarak) can verin.'"*
(M7231 Müslim, Cennet, 82)

Mübarek Ramazan ayının çoğu geçmiş, en bereketli kısmı kalmıştı. Kutlu Nebî âdeti olduğu üzere bu ayın son on gününü yine Medine mescidinde, itikâfla geçirmekteydi. Akşam olmuş, hava kararmıştı. Derken eşi Safiyye bnt. Huyey mescide, onu ziyarete geldi. Biraz oturup konuştular. Zaman ilerleyince validemiz kalkmak istedi. Hanımlarına nezaket ve saygıyı esirgemeyen Allah Resûlü, onu Üsâme b. Zeyd'in mahallesindeki evine doğru uğurlamak için kalktı. Ümmü Seleme'nin odasının yanındaki mescit kapısına geldiklerinde yanlarından iki kişi geçti. Resûlullah'a selâm verdikten sonra adımlarını hızlandırdılar. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Ağır olun, bu yanımda bulunan (kadın yabancı değil, eşim) Safiyye bnt. Huyey'dir."* dedi. Hz. Peygamber'in Safiyye'nin kimliğini belirtme ihtiyacı hissetmesi onlara ağır geldi ve "Sübhânallâh! Hâşâ biz senin hakkında başka türlü nasıl düşünebiliriz ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara, *"Şeytan, insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır. Ben, şeytanın sizin gönüllerinize kötü bir şüphe atmasından endişe ettim."* buyurdu.[1] Sevgili Peygamberimiz kanın insan vücudunda dolaştığı gibi şeytanın da sürekli vesvese ve şüphe vermek için hareket ettiğini ve sinsice fırsat kolladığını belirtmek üzere böyle bir teşbihte bulunmuş ve şüphe uyandıracak bir durum olması hâlinde derhâl bunun izah edilmesi gerektiğini bildirmişti.

Yine sahâbenin yaşadığı bir olay anlatılır. Muâz b. Cebel bir gün cemaate imamlık yaparken namazı çok uzatır. Bunun üzerine biri selâm vererek ayrılır ve namazını tek başına kılar. Ardından insanlar onu münafık olmakla itham ederler. Durum Allah Resûlü'ne ulaştırılınca hiddetlenir ve Muâz'a, *"Sen fitneci misin? Fitne mi çıkarmak istiyorsun?"*[2] buyurur. Allah Resûlü'nün Muâz'a bu şekilde hitap etmesinin birinci sebebi cemaatte zayıf, yorgun ve hastaların durumunu dikkate almayarak namazı uzun bir şekilde kıldırması idi. Bir diğer sebep de namazı uzatmasının dedikoduya neden olmasıydı. Çünkü bunun neticesinde bazı insanlar, namazdan ayrılan kişinin hasta veya özürlü olduğunu ya da farklı bir mazeretinin bulunduğunu düşünmeden, sû-i zanda bulunarak onu nifakla suçlamışlardı.

[1] B3101 Buhârî, Farzu'l-humus, 4; M5679 Müslim, Selâm, 24.
[2] B705 Buhârî, Ezan, 63; B6106 Buhârî, Edeb, 74; M1040 Müslim, Salât, 178.

Başka bir münasebetle de Allah Resûlü, *"Yönetici, halka sû-i zan ile davranırsa onları yoldan çıkarmış olur."*[3] buyurarak kötü zannın insanları kötülük yapmaya yöneltebileceğine işaret etmiştir. Özellikle idareciler birlikte çalıştıkları insanları sû-i zan ile değerlendirmeleri hâlinde onların farklı davranışları sergilemelerine neden olabilirler. Çünkü sû-i zan ile hareket eden amir, kimseye güvenemez, memur da yaptığı bütün hizmetlere karşı bir hüsn-i muamele göremeyince verimliliği düşer.

Zan delilsiz, temelsiz bir tahminden ibarettir. Kimi zaman gerçeğe yakın bir ihtimal ise de çoğu zaman konunun aslıyla ilgisi olmayan bir önyargıdan başka bir şey değildir. Tereddütle, şek ve şüpheyle kalbin meşgul edilmesi, oyalanmasıdır zan... İyimser olunmadığında önyargıya neden olan, daha ileri boyutlarıyla kalpteki hastalıkları tetikleyen bir kuruntudur. Bu yüzden Allah Resûlü zannın sürüklediği âfetlere karşı insanları şöyle uyarmaktadır: *"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların kötü zanna dayanarak birbirini çekiştirmesi kesin bir dille yasaklanır. Bu tutumun günahlara zemin hazırlayabileceğini bildiren Yüce Allah inananları şöyle uyarır: *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Zira zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz kardeşinin ölü hâlinde etini yemeyi hiç arzu eder mi? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir."*[5] Zan, kötü düşünceye, önyargılı bakış açısına, araştırmadan hüküm vermeye yol açar. Bu nedenle bazı rivayetlerde, *"Zanna kapılıp, tereddüde düştüğünüz zaman o işi yapmayın!"*[6] denilmektedir.

Kötü zan, insanı hatalı davranmaya sevkeder. Önemsenmeyerek kalbe ekilen sû-i zan tohumunun meyveleri acıdır, hem kişiyi hem de başkasını incitir. Bu hastalıktan korunmak için en başta gelen tedbir, insanların aklında soru işareti bırakacak, gönüllerine şüphe düşürecek, töhmete neden olacak durumlardan sakınmaktır. Bu yüzden Rahmet Peygamberi, *"Üç kişi iseniz, ikiniz diğerini bırakıp da fısıldaşmasın, çünkü bu onu üzer."*[7] tavsiyesinde bulunarak zan konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

Sevgili Peygamberimiz herhangi bir konuda insanlar hakkında değerlendirme yaparken ihtiyatlı bir dil kullanılmasının gereğine dikkat çeker.

[3] D4889 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.
[4] M6536 Müslim, Birr, 28; B6064 Buhârî, Edeb, 57.
[5] Hucurât, 49/12.
[6] KU7441 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 461.
[7] M5697 Müslim, Selâm, 38; B6290 Buhârî, İsti'zân, 47.

Nitekim huzurunda, bir adamın arkadaşını fazlaca övmesi üzerine Peygamber (sav) ona üç defa, *"Yazıklar olsun sana! (Âdeta) kardeşinin boynunu kesip kopardın! Sizden biriniz bir kimseyi illâ methedecekse bari, 'Gördüğüm kadarıyla filâncanın şöyle olduğunu sanıyorum. Ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah'tır. O'nun karşısında hiç kimseyi temize çıkarıp aklayamam.' desin. Bunu da o kimsenin hâlini öyle biliyorsa söylesin!"* buyurmuştur.[8] Başka bir münasebette de bir sahâbînin diğerine kendi zannına dayanarak, "O, Allah ve Resûlü'nü sevmeyen bir münafıktır." demesine de müdahale etmiş ve *"Sakın böyle deme! Görmüyor musun ki o, 'Lâ ilâhe illâllâh' diyor ve bununla Allah'ın rızasını talep ediyor."* buyurmuştu.[9] Çünkü insanların ve meselelerin iç yüzünü ancak Allah bilir.

İnsan, herhangi bir zanna sahip olmakla birlikte, buna dair kesin bir bilgiye sahip olmadıkça, düşüncelerini fiiliyata dökmemelidir. Nitekim zannını içinde saklayıp ona dayanarak bir fiil işlemedikçe, kişi günahkâr olmaz. Büyük hadis âlimlerinden Süfyân es-Sevrî'nin belirttiğine göre, zan, günah olan ve olmayan şeklinde iki çeşittir. Günah olan zan şudur: Bir kimse, bir başkası hakkında zanda bulunur ve onu söyler. Günah olmayan zan ise şudur: Bir kimse, bir başkası hakkında zanda bulunur fakat o zan kalbinde kalır onu kimseye söylemez.[10]

Sakınılması gereken zan[11] "sû-i zan"dır; güzel düşünen kimsenin kalbine gelen düşünceler ise "hüsn-i zan"dır. İyiliğin emaresi olan hüsn-i zan, iyimser olmak, kötü düşünceleri bertaraf etmektir. Hayır dilemek, hayra yormak, kişiler ve olaylar hakkında art niyetli olmamaktır. Müslüman'ın hayatında bu bakış açısı esas olmalıdır. Aksi ispatlanmadığı sürece hüsn-i zandan vazgeçilmemelidir. Aksi takdirde insan hayatını, onurunu rencide edecek birçok olayın önüne geçilemez. Bilindiği üzere hicretin beşinci yılında Peygamber Efendimiz, Benî Mustalık Gazvesi'nden dönerken Âişe validemize bir iftira atılır. Bütün Müslümanların hüsn-i zan beslemeleri gerekirken maalesef bazıları bu iftiraya inanır. "İfk Hadisesi" olarak anılan bu hadise ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, 'Bu apaçık bir iftiradır.' deselerdi ya!"*[12] âyeti ile bu iftiraya inanan Müslümanların neden hüsn-i zan beslemedikleri sorgulanır. Ardından, *"Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir iştir."*[13] âyetleri ile dedikoduların gerçek bilgi gibi değerlendirilmesi-

[8] B6162 Buhârî, Edeb, 95; M7501 Müslim, Zühd, 65.
[9] B1186 Buhârî, Teheccüd, 36.
[10] T1988 Tirmizî, Birr, 56.
[11] Hucurât, 49/12.
[12] Nûr, 24/12.
[13] Nûr, 24/15.

nin Allah nezdinde büyük günah olduğu vurgulanmıştır. Özellikle iffet ve haysiyet ile ilgili söylentilere inanan kadın, erkek bütün Müslümanların duyarsız ve bilinçsiz davranışları kınanmıştır. Onlar böyle bir iftira duyduklarında basiretlerini kullanıp, *"'Böyle bir söylentiye alet olmak bize asla yakışmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu çok büyük bir iftiradır.' demeli."*[14] ve masum olan Âişe'nin iffet ve onuru korunmalıydı.

Hüsn-i zan, yani iyi düşünmek "hüsn-i edeb"den ileri gelir, kişinin iyi bir Müslüman olduğunu gösterir. *"(Allah hakkında) hüsn-i zan beslemek, (onun af ve mağfiretini ummak) güzel bir ibadettir/ibadetin güzelliğindendir."*[15] hadisi bu anlamda, insanın bütün varlığı ile Allah'a yönelmesi gerektiğine ve yaptığı ibadetlerin kabul olacağına dair hüsn-i zan beslemesinin de ayrıca ibadet olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığı takdirde hüsn-i zannın başlangıcı da insanın kendisini yoktan var ederek kâinatı hizmetine sunan Rabbine karşı iyi duygular beslemesidir. Zira, *"Rahmetim gazabımı geçmiştir."* buyuran Rabbimiz,[16] kullarına karşı çok lütufkâr, çok merhametlidir. Mümin, Rabbini zât ve sıfatlarıyla lâyık olduğu biçimde tanıdığında daha sağlıklı bir Allah inancına sahip olur. Böylece O'na karşı daima hüsn-i zan besler. Zira kudsî bir hadiste Allah Teâlâ buyurur ki, *"Kulum benim hakkımda ne zannediyorsa (ne düşünüyorsa) ben öyleyim. Ve bana dua ettiğinde ben onunla beraberim."*[17]

Kulun Allah hakkındaki zannı, ibadetlerinin karşılığının verileceği, tevbesinin kabul edileceği, duasına icabet edileceği ve isteklerinin yerine getirileceği kanaatini taşımasıdır. Kişi hüsn-i zan beslediği takdirde ilâhî rahmet ve mağfiretten istifade edecektir. Sû-i zan beslediğinde ise, korktuğu olumsuzluklarla karşılaşacaktır. *"Kulum benim hakkımda nasıl düşünüyorsa ben öyleyim! Eğer zannı hayır şeklinde ise onun (mükâfatı da) hayır olur. Eğer zannı şer ise onunla karşılaşır."*[18] hadisi de bu durumu izah etmektedir. Sevgili Peygamberimiz, Allah'tan hiçbir zaman ümit kesmemeyi, hayatın son anına kadar her daim Rabbine karşı hüsn-i zan hâlinde olmayı, hayırlı olanı yapmayı buyurdukları hadisleriyle bildirmişlerdir: *"Hepiniz ancak Yüce Allah'a hüsn-i zan besleyerek can verin."*[19] *"Mümin daima hayır üzerindedir. Bedeninden ruhu çıkarken bile Allah'a hamd eder."*[20]

Sevgili Peygamberimizin terbiyesinde yetişen sahâbe bu hususun farkındaydı. Allah Resûlü'ne biat etme şerefine erişen sahâbîlerden Vâsile b. Eska', ölüm döşeğinde hasta olarak yatan Ebu'l-Esved'i ziyaret eder. Ebu'l-Esved büyük bir memnuniyet duyar. Vâsile hastanın durumunun

[14] Nûr, 24/16.
[15] HM9269 İbn Hanbel, II, 407; D4993 Ebû Dâvûd, Edeb, 81.
[16] B7422 Buhârî, Tevhîd, 22; M6969 Müslim, Tevbe, 14.
[17] M6829 Müslim, Zikir, 19.
[18] HM9065 İbn Hanbel, II, 391.
[19] M7231 Müslim, Cennet, 82; D3113 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 12-13.
[20] N1844 Nesâî, Cenâiz, 13.

ağır olduğunu anlar ve "Sana bir tek soru soracağım." der. Ebu'l-Esved de, "Nedir o?" deyince, Vâsile, "Rabbine karşı zannın nasıl?" der. Ebu'l-Esved de, 'Güzel' dercesine başıyla işaret eder. Bunun üzerine Vâsile, "Müjdeler olsun! Ben Resûlullah'ı şöyle derken işittim, *'Yüce Allah buyurdu ki: 'Kulum benim hakkımda nasıl düşünüyorsa ben öyleyim!''*[21] Mümin, bütün hayatında, özellikle de ölüm anında, Rabbinden yana ümitvar olur, hüsn-i zan beslerse rahmet ve mağfiretinden nasiplenir. Çünkü bu, aynı zamanda onun inancının varlığını ve devamlılığını gösterir. *"Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler güruhundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."*[22] âyeti de bu duruma işaret etmektedir.

Allah Resûlü kudsî hadis olarak şöyle bir bilgi aktarır ashâbına: *"Bir kul günah işledikten sonra, 'Allah'ım, günahımı bağışla.' derse, Yüce Allah da, 'Kulum bir günah işledi ama bu günahı affedecek yahut da cezalandıracak bir Rabbinin olduğunu biliyor.' buyurur. Bu kul, tekrar günah işledikten sonra, 'Ey Rabbim! Günahımı bağışla!' derse Yüce Allah, 'Kulum bir günah işledi ama bu günahı affedecek yahut da cezalandıracak bir Rabbinin olduğunu biliyor.' buyurur. Kul dönerek tekrar günah işledikten sonra, 'Ey Rabbim! Günahımı bağışla.' derse, Yüce Allah, 'Kulum bir günah işledi ama bu günahı affedecek yahut da cezalandıracak bir Rabbinin olduğunu biliyor. Dilediğini yap, senin günahını bağışladım.' buyurur."*[23] Hadiste Allah'a karşı sorumluluğunun farkında, ancak bir türlü nefsine sahip olamayarak tekrar tekrar günaha giren bir şahıstan bahsediliyor. Bu şahıs her ne kadar zaaflarına yenilip günah işliyorsa da, onun, tevhid inancı taşıyan ve Allah'ın bağışlayan ve merhamet sahibi olduğu hususunda hüsn-i zan sahibi bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa burada o şahsın helâl ve haramlarına aldırış etmeden, "Allah büyüktür! Affeder, bağışlar!" gibi kuruntularla hareket eden sorumsuz biri olduğu kast edilmemektedir. Çünkü bu düşünceye sahip olanlar Allah hakkında gerçek dışında bir şey söylemeyeceklerine dair kendilerinden söz alındığı hâlde, *"(Nasıl olsa) Bağışlanacağız."*[24] dedikleri için Kur'an'da eleştirilmektedirler. Başka bir âyette de Yüce Allah tarafından şöyle uyarılmaktadırlar: *"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun!"*[25] *"Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın! O aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi aldatmasın!"*[26] Dolayısıyla yukarıdaki âyet ve hadisler, her şeye rağmen insanların ümitsizlik ve vesveseye kapılmadan "beyne'l-havfi ve'r-recâ" diye nitelenen "korku ile

[21] HM16112 İbn Hanbel, III, 492.
[22] Yûsuf, 12/87.
[23] M6986 Müslim, Tevbe, 29.
[24] A'râf, 7/169.
[25] Lokman, 31/33.
[26] Fâtır, 35/5.

ümit arasında" Allah'a karşı hüsn-i ibadet ile birlikte hüsn-i zan beslemeye ve O'nun hakkında olumlu düşünmeye teşvik etmektedirler.

Kur'an'da, *"Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüş. Allah'a karşı câhiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar."*[27] âyetinde, *"câhiliye zannı"*ndan da bahsedilmektedir. 'câhiliye zannı' hakikati olmayan yalan yanlış fikirlerin Allah'a isnad edilmesidir. *"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Eğer Allah dileseydi, biz de babalarımız da ortak koşmazdık. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' ... De ki, 'Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.'"*[28] âyeti, Allah hakkında yanlış zanda bulunan müşriklerin tutumuna dair bir örnek vermektedir. Bunun yanında, 'Allah isteseydi Peygamberine yardım ederdi.', 'İsteseydi onu zora ve sıkıntıya düşürmezdi.' şeklindeki iddialar da bahsedilen zannın farklı şekilleridir. Buna göre câhiliye zannı, kişinin yaptığı yanlış uygulamaların kendisine ait olmadığı, hatta kendisine dayatıldığı zannına sahip olmasıdır. Allah hakkında oluşan bu yanlış zannın temelinde şüphesiz ki inançsızlık yatmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerine deliller gösterildiği hâlde, arzularına uyarak bu şekilde Allah'a gerçek dışı zanda bulunanların azaba uğrayacakları[29] ayrıca bildirilmektedir.

"Yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz, işte bu sizin Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır."[30] *"Dediler ki, dünya hayatından başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder. Bu hususta onların bir bilgisi yoktur, onlar sadece zanda bulunuyorlar."*[31] *"Onların çoğu zannın ardından gider. Oysa zan, hak/hakikate dair hiçbir bilgi vermez. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir."*[32] âyetleri, insanın bilgisiz bir şekilde gerçekle ilgisi olmayan zanlara nasıl dayandığını göstermektedir.

Rahmet Elçisi, inananların kalplerini, zihin ve düşüncelerini yalan yanlış bilgi kırıntılarından, zanlardan arındırmalarını istemiş; gerçeğin peşinde, güvenli ve sağlam bilgiye dayanan örnek bir toplum inşa etmek istemiştir. Bunun için onlara: *"Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!"*[33] demiştir. Bu kardeşliğin ilk adımı da kardeşine iyi zan beslemekle atılır. Kötü zan ise kardeşliğe zarar veren bir tavırdır. Mümin Allah'a ve insanlara hüsn-i zan besleyen, ne yaptığının bilincinde olan insandır. O, şu ilâhî ikazın hep farkındadır: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz, kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur."*[34]

[27] Âl-i İmrân, 3/154.
[28] En'âm, 6/148.
[29] Fetih, 48/6.
[30] Fussilet, 41/22-23.
[31] Câsiye, 45/24.
[32] Yûnus, 10/36.
[33] B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28.
[34] İsrâ, 17/36.

TECESSÜS
KALBİ KEMİREN KURT

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"... مَنِ اسْتَمَعَ إِلَى حَدِيثِ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ أَوْ يَفِرُّونَ مِنْهُ،
صُبَّ فِى أُذُنِهِ الآنُكُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ..."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Kim istemedikleri ya da ısrarla kaçındıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa,
kıyamet günü kulağına kurşun dökülür..."
(B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45; D5024 Ebû Dâvûd, Edeb, 88)

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَأْثُرُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلاَ تَجَسَّسُوا، وَلاَ تَحَسَّسُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا إِخْوَانًا."

عَنْ أَبِى بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الإِيمَانُ قَلْبَهُ لاَ تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلاَ تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِى بَيْتِهِ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّكَ إِنِ اتَّبَعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ" أَوْ "كِدْتَ أَنْ تُفْسِدَهُمْ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا فِى الدُّنْيَا إِلاَّ سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadisinde Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizin konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize kin beslemeyin. Kardeşler olun!"*

(B5143 Buhârî, Nikâh, 46)

Ebû Berze el-Eslemî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."*

(D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Muâviye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanların gizli hâllerini araştırırsan ya aralarına fesat sokmuş olursun ya da aralarında neredeyse fesat çıkmasına sebep olursun."*

(D4888 Ebû Dâvûd, Edeb, 37)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kul/kişi bir başka kişinin/kulu(n ayıbını) dünyada örterse, Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını) örter."*

(M6595 Müslim, Birr, 72; HM9033 İbn Hanbel, II, 389)

Peygamber Efendimiz (sav) evinde eşiyle birlikte otururken bir kişinin kendilerini duvarın gediğinden gözlediğini fark etti. Bu kişi, Efendimizin bazı sahâbîlerle paylaştığı özel sırları etrafa yaymasıyla[1] meşhur olan Hakem b. Ebu'l-Âs'tan başkası değildi.[2] Peygamberimiz, Hakem'in kendisini gözetlediğini görünce, o esnada başını kaşımak için elinde bulunan aleti (midra) kastederek, *"Eğer senin böyle baktığını fark etseydim, bunu gözüne sokardım."* dedi.[3] Daha sonra Hz. Peygamber'in yanına gelen sahâbîler, Resûlullah'ın Hakem'e öfkelenip onun hakkındaki beddualarını duyunca, merak edip ne olduğunu sordular. Peygamberimiz başından geçen bu olayı onlara anlattı. Sahâbîler de bu durum karşısında Hz. Peygamber'e, "O hâlde biz de ona lânet okumayalım mı?" dediler. Ancak Resûlullah buna izin vermedi ve Hakem'i Tâif'e sürgün etti.[4]

Hakem'i böyle davranmaya sevk eden etken, merak duygusudur. Merak, insanı kesin olarak bilgi sahibi olmadığı şeyleri araştırmak için harekete geçirir. Bu araştırma çoğu zaman insanın yararlı bilgiler elde etmesine vesile olabileceği gibi bazen de Allah Teâlâ'nın hoşlanmayacağı şekildeki bir sorgulamaya yöneltebilir. Allah Teâlâ'nın hoşlanmadığı ve kullarını sakındırdığı araştırma, "tecessüs" olarak adlandırılan, başkalarının kusur ve mahremiyetlerini araştırma faaliyetidir.[5]

Kişinin, insanların ayıplarını, kusurlarını, gizli ve özel hâllerini araştırması anlamına gelen "tecessüs" kavramı, daha çok kötü ve ayıp hâlleri sorgulamayı ifade eder. Tecessüsün yasaklanması, özel hayatın saygınlığını korumaya yönelik bir tedbirdir. Tecessüs sadece insanın ayıplarını araştırmak değil aynı zamanda ayıp olmayan fakat kişinin yine de başkalarının duymasını istemediği, toplumdan gizlediği hâl ve davranışlarının araştırılmasını da kapsar. Tecessüs bazen bir topluluğun yahut kişinin konuşmalarına kulak kabartmak şeklinde de cereyan edebilir. Tecessüsün bu şekli İslâm geleneğinde "tehassüs" olarak adlandırılmıştır.[6] Peygamber Efendimiz, hangi konuşmanın özel konuşma kapsamına gireceğini şu şekilde tanımlamıştır: *"Bir kişi bir söz söyleyip sonra da (kimsenin duymadığından emin olmak için) etrafına bakınırsa, o söz emanettir."*[7] O hâlde üçüncü şahısların işitmemesi için özen gösterilen konuşmalar özeldir.

[1] İBS155 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 155.
[2] İF10/367 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 367.
[3] B5924 Buhârî, Libâs, 75.
[4] Hİ2/104 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 104.
[5] Hucurât, 49/12.
[6] AU1/97 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 97.
[7] D4868 Ebû Dâvûd, Edeb, 32.

Peygamber Efendimiz (sav), *"...Kim istemedikleri ya da ısrarla kaçındıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür..."*[8] buyurarak, başkalarının konuşmalarını gizlice dinlemenin âhiretteki cezasının şiddetine vurgu yapmaktadır. Başkalarının konuşmalarını dinlemek; aralarında gizlice konuşan bir topluluğun konuşmasına topluluğa dâhil olmayan bir şahsın kulak vermesi şeklinde olabileceği gibi kişinin, komşusunun konuşmalarını duvardan dinlemesi yahut da gizli kamera vasıtasıyla gizli hâllerin görüntülerinin kaydedilmesi, telefonların dinlenmesi şeklinde de olabilir. Ayrıca teknolojinin imkânlarını kullanarak başkalarının gizli bilgilerini ele geçirmek de Peygamber Efendimizin sakındırdığı tecessüs kapsamında ele alınabilir.

Tecessüs yasağını her fırsatta hatırlatan Peygamber Efendimiz bir defasında şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizin konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize kin beslemeyin. Kardeşler olun!"*[9] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de, *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin."*[10] buyrulmaktadır. Bu âyet ve hadiste müminlere açık bir şekilde emredilen husus kötü zan, tecessüs ve gıybetten uzak durulmasıdır. Burada yasaklanan üç davranış, aralarındaki irtibattan dolayı peş peşe zikredilmiştir. Çünkü kötü zan insanı tecessüse, tecessüs de insanı gıybete götürür.

Zan, insanı tecessüse götüren önemli bir etkendir. İnsan bir konuda kesin olmayıp yalnızca tahminlere dayanan bilgilere sahip olursa doğal olarak meraklanır ve o mevzuda kesin bilgiye ulaşmak için araştırma yapma ihtiyacı hisseder. Bu araştırma bir insanın özel hayatı veya kusurları ile ilgili olması durumunda, kötü niyetle olsun veya olmasın Peygamberimiz tarafından hoş görülmemiştir. Nitekim Hz. Âişe ile Peygamberimiz arasında geçen şu hadise, insanın kötü niyetle olmasa dahi böyle bir araştırma içerisinde bulunmasının doğru olmadığını göstermektedir:

Peygamber Efendimiz, yatsı namazından sonra evine gelir ve uyumak için dışarıda giydiği elbisesini, ayakkabılarını çıkarır ve yatağına uzanır. Bir müddet sonra eşi Âişe'yi uyandırmamak için yavaşça elbiselerini giyer ve dışarı çıkar. Fakat Âişe validemiz henüz uyumamıştır. Hz. Peygamber'in sessizce dışarı çıkması, onu meraklandırmış olmalı ki hemen kalkıp üzerini giyinir ve Hz. Peygamber'in peşine düşer.

[8] B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45; D5024 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.
[9] B5143 Buhârî, Nikâh, 46.
[10] Hucurât, 49/12.

Hz. Peygamber Bakî' Kabristanı'na gider ve orada uzun bir müddet ayakta durur. Onu gizlice takip eden Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in eve döneceğini anlayınca, koşarak Hz. Peygamber'den önce eve varır ve hemen yatağa girer. Ardından Hz. Peygamber de eve gelir ve Âişe'nin hâli dikkatini çeker. Aralarında şu konuşma geçer: *"Ne oldu yâ Âişe, nefes nefese kalmışsın?"* Âişe validemiz, "Bir şey yok." der. Bunun üzerine Hz. Muhammed, *"Ya söylersin yahut da en ince ayrıntısına kadar her türlü detaydan haberdar olan (Allah) bana mutlaka bildirir."* der.

Bunun üzerine Hz. Âişe olup biteni anlatır. Hz. Peygamber, Cebrail'in kendisini çağırdığı için dışarı çıktığını, uyuduğunu zannettiği Hz. Âişe'yi korkmaması için kaldırmadığını söyleyerek dışarı çıkmasının sebebini açıklar.[11]

Tecessüsün irtibatlı olduğu ikinci davranış ise gıybettir. Gizli hâllerin araştırılması, toplumda dedikoduya yol açabilir. Yahut da dedikodu yapmayı âdet edinmiş kimseler kendilerine malzeme temini için tecessüse yeltenebilirler. Peygamber Efendimiz, *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."*[12] buyurarak tecessüs ile gıybet arasındaki bağa dikkat çekmiştir. Elbette ki Cenâb-ı Hakk'ın, kulunun ayıp ve kusurlarını araştırması düşünülemez. O zaten kulunun yaptığı her şeyden haberdardır.[13] Fakat burada vurgulanmak istenen konu, Allah'ın tecessüs eden kulunun ayıplarını ortaya çıkartıp onu herkesin önünde rezil edeceğidir.

Tecessüs, gıybeti doğurabileceği gibi insanlarla alay etmek gibi dinen yasaklanmış bir davranışa da insanı yöneltebilir. İnsan, tabiatı gereği eksik ve kusurlarını gördüğü kimse ile alay etmeye meyillidir. Bundan dolayı açığını gördüğü bir kimse ile alay etmesi çok sık karşılaşılan bir hadisedir. Bunun tersi yani alay etmek için tecessüs etmek de toplumumuzda yaygın olarak görülmektedir. İnsanların gülünç, kusurlu ve eksik yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapmak, Allah ve Resûlü'nün yasaklamış olduğu bir davranıştır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Kim din kardeşini bir günahtan dolayı ayıplarsa onu işlemeden ölmez."*[14]

Tecessüs ile ayıplama arasında bulunan bu yakın ilişkiyi Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerde de görebiliriz. Yüce Rabbimiz, insanların kusurları-

[11] M2256 Müslim, Cenâiz, 103; N2039 Nesâî, Cenâiz, 103.
[12] D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[13] Mücâdele, 58/7.
[14] T2505 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 53.

nı araştıran ve onlarla alay eden kimseler hakkında, *"İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!"* buyurmaktadır.[15] Bu âyette "kaş göz işaretiyle alay eden" şeklinde tercüme edilen "lümeze" kelimesinin kökü olan "lemz" ayrıca "kusur araştırmak" mânâsına da gelir ki bu şekilde düşündüğümüzde Allah'ın tecessüs edenlerin akıbeti hakkında da aynı ifadeyi kullanmış olduğu anlaşılır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın bu tehdidi, tecessüs eden ve elde ettiği bilgiler neticesinde alay eden kimseler hakkında olacaktır.

İnsanların ayıp ve kusurlarını araştırmak kimsenin görevi değildir. İnsanın işlemiş olduğu hata ve günahlar kul ile Allah arasındadır. Bunu kimsenin araştırmaya hakkı yoktur. Hz. İsa, "...Kendinizi rab gibi görüp insanların günahlarını araştırmayın. Kendinizi kul gibi görüp kendi günahlarınıza bakın!"[16] buyurarak insanların hata ve günahlarının kimseyi ilgilendirmeyeceğini, bunun sadece Allah'ın konumuna has bir bilgi olduğunu ifade etmektedir. Allah her şeyi görür ve bilir. Bu hususu Kur'ân-ı Kerîm şöyle açıklar: *"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını kıyamet günü haber verecektir. Allah, her şeyi hakkıyla bilir."*[17] Allah her insanın kusur ve ayıplarını görüp bildiğine göre insanların bunları tekrar araştırıp gün yüzüne çıkarması gibi bir vazifeyi üstlenmesine gerek yoktur.

Hz. Ömer zaman zaman geceleri Medine sokaklarına teftişe çıkmaktadır. Yine böyle bir gece sokakları kolaçan ederken evlerden birinde bir adamın şarkı söylediğini duyar. Hemen evin duvarına tırmanır ve içeride gördüğü nahoş durum karşısında şöyle seslenir: "Ey Allah'ın düşmanı! O'nun yasakladığı bir şeyi işlediğin hâlde Allah'ın seni(n günahını) gizleyeceğini mi sandın?" Bunun üzerine içerideki adam, "Ve sen ey müminlerin emîri! Hakkımda (karar vermek için) acele etme! Ben bir konuda Allah'a karşı geldiysem, sen Allah'a üç konuda karşı geldin. Allah Teâlâ, *'Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.'*[18] buyuruyor sen araştırdın. Allah, *'Evlere kapılarından girin.'*[19] buyuruyor, sen duvarıma tırmandın. Ve sen izin almadan evime girdin. Hâlbuki Allah, *'Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin.'*[20] buyuruyor." Bu sözler üzerine Hz. Ömer,

[15] Hümeze, 104/1.
[16] MU1821 *Muvatta'*, Kelâm, 3.
[17] Mücâdele, 58/7.
[18] Hucurât, 49/12.
[19] Bakara, 2/189.
[20] Nûr, 24/27.

“Eğer seni affedersem sen de beni bir iyilikle karşılar mısın?” der. Adam, “Evet.” diyerek onu affeder. Ve Hz. Ömer evden çıkar gider.[21]

Hz. Ömer ile ilgili anlatılan bu hikâye, İslâm’ın insanın özel hayatına verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Kişinin özel hayatı ile ilgili hususlardan bir tanesi kişinin konut dokunulmazlığına sahip olduğu olgusudur. Dinimizce izin almadan başkasının evine girmek bir yana, hangi amaçla olursa olsun içeriye bakmak dahi yasaklanmıştır.[22]

Çünkü bakmak, eve girmek gibi görülmüş[23] ve haneye tecavüz kapsamında ele alınmıştır. Bundan dolayı bir başkasının evine izinsiz girenlere ev sahibinin zarar vermesi cezayı gerektirecek bir suç olarak görülmemiştir.[24]

İşlenen günahlar, topluma zarar vermesi söz konusu olmadığı sürece, Allah ile kul arasında kalmalıdır. Peygamber Efendimiz, *“İnsanların gizli hâllerini araştırırsan ya aralarına fesat sokmuş olursun ya da aralarında neredeyse fesat çıkmasına sebep olursun.”*[25] buyurarak insanların açıklarını aramanın onların aralarını bozmaktan başka bir işe yaramayacağını ifade etmiştir. İnsanın ayıplarını ortaya çıkarmak, onun toplum içerisinde küçük düşmesine sebep olur. Böylece, insanların ona duymuş oldukları saygı yok olur. O kimse de, “Nasıl olsa herkes bu işi yaptığımı biliyor.” diye düşünerek yaptığı günahı herkesin ortasında yapmaya başlayabilir. Bu durum ise toplum içerisinde günahların alenen işlenmesinin meşru imiş gibi algılanmasına sebep olur. Böyle bir toplum ise ahlâken çöker. Bu tehlikenin farkında olan Abdullah b. Mes’ûd, “Sakalından şarap damlıyor!” denilerek kendisine içki içtiği iddiasıyla getirilen bir kimse için, “Gizli hâlleri araştırmamız bize yasaklandı, fakat bir suça açıkça muttali olursak onu cezalandırırız!”[26] diyerek cezalandırılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Dinimizce yasaklanan tecessüs, kişinin özel hayatıyla ilgili konulardadır. Yoksa toplumun genelinin huzurunu bozan, zulüm ve haksızlık içeren konulardaki suçların gizlenmesi doğru değildir. Aksi takdirde bu suçlar çoğalır, hem fert hem de toplum açısından büyük zararlara yol açar. Bu şekilde topluma zarar veren kimselerin idare tarafından tespit edilip gerekli önlemlerin alınması, toplum düzeninin sağlanması açısından elzemdir. Bundan dolayı yönetim, huzur ve sükûnu sağlamak amacıyla gerekli kovuşturmaları yapma hakkına sahiptir. Bu kovuşturma kapsamında gizli kamera yerleştirme, telefon dinleme, casus gönderme gibi tedbirler alması gerekebilir. Fakat yapılan bu araştırmalarda itidal elden bırakılmamalı ve masum insanlar zan altında kalmamalıdır. Peygamber Efendimiz,

[21] KU8827 Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, III, 808.
[22] T357 Tirmizî, Salât, 148.
[23] T357 Tirmizî, Salât, 148.
[24] B6902 Buhârî, Diyât, 23; HM8985 İbn Hanbel, II, 385.
[25] D4888 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.
[26] D4890 Ebû Dâvûd, Edeb, 37; MA18945 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 232.

"Yönetici, halka sû-i zan ile muamele ederse onları yoldan çıkarır."[27] buyurarak bu konudaki ölçüyü bize açıklamaktadır. Dolayısıyla yapılacak araştırmalar kesin sonuçlara ulaşmadan kişilerin zan altında bırakılmaması dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Yine Allah Teâlâ, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."*[28] buyurarak kesin bilgi sahibi olunmadan kişileri töhmet altında bırakmanın vebaline dikkat çekmektedir.

İdarenin yapmış olduğu soruşturmalar dinen yasaklanan tecessüs kapsamına girmediği gibi evlenilecek kişinin, iş ortaklığı yapılacak şahısların araştırılması gibi bazı konularda soruşturma yapılması tecessüs olarak görülmez. Bilakis bu konularda araştırma yapılması kurulacak akdin devamlılığı için gereklidir. Yine toplumda fakirlerin ve muhtaçların tespit edilip ihtiyaçlarının giderilmesi için araştırma yapılması da tecessüs değil kardeşliğin bir gereğidir. Peygamber Efendimiz, *"Müslüman Müslüman'ın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu düşman eline vermez (himaye eder). Her kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Her kim de bir Müslüman'ın bir sıkıntısını giderirse Allah da onun (bu iyiliği) sayesinde kıyamet sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Her kim dünyada, bir Müslüman'ın (ayıbını) örterse Allah da kıyamet günü onun (ayıbını) örter."*[29] buyurarak muhtaçlara yardımı ve ayıplarını örtmeyi teşvik etmektedir.

İslâm, tecessüsü yasaklamakla birlikte, kişinin elinde olmayan sebeplerle başkasının ayıp ve kusurlarına şahit olması durumunda bile onları örtmesini öğütlemektedir. Peygamber Efendimiz (sav), *"Bir kul bir başka kulu(n ayıbını) dünyada örterse, Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını) örter."*[30] buyurarak ayıpların üzerinin örtülerek gizli kalmasını tavsiye etmektedir. Çünkü bu ayıplar kul ile Rabbi arasındadır. Rabbimiz kulunun durumuna göre dilerse o hatalarını affeder, dilerse karşılığında hak ettiği cezaya çarptırır.

Dinimizin tecessüsü yasaklaması, toplum içerisinde oluşabilecek huzursuzluk ve fesadı önlemek gibi bir gayeye dayanmaktadır. Peygamber Efendimiz, toplum huzurunu sağlamak için kırgınlık ve dargınlıklara sebep olan tecessüsün bırakılıp bunun yerine kardeşlik bağlarının pekiştirilmesini şu sözleri ile öğütlemektedir: *"...Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın, başkalarının konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize karşı kin beslemeyin ve kardeş olun!"*[31]

[27] D4889 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.
[28] İsrâ, 17/36.
[29] M6578 Müslim, Birr, 58; T1426 Tirmizî, Hudûd, 3.
[30] M6595 Müslim, Birr, 72; HM9033 İbn Hanbel, II, 389.
[31] B5143 Buhârî, Nikâh, 46.

VESVESE
ŞEYTANIN TELKİNİ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بِابْنِ آدَمَ وَلِلْمَلَكِ لَمَّةً، فَأَمَّا لَمَّةُ الشَّيْطَانِ فَإِيعَادٌ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ، وَأَمَّا لَمَّةُ الْمَلَكِ فَإِيعَادٌ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ، فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللَّهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ، وَمَنْ وَجَدَ الْأُخْرَى فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ [الرَّجِيمِ]."

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İnsanoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, kötülüğe götürmek ve hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise onu hayra götürmek ve ona hakkı doğrulatmaktır. Kim (vicdanında) bunu (hayra yönelmeyi) bulursa bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de içinde diğerini (şeytanın vesvesesini) bulursa taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın!"
(T2988 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: جَاءَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَسَأَلُوهُ: إِنَّا نَجِدُ فِى أَنْفُسِنَا مَا يَتَعَاظَمُ أَحَدُنَا أَنْ يَتَكَلَّمَ بِهِ، قَالَ:

"أَوَقَدْ وَجَدْتُمُوهُ؟" قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: "ذَاكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ."

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"يَأْتِى الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا؟ مَنْ خَلَقَ كَذَا؟ حَتَّى يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَهِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِى مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا –أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ–."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا هَمَّ عَبْدِى بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً، وَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazıları gelerek, 'İçimizden bazen söylemeyi bile büyük (bir günah) saydığımız şeyler (vesveseler) geçiyor.' dediler. Hz. Peygamber, '*Hepiniz aynı şeyleri hissediyor musunuz?*' buyurdu. Onlar da cevaben, 'Evet.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), 'İşte bu apaçık imandır.' buyurdu.

(M340 Müslim, Îmân, 209)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizden herhangi birinize şeytan gelir ve 'Şunu böyle kim yarattı? (Şunu) böyle kim yarattı?' en sonunda, 'Rabbini kim yarattı?' diye sorar(ak sürekli vesvese verir). İşbu raddeye gelince o kişi derhâl (şeytandan) Allah'a sığınsın ve (vesvesesine) hemen son versin!*"

(B3276 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah, dilleri ile söylemedikçe –yahut fiiliyata dökmedikçe– ümmetimi, gönüllerinden geçirdikleri şeylerden dolayı hoşgörür (hesaba çekmez).*"

(M331 Müslim, Îmân, 201)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kulum bir kötülük yapmayı gönlünden geçirirse onu hemen aleyhine yazmayın! Eğer o kötülüğü yaparsa o zaman onu bir günah olarak yazın. Ama bir iyilik yapmayı gönlünden geçirir de yapamazsa onu bir sevap olarak yazın. Şayet o iyiliği yaparsa bunu on kat yazın!'*"

(M334 Müslim, Îmân, 203)

Hz. Peygamber'in (sav) itikâfta olduğu gecelerden birinde, hanımlarından Safiyye validemiz yanına gelir. Efendimiz ile bir müddet konuştuktan sonra geri dönmek üzere kalkar. Hz. Peygamber (sav) de onu uğurlamak için kapıya çıkar. Tam bu esnada yanlarından Medineli iki sahâbî geçer. Efendimizi görünce hızlı bir şekilde yürümeye başlarlar. Hz. Peygamber (sav), onları çağırır ve *"Bu kadın, Safiyye bnt. Huyey'dir."* buyurarak yanındaki kişinin hanımı olduğunu bildirir. Sahâbîler, Efendimizin bu davranışı karşısında, "Sübhânallâh" diyerek şaşkınlıklarını ifade ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"Şeytan, insanoğlunun içinde kanın dolaştığı gibi dolaşır. Doğrusu, şeytanın kalplerinize yanlış düşünceler getirmesinden endişe ettim."*[1] buyurarak şeytanın daima insanın yanında bulunduğuna ve ona vesvese verdiğine işaret eder.

Hz. Peygamber bu uyarısıyla, gecenin karanlığında kimliği anlaşılamayan bir kadın hakkında karşısındakileri bilgilendirerek zihinlerinde oluşabilecek birtakım kötü düşüncelerin önünü almak istemişti. Gerek yaşanan bu hadise, gerekse Hz. Peygamber'in uyarısı, şeytanın vesvesesinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim şeytan insana öyle bir vesvese verir ki karşındaki kimse hakkında, peygamber dahi olsa, kişi şüphe duymaktan kendisini alamaz. İnsanın bu zaafını çok iyi bilen Peygamber Efendimiz de yanlış anlamalara mahal vermemek için hemen olaya müdahale etmiş ve şeytanı insanın vücudunda akıp duran kana benzeterek Müslümanları onun vesvesesine karşı uyarmıştır.

Vesvese; aslı ve temeli olmayan, gerçekle hiçbir alâkası bulunmayan evham, kuşku, kuruntu, tereddüt ve ihtimallerdir. Zihinde irade dışı belirmekte, kişiyi kötü ya da faydasız bir düşünce veya davranışa sevk etmektedir. Vesvese, genel olarak insanı din dışı davranışlara yönelten bir iç itilme olarak hissedilir. Bu anlamdaki vesvesenin kaynağı şeytandır. Şeytan, insanların zaaflarını kullanarak onlara hüzün, korku ve sıkıntı vermeye, aralarını açmaya, dinî meseleler hakkında kuşkuya düşürmeye çalışır. İnanan insanların Allah'ı inkâr etmelerini, kulluklarını yerine getirmemelerini ve kendisi gibi Allah'a isyankâr olmalarını ister. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, İblis'in, *"Ey Rabbim! Madem ki sen beni rahmetinden uzaklaştırdın,*

[1] B3281 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; B7171 Buhârî, Ahkâm, 21; M5678 Müslim, Selâm, 23.

ben de yeryüzünde kötülükleri kullarına güzel gösterip hepsini azdıracağım." dediği bildirilmekte,[2] verdiği vesvesenin ilk neticesi olarak da Hz. Âdem'in yasak meyveden yiyip dünyaya gönderildiği ifade edilmektedir.[3]

Kısacası vesvese, zihinlere kötü düşünceler gönderen şeytanın insanları etkileme yöntemlerinden birisidir. Nitekim Peygamberimiz, *"İnsanoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, onu kötülüğe götürmek ve ona hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise onu hayra götürmek ve ona hakkı doğrulatmaktır. Kim (vicdanında) bunu (hayra yönelmeyi) bulursa bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de içinde diğerini (şeytanın vesvesesini) bulursa taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın!"* buyurmuş, ardından, "*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf* vaad *eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.*"[4] âyetini okumuştur.[5]

Nefis, şeytanın vesveselerini kalp de meleğin ilhamını alıcı hassas birer merkezdir. Kalp daima iyi, güzel ve ebedî şeyleri istemektedir. Nefis ise şeytanın telkinlerine açık olarak kötü ve geçici şeylere meftundur. İnsanın asıl vazifesi nefis ve şeytan ile mücadele edip kalp ve ruhunun isteği doğrultusunda hareket ederek Allah'ın rızasını kazanmak ve ebedî hayatı elde etmektir.

Vesvesenin zararlı hâle gelmesi, akıldan geçen düşüncelerin zarar verdiğini düşünerek kalben ıstıraba düşmekle olur. Kişi, şeytanın işi olan vesvesenin kalpten geldiği kuşkusuna kapılır ve itikadına zarar verdiğini düşünür. Oysa şeytanın hilesi zayıftır[6] ve inananlar üzerinde bir yaptırım gücü de yoktur. Vesvesenin mahiyetini bilmeyen bir insan kuşkulanır, ne yapacağını bilemeyip telaşlanır, kalbinin ve imanının bozulduğu fikrine kapılır. Hâlbuki gerçek bunun tam tersidir. Şeytan çeşitli şekillerde insana vesvese vererek saptırmaya çalışsa da aslında verdiği bu vesveseler karşısında müminin direnç gösterip şeytana teslim olmaması, imanının kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Nitekim bazı sahâbîler Hz. Peygamber'e gelerek, "İçimizden bazen söylemeyi bile büyük (bir günah) saydığımız şeyler geçiyor." demişlerdi. Hz. Peygamber, *"Hepiniz de aynı şeyleri hissediyor musunuz?"* diye sormuştu. Onlar da cevaben, "Evet." demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"İşte bu imanın ta kendisidir."* buyurmuştu.[7]

Efendimiz, vesveseler karşısında telaşlanılmaması gerektiğini öğütlemiş, bu durumun imana bir zarar vermeyeceğini, bilakis bunun halis ve kuvvetli imanın bir belirtisi olduğunu vurgulamıştı. Diğer bir rivayette

[2] Hicr, 15/39-40.
[3] Tâ-Hâ, 20/120-123.
[4] Bakara, 2/268.
[5] T2988 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[6] Nisâ, 4/76.
[7] M340 Müslim, Îmân, 209; D5111 Ebû Dâvûd, Edeb, 109; HM9692 İbn Hanbel, II, 326, 441.

ise aynı soruya, *"Şeytanın hilesini vesveseye çeviren Allah'a hamdolsun."* şeklinde karşılık vermişti.[8] Çünkü şeytan, saptırmaktan ümidini kestiği, âciz kaldığı kişiyi vesvese ile meşgul etmekten başka bir çare bulamamaktaydı. Vesveseye maruz kalan kişi, Allah'a olan sağlam imanı ve iradesi ile şeytanın tuzağına düşüp günah işlemekten kurtulmuş, böylece şeytana, vesvese vermekten başka bir silah bırakmamıştır.

Şeytanın başta iman esasları olmak üzere temizlik, ibadet, helâl şeylerden kaçınılması, haramların işlenmesi gibi konularda birçok telkini vardır. Bütün gayreti, inanan kimseleri günaha düşürmek ve neticede imandan çıkartmaktır. Şeytanın tüm tuzaklarının asıl gayesi ve hedefi, bütün gayretinin odaklandığı nokta, insana Allah'ı inkâr ettirmek ve onun Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmesini sağlamaktır. Bu bakımdan şeytanın müminlere en çok vesvese verdiği nokta da yine iman ile ilgili hususlardaki telkinleridir. Nitekim şeytanın insana telkin ettiği vesveselerden bazıları, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında düşünülmesi ve söylenilmesi iyi olmayan hatta insanı şirke götürebilecek düşüncelerdir. Mücerret hakikatleri ve metafizik gerçekleri tam mânâsıyla kavrayamayan ve idrak edemeyen birçok insan, çoğu zaman şeytanın bu tür vesveselerine maruz kalmaktadır. Meselâ, şeytan, "Allah'ı kim yarattı?" sorusunu insanın zihnine telkin ederek insanları Allah'ın varlığı konusunda birtakım tereddütlere sevk etmektedir.[9] Bu bağlamda Peygamber Efendimiz, *"Sizden herhangi birinize şeytan gelir ve 'Şunu böyle kim yarattı? (Şunu) böyle kim yarattı?' en sonunda, 'Rabbini kim yarattı?' diye sorar(ak sürekli vesvese verir). İşbu raddeye gelince o kişi derhâl (şeytandan) Allah'a sığınsın ve (vesvesesine) hemen son versin!"* buyurmuştur.[10]

Her türlü kötülük ve çirkinliğin kaynağı olan şeytandan korunmak, ancak Allah'a sığınmakla, O'nun koruması ve gözetimi altına girmekle mümkün olabilir. Yüce Rabbimiz, *"Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni ayartmaya çalışırsa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[11] buyurarak şeytanın çeşitli vesveselerine karşı kendisine sığınılmasını tavsiye etmekte ve bunun vesveseyi gidereceğini ifade etmektedir: *"Eğer şeytandan bir kışkırtma seni dürterse hemen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhâl Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar."*[12]

Yüce Rabbimiz kullarına şeytana karşı kendisine nasıl sığınmaları gerektiğini de öğretmektedir: *"De ki: Rabbim! Şeytanların vesveselerinden*

[8] D5112 Ebû Dâvûd, Edeb, 108.
[9] HM8358 İbn Hanbel, II, 331.
[10] B3276 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.
[11] Fussilet, 41/36.
[12] A'râf, 7/200-201.

sana sığınırım. Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım."[13] Hatta bu konuda "Muavvizeteyn" olarak bilinen Felâk ve Nâs sûrelerini de göndermiştir:

"De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."[14]

"De ki: Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilâhına sığınırım."[15]

Peygamber Efendimiz bu iki sûreyi her gün düzenli olarak yatmadan önce okuyarak Allah'a sığınmayı prensip edinmişti.[16] Ayrıca bu iki sûre hakkında, *"İnsanlar bu iki duadan daha faziletli başka bir dua ile Allah'a sığınmış olmazlar."*[17] buyurmuş ve her namazdan sonra okunmasını tavsiye etmişti.[18]

Şeytanın vesveselerine karşı Rabbine sığınan kişi, *"Ben Allah'a ve O'nun peygamberlerine iman ettim."* diyerek şeytanın oyunlarına karşı kendini savunmalıdır.[19] Nitekim Peygamberimiz (sav) vesveselere karşı, *"De ki: O, Allah birdir. Allah Samed'dir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."* mealindeki İhlâs sûresinin okunmasını tavsiye etmiştir.[20] İhlâs sûresi, şeytanın insanın zihnini bulandıracak yanlış tanrı tasavvurlarına karşı Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili doğru bilgiye sahip olmak açısından önemlidir.

Şeytanın vesveseleri tâbiînden Kûfeli Hanefî Ebû Zümeyl'in de zihnini meşgul etmiş, vesveseye maruz kaldığı bir zamanda Abdullah b. Abbâs'a gidip zihnini kurcalayan düşünceleri sormuştu. Abdullah b. Abbâs, "Ne hissediyorsun?" dediğinde Ebû Zümeyl, "Vallahi onları (çok kötü düşünceler olmasından dolayı) söyleyemem." diye cevap vermişti. Bunun üzerine Abdullah b. Abbâs (ra), "Şüphe nevinden bir şey mi?" demiş, gülümsemiş ve ardından, "Bu vesveselerden kimse kurtulamaz." diyerek şu âyeti okumuştu: *"Eğer sana indirdiğimiz hakkında bir şüphen varsa, senden evvel kitabı okuyanlara sor. Andolsun ki sana Rabbinden hak gelmiştir, sakın şüphe edenlerden olma."*[21] Sonra da, "Eğer içine bu konularda bir şüphe gelirse, 'Allah hem Evvel'dir, hem Âhir'dir. Hem Zâhir'dir, hem Bâtın'dır. O her şeyi bilendir, de." diye eklemişti.[22] Dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun şeytanın vesvesesine maruz kalan kimse hemen Allah'ı anmalıdır. Çünkü Allah'ın anıldığı yerde şeytan barınamayacaktır.[23]

[13] Mü'minûn, 23/97-98.
[14] Felâk, 113/1-5.
[15] Nâs, 114/1-6.
[16] T3402 Tirmizî, Deavât, 21.
[17] N5431, N5443 Nesâî, İstiâze, 1.
[18] T2903 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 12.
[19] HM8358 İbn Hanbel, II, 331.
[20] D4721, D4722 Ebû Dâvûd, Sünnet, 18.
[21] Yûnus, 10/94.
[22] D5110 Ebû Dâvûd, Edeb, 109.
[23] YM4301 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 7/ 278; M856 Müslim, Salât, 16.

Rabbine sığınıp onun sıfatlarını hatırladıktan sonra kişinin yapacağı son iş ise bu vesvesenin şeytanın bir oyunu olduğunu bilip onunla meşgul olmayı bırakması, bu düşüncelere bir son vermesidir.[24]

Şeytan, iman ile ilgili konularda insana vesvese verdiği gibi, başta temizlik ve ibadetler olmak üzere birçok konuda insanı vesvese ile meşgul ederek yapılan amelin bazen tamamen ifsat olmasına, bazen de eksik olduğu kanısını uyandırarak aynı fiilin tekrar tekrar yapılmasına sebebiyet verir. Nitekim vesvese, insanı tereddüt, bocalama ve kararsızlık hâline götürür. Bir anda şüpheye düşen kişi yaptığı bir şeyi yapmadığını zanneder yahut eksik yaptığını düşünerek tereddüt içerisine girer. Söz gelimi abdestinin olup olmadığı, namazı tam kılıp kılmadığı, gusülde tüm bedeninin yıkanıp yıkanmadığı gibi konularda hep kararsız kalır. Böylece tekrar tekrar aynı işi yapar ve sonuçta maddeten ve mânen zarara uğrar.

Şeytanın vesvese verdiği konulardan birisi de temizliktir. Hz. Peygamber (sav), abdest alırken insana vesvese veren "Velehân" isimli özel bir şeytanın bulunduğunu haber vermektedir.[25] Bu şeytan, çeşitli şekillerde, abdestin tamam olup olmadığı konusunda insana vesvese aşılar. Bu vesveselerden kurtulmanın yolu Efendimizin abdest almayı tarif ettiği hadisinde açıkça görülmektedir. O, abdestin nasıl alınacağı kendisine sorulduğunda, azaların üçer kere yıkanması gerektiğini göstermiş ve *"İşte abdest budur; kim üçten fazla yıkarsa kötü etmiş, haddi aşmış veya zulmetmiş olur."* buyurmuştur.[26]

İnsan, abdest alırken birtakım vesveselerle karşılaştığı gibi abdestini muhafaza ederken de şeytanın vesveselerine maruz kalır. Bazen abdestli kişinin bağırsaklarında bir hareketlenme meydana gelir ve "Acaba yellenme mi oldu?" diye tereddüt eder, abdesti konusunda şüpheye düşer; namaz kılmakta ise çoğu zaman namazını bırakır gider. Peygamber (sav) böyle bir hareketlenmeyi şeytanın vesvesesi olarak nitelendirmiştir. Nitekim namazda iken abdesti bozulmuş gibi hisseden bir kimseden bahsedilince Resûlullah (sav), böyle bir insanın bir ses işitip koku duymadıkça namazı terk etmemesini söylemiştir.[27]

Hadislerde, abdestli iken, namaz esnasında veya mescide girince abdestin bozulduğuna dair vesveseye düşüldüğünde takip edilecek yol gösterilmekte ve karşılaşılan bu durumun şeytandan kaynaklanan bir vesvese olduğu bildirilmektedir. Kesin olarak bozulduğu bilinmedikçe abdestin varlığı devam ediyor demektir. Nitekim büyük muhaddis ve fakih

[24] M344-M345 Müslim, Îmân, 213, 214.
[25] T57 Tirmizî, Tahâret, 43; İM421 İbn Mâce, Tahâret, 48.
[26] İM422 İbn Mâce, Tahâret, 48; N140 Nesâî, Tahâret, 105.
[27] B137 Buhârî, Vudû', 4; D177 Ebû Dâvûd, Tahâret, 67; T75 Tirmizî, Tahâret, 56.

Abdullah b. Mübârek de, "Kişi abdest konusunda şüpheye düşse de bozulduğuna dair yemin edebilecek kesin bir kanaate sahip değilse abdest alması gerekmez." der.[28] Her ne kadar kişinin abdesti olsa da Peygamber Efendimizin tavsiyesi üzere her namaz için yeniden abdest alması[29] birçok vesvesenin önüne geçecektir.

Bazı kişilerde görülen bir vesvese şekli de banyoda haddinden fazla kalınarak aşırı su israfı yapılmasıdır. Bu tür vesveseden kurtulmanın çaresi Allah Resûlü'nün gusül abdesti ile ilgili uygulamalarını dikkate almaktan geçer. Onun uygulamalarına bakıldığında vücudunun tamamını ıslatmaya yetecek az bir miktarda su ile guslettiği görülmektedir.[30] Peygamber Efendimiz gusül esnasında saçları gür olmasına rağmen üç avuç su alır ve başının üzerinden vücuduna dökerek guslederdi.[31] Efendimizin gusülde kullandığı su miktarı abdestte kullandığı su miktarının ancak üç beş katı kadardı.[32] Onun bu uygulaması, guslün kabulü için az miktardaki suyun bile yeterli olduğunu göstermektedir. Nebevî uygulamayı görmezden gelerek, "Guslüm kabul olmaz!" endişesiyle aşırı su kullanmak ise tıpkı abdestte olduğu gibi hem israf, hem de kişi için bir vebal olacaktır.

Banyo yapılan yere küçük abdest bozmanın kişide vesveseye yol açacağını bildiren bazı rivayetler de bulunmaktadır.[33] Bu rivayetler açıklanırken, banyo yapılan yere küçük abdest bozulduğunda, yıkanan kişinin üzerine sıçrama ihtimalinden kurtulmanın mümkün olmadığına, böyle bir ihtimalin ise gayet rahatsız edici ve vesvese uyandırıcı olduğuna dikkat çekilmiştir.[34]

Bazen vesvese insanı günlük temizlik ile ilgili hususlarda yakalamaktadır. Temizlik olmadan sağlıklı bir hayatın olması düşünülemediği gibi ibadetler de makbul olmaz. Ancak psikiyatrların tespitlerine göre bazı kişilerin, özellikle de bazı kadınların, temizlik yapma hususunda aşırılığa düştükleri bir gerçektir. İbadetlerin kabulü için gereken temizlik şartları göz önünde bulundurulduğunda bu aşırılığın boyutları daha iyi anlaşılacaktır. İbadete mani, sağlığa zararlı, insan tabiatının hoş görmediği ve göze görünen bir kirlilik söz konusu ise elbette o mekânı temizlemek şarttır. Ancak dinin öngördüğü özelliklerde ve hijyen ölçüleri içerisinde yeterli temizlik yapıldıktan sonra insanın yine de tatmin olmamasının vesveseden kaynaklandığı söylenebilir.

İnsanın vesveseye maruz kaldığı durumlardan birisi de namazdır. Namazla ilgili olarak şeytanın telkin ettiği vesveseler; namazda şaşırma, kabul olmaz endişesiyle defalarca tekrar kılma, namazın sıhhatine zarar

28 T75 Tirmizî, Tahâret, 56.
29 D62 Ebû Dâvûd, Tahâret, 32.
30 B248 Buhârî, Gusül, 1; HM2180 İbn Hanbel, I, 243.
31 B256 Buhârî, Gusül, 4.
32 B201 Buhârî, Vudû', 47; M736 Müslim, Hayız, 50.
33 D27 Ebû Dâvûd, Tahâret, 15; T21 Tirmizî, Tahâret, 17; N36 Nesâî, Tahâret, 32.
34 SÜ1/35 Süyûtî, *Ta'lîkun alâ Süneni Nesâî*, I, 35-36.

vermeyecek küçük hataları büyütme gibi çeşitli şekillerde neticelenebilir. Şeytanın namaz içerisinde insana verdiği telkinlerinden korunmak için bazı tedbirler alınabilir. Bunlar, aynı zamanda namazda huşûun temini açısından gerekli önlemlerdir. Peygamber Efendimiz, namazda huşûun sağlanması konusunda öncelikle namaza duran kimsenin dünyevî kaygılardan zihnini arındırmasını[35] ve kılınan namazların, dış dünyadan alâkayı tamamen kestiren bir namaz gibi kılınmasını tavsiye etmiş,[36] namazdaki huşûu bozacağı düşüncesiyle resim gibi dikkati dağıtabilecek şeylere karşı namaz kılınmasını,[37] sofra kurulmuş iken aç karınla,[38] tuvalete gitme ihtiyacı var iken,[39] uykulu bir vaziyette namaza durulmasını[40] ve namazda esnenmesini[41] hoş karşılamamıştır. Ayrıca namaz kılanın dikkatinin dağılmaması için önünden geçilmemesini,[42] namaz kılanın da önüne bir engel (sütre) koymasını istemiştir.[43] Yine mescide giderken vakarlı, rahat bir şekilde ve zamanında gidilmesi, aceleci davranılmaması da namazdaki huşûu sağlamak için alınan tedbirlerdir.[44]

Namazdaki vesveselere karşı alınabilecek diğer bir önlem de namazları mümkün olduğunca cemaatle kılmaktır. Nitekim Peygamber Efendimizin, *"Köyde veya kırda (her nerede olursa olsun) üç kişi bir araya gelir de namaz kılmazlarsa şeytan onları alt eder. Aman sen cemaate devam et, çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar!"*[45] sözleri, cemaatten ayrılan kimsenin şeytanın telkinlerine daha çok maruz kalacağını göstermektedir.

Şeytanın namazda insana musallat olup onu şaşırtması, insana verdiği vesveselerin bir sonucudur. Şeytanın namaz kılan kimseleri akıllarına çeşitli dünyalık düşünceler getirmek suretiyle yanıltması hadisesini Hz. Peygamber (sav) şu sözleri ile anlatmıştır: *"Namaz için ezan okunduğu zaman şeytan, ezanı duymamak için arkasını dönüp ses çıkara çıkara süratle uzaklaşır. Ezan bitince geri döner gelir. Kâmet okunmaya başlanınca tekrar kaçar; kâmet bitince döner. İnsanın kafasına girip ona aklında olmayan şeyleri hatırlatır ve insan kaç rekât kıldığını bilmez hâle gelir."*[46] Allah Resûlü yalnızca şeytanın insanı ne şekilde şaşırttığını anlatmakla kalmaz; bu durum karşısında şeytanın vesvesesine mâruz kalan kimsenin ne yapması gerektiğini de açıklar: *"Şüphesiz şeytan âdemoğlu ile kalbi arasına girer ve kişi kaç rekât kıldığını bilemez. İşte, kaç rekât; üç mü, yoksa dört mü kıldığını hatırlayamayan kimse (tahiyyâta) oturduğunda iki defa secde etsin."*[47] Bu secdeler, eğer namaz eksik kalmışsa namazın tamamlanmasını sağlar. Tam kılınmışsa şeytan telkinleri ile amacına ulaşamadığı için öfkesinden çatlayacak hâle gelir.[48]

35 İF2/160 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 160.
36 İM4171 İbn Mâce, Zühd, 15; HM23894 İbn Hanbel, V, 413.
37 B5959 Buhârî, Libâs, 93.
38 M1241 Müslim, Mesâcid, 64, M1244 Müslim, Mesâcid, 66.
39 D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.
40 B212 Buhârî, Vudû', 53; N162 Nesâî, Tahâret, 117.
41 D5027 Ebû Dâvûd, Edeb, 89.
42 B510 Buhârî, Salât, 101.
43 N137 Nesâî, Tahâret, 103; M1129 Müslim, Salât, 259.
44 B908 Buhârî, Cum'a, 18; M1359 Müslim, Mesâcid, 151.
45 D547 Ebû Dâvûd, Salât, 46; N848 Nesâî, İmâmet, 48.
46 B608 Buhârî, Ezân, 4; B1222 Buhârî, el-Amelü fi's-salât, 18.
47 B1231 Buhârî, Sehiv, 6; B1232 Buhârî, Sehiv, 7, 7; D1024 Ebû Dâvûd, Salât, 190, 191; İM1210 İbn Mâce, İkâmet, 132.
48 D1026 Ebû Dâvûd, Salât, 190, 191.

İnsanın vesveseye maruz kaldığı durumlardan biri de yiyeceklerdir. Bazı sahâbîler, Resûlullah'a gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Bazı kimseler bize et getiriyor. Onların bu hayvanları keserken Allah'ın ismini anıp anmadıklarını (besmele çekip çekmediklerini) bilmiyoruz." derler. Resûlullah da, *"Bismillah deyin ve onu yiyin."* buyurur.[49] Hadis, söz konusu vesveseli kişilerin gönüllerindeki gizli hareketin mubah işleri yapmalarına engel olacak düzeye ulaştığını bildirmektedir. Dolayısıyla böyle bir vesvese karşısında esas olan Müslüman'ın hüsn-i zan beslemesidir. Hatta Yezid b. Kunâfe, Hıristiyanların yemeklerinin yenilip yenilemeyeceğini sorduğunda Peygamber Efendimiz (sav), *"Herhangi bir yemekten dolayı kalbine şüphe girmesin."* buyurarak yemesine izin vermiştir.[50] Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i kitabın kestiklerinin yenilebileceğini açıkça ifade eden, *"Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir."*[51] âyeti de bu konuda herhangi bir şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Aslında aşırılığa ve hastalık denecek dereceye varmaması şartıyla vesvesenin, kişide merak duygusu uyandırıp araştırmaya sevk etmesi ve böylece imanını taklitten tahkike çıkartması bakımından kişiyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Çünkü şeytan, insan karşısında çok güçlü bir varlık değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şeytanın hilesinin zayıf olduğu,[52] özellikle iman edenler ve Allah'a güvenenler üzerinde hiçbir otoritesinin bulunmadığı ifade edildikten sonra, onun gücünün ancak kendisini dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerinde bir etkisi olabileceği belirtilmiştir.[53] Hadislerde de vesvesenin etkisinin zayıf olduğuna dikkat çekilir. Hz. Peygamber'e bir kişi gelerek, "İçimize öyle kötü düşünceler doğuyor ki onları dile getirip konuşmak yanıp kül olmaktan daha beter geliyor." dediğinde Resûlullah (sav), *"Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber! Şeytanın hilesini vesveseye çeviren Allah'a hamdolsun."* buyurmuştur.[54] Şeytanın hilesi, kalbe önce hatıra olarak gelir sonra sırasıyla meyil, azim ve kasta dönüşür. Meyilde eylem yokken azim ve kasıtta iradenin devreye girmesi söz konusudur. Kişi, iradesini kullanarak bu vesveseyi azim ve kasta, ardından da eyleme dönüştürünce sorumlu olmaktadır. İrade devreye girmezse ve düşünce sadece vesvese düzeyinde kalırsa sorumluluk söz konusu değildir.

İnsanın, arzu ve iradesi dışında, içinden geçirdiği kötü şeylerin (hadîsü'n-nefs) hükmü yoktur; tıpkı kişinin içinden geçirdiği zina iftirasının (kazfin) iftira olmadığı; bir erkek, hanımını içinden boşasa bile

[49] İM3174 İbn Mâce, Zebâih, 4.
[50] İM2830 İbn Mâce, Cihâd, 26.
[51] Mâide, 5/5.
[52] Nisâ, 4/76.
[53] Nahl, 16/99, 100.
[54] D5112 Ebû Dâvûd, Edeb, 108.

bunu dili ile söylemedikçe boşamanın gerçekleşmediği; kişinin, namaz kılarken içinden geçirdiği herhangi bir düşünceden dolayı namazını iade etmesi gerekmediği gibi.[55]

Allah Teâlâ, insanın zihninden geçirdiği kötü duyguları ve vesveseleri cezalandırmaz. Nitekim Peygamber (sav), "Allah, dilleri ile söylemedikçe –yahut fiiliyata dökmedikçe– ümmetimi, gönüllerinden geçirdikleri şeylerden dolayı hoşgörür (hesaba çekmez)."[56] demekte ve yine kudsî bir hadiste Allah Teâlâ meleklere hitaben şöyle buyurmaktadır: "Kulum bir kötülük yapmayı gönlünden geçirirse onu hemen aleyhine yazmayın! Eğer o kötülüğü yaparsa o zaman onu bir günah olarak yazın. Ama bir iyilik yapmayı gönlünden geçirir de yapamazsa onu bir sevap olarak yazın. Şayet o iyiliği yaparsa bunu on kat yazın!"[57] Ancak kimse Allah'ın bu lütfu karşısında, "İçimden geçen vesveseyi eyleme dönüştürmedikçe madem sevap yazılıyor; o zaman bu gibi düşünceleri içimden geçireyim fakat fiiliyata koymamayım da sevap kazanayım." şeklinde bir düşünceye kapılmamalıdır. Çünkü bu durumda irade devreye girer ve kişinin o vesveseye mağlup olup sorumluluk altına girmesi ihtimali doğar.

Vesvese kronik hâle geldiğinde psikolojik olarak insanı hasta eder ve dışarıdan gözlenebilecek bir boyuta ulaşır. Psikolojik hastalıklar kimi zaman insanı bedenî hastalıklardan çok daha fazla yıpratabilir. Zira psikiyatrik hastalıkların tedavisi, birçok bedensel rahatsızlıklardan daha zordur. Vesveseli olan kişi başlangıçta dışarıdan fark edilmez. Kişi, kendisiyle savaş hâlindedir, huzursuzdur. Kimseye derdini kolay kolay anlatamaz. Anlatsa da herkes, "Bırak bu saçma sapan düşünceleri!" der. Aslında vesveseli kişi de o düşüncelerin anlamsız olduğunu bilmektedir. Fakat elinde olmadığı için o vesveseden kurtulamaz, vesveseyi kendisinden uzaklaştıramaz.

Vesvese, âdeta musibete benzeyen mânevî bir hastalıktır; aşırı önemsenirse büyür, küçük görülürse küçülür, kaybolur gider. Ona ehemmiyet verdikçe şişer, dal budak salar, insanın bütün zihin dünyasını kaplar. Önem verilmezse kaybolur, hiçbir etkisi kalmaz. Kaynağı ve mahiyeti bilinirse kaybolur, bilinmezse kalbe yerleşir ve etkisini gösterir. Vesvese, insana musallat olan bir arıya benzer; meşgul olunursa insana saldırır, meşgul olunmazsa bırakır gider. Bu bakımdan vesvese geldiği zaman üzerinde durmamak gerekir; o zaman düşüncemizden geçer gider.

Şüphesiz insanın, şeytanın telkinlerinin kalbinden geldiğini sanması kendisini telaşlandırır. Hz. Peygamber'in sünneti dairesinde hareket edilir

[55] ZU3/248 Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, III, 248-249.
[56] M331 Müslim, Îmân, 201; D2209 Ebû Dâvûd, Talâk, 15.
[57] M334 Müslim, Îmân, 203.

ve şeytanın vesvesesine kıymet verilmezse, hayale gelen ve uygun olmayan kötü hatıralarla meşgul olunmazsa vesvese etkili olamaz.

İnsan, hayat yolunda ve âhiret yolculuğu esnasında hayırlı işleri yapma, cennete ulaşma ve onun ötesinde Allah'ın rızasını kazanma hususlarında şeytanın vesveselerine ve telkinlerine farklı şekillerde maruz kalabilir.[58] Bu vesveselerden kurtulmanın çaresi; öncelikle iman, ibadet, temizlik, helâl, haram gibi dinî konularda bilgi eksikliğini gidermektir. Bu noktada yapılacak en güzel iş zikrettiğimiz tüm dualarla Allah'a sığınmaktır.

"De ki: Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilâhına sığınırım."[59]

[58] A'râf, 7/16, 17, 27.
[59] Nâs, 114/1-6.

ALDATMAK
BİZİ ALDATAN, BİZDEN DEĞİLDİR

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... وَمَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Bizi aldatan, bizden değildir."
(M283 Müslim, Îmân, 164)

عَنْ أَبِى بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خِبٌّ وَلاَ مَنَّانٌ وَلاَ بَخِيلٌ."

عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ زِيَادٍ عَادَ مَعْقِلَ بْنَ يَسَارٍ فِى مَرَضِهِ الَّذِى مَاتَ فِيهِ. فَقَالَ لَهُ مَعْقِلٌ: إِنِّى مُحَدِّثُكَ حَدِيثًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ عَبْدٍ اسْتَرْعَاهُ اللَّهُ رَعِيَّةً، فَلَمْ يَحُطْهَا بِنَصِيحَةٍ، ﴿إِلاَّ﴾ لَمْ يَجِدْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ."

قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ لِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"يَا بُنَيَّ إِنْ قَدَرْتَ أَنْ تُصْبِحَ وَتُمْسِيَ لَيْسَ فِى قَلْبِكَ غِشٌّ لأَحَدٍ فَافْعَلْ، يَا بُنَيَّ وَذَلِكَ مِنْ سُنَّتِى وَمَنْ أَحْيَا سُنَّتِى فَقَدْ أَحَبَّنِى وَمَنْ أَحَبَّنِى كَانَ مَعِى فِى الْجَنَّةِ."

Ebû Bekir es-Sıddîk'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Arabozuculuk yapan, yaptığı iyiliği başa kakan ve cimri olan kimse cennete giremez."*

(T1963 Tirmizî, Birr, 41)

Hasan(-ı Basrî) tarafından rivayet edildiğine göre, (Basra Emîri) Ubeydullah b. Ziyâd ölüm döşeğinde yatmakta olan Ma'kıl b. Yesâr'ı ziyarete gider. Ma'kıl ona der ki, "Sana Resûlullah'tan (sav) duyduğum bir hadisi söyleyeyim. Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim: *"Allah'ın kendisine yöneticilik verip de yönettiği kimseleri sadakat ve samimiyetle koruyup gözetmeyen kimse, cennetin kokusunu alamaz."*

(B7150 Buhârî, Ahkâm, 8)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, aynı delikten iki defa sokulmaz."*

(B6133 Buhârî, Edeb, 83)

Enes b. Mâlik diyor ki, "Resûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: *'Yavrucuğum! Kalbinde herhangi birine karşı bir aldatma (samimiyetsizlik) bulunmadan sabahlayabilecek ya da akşamlayabileceksen, bunu yap! Yavrucuğum! İşte bu benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa, beni sevmiş demektir. Kim de beni severse, cennette benimle birlikte olur.'"*

(T2678 Tirmizî, İlim, 16)

Allah Resûlü (sav) bazı ihtiyaçlarını temin etmek için zaman zaman Medine pazarına gider, bu vesileyle gelip gidenlerden ve alınıp satılanlardan da haberdar olurdu. Yine bir gün pazarda dolaşırken bir buğday yığını dikkatini çekti. Hububatı satan adamın yanına gelerek buğday yığınına elini daldırdı. Ancak buğdayın altı göründüğü gibi çıkmamış, Efendimizin parmakları ıslanmıştı. Satıcıya ıslaklığın sebebini sorduğunda, yağmurdan kaynaklandığı cevabını aldı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi?"*[1] diyerek ticaret ahlâkına dikkatleri çekti. Anlaşılan o ki, satıcı kuru ve ıslak olan buğdayı ayırmadan satışa sunmak suretiyle insanları aldatmaktaydı. İnsanları aldatmak ise, Peygamberimizin sünnetinden ve yolundan uzaklaşmak demekti: *"Müslümanlar arasında aldatma olamaz! Bizi aldatan, bizden değildir!"*[2]

Uzunca bir süre kendisi de ticaretle uğraştığından alım satımın bütün inceliklerini bilen Kutlu Nebî, toplumda kardeşlik bağlarını zayıflatan ve güven duygusunu sarsan aldatma ihtimalini ortadan kaldıracak önlemler almıştır. Bu yüzden alışveriş sırasında satıcı ve alıcının, satılan mal ve ona verilecek bedelle ilgili tüm detayları açıklamalarını şart koşmuş, hatta bunu alışverişin bereketi olarak görmüştür.[3] Müslümanlara sık sık birbirlerinin kardeşi olduklarını hatırlatmış,[4] bir Müslüman'ın, malında bir kusur bulunduğu takdirde bunu açıklamadan satmasının haram olduğunu söylemiştir.[5] Bizzat kendisi, yaptığı alışverişe dair bir belgeye, satılan şeyde herhangi bir kusur bulunmadığı kaydını düşmüştür.[6] Böylece o, insanların, başta gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçları olmak üzere, hayatlarını sürdürebilmek için gerek duyduğu her şeyi alıp satarken dürüst ve samimi olmalarını temin edecek bir ortam oluşturmayı amaçlamıştır. Söz gelimi bazı kişilerin sağmal hayvanlarını satmak istediklerinde sütü bol görünmesi için birkaç gün sağmadan bekletmelerini "aldatma" olarak nitelemiş ve bu davranışın hiçbir Müslüman için helâl olmadığını ifade etmiştir.[7] Bununla birlikte hayvan alan bir kimsenin üç gün içinde sağdığı sütün değerini vermek şartıyla onu iade edebileceğini belirterek,[8] aldatmanın ve aldatılmanın önünü kapatmıştır.

[1] M284 Müslim, Îmân, 164.
[2] DM2569 Dârimî, Büyû', 10; M283 Müslim, Îmân, 164.
[3] D3459 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 51.
[4] B6064 Buhârî, Edeb, 57.
[5] İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[6] B2079 Buhârî, Büyû', 19.
[7] İM2241 İbn Mâce, Ticâret, 42.
[8] B2148 Buhârî, Büyû', 64; M3831 Müslim, Büyû', 24.

İnsanlar arasındaki aldatma çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu noktada Hz. Peygamber'in Müslümanların ticarî faaliyetlerine ilişkin yaptığı uyarılar belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır. Meselâ, kendi döneminde pazara mal satmaya gelen köylüleri yolda karşılayan tüccarlar, fiyatlar henüz belirlenmeden malları ucuza almaya çalışırlardı. Alıcı gibi davranarak müşteri kızıştıranlar da mevcuttu. İnsanların kandırılmasını engellemek isteyen Peygamber Efendimiz, bu tür uygulamalardan uzak durulmasını istemişti.[9]

Çarşı ve pazar gibi yerler ahlâkî olgunluğa erişmemiş, kendi menfaatlerini ön plana çıkaran kişiler için yalana, hileye, haksızlığa daha müsait ortamlardı. Resûl-i Ekrem'in, *"Allah'a en sevimli yerlerin mescitler; en sevimsiz yerlerin ise çarşılar olduğu"*[10] sözü hem bu gerçeğe dikkat çekiyor hem de böyle yerlerde özel bir duyarlılıkla hareket edilmesi gerektiğini hatırlatıyordu.

Yine Allah Resûlü, bir mümine zarar verenin, onu aldatanın Allah'ın rahmetinden uzak kalacağını bildirmiş,[11] *"Arabozuculuk yapan, yaptığı iyiliği başa kakan ve cimri olan kimse cennete giremez."*[12] buyurmuştu. Aldatanların, şefaatinden mahrum kalacakları ve sevgisini kazanamayacakları uyarısında bulunmuştu.[13] Hatta malını satmak için çokça yemin edenlerin[14] ve malındaki kusuru açıklamadan satan kimselerin Allah'ın gazabına uğrayacaklarını ve melekler tarafından lânetleneceklerini haber vermişti.[15] Karaborsacılık yapanları günahkâr olarak nitelemiş,[16] insanların kandırılması ihtimali olan alışveriş türlerini yasaklamıştı.[17] Bu konuda bir uyarı da Ebû Hüreyre'den gelmişti. O, sattığı süte su karıştırarak insanları aldatan birine şöyle diyordu: *"Kıyamet gününde, 'Suyu sütten ayır!' denildiğinde ne yapacaksın?"*[18]

Ölçü ve tartı konusunda tam bir keyfîliğin hüküm sürdüğü câhiliye toplumunda insanlar, kendileri bir şey satın alırken ölçü ve tartıyı tam tutuyor, başkalarına satarken eksik yapıyorlardı. İşte, "ölçü ve tartıda hile yapanlar" anlamına gelen Mutaffifîn sûresinin ilk âyetleri bu konuda nâzil olmuş ve bundan sonra Müslümanlar bu konuda daha hassas davranmaya başlamışlardı.[19]

Esasen bir kimsenin, başkalarını aldatsa bile, insanların yaptığı her şeyden haberdar olan Yüce Rabbimizi[20] aldatması mümkün değildir. Bu yüzden Yüce Allah'ın kullarını ve dolayısıyla o kulların Rabbi olan Allah'ı kandırdığını düşünen, gerçekte sadece kendini kandırmaktadır: *"Onlar*

[9] B2150 Buhârî, Büyû', 64.
[10] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.
[11] T1941 Tirmizî, Birr, 27.
[12] T1963 Tirmizî, Birr, 41.
[13] T3928 Tirmizî, Menâkıb, 69.
[14] N2577 Nesâî, Zekât, 77.
[15] İM2247 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[16] İM2154 İbn Mâce, Ticâret, 6.
[17] D3470 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 58.
[18] BŞ5310 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 333.
[19] İM2223 İbn Mâce, Ticâret, 35.
[20] İsrâ, 17/17.

Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[21]

Diğer yandan her ne surette olursa olsun bir başkasını "aldatmamak" temel bir dinî ve ahlâkî düstur olduğu gibi, aynı zamanda "aldanmamak" da önemli bir husustur. Hz. Peygamber, karakter itibarıyla saf bir sahâbî olan ve alışverişte kolaylıkla kandırılabilen Münkız b. Amr'a önce alışveriş yapmamasını söylemiş, ancak o alışveriş yapmadan edemeyeceğini belirtince de hiç değilse alışveriş esnasında *"Aldatma yok."* diyerek muhataplarını uyarmasını tavsiye etmiştir.[22]

"Mümin, aynı delikten iki defa sokulmaz."[23]hadisi de Müslümanların aynı hataya iki defa düşmek suretiyle aldanmamaları gerektiğine işaret eder. Kişi çevresini ve insanları iyi tanımalı, onlardan gelebilecek tehlike ve zararlara karşı şuurlu olmalıdır. Kendi tecrübeleri kadar başkalarının tecrübelerinden de istifade etme yoluna gitmelidir. Bu husus, insanlarla ilişkilerin temelde güven üstüne kurulması, ancak ihtiyatlı davranmanın da elden bırakılmaması anlamına gelir.

Peygamber Efendimizin aldatmama ve aldanmama ile ilgili tavsiye, emir, uyarı ve yasaklarının daha çok alışveriş alanıyla ilgili olduğu dikkat çekici bir husustur. Ancak Peygamberimiz (sav), hangi alanda olursa olsun insanların aldatılmasına karşı çıkmış, hatta şakayla bile olsa buna asla müsaade etmemiştir. Nitekim o, *"Ben (her hâl ve şartta) sadece hakikati söylerim."* buyurmuştur.[24] Allah Resûlü'nün bu konudaki tavrına tanıklık edenlerden birisi de o zaman küçük yaşta olan Abdullah b. Âmir'dir. Abdullah şöyle anlatır: "Bir gün Resûlullah (sav) evimize ziyarete gelmişti. Ben henüz küçücük bir çocuktum. O otururken ben oyun oynamak için dışarı çıkmak istemiştim. Bu sırada annem, 'Abdullah! Yanıma gel. Bak sana ne vereceğim!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Çocuğa ne vereceksin?'* diye sordu. Annem, 'Ona hurma vereceğim.' deyince, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *'Eğer çocuğa bir şey vermeseydin, bu söz (amel defterine) bir yalan olarak yazılacaktı.'*"[25]

Şakalarda ve hatta bazı zor durumlarda kalındığında açıkça yalan söylemek yerine mecaz, kinaye, tevriye gibi edebî sanatlardan yararlanma cihetine gidilebiliyordu. Medine'ye hicret yolunda Allah Resûlü'ne yârenlik eden Hz. Ebû Bekir'in yolculuk esnasında gösterdiği incelik ve söz ustalığı da burada anılmaya değerdir. Hz. Ebû Bekir, saç ve sakalı ağardığından ihtiyar görünüyor, ticaret için çeşitli yerlere gidip geldiğinden de daha fazla

[21] Bakara, 2/9.
[22] D3501 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 66.
[23] B6133 Buhârî, Edeb, 83.
[24] T1990 Tirmizî, Birr, 57.
[25] HM15793 İbn Hanbel, III, 447.

tanınıyordu. Yolda karşılaştıkları kişiler, "Ey Ebû Bekir, şu önündeki adam kimdir?" diye sorduklarında, *"Bu, bana doğru yolu gösteren rehberdir."* diye cevap vermişti. Muhatapları Hz. Peygamber'i, gidecekleri yolu tarif eden bir rehber olarak anlarken o, bu sözüyle Resûl-i Ekrem'in kendisi için hidayet rehberi olduğunu kastediyordu.[26]

Peygamberimizin "doğruluk ve sadakat timsali" olarak bilinen bu güzide sahâbîsi, Mekke müşriklerinin kendilerini aradığı zorlu hicret yolculuğunda bile insanları kandırma yoluna gitmemişti. Bu davranış, bütün Müslümanlar için önemli bir mesaj niteliğindeydi. O, bu tavrıyla, zor durumlarda bile insanları aldatmak yerine, söz sanatının inceliklerini kullanarak bir çıkış yolu bulmanın mümkün olabileceğini gösteriyordu.

Peygamber Efendimiz, aralarındaki anlaşmazlığı gidermesi amacıyla kendisine müracaat edenleri doğru sözlü ve samimi olmaları konusunda sık sık uyarırdı. Zira Allah'ın vahiyle bildirmediği konularda, o da diğer insanlar gibi gördüklerine ve duyduklarına göre karar veriyordu. Bazı kişiler ise yaptıkları konuşmalarla daha etkileyici ve daha inandırıcı olabiliyorlardı. Hatta bazıları asılsız deliller göstererek ve yalancı şahitler tutarak gerçeğin aksi yönde bir karar alınmasına sebep teşkil ediyorlardı. Hz. Peygamber, haksız olduğu hâlde haklı görünmeye çalışan kimseleri ikaz ederek bu tür yollarla elde edilen kazancı, *"elde tutulan bir ateş parçası"* olarak nitelemiş ve bundan şiddetle kaçınmak gerektiğini belirtmiştir.[27]

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in en önemli sünnetlerinden olan istişare konusunda da son derece titiz davranmak, başkalarına yol gösterirken doğrudan ve haktan ayrılmamak gerekmektedir. Zira bir Müslüman ancak hakkı tavsiye edebilir[28] ve danışanı yanlış ve zarar verecek şekilde yönlendirmek de bir aldatmadır. Allah Resûlü (sav), *"Her kim kardeşine bile bile gerçek dışı bir tavsiyede bulunursa kardeşine ihanet etmiş olur."* buyurmuştur.[29]

Şu hâlde gerek sorunlarına çözüm arayan kişilerin, gerekse bu sorunları giderecek makamlarda bulunanların adalet, eşitlik, doğru sözlülük, samimiyet gibi temel ahlâkî değerlere daima bağlı kalmaları şarttır. Aksi takdirde bu değerlerin yerini haksızlık, tarafgirlik, yalan ve aldatma gibi toplumu birbirine düşüren, kardeşlik bağlarını koparan, güven ve istikrar ortamını zedeleyen hususların alması kaçınılmazdır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kendisine yöneticilik verip de yönettiği kimseleri sadakat ve samimiyetle koruyup gözetmeyen kim-*

[26] B3911 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[27] B6967 Buhârî, Hiyel, 10; M4473 Müslim, Akdiye, 4.
[28] Asr, 103/3.
[29] D3657 Ebû Dâvûd, İlim, 8.

se, cennetin kokusunu alamaz."[30] Her Müslüman kendine düşen vazifeleri yaptıktan sonra, işin ehli kişilere danışmayı da bir erdem olarak kabul etmelidir. Kuşkusuz bir bilene danışmak, o kişinin görüşlerine değer vermek anlamına geldiği gibi, tek yönlü bakış açısının doğuracağı yanılgılardan da insanı kurtarır.

Aldatmanın ve aldanmanın söz konusu olabileceği ilişkiler ağının en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz eşler arasında olandır. Meselâ, Tâifli sahâbî Mugîre b. Şu'be, Peygamberimize gelerek Medineli Müslümanlardan olan bir hanımla evlenmek istediğini söyleyince, Resûlullah, *"Onu gördün mü?"* demiştir. Mugîre, *"Hayır."* cevabını verince, Allah Resûlü, *"Öyle ise, git de onu gör! Zira ensarın gözlerinde bir farklılık (bozukluk ve küçüklük) vardır."* buyurmuştur.[31] Böylece Allah Resûlü evlilik öncesi tarafların birbirlerini görmelerini ve tanımalarını istemiş, müstakbel eşlerin birbirleri arasında yakınlık ve muhabbet sağlanması için bunu gerekli görmüştür.[32] Çünkü bu aşamada tarafların yapmacık ve hilekâr davranışlar sergilemek yerine, içten ve dürüst olmaları, kendi gelecekleri açısından son derece önemli bir husustur. Evlilikten sonra da eşlerin birbirlerine olan sevgi bağlarının koparılmaması gerekmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber evli çiftlerden herhangi birini eşine karşı kışkırtmayı ve kandırmayı, Müslüman kişiliğinden ayrılmak olarak nitelemiş,[33] aynı şekilde bir hizmetçi ile efendisinin arasını açmayı da kendi yolundan uzaklaşmak olarak değerlendirmiştir.[34]

Peygamber Efendimiz, savaş maksadıyla sefer düzenleyeceği zaman, gideceği yeri gizli tutarak başka bir yere gidiyormuş izlenimi verir ve bizzat kendisi bunu 'harp hilesi' olarak izah ederdi.[35] Hz. Peygamber, *"Harp, hiledir."*[36] sözüyle bir taraftan savaşta başvurulacak çeşitli taktik ve stratejilerin aldatma sayılamayacağını ifade ederken, diğer taraftan düşmanın da benzer stratejileri uygulayabileceğini, dolayısıyla uyanık ve dikkatli olunması gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira alınacak önlemler ve geliştirilecek taktikler konusunda gizli hareket ederek düşmanı yanıltmak bir savaş stratejisidir. Bu da Hz. Peygamber'in özel şartlarda takip edilmesi gereken bir sünneti olarak değerlendirilmelidir. Ancak o, savaş sonrası zamanlarında dahi verdiği sözleri tutmuş, yaptığı antlaşmalara sadık kalmış, insanları asla aldatmamıştı. Bu noktada Hudeybiye Antlaşması henüz imzalanma safhasındayken ayağındaki prangaları sürükleyerek gelen ve müşriklerin elinden kaçarak kendisine sığındığını söyleyen Ebû Cendel'e,

[30] B7150 Buhârî, Ahkâm, 8.
[31] M3485 Müslim, Nikâh, 74.
[32] N3237 Nesâî, Nikâh, 17.
[33] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1.
[34] D5170 Ebû Dâvûd, Edeb, 125-126.
[35] D2637 Ebû Dâvûd, Cihâd, 92.
[36] B3030 Buhârî, Cihâd, 157.

antlaşmanın, "Mekke'den gelerek Müslümanlara sığınan, Müslüman bile olsa Mekkelilere iade edilecektir."[37] şeklindeki maddesini hatırlatması ve ahdine sadık davranarak Ebû Cendel'i geri çevirmek zorunda kalması son derece etkileyici bir örnektir.[38]

Hz. Peygamber, kendisine gelip Müslüman olmak üzere biat eden Cerîr b. Abdullah'tan, *"diğer Müslümanlara karşı samimi olmasını"* istemişti.[39] Bu tavsiyeyi hayat düsturu edinen Cerîr, alışveriş yaparken de muhatabına daima dürüst ve müsamahalı davranır, karşısındaki kimsenin hakkını kendisinden daha fazla kollardı.[40] Sevgili Peygamberimiz kendisi de hiçbir zaman ve hiçbir surette insanlara karşı samimiyet ve sadakatten ayrılmadı. Sünnetini yaşatmak ve böylece cennete erişmek isteyenlere de hep bunu tavsiye etti; tıpkı küçük Enes'e söylediği gibi: "*Yavrucuğum! Kalbinde herhangi birine karşı bir aldatma (samimiyetsizlik) bulunmadan sabahlayabilecek ya da akşamlayabileceksen, bunu yap! Yavrucuğum! İşte bu benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa, beni sevmiş demektir. Kim de beni severse, cennette benimle birlikte olur.*"[41]

[37] B2711 Buhârî, Şurût, 1.
[38] B2700 Buhârî, Sulh, 7.
[39] B57 Buhârî, Îmân, 42; M199 Müslim, Îmân, 97.
[40] D4945 Ebû Dâvûd, Edeb, 59.
[41] T2678 Tirmizî, İlim, 16.

İSRAF

ALLAH İSRAF EDENLERİ SEVMEZ!

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ
يَسْأَلُهُ عَنِ الْوُضُوءِ فَأَرَاهُ الْوُضُوءَ ثَلاَثًا ثَلاَثًا ثُمَّ قَالَ: "هَكَذَا الْوُضُوءُ
فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا فَقَدْ أَسَاءَ وَتَعَدَّى وَظَلَمَ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, bir bedevî abdest hakkında sorular sormak üzere Hz. Peygamber'e (sav) gelmişti. Peygamberimiz azalarını üçer kere yıkayarak abdesti ona göstermiş ve şöyle buyurmuştu:

"İşte abdest böyle alınır. Kim bundan daha fazlasını yaparsa hatalı davranmış, haddini aşmış ve zulmetmiş olur."

(N140 Nesâî, Tahâret, 105)

عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِسَعْدٍ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ فَقَالَ: "مَا هَذَا السَّرَفُ؟" فَقَالَ: "أَفِي الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ؟" قَالَ: "نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهَرٍ جَارٍ."

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَّهَاتِ، وَوَأْدَ الْبَنَاتِ، وَمَنْعَ وَهَاتِ، وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كُلُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

Abdullah b. Amr anlatıyor: Bir gün Sa'd (b. Ebû Vakkâs) abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanına uğramıştı. *"Bu ne israf?"* buyurdu. Sa'd, "Abdestte de mi israf olur?" diye sorunca, Resûlullah (sav), *"Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (israf olur)."* diye cevap verdi.

(İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48)

Muğîre b. Şu'be'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocukları diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakkınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, (anlamsız) çok soru sormayı ve malı israf etmeyi ise sizin için hoş karşılamamıştır."*

(B2408 Buhârî, İstikrâz, 19)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kibre düşmeden ve israfa kaçmadan (dilediğiniz gibi) yiyin, sadaka verin/harcayın ve giyinin!"*

(N2560 Nesâî, Zekât, 66)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."*

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1)

Abdullah b. Abbâs bir seferinde Allah Resûlü'nün abdest alırken suyu ne kadar dikkatli kullandığına tanık olmuştu. Henüz o dönemde çocuk olan İbn Abbâs, Peygamberimizin amcasının oğlu, eşinin de yeğeni idi. Teyzesinin evinde kaldığı bir gece Allah Resûlü'nün abdest alışını izlemişti. Bu olayı kendisi şöyle anlatır: *"Ben bir gece (Hz. Peygamber'in hanımlarından olan) teyzem Meymûne'nin yanında kalmıştım. Peygamber (sav) kalkıp eski bir su kırbasından abdest aldı. Suyu azar azar kullanıyordu. Ben de kalktım, onun yaptığı gibi yaptım."*[1]

Peygamberimiz bir seferinde de nasıl abdest alacağını sormak üzere kendisine gelen bir bedevîye, azalarını üçer kere yıkayarak abdesti almayı öğretmiş ve şöyle demişti: *"İşte abdest böyle alınır. Kim bundan daha fazlasını yaparsa hatalı davranmış, haddini aşmış ve zulmetmiş olur."*[2] Hz. Peygamber'in bu tavrı acaba suyun kıtlığından mı idi? Yoksa o, bir bilinç inşa etmeyi, bir Müslüman hassasiyeti oluşturmayı mı amaçlıyordu?

Abdullah b. Amr'ın anlattığı şu olay da israf uyarısının sadece kullanılan şeylerin tükenmesini esas alan, su kıtlığından doğan bir yaklaşım olmadığını, bunun yanı sıra, hatta öncelikli olarak, müminin olgunluğuyla ilgili bir konu olduğunu öğretmektedir. Bir gün Sa'd b. Ebû Vakkâs abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanına uğramıştı. Derken onun suyu fazla kullandığını görmüş olmalı ki, *"Bu ne israf?"* buyurdu. Sa'd, "Abdestte de mi israf olur?" diye sorunca, Resûlullah (sav), *"Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (israf olur)."* diye cevap verdi.[3]

Yoksulluğun yaygın olduğu günlerdi. Evlerin çoğunda sıcak bir çorba dahi pişmiyordu. Resûlullah (sav) pek âdeti olmadığı ve kimseye rastlamayacağı bir saatte evinden dışarı çıkmıştı. Bu sırada Hz. Ebû Bekir çıkageldi. Peygamberimiz, *"Seni buraya getiren sebep nedir Ebû Bekir?"* dedi. Hz. Ebû Bekir, "Allah Resûlü ile buluşup onun yüzünü görür ve ona selâm veririm ümidiyle çıkmıştım." diye cevap verdi. Az sonra Hz. Ömer de geldi. Resûlullah (sav) ona da aynı şekilde, *"Seni buraya getiren sebep nedir Ömer?"* diye sordu. "Açlık, ey Allah'ın Resûlü!" diye yanıtladı Hz. Ömer. Bunun üzerine Resûlullah, *"Ben de biraz açım."* dedi.

[1] İM423 İbn Mâce, Tahâret, 48.
[2] N140 Nesâî, Tahâret, 105; HM6684 İbn Hanbel, II, 180.
[3] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48.

Sonra üçü birden koyunlarının ve hurmalarının bolluğuyla tanınan Medineli Ebu'l-Heysem b. Teyyihân'ın evine doğru yürümeye başladılar. Eve vardıklarında Ebu'l-Heysem'in hanımı karşıladı onları. Ona eşinin nerede olduğunu sordular. Kadın, "Tatlı içme suyu getirmeye gitmişti." dedi. Çok geçmeden, Ebu'l-Heysem bir su kırbasıyla çıkageldi. Resûlullah ile iki arkadaşının evine geldiğini görünce kırbasını yere koydu ve "Anam babam sana feda olsun." diyerek Allah Resûlü'ne sarıldı.

Sonra misafirlerini bahçesine götürdü, bir yaygı sererek onlara bir hurma salkımı getirdi ve ortaya koydu. Salkımı gören Resûlullah (sav), *"Bize olgunlarından seçmedin mi?"* buyurdu. Ebu'l-Heysem, "Ey Allah'ın Resûlü, yaş ve kuru hangisinden isterseniz seçmeniz için bu şekilde getirdim." dedi. Ebu'l-Heysem'in ikram ettiği hurmaları yiyip tatlı suyu içtikten sonra Peygamberimiz, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e şu hatırlatmada bulundu: *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bu, kıyamet gününde kendisi hakkında hesaba çekileceğiniz nimetlerdendir: Serin bir gölge, güzel bir hurma ve soğuk bir su!"*[4]

Yiyecek yemek bulamayacak kadar fakirliğin kol gezdiği o günlerde bile Allah Resûlü nimetlerin hesabını hatırlıyor ve hatırlatıyordu. Az ya da çok her nimetin kadrini bilmenin gerekliliğini ve kadir kıymet bilmemenin nimeti verene saygısızlık olduğunu bildiriyordu. İsraftan bahsediyordu kısacası. Çünkü israf hem nimeti gerektiği yerde gerektiği ölçüde kullanmamak hem de Rezzâk olan Allah'ın nimetine karşı saygısızlıktır. Bu yüzden: *"O (Allah) israf edenleri sevmez."*[5]

Allah Resûlü onlara şükrü hatırlatıyor, şükürsüzlükten ve nankörlükten de men ediyordu. Şükretmekle yükümlü olan insanı, haddini aşmaması konusunda ikaz ediyor; yani israftan sakındırıyordu. Aynı gerçeği o şu sözüyle de dile getirmekteydi: *"İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden hesaba çekilmedikçe yerinden kımıldayamayacaktır: Ömrünü nasıl tükettiğinden, gençliğini nasıl yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından ve öğrendiği bilgilerle nasıl amel ettiğinden."*[6]

Âhiretteki hesabın asıl konusu israf olacak o hâlde... Maddî mânevî, insana her ne bahşedilmişse onun israfı. Bu yüzden Resûlullah'ın bir adama verdiği şu nasihate dikkatle kulak verilmelidir: *"Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin: Ölümünden önce hayatının, meşguliyetinden önce boş zamanının, fakirliğinden önce zenginliğinin, ihtiyarlığından önce gençliğinin ve hastalığından önce sağlığının."*[7]

[4] T2369 Tirmizî, Zühd, 39.
[5] En'âm, 6/141; A'râf, 7/31.
[6] T2416 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1.
[7] MŞ34308 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 6; NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341.

İsraf denildiğinde akla ilk gelen malın israfıdır kuşkusuz. Hadislerdeki ifadesiyle malın zayi edilmesi yani boşa harcanmasıdır. İsraf, dedikodu ve çok soru sormakla birlikte Allah'ın hoşlanmadığı üç davranıştan biri olarak sayılır: *"Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakkınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, (anlamsız) çok soru sormayı ve malı israf etmeyi ise sizin için hoş karşılamamıştır."*[8]

Gündelik yaşantıdaki harcamalarda israfın ne olduğuna ilişkin bütün toplumlar için geçerli kesin bir tanımlama yapmak zor görünmektedir. Hayata dair ihtiyaçlarımız, genel olarak üç kısımda ele alınmaktadır. Bunlardan ilki can, nesil, akıl, mal ve dinin korunması yolunda duyulan zarurî ihtiyaçlar olup (zarûriyyât), hayatın olmazsa olmazlarıdır. İkincisi, karşılanmadığında sıkıntıya düştüğümüz genel gereksinimlerdir (hâciyyât). Üçüncüsü ise, etik ve estetik açıdan hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren ihtiyaçlardır (tahsîniyyât). Âlimlerimiz, bu üç ihtiyaç grubunun dışında kalan ve nefsanî istekleri tatmine yönelik harcamaların israf olduğunu belirtmektedir. Kaldı ki, ihtiyaç sıralamasına riayet etmeden harcamada bulunmak israf sayıldığı gibi, bu ihtiyaçların bir kısmının da kimi zaman israfa varacak boyutlarda karşılanması söz konusu olabilir. Zira farklı sosyokültürel ve ekonomik şartların icabı olarak temel ihtiyaçların farklı değerlendirildiği bir gerçektir.

Hz. Peygamber'in bir evde üç yataktan fazlasını israf olarak gösteren ve bu israfı şeytanla ilişkilendiren şu sözü, yaşadığı dönemin hayat standartları dikkate alındığında ne kadar da anlamlıdır: *"(Bir evde) erkek için bir yatak, hanımı için bir yatak olmalıdır. Üçüncüsü misafir için, dördüncüsü ise şeytanındır."*[9]

Diğer taraftan Mâlik b. Nadle'nin yaşadığı bir olay bununla çelişmemekte, dahası bize sağlıklı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır: "Dağınık bir kıyafetle Hz. Peygamber'in yanına gitmiştim. Allah Resûlü bana şöyle dedi: *"Senin malın mülkün var mı?"* "Evet, var ey Allah'ın Elçisi!" diye cevap verdim. *"Ne gibi malların var?"* diye sordu. "Allah bana deve, koyun, at sürüleri ve hizmetçiler ihsan etmiştir." dedim. *"Allah sana mal mülk ihsan etmişse, Allah'ın nimetinin ve ikramının eseri, üzerinde (kılık kıyafetinde) görünsün."*[10]

Allah'ın nimetlerinin en güzellerinden faydalanmakla, israf etmek farklı şeylerdir. İlke olarak helâl olan şeylerin tüketilmesinde bir sakınca

[8] B2408 Buhârî, İstikrâz, 19.
[9] N3387 Nesâî, Nikâh, 82.
[10] D4063 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; N5226 Nesâî, Zînet, 54.

yoktur. Tam tersine Allah'ın verdiği nimetlerden ölçülü bir şekilde faydalanılması tavsiye edilir. *"De ki, Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki, onlar dünya hayatında müminlere yaraşır, kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır..."*[11] âyeti bu gerçeği dile getirmektedir. Âyet aynı zamanda ziynetlerin ve temiz nimetlerin dünya hayatında müminlere yaraştığını vurgulayarak Müslümanların yaşadıkları çağda ve toplumlarda bu bakımdan da seçkin olmaları gerektiğini hatırlatır. Bazı müfessirlerimiz, bu âyette elbisenin "ziynet" yani süs olarak ifade edilmesini, giyinmenin ahlâkî bakımdan olduğu gibi estetik bakımdan da önemli ve gerekli olduğuna dair bir işaret olarak yorumlamışlardır. Ayrıca yine "ziynet" kelimesinden hareketle kaliteli ve değerli elbiseler giyinmekte bir sakınca olmadığına hükmedilmiştir.[12]

Bunu teyit eden çok sayıdaki örnekten biri de şudur: "Bir gün Abdullah b. Amr Resûlullah'ın yanına gelerek, "Güzel elbise giymem kibir midir?" diye sorar. Resûlullah, *"Hayır."* der. Abdullah bu sefer, "Asil bir deveye binmem kibir midir?" diye sorunca Resûlullah yine, *"Hayır."* cevabını verir. "Peki," der Abdullah, "Bir yemek yapsam da insanları davet etsem, yanımda yeseler ve arkamdan yürüseler, bu kibir midir?" Allah Resûlü aynı şekilde, *"Hayır."* diye cevaplar. "Öyleyse kibir nedir?" diye sorar Abdullah. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Kibir, Hakkı hafife alman ve insanları küçük görmendir."*[13]

Sevgili Peygamberimizin sözlerinden, nimetleri kullanmadaki serbestliği sınırlayan tek şeyin kibir ve israf olduğu görülmektedir. *"Kibre düşmeden ve israfa kaçmadan (dilediğinizce) yiyin, sadaka verin ve giyinin!"*[14] hadisindeki bu kayıt, şu âyette de güçlü bir şekilde vurgulanır: *"Ey Âdemoğulları! Her mescid(e gidişiniz)de güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez."*[15]

Böylece kullarına güzel elbiseler bahşeden Allah, kendisine secdeyi emretmekte, sevgisini de sadece israf etmeyenlere bahşetmektedir. Bahşettiği sadece sevgisi değil, aynı zamanda nimetidir de. *"Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttırırım..."*[16] âyeti, Rabbi karşısında müsrif davranmayan yani haddini aşmayan kula O'ndan bir müjdedir.

İsrafın sınırı belirlenirken, her zaman kişinin sahip olduğu imkânlara göre bir değerlendirme söz konusu olmamalıdır. Yani insanın mal varlığı ile orantılı olarak israf edip etmediğine karar vermek doğru değildir. Nimetlerin dikkatlice kullanılmasıyla ilgili tembihlerin, zengin olsun fakir

[11] A'râf, 7/32.
[12] TT20/224 Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 224.
[13] MK2898 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 132; HM6583 İbn Hanbel, II, 170.
[14] N2560 Nesâî, Zekât, 66; HM6695 İbn Hanbel, II, 181.
[15] A'râf, 7/31.
[16] İbrâhîm, 14/7.

olsun her ferde disiplinli ve sorumlu davranış bilinci kazandırmaya yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bilinçli davranmayı öğrenen fertler, israftan uzak duracaklardır. Artık bunu kişisel olduğu kadar, toplumsal bir sorumluluk olarak da düşüneceklerdir.

Abdestte organları üçer kereden fazla yıkamanın hatalı davranma, haddi aşma ve zulüm yani haksızlık yapma şeklinde tanımlanması, sanki nimetin kadrini bilmemekle Allah'a, mutedil davranmamakla insanlık onuruna ve ortak bir serveti ölçüsüz harcamakla da diğer fertlere karşı işlenen suçu ima ediyor gibidir. Ne yazık ki bugün bu bilinçten mahrum oluşumuz, bir lokma ekmeğe muhtaç pek çok insan varken milyonlarca ekmeğin çöpe atılmasına sebep olmaktadır. Bu hâlimizle, *"Birinizin elindeki lokma yere düşerse ondaki toz toprağı gidersin ve onu yesin. Onu şeytana bırakmasın."*[17] şeklindeki nebevî öğütten ne kadar nasipsiz kaldığımız aşikârdır. Peygamberimizin bu ifadesinde de israfı şeytan ile ilişkilendirmesi ise düşündürücüdür.

İslâm açısından malın, servetin ya da çevrenin israfı, kişinin ruh dünyasındaki israf ile yani mutedil davranma melekesinden yoksunluk ile yakından ilgilidir. Öyle ya, ırmakta alınan abdestte bile suyun israf edilmemesinin öğütlenmesindeki amaç başka ne olabilir? Bütün bunları düşündüğümüzde Sevgili Peygamberimize nispet edilen, *"Canının çektiği her şeyi yemen israftır."*[18] rivayetini daha iyi anlıyoruz. Bu nebevî söz, yiyecek tüketiminden bahsediyor değil elbette. Kişinin nefsine hâkim olmasıdır öğütlenen. Bu, bir nefis terbiyesidir.

Savurganlığımız maddî imkânlarımızı yok ettiği gibi bizi yarınını düşünmeyen, sorumsuz ve disiplinsiz insanlar hâline de getirmektedir. Savurduğumuz şey sadece para pul değil, aynı zamanda yok olup giden emeğimiz, şevkimiz ve geleceğimizdir. Hâlbuki insan, yarınıyla ilgili kaygılar besleyen bir varlık olarak da diğer canlılardan ayrılır. Müslüman'da ise bu kaygılar kişisel değildir. İnanan bir kimsenin sadece kendi geleceğine dair değil, ailesine, topluma hatta gelecek nesillere dair kaygıları vardır.

Arzu ve isteklerini makul ölçüler içerisinde tutamayan insanların, geniş imkânlara sahip olmalarına rağmen huzur ve mutluluktan yoksun olduklarını görmek zor değildir. Temel ihtiyaçların dışındaki lüks harcamalar, bireyi ihtiraslarına mahkûm ettiği gibi yaşadığı toplumu da huzursuz etmektedir. Yiyecek, giyecek ya da yakacak gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanların olduğu bir toplumda şımarıkça yapılan harca-

[17] M5306 Müslim, Eşribe, 136.
[18] İM3352 İbn Mâce, Et'ıme, 51.

malar elbette insanlarda kin ve nefrete yol açabilir. Ve elbette İslâm Dini böyle bir durumu reddetmiş ve topluma ilgisiz bir şekilde kendi refahını düşünenleri en ağır biçimde eleştirmiştir: *"...Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düştüler..."*[19]

Bu açıdan israf, İslâm'ın toplumsal hedefleri bakımından da mahzurlu görülmüş ve yasaklanmıştır. Öyleyse neyin israf olduğuna ilişkin bir ölçüyü daha tespit edebiliriz: "İnsanın toplum içinde diğerlerinden üstün olduğu düşüncesine kapılmasını sağlayan maddî harcamalar israftır." Zira Müslüman'dan, toplumun fertlerinden biri olması istenir, kendini toplumdan farklı gören ve topluma tepeden bakan bir kişi olması değil. Peygamberimizin gümüş kaptan içmeyi[20] ya da altın ve ipek gibi pahalı eşyaları kullanmayı yasaklamasının[21] nedenlerinden biri de bu olmalıdır.

Şüphesiz israf konusundaki bilinçlendirme sadece mal ya da servet alanında değil her türlü nimetin kullanılmasında söz konusudur. Peygamberimiz, özellikle iki nimetin israf edilmemesini şu şekilde tembihler: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."*[22] Rabbimizin bu iki ikramının verimli kullanılmasını öğütlenmesi, hiç kuşkusuz diğer pek çok nimeti elde etmenin bu ikisine bağlı olmasıyla ilgilidir.

Diğer yandan günah işlemek de haddi aşmaktır. Çünkü Allah'ın koyduğu sınırlara uyması gereken kul, helâl çizgisini aşıp haramlara dokunmuştur.[23] Tıpkı Resûlullah'a gelen şu insanlarda olduğu gibi: Müşriklerden olan bir grup, çok adam öldürmüş ve zina etmişlerdi. Peygamberimize gelerek, "Duyurmakta ve kendisine davet etmekte olduğun şey şüphesiz çok güzel. Fakat bir de işlediğimiz bunca günah için bir kefaret bulunduğunu bize haber versen!" dediler. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"De ki: Ey kendileri aleyhine israf eden (haddi aşan) kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[24] Bu insanlara *"israf eden kullar"* şeklinde hitap edilmesi, günahlarda aşırı gitmelerinden dolayı idi şüphesiz.

İsraf –hangi şekilde tezahür ederse etsin– insanın kendisine kötülük etmesidir; ölçüsüz ve bilinçsiz bir şekilde kendisini tüketmesidir. Bu, bazen sahip olduklarını ölçüsüz tüketme, bazen kul hakkı yeme,[25] bazen de kibre kapılma şeklinde belirir. İnsan kibirlendikçe israf etmekte, israf ettikçe de malı küçülmektedir. Mal israfıyla ilgili en çarpıcı uyarıların infak

[19] Hûd, 11/116.
[20] M5385 Müslim, Libâs ve zînet, 1.
[21] B5426 Buhârî, Et'ıme, 29; M5400 Müslim, Libâs ve zînet, 5.
[22] B6412 Buhârî, Rikâk, 1.
[23] LA23/1996 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXIII, 1996.
[24] Zümer, 39/53; B4810 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 1.
[25] Nisâ, 4/6.

yani muhtaç insana karşılıksız yardımda bulunma konusunda görülmesi şaşırtıcı olmasa gerek. *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın."*[26] âyeti bu uyarılardan sadece biridir.

Burada tanımlanan mümin tavrını anlamak için câhiliye araplarının cömertlik ile müsrifliği nasıl birbirine karıştırdıklarına bakmak gerekir. O dönemde cömertlik, hiç beklenmedik bir anda büyük miktarlarda ikramda bulunmak anlamına gelmekte ve bu durum toplumda hayranlık uyandırmaktaydı. Cömertlik adına yarınını düşünmeden harcamada bulunan, elindekini saçıp savuran ve bunu asaletin gereği gibi gören insanlar, düşüncesizce israfa varmaktaydı. Oysa İslâm, kibir ve gösteriş amacı taşıyan bu tür davranışları cömertlik olarak değil, israf ve haddi aşma olarak değerlendirmekte, israfı da kibir ve hırsın simgesi olan şeytanla ilişkilendirmektedir. Saçıp savuranların şeytanın dostları olarak tanıtılmasının[27] anlamı da bu olsa gerektir.

Mescit imarı gibi iman alâmeti olan bir konuda dahi Müslümanların ikaz edilmesi de aynı gerekçeye dayanmaktadır. Peygamberimizin, *"İnsanların mescit (yaptırma) konusunda birbirlerine karşı övünmeleri kıyamet alâmetlerindendir."*[28] şeklindeki sözü, israfın hem gereksiz harcama hem de Allah'ın rızası dışında bir gayeyle hareket etme anlamını içerdiğini göstermektedir. O hâlde dinin, âdetlerin ve insanlığın gerekli kıldığı yerlere gerekli ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamada bulunmak ise israftır.[29]

Bağışta bulunurken iki hususa dikkat edilmesi gerektiği unutulmamalıdır: Ölçüsüz bağışta bulunmama ve az ya da çok harcarken Allah'a itaatin dışında bir amaç gütmeme. Oysa Hz. Ebû Bekir'in bir seferberlik döneminde ordunun harcamaları için malının tamamını infak etmesi,[30] bu noktada şaşırtıcı gelebilir. Onun, olağanüstü durumlara has bir istisna olarak değerlendirilmesi gereken bu tavrı, harcamalarıyla kibirlenen müşriklerin aksine, bütün mülkün sahibinin Allah olduğunu fiilen ilân etmektedir. Malı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahip olduğunu düşünen müsrif tavra karşılık mutlak tasarruf hakkına sahip olanın sadece Allah olduğunu idraklere sunmaktadır. Zaten kişinin elindeki mal Allah'ındır ve o, Allah'ın kendisine emanet ettiği imkânı Allah'ın diğer muhtaç kullarıyla paylaşmaktadır. *"Ve o müminler ki... Kendilerine vermiş olduğumuz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar."*[31] âyetinde bunun vurgulandığını görürüz.

[26] İsrâ, 17/29.
[27] İsrâ, 17/27.
[28] N690 Nesâî, Mesâcid, 2.
[29] Gİ3/259 Gazâlî, *İhyâ*, III, 259-260.
[30] D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16.
[31] Bakara, 2/3.

Bütün bunlarda malı ve serveti ölçüsüz harcamanın ötesinde, çok daha önemli bir noktaya dikkat çekilmektedir. Kulun Rabbi karşısında konumunu idrak etmesi, haddini aşarak Rabbine karşı israfa düşmemesi meselesidir bu. İnsanın başıboş bırakılmadığını vurgulayan,[32] dolayısıyla ona sorumluluklarını hatırlatan İslâm, müminleri her anlamda israftan uzaklaştırma çabasındadır. Çünkü en temel anlamıyla kişinin yaptıklarında haddi aşması olan israf, aynı zamanda cehalet, gaflet, hata ve isyanın bir ifadesidir. Mümin ise nefsini kontrol eden, Allah'ın koyduğu sınırları aşmayan, her işinde dengeli davranan kişidir. O hep itidal üzeredir. Yemesinde içmesinde, vaktini kullanmasında, konuşmasında, harcamasında, infak edişinde, insanlarla ilişkisinde hatta Allah'a yönelişinde hep bu bilinçle hareket eder.

Allah'ın sevgisi, her işinde ölçülü olanlaradır. O, müsrifleri sevmez. Peygamberlerin yanında mücadele veren Allah erlerinin duasını tekrarlayalım biz de: *"Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki israfımızı (taşkınlığımızı) bağışla..."*[33]

[32] Kıyâme, 75/36.
[33] Âl-i İmrân, 3/147.

BENCİLLİK
İNSANI KÜÇÜLTEN HASTALIK

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا
يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Muhammed'in canı elinde olan (Allah)a yemin ederim ki bir kişi hayır namına kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."

(N5020 Nesâî, Îmân, 19)

عَنْ حارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ الْخُزاعِيِّ عَنِ النَّبيِّ ﷺ قالَ
"أَلا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ، كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضاعِفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلى اللَّهِ لأَبَرَّهُ، أَلا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ."

عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مَرْوانَ قالَ سَمِعْتُ أَبا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "شَرُّ ما في رَجُلٍ شُحٌّ هالِعٌ وَجُبْنٌ خالِعٌ."

عَنْ ثَوْبانَ قالَ: قالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...لا يَؤُمُّ رَجُلٌ قَوْمًا فَيَخُصَّ نَفْسَهُ بِالدُّعاءِ دُونَهُمْ فَإِنْ فَعَلَ فَقَدْ خانَهُمْ."

Hârise b. Vehb el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Size cennetlikleri bildireyim mi? Her alçakgönüllü, zayıf kimsedir. Şayet o Allah adına yemin etse, Allah onu yemininde haklı çıkarır. Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Kaba, bencil ve büyüklük taslayan herkes.*"

(B6071 Buhârî, Edeb, 61; M7187 Müslim, Cennet, 46)

Abdülazîz b. Mervân şöyle diyor: "Ebû Hüreyre'den işittiğime göre, o, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu duymuş: '*İnsanda bulunan huyların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır.*'"

(D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; HM8246 İbn Hanbel, II, 320)

Sevbân'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*... Bir topluluğa imam olan kimse sadece kendisi için dua edip de onlara dua etmezlik yapmasın. Böyle yaptığı takdirde onlara ihanet etmiş olur.*"

(D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43)

Kur'an âlim ve âbid bir şahsın hüsranla biten hazin hikâyesinden bahseder. Bu, Musa'nın amcasının oğlu olan Kârûn'un hikâyesidir. Kârûn, İsrâiloğulları içinde Hz. Musa ve Hz. Harun'dan sonra dinî bilgisi en geniş olan kimse idi. Tevrat'ı çokça okur, okuyuşunu sesiyle süslerdi. Kutsal kitabı okuyuşunun güzelliğinden dolayı "münevver" diye anılan Kârûn, Firavun'un kendisini İsrâiloğulları'na vali olarak görevlendirmesinden sonra maddî anlamda büyük refaha kavuştu.[1] Sahip olduğu mal mülk günden güne birikti, hazinelerinin anahtarlarını güçlü bir topluluğun dahi zorlanarak taşıyacağı bir hazine hâline geldi.[2] Onun bu serveti dillere destan oldu. Öyle ki asırlar sonra bile insanlar, birinin çok zengin olduğunu ifade etmek için, "Kârûn kadar zengin." deyimini kullanır oldular.

Ne var ki, göz kamaştıran serveti, bulunduğu yüksek makamı ve engin bilgisi Kârûn gibi güzel ahlâklı ve iman ehli bir insanın başını döndürmeye başladı; onu bencilliğe, cimriliğe, gurur ve kibre sevk etti. Kendini beğenmişliği zamanla tüm tavırlarına yansıdı. Ziynetini kuşanarak görkemli bir şekilde halkın karşısına çıkıyor,[3] elbisesini sürüye sürüye gururla yürüyor, etrafındakilerin, *"Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez."*[4] şeklindeki ikazlarını duymazdan geliyor ve onlara zulmediyordu.[5] Sahip olduğu her şeye üstün zekâsı sayesinde eriştiğini düşünüyor, *"Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de (insanlara) ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez."*[6] diyerek kendisini uyaranlara, *"Bunlar bana, bendeki bilgiden dolayı verilmiştir."* sözleriyle karşılık veriyordu.[7] Bu büyüklük hissi onu, daha önce kendisine tâbi olduğu Hz. Musa'yı ve Hz. Harun'u kıskanmaya ve onlara karşı gelmeye yöneltti.[8] Kârûn, Firavun gibi onları yalanlamayı tercih etti. Hz. Musa'nın insanlara mallarından zekât vermeleri gerektiğini bildirmesi, onun için, bardağı taşıran son damla oldu. Zenginliğini kimseyle paylaşmaya niyeti olmayan Kârûn, halkı kışkırtmakla kalmadı, herkesin içinde Hz. Musa'ya zina iftirasında bulunması için bir fahişe kiraladı. Bu çirkin suçlamayla insanlar arasında küçük düşen Hz. Musa, Allah'a sığındı. Daha sonra da kadının gerçekleri itiraf etmesiyle temize çıktı. Allah'ın

[1] TT19/616 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 616; TS7/263 Sa'lebî, *Tefsîr*, VII, 263.
[2] Kasas, 28/76.
[3] Kasas, 28/79.
[4] Kasas, 28/76.
[5] TS7/263 Sa'lebî, *Tefsîr*, VII, 263; İF1/298 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 298.
[6] Kasas, 28/77.
[7] Kasas, 28/78.
[8] İF6/448 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 448.

ihsan ettiği nimetlerle şımararak nefsinin esiri olan, mağrur ve bencil Kârûn ise, Âlemlerin Rabbi tarafından, övündüğü servetiyle beraber yerin dibine geçirildi.[9]

Bencillik, kişinin sadece kendi çıkarlarını düşünmesidir. Bencil insan, sadece kendi nefsini düşünür ve kendi mutluluğunu önemser; diğerlerinin huzurunu ve mutluluğunu umursamaz. Hayatın merkezine kendisini koyan bencil kişi, etrafındaki her şeyi ve herkesi kendi yararına kullanma çabası içine girerek çıkarcı bir tutum sergiler.

'Bencillik' Arapçada "enâniyet" kelimesiyle ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönemde Arap dilinde bu kelime günümüzdeki kullanımıyla bilinmediği için âyet ve hadislerde yer almamakta, ancak kişiyi enâniyetten uzaklaştırmaya yönelik tavsiyeler ve uyarılar âyet ve hadislerde oldukça geniş yer tutmaktadır. İnananların bir bütünün parçaları gibi birbirine kenetlenmiş olarak[10] kardeşçe yaşamasını[11] öngören İslâm dini, yalnızca kendi hayatını düşünmek, çıkarlarının peşinde koşarak vurdumduymaz davranmak, diğer canlı ve cansız varlıkların farkında olmamak gibi bencil tutumları kesinlikle tasvip etmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır."*[12] buyrularak bencilliğin, insanın yaratılışından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Allah'a itaat edip, O'nun rızasını kazanmak için harcamada bulunan, nefsinin bencil tutkularından, hırslarından ve cimriliğinden korunan kişinin kurtuluşa ereceği müjdelenerek[13] bu kötü huydan korunmanın gereği vurgulanmıştır. Zira Hz. Peygamber, *"Bu canı bu tende tutan (Allah)a yemin ederim ki bir kişi hayır namına kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."* sözüyle[14] bencilliğin karşıtı olan diğerkâmlığın imanın bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir.

Bencillik İslâm literatüründe daha çok kibir (büyüklenme), ucb (kendini beğenme), fahr (övünme), buhl (cimrilik) ve şuhh (pintilik) gibi kavramlarda ifadesini bulmaktadır. Zira bu özellikler bencilliğin hem sebebi hem de sonucudur. Bencil insan, dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür, dolayısıyla diğer insanlardan üstün olduğu hissine kapılır ve kalbi kibirle dolar. Engel olunmadığında bu kibir duygusu öylesine gelişir ki, tıpkı Firavun gibi,[15] kendisini Allah'a muhtaç görmemeye ve hakkı yalanlamaya başlar.[16] Hâlbuki Rabbi, zayıf tabiatlı olarak yaratılan insana,[17] *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin."*[18] buyurarak âcizliğini idrak etmesi ve

[9] Kasas, 28/81; MŞ31834 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 4.
[10] B481 Buhârî, Salât, 88; M6585 Müslim, Birr, 65.
[11] B6065 Buhârî, Edeb, 57; M6526 Müslim, Birr, 23.
[12] Nisâ, 4/128.
[13] Teğâbün, 64/16.
[14] N5020 Nesâî, Îmân, 19; HM13178 İbn Hanbel, III, 206.
[15] Nâziât, 79/24.
[16] Leyl, 92/8-9.
[17] Nisâ, 4/28.
[18] İsrâ, 17/37.

tevazu ile hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir. Peygamber Efendimiz de kibri, *"hakkı inkâr ve insanları tahkir"* olarak nitelendirmiş[19] ve kalbinde zerre kadar kibir olan kimsenin cennete giremeyeceğini söylemiştir.[20] Nitekim bir defasında ashâbına şöyle hitap etmiştir: *"Size cennetlikleri bildireyim mi? Her alçakgönüllü, zayıf kimsedir. Şayet o Allah adına yemin etse, Allah onu yemininde haklı çıkarır. Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Kaba, bencil ve büyüklük taslayan herkes."*[21]

Bencil insan paylaşmaya açık değildir. Elindekilerle yetinmez, hep daha fazlasını isteyerek hırsına yenik düşer, açgözlü ve tamahkâr biri oluverir. Şeytanın kendilerini fakirlikle korkuttuğu bencil kimseler,[22] sahip olduklarını bir başkasıyla paylaşmak istemez, cimrileşir. Kendisinden daha mutlu, daha zengin, daha başarılı, daha sağlıklı birilerinin varlığına tahammül edemez hâle gelir, onlara sahip oldukları bu özellikleri nedeniyle kin gütmeye başlar. Kin ve nefretin hâkim olduğu bir kalpte ise güzel duygular, ahlâkî erdemler gelişmeye fırsat bulamaz. Allah Teâlâ, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz."*[23] buyurarak bu hususa dikkat çekmiş, Allah yolunda harcamak yerine mallarını kendine saklayıp biriktirenler için elem dolu bir azap olduğunu hatırlatmıştır.[24]

"İnsanda bulunan huyların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır."[25] buyuran Peygamberimiz de ashâbına daima mallarını Allah'ın rızasını kazanma uğruna harcamayı, sadaka vermeyi[26] ve hediyeleşmeyi[27] öğütleyerek onları paylaşmaya, yardımlaşmaya ve böylece bencilce duygularını kontrol altına almaya teşvik etmiştir. Bencilliğin en önemli sonuçlarından biri olan cimriliğin geçmiş milletlerin helâkine sebep olduğunu, insanların birbirlerinin kanını dökmesine ve haramları helâl saymasına yol açtığını vurgulayan Resûlullah (sav), bu kötü tutumdan sakınılması gerektiğini belirtmiş[28] ve cimrilik yaparak biriktirilen malın insana fayda vermeyeceğini şu sözleriyle dile getirmiştir: *"Âdemoğlu 'Malım, malım!' der. Acaba ey âdemoğlu, malından yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başka sana ait olan bir şey var mı?"*[29]

Bencillik hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyük zararlara yol açabilecek tehlikeli bir hastalıktır. Nitekim sadece kendi menfaatlerini düşünerek hareket etmek, kişiyi yalnızlığa iter. Bu da başta bunalım olmak üzere bir dizi mânevî soruna yol açar. Böylece kendine iyilik yaptığını

[19] M265 Müslim, Îmân, 147.
[20] M267 Müslim, Îmân, 149.
[21] B6071 Buhârî, Edeb, 61; M7187 Müslim, Cennet, 46.
[22] Bakara, 2/268.
[23] Âl-i İmrân, 3/92.
[24] Tevbe, 9/34.
[25] D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; HM8246 İbn Hanbel, II, 320.
[26] M2350 Müslim, Zekât, 68.
[27] MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 4.
[28] M6576 Müslim, Birr, 56.
[29] M7420 Müslim, Zühd, 3.

zanneden bencil insan aslında kendi mutsuzluğunun sebebi olur. Bencil insanların toplum içinde giderek çoğalmaları ise bireylerin can, mal ve ırz güvenliğini tehlikeye sokar. Çünkü bencilce davranışlar insanlar arasında yardımlaşma, dayanışma ve iş birliğine engel olur; rekabet ve düşmanlık duygularını körükler. Böylece huzuru ve birliği günden güne bozulan toplum, bölünmeye hazır ve dış saldırılara açık hâle gelir.

Kendisinden başkasını düşünmeyen, bir arada bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanan, her şeyi isteyen ama hiçbir şey vermeyen, açgözlü, cimri, tamahkâr ve bencil bireylerin bir arada huzurlu bir toplum oluşturması mümkün değildir. Ancak dünyayı ve içindeki nimetleri başka insanlarla paylaştığının farkına varan, kendi mutluluğunu hayatının yegâne amacı saymayan insanlar sağlıklı bir toplum oluşturabilirler. Dolayısıyla dinimiz bireyden topluma uzanan bir huzur ve denge ağı kurulabilmesi için bencilce davranışlardan uzak durulmasını istemiştir. Öyle ki çölde fazla suyu olduğu hâlde bu suyu kendisine saklayarak susamış bir yolcudan esirgeyen kimse, kıyamet günü Allah'ın kendisine bakmayacağı, konuşmayacağı ve temize çıkarmayacağı üç kişiden biri sayılmıştır.[30] Allah rızası için kendisinden bir şey istendiğinde vermeyen kişi, insanların en şerlisi olarak görülmüş;[31] kul, kardeşinin yardımında oldukça Allah'ın da onun yardımında olacağı belirtilmiştir.[32]

Sevgili Peygamberimiz insanları nefislerinin bencilliğinden sıyrılıp maddî ve mânevî anlamda yardımlaşmaya ve dayanışmaya çağırmıştır. Bir sefer sırasında etrafına bakınan bir adam gören Hz. Peygamber, *"Kimin yanında fazla binit varsa onu biniti olmayana versin. Kimin yanında fazla azık varsa onu azığı olmayana versin."* buyurmuş,[33] bir defasında da, *"Biriniz (din) kardeşine danıştığı zaman, danışılan kimse ona (yararlı gördüğü) görüşünü belirtsin."*[34] diyerek her anlamda bencilliğin önüne geçmeye çalışmıştır. Mescitte iki rekât namaz kıldıktan sonra, "Allah'ım bana ve Muhammed'e rahmet et, ikimizden başkasına merhamet etme!" diye dua eden bir bedevîye, *"Sen geniş olanı (rahmeti) daralttın."*[35] diyen Allah Resûlü, bir gün de yapılması helâl olmayan şeyleri sıralarken, *"... Bir topluluğa imam olan kimse sadece kendisi için dua edip de onlara dua etmezlik yapmasın. Böyle yaptığı takdirde onlara ihanet etmiş olur."*[36] buyurmuştur. Bir Müslüman'ın dua ederken dahi kendisiyle birlikte diğer insanları da düşünmesi gerektiğine göre gerek malı ve eşyası gibi maddî varlığı, gerekse aklı, tecrübesi, bilgisi ve sevgisi gibi mânevî varlığı konusunda da bencillik yapmamalıdır.

30 M297 Müslim, Îmân, 173.
31 T1652 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 18; HM2116 İbn Hanbel, I, 236.
32 M6853 Müslim, Zikir, 38; D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60.
33 M4517 Müslim, Lukata, 18; D1663 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
34 İM3747 İbn Mâce, Edeb, 37.
35 D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136; T147 Tirmizî, Tahâret, 112.
36 D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."* buyrulmaktadır.[37] Kişinin doğasında var olan bu duygunun onu çepeçevre kuşatarak bir hastalık boyutuna ulaşmasını engellemeye çalışan İslâm, bir yandan kişiyi bencilliğe sevk edecek davranış ve tutumları yasaklarken bir yandan da insanı çevresindeki her şeyden bir ölçüde sorumlu sosyal bir varlığa dönüştürmeyi hedefler. Peygamber Efendimiz, *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[38] sözüyle Müslüman'ın vurdumduymaz olamayacağını ifade etmiş ve *"Hayır, hayır! Zalimin ellerini tutup onu hakka yöneltmedikçe olmaz!"*[39] buyurmuştur. Kardeşinin kötü bir davranışını görünce bir defa ikaz ettikten sonra onu kendi hâline bırakan ve onunla samimiyete devam eden İsrâiloğulları'nın, kötülükten sakındırma görevini yerine getirmemeleri nedeniyle birbirlerine benzeyip gittiklerini bildiren Allah Resûlü şu âyetleri okumuştur: *"İsrâiloğulları'ndan inkâr edenler, Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!"*[40]

Başkalarının iyiliğini ve mutluluğunu istemek, karşılık beklemeden birine yardım etmek, bir başkası için kendi menfaatlerinden vazgeçmek, kısacası özgeci bir karakter oluşturabilmek ancak bencillikten sıyrılmakla mümkündür. Bunun için insanlarla ilişkilerde muhatabı anlayarak, onun ihtiyaçlarını da gözeterek hareket etmek, "Onun yerinde ben olsam ne yapardım? Ne hissederdim?" diye düşünerek empati kurmak gerekir. İnsanın yapısında var olan bencilce duygular ancak bu şekilde dizginlenebilir.

Bencilliğinden sıyrılan insan, bunu fiillerine de yansıtır. Topluma yararlı olmak için karşılık beklemeden çalışır; sadece diğer insanlar için değil, hayvanıyla, bitkisiyle bütün kâinat için fedakârlık yapar. Herhangi bir davranışta bulunacağı zaman bundan başkalarının zarar görüp görmeyeceğini düşünerek adım atar. İnsanın hatadan arınmış olamayacağını bilerek hoşgörüyle hareket eder ve kâmil insan olmak için çabalar. Dünya hayatı elbet bir gün bitecektir; dolayısıyla sahip olduğu hiçbir şey sonsuza kadar insana ait değildir. Son nefesini verdiğinde beraberinde sadece yaptığı iyilikleri, yardım ve fedakârlıkları götürebilecek olan insanoğlu, *"Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür*

[37] Meâric, 70/19-21.
[38] M6586 Müslim, Birr, 66.
[39] T3048 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; İM4006 İbn Mâce, Fiten, 20.
[40] T3048 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; Mâide, 5/78-79.

beklemiyoruz."[41] diyen ihlâslı kullar arasına girmek için çabalamalı değil midir? Zira yalnızca Allah'ın hoşnutluğunu ve sevgisini kazanma arzusuyla elindeki nimetleri çevresindekilerle paylaşan bir insanın hatırında hep, *"Kanaatkâr ol, o zaman insanların (Allah'a) en çok şükredeni olursun. Kendin için istediğin şeyi insanlar için de iste, o zaman mümin olursun."*[42] şeklindeki nebevî öğüt vardır.

[41] İnsân, 76/9.
[42] İM4217 İbn Mâce, Zühd, 24.

İLTİMAS
ADAM KAYIRMA

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَقِيمُوا حُدُودَ اللَّهِ فِى الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ
وَلاَ تَأْخُذْكُمْ فِى اللَّهِ لَوْمَةُ لاَئِمٍ."

Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın hadlerini (kanunî cezaları, size) yakın olan ve uzak olan herkese uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi Allah(ın hükmünü uygulama) hususunda alıkoymasın!"
(İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3)

عَنْ عائِشَةَ زَوْجِ النَّبيِّ ﷺ ... قامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فاخْتَطَبَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِما هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قالَ: "أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّما أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ أَنَّهُمْ كانُوا إِذا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ وَإِذا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ وَإِنِّي وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ فاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَها."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قالَ: قالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذا ضُيِّعَتِ الْأَمانَةُ فانْتَظِرِ السَّاعَةَ.." قالَ: "كَيْفَ إِضاعَتُها يا رَسُولَ اللَّهِ!"
قالَ: "إِذا أُسْنِدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ، فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ."

Peygamber Efendimizin (sav) eşi Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, (Kureyş kabilesinden bir grup insan, hırsızlık yapan Fâtıma adlı bir kadını affetmesi için aracı olduklarında) ... Resûlullah (sav) ayağa kalkarak hutbe okudu ve Allah'a gerektiği gibi senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Sizden önceki insanların helâk olmalarının sebebi, aralarında ileri gelen (zengin) kimseler hırsızlık yapınca suçun cezasını vermeyip zayıf (ve fakir) kimseler hırsızlık yapınca ceza uygulamalarıdır. Bu canı bu tende tutan (Allah) a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsa, onun da elini keserdim!"*

(M4411 Müslim, Hudûd, 9)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav), (bir bedevînin kıyametin ne zaman kopacağını sorması üzerine) şöyle buyurdu: *"Emanet zayi edildiği vakit kıyameti bekle!"* Bunun üzerine bedevî, "Emanetin zayi edilmesi nasıl olur yâ Resûlallah?" diye sorunca, Hz. Peygamber, *"Yönetim, ehli olmayan kimseye verildiğinde kıyameti bekle."* buyurdu.

(B6496 Buhârî, Rikâk, 35)

Bir akşam vakti Allah Resûlü minbere çıkmış ashâbına sesleniyordu. Allah'a hamd ve senâlar ettikten sonra sözlerine başladı: *"Sizden önce gelip geçen insanların helâk olmalarının sebebi, aralarında ileri gelen (zengin) kimseler hırsızlık yapınca suçun cezasını vermeyip zayıf (ve fakir) kimseler hırsızlık yapınca ceza uygulamalarıdır. Canım elinde olan (Allah)a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsa, onun da elini keserdim!"*[1]

Sevgili Peygamberimiz bu sözleri, Mekke'nin fethi sırasında, hırsızlık yapmış ve yakalanıp huzuruna getirilmiş bir kadın yüzünden söylemişti. Kureyş'in Mahzûmoğulları kabilesinden olan bu kadın,[2] tanınmış kimselerin adını kullanarak, kendini tanımayan insanlardan ödünç mücevherat alıp, başkalarına satıyordu.[3] Kadının yakalanarak Allah Resûlü'nün huzuruna getirilmesi, Kureyşlileri endişelendirmiş ve kendi kabilelerinden olan bu kadının, işlediği suçtan dolayı cezalandırılmaması için çare aramaya başlamışlardı. Aslında Allah Resûlü'ne doğrudan hâllerini arz edebilirlerdi. Ancak Sevgili Peygamber'in sevip güvendiği ve sözüne değer verdiği birisinin bu istekte bulunması hem daha kolay hem de sonuç alma bakımından daha etkili olur, diye düşünüyorlardı. İşte bu nedenle Kureyşliler kadın için af ve bağışlanma dilemek üzere Hz. Peygamber'in sevdiği birini arıyorlardı.

Sonunda, "Resûlullah'ın (sav) çok sevdiği Üsâme'den başkası bunu yapamaz." kanaatine ulaşmışlardı.[4] Yanına gidip durumu anlattıklarında Üsâme, Allah Resûlü ile konuşmayı kabul etti. Efendimizin yanına gelip olanları dile getirerek ricada bulunduğunda Hz. Peygamber'in öfkeden yüzünün rengi değişmişti. Sevgili Peygamberimiz, öfke ve üzüntü ile karışık duygular içerisinde Üsâme'ye, *"Allah'ın hükümlerinden bir hüküm için aracı mı oluyorsun?"* diye sordu. Bu soru karşısında Üsâme yaptığı yanlışı anlamış, zengin ve itibarlı olan bir kadının yanlış bir tutumuna arka çıktığı için pişman olmuştu.[5]

Allah Resûlü'nün (sav) kızgınlığı sadece Üsâme'ye değildir aslında. Haksızlık yapan birine arka çıkan, suçlu olduğunu bildikleri hâlde itibarlı bir konumu olan bu kadının affedilmesi için aracılık edenlerin durumuna

[1] M4411 Müslim, Hudûd, 9; B4304 Buhârî, Meğâzî, 54.
[2] B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54; M4410 Müslim, Hudûd, 8.
[3] N4902 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6.
[4] B6788 Buhârî, Hudûd, 12; M4410 Müslim, Hudûd, 8.
[5] M4411 Müslim, Hudûd, 9; B4304 Buhârî, Meğâzî, 54.

üzülmüş ve öfkelenmiştir. Zira birine herhangi bir konuda hak etmediği hâlde öncelik ve ayrıcalık tanımak, haksız da olsa ona arka çıkmak anlamlarına gelen "iltimas", adaleti ortadan kaldıran ve toplumsal huzuru bozan bir hastalıktır. İltimasın temelinde haksızlık ve zulüm vardır. Bu yolla bir kimseye hakkı olmayan bir iş verilmiş veya bir menfaat kazandırılmış olur. Yahut da başkasının hakkı gasp edilmiş olur. Nitekim Yüce Allah, *"Kim iyi bir işe aracılık ederse, ondan kendisi için bir pay vardır. Kim de kötü bir işe aracılık ederse, onun için de buna denk bir pay vardır. Allah her şeyi gözetip karşılığını verir."*[6] buyurarak iyi işe aracılık edene sevap, kötü işe aracılık edene günah yazılacağını ifade etmiştir. Sevgili Peygamberimiz de hayırlı ve güzel işler için aracılık yapmayı teşvik etmiş, *"Kim bir hayra vesile olursa, ona o hayrı işleyenin ecri kadar sevap vardır."*[7] buyurarak hayırlı işlerde aracı olanların sevap elde edeceğine işaret etmiştir.

Bununla birlikte İslâm, hakkı olmadığı hâlde bir şeyi elde etmek veya bir sorumluluktan kurtulmak için aracılar kullanmayı ve aracılık yapmayı yasaklamıştır. Zira bu takdirde başka birinin hakkını gasp etmek söz konusu olabilir. Bu da kul hakkı kapsamında değerlendirilir. Bu tür haksızlıklar sosyal hayatta veya kamu hayatında malların, hakların veya görevlerin dağıtımında yaşanabildiği gibi yargı alanında da gözlemlenebilmektedir.

İltimas ve adam kayırma gibi olayların en çok cereyan ettiği alanlardan biri yargı sahasıdır. Peygamber Efendimiz her konuda adaleti tavsiye etmiş, özellikle cezaların uygulanmasında iltimasa, adam kayırmaya, yakınları gözetmeye asla müsaade etmemiş ve ister yakın ister uzak olsun, hukukun herkese eşit şekilde tatbik edilmesini emrederek, *"Allah'ın hadlerini (kanunî cezaları, size) yakın olan ve uzak olan herkese uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi Allah(ın hükmünü uygulama) hususunda alıkoymasın!"* buyurmuştur.[8] Efendimizin (sav) nezdinde akrabalık, şan, şeref, zenginlik gibi niteliklerin hiçbiri hakka tercih edilemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kişinin kendisi, ana babası ve yakın akrabası aleyhine de olsa şahitlik ederken doğruluktan sapmaması ve adaleti tesis etmesi emredilir.[9] Hatta kin duyulan bir topluma dahi adaletle muamele edilmesi gerektiği belirtilir,[10] ki bu da hukuk önünde hiç kimsenin imtiyaz sahibi olmadığını, aksine herkesin eşit olarak kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Übey b. Kâ'b ile halife Hz. Ömer (ra) arasında görülen bir dava güzel bir örnektir. Übey, Hz. Ömer'in aleyhine davacı olmuş, ancak Hz. Ömer bu

[6] Nisâ, 4/85.
[7] M4899 Müslim, İmâre, 133; D5129 Ebû Dâvûd, Edeb, 114-115.
[8] İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3.
[9] Nisâ, 4/135.
[10] Mâide, 5/8.

durumu kabul etmemiştir. Birlikte, Zeyd b. Sâbit'in yanına giderler. İçeriye girdiklerinde Hz. Ömer durumu anlatır ve aralarında hükmetmesi için ona geldiklerini söyler. Zeyd b. Sâbit bu durum karşısında yanı başında bir yer göstererek Hz. Ömer'e, "Şöyle buyurun müminlerin emîri!" diye hitap edince Hz. Ömer buna kızar ve kendisinin de hasmı ile birlikte oturması gerektiğini belirtir. Halife Hz. Ömer ile Übey b. Kâ'b yan yana oturup aralarındaki anlaşmazlığı anlattıktan sonra Zeyd, Übey b. Kâ'b'dan müminlerin emîrini bağışlamasını ister. Buna karşın Hz. Ömer yemin ederek şunları söyler: "Zeyd b. Sâbit, Ömer'le sıradan bir Müslüman'ı eşit tutmadıkça hüküm verme görevini hakkıyla yerine getiremez."[11] Böylece Hz. Ömer, hukuk karşısında devlet başkanı bile olsa herkesin eşit olarak yargılanmasını açıkça ifade etmiş, diğer yandan yargılama sırasında iltimması andıran en ufak bir hareketten bile sakınarak bu konuda ne kadar hassas olduğunu göstermiştir.

Yargı ile ilgili işler kadar görev ve sorumlulukların dağıtımında da hakkaniyeti gözetmek gerekir. İşlerin düzgün yürütülebilmesi için her işin ehil kimselere verilmesi ve o kimselerin de sorumluluk duygusuyla hareket ederek işinin hakkını vermesi gerekir. Zira her iş, o işi yapan kimseye tevdi edilmiş bir emanettir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçek şu şekilde dile getirilir: *"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor."*[12] Şüphesiz her emanet de sorumluluğu gerektirir. İşler ehil kimselere değil de iltimas ve adam kayırmaya dayalı olarak liyakatsiz kişilere verildiğinde bu, ya birtakım haksızlıkları ya da bazı yeni iltimasları, kayırmaları beraberinde getirecektir. Zira hak etmedikleri ve ehil olmadıkları hâlde bu işleri üstlenen kimseler işlerini düzgün yapamayacakları gibi, o işe ehil olan insanların mağdur olmasına ve toplumsal huzursuzluğa sebebiyet vereceklerdir.

İltimas ve adam kayırmanın toplumsal düzeni olumsuz etkileyeceğinin farkında olan Hz. Peygamber, herhangi bir göreve birini atayacağı zaman talepten ziyade liyakati gözetir ve o iş için en uygun kişiyi seçerdi. Kimseye iltimas göstermez, kimseyi kayırmazdı. Yakını dahi olsa bu prensipten asla vazgeçmezdi. Görevlendirmelerde insanların sosyal statülerine bakmazdı. Saygın bir aileye mensup olsa bile ehil olmayan kimseye görev vermez, sıradan bir aileye mensup olsa da görevi ehil olan kimseye tevdi ederdi. Zira onun dünyasında iltimasa yer yoktu. Nitekim kölelikten azat olmuş Zeyd'in oğlu Üsâme'yi askerî bir birliğe komutan yapmış, bazı

[11] BS21049 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 229.
[12] Nisâ, 4/58.

kimselerin karşı çıkmasına rağmen Zeyd'in de Üsâme'nin de bu işe lâyık olduklarını bildirerek itirazları reddetmiştir.[13]

Daha ehil biri varken başkasını göreve getirenlerin Allah'a, Resûlü'ne ve bütün Müslümanlara hıyanet etmiş olacağını bildiren[14] Kutlu Nebî, yöneticileri resmî görevlendirmelerde ehliyet ilkesine göre hareket etmeye çağırmış, kayırmak suretiyle bir kimseyi göreve getiren yöneticileri kınamıştır.[15]

Emaneti ehline vermek durumunda olan kimselerin sorumluluk duygusuyla hareket etmeleri gerektiği gibi; emaneti isteyen, yani görev talebinde bulunan kimseler de yapamayacakları bir görevi istememeli, verilse bile kabul etmemeli ve görevin getirdiği maddî ve mânevî sorumluluğu düşünmelidir. Zira İslâm, prensip olarak Makam, mevki arzusuyla görev talep etmeye sıcak bakmamış, ancak görevlendirmenin kişinin kendi isteğiyle değil de ehil ve güvenilir olduğu ilgili makamlarca tespit edilmesi ve kendisine görev tevdi edilmesi durumunda kabul edilmesi ilkesini benimsemiştir. İslâm'ın bu prensibindeki amaç, işin ehil kimselere verilmesini sağlamak ve bu konuda iltimas, torpil, adam kayırma gibi haksızlıkları önlemektir. Zira kişi, menfaat düşüncesiyle, ehil olmadığı hâlde bir göreve talip olabilir, göreve getirildiğinde de o işin hakkını veremeyebilir. Bir gün zühd ve takvasıyla şöhret kazanmış sahâbîlerden Ebû Zer el-Gıfârî, Allah Resûlü'nden kendisine yöneticilik görevi vermesini istemiş, bunun üzerine Peygamberimiz, *"Ebû Zer! Sen zayıf birisin. Bu (görev) ise bir emanettir. Bu emaneti hakkıyla alan ve üzerine düşeni yapanlar müstesna, aslında bu görev kıyamet gününde bir utanç ve pişmanlık vesilesidir."* buyurarak görevin bir sorumluluk olduğunu ve onu hakkıyla yerine getirmeyenlerin âhirette pişman olacaklarını bildirmiştir.[16]

Ehil görülerek iş başına getirilen kimse Allah'ın yardımını görür ve işinde başarılı olur. Nitekim Allah Resûlü, talep etmediği ve aracılara başvurmadığı hâlde liyakatinden dolayı hâkimlik görevine getirilen kimseye, Allah'ın, doğru hareket etmesine yardımcı olacağını müjdelemiştir.[17] Her ne kadar, "Görev talep edilmez, verilir!" şeklinde yaygın bir telakki var ise de Hz. Yusuf örneğinde olduğu üzere,[18] halkın maslahatını gerçekleştirmeye muktedir bir kişinin yetenekleri gereği yapabileceği bir işi istemesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir.

Sevgili Peygamberimiz (sav), hibe, ganimet ve miras gibi mal taksimlerinde de herkese hak ettiği ölçüde pay vermiş ve ashâbına bunu öğütlemiştir. Örneğin anne babalara, çocukları arasında yapacakları bağışlarda

[13] B7187 Buhârî, Ahkâm, 33; M6264 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 63.
[14] BS20945 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 200.
[15] HM21 İbn Hanbel, I, 7.
[16] M4719 Müslim, İmâre, 16.
[17] D3578 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 3; T1324 Tirmizî, Ahkâm, 1.
[18] Yûsuf, 12/55.

eşit olmalarını tembihlemiştir. Sahâbeden Beşîr b. Sa'd'ın diğer çocuklarını bırakıp sadece Nu'mân isimli oğluna malından hibe ettiğini öğrendiğinde Peygamber (sav) ona, diğer çocuklarına da bağışta bulunup bulunmadığını sordu. Olumsuz cevap alınca, *"Öyleyse beni zulüm ve haksızlık olan bir işte şahit tutma."* buyurarak[19] Beşîr b. Sa'd'ın, Nu'mân'a yaptığı farklı muameleyi zulüm ve haksızlık olarak nitelemiştir. Kardeşlik ve fedakârlıkta öncü olan ashâb da iltimasa yeltenmek bir yana, yeri geldiğinde din kardeşleri için kendi haklarından bile vazgeçebileceklerini göstermişlerdir. Peygamber Efendimiz, Bahreyn arazilerini ensar arasında dağıtırken onlar, muhacir kardeşlerine de dağıtması şartını koşmuşlardı. Bu durumdan çok hoşnut olan Efendimiz, kendisinden sonra adam kayırmaların meydana geleceği uyarısında bulunmuş ve bu gelişmeler karşısında ümmetine sabrı tavsiye etmiştir.[20]

Zira adalet ve hakkaniyet olmadan toplumsal barış temin edilemez. Adaletin tesis edilmediği toplumlarda karmaşa hâkimdir. İltimasın ve adam kayırmacılığın yaygınlaştığı böyle bir toplumda hiç kimse hak ettiği yerde değildir. Eşitlik ilkesine aykırı olarak toplumun itibarlı ve zengin kesimleri kendilerine sağlanan iltimas ile hak etmedikleri mevkilere yerleşirler. Böylece toplumsal denge bozulur. Allah Resûlü (sav) bu durumu, kıyametin habercisi olarak anlatır. Bir gün Hz. Peygamber, ashâbını etrafına toplamış sohbet ediyor, onlara nasihatlerde bulunuyordu. Bu sırada bir bedevî çıkageldi ve "Kıyamet ne zaman (kopacak)?" diye sordu. Allah Resûlü sözünü kesmeden konuşmasına devam etti. Oradakilerden biri, "Resûlullah bedevînin ne dediğini işitti, fakat sorusundan hoşlanmadı." dedi. Bir başkası ise, "Belki de (soruyu) işitmedi." dedi. Nihayet Sevgili Peygamberimiz sözünü bitirince, *"Kıyameti soran nerede?"* buyurdu. Bedevî, "İşte benim, yâ Resûlallah!" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Emanet zayi edildiği vakit kıyameti bekle!"* buyurdu. Bedevî, "Onun zayi edilmesi nasıl olur?" diye sorunca Resûl-i Ekrem, *"İş, ehil olmayan kimseye verildiğinde kıyameti bekle."* buyurdu.[21] Bir başka rivayette ise Resûlullah (sav), hak ve adaletten uzak hükümler verildiğinde mutlaka kan dökmenin yaygınlaşacağını bildirerek,[22] iltimas ve adam kayırma ile yapılan işlerin toplumsal kargaşaya neden olacağını bildirir.

Bu nedenle yüce dinimiz İslâm, insanlar arasında adaletin tesisini öğütlemiş,[23] her türlü haksızlığı ise yasaklamıştır.[24] İnsanların birbirlerine üstünlükleri servetleriyle veya sosyal statüleri ile değerlendirilmemiş

[19] N3713 Nesâî, Nuhl, 1.
[20] B2376 Buhârî, Müsâkât, 14.
[21] B59 Buhârî, İlim, 2; B6496 Buhârî, Rikâk, 35.
[22] MU987 *Muvatta'*, Cihâd, 13.
[23] Mâide, 5/8, 42.
[24] Nisâ, 4/135.

Allah'a olan bağlılıkları göz önünde bulundurulmuş[25] ve bütün insanlar hukuk önünde bir tarağın dişleri gibi eşit sayılmıştır.[26] Ayrıca Allah, Kur'an'da emanet olarak nitelediği her türlü sorumluluğun ehil kimselere verilmesini ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesini emretmiş,[27] zulmü ve haksızlığı ise yasaklamıştır.[28] Sevgili Peygamberimiz de pek çok hadisinde aynı şekilde insanları adaleti gözetmeye çağırmış ve adaletli devlet başkanını, kıyamet gününde Allah'ın gölgesinde olacaklar arasında saymış,[29] zalim devlet başkanını da Allah nazarında en sevimsiz kimseler arasında zikretmiştir.[30] Resûlullah'ın (sav) bildirdiğine göre kıyamet gününde tüm hak sahiplerine hakları verilecektir. Hatta boynuzsuz hayvanın bile boynuzludan hakkı alınacaktır.[31]

Adaletin gereğince sağlanamadığı durumlarda ise haksızlığa uğrayanlar hak ve adaletten ayrılmamalı ve üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelidir. Haksızlığa uğradığını düşünüyorsa, hakkını meşru yollarla aramalı, elde edemediği takdirde de sabretmeli ve talebini Allah'a arz etmelidir. Zira Allah mutlak adalet sahibi olduğu için mağdur olan kimseye âhirette hakkını verecek ve zulmeden kimseden de hesabını soracaktır. Resûl-i Ekrem bir gün, *"Benden sonra adam kayırma olayları ve hoşlanmayacağınız işler göreceksiniz."* buyurunca sahâbîler, "Yâ Resûlallah, bizden o günlere erişenlere ne tavsiye edersin?" diye sormuş. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Yapmanız gereken görevleri yaparsınız, hakkınız olan şeyin size verilmesini Allah'tan niyaz edersiniz."* demiştir.[32]

Netice itibariyle İslâm, adalet ilkesine aykırı olan, toplumsal huzuru bozan ve hak ihlâline sebebiyet veren iltimas ve adam kayırmayı yasaklamış, görevlendirmelerin adalet ve liyakat ilkesine göre yürütülmesini ve her konuda kul hakkının gözetilmesini istemiştir. Dolayısıyla hak etmediği hâlde yakınlık, dostluk, tanıdık olma, aynı dünya görüşünü paylaşma, aynı ırk, cemaat veya partiden olma gibi ilişkilerden hareketle bir kimseye görev vermek veya bir kimseye menfaat sağlamak, İslâm'ın adalet ve liyakat ilkesine aykırıdır. Bu ilke göz ardı edilip iş, ehli olmayan kimselere tevdi edildiğinde, bu kimseler üstlendikleri işi hakkıyla yürütemeyecekleri için, her şeyin düzeni kısa sürede bozulur, huzursuzluklar başlar, insanlar arasında güven duygusu zayıflar, hak ve adalet beklentisi ortadan kalkar ve neticede toplumsal bozulma meydana gelir.

Adalet ve eşitliğin sağlandığı toplumlarda ise toplumun fertleri arasında kardeşlik ve fedakârlık yeşereceğinden toplumsal düzen ve istikrar

[25] Hucurât, 49/13; HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[26] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I, 145.
[27] Nisâ, 4/58.
[28] Nisâ, 4/168.
[29] B6806 Buhârî, Hudûd, 19; T2391 Tirmizî, Zühd, 53.
[30] N2577 Nesâî, Zekât, 77.
[31] M6580 Müslim, Birr, 60; T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
[32] M4775 Müslim, İmâre, 45; B3603 Buhârî, Menâkıb, 25.

hâkim olur. Böyle bir toplumda mallar, haklar ve görevler adaletli bir şekilde taksim edilmiştir. Bu nedenle zulüm, haksızlık ve başkalarının hakkına tecavüz yoktur. Her birey kendi kişisel gayreti oranında hak ettiği yere ulaşacağına ve bu oranda kazanç elde edeceğine güvendiği için iltimas gibi hastalıklara bulaşma gereği duymaz. Ayrıca toplumun fertleri bireysel olarak adalet duygusunu kazandıklarından başkalarının haklarına tecavüz etmeyi kul hakkı olarak görürler. Hukuk karşısında ise toplumun en fakiri ile en zengini, en itibar sahibi ile en âciz olanı arasında hiçbir fark gözetilmez. O hâlde başkaları lehine, kendi aleyhimize iltimas ve kayırmacılık yapılmasını tasvip etmediğimiz gibi, bunun tersini de kabul etmemeli, iltimasın kul hakkına saldırı olduğunu bilmeliyiz. Allah Teâlâ'nın, kendi haklarından vazgeçebileceğini ancak kul hakkını affetmeyeceğini göz önünde bulundurarak yaptığımız her işten dolayı âhirette hesap vereceğimizi düşünmeliyiz. Toplumun huzuru adalette, eşitlikte ve haklara saygıda; huzursuzluğu ise zulümde, adam kayırmada ve hakların çiğnenmesindedir.

İSTİSMAR
DİNÎ ve İNSANÎ DEĞERLERİ ŞAHSÎ ÇIKARLARA ALET ETMEK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ، قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ."

Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İşçiye, ücretini teri kurumadan önce verin."
(İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4)

عَنْ سَهْلِ ابْنِ الْحَنْظَلِيَّةِ قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبَعِيرٍ قَدْ لَحِقَ ظَهْرُهُ بِبَطْنِهِ فَقَالَ: "اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ فَارْكَبُوهَا وَكُلُوهَا صَالِحَةً."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ:
لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُحِلَّ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ."

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ الْخَثْعَمِيَّةِ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"...بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ يَخْتِلُ الدُّنْيَا بِالدِّينِ... بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ هَوًى يُضِلُّهُ..."

Sehl b. Hanzaliyye'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) (açlıktan) karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı ve şöyle dedi: *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun! Binmeye elverişli iken onlara binin; yenmeye elverişli iken onları (kesin ve) yiyin."*

(D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44)

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), hülle yapan kişiye de kendisi için hülle yapılan kişiye de Allah'ın rahmetinden uzak kalması için beddua etti."

(T1120 Tirmizî, Nikâh, 28)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Beni size çok hadis rivayet etmekten alıkoyan şey Allah Resûlü'nün (sav) şu sözüdür: *'Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın.'*"

(M3 Müslim, Mukaddime, 2)

Esmâ bnt. Umeys el-Has'amiyye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Dini dünyaya alet eden insan ne kötüdür! ... Arzu ve isteklerinin kendisini saptırdığı insan ne kötüdür!*"...

(T2448 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 17)

İstismar kelimesi bugünkü Türkçede kullanıldığı anlamıyla Allah Resûlü'nün yaşadığı dönemde ve daha sonra uzunca bir süre Arapların dilinde yer almamıştır. Bu sözcük, Arapçadaki "meyve, yemiş, bir şeyden elde edilen fayda" anlamlarına gelen "semere" kelimesinden[1] türetilmiştir. Son dönem sözlüklerde istismar, "toprağı işlemek, bir şeyi meyve verir hâle getirmek" anlamıyla yer almıştır. Ancak "istismar" ifadesi dilimize, "Bir şeyi veya bir kimseyi kendi çıkarına alet etmek, sömürmek, ondan haksız çıkar sağlamak." şeklindeki olumsuz tanımıyla yerleşmiştir.

İstismar, yani "insanların birilerini veya bir şeyleri kullanarak haksız menfaat sağlaması" her çağ ve kültürde farklı şekillerde yaşanan bir durumdur, insanlık tarihi boyunca da görülegelmiş bir olgudur. İstismar söz konusu olduğunda istismar eden, istismar edilen ve istismarın konusu olmak üzere üç unsur karşımıza çıkmaktadır. İstismar edenler genellikle ekonomik, fiziksel, sosyal ve siyasal bağlamda gücü elinde bulunduran kimseler, istismar edilenler de söz konusu açılardan zayıf ve güçsüz olanlardır: Kadınlar, çocuklar, köleler, hizmetçiler ve işçiler hatta hayvanlar gibi. İstismara konu olan şeyler ise, güzellik, masumiyet, cinsellik, iyi niyet, emek, vakit, yetki, duygular ve değerler olarak sıralanabilir.

Hak hukuk, makam mevki, sevgi merhamet, erkek kadın demeden maddî veya mânevî her şeyi menfaat aracı hâline getiren istismar, ahlâk dışı bir anlayışın ürünüdür. Tarihî süreçte ve günümüzde özellikle, zayıfı ezme ve ondan menfaat sağlama, yani bizzat insanların istismarı şeklinde kendini göstermiştir. Bu nedenledir ki, Yüce Allah kullarına şöyle seslenmiştir: *"Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünüp duran kimseleri sevmez."*[2] Dul kadınların ve yoksulların geçimini sağlamaya çalışanın, Allah yolunda savaşan mücahid veya bütün vaktini ibadetle geçiren kimse gibi olacağını bildiren[3] Allah Resûlü gibi bütün peygamberlerin tebliğinde hep zayıfı koruma ve onun hakkını ihlâl etmeme prensibi vardır. Bu yüzden onların etrafında ilk toplananlar, köleler, fakirler gibi toplumun zayıf ve istismara açık grupları olmuştur.

[1] FİS54 Feyyûmî, *Misbâhu'l-münîr*, 54-55.
[2] Nisâ, 4/36.
[3] B5353 Buhârî, Nafakât, 1; M7468 Müslim, Zühd, 41.

Kadınlar genellikle fiziksel, psikolojik ya da cinsel olarak istismara maruz kalmaktadır. Bunların bir kısmı kadının ticarî bir meta gibi algılanmasından, bir kısmı ise aile, çevre ya da toplum baskısından kaynaklanmaktadır. Kadının, her şeyden önce bir insan olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. Tıpkı câhiliye döneminde münafıkların reisi olan Abdullah b. Übey'in cariyesini para kazanmak için zina yapmaya zorlaması gibi.[4] Kur'an bu istismara, bu hayâsızlığa sessiz kalmamış ve kullara şöyle seslenmiştir: *"iffetli olmak isteyen cariyelerinizi dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek amacıyla fuhşa zorlamayın."*[5] Sevgili Peygamberimiz de insanların, her zaman olduğu gibi savaşlarda da kadınlara kötü muamelede bulunmamalarını ve onları istismar etmemelerini istemiştir. Hamile bir esir kadınla birlikte olmak isteyen birinin bu davranışını şiddetle kınamış, davranışının ne kadar hatalı olduğunu vurgulamıştır.[6]

Zayıf ve güçsüz durumlarından yararlanılan, masumiyetleri kullanılan kişiler arasında çocuklar da bulunmaktadır. Aynı şekilde onlar da kimi zaman fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara maruz kalmaktadır. Bunlar içinde en çok nefret uyandıranı, iyiyle kötüyü ayıramayacak kadar küçük ve masum olan çocukların, daha kötüsü bebeklerin istismara uğramasıdır. Bunun yanında, günümüzde köşe başlarında mendil sattırılan, dilendirilen, araba camı sildirilen, ağır işlerde sigortasız çalıştırılan çocuklar, artık neredeyse toplum için tepki gösterilmesi gerekmeyen alışılageldik bir durum hâline gelmiştir. Hatta üzülerek ifade etmek gerekir ki zikredilen bu işler, başkalarından ziyade çocukların aileleri tarafından yaptırılmaktadır. Resûlullah'ın örnek şahsında insana ne kadar değer verildiğini idrak eden Hz. Osman, bir hutbesinde kendisini dinleyenleri bu konuda şöyle uyarmıştır: "Zanaat bilmeyen cariyeyi para kazanmaya zorlamayın. Siz onu kazanca zorlarsanız, namusunu satarak para kazanır. Küçükleri de para kazanmaya zorlamayın. Zira küçük çocuk, bulamazsa çalar. Kanaatkâr olun ki Allah da sizi başkalarına muhtaç etmesin. Size düşen helâl olan yiyeceklere talip olmaktır."[7]

Toplumda istismar edilen insanlar sadece kadın ve çocuklardan ibaret değildir. Ucuz işgücü adına ağır şartlarda az bir ücretle çalıştırılan işçilerin ve hizmetçilerin hakları da ihlâl edilmektedir. Allah Resûlü, kendi döneminde toplumun en zayıf kesimi olan köle ve hizmetçilerin bu konumlarından dolayı istismar edilmelerine hiçbir zaman izin vermemiştir. Aksine, *"İşçiye, ücretini teri kurumadan önce veriniz."*[8] buyurarak işçilerine ücretini vermeyenlerin kıyamet gününde Allah'ı karşılarına alacaklarını

[4] M7552 Müslim, Tefsîr, 26.
[5] Nûr, 24/33.
[6] M3562 Müslim, Nikâh, 139; NM2789 Hâkim, Müstedrek, III, 1053 (2/195).
[7] MU1808 *Muvatta'*, İsti'zân, 16.
[8] İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4; BS11863 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 193.

haber vermiştir.[9] *“Sizden biriniz hizmetçisini döveceği zaman hemen Allah'ı hatırlasın da elini çeksin.”*[10] buyurmuş, onlara iyi muamele etmenin gereği üzerinde ısrarla durmuştur. Onları zayıflığından dolayı aşağılayıp istismar etmenin ancak câhiliye zihniyetine uygun olabileceğini söylemiş, kişinin hizmetçisine yediğinden yedirmesini, giydiğinden giydirmesini, taşıyamayacağı yükü yüklememesini, yüklediyse de yardımcı olmasını tavsiye etmiştir.[11] Aynı şekilde toplumda nüfuz sahibi olan kimselerin diğer insanların haklarına tecavüz etmesine de asla müsaade etmemiştir. Gençliğinde, zayıfları korumak, onların itibar sahibi kimseler tarafından ezilmesini, istismar edilmesini engellemek amacıyla kurulan Hilfü'l-Füdûl (Erdemliler Sözleşmesi) ismiyle meşhur antlaşmaya katılmış, peygamber olduktan sonra da bu antlaşmadan övgüyle bahsetmiştir.[12] Sosyal statüsü ne olursa olsun bütün insanları eşit gören, onları maddî özelliklerine göre değil ancak Allah'a bağlılıklarına ve samimi inançlarına göre üstün tutan[13] İslâm Dini, bu tür istismarların önünü tamamen kapatmıştır.

İstismara uğrayan bir başka grup ise hayvanlardır. Akıl sahibi insanların dahi istismar edildiği göz önüne alınırsa, hayvanların kolaylıkla menfaat aracı olarak kullanılması şaşılacak bir durum olmasa gerektir. Hayvanların insanların zevklerine alet edilerek dövüştürülmesi veya vahşice öldürülmesi, vücut yapılarına uygun olmayan işlerde, ağır koşullarda, ihtiyaçları yeterince gözetilmeden çalıştırılması, hayvan istismarının en çok görülen şekilleridir. Hâlbuki dinimizde hayvanların yaratılış amacına uygun kullanılması emredilmiş,[14] onlara merhametli davranarak iyilikte bulunmak fazilet sayılmıştır.[15] Açlıktan âdeta karnı sırtına yapışmış bir deve gördüğünde, *“Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun! Binmeye elverişli iken onlara binin; yemeye elverişli iken ise onları yiyin.”* uyarısını yapan Resûlullah,[16]hayvanları hapsederek öldürmeyi[17] ve onları canlı hedef yapmayı[18] kesinlikle yasaklamıştır.

İstismara malzeme olan unsurlar somut olabileceği gibi, duygular, değerler gibi soyut olgular da olabilir. Günümüzde özellikle insanların merhamet duygularını ve iyi niyetlerini kötüye kullanarak haksız kazanç elde eden dilenciler yaygınlaşmıştır. “Allah rızası için.” diyerek el açan bu kişiler, aynı zamanda insanların samimi inançlarını da istismar etmekte, kendi çıkarlarına Allah'ın ismini alet etmektedirler. Bu nedenle Allah Resûlü, *“Az olsun çok olsun, servetine servet katmak için başkalarından dilenen kişi, kor ateş dilenir.”*[19] diyerek inananları dilencilikten sakındırmıştır.

[9] B2270 Buhârî, İcâre, 10.
[10] T1950 Tirmizî, Birr, 32.
[11] B2545 Buhârî, Itk, 15; M4313 Müslim, Eymân, 38.
[12] HM1655 İbn Hanbel, I, 191; BN2/355 İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 355-356.
[13] Hucurât, 49/13; T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[14] M6183 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 13.
[15] M5859 Müslim, Selâm, 153.
[16] D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.
[17] M5057 Müslim, Sayd, 58.
[18] M5062 Müslim, Sayd, 59.
[19] M2399 Müslim, Zekât, 105.

Değerlerin istismarının en ağır şekli, dinin ve dinî değerlerin kötüye kullanılmasıdır. Resûlullah hayatta iken de vefat ettikten sonra da bizzat kendisini ve onun tebliğ ettiği dini istismar etmeye cüret edenler olmuştu. Söz gelimi Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan ve Hz. Peygamber'in Huneyn Savaşı sonrası kalplerini dine ısındırmak için ganimetlerden yüzer deve verdiği[20] kişilerden biri olan Uyeyne b. Hısn, Tâif Kuşatması'na da katılmıştı. Ancak onun muhasaraya katılmasının ardında farklı bir neden yatmaktaydı. Nitekim Uyeyne arkadaşlarından biriyle konuşurken asıl maksadının Resûlullah'a yardım etmek olmadığını, ganimet olarak Sakîfli bir cariye almak istediğini itiraf etmişti.[21] Uyeyne istismarcılığı huy edinmiş olacak ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Akra' b. Hâbis ile birlikte Hz. Ebû Bekir'den de maddî talepte bulunmuştu. Çünkü kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimselere çeşitli hediyeler verilmesini, kendisi için kolay kazanç elde etme vasıtası olarak görmüştü. İslâm'ın yararı için uygulanan önemli bir dinî ve siyasî strateji, sömürü aracı hâline getirilmişti. Fakat Hz. Ömer, İslâm'ın böyle menfaatçi insanlara ihtiyacı olmadığını söyleyerek ikisine de meydan okurcasına karşı çıkmış ve isteklerini reddetmişti.[22]

Asr-ı saadette yaşanan başka bir olay, Hz. Peygamber'in görevi istismara yol açabilecek rüşvet niteliğindeki uygulamaların önüne geçme hususundaki hassasiyetini göstermektedir: Ezd kabilesine mensup İbnü'l-Lütbiyye isimli bir adam Süleymoğulları'nın zekâtlarını toplamak üzere Peygamberimiz (sav) tarafından görevlendirilmişti. Toplama işini bitirip geldiğinde zekât için verilen malları Resûlullah'a teslim etmiş, ancak bir kısmını kenara ayırıp, "Yâ Resûlallah! Bu size aittir. Bu da bana hediye edilendir." demişti. Bunun üzerine Resûlullah, *"Gerçekten öyleyse, sen ana babanın evinde otursaydın bu hediye sana gelir miydi?"* demiş, ardından bir hutbe vererek insanların haksızlıkla elde ettiği malların, kıyamette ağır bir ceza olarak karşılarına çıkacağını ifade etmiştir.[23]

Din istismarının bir başka şekli de birtakım ibadet, hüküm ve uygulamaların kötüye kullanımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Meselâ, hülle, üç talâkla boşanmış bir kadının dinen meşru bir şekilde eski eşine dönebilmesi için[24] düzenlenen gayri ahlâkî bir çözüm yolu, hileli bir evliliktir. Burada nikâhın istismar edilmesi söz konusudur. Allah Resûlü ise, nikâh akdinin suistimal edildiği bu hileli evlilik merasimine taraf olan iki kişiye Allah'ın rahmetinden uzak kalması için beddua etmiştir.[25] Hz. Peygamber

[20] B4336 Buhârî, Meğâzî, 57.
[21] HS5/157 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 157.
[22] BS13464 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 31.
[23] B6979 Buhârî, Hıyel, 15; M4740 Müslim, İmâre, 27.
[24] Bakara, 2/230.
[25] T1119, T1120 Tirmizî, Nikâh 28; HM1289 İbn Hanbel, I, 150.

boşanma hükmünün ve aynı zamanda kadının istismar edildiği diğer bir olay karşısında da sert bir şekilde tepki vermiştir. Kendisine, bir adamın hanımını üç talâkla bir defada boşadığı haber verilince, *"Ben aranızda iken Allah'ın Kitabı'yla mı oynanıyor?"* diye öfkelenerek ayağa kalkmıştır.[26]

Din istismarının en kötü ve aynı zamanda en tehlikeli şekli, Allah'ın Kitabı'nın ve Resûlullah'ın sözlerinin istismar edilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a verdikleri sözü ve yemini az bir karşılığa değişen,[27] okudukları, kitaptan sanılsın diye kitabı okurken dillerini eğip büken[28] ve kendi menfaatleri için Tevrat'taki bazı âyetleri görmezden gelen, hatta bilerek tahrif edenlerin[29] din istismarı yaptığını ortaya koymuştur. Ayrıca daha önce kendilerine kitap verilenlerin, kimi zaman âyetleri keyfî biçimde yorumlayarak asıl mânâlarından saptırdıklarına, kimi zaman da lafızları değiştirerek kutsal kitapların ilk ve asıl hâlini bozduklarına dikkat çekmiştir.[30] Allah Teâlâ, aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetleri fitne çıkarmak ve arzularına göre yorumda bulunmak suretiyle istismar edenlerin olabileceğini de bildirmiştir.[31] *"Kur'an'ın müteşâbihlerine tâbi olanları gördüğünüz zaman, onlardan sakınınız. Onlar, Allah'ın bu âyette belirttiği kimselerdir."*[32] buyuran Allah Resûlü de, inananların âyetleri istismar etmek isteyen kimselere itibar etmemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in başlangıçtan beri titiz bir şekilde yazıya geçirilmiş olması[33] ve Allah Teâlâ'nın onun, "değişmez ve korunmuş" olduğunu vurgulaması[34] dolayısıyla İslâm dünyasında Allah'ın Kitabı'na müdahale söz konusu olmamıştır. Fakat Resûlullah'ın uyarısına rağmen onun vefatından sonra İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan pek çok siyasî ve itikadî grup, kendi icraatlarını meşrulaştırmak ve fikirlerini hâkim kılmak amacıyla âyetleri keyfî olarak yorumlayabilmişlerdir. Öyle ki birbirine taban tabana zıt olan iki grup düşüncelerine dayanak olarak aynı âyeti gösterebilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre daha geç kayda geçirilen ve belirli bir hacim sınırı olmayan hadisler ise çok daha fazla istismara uğramıştır. Siyasî ve itikadî fırkaların yanı sıra, şahsî çıkar elde etmek isteyen bazı kötü niyetli kimselerle İslâm'a zarar vermek isteyen kişi ve gruplar tarafından da hadisler uydurulmuş, Allah Resûlü'ne, söylemediği sözler isnat edilmiştir. Daha da ilginç olanı bazı dindar kimselerin dahi insanları iyiliğe teşvik ve günahlardan sakındırma maksadıyla Resûlullah'a söylemediği sözler atfetmekten çekinmeyip hadis uydurmalarıdır. Hâlbuki yanlış bir davranışı ondan daha yanlışı ile düzeltmek, dini, dinen yasak olan bir

[26] N3430 Nesâî, Talâk, 6.
[27] Âl-i İmrân, 3/77.
[28] Âl-i İmrân, 3/78.
[29] Mâide, 5/41; B7543 Buhârî, Tevhîd, 51.
[30] Bakara, 2/75; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13.
[31] Âl-i İmrân, 3/7.
[32] B4547 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 1; M6775 Müslim, İlim, 1.
[33] B4679 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 20; T3103 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[34] Hicr, 15/9.

şekilde sevdirmeye çalışmak doğru değildir. Hangi niyetle olursa olsun Hz. Peygamber adına yalan söyleyerek, insanları aldatarak hadis uydurmak asla haklı görülemez. Allah Resûlü bir hadisinde sözlerini istismar etmek isteyen kimselere şu uyarıyı yapmıştır: *"Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın."*[35] Buna rağmen İslâm tarihinde hadis uydurma faaliyeti uzun yıllar devam etmiş ve uydurulan bu hadislerden bazıları meşhur hadis kaynaklarına dahi girerek günümüze kadar gelebilmiştir.

Allah'ın Kitabı'nı, Peygamberi'ni veya dinini çıkarlarına alet etmek isteyenler bugün de yok değil midir? Maalesef günümüzde din kisvesi altında, üstelik yaptıklarının yanlış olduğunu bile bile, sihir, büyü, fal, üfürükçülük gibi dine aykırı olan her şeyi yapan ve bundan kazanç elde edenler, bilinçsiz insanları sömürenler hiç de azımsanacak sayıda değildir. Allah Resûlü para ve şöhret kazanmak maksadıyla dini istismar eden böyle kötü niyetli kimseler hakkında bizleri uyarmıştır.[36] Zira onlar, Allah'ın affına ve rahmetine güvenip, nasılsa bağışlanacakları düşüncesiyle insanların doğrudan Allah'a yönelmelerini engellemekte, kendilerini aracı olarak göstermekte, halkın samimi inançlarını ve çaresizliklerini sömürdükleri gibi âdeta Allah'ın merhametini ve tevbeleri kabul etme vasfını da istismar etmektedirler.

İstismar ile para, makam, mevki, şan, şöhret, zevk ve ucuz işgücü gibi menfaatler elde edilebilmektedir. Hâlbuki dinimiz, kolay ve haksız yoldan kazanç sağlamayı, başkalarının sırtından geçinmeyi asla tasvip etmemektedir.[37] Her ne şekilde olursa olsun istismar, samimi ve ihlâslı bir mümine yakışmayacak, sakınılması gereken, ahlâksız bir tutumdur. Zira Resûlullah, *"...Dini dünyaya alet eden insan ne kötüdür! ... Arzu ve isteklerinin kendisini saptırdığı insan ne kötüdür!"*[38] buyurmuştur.

[35] M3 Müslim, Mukaddime, 2; B108 Buhârî, İlim, 38.
[36] T2404 Tirmizî, Zühd, 59.
[37] B2373 Buhârî, Müsâkât, 13; D3528 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 77.
[38] T2448 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 17.

MÂLÂYÂNÎ
FAYDASIZ SÖZLER, LÜZUMSUZ İŞLER

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ..."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir..."
(B10 Buhârî, Îmân, 4; M162 Müslim, Îmân, 65)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ..."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mâlâyânîyi (faydasız söz ve lüzumsuz işleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır."*

(T2317 Tirmizî, Zühd, 11; MU1638 Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 1)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi, ya hayır söylesin ya da sussun..."*

(M173 Müslim, Îmân, 74)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."*

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1; T2304 Tirmizî, Zühd, 1)

Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî, Allah Resûlü'nün Rıdvan Biati'ne katılmış olan sahâbîlerinden biriydi. Her sahâbî gibi Hz. Peygamber'i görmüş, onun sünnetini örnek almış ve hayatının her anında bu bilinci canlı tutmayı amaçlamıştı. Onun, yeğeniyle yaşamış olduğu bir olay, bunu gözler önüne seriyor: Abdullah, bir gün yeğenini yerden taş alıp etrafına rastgele fırlatırken gördü.[1] Bunun üzerine, hiçbir amacı ve faydası olmayan bu davranışın Allah Resûlü tarafından hoş görülmediğini ve yasaklandığını ona şu şekilde hatırlattı: "Böyle taş atma; çünkü Resûlullah taş atmaktan hoşlanmazdı ve bunu men ederdi. Zira onunla ne avlanılır, ne de düşman yakalanır; ancak bu taş ya diş kırar ya da gözü kör eder!" Yeğenini bu sözlerle sapanla taş atmak gibi hiçbir yararı olmayan, aksine tehlikeli olabilecek bir davranıştan sakındıran Abdullah, bir süre sonra onun yine aynı davranışa devam ettiğini görünce ona kızarak şöyle dedi: "Ben sana Resûlullah'ın böyle taş atmayı yasakladığını söylüyorum ama sen hâlâ taş atıyorsun! Seninle konuşmayacağım!"[2] Abdullah b. Mugaffel, Allah Resûlü'nün yasakladığını bildirmesine rağmen yeğeninin bu gereksiz işe devam etmesine o kadar kızmıştı ki bir başka rivayette ne hastalığında onu ziyaret edeceğini, ne de cenazesine katılacağını,[3] onunla ebediyen konuşmayacağını söylemişti.[4]

"Kişiyi ilgilendirmeyen, onun için bir anlam ve değer taşımayan" mânâsındaki "mâlâyânî" tabiri, insanın ne kendisine ne çevresine hiçbir faydası olmayan işler ve gereksizce söylenen sözler için kullanılır. Mâlâyânî, yapıldığı takdirde kişiye herhangi bir katkı sağlamayan, yapılmadığında ise hiçbir şey kaybettirmeyen, ne dünyaya ne de âhirete bir faydası dokunan, boş işlerdir. Hiçbir hedef gözetilmeden, maksatsız, amaçsız ve mânâsız bir şekilde gerçekleşen sözler, fiiller, hatta düşünceler mâlâyânîye dâhildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mâlâyânî sözcüğü geçmemekle birlikte, ona yakın anlamlı olarak *"abes"*, *"lağv"*, *"lehv"* ve *"la'b"* kelimeleri kullanılmıştır. Allah Teâlâ, insanların boş yere yaratılmadığını *"abes"* kelimesiyle bildirmiş,[5] rivayetlerde ise namaz sırasında yerdeki çakıl taşlarıyla uğraşmak *"abes"*le ifade edilmiştir.[6] *Lağv* kelimesi, âyet ve hadislerde daha çok "düşünülme-

[1] İM17 İbn Mâce, Sünnet, 2.
[2] B5479 Buhârî, Sayd, 5; M5050 Müslim, Sayd, 54.
[3] DM446 Dârimî, Mukaddime, 40.
[4] M5053 Müslim, Sayd, 56.
[5] Mü'minûn, 23/115.
[6] M1311 Müslim, Mesâcid, 116.

den söylenmiş boş sözler ve yeminler" için kullanılmıştır.[7] *Lehv* ve *la'b* tabirleri ise *oyun* ve *eğlence* anlamında kullanılmış ve genellikle bu tabirler ile âhirete nispetle dünya hayatının geçiciliği ve değersizliği vurgulanmıştır.[8] Bununla birlikte, genel olarak İslâm düşüncesi, bir amaç için dünyaya gönderilen insanın, hayatını doğru yoldan ayrılmadan, yararlı ve hayırlı işler yaparak, kötü, zararlı ve faydasız şeylerden uzak durarak geçirmesi gerektiği anlayışını esas almıştır.

Sevgili Peygamberimiz, insanın İslâm'ın getirdiği ilkeler çerçevesinde, yaratılış amacına uygun bir hayat sürmesini hedeflemiş, bu hedefe uygun olarak yaşamış ve ashâbına da her zaman yol göstermiştir. Böylece onların gerek düşünceleriyle gerekse söz ve amelleriyle Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan olgun insanlar olmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir..."*[9] diye tanımladığı Müslüman'ın davranışlarının anlamlı olmasını istemiş ve kişinin Müslümanlığının güzelliğini anlamsız hareketlerden kaçınmasıyla ilişkilendirmiştir. *"Mâlâyanîyi (kendisini ilgilendirmeyen şeyleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır."* buyuran Allah Resûlü,[10] insanın boş şeylerle meşgul olmadığı ölçüde inancına lâyık bir ahlâka sahip olabileceğini bildirmiştir. Kişinin, İslâm'a inandıktan sonra onu en güzel şekilde davranışlarına yansıtmasını mâlâyânîyi terk etmesine bağlayan bu hadis, anlamının yüceliği sebebiyle İslâm âlimleri tarafından, *"İslâm'ın esas ilkeleri"* (medâru'l-İslâm), *"ahlâkın temel esasları"* (usûlü'l-edeb) ve *"iyi davranış kurallarının özeti"* (cimâu âdâbi'l-hayr) sayılan rivayetlerle birlikte zikredilmiş, imanın kemale erebilmesi ve ihsan makamının elde edilebilmesi mâlâyânînin terkiyle ilişkilendirilmiştir.[11] Nitekim bulunduğu ahlâk ve fazilet makamına kendisini neyin yükselttiği Lokman'a (as) sorulduğunda, "Doğru sözlü olmak, emanete riayet etmek ve mâlâyânîyi terk etmek." demiştir.[12]

Mâlâyânî olarak görülen ve terk edilmesi gereken davranışlar, kişisel tercihlere göre değil, İslâm'ın ilkeleri ve bu ilkelerle bağdaşan aklî ve örfî hükümler göz önünde bulundurularak belirlenir. Buna göre, İslâm'ın kesin olarak yasakladığı haramlarla birlikte, şüpheli şeyler, mekruhlar ve kişiye göre değişen ve gereksiz görülen mubahlar da bu kapsama dâhildir. Esasında insanın dünya ve âhireti için yararlı olmayan, yakın ve uzak çevresine fayda sağlamayan, bununla birlikte zarara ve günaha sebep olabilecek söz ve davranışlar mâlâyânî olarak görülmüştür.

[7] Mâide, 5/89; B4613 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 8; D3326 Ebû Dâvûd, Büyû', 1.
[8] Duhân, 44/38; En'âm, 6/32; T3195 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 31.
[9] B10 Buhârî, Îmân, 4; M162 Müslim, Îmân, 65.
[10] T2317 Tirmizî, Zühd, 11; MU1638 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1.
[11] RU1/113 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm*, I, 113.
[12] MU1830 *Muvatta'*, Kelâm, 7.

Fuzulî davranışlar arasında konuşmayla ilgili olanlar önemli yer tutar. İnsanın diline hâkim olmasının zorluğu nedeniyle, dinimizde gereksiz konuşma ve boş sözlerden kaçınma üzerinde özellikle durulmuştur. Nitekim Allah Teâlâ, müminlerin özellikleri arasında boş söz ve davranışlardan yüz çevirmelerini zikretmiş[13] ve Rahmân'ın kullarının boş bir söz işittiklerinde veya kendini bilmez insanlar onlara laf attığında vakar ve hoşgörü ile "selâm" deyip geçtiklerini bildirmiştir.[14] Sevgili Peygamberimiz de "ya hayır söylemek ya da susmak" prensibi gereği, Allah'a ve âhiret gününe inanan bir insanın hayırlı, değerli ve gerekli sözler dışında boş söz sarf edemeyeceğini söylemiş[15] ve insanın diline hâkim olabilmesi durumunda cennetle mükâfatlandırılacağı müjdesini vermiştir.[16] Allah Resûlü, fuzulî konuşmaları hiçbir zaman tercih etmemiş,[17] mübarek ağzından lüzumsuz ve Allah'ın razı olmayacağı bir söz çıkmamıştır. Allah'ın adının zikredilmediği boş konuşmaları değersiz görerek ashâbını bundan sakındıran Hz. Peygamber,[18] onlardan bu tür konuşmaların yapıldığı bir toplulukta bulundukları zaman, oradan ayrılırken Allah'a tevbe edip O'ndan bağışlanma dilemelerini istemiştir.[19]

Her davranışında ölçülü ve dengeli olmayı gözeten Resûl-i Ekrem Müslüman'ın niteliksiz ve amaçsız konuşup gevezelik yapmasını yasaklamış[20] ve bu bağlamda boş yere yapılan yeminleri hoş görmemiştir. İnsanlar, alışkanlık sebebiyle kasıtsız olarak ağızlarından çıkıveren yeminlerinden sorumlu tutulmamışlardır.[21] Hz. Peygamber, gereksiz yere yapılan yeminlerle ilgili ashâbını uyarmış, özellikle alışverişte boş söz, yemin ve yalana sıkça başvurulması dolayısıyla tacirlerden bol sadakayla kazançlarını temizlemelerini istemiştir.[22] Her ne şekilde olursa olsun boş konuşmaları Müslüman'ın karakteriyle bağdaştırmayan Allah Resûlü, insanları güldürmek için yalan yanlış konuşanlara, *"yazıklar olsun!"* diyerek sitem etmiş,[23] eğlence amaçlı da olsa doğru yoldan insanı saptıran sözlerde hayır olmadığını bildirerek bunları yasaklamıştır.[24] Allah Teâlâ, bu şekilde hiçbir bilgiye dayanmadan, sırf insanları Allah yolundan saptırmak ve bu yolu eğlence konusu yaparak alay etmek için kelime oyunu yapmaya kalkışanları alçaltıcı bir azabın beklediğini haber vermiştir.[25]

Kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularda sorduğu gereksiz sorular da mâlâyânî olarak nitelendirilmektedir. Ashâb-ı kirâm, her zaman Allah Resûlü'ne gelerek ona sorularını yöneltmiş, lüzumsuz şeyler sormaları durumunda ise uyarılmışlardır.[26] Nitekim bir defasında Allah Resûlü hac

13 Mü'minûn, 23/3.
14 Furkân, 25/63, 72; Kasas, 28/55.
15 B6019 Buhârî, Edeb, 31; M173 Müslim, Îmân, 74.
16 B6807 Buhârî, Hudûd, 19.
17 N1415 Nesâî, Cum'a, 31.
18 D4855, D4856 Ebû Dâvûd, Edeb, 25.
19 T3433 Tirmizî, Deavât, 38.
20 T2018 Tirmizî, Birr, 71; HM8808 İbn Hanbel, II, 370.
21 Mâide, 5/89.
22 D3326, D3327 Ebû Dâvûd, Büyû', 1; N3829 Nesâî, Eymân, 22.
23 D4990 Ebû Dâvûd, Edeb, 80; T2315 Tirmizî, Zühd, 10.
24 T3195 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 31.
25 Lokmân, 31/6.
26 B92 Buhârî, İlim, 28; B7295 Buhârî, İ'tisâm, 3.

âyetini ashâbına bildirerek onlara haccetmeyi emretmiş, bir adam ise ona, "Her sene mi?" sorusunu yöneltmişti. Bu soruya karşı sükût eden Allah Resûlü, adamın sorusunu üç kez tekrarlaması üzerine, *"Evet dersem her sene (haccetmeniz) gerekir ve siz buna güç yetiremezsiniz... Sizden öncekiler peygamberlerine çok soru sormalarından ve peygamberlerinin buyrukları üzerinde ihtilâf etmelerinden dolayı helâk olup gitmişlerdir. Size neyi yasakladıysam ondan kaçının ve neyi emrettiysem gücünüz yettiği kadar onu yapın."* buyurmuştur.[27] Ayrıca Hz. Peygamber, sorduğu soru sebebiyle haram olmayan bir şeyin haram kılınmasına sebep olan kişiyi günahkâr ilân etmiştir.[28] Allah Teâlâ da, *"Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi sıkıntıya sokacak olan şeylere dair soru sormayın."*[29] âyeti ile Resûlullah'a anlamsız ve lüzumsuz sorular sorulmamasını istemiştir. Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettiğinden[30] *"hâdimü'n-Nebî"* (Nebî'nin hizmetkârı) lakabıyla anılan Enes b. Mâlik de, "Resûlullah'a faydasız ve gereksiz bir şey sormak bize Kur'an'da yasaklanmıştı!"[31] demiştir.

Sevgili Peygamberimiz, çok ve gereksiz soru sormanın yanında gereksiz yere malı israf etmek veya boş yere konuşarak dedikodu etmek gibi her türlü aşırı ve lüzumsuz davranışa karşı çıkmıştır.[32] Müslüman'ın faydası olmayan oyun ve oyalanma şeklinde gerçekleştirdiği her fiili bâtıl ve anlamsız bulan Allah Resûlü, kişinin yeteneklerini geliştirmesine sebep olan faydalı ve o dönemin şartlarının gerektirdiği atıcılık, binicilik, yüzücülük gibi spor ve oyunları öğrenmeyi tavsiye etmiştir.[33]

Faydası olmayan ilimden dahi Allah'a sığınarak, yararlı işlere talip olmanın önemini vurgulayan Resûl-i Ekrem,[34] faydasız işlerin insanın âhiret hayatına yaptığı olumsuz etkiye dikkat çekmiştir. Nitekim bir defasında ashâbdan biri vefat etmiş ve çevresindekiler onun cennetlik olduğunu söylemişlerdi. Allah Resûlü ise onlara, bunun bilinemeyeceğini, zira o kişinin kendisini ilgilendirmeyen bir konuda lüzumsuz sözler sarf etmiş olabileceğini söylemiş ve böylece, mâlâyânî işleri insanın cennete girmesini engelleyecek davranışlar arasında zikretmişti.[35] Dolayısıyla Resûlullah, insanın ömür sermayesini faydalı işlere harcaması gerektiğine işaret etmiş ve onun âhirette ömrünü nerede geçirdiği sorusuna muhatap olacağını bildirmiştir.[36] Oysa bazen şeytanın, bazen de tembellik ve gaflet zaafına kapılan nefsin telkinleriyle insan, kendisini hiçbir fayda vermeyen, zaman israfına neden olan davranışlar içinde bulabilmektedir. Bu yüzden Yüce Yaratan, kullarına hayat şansının yalnızca bir kez verildiğini, zama-

[27] M3257 Müslim, Hac, 412; T814 Tirmizî, Hac, 5.
[28] B7289 Buhârî, İ'tisâm, 3; M6117 Müslim, Fedâil, 133.
[29] Mâide, 5/101.
[30] B6038 Buhârî, Edeb, 39.
[31] M103 Müslim, Îmân, 11.
[32] M4485 Müslim, Akdiye, 13; MU1833 *Muvatta'*, Kelâm, 8.
[33] T1637 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 11; BŞ8664 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VI, 401; BS20299 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 27.
[34] D1548 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5540 Nesâî, İstiâze, 65.
[35] T2316 Tirmizî, Zühd, 11.
[36] T2416 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1.

nın değerinin bilinerek ömrün hakkının verilmesi gerektiğini her fırsatta hatırlatmış,[37] *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."* buyurarak bu nimetlerin değerine işaret etmiştir.[38]

Günümüz insanının en çok ihtiyaç hissettiği, çoğu kez yokluğundan yakındığı bir değer de "zaman"dır. Her insan zaman bulamamaktan şikâyetçi olmakla birlikte, en çok zaman sıkıntısı çekenlerin onu iyi planlayamayıp boşa geçirenler olduğu görülür. Özellikle bugün, iletişim araçlarının çeşitlenip çoğalması, teknolojik aletlerin yaygınlaşması ile zaman sıkıntısı daha çok hissedilir olmuştur. Bazen birer zaman tuzağı olabilen bazı televizyon programları, internet siteleri, oyunlar, diziler, magazin edebiyatı âdeta bir mâlâyânî sektörü meydana getirmiştir. Bir eğlence kültürü imiş gibi gösterilerek, özellikle gençlere özendirilen bu boş işler, farkında olmadan kişinin ömrünü çalmakta, insanî ve ahlâkî değerleri yozlaştırırken, insanı kendisine yabancılaştırmaktadır. Mâlâyânî olarak vasıflanan ve insanın kendisine, çevresine, dünya veya âhiret hayatına bir faydası olamayan davranışlar, kişiyi asıl uğraşması gereken şeylerden alıkoymakta, amellerin Allah için, O'nun rızası gözetilerek yapılması gerektiğini unutturmakta ve kişiyi yapmakla emrolunduğu ibadet ve taatten uzaklaştırmaktadır. Oysa Müslüman, zararlıya veya faydasıza değil, her iki âleme de yararlı olan amellere yönelmeli ve *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur"*[39] buyruğunun farkında olmalıdır.

[37] Mü'minûn, 23/99-100; Zümer, 39/58.
[38] B6412 Buhârî, Rikâk, 1; T2304 Tirmizî, Zühd, 1.
[39] İsrâ, 17/36.

HASET
İYİLİĞİ TÜKETEN ATEŞ

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِى اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِى الْحَقِّ،
وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهْوَ يَقْضِى بِهَا وَيُعَلِّمُهَا."

İbn Mes'ûd'un (ra) işittiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir."

(B1409 Buhârî, Zekât, 5)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...لاَ يَجْتَمِعَانِ فِى قَلْبِ عَبْدٍ: الْإِيمَانُ وَالْحَسَدُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِى الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِمَّنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir."*
(D4903 Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Bir insanın kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz."*
(N3111 Nesâî, Cihâd, 8)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Şayet) biriniz, mali imkânlar bakımından ve bedenen kendisinden daha iyi durumda olanlara (imrenip) bakacak olursa; bir de (bu yönlerden) kendisinden daha kötü durumda olanlara baksın!"*
(B6490 Buhârî, Rikâk, 30; M7428 Müslim, Zühd, 8)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!.."*
(B6076 Buhârî, Edeb, 62; M6526 Müslim, Birr, 23)

Allah Resûlü bir Medine sabahında yine ashâbıyla oturuyor, onlara anlatıyor, öğretiyor, dinliyor ve cevaplıyordu. Bir ara durdu ve *"Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor!"* dedi, sahâbîler, ensardan bir zâtın geldiğini gördüler. Sakalından, aldığı abdestin suyu damlayan, terliklerini eline almış bir sahâbî idi bu. Başka bir gün, ashâbı ile otururken Hz. Peygamber (sav) yine aynı şeyi söyledi: *"Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor!"* Gelen, yine aynı şahıstı. Üçüncü gün de aynı olay tekrar etti. Hz. Peygamber o günkü sohbetini bitirip meclisten ayrılınca sahâbîler de dağılmaya başladı. Genç sahâbîlerden Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in cennetlik olduğunu söylediği zâtın peşine düştü. Onu cennetlik yapan şeyi öğrenmek istiyordu. Fakat soruyu doğrudan, bu şekilde de soramazdı. Aklına bir çare geldi. Gidip o zâta, "Babamla tartıştık. Üç gün eve gitmeyeceğime yemin ettim. Eğer uygun görürsen bu süre geçene kadar seninle kalabilir miyim?" dedi. Cennetlik sahâbî, Abdullah'ın bu teklifini kabul etti.

Üçüncü gün sonunda Abdullah, bu süre boyunca o Medineli Müslüman'ın gece namazına kalktığını görmediğini, sabah namazına kadar uyuduğunu, sadece yatağında sağa sola dönerken Allah'ı zikrettiğini ve tekbir getirdiğini fark etti. O günleri anlatırken de şöyle dedi: "Gerçi konuşmaları esnasında sadece güzel şeyler söylediğini işittim. Üç gece geçince yaptığı ibadetleri neredeyse küçümseyecektim. Bunun üzerine ona dedim ki: 'Aslında ben babamla tartışmadım. Ancak Hz. Peygamber üç kere, "cennetlik bir adam geliyor" dedi, üçünde de sen çıktın geldin. Ben de senin yanında kalıp ne yaptığını görmek ve aynısını yapmak istedim. Ancak görüyorum ki sen çok da fazla bir şey yapmıyorsun. Seni, Hz. Peygamber'in söylediği bu dereceye ulaştıran nedir?' 'Sadece gördüklerin.' dedi ensarlı adam sakince. Bu cevap üzerine yanından ayrıldım. Fakat çok uzaklaşmadan beni geri çağırdı ve şöyle dedi: 'Ancak bir şey daha var. Ben kalbimde hiçbir Müslüman'a karşı kin, nefret ve samimiyetsizlik bulundurmam ve Allah'ın kendisine ihsanda bulunduklarından dolayı hiç kimseye haset etmem.'"

Bunun üzerine Abdullah b. Amr diyor ki: "İşte seni yücelten bu! Bizim yapamadığımız da bu!"[1]

[1] HM12727 İbn Hanbel, III, 166.

Cennetin anahtarı olarak gösterilen en önemli hasletlerden biri: Allah'ın verdiği bir nimetten dolayı hiç kimseye haset etmemek!

Allah Teâlâ, bilgi, düşünce, mal mülk, para pul, mevki makam, şan şöhret, vücut güzelliği gibi akla gelebilecek hemen her hususta insanları farklı yaratmış, kimine bu nimetlerinden bolca ihsanda bulunmuş, kimine ise az vermiştir. Şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın her tasarrufunda bir hikmet vardır. İnsana verilen bu nimetler her şeyden önce birer imtihan vesilesidir.[2]

İnsanoğlunun hamurunda, imkân sahibi olmada kendine sınır tanımayacak, "Şu kadarı bana yeter." deme erdemini gösteremeyecek bir temayül de vardır. İşte bu noktada insan, mahiyeti, sınırları ve yönlendirici etkisi noktasında birbirine çok yakın, ama neticeleri itibariyle sevap ve günah kadar, cennet ve cehennem kadar farklı iki his arasında gelip gider. Eşinde, dostunda, akrabası veya arkadaşları içinde kısacası toplumdaki herhangi bir insanda arzu edilen bir nimet, bir vasıf gördüğü zaman kişi genellikle iki histen birine kapılır. Birincisi mutlu olur, bu kişiye imrenir, bu nimetlerin ona çok yakıştığını düşünür ve bunların aynısına sahip olmayı temenni eder. İşte bu, gıptadır. Ancak, Allah ve Resûlü'nün beyanına göre bu hissin dinî ve dünyevî amaçlara yönelik olanları arasında da fark vardır. Gıptanın dine, dinî değerlere, âhirete yönelik olanı özellikle teşvik edilmiş, inananların bu yönde gayret sarf etmesi istenmiştir. Buna göre kişi, din konusunda kendisinden üstün gördüğü kimselere bakmalı, onlar gibi olmaya çalışmalıdır. Ancak bu konuda da ölçü, kendisinden daha azına sahip olanlar olmalı, insan onlara bakıp Allah'ın kendisine verdiği nimetlere hamd etmelidir. İşte Allah'ın "şükredenler", "sabır gösterenler" hanesine yazacakları bunlardır.[3]

Şüphesiz gıpta konusunda bu ölçüyü tersine çevirmek de ihtimal dâhilindedir. Yani kişi, dinî değerler konusunda kendisinden daha az dikkatli olanlara bakar da kendini onlardan iyi görürse bu sebeple ibadet ve taatinde zaman içinde bir zaaf oluşabilir. Hâlbuki Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Kimin kaygısı âhiret olursa Allah onun kalbini zengin kılar; iki yakasını bir araya getirir (işlerini yoluna koyar) ve dünya (nimetleri) onun ayağına gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah, onun fakirliğini iki gözü arasına koyar (fakirlik endişesinden kurtulamaz) ve onun iki yakasını bir araya getirmez; dünya (nimetlerinden) ancak nasibi kadarına erişir."*[4] Bu inceliğe dikkat çeken Hz. Peygamber gıpta edilebilecek kişilere örnekler de vermiştir: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan*

[2] Âl-i İmrân, 3/14.
[3] T2512 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 58.
[4] T2465 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.

kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir."[5]

Başkasının elindeki nimetlere karşı kişinin beslemesi gereken hisleri bu şekilde tespit eden Allah Resûlü, imrenip aynısını talep etme ve bu konuda gayret göstermenin bir adım ilerisine de dikkat çekmiştir. Buna göre kişi, "onda olan bende de olsa" demekle yetinmeyecek, onu takdir etmekle kalmayıp daha fazlasına talip olacaktır. Bu nokta ise, münâfese yani hayırlı şeylerde birbiriyle yarışma noktasıdır. Nitekim iyi insanların âhirette karşılaşacakları nimetleri anlattıktan sonra Allah Teâlâ, *"...İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar."*[6] ve *"...(Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın..."*[7] buyururken bir taraftan talep edilmesi gereken şeyler noktasında mutlak iyiye, güzele ve sonsuz olana işaret etmiş, diğer taraftan da başkasında görülen bir güzelliğin aynısıyla yetinmemeyi, daha fazlası için yarışmayı salık vermiştir. Yani burada başkasının durmasını, hele hele gerilemesini istemek yoktur. Aksine o nereye ulaşırsa ulaşsın onu geçme azmi vardır. Hatta bu açıdan düşünüldüğünde muhatabın daha çok ilerlemesi, daha fazlasına sahip olması tercih edilir. Çünkü bireyin hedefi gıpta ettiği kardeşinin ilerisine geçmektir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Ancak şu iki kişiye gıpta edilir."* diye başladığı hadisin başka bir varyantında, kendisine Kur'an ilmi verilen kimseye gıpta eden kişinin, *"Eğer bu adama verilenin bir benzeri bana da verilseydi, onun yaptığını ben de yapardım."*; kendisine mal verilen kimseye gıpta eden kişinin de, *"Eğer bu adama verilenin bir benzeri bana da verilseydi, ben de onun yaptığını yapardım."* şeklinde gıpta ettiğinden söz eder.[8]

Bir başkasında gördüğü güzel bir vasıf veya arzulanan bir nimet karşısında kişinin gösterebileceği ikinci tepki ise üzüntüdür. "Onda var ama bende yok!" şeklindeki çekememezlik ile başlayan bu tavır, eğer hemen gıpta veya hayırda yarışma şekline dönüştürülemez ise kısa sürede, "Bende yoksa onda da olmasın." hissine dönüşüverir. Bunun da bir adım ilerisinde, "Başka kimsede değil sadece bende olsun!" aşaması vardır. İşte bu his, hasettir.

Allah Teâlâ insanda var olan haset duygusunun ve üstünlük yarışının hayırlı şeylerde ve iyi yönde olması gerektiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan haset duygusunun ve bu duyguya hizmet edecek çabanın istenmeyen sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekerek kesin bir uyarıda bulunur: *"Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?"*[9] Hatta daha net ve kesin uyarılarda da bulunur: *"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı kıskanarak) arzulamayın..."*[10]

[5] B1409 Buhârî, Zekât, 5.
[6] Mutaffifîn, 83/26.
[7] Bakara, 2/148.
[8] B7528 Buhârî, Tevhîd, 45; B5026 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20.
[9] Nisâ, 4/54.
[10] Nisâ, 4/32.

Haset eden kişi, bir anlamda Allah'ın takdirine itiraz ediyor gibidir. Zira kıskandığı kişi için Allah tarafından takdir edilmiş bir nimetin veya iyi bir vasfın yok olmasını istemek aslında bu karara itiraz etmektir. Halbuki dünya nimetlerinin insanlar arasında ne şekilde paylaşılacağı Rabbimizin yetkisindedir: *"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."*[11]

Diğer taraftan haset eden insan, kıskandığı kişi veya kişileri daima araştırır, soruşturur, her zaman bir tecessüs hâlinde bulunur. Onun sahip olduğu nimetleri öğrendikçe üzülür, endişelenir, sıkıntıya düşer. Hâlbuki aslında kendisi muhatabının sıkıntı, endişe ve üzüntü içinde bulunmasını istemektedir. Ancak muhatabının bundan haberi bile yoktur. Dolayısıyla denilebilir ki hasedin zararı ancak kişinin kendisine olur. Bazıları beslediği bu hissin yoğunluğuna göre dinî olsun dünyevî olsun asıl vazifelerini bırakıp artık bir hasım, hatta bir düşman hâline getirdiği muhatabının durumunu takip etmeye ve daha kötüsü bütün vaktini buna hasretmeye başlar. Böylece kendi amellerini ihmal eder. Ya da şeklen ihmal etmese bile onlardan bir tat, bir feyiz alamaz hâle gelir.

Resûl-i Ekrem'in ifade ettiği gibi, *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir."*[12]Görüldüğü gibi haset, aslında haset edilene değil haset edene zarar vermektedir. Zira haset eden, muhatabının sahip olduğu dünya nimetlerinin onun elinden çıkmasını istemiş fakat takdire engel olamamıştır. Bu durum haset edene dünyada sıkıntı vereceği gibi muhatabına da rahatsızlık vermesi sebebiyle âhirette de azap görmesine neden olacaktır.

Hasedin mahiyeti, yönü, kontrol altına alınabilirlik derecesi, hayra sevk edilme gayreti insandan insana farklılık gösterir. Kimisinde gelip geçer, kimisinde gıptaya veya iyilik yarışına dönüşür, kimi insanda ise kalıp yerleşir; bütün benliğine, hayat tarzına, dünya görüşüne hâkim olur. Bu hissin, insanın hem dünyası hem de âhireti için tehlikeli olan ve her iki hayatı da zehre çevirip kâbusa döndürecek şekli, özellikle bu sonuncu şekildir. Bu tehlike, tek tek insanlar açısından olduğu kadar, toplum için de söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber, *"Önceki ümmetlerin hastalıklarından olan haset ve kin size de bulaştı..."*[13] buyurarak Müslümanları uyarmıştır.

[11] Zuhruf, 43/32.
[12] D4903 Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22 .
[13] T2510 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56; HM1412 İbn Hanbel, I, 164.

Kullarına karşı beslediği sonsuz sevgi ve merhametten dolayı Allah Teâlâ, hasedin zararlarına karşı inananları uyarmak üzere hem cennette hem de yeryüzünde işlenen suçların haset düşüncesinden kaynaklandığına işaret eden çeşitli kıssalar anlatır. Bu meyanda, yaratılışın başlangıcında, insanlığın atası henüz yeryüzüne indirilmemişken Allah'a karşı işlenen ilk günah hasetten; İblis'in Hz. Âdem'e hasedinden kaynaklanmıştır. Kibrinden dolayı küfre giren İblis, Âdem'i nail olduğu nimetlerden mahrum etmek ve onu cennetten çıkarmak için çalışmaya başlamış, bunda başarılı da olmuştur.[14] Yeryüzüne indirilen insan nesli içinde işlenen ilk günahın sebebi de, bir insanın gözlerini, onu kardeş katili yapacak kadar bürüyüp kör eden hasettir. Kâbil ve Hâbil, Allah'a yaklaşmak için O'na birer kurban sunmuştur. Ancak kurbanı kabul edilmeyen Kâbil, kardeşi Hâbil'i kıskanmış ve neticede onu öldürmüştür.[15]

Haset, hem bireysel hem de toplumsal ölçekte pek çok zararlı netice doğurmaktadır. Zira birbirine haset eden insanlardan kurulu bir toplumda artık sosyal barış, adalet, hoşgörü, birlik ve beraberlik gibi güzel hasletlerden bahsetmek mümkün olmaz. Hatta bu kayıpların ötesinde toplumu oluşturan insanlar, din ve inanç gibi aslî konularda da sırf haset yüzünden büyük zararlara uğrayabilirler. Nitekim Rabbimiz, bizlere ders olması için Kureyş müşriklerinin bu hâlinden bahisle şöyle buyurur: *"Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi..."*[16]

Ehl-i kitabın kendi içlerinde sırf haset yüzünden düştükleri durum, İslâm'a ve Müslümanlara karşı tavırlarını da etkilemiştir: *"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki hasetten ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler..."*[17] Münafıkların Müslümanlara karşı haset besleyerek onlar hakkında kötü plan ve düşüncelere dalmaları ise Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: *"Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır."*[18]

Hasedin inanç ile çelişen ve inanan kişiye karşı kötü niyet beslemeyi beraberinde getiren yapısından dolayı Hz. Peygamber, *"...Bir insanın kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz."*[19] buyurmuştur. Hz. Peygamber, insanların bir arada kardeşçe yaşamalarını engelleyen ve Müslüman'a yakışmayan kötü-

[14] Bakara, 2/30-36.
[15] Mâide, 5/27-30.
[16] Şûrâ, 42/14.
[17] Bakara, 2/109.
[18] Âl-i İmrân, 3/120.
[19] N3111 Nesâî, Cihâd, 8.

lükler arasında zanla hareket etmek, birbirinin eksikliklerini görmeye ve işitmeye çalışmak, özel ve mahrem hayatı araştırmak, birbirine sırt çevirip küsmek, kin ve nefret beslemek gibi özelliklerin yanında hasedi de saymıştır.[20]

Haset duygusunun böylesine bireysel ve toplumsal zararlara yol açacağını bilen bir insan, öncelikle bunun ortaya çıkmasına engel olmaya çalışır veya en azından kendisini onun etkilerinden koruyacak çareler arar. Hemen belirtmek gerekir ki bu yönde atılacak ilk adım, hasedi doğuran sebeplerin bilinmesidir. Çocukluktan itibaren bu konuda verilmesi gereken eğitime mutlaka dikkat edilmelidir. Haset, başta dinî duygu ve bilgi eksikliği olmak üzere, kontrol altına alınmayan ve sınır konulmayan dünyalık elde etme çabası, aşırı hırs, ihtiras, açgözlülük, kıskançlık, çekememezlik, düşmanlık, kin ve öfke, kibir, tembellik ve cimrilik gibi her biri Kur'an'da ve hadislerde tek tek eleştirilmiş kötü duygu ve düşünceleri besleyen psikolojik bir problemdir.

Dikkat edilirse bu sebepler hep başkasının zarara uğramasını istemek gibi bir kötülüğe işaret etmektedir ki bu durum asla tasvip edilemeyecek ahlâkî bir zaaftır. Kötülük isteyenin kendisi de kötüdür. Öyleyse kendisinde haset emareleri gören bir insan bunun sebeplerini araştırmalı, öncelikle bunun çaresini aramalı ve hasedin oluşmasını engellemelidir. Bunu gerçekleştirebilen kişi, Hz. Peygamber'in, "en faziletli insanlar" diye nitelendirdiği kimseler arasına girebilecektir. Zira Resûl-i Ekrem'e, "İnsanların hangisi daha faziletlidir?" diye sorulmuş, o da, "*Temiz kalpli, doğru sözlü olan herkes.*" cevabını vermiştir. Daha sonra sahâbîler, "(Yâ Resûlallah!) Doğru sözlü olanı biliyoruz. Peki, temiz kalpli olan kimdir?" diye sormuşlardır. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"O, kalbinde asla günah, taşkınlık, nefret, samimiyetsizlik ve haset olmayan takva sahibi, tertemiz insandır."*[21] buyurmuştur. Bu aşamada insan başarılı olamaz ve gönlünü hasedin pençelerine teslim ederse, hiç olmazsa bu duygunun söze ve eyleme dönüşmesine engel olması gerekir. Bu da bir ileri adımda uygulanacak bir tedavi yöntemidir. Zira böylece kişi kendi iç dünyasında bu düşmanla savaşır, onun zararları konusunda kendi kendine telkinlerde bulunur. Hz. Peygamber'den nakledilen, *"Haset duygusuna kapıldığın zaman Allah'a istiğfarda bulun!"*[22] tavsiyesi de daha başlangıçta yani bu duygu henüz sözlü veya fiilî eyleme dönüşmeden alınacak bir tedbirle ilgilidir.

Bu aşamada insan özellikle maddî açıdan kendisinden daha az şeye sahip olan kimselere bakmalı, hatta hiçbir varlığı olmayanları düşünme-

[20] B6064 Buhârî, Edeb, 57.
[21] İM4216 İbn Mâce, Zühd, 24.
[22] MK3227 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 228.

li ve hâline şükretmelidir. Kendisine sık sık hatırlatması gereken bir şey vardır: "Ben de bunlar gibi olabilirdim!" İşte Allah Resûlü'nün, *"(Şayet) biriniz, mali imkânlar bakımından ve bedenen kendisinden daha iyi durumda olanlara (imrenip) bakacak olursa; bir de (bu yönlerden) kendisinden daha kötü durumda olanlara baksın!"*[23] uyarısında anlatmak istediği de budur. Böylece kişi, Allah'ın kendisinden daha fazla nimet verdiği kimselere karşı haset duygusunu körüklemeyecek, aksine daha az nimet verdiklerini düşünmek suretiyle kendi hâlinin değerini bilecektir. Bu bilinçteki bir Müslüman, düşünce planında olduğu gibi amel dünyasını da buna göre yönlendirir. Meselâ, haset ettiği kişiyi haset etmediklerinden ayırmaz, hatta kendini ona sevgi duymaya, onu övmeye, ona karşı alçak gönüllü olmaya, gerektiğinde ona yardım etmeye, yeri geldiğinde ondan özür dilemeye zorlar. Belki bu zor olacaktır ama kişinin bizzat kendi nefsiyle giriştiği bu mücadelenin karşılığında büyük bir mükâfat kazanacağı da unutulmamalıdır.

İşte kişi, bu yolda yürüdüğü sürece Allah'ın kendisini yalnız ve yardımsız bırakmayacağını bilir. Dualarında, kötü ahlâka yönelme ihtimaline karşı Allah'tan yardım istemeyi de unutmaz. Bu dualardan birini bize bizzat Allah Teâlâ öğretir: *"De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."*[24] Hz. Peygamber de dualarında hasetten kurtulmayı dile getirirken bizlere nasıl yakaracağımızı öğretmektedir: *"...Allah'ım! Beni sana şükreden, seni zikreden, senden çekinen, sana karşı itaatkâr olan, sende huzur bulan biri eyle. Rabbim! Tevbemi kabul et ve kusurlarımı yok et. Duamı kabul et, delilimi sağlam kıl, kalbime hidayet ver, dilimi doğrult, kalbimden bütün kötü huyları çıkar."*[25]

Kişisel ve toplumsal anlamda yıkıcı etkileri bulunan hasede karşı alınacak tedbirlerden biri de insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber bunun da yolunu göstermiştir: *"Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!"*[26]

"İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (tam anlamıyla) iman etmiş olmazsınız. Ben size yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şey göstereyim mi: Aranızda selâmı yayın!"[27]

[23] B6490 Buhârî, Rikâk, 30; M7428 Müslim, Zühd, 8.
[24] Felâk, 113/1-5.
[25] D1510 Ebû Dâvûd, Vitr, 25; İM3830 İbn Mâce, Dua, 2.
[26] B6076 Buhârî, Edeb, 62; M6526 Müslim, Birr, 23.
[27] M194 Müslim, Îmân, 93.

İHANET
NİFAK ALÂMETİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ:
"آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلاَثٌ، إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ
خَانَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"*Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz.*"
(B2749 Buhârî, Vesâyâ, 8; M211 Müslim, Îmân, 107)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قال: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنِ ائْتَمَنكَ وَلاَ تَخُنْ مَنْ خانَكَ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْإِيمَانُ قَيَّدَ الْفَتْكَ لاَ يَفْتِكُ مُؤْمِنٌ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَخُونُهُ وَلاَ يَكْذِبُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ..."

Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Sana bir şey emanet eden kişiye emanetini (hakkıyla koruyarak) iade et. Sana hainlik edene sen hainlik etme.”*
(T1264 Tirmizî, Büyû’, 38; D3535 Ebû Dâvûd, Büyû’, İcâre, 79)

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“İman, (kendisine güvence verilen bir kimseyi) ihanet ederek öldürmeyi engeller. Mümin (emanet verilen kimseyi) aldatarak öldürmez.”*
(D2769 Ebû Dâvûd, Cihâd, 157)

Ebû Hüreyre’nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Müslüman, Müslüman’ın kardeşidir. Ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu zor durumda yüzüstü bırakmaz...”*
(T1927 Tirmizî, Birr, 18)

Hayber Yahudilerinden Âmir'in, Yesâr adında Habeşli zenci bir kölesi vardı. Bu köle Âmir'in davarlarını güderdi. Peygamberimizin Hayber'i kuşattığı sırada Hayberlilerin silaha sarıldıklarını gören Yesâr onlara, "Siz ne yapmak istiyorsunuz?" diye sordu. Onlar da, "Şu peygamber olduğunu söyleyen kişi ile çarpışacağız!" dediler. Onların cevabındaki "peygamber" sözü, ruh dünyasında anlatılması mümkün olmayan bir tesir bıraktı Yesâr'ın. Müslüman olup bu peygambere inanmak istedi ve sürüsünü doğruca Allah Resûlü'nün bulunduğu tarafa doğru sevk etti. Hz. Peygamber'in yanına geldi ve ona, "Ey Muhammed! Sen neler söylüyor ve nelere davet ediyorsun?" diye sordu. Peygamberimiz, *"İslâm'a, Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğumu kabul etmeye davet ediyorum!"* dedi. Yesâr, "Ben böyle şehâdet getirir ve Allah'a iman edersem benim mükâfatım nedir?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Bu iman ve şehâdet üzerine ölürsen senin mükâfatın cennettir."* buyurunca Yesâr, "Yâ Resûlallah! Bana İslâm'ı anlat!" dedi. Peygamberimiz İslâm'ı anlatınca Yesâr Müslüman oldu. Yesâr Müslüman olunca, "Yâ Resûlallah! Ben şu davarların sahibinin (Âmir'in) işçisiyim. Bu davarlar benim yanımda bir emanettir. Şimdi ben bunları ne yapayım?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Onları karargâhtan dışarı çıkar. Onlara bağırıp kov ve gitmeleri için ufak taşlar at! Muhakkak ki, Yüce Allah sana emanetini eda ettirecek, onlar sahiplerinin yanına döneceklerdir!"* buyurdu. Yesâr hemen kalkıp yerden bir avuç küçük taş alıp davarlara attı, onları kovaladı. Davarlar, sanki çoban tarafından sürülüyorlarmış gibi kaleye girinceye kadar topluca ilerlediler, sahiplerinin yanına döndüler. Sürü sahipsiz gelince Âmir, kölesi Yesâr'ın Müslüman olduğunu anladı. Yesâr doğruca muharebeye koştu. Hayber Kalesi'ne sancağı diken Hz. Ali'nin peşinden kaleden içeri daldı. Daha bir vakit bile namaz kılamadan, bir tek secde bile yapamadan Yahudilerin attıkları taşla şehit oldu. Yesâr, Peygamberimizin yanına getirilip sırtüstü yatırıldı, üzerine de bir örtü örtüldü. Peygamberimiz ona dönüp baktı ve dedi ki: *"Şimdi, onun yanında iki huri gördüm. Huriler Yesâr'ın yüzünden tozları silerlerken, 'Allah seni toza toprağa bulayanın yüzünü toza toprağa bulasın! Seni öldüreni öldürsün!' demekte idiler."*[1]

[1] VM2/649 Vâkıdî, *Meğâzî*, 2, 649-650; HS4/316 İbn Hişâm, *Sîret*, 4, 316; EÜ1/213 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 213; BD4/219 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 4, 219; BN4/190 İbn Kesîr, *Bidâye*, 4, 191.

Allah Resûlü savaşın en kızıştığı anlarda kendisine ok atan, taş atan, hakaret eden insanların bile emanetlerine ihanet etmemiş, onların emanetlerine ihanete de asla izin vermemiştir. Yahudi birisinin kölesi iken Müslüman olan çobana Yahudi sahibinin sürüsünü iade ettirmiş ve ondan sonra o çobanı kendi saflarına katmıştır.

Hz. Peygamber doğup büyüdüğü toplum içerisinde güvenilirliği, ahde vefası, emanete ihanet etmemesi ile tanınıyordu. Hiç kimse onun ahlâkına, karakterine, kişiliğine bir şey diyemiyordu. Zaten kendi toplumu onu daha peygamber olmadan önce "Emîn" diye isimlendirmiş, Kâbe'nin yeniden inşasında hacerülesvedi onun yerine koymasından herkes memnun olmuştu. Yüce Allah tarafından Peygamber olarak görevlendirilince Mekkelilerden birçoğu içinde bulundukları makam, mevki, saltanat gibi maddî ve mânevî çıkarlarının kaybolacağını düşündüklerinden ona düşman oldular, akla hayale gelmeyecek eziyetler ettiler ve en sonunda tek çarenin onu öldürmek olduğunu düşündüler. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için de vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Tam da bugünlerde Yüce Allah Hz. Peygamber'e hicret iznini vermişti.[2] Allah Resûlü böyle bir ortamda kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırarak Hz. Ebû Bekir'le beraber yola çıktı. Bu hadisenin en dikkat çekici noktası şudur: Onu öldürmek için bir araya gelen insanlar, birbirlerinden daha çok ona güveniyorlardı. Bu güven duygusundan dolayı kıymetli eşyalarını, altın ve mücevherlerini ona emanet etmişlerdi. Hz. Peygamber, kendisine bu dünyada yaşama hakkını tanımayan, yurdunda hayatını devam ettirme fırsatını vermeyen insanların mallarını muhafaza etmiş, hatta yanındaki emanetleri sahiplerine vermesi için Hz. Ali'yi yerine bırakmış,[3]en zor durumda dahi ihaneti aklına getirmemiştir.

Allah Resûlü emanete sadakat göstermeyi ve ihanetten uzak durmayı iman ile bağdaştırarak ihanet eden kişinin hainlik yaparken mümin olamayacağını belirtmiştir.[4] *"Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz."*[5]buyuran Peygamberimiz, bu konuda o kadar titiz davranmıştır ki, devlet hizmetinde çalışıp da kendisine verilen maaştan fazla olarak bir iğneyi zimmetine geçirmeyi dahi bir nevi ihanet olarak nitelendirmiştir.[6] Hz. Peygamber'in ihanet karşısındaki bu tavrını görerek korkuya kapılan sahâbîler memuriyetten istifa etmek istemişlerdir.[7]

Hz. Peygamber inanan insanın kendisine ihanet edilse bile buna ihanetle karşılık vermeyeceğine, her hâlükârda güvenilir olma vasfını koruya-

[2] B5807 Buhârî, Libâs, 16; Ankebût, 29/56.
[3] BS12965 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 474; HS3/11 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 11.
[4] M207 Müslim, Îmân, 103.
[5] B2749 Buhârî, Vesâyâ, 8; M211 Müslim, Îmân, 107.
[6] M4743 Müslim, İmâre, 30.
[7] M4743 Müslim, İmâre, 30.

cağına dikkat çekmiş ve bizlere, *"Sana bir şey emanet eden kişiye emanetini (hakkıyla koruyarak) iade et. Sana hainlik edene sen hainlik etme."*[8] tavsiyesinde bulunmuştur.

Peygamber Efendimiz, Allah'ın ihanet eden kimseyi kesinlikle sevmediğini bildirmiş[9] ve devlet malını gasp edenlerin, kamu hukukuna riayet etmeyenlerin, fakir fukaranın, garip ve düşkünün, yetim ve kimsesizin hakkını yiyip emanetlerine ihanet edenlerin başkalarının hakları olan mallarla kıyamet gününde Allah'ın huzuruna çıkacaklarını haber vermiştir.[10] Diğer taraftan Hz. Peygamber, *"Kıyamet gününde ihanet eden her kişi için bir sancak dikilecek ve 'Bu falanın ihanetidir.' denilecektir."* buyurmuş,[11] bu sebeple de hainlikten Allah'a sığınmıştır.[12]

Abdullah b. Ömer, Resûl-i Ekrem'in terbiyesi ile büyümüş, onun ahlâkını kendine rehber edinerek aydınlanmış, ona olan aşırı bağlılığıyla tarihte iz bırakmış mümtaz şahsiyetlerden biridir. O da hayatında her durumda güvenilir olmayı ve asla ihanet etmemeyi düstur edinmişti. Hatta ihanet etmemek o kadar yüce bir erdemdi ki ona göre, emanet imtihanına tâbi tutulup da dünyevî menfaatleri elinin tersiyle itebilen kişi mutlaka ödüllendirilmeliydi. Bu düşüncelerin sahibi Abdullah b. Ömer bir gün arkadaşlarıyla beraber gezinmek için Medine'nin dışına çıkar. Uygun bir yerde oturup sofra kurarlar. O sırada sürüsünü oradan geçiren bir çoban selâm verir yemek yiyenlere. Abdullah çobanı beraber yemek için sofraya davet eder. Çoban oruçlu olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdullah kinayeli bir şekilde, "Böyle şiddetli sıcağın olduğu bir günde, bu dağlarda bu sürüye çobanlık yaparken oruç tutuyorsun, öyle mi?" diye sorar. Çoban zamanını değerlendirdiğini söyler. Aldığı bu cevaptan dolayı Abdullah çobanın ne derece samimi olduğunu sınamak ister: "Bu sürüden bir koyunu bize satar mısın? Sana parasını veririz, etinden de veririz böylece akşam iftar edersin." Çoban, "Koyun benim değil efendimin." karşılığını verir. Abdullah, "Koyunu kurt yedi desen efendin bunu nereden bilecek?" diye sorar. Çoban arkasını dönüp giderken bir taraftan da parmağını semaya kaldırarak şu sözleri söyler: "(İyi ama) Allah nerede?" Çobanın güvenilirliği ve hiç kimsenin görmediği ıssız bir yerde emanete ihanet etmekten kaçınması Abdullah'ı oldukça etkiler. Varlıklı bir sahâbî olan Abdullah, Medine'ye dönünce sürünün sahibinden sürüyü çobanla beraber satın alır, çobanı azat edip sürüyü de ona bağışlar.[13]

[8] T1264 Tirmizî, Büyû', 38; D3535 Ebû Dâvûd, Büyû', İcâre, 79.
[9] Nisâ, 4/107.
[10] M4734 Müslim, İmâre, 24.
[11] M4533 Müslim, Cihâd ve siyer, 12.
[12] D1547 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5470 Nesâî, İstiâze, 19.
[13] BŞ5291 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 329.

Sahâbe-i kirâm, bırakın dosta ihanet etmeyi, düşman gördüğü kişilere bile ihanet etmezdi. İhanet etmek isteyenlere de asla müsaade etmezlerdi. Hz. Ali ile halifeliği sürecinde arası iyi olmayan Zübeyr b. Avvâm'a bir adam gelerek, "Ali'yi senin için öldüreyim mi?" dedi. Zübeyr de, "Hayır! Onun yanında bunca askeri varken onu nasıl öldüreceksin?" diye sordu. O adam, "Onun saflarına katılıp ihanet ederek öldüreceğim." dedi. Bunun üzerine Zübeyr, "Hayır (bu asla olmaz). Zira Resûlullah, '*İman, (kendisine güvence verilen bir kimseyi) ihanet ederek öldürmeyi engeller. Mümin (eman verilen kimseyi) aldatarak öldürmez.*' buyurmuştur." dedi.[14]

Yine Allah Resûlü'nün en kıymetli arkadaşlarından birisi olan Hz. Ömer bir kişiyi şu açıdan değerlendirmemizi bize tavsiye eder: "Bir kimsenin ne namazına, ne de orucuna bakın. Konuştuğunda doğru söylüyor mu, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete riayet ediyor mu, dünyalık meselelerle uğraştığında helâli haramı gözetiyor mu, siz ona bakın."[15]

İhanet, kişiyi dünyada ve âhirette rezil rüsva edecek bir davranıştır. Hain hem Allah hem de insanların yanında perişan bir kişidir. İhanet edenleri Allah sevmediği gibi peygamberinden de hainleri asla savunmamasını istemektedir. Hain hem dünyada hem de âhirette ihanetinin bedelini ödeyecek, cezasını çekecektir. Aslında hain başkasını arkadan vurayım derken kendi eliyle kendisine zarar verecek, ihaneti ilk önce kendisini vuracaktır. Kendi yaptıklarının cezasını ilk önce kendisi çekecektir. Allah (cc) da ihanet edenleri kendilerine hainlik edenler şeklinde tavsif etmiştir. Bir keresinde Tu'me adında bir kişi Resûlullah'ın yanından Mekke'ye kaçar. Orada irtidat ederek İslâm Dini'nden ayrılır. Ailesini de oradan kaçırmak için oturduğu evin duvarını deler. Tam o delikten geçerken duvar üstüne yıkılır ve onu öldürür.[16] Bu olay üzerine şu âyet-i celîle nâzil olur: *"Kendilerine hainlik edenleri savunma! Zira Allah hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez."*[17] Bir insan için Yüce Allah'ın sevgisinden mahrum kalmak cezaların en büyüğüdür. Hiçbir hain de onun sevgisine nail olamayacaktır.

Allah Resûlü, mazeretsiz olarak kasten ihanet eden hainleri en ağır şekilde cezalandırmıştır. Hendek Savaşı esnasında on bin kişilik müttefik gruplardan oluşan müşrik ordusu Medine'yi kuşatmıştı. Müslümanlarla Yahudilerin aralarında imzalanan antlaşmadan dolayı Medine'ye yapılan bir saldırıya topluca karşılık vermeleri, Medine'yi hep birlikte savunmaları gerekiyordu. Fakat müşrik ordusunu çok güçlü gören ve Müslümanları yok etme fırsatını yakaladıklarını düşünen Kurayzalılar,

[14] HM1426 İbn Hanbel, I, 167; D2769 Ebû Dâvûd, Cihâd, 157.
[15] BŞ4888 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 230.
[16] BY2/95 Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, 95.
[17] Nisâ, 4/107.

bu fırsatı kaçırmak istemediler ve antlaşmaya muhalif davranmaya başladılar. Müslümanlar Hendek Muhasarası sırasında on bin kişilik müşrik ordusundan ziyade Kurayzalıların saldırılarını önlemekle uğraştılar. Bu ihanetten dolayı büyük sıkıntı yaşadılar. Kurayzalılar müşriklere yardım etmekle yetinmeyip Müslümanlara saldırmaya karar verdiler. Bu haber Müslümanlara ulaşınca onlar Medine'de geride bıraktıkları çoluk çocukları, yaşlı ve düşkünler için endişe ettiler. Allah Resûlü, Kurayzalılarla değişik vesilelerle antlaşmaya çalıştı ama kabul etmediler. Hz. Ebû Bekir o günlerde Kurayzalıların yaşattığı endişeyi dile getirirken şu ifadeleri kullanmıştı: "Medine'deki eş ve çocuklarımızla ilgili olarak Kurayzalılardan duyduğumuz korku, Kureyş ve Gatafan'dan duyduğumuz korkudan daha baskın idi."[18] Günler Kurayzalıların ihaneti ile geçti. Fakat işler hiç de onların tahmin ettiği gibi olmadı. Onların muhakkak bir hesabı vardı. Ama onların kalplerinde gizlediklerini de açıkladıklarını da bilen Allah'ın da bir hesabı vardı. Allah, Peygamberi'ni yine yardımsız bırakmamıştı: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani size ordular saldırmıştı da biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi."*[19]

Yaklaşık bir ay süren, Allah Resûlü ve yanındakilere çok sıkıntılı günler yaşatan Hendek Savaşı nihayet Allah'ın yardımıyla zaferle sonuçlanmıştı. Hz. Peygamber zafer gecesinin sabahı müşriklerin terk ettikleri ordugâhı inceledi ve Medine'ye döndü. Herkes çok yorulmuştu. Ama herkesin aklının bir köşesinde Kurayzalıların ihanetinin hesabının sorulması vardı. Zira Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştu: *"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez."*[20] Hz. Peygamber de bu doğrultuda hareket etti. Ashâbına, *"Her kim işitmiş ve itaat etmiş ise ikindi namazını Kurayza yurduna varmadan kılmasın!"* şeklinde ilânda bulunulmasını emretti.[21] Bu bir çağrıydı. Kurayzalılara karşı yapılacak bir harekâtın çağrısıydı. İhanetin hesabı elbette sorulacaktı. Allah Resûlü bu hesabı sormak için çoktan hazırlanmış, zırhını giymiş, kılıcını kuşanmıştı. Yola çıkıldı ve Kurayza Kalesi'nin önüne geldi Müslümanlar. Hz. Peygamber Kurayzalıların önde gelenleriyle görüşmek istedi. Fakat onlar kalelerine yaklaşmakta olan Allah Resûlü'nü taş ve ok yağmuruna tuttular. Kuşatma başlamıştı artık. Kuşatma uzadıkça Kurayzalıların sıkıntısı da artırıyordu. Kuşatmanın sona erdirilmesi için Allah Resûlü'ne farklı teklifler sundular, fakat o kabul etmedi.[22]

[18] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 453-460.
[19] Ahzâb, 33/9.
[20] Enfâl, 8/58.
[21] HS4/192 İbn Hişâm, *Sîret*, 4, 192; B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.
[22] VM2/497 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 497-501.

Son olarak Hz. Peygamber'e, aralarında bir hakem tayin edilmesi hâlinde onun vereceği hükme razı olacakları teklifini ilettiler. Allah Resûlü bu tekliflerini kabul etti. Hakem olarak kimi istediklerini sordu onlara. Onlar da Sa'd b. Muâz'ı hakem olarak tercih edebileceklerini söylediler. Resûlullah bu teklifi de kabul etti.[23] Sa'd'ı hakem olarak teklif etmelerinin sebebi onların eski dostu olmasıydı. İki taraf arasında hakem tayin edilen Sa'd, Hendek Muharebesi'nde yaralanmış, mescidin bir köşesinde tedavisine devam edilmekteydi. Hakem tayin edilince hasta yatağından kaldırılıp savaş alanına getirildi. Savaş alanında Sa'd'ı Allah Resûlü karşıladı ve ona hakem tayin edildiğini bildirdi. Kabilesinden birçok kişinin Kurayzalılarla çok eskilere dayalı dostlukları olduğunu bilen Sa'd, verdiği hükme herkesin razı olup olmayacağını sordu. Orada bulunan herkes onun verdiği hükme razı olacağını ifade etti. Bunun üzerine Sa'd ihanetin cezasını şu şekilde açıkladı: "Yahudiler silahlarını bırakıp teslim olacaklar. Yetişkin erkekler öldürülecek, kadın ve çocuklar esir alınacak, mallarına el konulacak." Sa'd'ın bu hükmü Yahudileri derin bir üzüntüye sevk ederken onların yaptıkları ihanetin yanlarına kâr kalmadığını gören Müslümanları ise sevindirdi. Allah Resûlü de, *"Sen onlar hakkında muhakkak, mutlak Melik olan Allah'ın hükmüne uygun hüküm verdin."*[24] diyerek Sa'd'ın hükmünü onayladı. Sa'd bu hükmü muhtemelen Tevrat'a göre vermişti. Çünkü o, Yahudileri çok eskiden beri tanıyordu. Zaten Kurayzalılar da onunla eskilere dayanan ilişkilerinden dolayı onun hakemliğine sığındılar. Ayrıca Sa'd'ın hükmünü açıklamasından sonra Kurayza Yahudilerinin bu hükme hiçbir şekilde itiraz etmemeleri de bu hükmün kendi kutsal kitaplarına uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Sa'd'ın açıkladığı hüküm Tevrat'ın bu durumlarda ortaya koyduğu hükmün aynısıydı: *"Bir şehre savaşmak için vardığın zaman onu barışa çağıracaksın. Eğer bunu kabul edip kapılarını sana açarlarsa o zaman şehirdeki herkes sana köle olacak ve kulluk edecek. Eğer seninle antlaşmayıp savaşmak isterlerse o şehri ablukaya alacaksın. Ve Rab onu sana verdiği zaman o şehrin her erkeğini kılıçtan geçireceksin. Ancak kadınları, çocukları, hayvanları ve şehirde bulunan her şeyi bütün malları kendin için yağma edeceksin. Allah'ın olan Rabbın sana verdiği düşmanlarının malını yiyeceksin."*[25]

Sonuç olarak Kurayza Yahudileri Allah Resûlü'nü ve ona inananları yardımlarına en muhtaç oldukları günde, aralarındaki antlaşmaya rağmen yalnız bırakmışlar, hatta Müslümanlara savaş açmışlardı. Bu apaçık bir ihanetti. Hem de Allah'a ve Resûlü'ne karşı yapılmış bir hainlikti ve asla

[23] MK5327 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 7.
[24] VM2/510 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 510-512; B3043 Buhârî, Cihâd, 168; M4596 Müslim, Cihâd ve siyer, 64.
[25] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 20/10-14.

cezasız kalamazdı. Allah'ın buyurduğuna göre onlar asıl kendilerine ihanet etmişlerdi: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin."*[26]

Allah Resûlü'ne ihanet eden ve ağır bir şekilde cezalandırılan bir başka topluluk da Ureynelilerdi. Ureyne kabilesinden bir grup Medine'ye Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler ve İslâm'a girdiklerini açıkladılar. Akabinde de bu adamlar, "Ey Allah'ın Peygamberi! Bizim sürülerimiz vardı, sulak arazide ziraat yapan insanlar değildik (dolayısıyla biz çöl hayatına alışkınız. Medine'nin havası bize pek yaramadı)." deyip Medine'de ikamet etmek istemediler. Resûlullah onlara zekât develerinin ve çobanının bulunduğu kırsal alana, meraya gitmelerini ve o develerin sütlerinden içmek suretiyle yaşamlarını idame ettirmelerini söyledi. Ureyneliler oraya gittiler, develerin sütleriyle beslendiler, güç ve kuvvete kavuştular. Nitekim Hârre denilen mevkiye geldikleri zaman İslâm'ı reddettiler. Hz. Peygamber'in çobanını öldürdüler ve develeri önlerine katıp götürdüler. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca arkalarından onları yakalamak için bir birlik gönderdi. Gönderilen birlik onları yakalayıp Medine'ye getirdi. Allah Resûlü hiçbir hak hukuk tanımadan sahip oldukları her şeye ve kendilerine bahşedilen tüm nimetlere ihanet eden bu hainleri en ağır şekilde cezalandırdı.[27]

Diğer taraftan bir kimse ihanete zorlanmış, canını, malını, ailesini korumak için hainlik yapmışsa kasten hainlik yapanlarla aynı şekilde değerlendirilmemiş, özründen dolayı affedilmiştir. Allah Resûlü'nün gizlice yürüttüğü Mekke fethi hazırlıklarını Mekkeli müşriklere bir mektupla haber vermeye çalışan Hâtıb b. Ebû Beltea gibi. Hâtıb, Mekke'ye Allah Resûlü'nün bir sefer düzenleyeceğini Mekkeli müşriklere bir mektupla haber verir. Mektubu müşriklere götüren elçi yakalanır ve mektup Hz. Peygamber'e getirilir. Bu hadiseyi duyan ashâb-ı kirâmdan bazıları çok öfkelenir. Hatta Hz. Ömer, "Yâ Resûlallah! Bu, Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere hainlik yapmıştır. Onun için bırak da onun boynunu vurayım." der. Hz. Peygamber, Hâtıb'a hitaben, *"Seni böyle yapmaya ne sevk etti?"* diye sorar. Hâtıb, "Vallahi, ben Allah'a ve Resûlü'ne inanmayan birisi değilim. Ben sadece aileme ve malıma Mekkelilerin zarar vermemesi için bunu yaptım. Senin (muhacir) ashâbından her birinin Mekke'de, ailesini ve malını koruyacak akrabaları var. (Hâlbuki benim kimsem yok, ben onlarla sadece antlaşmalı bir kimseyim; Kureyş'ten değilim)." der. Hâtıb'ın bu savunması üzerine Hz. Peygamber, *"Hâtıb doğru savunma yaptı. Ona hayırdan başka bir*

[26] Enfâl, 8/27.
[27] B4192 Buhârî, Meğâzî, 37; M4353 Müslim, Kasâme, 9.

şey söylemeyin!" buyurur. Fakat sahâbîlerin, onun cezalandırılması yönündeki aşırı talep ve itirazları devam eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Hâtıb, Bedir ehlinden değil mi? Allah, Bedir ehlinin (o günkü yüksek mücadelelerini) takdir etmiştir de onlara, 'İstediğinizi yapın, cennet sizlere vacip olmuştur (veya ben sizleri bağışlamışımdır).' buyurmuştur."* der.[28]

Maalesef Allah'ın (cc) sevmediği, Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin çok kötü bir ahlâk zaafı olarak algıladığı "ihanet" ve kötü bir insan olarak nitelendirdiği "hain" bazı dönemlerde bu şekilde algılanmayacak, hatta kimileri günlük menfaatleri elde edebilme uğruna bu kötülüğü sergilemekten çekinmeyeceklerdir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu durumu şöyle dile getirmektedir: *"İnsanlara öyle aldatıcı yıllar gelecek ki o yıllarda yalancılar tasdik edilecek, doğru söyleyenler ise yalanlanacak. Keza o yıllarda haine itimat edilecek, emin kimseye de hainsin denecek."*[29]

Fakat şu hiçbir zaman unutulmamalıdır ki bu dünya fânidir. Baki olan âhiret hayatıdır. Kişi gerçek cezayı orada çekecektir. Hain de, hainlik ettiği şeyin günahı ile birlikte kıyamet gününde hak ettiği cezayı eksiksiz olarak çekecek,[30] başkasına hainlik edenin sevapları hainlik ettiği kişiye verilecek,[31] hatta Allah Resûlü'nün ifadesine göre hain cennete giremeyecektir.[32]

Diğer taraftan Hz. Peygamber; bir müminin kibir, hainlik ve borçtan uzak olduğu hâlde ruhu cesedinden ayrılırsa onun da cennete gireceği müjdesini vermiştir.[33]

Dünyada sahip olduğu her şey kendisine emanet olarak verilen insanoğlu bu emanetlere riayeti ölçüsünde ya "emin" ya da "hain" sıfatını kazanır. Kendi canına, sağlık ve sıhhatine gereken özeni göstermeyen, kendini bilerek tehlikeye atan kişi kendisine karşı, çoluk çocuğunun maddî ve mânevî ihtiyaçlarına duyarsız kalan kişi ailesine karşı, çalıştığı işe gereken önemi vermeyen ve özeni göstermeyen kişi işverenine karşı, yaşadığı doğal çevreyi tahrip eden, kirleten, yaşanmaz hâle getiren kişi içerisinde yaşadığı çevreye karşı, toplumuna karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen kişi içinde yaşadığı topluma karşı, devletine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen kişi devletine karşı, geçmişlerinden tevarüs ettiği mânevî değerleri taşımayan, kendisinden sonraki nesillere aktarmayan kişi de değerlerine karşı bir nevi ihanet içerisinde demektir. Allah Resûlü'nün bu konudaki uyarısı son derece açıktır: *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu zor durumda yüzüstü bırakmaz..."*[34]

28 B3983 Buhârî, Meğâzî, 9; HM827 İbn Hanbel, I, 105.
29 İM4036 İbn Mâce, Fiten, 24.
30 Âl-i İmrân, 3/161.
31 N3191 Nesâî, Cihâd, 47.
32 HM13 İbn Hanbel, I, 4.
33 İM2412 İbn Mâce, Sadakât, 12; DM2620 Dârimî, Büyû', 52.
34 T1927 Tirmizî, Birr, 18.

RİYA
GÖSTERİŞ

عَنِ الْمُسْتَوْرِدِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"...وَمَنْ قَامَ بِرَجُلٍ مَقَامَ سُمْعَةٍ وَرِيَاءٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُومُ بِهِ مَقَامَ سُمْعَةٍ
وَرِيَاءٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

el-Müstevrid (b. Şeddâd b. Amr)'in naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Kim, görsünler ve duysunlar diye bir kişiyi yüceltirse Allah da kıyamet günü onun gösteriş ve insanlara duyurma niyetini ortaya çıkarır."

(D4881 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; DM2776 Dârimî, Rikâk, 35)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"مَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ رَاءَى رَاءَى اللَّهُ بِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى..."

حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيُّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ أَعْرَابِيٌّ لِلنَّبِيِّ ﷺ :
الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُذْكَرَ، وَيُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَانُهُ، مَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَقَالَ: "مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: حَجَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى رَحْلٍ رَثٍّ، وَقَطِيفَةٍ تُسَاوِي أَرْبَعَةَ دَرَاهِمَ، أَوْ لاَ تُسَاوِي. ثُمَّ قَالَ: "اللَّهُمَّ حِجَّةٌ لاَ رِيَاءَ فِيهَا وَلاَ سُمْعَةَ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav): "*Kim (işlediği hayrı şöhret için) insanlara duyurursa, Allah onun (gizli işlerini) duyurur. Kim de (herhangi bir hayrı) gösterişçe yaparsa, Allah da onun gösterişçiliğini meydana çıkarır.*" buyurdu.

(B6499 Buhârî, Rikâk, 36; M7476 Müslim, Zühd, 47)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar.*"

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Alkame b. Vakkâs el-Leysî, Ömer b. Hattâb'ı şöyle derken dinlemiştir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır. Herkes niyet ettiği şeyin karşılığını alacaktır...*"

(D2201 Ebû Dâvûd, Talâk, 10-11; B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1)

Ebû Musa el-Eş'arî (ra) anlatıyor: "Bir bedevî Hz. Peygamber'e (sav) şöyle sordu: 'Bir adam var, ganimet elde etmek için savaşıyor, bir adam da kahramanlığı duyulsun diye, bir diğeri de görülsün diye savaşıyor. Bunlardan hangisi Allah yolundadır?' Allah Resûlü ona, '*Kim Allah'ın kelimesini (mesajını) yüceltmek için savaşırsa işte o Allah yolundadır.*' buyurdu."

(B3126 Buhârî, Farzu'l-humus, 10)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, bineğinin üzerinde eski bir eyer ve dört dirhem edip etmeyeceği meşkük bir kadife örtü üstünde (mütevazı bir şekilde) hacceden Hz. Peygamber (sav) şöyle dua etmişti: "*Allah'ım! riyasız ve gösterişsiz bir hac eyle.*"

(İM2890 İbn Mâce, Menâsik, 4)

Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde mahşer gününde üç kişinin ilâhî huzurda nasıl hesaba çekileceklerini tasvir eder. Bunlardan birincisi, Allah yolunda canını verebilecek kadar fedakârlık gösterdiğini düşünen kişidir. Bunu hesap ederek çok büyük mükâfata mazhar olacağını ümit eden bu kişi, nihayet büyük hesap için Allah'ın huzuruna getirilir. Önce, Yaratan'ın ona bahşettiği nimetler bir bir sayılır. O da, sayılan nimetlere mazhar olduğunu itiraf eder. Ardından, "Peki, sen bu nimetlerin karşılığı olarak neler yaptın?" diye sorulur. Allah yolunda canını bile verdiğini düşünerek, "Senin yolunda çarpıştım. Sonunda şehit edildim." der. Onun gerçekte ne için savaştığını çok iyi bilen Allah Teâlâ asıl niyetini açığa çıkarır: "Yalan söylüyorsun! İnsanlar sana 'cesur' desinler diye savaştın. Zaten bu dileğin de gerçekleşti. İnsanlar, ardından senin ne kadar kahraman biri olduğunu anlatıp durdular." Allah, meleklerine emir verir ve şehitlik sevabı bekleyen kişi sürüklenerek cehenneme atılır.

Diğeri de ilim tahsil eden, bilgisini başkalarıyla paylaşan, aynı zamanda Kur'an'ı güzel okuyan bir ilim adamıdır. Allah, ona da ikram ettiği nimetleri tek tek sayar. O da bu nimetlerin kendisine ikram edildiğini itiraf eder. Allah ona da sorar: "Peki, bunca nimetin karşılığı olarak ne yaptın?" Adam, "İlim tahsil ettim, bildiklerimi insanlara öğrettim ve senin rızan için Kur'an okudum." karşılığını verir. Allah önceki gibi onun da riyakârlığını açığa çıkarır: "Yalan söylüyorsun! İnsanlar sana 'âlim' desin diye bu ilmi tahsil ettin. Güzel bir Kur'an okuyucusu desinler diye okudun ve bunu dediler." Allah Teâlâ emir verir ve melekler bu kişiyi de sürükleyerek cehenneme atarlar.

Sonuncusu, servet sahibi olmuş, dünyalık olarak her istediğini elde etmiş bir zengindir. Allah, ona da ikram ettiği nimetlerini hatırlatır. O da bu nimetlere mazhar olduğunu itiraf eder. Allah ona da sorar: "Peki, sen bunca nimetin karşılığı olarak ne yaptın?" Allah yolunda pek çok infakta bulunduğunu hesap eden adam, sevap beklentisi içerisinde, "Malın harcanmasını istediğin tüm yerlere senin rızan için infakta bulundum. Hiçbirini boş geçmedim." cevabını verir. Onun da ne maksatla infakta bu-

lunduğunu, bu işleri nasıl gösteriş için yaptığını bilen Yüce Allah, adamın gerçek niyetini ve samimiyetsizliğini açığa çıkarır, onu dünyadaki niyetiyle yüzleştirir: "Yalan söylüyorsun! Sen bütün bunları, insanlar senin için 'ne cömert kişi' desinler diye yaptın. Zaten bu isteğin de gerçekleşti. Herkes senin için, 'çok cömert bir insan' dedi." Allah (cc) ardından meleklere emreder ve adam sürüklenerek cehenneme atılır.[1] Hadiste sözü edilen kişiler bu amelleri Allah rızası için yaptıklarını ifade etmelerine rağmen karşılığında âhirette umduklarını bulamamışlardır. Çünkü onların davranışlarına Allah katında amelleri değersiz kılan riya karışmıştır.

Riya, kişinin, başkalarının beğenisini kazanmak, saygınlık ve çıkar sağlamak amacıyla gösteriş için inandığından farklı davranışlarda bulunmasıdır. Riya, gizli yapılması gereken amel ve ibadetleri başkalarının görmesi amacıyla açıktan yapmaktır. İyilikleri, amelleri veya ibadetleri sırf başkaları duysun diye yapmak da "süm'a"dır. Bunda da başkalarının duyması vesilesiyle övünme, gösteriş yapma yahut çeşitli menfaatler elde etme amacı vardır.

İnsanı riyakârlığa sevk eden sebeplerin başında, "ucb" yani kendini beğenme duygusu gelir. Kötülenmekten korkma, şan, şöhret ve birtakım menfaatlere ulaşma isteği de insanı riyakâr olmaya iten sebeplerdir. Başkaları tarafından takdir edilme ve beğenilme, insanın nefsini okşayan bir durumdur. Kişi beğenilme duygusunu kontrol edemezse davranışlarını bu arzu doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışır, zamanla insanların yanında başka türlü, yalnızken başka türlü davranmaya başlar ve ikiyüzlü bir kişiliğe bürünür. İnsan bazen de başkalarının kendisini tenkit etmesinden, kınamasından ve ayıplamasından korktuğu için doğru olduğuna inandığı davranışları terk eder. Yahut birtakım menfaatleri gözeterek doğru olmadığına inandığı davranışları sergiler. Böylece insanlara eylemleriyle yalan söyler ve insanları eylemleriyle aldatır. İnsanları dünyada bu şekilde aldattığını düşünen riyakârın bu sahte tavrı âhirette elbette önüne konur ve böylece hak ettiği gerçek karşılığı bulur.

Nitekim Allah Resûlü de "*...Kim, görsünler ve duysunlar diye bir kişiyi yüceltirse Allah da kıyamet günü onun gösteriş ve insanlara duyurma niyetini ortaya çıkarır.*" buyurmuştur.[2] Ashâbına kendileri için en fazla korktuğu şeyin küçük şirk olduğunu söyleyen Allah Resûlü'ne, "Ey Allah'ın Resûlü, küçük şirk nedir?" diye sorduklarında şöyle cevap vermiştir: "*Riyadır. Yüce Allah kıyamet gününde kullara amellerin karşılığını verdiği zaman, onlara, 'Dünyada*

[1] M4923 Müslim, İmâre, 152.
[2] D4881 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; DM2776 Dârimî, Rikâk, 35.

kendilerine riyakârlık yaptıklarınızın yanına gidin! Bakın acaba onların yanında bir mükâfat ya da hayır görebilir misiniz?' diyecek."[3]

Şüphesiz yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.[4] Allah, kullarının bütün yaptıklarını görür.[5] Onların kalbinde olanı, yani neyi hangi niyetle yaptıklarını çok iyi bilir.[6] Efendimiz de bir hadisinde bu hakikati şöyle dillendirmiştir: *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*[7] *"Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır. Herkes niyet ettiği şeyin karşılığını alacaktır..."*[8] hadisi de niyetin güzel davranışlara ibadet değeri kattığını ifade etmektedir. Bunun için kul, ibadetlerini eda ederken yahut davranışlarını şekillendirirken Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle hareket etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in, *"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."*[9] ifadesi bu bilinci hatırlatmaktadır. Dolayısıyla asıl olan, ibadet olsun, hayır olsun yapılanların sadece Allah rızası gözetilerek samimi bir niyetle yapılmasıdır. Bu nedenle, insanların dışarıdan bakarak takdir etmelerine karşın, kişinin tutum ve tavırlarında Allah rızası bulunmayıp gösteriş çabası ön plana çıktığı için, bunlara karşılık mükâfat alması bir yana kişi cezalandırılmayı hak etmektedir.[10] Nitekim Hz. Peygamber de riya amacıyla yapılan davranışların âhirette açığa çıkacağını şöyle haber vermiştir: *"Kim, görsünler ve duysunlar diye iş yaparsa, Allah kıyamet günü onun maksadının gösteriş ve insanlara duyurma olduğunu ortaya çıkarır."*[11]

Görünüşte Allah'a itaat ediyor gibi yaparak aslında kulların beğenisini kazanmayı amaçlamak, dünyevî çıkarları gözeterek ibadet yapmak, Allah emrettiği için değil de insanlara gösteriş olsun diye iyilik yapmak, gizli yapma imkânı olduğu hâlde gösteriş amacıyla bazı ibadetleri açıktan yapmak riyanın en tehlikeli olanıdır. Nitekim Hz. Peygamber, bir kişinin namaza durup da başka birisinin kendine bakmasından dolayı namazını güzelleştirmesini gizli şirk olarak nitelendirmiştir.[12] İbadeti Allah'a itaati amaçlayarak değil de insanların beğenisini kazanmak veya dünyevî bir makam edinmek beklentisiyle yapmak ibadete bir nevi şirk karıştırmaktır. Bu şekilde ibadete karışan riyanın az olması da şirke düşme tehlikesini ortadan kaldırmaz. Hz. Peygamber az bile olsa riyanın şirkle ilişkisine dikkat çekmiştir.[13]

Cenâb-ı Allah, namazlarını ciddiye almayıp namazlarıyla gösteriş yapanları kınamaktadır.[14] İçerisine riya karışan ibadet ve amelin özünün yok oluşu ve kuru bir davranıştan ibaret oluşu ise Kur'an'da şöyle dile

[3] BŞ6831 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, V, 333.
[4] Âl-i İmrân, 3/5.
[5] Alak, 96/14.
[6] Hûd, 11/5.
[7] M6543 Müslim, Birr, 34.
[8] D2201 Ebû Dâvûd, Talâk, 10-11; B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[9] T2610 Tirmizî, Îmân, 4.
[10] B4203 Buhârî, Meğâzî, 39.
[11] DM2776 Dârimî, Rikâk, 35.
[12] İM4204 İbn Mâce, Zühd, 21.
[13] İM3989 İbn Mâce, Fiten, 16.
[14] Mâûn, 107/4-6.

getirilmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böyle kimselerin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez."*[15] Bu nedenledir ki riya ve riyakârlık Kur'an'da münafıklara nispet edilir[16] ve müminlerin Allah'a kullukta riyadan uzak durmaları istenir. Bir başka âyette ise kibirlenen ve övünen kimseler anlatılırken bunların cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimseler oldukları belirtilmiş[17] ve riyakârlık inkârcılara nispet edilerek şöyle buyrulmuştur: *"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır."*[18] Bu bağlamda Hz. Peygamber'in ibadetlerin eda edilişinde gizliliği tavsiye ve teşvik etmesi,[19] ibadetlere riya karışmasını önlemek açısından önemlidir.

Kişinin, iyi anılmak ve övülmek adına gönlünden gelmeyen ve kendisini zorlayan eylemlere girişmesi elbette imanla bağdaşmayan bir durumdur. Bu, imanın kalbe tam olarak yerleşmediğinin bir işaretidir. Bu durumdaki bir insan ahlâklı ve dindar görünmek için zoraki bir çaba sarf ettiğinden ikiyüzlü bir tutum sergilemiş olur. Dolayısıyla davranışlarında ve ibadetlerinde samimi olmadığı ortaya çıkar. Bu ise ibadetlerini ve amellerini Allah katında boşa çıkarır.[20]

İkiyüzlü bir yaşantı sergileyen insanın şekilde kalan ibadetleri, gösterişe dayalı davranışları, onu samimi bir mümin yapmaya yetmemektedir. Çünkü mümin olmak, gerçekte, Allah'ı lütfu ve merhameti bol olan kudret olarak tanımak ve O'na gönülden bağlanmaktır. Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"Din samimiyettir."*[21] Gerçek mümin, dinin inanç, ibadet ve ahlâk boyutlarını özümsemiş, bunları içselleştirmiş, gündelik hayatına yansıtmış ve ahlâkî açıdan olgunlaşmış insandır. Bir gün Hz. Peygamber'e gelen bir bedevî, "Bir adam var, ganimet elde etmek için savaşıyor, bir adam da kahramanlığı duyulsun diye, diğeri de görülsün diye savaşıyor. Bunlardan hangisi Allah yolundadır?" diye sordu. Allah Resûlü de ona, *"Kim Allah'ın (tevhidi) yüceltmek için savaşırsa işte o Allah yolundadır."* buyurdu.[22] Dolayısıyla asıl olan, insanın dışa yansıyan tutum ve davranışları değil bunların kaynağında yer alan iyi niyet ve samimiyettir. Nitekim Allah da

[15] Bakara, 2/264.
[16] Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38, 142.
[17] Nisâ, 4/36-37.
[18] Nisâ, 4/38.
[19] B660 Buhârî, Ezân, 36.
[20] Bakara, 2/264.
[21] M196 Müslim, Îmân, 95
[22] B3126 Buhârî, Farzu'l-humus, 10.

Hz. Peygamber'in şahsında bütün Müslümanlardan dosdoğru olmalarını istemektedir.[23] Bu emir, insanın Allah'a kulluk başta olmak üzere insanlarla ilişkilerindeki bütün hâl ve hareketlerini içermektedir. Mevlânâ'nın, "Ya olduğun gibi görün, ya göründüğün gibi ol!" sözü de Müslümanlara bu isteği hatırlatmaktadır.

İslâm'ın müminlerden istediği, riyakârlık olarak tanımlanan ve münafıkların özelliklerinden olan gösteriş merakını hayatlarının dışına itmeleridir. Yapılan işlerin şan, şeref ve gösteriş amacına alet edilmemesidir. Nitekim Hz. Peygamber düğün yemeğini günlerce devam ettiren bir kimsenin bunu gösterişe çevirdiğini düşünerek ikinci günden sonra yemeğin sürdürülmesini uygun bulmamıştır.[24] Aynı şekilde insanlara güzel konuştuğunu göstermek için, "ineğin otları diline dolayarak yutması gibi" ağzını eğip bükerek konuşmaya çalışanları Allah'ın sevmediğini belirtmiştir.[25]

İnanmış insan, yapacağı şeyi insanların gözünde bir yerlere gelmek için değil Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmalıdır. Böylece Allah'ın övgüsüne mazhar olur. Zira ibadetlerini ve davranışlarını samimiyetle dosdoğru yapanları Yüce Allah, *"İşte bu, gerçekten benim kulum."* diye nitelemektedir.[26]

İnsan, ibadetlerine ve amellerine riya bulaşmaması için dua etmeyi de ihmal etmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in de bu amaçla dua ettiği olmuştur. Bir defasında bineğinin üzerinde eski bir eyer ve takriben dört dirhemlik bir kadife örtü üstünde mütevazı bir hac yolculuğuna çıkan Hz. Peygamber, *"Allah'ım! riyasız ve gösterişsiz bir hac eyle."*[27] diye dua etmişti.

Gösteriş duygusundan uzak olarak gizlice yerine getirilen, fakat insanların bir şekilde vâkıf olduğu ibadetler ve iyi ameller vardır ki bunlar için, güzel örnek oluşturduğu düşüncesiyle ayrıca sevap vaad edilmiştir. Bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Bir kimse bir amel işler ve onu kimse görmesin diye gizli tutar, fakat sonradan onu başkalarından öğrenince hoşlanır. (Bu kimsenin durumu nedir?)" diye sorunca Resûlullah ona şöyle cevap vermiştir: *"O kimseye iki mükâfat vardır: Biri, (amelini gizlediği için) gizlilik sevabı, diğeri de (başkalarının onu örnek almasına sebep olacağı için) işlediği amelin açığa çıkmasının sevabı."*[28] Görüldüğü üzere, kişi riya olmasın diyerek amelini gizlemekte ancak insanlar bir şekilde bunu öğrendiklerinde de bir mahcubiyet duygusu içerisinde doğal olarak hoşnut olmaktadır. Yani iyi amelinin bilinmesi ve buna bir nevi şehâdet edilmesi onu memnun etmektedir. Dolayısıyla bu durumda iki ecir almaktadır. Çünkü

[23] Hûd, 11/112; Şûrâ, 42/15.
[24] D3745 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 3; İM1915 İbn Mâce, Nikâh, 25.
[25] T2853 Tirmizî, Edeb, 72; D5005 Ebû Dâvûd, Edeb, 86.
[26] İM4200 İbn Mâce, Zühd, 20.
[27] İM2890 İbn Mâce, Menâsik, 4.
[28] T2384 Tirmizî, Zühd, 49.

halisane yaptığı iyi amel muhtemelen başkalarının da iyi ameller işlemesine örnek olacaktır. Hz. Peygamber de sadakasını gizli veren kişinin Allah Teâlâ'nın en sevdiği üç kişiden biri olduğunu bildirmiştir.[29] Yalnız başına kaldığında Allah'ı zikrederken gözyaşı döken kişiyi de Allah Teâlâ âhirette kendi himayesine alacağı yedi kişi arasında saymıştır.[30]

[29] T2567 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 25; N2571 Nesâî, Zekât, 75.
[30] T2391 Tirmizî, Zühd, 53.

KÖTÜLÜK
ŞERRİN DİĞER ADI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ الَّذِى يَأْتِى هَؤُلاَءِ بِوَجْهٍ وَهَؤُلاَءِ بِوَجْهٍ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Birilerine bir yüzle, birilerine de başka bir yüzle gelen ikiyüzlü kişi, insanların en kötülerindendir."
(M6630 Müslim, Birr, 98)

عَنْ نوَّاسِ بْنِ سمْعَانَ قَالَ أَقَمْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْمَدِينَة سَنَةً... فَسَأَلْتُهُ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِى نَفْسِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ."

عَنْ أبِى ذرٍّ قَالَ: قَالَ لِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اِتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ. وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا.
وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

عَنْ شُتَيْرِ بْنِ شَكَلٍ عَنْ أبِيهِ شَكَلِ بْنِ حُمَيْدٍ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقُلْتُ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلِّمْنِى تَعَوُّذًا أَتَعَوَّذُ بِهِ." قَالَ: فَأَخَذَ بِكَفِّى، فَقَالَ: "قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِى، وَمِنْ شَرِّ بَصَرِى، وَمِنْ شَرِّ لِسَانِى، وَمِنْ شَرِّ قَلْبِى، وَمِنْ شَرِّ مَنِيِّى."

Nevvâs b. Sem'ân anlatıyor: "Resûlullah (sav) ile birlikte Medine'de bir sene kaldım... Ona iyiliğin ve kötülüğün ne anlama geldiğini sordum. Resûlullah (sav) şöyle cevap verdi: *'İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.'*"

(M6517 Müslim, Birr, 15)

Ebû Zerr'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"*

(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

Şüteyr'in babası Şekel b. Humeyd anlatıyor: Hz. Peygamber'in (sav) yanına gittim ve "Yâ Resûlallah, bana bir (sığınma) dua(sı) öğretsen de o duayı okuyarak Allah'a sığınsam." dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü elimden tutarak şu duayı tavsiye buyurdu: *'Allah'ım! Kulağımın, gözümün, dilimin, kalbimin ve cinsel organımın kötülüğünden sana sığınırım.'*"

(T3492 Tirmizî, Deavât, 74)

Bir şeyin iyi veya kötü olduğunu belirleyen Yüce Allah'tır. O, insanlara gönderdiği elçiler ve kitaplar vasıtasıyla kullarını bu konuda yönlendirmiştir. Bu sayede kulları, Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyiliği emreder, kötülükten men eder ve hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar.[1] Ancak insan bazen iyi ile kötüyü karıştırabilmektedir. *"...Olur ki bir şey sizin için hayırlı iken siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki bir şey sizin için kötü iken siz onu arzularsınız. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[2] Hatta insan, hayrı ister gibi şerri de isteyebilir: *"İnsan hayrı istediği gibi şerri de ister. İnsan pek acelecidir."*[3]

Doğruyla yanlışı birbirinden ayıran kitap "Furkân", mümine yol gösterir: *"Allah senin başına herhangi bir kötülük getirecek olursa bil ki onu, O'ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer senin için bir iyilik dilerse O'nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine verir. O, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."*[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de kötülük olgusu için aşağı (ednâ),[5] günah (hûb),[6] kalpte oluşan kötülük (zeyğ/reyn),[7] kötü, çirkin (sû'),[8] günah (ism/seyyie),[9] zarar (durr),[10] bela ve fitne (fitne)[11] gibi birçok sözcük etrafında kötülük tasviri yapılmıştır. Bu sözcükler, yanlış ve çirkin fiiller (cürm, seyyie, ism, hûb vb.); haktan ve adaletten ayrılıp haksızlığa meyledenlerin durumunu anlatan (israf, tuğyan, zulüm vb.); sapıtma, toplumsal çürüme ve bozulmayı ifade eden (fesad, cenef, fısk vb.) şeklinde de üç grupta tasnif edilebilir.

Dünyada meydana gelen bütün iyilikler ve kötülükler her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın bilgisi dâhilindedir. O'nun izni olmadan hiçbir şeyin var olması düşünülemez. *"...Onlara bir iyilik gelirse, "Bu, Allah'tandır" derler. Onlara bir kötülük gelirse, "Bu, senin yüzündendir" derler. (Ey Muhammed!) De ki: "Hepsi Allah'tandır."*[12] âyeti bunu izah etmektedir. Peygamber Efendimiz de bu doğrultuda dualarında, *"Allah'ım, bütün hayırlar senin elindedir. Şer ile sana ulaşmak mümkün değildir."*[13] buyurmuştur.

Allah, insanları sınadığı için yaptıkları kötülükleri engellemez. Ancak O bazen, kötüye ve kötülüklerine imkân ve mühlet verir. Bunun yanında iyilik ve kötülüklerin Allah'ın bilgisi ve izni dâhilinde olması kötülüğü

1 Âl-i İmrân, 3/114.
2 Bakara, 2/216.
3 İsrâ, 17/11.
4 Yûnus, 10/107.
5 Bakara, 2/61.
6 Nisâ, 4/2.
7 Âl-i İmrân, 3/7-8; Mutaffifîn 83/14.
8 Âl-i İmrân, 3/30; A'râf, 7/188.
9 Âl-i İmrân, 3/178; Kasas, 28/84.
10 En'âm, 6/17.
11 Hac, 22/11.
12 Nisâ, 4/78.
13 M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.

istediği anlamına da gelmez. Çünkü Allah insana kötülük yapma yeteneğini verdiği gibi ondan sakınma yeteneğini de vermiştir.[14] İlâhî vahyin asıl amacı insanları kötülükten, kötülük yapmaktan sakındırmaktır. Bütün uyarılarla birlikte kötülük işleyenlerin yaptıklarından bizzat kendilerinin sorumlu oldukları da bildirilmiştir.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'de kötülük hakkında verilen bilgiler, Müslüman'ın zihninde iyi ve kötüye dair sağlam bir bilinç oluşturur. Yaptığı iyilikler gibi işlediği kötülüklerin de amel defterine bir bir yazıldığını,[16] kötülüklerin zamanla sadece birer kara nokta olmaktan çıkıp gönlünü bütünüyle kaplayacak bir pas yığınına dönüşebileceğini[17] öğrenir. Kur'ân-ı Kerîm'in kötülük konusundaki uyarısı açıktır: *"Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[18] İyiler için Allah, *"Rabbiniz içinizde olanı en iyi bilendir. Eğer siz iyi kişiler olursanız şunu bilin ki Allah, tevbeye yönelenleri çok bağışlayandır."*[19] buyurmaktadır.

Peygamber Efendimiz ashâbınına zaman zaman kötülüklerin neler olduğunu anlatırdı:

"Sahibi olduğu kölenin azığını kısmak, kişiye günah olarak yeter."[20]

"Düşmanlığı devam ettirerek hayatını sürdürmen günah olarak sana yeter."[21]

"Kişinin Müslüman kardeşini küçük görmesi ona kötülük olarak yeter."[22]

"Birilerine bir yüzle, birilerine başka bir yüzle giden ikiyüzlü kişi, insanların en kötülerindendir."[23]

İyi ve kötü davranışları ümmetine bildiren Allah Resûlü, iyilik ve kötülüğün neliğine yönelik açıklamalar da yapmıştır. Nitekim Vâbisa b. Ma'bed el-Eslemî bir gün Peygamber Efendimize kötülüğün ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber de ona, *"...Kötülük, insanlar onaylasalar bile gönlünü huzursuz eden ve içinde bir kuşku bırakan şeydir."*[24] diye cevap verdi. Başka bir sahâbî aynı şekilde bilgilenmek istediğinde de ona, *"İyilik, güzel ahlâktır. Kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir."* buyuruyordu.[25] Allah Resûlü bu şekilde ashâbından vicdan muhasebesi yapmalarını istemiş ve onlara Allah'ın verdiği akıl ve vicdanla kötülüğü tespit etme yolunu öğretmişti.

Kuşkusuz Yüce Allah, şeytanın ilâhî huzurdan kovuluşunu kitabında anlatırken, onun âdeta 'kötülüğe adanmışlığını' ilân eden söylemlerini ve insanları yoldan çıkarmak için ettiği yeminleri[26] bizlere duyurur. Onun

[14] Şems, 91/8.
[15] En'âm, 6/164.
[16] Kehf, 18/49.
[17] Mutaffifîn, 83/14.
[18] Bakara, 2/81.
[19] İsrâ, 17/25.
[20] M2312 Müslim, Zekât, 40.
[21] T1994 Tirmizî, Birr, 58.
[22] İM4213 İbn Mâce, Zühd, 23.
[23] M6630 Müslim, Birr, 98.
[24] HM18164 İbn Hanbel, IV, 227.
[25] M6517 Müslim, Birr, 15.
[26] A'râf, 7/16-17; Hicr, 15/39-40.

amacını özetlerken ise şöyle buyurur: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder..."*[27]

Şeytanın görev edindiği kötülüklerin en büyüğü, Allah'ı unutturmaktır. Çünkü Allah'ın varlığını ve gücünü düşünmek, kulu kötülüğün elinden kurtaracaktır. Rabbimiz, hem dünyayı hem de âhireti kaybeden kullarını ibret olarak sunarken, *"Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur."*[28] buyurmaktadır. Şeytanın oyununu bozan noktanın "Allah'ı hatırlamak" olduğunu ise şöyle açıklamaktadır: *"Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhâl Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar."*[29]

Kötülükten dönmek tevbedir. Hz. Peygamber (sav), bir kudsî hadisinde yapılmak üzereyken terk edilen kötülüklerin kişiye ecir bile kazandıracağını bildirmiştir: *"Bir kimse iyilik yapmaya niyetlenir de onu yapamazsa Allah o kimse için tam bir iyilik (sevabı) yazar. Eğer niyetlenir de o iyiliği yaparsa on iyilik sevabı yazar ve bu sevabı yedi yüz katına hatta daha fazlasına kadar çıkarır. Eğer kötülük yapmaya niyet eder de sonra yapmazsa Allah onun için tam bir iyilik (sevabı) yazar. Şayet kötü bir işe niyetlenir de onu yaparsa Allah o kimse için sadece bir tek günah yazar."*[30] Tevbe, kötülükleri ortadan kaldıran ve ilâhî affa mazhar olmayı sağlayan bir irade beyanıdır. Tevbenin üç aşamasını Kur'ân-ı Kerîm şöyle belirtir: *"Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler –ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar– ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir."*[31] Bu durum kişinin kul hakkı içermeyen ve sadece kendisine dönük kötülükleri ile ilgilidir. Başkalarına karşı işlediği kötülüklerde ise tevbe ederek pişmanlığını Allah'a arz ettikten sonra hak sahibinden helâllik dilemesi gerekecektir.[32]

Günahların affedilmesini sağlayan çarelerden biri de, *"İyilikler kötülükleri giderir..."*[33] esasına göre hareket etmektir. Peygamber Efendimiz yakın dostu Ebû Zerr'e şu tavsiyelerde bulunur: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"*[34]

Peki, kötülüğe engel olmak için alınabilecek ahlâkî tedbirler nelerdir? İnsan, kendisi göremediği hâlde onun tarafından görüldüğünü[35] bildiği şeytana karşı nasıl korunabilecektir?

Kötülüklerden korunmanın en önemli yolu Allah bilincini kavramak ve yüksek insanî değerler konusunda eğitilmektir. Elbette kişilik ve ka-

27 Bakara, 2/268.
28 Mücâdele, 58/19.
29 A'râf, 7/201.
30 M338 Müslim, Îmân, 207.
31 Âl-i İmrân, 3/135.
32 B6534 Buhârî, Rikâk, 48.
33 Hûd, 11/114.
34 T1987 Tirmizî, Birr, 55.
35 A'râf, 7/27.

rakter eğitimi de bu konuda en başta gelen esastır. İnsanlar, hırs, intikam, bencillik, zulüm, başkalarına acı verme gibi bazı olumsuz davranışlara karşı eğitilmelidir. Kötülüklere karşı korunmak için eğitimle birlikte kötülüğe karşı tavır almak, müdahale etmek de önemlidir. Nitekim, *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar."*[36] âyetinde de bu husus vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber geçmiş ümmetlerden bazılarını helâke sürükleyen sebeplerden birinin de iyilikleri emredip, kötülüklerden alıkoymada ihmalkâr olmaları olduğunu gösteriyordu. Öyle ki onlardan bir adam, kötülük yapan birini gördüğünde ona önce, "Ey filânca Allah'tan kork ve bu yaptığından vazgeç. Çünkü bu sana helâl değildir." diyor fakat ertesi gün yaptığı kötülükten vazgeçmediğini görse de onu tekrar uyarmıyor, hiçbir şey olmamış gibi kendisiyle olan ilişkilerini devam ettiriyordu. Bu vurdumduymazlıkları sebebiyle Allah Teâlâ onları birbirine benzetti. Kötülükleri çoğaldı; isyan ettikleri ve Allah'ın koyduğu sınırları aştıkları için peygamberleri tarafından da lânetlendiler.[37]Allah Resûlü, bunları anlattıktan sonra şu mesajı verdi: *"... Allah'a yemin olsun ki siz (ya) iyiliği emreder kötülükten menedersiniz, zalime engel olup onu hakka döndürürsünüz ve onu hak üzere tutarsınız (ya da sizin sonunuz da onlar gibi olur)."*[38]

Allah Resûlü, *"Sizden bir kimse kötü bir iş görürse onu eliyle değiştirmeye çalışsın; eğer buna da gücü yetmezse diliyle değiştirmeye çalışsın; buna da gücü yetmezse kalbiyle nefret etsin. Bu ise, imanın en aşağı derecesidir (asgarî gereğidir)."*[39] hadisiyle de kötülüklerin imkânlar ölçüsünde ölçülü ve dengeli bir şekilde engellenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

İnsan, Resûl-i Ekrem gibi, *"İnsanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilâhına sığınıyorum."*[40] diyerek söze başlar ve samimi bir şekilde dua eder ve *"Ey Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım."*, *"Ey Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım."*[41] derse şeytana ve kötülüklere karşı bir sığınağa iltica etmiş olur. Mümin, her insanın yanı başında kendisini yanlışa düşürmeye çalışan bir şeytanın mutlaka bulunduğunu[42] bilmelidir.

Şeytanın yanı sıra nefsinin şerrinden de Allah'a sığındığı bilinen[43] Resûlullah (sav), kendisinden, "Bana sabah akşam söyleyeceğim bir söz emir buyursan." diye ricada bulunan can dostu Hz. Ebû Bekir'e şu duayı tavsiye etmiştir: *"Gökleri ve yeri yaratan, görülmeyeni ve görüleni bilen, her şeyin Rabbi ve Meliki olan Allah'ım! Senden başka ilâh olmadığına şahitlik ederim.*

[36] Tevbe, 9/71.
[37] Mâide, 5/78.
[38] D4336 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; T3048 Tirmizî,Tefsîru'l-Kur'ân, 5.
[39] M177 Müslim, Îmân, 78.
[40] Nâs, 114/1-3.
[41] Mü'minûn, 23/97-98.
[42] M7108 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 69.
[43] D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223; N1405 Nesâî, Cum'a, 24.

Nefsimin kötülüğünden, şeytanın kötülüğünden ve onu sana ortak koşmaktan sana sığınırım."[44]

Ayrıca, "İçimden geçirdiğim ve sakındığım şeylerin kötülüğünden Allah'a ve O'nun kudretine sığınırım."[45] duasını tekrarlamak ve gece görülen rahatsız edici bir rüyanın[46] veya esip gelen sert bir rüzgârın[47] kötülüğünden Allah'a sığınmak için yapılan duaları okumak da insana güven verir.

Dualarında, *"(Allah'ım!) Zenginlikle imtihan edilmenin kötülüğünden sana sığınırım. Fakirlikle imtihan edilmenin kötülüğünden de sana sığınırım."*[48] diyen Peygamber Efendimiz, aşırı varlıklı ya da yoksul bir birey olmanın da kendine özgü sıkıntıları olabileceğini fark etmemizi sağlamaktadır. Toplumda var olan kötü insanların[49] sebep olabileceği zararlardan Allah'a sığınmayı da unutmamak gerekir.

"Allah'ım! Yaptığım işlerin kötülüğünden de henüz yapmadığım işlerin kötülüğünden de sana sığınırım!"[50] şeklinde dua eden, üstelik geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlandığı[51] hâlde bunu yapan Sevgili Peygamberimiz, dualarında kötülüklerden korunmaya geniş yer ayırmıştır. Kendisine Allah'a sığınmak için bir dua öğretmesini isteyen Şekel b. Humeyd'e de şöyle dua etmesini tavsiye etmiştir: *"Allah'ım! Kulağımın, gözümün, dilimin, kalbimin ve cinsel organımın kötülüklerinden sana sığınırım."*[52]

Peygamber Efendimiz, gece uykuya yatmadan önce kılınacak iki rekâtın ardından okuyacakları ve hayatın içindeki somut zorlukları aşmalarına yardımcı olacak şu duayı, genç sahâbî Câbir b. Abdullah'ın ifadesiyle, "her işlerinde uygulamak üzere, tıpkı Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi" çevresindekilere öğretmiştir. *"Allah'ım! Senin ilminle hayırlı olana ulaşmak istiyorum. Senin gücün sayesinde güçlü olmayı diliyorum ve senin büyük lütfundan istiyorum. Allah'ım! Senin gücün yeter, benim gücüm yetmez. Sen bilirsin, ben bilemem. Zira sen gaybın tüm inceliklerini bilensin......Eğer bu iş benim dinim, yaşantım, dünyam ve âhiretim için kötü ise o işi benden uzak tut, beni de o işten uzak tut!.."*[53]

"Allah'ım! Yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat. Ölüm benim için hayırlıysa canımı al!"[54] şeklindeki dua da bunun bir başka örneğidir.

Hz. Ali'nin oğlu Hasan (ra), "Dedesinden aklında kalan hatıraların neler olduğunu" soranlara, Peygamber Efendimizin (sav) vitir namazında düzenli olarak okuduğu ve içinde şu ifadelerin geçtiği duayı nakletmiştir: *"... (Allah'ım!) Bana verdiğin nimetlere bereket ihsan et. Gerçekleşmesine karar*

[44] DM2717 Dârimî, İsti'zân, 54; T3392 Tirmizî, Deavât, 14; D5067 Ebû Dâvûd, Edeb, 100-101.
[45] M5737 Müslim, Selâm, 67; D3891 Ebû Dâvûd, Tıb, 19.
[46] M5903 Müslim, Rü'yâ, 4.
[47] T2252 Tirmizî, Fiten, 65; HM21456 İbn Hanbel, V, 123.
[48] B6368 Buhârî, Deavât, 39; M6871 Müslim, Zikir, 49.
[49] N5509 Nesâî, İstiâze, 48; HM22644 İbn Hanbel, V, 266.
[50] M6895 Müslim, Zikir, 65; N5529 Nesâî, İstiâze, 59.
[51] Fetih, 48/2.
[52] T3492 Tirmizî, Deavât, 74; D1551 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5446 Nesâî, İstiâze, 4.
[53] B1162 Buhârî, Teheccüd, 25; T480 Tirmizî, Vitr, 18; D1538 Ebû Dâvûd, Vitr, 31.
[54] B5671 Buhârî, Merdâ, 19; M6814 Müslim, Zikir, 10.

verdiğin şeylerin kötülüğünden beni koru. Çünkü sen karar verirsin ve senin kararın üzerine kimse söz söyleyemez..."[55]

Hakikatte iyilik de kötülük de doğrudan insan ile ilgilidir. İyiliklerin kabul görüp yaygınlaştığı toplumlarda insanlar refah ve mutluluk içinde yaşayacak, kötülüklerin yaygın olması hâlinde de yine bunları işleyen insanlar etkilenecektir. *"De ki: Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse, ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizden sorumlu değilim."*[56] âyeti bu gerçeği ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, iyiyi veya kötüyü seçme konusunda insanın kendi iradesinin değerini şöyle ifade buyurur: *"Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse şüphesiz cehennem onun sığınağıdır. Kim de Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa şüphesiz cennet onun sığınağıdır."*[57]

Bilinçli olarak kötü ve yanlış davranıp da çevresine ve kendisine zarar veren bireyin kıyamet günü suçlayabileceği tek kişi yine kendisi olacaktır. Dolayısıyla Sevgili Peygamberimizin (sav) yaşayışıyla bizzat temsil ettiği "kötülük yapmayan, yapana da engel olan" insan modeli hepimize örnek olmalıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in hiç unutulmaması gereken âyetlerinden birisinde Yüce Allah, İsrâiloğulları'ndan inkâr edenlerin Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendiğini haber vermekte[58] ve onların ortak özelliklerini açıklarken şöyle buyurmaktadır:

"Onlar, yaptıkları herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!"[59]

[55] DM1627 Dârimî, Salât, 214; T464 Tirmizî, Vitr, 10.
[56] Yûnus, 10/108.
[57] Nâziât, 79/37-41.
[58] Mâide, 5/78.
[59] Mâide, 5/79.

ZULÜM
EN BÜYÜK GÜNAH

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يَحْقِرُهُ..."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir.
Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz ve onu hor görmez..."
(M6541 Müslim, Birr, 32)

عَنْ أنَسٍ ﵁ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا." فَقَالَ رَجُلٌ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْصُرُهُ إِذَا كَانَ مَظْلُومًا، أَفَرَأَيْتَ إِذَا كَانَ ظَالِمًا كَيْفَ أَنْصُرُهُ؟" قَالَ: "تَحْجُزُهُ أَوْ تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ، فَإِنَّ ذَلِكَ نَصْرُهُ."

عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ ﵁ قَالَ:... وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا ظَالِمًا فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ:
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ:
"...وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﵄ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Enes'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et."* Bunun üzerine birisi, "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer mazlum ise yardım ederim, ancak zalimse ona nasıl yardım edeceğim?" dedi. Resûlullah buyurdu ki, *"Onu zulümden uzaklaştırırsın veya onun zulmüne engel olursun. İşte bu ona yapacağın yardımdır."*

(B6952 Buhârî, İkrâh, 7)

Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar bir zalimi görürler de onun zulmüne engel olmazlarsa, Allah'ın onları genel bir azaba uğratması kaçınılmazdır."*

(T3057 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; D4338 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken şöyle buyurmuştur: *"...Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur."*

(B1496 Buhârî, Zekât, 63; M121 Müslim, Îmân, 29)

Abdullah b. Ömer'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zulüm, (zalim için) kıyamet gününde zifiri karanlıklardır."*

(B2447 Buhârî, Mezâlim, 8; M6577 Müslim, Birr, 57)

Mekke'de cehaletin kol gezdiği yıllardı. Müşrikler her türlü kötülüğü yapıyor, güçlü olanlar zayıfları eziyordu. Mekke dışından gelenler ise hepten korumasızdı. Şehrin nüfuzlu kişileri kendi menfaatlerini beslemek üzere onları zalimce sömürüyordu. Hz. İbrâhim ile oğlu Hz. İsmâil'in yaptığı kutsal mabedin etrafında zalimler destekleniyor, mazlumların feryatlarına ise kulak tıkanıyordu.

İşte bu dönemde Yemenli bir tacir, mallarını Kureyş'in önde gelenlerinden biri olan Âs b. Vâil'e satmıştı. Ama Âs b. Vâil'in ne parayı ödemeye ne de malı geri vermeye niyeti vardı. Yemenli tacir, nüfuzlu kabileleri dolaştı. Yapılan zulmü anlatıp yardım istedi. Fakat yardım göreceği yerde azar işitince Ebû Kubeys Dağı'na çıkıp Âs b. Vâil'in zulmünü tüm Mekkelilere yana yakıla söylediği bir şiirle haykırdı.

İşte o zaman kalplerinde adalet duygusunu yaşatanlar, Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde toplandılar ve bu kutsal şehirde zulmü kaldıracaklarına dair bir antlaşmaya vardılar. Aralarında o zamanlar henüz yirmi yaşlarında bulunan Muhammed b. Abdullah da vardı. Yapılan bu antlaşmaya göre ister Mekkeli olsun isterse Mekke dışından gelsin hiç kimse zulme uğramayacak, mazlumun hakkı mutlaka geri alınacaktı. İlk iş olarak Yemenlinin hakkı, Âs b. Vâil'den alındı. Artık kim haksızlığa uğrasa bu âdil insanlara koşuyor ve hakkını arıyordu. Bu kutlu harekete, "Erdemliler Antlaşması" anlamına gelen "Hilfü'l-füdûl" dendi.[1]

Gerçekten de zulmün sıradanlaştığı, hatta zalimlerin desteklendiği bir zamanda böyle bir hareket son derece değerliydi. Nitekim Sevgili Peygamberimiz de, *"Henüz delikanlı iken amcalarımla beraber iyi insanların yapmış olduğu antlaşmada hazır bulunmuştum. Bana kızıl develer dahi verilse bu antlaşmayı bozmak istemezdim."* diyerek bu değeri ifade etmiş,[2] şayet İslâmiyet döneminde de böyle bir antlaşmaya davet edilse yine hemen katılacağını söylemişti.[3]

Asıl itibariyle zulüm, haksızlık etmek, hak sahibine hakkını vermemek, bir şeyi lâyığı olmayan yerde kullanmaktır. En büyük haksızlık ise Allah'ın hakkını Allah'tan başkasına vermektir. Dolayısıyla sayısız nimetlerine rağmen Allah'a ortak koşmak, tam anlamıyla zulümdür. Nite-

[1] Hilfü'l-fudûl", *DİA*, XVIII, 31.
[2] HM1655 İbn Hanbel, I, 191.
[3] BS13356 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 603.

kim Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum, oğluna öğütler veren Lokman'ın (as) dilinden şu şekilde ifade edilmiştir: *"Ey Oğulcuğum! Allah'a şirk koşma. Gerçekten şirk büyük bir zulümdür."*[4] Kur'an'ın bildirdiğine göre, tek ilâh olarak Allah'ı tanımamaları ve O'nu bırakıp başka ilâhlar edinmeleri sebebiyle zalimler büyük bir azaba uğrayacak[5] ve asla affedilmeyecektir.[6] Herhangi bir yardımcıları da olmayacaktır onların.[7] İşte bu nedenledir ki hayatı boyunca hiçbir zaman haktan taviz vermeyen ve her zaman zulmün karşısında duran Resûlullah (sav), öncelikle zulmün en büyüğü olan "şirk"le mücadele etmiştir.

Diğer taraftan Allah'a şirk koşmanın yanı sıra, Allah'ın âyetlerini yalanlamak,[8] peygamberliğe ve peygamberlere inanmamak da[9] Kur'an'da zulüm olarak nitelendirilmiştir. Zira bütün bu inkâr davranışları Yüce Yaratıcı'nın varlığını ve hükmünü kabullenmeyerek O'na karşı haksızlık etmek anlamına gelmektedir. Bu sırada insan kendisine de zulmetmekte,[10] Rabbi ile sıcak bir bağ kurmanın vereceği huzur ve güveni yaşamayarak O'nun sunduğu iman ve kulluk nimetlerinin lezzetinden nasibini almayarak aslında kendisine yazık etmektedir. En ufak bir haksızlığa bile müsaadesi olmayan Rabbimiz kimseye zulmetmezken böyle bir durumda kişi kendi kendine zulmetmektedir.[11] Bir başkasının hakkına girmese bile, hevâ ve hevesinin peşinde koşarak günah işleyen kimsenin de kendi nefsine zulmettiği aşikârdır. İşte bu durumda olanlar için Allah Teâlâ, *"Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder sonra da Allah'tan bağışlanma dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur."*[12] buyurarak rahmet kapılarını açık tutmaktadır.

Şirki en büyük zulüm olarak takdim eden Yüce Allah, *"Ben zulmü kendime ve kullarıma haram kıldım. O hâlde siz de birbirinize zulmetmeyin."* buyurur[13] ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde zulmün her türlüsünü yasaklar. Nitekim Hz. Peygamber de Veda Hutbesi'ni dinleyen binlerce insana şöyle seslenmiştir: *"Kanlarınız, mallarınız ve onurlarınız dokunulmazdır."*[14] Bu aslında İslâm'da insanların zulme uğramayacaklarının belki de son kez alenen tebliğiydi. Zira Sevgili Peygamberimiz zulmetmemenin temel bir prensip olduğunu daha önce de defalarca ifade etmiş, *"...Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz ve onu hor görmez."* buyurmuştur.[15]

İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde zulüm, karşısındakinin sınırlarına riayet etmemek, hakkını gasp etmek veya ona âdil davranmamak

[4] Lokman, 31/13.
[5] Bakara, 2/165.
[6] Nisâ, 4/48.
[7] Hac, 22/71.
[8] A'râf, 7/162, 177; En'âm, 6/68.
[9] Nahl, 16/113; İsrâ, 17/47; Furkân, 25/37.
[10] Nisâ, 4/64; Nahl, 16/33.
[11] Fâtır, 35/32.
[12] Nisâ, 4/110.
[13] M6575 Müslim, Birr, 55.
[14] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30.
[15] M6541 Müslim, Birr, 32.

şeklinde tezahür edebilir. İlişkiler ne kadar yakın ve yoğun ise hak ve sorumluluklara özen göstermek de o kadar önemli hâle gelmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber, öncelikle birlikte yaşadıkları aile fertlerinin haklarına riayet etmeleri konusunda ashâbını sık sık uyarmıştır. Eşlerin birbirine zulüm ve eziyetini yasaklamış, erkeklere hanımlarına karşı her türlü kaba ve kırıcı davranıştan uzak durmalarını tembihlerken[16] hanımlara da kocalarının haklarını korumalarını öğütlemiştir.[17]

Diğer taraftan anne baba ile evlât arasındaki ilişkide de zulmün her çeşidini yasaklayan Sevgili Peygamberimiz, sahâbîlerden birinin diğer çocuklarını bir tarafa bırakıp sadece bir oğluna mal bağışlamasını onaylamamış, *"Sana iyi davranmaları senin onlar üzerinde hakkındır. Ama çocuklar arasında âdil davranman da onların senin üzerindeki hakkıdır."* diyerek onu ikaz etmiştir.[18] Oğlu gelince öpüp kucağına alan, fakat kızı gelince ilgisiz bir şekilde yanına oturtan adamı da çocukları arasında haksızlık yaptığı için kınamıştır.[19] Aynı şekilde anne babaya ve yakın akrabaya zulmetmek yani onların hakkını tanımamak da Resûlullah'ın (sav) asla tasvip etmediği davranışlardandır. Anne babaya eziyet ve saygısızlığı büyük günahlar arasında sayan Allah Resûlü,[20] haklarını hiçe sayarak akraba ile ilişkiyi kesmenin ilâhî rahmetten ve cennetten mahrumiyete sebep olacağını söylemiştir.[21]

"Bir kimse, komşusu onun kötü davranışlarından güvende olmadığı sürece iman etmiş olmaz."[22] buyuran Hz. Peygamber (sav), komşuluk ilişkilerinde olumsuz davranışlarda bulunmayı da "zulüm ve haksızlık" olarak nitelendirmiştir. Başkasının malını gasp eden zalim kişiyle ilgili olarak ise, *"Kim bir karış miktarınca toprak parçasına haksızlıkla sahip olursa, o yerin yedi katı boynuna geçirilir."*[23] diyerek böyle bir zulmün cezasız kalmayacağını hatırlatmıştır.

Hz. Peygamber zulmü yasaklarken Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı da yapmıyordu. Örneğin, Hayber Savaşı'nda, ağıllarının Müslümanlarca yağma edileceğinden endişe eden Yahudiler Hz. Peygamber'e koşmuşlar, durumdan haberdar olduğunda Allah Resûlü, *"Aman dikkat edin! Antlaşmalı olarak Müslüman topraklarında yaşayan gayri müslimlerin mallarını haksız yere ellerinden almak helâl değildir."* sözleriyle ashâbını uyarmıştı.[24] Ayrıca Resûl-i Ekrem, *"Kim bir adama can güvenliği konusunda teminat verip de daha sonra onu öldürürse kıyamet gününde zulüm sancağını taşıyacaktır."* diyerek[25] muhatap gayri müslim bile olsa zulmün haram ol-

[16] M2950 Müslim, Hac, 147; B4942 Buhârî, Tefsîr, (Şems) 1; D2144 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41.
[17] D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32; HM28141 İbn Hanbel, VI, 457.
[18] D3542 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 83; HM18568 İbn Hanbel, IV, 271.
[19] BŞ8700 Beyhakî, *Şuâbü'l-îmân*, VI, 410.
[20] B5976 Buhârî, Edeb, 6; M259 Müslim, Îmân, 143.
[21] M6520 Müslim, Birr, 18; D1694 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
[22] HM3672 İbn Hanbel, I, 388.
[23] M4132 Müslim, Müsâkât, 137.
[24] D3806 Ebû Dâvûd, Et'ime, 32.
[25] İM2688 İbn Mâce, Diyât, 33.

duğunu bildirmiştir. Bu bağlamda savaşta bile zulmü yasaklayan Rahmet Peygamberi, düşmanın organlarını keserek işkence etmeye, ihtiyar, çocuk ve kadınları öldürmeye kesinlikle izin vermemiştir.[26]

Câhiliye devrinde Araplar, haklı haksız ayırt etmeksizin kendi kabilelerinden olanlara yardım eder ve davalarını kabile taassubuna dayalı bir dayanışma mantığıyla halletmeye çalışırlardı.[27] Söz gelimi, biri ensara diğeri muhacirlere mensup iki delikanlı bir gün kavga etmiş ve bu mantığın uzantısı olarak biri, "Yetişin ensar!" diye bağırırken diğeri, "Yetişin muhacirler!" diye kendi kabilesini yardıma çağırmıştı. Sesleri işiten Hz. Peygamber olay yerine gelerek, *"Bu câhiliye çağrısı da nerden çıktı!"* demiş, kavgayı yatıştırdıktan sonra ise, *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşinize yardım edin."* buyurmuştu.[28] Câhiliye döneminden beri söylenegelen bu vecizeyle, haklı olup olmadığına bakmaksızın herkesin kavmine yardım etmesi gerektiği kastedildiği için[29] şaşıran sahâbîlerden biri sormuştu: "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer mazlum ise yardım ederim, ancak zalimse ona nasıl yardım edeceğim?" Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle cevap vermişti, *"Onu zulümden uzaklaştırırsın veya onun zulmüne engel olursun. Ona yapacağın yardım işte budur."*[30]

Sevgili Peygamberimiz, son derece katı bir câhiliye deyişini aynen tekrarladığı hâlde ona bambaşka bir muhteva kazandırmış, buradaki "kardeş" ifadesine "din kardeşi" anlamını yükleyip "zalim de olsa yardım etme" prensibini onun zalimce davranmasına mani olma şeklinde yorumlamıştı.

Şartlar ne olursa olsun Müslüman, zalimin karşısında, mazlumun ise yanında yer almalıdır.[31] Zira Hz. Peygamber bunun zıddına hareket edenleri, *"Bir davada zulme yardımcı olan kimse, kuşkusuz Allah'ın gazabına uğrar."*[32] sözleriyle uyarmıştır. Ayrıca Resûlullah (sav) zalim idarecilerin yaptıkları haksız uygulamalara yardım edenlerin âhirette kendisiyle buluşamayacaklarını belirtmiş,[33] zalim yönetici karşısında hakkı söylemeyi ise en büyük cihad saymıştır.[34] *"İnsanlar bir zalimi görürler de onun zulmüne engel olmazlarsa, Allah'ın onları genel bir azaba uğratması kaçınılmazdır."*[35] buyuran Allah Resûlü'ne göre, sessiz kalarak da olsa zalimin zulmünü onaylamak ise herkesi kapsayan bir azaba uğramak anlamına gelir. Nitekim Yahudiler günah işleyenleri önce uyarır, fakat daha sonra yapılanlara aldırış etmeden onlarla yer içerlerdi. Kur'an, *"Onlar birbirlerini işledikleri kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmadılar."* diyerek[36] İsrâiloğulları'nı bu yaptıklarından ötürü kınamış, onların durumunu ashâbına anlatan

[26] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3; D2614 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82.
[27] ŞN16/137 Nevevî, *Şerh âle'l-Müslim*, XVI, 137.
[28] M6582 Müslim, Birr, 62.
[29] İF8/649 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 649.
[30] B6952 Buhârî, İkrâh, 7; T2255 Tirmizî, Fiten, 68.
[31] B1239 Buhârî, Cenâiz, 2; M5388 Müslim, Libâs ve zînet, 3.
[32] D3598 Ebû Dâvûd, Kadâ' (akdiye), 14.
[33] T2259 Tirmizî, Fiten, 72; N4212 Nesâî, Biat, 35.
[34] T2174 Tirmizî, Fiten, 13; D4344 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.
[35] T3057 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; D4338 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.
[36] Mâide, 5/79.

Resûlullah (sav) da heyecanla, *"Hayır! Hayır! Zalimin zulmünü önlemedikçe size de kurtuluş yoktur!"* buyurmuştur.[37]

Bir haksızlığa şahit olan herkes, en az haksızlığa uğrayan kişi kadar zulme karşı koymak, direnmek ve engellemeye çalışmakla sorumludur. Zira toplumsal duyarlılığın azalması, "Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın." gibi sorumsuz ve vurdumduymaz bir yaklaşımın artması, bütün toplumun zarar görmesine sebep olacaktır. Bu nedenle, değil zulme razı olmak, zulmedenlere meyletmek bile Kur'an'da yasaklanmış,[38] zulme uğrayanların hakkını savunmak için savaşmayanlar ise kınanmıştır.[39] Zulme engel olunmadığı takdirde toplumda haksızlıkların önü alınamayacak, güçlü ama zalim kimselerin toplumun huzurunu bozması kaçınılmaz olacaktır. Adaletin hâkim olmadığı, haksızlığın hüküm sürdüğü bir toplum ise Allah'ın hoşnutluğunu ve yardımını kazanamayacaktır. Zira Kur'an'ın açıkça bildirdiğine göre, *"Zalimler kurtuluşa eremeyecektir."*[40] İşte böyle bir tabloyu tasvir ederken Hz. Peygamber, zalimin yaptıklarının açıkça söylenmediği, bir anlamda zulme karşı sessiz kalındığı zamanlarda bu duruma seyirci kalanların da zalime destek vermiş gibi değerlendirileceğini belirtmiştir.[41]

Bu arada zulüm görenlerin de sorumluluklarının olduğu unutulmamalıdır. Mazlumlar zulme boyun eğmemeli, mümkün olduğu kadar zalime fırsat vermemelidir. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Kim malını korumak uğruna öldürülürse şehittir."* buyurmuş,[42] zulme uğrayarak öldürülen Müslümanların da o yüce mertebeye ulaşacaklarını haber vermiştir.[43]

Öte yandan mazlum, kendisine zulmedildi diye karşısındakine daha fazlasını yapmaya çalışmamalı, haklıyken haksız konuma düşmemelidir. Hz. Peygamber, bu tehlikeye karşı ashâbını uyarırken, *"Herkes iyilik yaparsa biz de yaparız, herkes zulmederse biz de zulmederiz, diyen ilkesiz kimseler olmayın. Aksine kendinize iyilik yapanlara karşı iyilik yapmayı, kötülük yapanlara karşı ise zulmetmemeyi ilke edinin."*[44] buyurmuştur. Resûlullah'ın (sav) şu ifadesi de aynı amaca yöneliktir: *"Karşılıklı küfreden iki kişinin günahı, mazlum taraf ileri gitmedikçe küfretmeyi başlatan kimseyedir."*[45]

Hz. Peygamber her fırsatta başkasına zulmedenin dünyada ve âhirette cezasız kalmayacağını bildirmiştir. İşte bu yüzden Resûlullah (sav) değerli sahâbîsi Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, zekât tahsili sırasında mal sahiplerine haksızlık yapmamasını tavsiye ederek, *"...Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur."* demiş,[46] mazlumun bedduasını almamaları konusunda insanları uyarmıştır.[47]

[37] T3048 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; İM4006 İbn Mâce, Fiten, 20.
[38] Hûd, 11/113.
[39] Nisâ, 4/75.
[40] Kasas, 28/37.
[41] HM6784 İbn Hanbel, II, 191; NM7036 Hâkim, *Müstedrek*, VII, 2516 (IV/96).
[42] B2480 Buhârî, Mezâlim, 33; M361 Müslim, Îmân, 226.
[43] N4098 Nesâî, Muharebe, 22.
[44] T2007 Tirmizî, Birr, 63.
[45] M6591 Müslim Birr ve sıla, 68; D4894 Ebû Dâvûd, Edeb, 39.
[46] B1496 Buhârî, Zekât, 63; M121 Müslim, Îmân, 29.
[47] HM8503 İbn Hanbel, II, 343.

Evet, belki zalim belirli bir süre için zulmüne devam edebilir ve yaptığı yanına kâr kalmış gibi görünebilir. Fakat mazlumun ahının ilelebet yerde kalması kesinlikle söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber, bir mazlum Allah'a yakardığı zaman ona gök kapılarının açıldığını ve Allah'ın, *"Yemin olsun ki, belirli bir zaman sonra da olsa sana mutlaka yardım edeceğim."* buyurduğunu müjdelemiştir.[48] Allah Resûlü başka bir hadisinde ise, *"Allah, zalime mühlet verir, fakat onu yakalayacağı zaman göz açtırmadan ansızın yakalar."* demiş ve şu âyeti okumuştur: *"İşte Rabbin zulmeden şehirleri yakaladığı zaman böyle yakalar. Çünkü onun azabı çok acı ve çok çetindir."*[49] Hatta mazlum, günahkâr olsa bile duası kabul edilecek[50] ve zulme uğrayan mutlaka yardım görecektir.[51] İşte bütün bunlardan hareketle kültürümüzde, "Alma mazlumun âhını, çıkar âheste âheste!" denilmiştir.

Zalimleri bu dünyadakilerin yanı sıra âhirette de acıklı bir azap bekler.[52] Zira zulmetmek Peygamberimizin özlü ifadesiyle, *"kıyamet gününde zifiri karanlıklar"* demektir.[53] Bu yüzden Allah Resûlü ashâbına, altın ve gümüşün bir değer ifade etmediği kıyamet gününden önce haksızlık ettikleri kimselerle helâlleşmelerini tavsiye etmiştir. Zira o gün hak sahibi kendisine haksızlık edenin iyiliklerini alacak, zalimin verebileceği iyiliği tükenmişse mazlumun günahları ona yüklenecektir.[54] Yani küçücük bir şey de olsa başkalarının hakkını alanlar hak sahipleriyle hesaplaşmadıkça cennete giremeyecektir.[55] Öyle ki Peygamberimizin ifadesiyle, *"O gün haklar mutlaka sahibini bulacak, boynuzsuz koyun bile boynuzludan hakkını alacaktır."*[56]

Neticede İslâm, kişinin Rabbine şirk koşmasından başlamak üzere zulmün her türlüsünü yasaklamış ve zalimlerin kurtuluşa eremeyeceğini kesin bir şekilde açıklamıştır. Haksızlık yapılan kişinin Müslüman olup olmaması sonucu etkilemez. Zira "kul hakkı" kavramı bütün insanları kapsayan bir özelliğe sahiptir. Bunca uyarıya rağmen kim zulmederse, onu dünya ve âhirette acıklı bir sonun beklediğini hatırından çıkarmamalıdır. Çünkü zarar vermemek ve zarara uğramamak temel bir prensiptir ve zulme uğrayan kişi affetmedikçe kötülük yapan kötülük bulacaktır.[57] Bu ağır sorumluluk sebebiyle Hz. Peygamber kul hakkıyla Allah'ın huzuruna varmaktan özenle kaçınıyor ve *"Ben, sizden hiç kimse, kendisine kan veya mal (meselesi) sebebiyle yaptığım bir haksızlıktan dolayı peşimde olmaksızın Rabbime kavuşmayı ümit ederim."*[58] diyordu. Ayrıca o, şöyle dua ediyordu:

"Allah'ım! Fakirlikten sana sığınırım. Darlık ve zilletten sana sığınırım. Zulmetmekten ve zulme uğramaktan da sana sığınırım."[59]

[48] T3598 Tirmizî, Deavât, 128; İM1752 İbn Mâce, Sıyâm, 48.
[49] Hûd, 11/102; B4686 Buhârî, Tefsîr, (Hûd) 5; M6581 Müslim, Birr, 61.
[50] TM2450 Tayâlisî, *Müsned*, II, 671; HM8781 İbn Hanbel, II, 367.
[51] T3552 Tirmizî, Deavât, 102.
[52] Şûrâ, 42/44-45.
[53] B2447 Buhârî, Mezâlim, 8; M6577 Müslim, Birr, 57.
[54] B6534 Buhârî, Rikâk, 48; B2449 Buhârî Mezâlim, 10.
[55] B6535 Buhârî, Rikâk, 48; N5421 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 30.
[56] M6580 Müslim, Birr, 60; T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
[57] Şûrâ, 42/40.
[58] D3451 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 49; T1314 Tirmizî, Büyû', 73.
[59] EM678 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 236; N5462 Nesâî, İstiâze, 14.

DÜNYA ve ÂHİRET
BİZE DÜNYADA İYİLİK VER, ÂHİRETTE DE İYİLİK VER!

سَأَلَ قَتَادَةُ أَنَسًا: أَىُّ دَعْوَةٍ كَانَ يَدْعُو بِهَا النَّبِيُّ ﷺ أَكْثَرَ؟ قَالَ: كَانَ
أَكْثَرُ دَعْوَةٍ يَدْعُو بِهَا يَقُولُ: ”اللَّهُمَّ آتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْآخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.“

Katâde, Enes (b. Mâlik)'e,
"Hz. Peygamber'in (sav) en çok ettiği dua hangisiydi?" diye sordu. Enes şöyle cevap verdi: "(Allah Resûlü) en çok şöyle diyerek dua ederdi:
'Allah'ım, bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!'"

(M6840 Müslim, Zikir, 26)

عَنْ عُرْوَةَ ...فَلَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عُثْمَانَ فَقَالَ:
"يَا عُثْمَانُ إِنَّ الرَّهْبَانِيَّةَ لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْنَا..."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ كَانَتِ الْآخِرَةُ هَمَّهُ جَعَلَ اللَّهُ غِنَاهُ فِى قَلْبِهِ وَجَمَعَ لَهُ شَمْلَهُ وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ، وَمَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا هَمَّهُ جَعَلَ اللَّهُ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَفَرَّقَ عَلَيْهِ شَمْلَهُ وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا قُدِّرَ لَهُ."

حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ: سَمِعْتُ مُسْتَوْرِدًا أَخَا بَنِى فِهْرٍ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"وَاللَّهِ! مَا الدُّنْيَا فِى الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ هَذِهِ –وَأَشَارَ يَحْيَى بِالسَّبَّابَةِ– فِى الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ ﴿أَحَدُكُمْ﴾ بِمَ يَرْجِعُ؟

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَعْظَمُ النَّاسِ هَمًّا، الْمُؤْمِنُ الَّذِى يَهُمُّ بِأَمْرِ دُنْيَاهُ وَأَمْرِ آخِرَتِهِ."

Urve'den rivayet edildiğine göre, (Osman b. Maz'ûn'un, kendisini ibadete adadığı için eşini ihmal ettiğini Hz. Âişe'den işiten)... Resûlullah (sav) Osman ile karşılaştı ve ona şöyle dedi: *"Ey Osman! Biz (Müslümanlara) ruhbanlık emredilmedi..."*

(HM26418 İbn Hanbel, VI, 226)

Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kimin kaygısı âhiret olursa Allah onun zenginliğini kalbine yerleştirir, iki yakasını bir araya getirir ve dünya zelil bir şekilde ona gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah onun fakirliğini iki gözü arasına koyar ve onun iki yakasını bir araya getirmez; kendisine de ancak onun için takdir edilen dünyalık ne ise o gelir."*

(T2465 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30)

Kays, Fihroğulları'ndan Müstevrid (b. Şeddâd)'ı şöyle derken işitmiştir: "Allah Resûlü (sav) buyurdu ki, '*Vallahi, âhiretin yanında dünya(nın konumu), ancak birinizin şu (işaret) parmağını denize daldırması gibidir; (parmağının) ne (kadar su) ile döneceğine bir baksın!*'"

(M7197 Müslim, Cennet, 55)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kaygısı en büyük insan, dünya ve âhiret işlerine önem veren mümin insandır."*

(İM2143 İbn Mâce, Ticâret, 2)

Resûl-i Ekrem, ashâbından bir zâtın hastalandığını duydu ve hemen ziyaretine gitti. Hastalanan sahâbî, hastalıktan iyice zayıflamış ve âdeta bir kuş yavrusuna dönmüştü. Allah Resûlü yanında bir müddet kaldıktan sonra ona, *"Herhangi bir konuda Allah'a dua ediyor veya ondan bir şey istiyor muydun?"* diye sordu. Hasta zât, "Evet. Allah'ım! Beni âhirette ne ile cezalandıracaksan onu şimdiden dünyada bana ver, diye dua ediyordum." cevabını verdi. Bunun üzerine şaşkınlığını açıkça ifade eden Allah Resûlü böyle dua etmemesi konusunda onu uyardı ve ona, *"Allâhümme âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve gınâ azâbe'n-nâr." (Allah'ım, bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!)* diye dua etmesini tavsiye etti. Tavsiyeye uyan hasta, bir süre sonra iyileşti.[1]

On yıl boyunca Hz. Peygamber'e hizmet etmesiyle tanınan Enes b. Mâlik de Allah Resûlü'nün en çok yaptığı duanın, *"Allah'ım, bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!"*[2] şeklinde olduğunu nakletmektedir. Bu dua, Allah Resûlü'nün Yüce Allah'tan istediği şeyler içinde en önde geleninin, dünya ve âhiret arasındaki denge olduğunu bize öğretir. Allah Resûlü hem dünya hem de âhiret iyiliği istemek suretiyle bu iki hayatın birbiri ile olan bağına anlamlı bir atıfta bulunmuştur. Daha sonra bu dua, Müslümanların namazlarında okudukları dualardan birisi olarak onların günlük ibadet hayatının ayrılmaz bir parçası hâline gelecek ve böylece müminlerin dünya ve âhiret dengesini korumalarına yönelik mânevî bir vesile sayılacaktır.

Allah Resûlü'nün öğretisinde dünya ve âhiret, birbirinin devamı olan ve birlikte kazanılan hayatlardır. İnsanlardan beklenen, hayata gözlerini açtıkları dünya ile hayata gözlerini yumduktan sonraki âhiret arasında bir denge kurmalarıdır: *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma!.."*[3] Bu dengeyi sarsacak aşırı uçların bir tarafında tamamen maddeye dayalı olan dünyevîleşmiş bir yaşantı, diğer tarafında ise ruhbanlık denilen tamamen mistikleşmiş bir hayat bulunur. Hz. Peygamber'in kendisini ibadete adadığı için eşini ihmal eden sahâbî Osman b. Maz'ûn'a söylediği, *"Ey Osman! Biz (Müslümanlara)*

[1] M6835 Müslim, Zikir, 23.
[2] M6840 Müslim, Zikir, 26.
[3] Kasas, 28/77.

Ruhbanlık emredilmedi...”[4] sözü, insanlardan yeme içme, uyuma ve evlenme gibi dünyevî hazları terk ederek bir ruhban hayatı sürmeleri beklenmediğini açıkça göstermektedir. Benzer şekilde onlardan Firavun[5] ve Kârûn[6] gibi dinî ve mânevî değerlere sırt çevirerek ölçüsüz bir şekilde dünyaya sarılmaları da istenmemektedir. Ne dünyasını âhireti için terk etmesi istenir müminden, ne de âhiretini dünyası için feda etmesi... Allah Resûlü'ne ait bir hadis olmasa da hikmetli ve özlü bir söz olan, “Hiç ölmeyecekmişsin gibi dünyan için, yarın ölecekmişsin gibi âhiretin için çalış!” şeklindeki meşhur deyiş de dünya ve âhiret dengesini vurgular.

Hem ilk (dünya) hem de son (âhiret) hayatını kazanmanın ve iki dünya mutluluğunu elde etmenin yolu iki dünyanın birbirinin tamamlayıcısı olduğunu kavramaktan geçmektedir. Allah Resûlü bu hakikati şöyle ifade etmektedir: *“Kimin kaygısı âhiret olursa Allah onun zenginliğini kalbine yerleştirir, iki yakasını bir araya getirir ve dünya zelil bir şekilde ona gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah onun fakirliğini iki gözü arasına koyar ve onun iki yakasını bir araya getirmez; kendisine ancak onun için takdir edilen dünyalık ne ise o gelir.”*[7]

Dünya hayatı, Hz. Peygamber'in ifadesiyle, ebedî hayat olan âhirete giderken uğranılan bir uğrak mahallidir.[8] Ancak âhiret hayatı insanın buradaki yaşantısına göre şekilleneceği için, dünya hayatı ihmale gelmeyecek kadar önemlidir. Zira insanın âhirette bulacağı şey, dünyada iken elde ettiği şeydir.[9] İnsan, dünya hayatında kendisi için ne gibi bir hayır işlerse, âhirette Allah katında onun karşılığını bulacaktır.[10]

Diğer yandan dünya ve âhiret hayatı arasındaki denge, her iki hayatın da aynı derecede önemli olduğu anlamına gelmez; bilakis denge, dünyaya da âhirete de hak ettikleri ölçüde değer vermekle mümkün olur. Âhiret hayatının kalıcı, bâkî ve ölümsüz olması[11] onu geçici, fâni ve ölümlü olan dünya hayatından[12] daha üstün yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kur'an, *“Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Âhiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!”*[13] der.

Resûl-i Ekrem, dünya ile âhiret hayatını son derece çarpıcı bir benzetme ile mukayese etmektedir: *“Vallahi, âhiretin yanında dünya(nın konumu), ancak birinizin şu (işaret) parmağını denize daldırması gibidir; (parmağının) ne (kadar su) ile döneceğine bir baksın!”*[14] Şu hâlde Allah Resûlü'nün ifadesi ile, *“Cennette bir kamçı kadar yer, dünyadan ve onun içindekilerden daha hayırlıdır.*

[4] HM26418 İbn Hanbel, VI, 226.
[5] Tâ-Hâ, 20/49; Kasas, 28/4.
[6] Kasas, 28/76-78.
[7] T2465 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
[8] B6416 Buhârî, Rikâk, 3.
[9] Necm, 53/39-42.
[10] Müzzemmil, 73/20.
[11] Mü'min, 40/39.
[12] Enfâl, 8/67.
[13] Ankebût, 29/64.
[14] M7197 Müslim, Cennet, 55.

Öğleden önce ya da sonra –herhangi bir zamanda– Allah yolunda cihad için sefere çıkmak, dünyadan ve onun içindekilerden daha hayırlıdır.”[15]

Dünya ve âhiret arasında böyle bir ilişki olmasına rağmen, insanlardan kimileri dünya hayatını âhirete tercih ederler.[16] Öldükten sonra diriltileceklerine inanmadan ömürleri sadece dünya hayatıyla sınırlıymış gibi yaşarlar,[17] kendi zevk ve menfaatlerini Allah'ın rızasından üstün tutarlar,[18] âhireti feda ederek dünya hayatlarını satın alırlar.[19] Dünyaya karşı o kadar düşkündürler ki bin sene yaşamak isterler.[20] Dinlerini bir eğlence ve oyun edindikleri için dünya hayatı böyle kimseleri aldatmıştır.[21] Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Âhiretten ise tamamen gafildirler.[22] Diğer yandan kimi insanlar da âhireti ister ve bir mümin olarak ona yaraşır bir şekilde çalışırlar. İşte böyle insanların çalışmalarının karşılığı Allah katında da verilir.[23] Nitekim Resûl-i Ekrem, *“Akıllı kişi, nefsini küçük gören (kendini hesaba çeken) ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise, nefsinin arzularına uyan ve (bu hâline bakmadan bir de) Allah'tan (bağışlanma ve cennet) isteyen kimsedir.”*[24] buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmiştir.

Yüce Allah dünya ve âhiret hayatlarını bir ölçü ve denge içinde yaşayan ve *“ne ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardan”* övgüyle söz eder.[25] Böylesi insanlar, son serlevha hadisimizde ifade edildiği gibi, Allah Resûlü'nün övgüsüne mazhar olurlar: *“Kaygısı en yüksek olan insan, dünya ve âhiret işlerine önem veren mümin insandır.”*[26]

[15] B6415 Buhârî, Rikâk, 2.
[16] İbrâhîm, 14/3.
[17] Enâm, 6/29.
[18] Nisâ, 4/77.
[19] Bakara, 2/86.
[20] Bakara, 2/96.
[21] Arâf, 7/51.
[22] Rûm, 30/7.
[23] İsrâ, 17/19.
[24] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.
[25] Nûr, 24/37-38.
[26] İM2143 İbn Mâce, Ticâret, 2.

DÜNYEVÎLEŞME ve TAMAHKÂRLIK

GEÇİCİ OLANA GÖNÜL BAĞLAMAK

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى وَادِيًا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ."

Enes'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder."
(M2415 Müslim, Zekât, 116)

عَنْ أَنَسِ بنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"يَكْبَرُ ابْنُ آدَمَ، وَيَكْبَرُ مَعَهُ اثْنَانِ: حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ."

عَنْ كَعْبِ بْنِ عِيَاضٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ فِتْنَةً وَفِتْنَةُ أُمَّتِي الْمَالُ."

عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ يَقْرَأُ ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ قَالَ:
"يَقُولُ ابْنُ آدَمَ: مَالِي، مَالِي قَالَ: وَهَلْ لَكَ، يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ
إِلاَّ مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ، أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ، أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ؟"

أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ: "يَا حَكِيمُ! إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ، الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ."

Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (dileği)."*

(B6421 Buhârî, Rikâk, 5)

Kâ'b b. İyâz'ın işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her ümmetin bir fitnesi (imtihan vesilesi) vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır."*

(T2336 Tirmizî, Zühd, 26)

Mutarrif, babasının şöyle anlattığını naklediyor: "Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldim. Bu sırada Elhâkümü't-tekâsür (Çoklukla övünmek sizi oyaladı) sûresini okuyordu. Ardından şöyle buyurdu: *'Âdemoğlu 'Malım, malım!' der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?'"*

(M7420 Müslim, Zühd, 3)

Hakîm b. Hizâm (ra) anlatıyor: "Resûlullah'tan (sav) (Huneyn ganimetlerinden) istedim, bana ondan verdi. Sonra yine istedim, yine bana verdi. Sonra tekrar istedim bu defa da verdi. Sonra şöyle buyurdu: *'Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala tamah etmeden gönül zenginliği ile sahip olursa kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamah dolu bir kalple bu malı isterse, tıpkı yiyip de doymayan kimse gibi, onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden üstündür.'"*

(B1472 Buhârî, Zekât, 50)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zenginlik, mal çokluğu değil gönül tokluğudur."*

(B6446 Buhârî, Rikâk, 15; M2420 Müslim, Zekât, 120)

Peygamber Efendimiz (sav) Bahreyn halkıyla savaş yapmadan bir barış antlaşması imzalamış ve vaktiyle buraya elçi olarak gönderdiği Alâ' b. Hadramî'yi Bahreyn'e vali tayin etmişti. Toplanan cizye vergisini Medine'ye getirmesi için de "ümmetinin emini" olarak nitelendirdiği Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı[1] göndermişti.

Günlerce süren yolculuktan sonra nihayet Ebû Ubeyde cizye malları ile birlikte bir sabah, namaz vakti Medine'ye ulaşmıştı. Peygamber Efendimizin arkasında kılınan sabah namazının ardından, Ebû Ubeyde'nin Bahreyn'den yüklü miktarda bir mal ile döndüğü haberi yayılıverdi kısa sürede. Sahâbe hemen onun yanında toplanarak neler getirdiğini sormaya başladılar. Bu arada Allah Resûlü de mescitten çıkıyordu. Dışarıda Ebû Ubeyde'yi ve etrafında toplananları gördü. Ebû Ubeyde'nin yanında oluşan kalabalığın, onun Bahreyn'den getirdiği mallar nedeniyle toplandığını fark etmişti. Resûlullah, sahâbîleri bu hâlde görünce gülümsedi ve onlara, *"Öyle sanıyorum ki siz, Ebû Ubeyde'nin pek çok şey getirdiğini duydunuz!"* buyurdu. Onlar da, "Evet, ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: *"Sevinin ve sizi sevindirecek nimetleri bekleyin! Vallahi (bundan sonra) sizin için fakirlikten korkmam. Ancak ben sizden önceki ümmetlerin önüne dünya (nimetleri)nın yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılıp onların o dünya (nimetleri) için yanıp tutuştukları gibi sizin de yanıp tutuşmanızdan ve bunun onları helâk ettiği gibi sizleri de helâk etmesinden korkarım."*[2]

Hz. Peygamber'in ashâbını uyardığı dünyevîleşme, dinî inanç, değer ve davranışların insanın hayatından uzaklaştırılması anlamına gelip Yüce Yaratıcı'yı hatırdan çıkarıp tamamen dünyaya yönelme, ölümü unutup dünyaya bağlanma, dünyaya kilitlenip âhireti hiç düşünmeme hâlidir. Kişinin Allah'a karşı olan sorumluluklarını unutup âhirete yönelik hazırlık yapmaması[3] dünyevîleştiğinin göstergelerindendir.

Dünyevîleşme, Allah'ı ve âhireti tamamen inkâr etme neticesinde olabileceği gibi Allah'ın varlığını kabul ettiği hâlde bu inancın kişi üzerindeki etkisini görmezden gelme şeklinde de olabilir. Allah'ın varlığını

[1] B3744 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 21.
[2] B4015 Buhârî, Meğâzî, 12; M7425 Müslim, Zühd, 6.
[3] Rûm, 30/7; Câsiye, 45/24.

kabul etmeyen, onu inkâr eden kimselerin pek çoğu âhiret hayatına inanmadıkları için zaten dünyevîleşmişlerdir. Öte yandan Allah'a iman etmiş ancak dünya hayatının geçici fırsatlarına aldanmış birçok Müslüman'ın da dünyevîleşmesi söz konusu olabilmektedir. Âhirete iman ettikleri hâlde hiç ölmeyecekmişçesine dünyaya sarılan, ölüm ve ötesini sürekli öteleyen, âhirete yönelik gerekli yatırımı ihmal eden nice Müslüman vardır. Aslında bu tutum, biraz da insanın tabiatından kaynaklanmaktadır. Yüce Allah'ın belirttiği gibi insanoğlu, çarçabuk geçen dünya hayatını sever ve âhireti geri bırakır.[4]

İslâm, kişinin hayattaki her faaliyetini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen aktif bir dindir. Allah'ın koymuş olduğu emir ve yasaklar insanın hayatını her yönüyle şekillendirir. Fakat kişi, Allah'ı unutup O'nu gündeminden çıkarttığı ve O'nun emir ve yasaklarını göz ardı ettiği ve bunun sonucunda tamamen dünyanın meşgalelerine daldığı anda din o kimse üzerindeki etkisini yitirir. Sonuçta bu kimse dünyevîleşmiş olur. Kur'an'da bunun birçok örneğine rastlayabiliriz. Ülkesini kendi malı olarak gören[5] ve tamamen kendi nefsini tatmine yönelik kararlarla hükümdarlık yaptığı anlatılan Firavun,[6] mal ve servet düşkünlüğü ile bilinen Kârûn[7] dünyevîleşmiş insan tiplerinin birer örneğidir. Bunların ortak noktası şeytana uymaları, dünyaya gönderilme sebeplerini ve onları yaratan Rablerini unutmaları yahut da onu hiç tanımamış, iman etmemiş olmalarıdır. Nitekim Rabbimiz, *"Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[8] buyurarak onların şeytana tâbi olduklarını belirtmektedir.

Kur'an'da anlatılan dünyevîleşmiş insan tiplerinin ortak özelliği dünyadan mal, şöhret ve hükümranlık gibi bir menfaat elde etmiş olmalarıdır. Rabbimiz, *"Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, 'Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz.' demişlerdir."*[9] buyurarak bu gerçeğe işaret etmektedir. Onlar bu dünyada her ne varsa Allah'ın olduğunu[10] unutmuşlar, her şeyin kendilerine ait olduğunu düşünerek kendilerini tanrı yerine koymuş ve dünyanın menfaatlerine esir olmuşlardır. Onlar bu dünyayı âhirete tercih etmişlerdir.[11] *"Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse şüphesiz, cehennem onun varacağı yerdir."*[12]

Hiç kuşkusuz insanoğlunun doğasında dünyaya ve onun nimetlerine karşı bir ilgi bulunur. Yarattığı kullarının fıtratındaki bu gerçeği

[4] Kıyâme, 75/20-21; İnsan, 76/27.
[5] Zuhruf, 43/51.
[6] Kasas, 28/4.
[7] Kasas, 28/76-78.
[8] Mücâdele, 58/19.
[9] Sebe', 34/34.
[10] Mâide, 5/40, 120.
[11] İnsan, 76/27.
[12] Nâziât, 79/37-39.

Yüce Allah, *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır."*[13] âyetiyle vurgular.

Allah Resûlü de Yüce Yaratıcı'nın belirttiği bu gerçeğin farkındaydı. Nitekim o, bir defasında ashâbına, *"Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder."*[14] ifadeleriyle bunu hatırlatmıştır.

İnsanoğlunun dünyaya karşı bu ilgisi ve sevgisi, hayatından en çok haz aldığı gençlik dönemine mahsus da değildir. Peygamber Efendimiz, *"Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (dileği)."*[15] buyurarak hayatın her safhasında dünyaya yönelik birtakım arzu ve istekler (şehvet) bulunduğunu ifade eder. İnsan küçüklüğünden itibaren çeşitli şeylere karşı ilgi duyar. Karşı cins, mal, mülk, şan, şöhret, mevki, makam gibi dünyevî menfaatler hayatın çeşitli dönemlerinde insanın karşısına çıkarak onu cezbeder. Allah Resûlü'nün tespitlerine göre insanın, bedeninin yaşlanmasına rağmen dünyaya karşı olan bu sevgi ve arzuları ihtiyarlamaz, bilakis yaşama ve mal sevgisi ömrünün sonuna dek hep diri kalır. Peygamber Efendimiz bunu şöyle ifade eder: *"İhtiyarın kalbi iki şeyi sevme hususunda gençtir; yaşama sevgisi ile mal sevgisi."*[16]

"İnsanlar, 'iman ettik', demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler."[17] buyuran Rabbimiz, kendilerinden öncekilerin imtihana tâbi tutulduğu gibi Müslümanların da imtihana tâbi tutulacağını,[18] maddî ve ailevî nimetlerin birer imtihan sebebi olacağını ifade etmiştir.[19] Bu imtihanda insandan, dünyanın gelip geçici, asıl ve ebedî hayatın ise âhiret hayatı olduğunun[20] farkında olması beklenmektedir.

Daha önce yaşayan ümmetlerin dünya nimetlerine düşkünlükleri nedeniyle birbirleriyle çatışmış olmaları, Allah Resûlü'nü ümmeti adına endişeye sevk ediyordu. Nitekim O bu endişesini ashâbıyla da paylaşmıştı. Hatta Allah Resûlü kendi vefatından sonra ümmetinin İslâm'ı bırakıp tekrar şirke dönmeyeceğinden emin olduğu hâlde, *"Vallahi ben vefatımdan sonra, sizin Allah'a şirk koşmanızdan değil dünya konusunda didişip çekişmenizden korkarım."*[21] buyurarak onların dünya nimetleriyle imtihanı konusunda korkmaktan kendini alamadığını ifade ediyordu. Çünkü o hem insan fıtratını iyi tanıyor, hem de geçmiş ümmetlerin bu konudaki tecrübelerini gayet iyi biliyordu.

[13] Âl-i İmrân, 3/14.
[14] M2415 Müslim, Zekât, 116; B6437 Buhârî, Rikâk, 10.
[15] B6421 Buhârî, Rikâk, 5; M2412 Müslim, Zekât, 115.
[16] M2410 Müslim, Zekât, 113.
[17] Ankebût, 29/2.
[18] Ankebût, 29/3.
[19] Enfâl, 8/28.
[20] Ankebût, 29/64.
[21] B4085 Buhârî, Meğâzî, 28.

Allah Resûlü'nün bu endişesi, bütün müminlere değil dünyaya aşırı tamah gösterip imtihanı kaybedenlere yönelikti. Zira Allah'ın kulları için yarattığı dünya nimetleri ve rızıkları herkesten önce Allah'a iman etmiş kimselere lâyıktır: *"De ki: 'Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?' De ki: 'Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür.'"*[22] Bu yüzden insan elbette dünyası için de çalışacaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma."*[23] buyrulmuştur. Önemli olan geçici olana aşırı düşkünlük göstererek kalıcı ve daha değerli olanın göz ardı edilmemesidir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Dünya malının (değeri) azdır. Âhiret ise takva ehli için daha hayırlıdır."* buyurmuş[24] ve *"Bu dünya hayatı geçici bir eğlencedir; ama âhiret gerçekten kalınacak yurttur."*[25] âyetiyle de dünya hayatının ve kazanımlarının geçiciliğini vurgulamıştır.

Allah Resûlü'nü sadece ümmetinin dünya nimetleri nedeniyle birbirleriyle didişmesi endişelendirmiyordu. Dinî hassasiyetlerinin dünyaya tamah nedeniyle zayıflayacağı, bunun akabinde dünya adına sahip olduklarına her şeyden daha çok güvenecekleri öngörüsü de onu ümmeti adına huzursuz ediyordu. Nitekim o, *"Dünyaya rağbet etmemek (zâhidlik) demek, kişinin helâl olan şeyleri kendisine haram kılması veya malını dağıtıp tüketmesi değildir. Bilakis dünya hayatında zâhidlik demek, elinde olan şeylere Allah katında olanlardan daha fazla güvenmemendir."*[26] buyurmuştu. O hâlde dünyaya tamah etmek, kişinin elinde bulunana sonsuz bir güven duyması, bunun neticesinde kendisini Allah'tan bir şey istemekten müstağni görmesi, elinde bulunan malların gelip geçici olduğunu unutması idi. Bu yüzden, Allah Resûlü, *"Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın ona verdikleriyle kanaatkâr kıldığı kimse kurtuluşa ermiştir."*[27] buyurmuştu.

Dünyaya rağbet, insanoğlunun sahip olduklarına her şeyden daha fazla değer vermesidir. Bu, dünyaya tamahın en tehlikeli boyutudur. Bu boyutta dünyevîleşen kişinin benliğini kuşatacak en büyük korku, sahip olduğu şeyleri kaybetme korkusudur. Kişinin tamah ettiği şey mal olunca o, bu malı kaybetme korkusuyla ondan en küçük bir miktarı bile başkasıyla paylaşmaya yanaşmayacaktır. Eğer bu tamah bir mevki ya da makama ise bu kişi elde ettiği makamı kaybetmeme adına her şeyi yapabilecek bir ruh hâline bürünebilecektir. Bu ise sadece o kişiyi değil sonuçları itibariyle tüm toplumu olumsuz yönde etkileyecektir.

[22] A'râf, 7/32.
[23] Kasas, 28/77.
[24] Nisâ, 4/77.
[25] Mü'min, 40/39.
[26] İM4100 İbn Mâce, Zühd, 1.
[27] M2426 Müslim, Zekât, 125.

Mal, makam, şöhret, lüks hayat gibi insanoğlunun dünyada tamah ettiği pek çok şey olmasına rağmen, bunlar arasında hemen her dönemde ilk sırayı mal sevgisi almıştır. Allah Resûlü'nün, *"Her ümmetin bir fitnesi (imtihan vesilesi) vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır."*[28] şeklindeki uyarısı da muhtemelen bundan dolayıdır.

Resûl-i Ekrem, dünyaya tamahtan uzak durma yönünde sadece talepte bulunmakla kalmamış, kendisi ve ailesi de bu hususta örnek teşkil etmiştir. Onun için Rabbine, *"Allah'ım! Muhammed ailesinin rızkını, yaşantılarını sürdürebilecekleri kadar ver!"* diye dua etmiştir.[29]

Hz. Âişe validemiz, Efendimizin bu tavrını, "Resûlullah dünyadan göçüp gidinceye kadar üç gün arka arkaya buğday ekmeğinden doya doya yememiştir."[30] sözleriyle dile getirmiştir. Resûlullah'ın dünya nimetlerine karşı bu tavrı maddî imkânsızlıkların yaşandığı döneme de has değildi. Maddî sıkıntının olmadığı dönemlerde de mütevazı yaşantısını devam ettirmiş, hayatının sonuna kadar bu tutumunu sürdürmüştür. Nitekim Allah Resûlü'nün eşi Hz. Âişe, zaman zaman evlerine et girmiş olsa bile,[31] "Muhammed'in ailesi iki gün buğday ekmeğinden doya doya yememiştir. İki günün biri mutlaka kuru hurma olmuştur."[32] diyerek mütevazı bir şekilde günlerini geçirdiklerini ifade etmiştir.

Hayat şartları ve maddî imkânlar ne kadar değişirse değişsin, Hz. Peygamber'in bu tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Hasırdan yapılmış yatağından kalktığında yanaklarında hasırın izlerini gören sahâbenin, "Ey Allah'ın Resûlü! Üzerinde yatman için sana bir yatak temin etsek!" demesi üzerine Sevgili Peygamberimiz ashâbının bu talebini geri çevirirken şöyle diyordu: *"Benim dünya (konforu ve lüksü) ile ne işim olur ki! Ben, dünyada bir ağacın altında gölgelendikten sonra yola koyulup orayı terk eden bir yolcu gibiyim."*[33] Allah Resûlü, dünyada bir yolcu gibi olmayı ashâbına da tavsiye ediyordu. Nitekim bir gün Abdullah b. Ömer'in omuzunu tutarak, *"Dünyada (kimsesiz) bir garip, yahut bir yolcu gibi ol!"* buyurmuştu.[34]

Allah Resûlü, Kur'ân-ı Kerîm'de gelip geçici olduğu defalarca belirtilen dünya hayatı için[35] aşırı derecede hırs yapılmasını anlamsız buluyordu. Bir gün Tekâsür sûresini okurken ağzından, *"Âdemoğlu, 'Malım, malım!' der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?"*[36] *"Kendisi ölür gider, malını insanlara bırakır."*[37] cümleleri dökülüvermişti.

[28] T2336 Tirmizî, Zühd, 26.
[29] M2427 Müslim, Zekât, 126.
[30] M7444 Müslim, Zühd, 21.
[31] M7450 Müslim, Zühd, 26.
[32] M7448 Müslim, Zühd, 25.
[33] T2377 Tirmizî, Zühd, 44.
[34] B6416 Buhârî, Rikâk, 3; T2333 Tirmizî, Zühd, 25.
[35] Mü'min, 40/39.
[36] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[37] M7422 Müslim, Zühd, 4.

Onun hülyalarını mal değil, hak ve hakikati her gönüle ulaştırma süslüyordu. Bu nedenle malı, insanların İslâm'a ısındırılmasında bir vesile olarak kullanıyordu. Çünkü o pek çok insanın mala karşı zafiyetini biliyordu. Hevâzin'den getirilen ganimet mallarından kalplerini İslâm'a ısındırmak için bazı Kureyşlilere yüzer deve vermeye başladığı zaman ensardan bazı kimseler, "Allah, Resûlullah'ı bağışlasın! O, Kureyş'e mal veriyor da bize vermiyor. Hâlbuki kılıçlarımızdan hâlâ Kureyşliler'in kanları damlıyor." dediler.

Ensarın bu serzenişleri çok geçmeden Hz. Peygamber'e (sav) ulaştı. Derhâl ensara haber gönderdi ve onları bir çadırda topladı. Ensarın dışında hiç kimsenin oraya alınmamasını emretti. Resûlullah, orada toplanan ensara, *"Hakkımda sarf ettiğiniz bazı sözler bana ulaştı, ne demek istiyorsunuz?"* diye sordu. Ensarın önde gelenleri ayağa kalkarak, "Ey Allah'ın Resûlü! İleri gelenlerimizden hiç kimse bir şey söylemedi. Bu şikâyeti bazı gençlerimiz dile getirdi." karşılığını verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onlara, *"Şüphesiz ben küfürden henüz yeni dönenlere (İslâm'da sebatkâr olsunlar diye daha fazla pay) veriyorum. Onlar aldıkları mallarla evlerine giderlerken, sizler yurtlarınıza Allah'ın Resûlü ile dönmeye razı olmaz mısınız? Allah'a yemin ederim ki sizin kendisiyle dönüp gideceğiniz şey, onların alıp gidecekleri şeyden hayırlıdır!"* diye seslendi.

Efendimizin amacını öğrenen ensarın gençleri, "Elbette yâ Resûlallah! Razı oluruz." dediler.[38]

Bir defasında da Hz. Peygamber (sav), yeryüzünün bolluk ve nimetlerinin aldatıcı cazibesine dair ashâbına uyarılarda bulunurken onlardan biri, "Hiç hayır (mal), şer getirir mi?" diye sormuştu. *"Elbette hayır (mal) ancak hayır getirir."* karşılığını veren Efendimiz, *"Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Ne mutlu sahip olduğu maldan yoksullara, yetimlere ve yolda kalmışlara verenlere! Malını haksızlık yaparak kazanan ise bir türlü doymak bilmeyen obur kimse gibidir. Kıyamet gününde bu mal onun aleyhine şahit olacaktır."* buyurmuştu.[39]

Malın hayır getirmesi hak ederek elde edilmesine ve Allah yolunda harcanmasına bağlıdır. Yüce Yaratıcı'nın, *"Onlar, ne ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."*[40] şeklinde tavsif ettiği bir mümine mal elbette hayır getirir. Çünkü böyle bir kimse mala tamah etmeyecek, âhirete götüreceği sermayenin malı değil, sadece ameli olduğunu[41] hiç hatırından çıkarmayacaktır.

[38] B3147 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.
[39] M2423 Müslim, Zekât, 123.
[40] Nûr, 24/37.
[41] B6514 Buhârî, Rikâk, 42; M7424 Müslim, Zühd, 5.

Aslında hayır veya şer malın kendisine değil o mala sahip olanlarla ilgili nitelemelerdir. Dünyaya tamah edenle etmeyenin durumu burada ortaya çıkacaktır. Sahip olduğu nimetlerin üzerine titreyerek onlara bağlananlar infakta bulunmaya yaklaşmazken, onları Allah'ın kendisine ihsan ettiği geçici nimetler şeklinde algılayanlar, en sevdikleri şeyleri bile gözlerini kırpmadan Allah yolunda harcamaktan geri durmayacaklardır.

Malın hayır getirmesini hak ederek kazanılmasına bağlayan Allah Resûlü, şer getirmesini ise hak etmeden, hırsla elde edilmesine ve ona tamah gösterilmesine bağlamaktadır. Huneyn ganimetlerinin dağıtılması esnasında müellefe-i kulûbden yani kalplerini İslâm'a ısındırmak için kendisine malî yardım yapılanlardan olan Hakîm b. Hizâm ganimetten kendisine düşen payı aldıktan sonra onunla yetinmeyerek Allah Resûlü'ne tekrar gelmiş ve biraz daha istemişti. Hz. Peygamber (sav) bu şekilde üç kez üst üste kendisine müracaat eden Hakîm'i hiçbir defasında boş göndermemiş ancak sonuncusunda ona şu öğüdü vermiştir:

"Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle sahip olursa kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamah dolu bir kalple bu malı isterse, tıpkı yiyip de doymayan bir kimse gibi, onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden üstündür." Efendimizin bu nasihatini alan Hakîm, o günden sonra kimseden bir şey istememişti. Hatta Hz. Ebû Bekir beytülmâldeki (devlet hazinesindeki) hakkını vermek için onu davet ettiğinde o bunu kabul etmemişti. Aynı şekilde Hz. Ömer döneminde de payına düşen malları almamıştı.[42]

Netice olarak ümmetinin hırsla mal peşinden koşmasını hoş karşılamayan Peygamber Efendimiz, ellerinde bulunan nimetlerin kıymetini bilmeleri konusunda sürekli uyarılarda bulunmuştur. Bazen, *"Zenginlik, mal çokluğu değil gönül tokluğudur."*[43] buyurarak zenginliğin maldan ibaret olmadığını vurgulamış, bazen de, *"Sizden her kim ruhen ve bedenen sağlıklı olup, günlük yiyeceği de yanında olursa dünya onun olmuş gibidir."*[44] buyurarak sağlıklı ve huzurlu bir yaşamın her şeyden daha önemli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca o (sav), *"Sizden (maddî yönden) daha aşağı olanlara bakın! Sizden yukarıda olanlara bakmayın! Bu, Allah'ın nimetini küçümsememeniz için daha uygundur."*[45] tavsiyesiyle müminlere kanaat ve şükür değerlerini salık vermiştir.

Şu hâlde dünyevîleşmek, Allah'ı ve âhireti unutarak büyük bir hırsla dünyaya sarılmak, hiç yok olmayacakmış gibi dünya malına düşkün olmaktır. Dünyevî imkânları elde etmek ya da zengin olmak dünyevîleşmek

[42] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[43] B6446 Buhârî, Rikâk, 15; M2420 Müslim, Zekât, 120.
[44] T2346 Tirmizî, Zühd, 34.
[45] M7430 Müslim, Zühd, 9.

değildir. Yeter ki insan elde ettiği maddî imkânların mahkûmu olmasın, onları Allah'ın rızasına uygun bir şekilde kullanabilsin... Allah Resûlü'nün üzerinde durduğu temel nokta budur. Nitekim sahip olduğu malın hakkını verip şükrünü eda eden kimseler için zenginliğin olumsuz olması bir yana faydalı yönüne de işaret ederek şöyle buyurmuştur: *"Takva ehli kimseler için zenginliğin bir zararı yoktur."*[46] *"İyi insan için, iyi mal ne güzeldir!"*[47]

[46] İM2141 İbn Mâce, Ticâret, 1.
[47] HM17915 İbn Hanbel, IV, 197.

ÖZENTİ
KENDİNE YABANCILAŞMA

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَسْدِلُ شَعَرَهُ، وَكَانَ الْمُشْرِكُونَ يَفْرُقُونَ رُءُوسَهُمْ. فَكَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَسْدِلُونَ رُءُوسَهُمْ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ مُوَافَقَةَ أَهْلِ الْكِتَابِ، فِيمَا لَمْ يُؤْمَرْ فِيهِ بِشَيْءٍ، ثُمَّ فَرَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَأْسَهُ.

İbn Abbâs'tan (ra) nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) saçlarını düz bir şekilde salıverirdi, müşrikler ise ikiye ayırırlardı. Ehl-i kitap olanlar da düz bir şekilde salıverirlerdi. Resûlullah (sav) hakkında herhangi bir emir bulunmayan hususlarda Ehl-i kitaba uygun davranmayı severdi. Sonraları Resûlullah da saçını ikiye ayırdı.
(B3558 Buhârî, Menâkıb, 23)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"إِنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى لاَ يَصْبُغُونَ فَخَالِفُوهُمْ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلاَّ يُلِدَ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُشَرِّكَانِهِ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yahudiler ve Hıristiyanlar (ağarmış saç ve sakallarını) boyamazlar, onlara muhalefet edin."*

(B5899 Buhârî, Libâs, 67)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir topluluğa benzemeye çalışırsa, o da onlardandır."*

(D4031 Ebû Dâvûd, Libâs, 4)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra ana babası onu Yahudi, Hıristiyan veya müşrik yapar."*

(M6758 Müslim, Kader, 23)

Sıkıntılı geçen Mekke yıllarının ardından Müslümanlar, dinlerini serbestçe yaşayabilecekleri bir yurda kavuşmuşlardı. Hicret yurdu Medine, artık, Hz. Peygamber'e tâbi olanların yeni vatanıydı. Aynı zamanda bu şehir, "tevhid" akidesini kabul eden müminlerin, bu inancı hayatlarının her alanına nasıl tatbik edeceklerini öğrendikleri bir ilim yuvasıydı. Zira baskı dolu yılların ardından Hz. Peygamber, kendisine inananlarla, Yüce Allah'ın dilediği gibi örnek bir toplum oluşturma fırsatı elde etmişti. Bu toplum, tüm hurafelerden, sapkın inançlardan arınmış, insanın yaratılışına uygun biçimde, bir olan Yaratan'ın rızasını arayan "Müslüman" toplumuydu. Bu yeni toplumda, İslâm inancıyla bağdaşmayan her türlü şey, yerini İslâmî olana bırakmalıydı.

Allah Resûlü, Medine'de, insanların iki farklı günde oyun ve eğlence düzenlediklerine tanık olmuş, sebebini sorduğunda bu iki günün câhiliye döneminden kalma bayram günleri olduğunu öğrenmişti. Aslında sonbahar ve ilkbaharda kutlanan Mihrican ve Nevruz isimli bu bayramlar, İranlılara ait dinî ve millî bayramlardı; ancak daha sonra çeşitli şekillerde diğer toplumlara da geçmişlerdi.[1] Dolayısıyla Hz. Peygamber, başka bir inanç sistemine ait bu bayramların kutlanmasını hoş görmeyerek şöyle dedi: *"Şüphesiz Allah sizin için o günleri onlardan daha hayırlı olan Kurban ve Fıtır (Ramazan) bayramlarıyla değiştirdi."*[2]

İnsanlığa hak yolu göstermek için peygamberler gönderen[3] Yüce Allah, son peygamber olarak Hz. Muhammed'i seçmiştir.[4] Hz. Nuh'a, Hz. İbrâhim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya vahyettiğini ona da vahyetmiş,[5] insanları karanlıktan aydınlığa çıkarması için[6] kendinden önceki kitapları tasdik eden, inananlara yol gösterici ve müjdeleyici olan Kur'ân-ı Kerîm'i ona vermişti.[7] İlâhî kudret tarafından her türlü tehlikeye karşı korunmuş olan[8] bu son vahiy, ne tahrif edilen önceki ilâhî dinlere ne de sağlam bir asla dayanmayan diğer dinlere benziyordu. Tam aksine indirildiği toplumda hayatın her alanını kapsayacak köklü bir değişimi öngörüyordu.

Allah'ın birliğine vurgu yapan Kur'ân-ı Kerîm,[9] O'nun mutlak kudret sahibi olduğunu açıklamış,[10] üstünlüğün Allah'ta, Resûlü'nde ve ona inananlarda olduğunu ifade etmiştir.[11] Müminlerin gerçek dostlarının Allah,

[1] AV3/341 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, III, 341; "Mihrican", *DİA*, XXX, 38; "Nevruz", *DİA*, XXIII, 60.
[2] D1134 Ebû Dâvûd, Salât, 239; N1557 Nesâî, Îdeyn, 1.
[3] Nahl, 16/63; Hadîd, 57/25.
[4] Ahzâb, 33/40.
[5] Şûrâ, 42/13.
[6] İbrâhîm, 14/1.
[7] Bakara, 2/97.
[8] Vâkıa, 56/79.
[9] İhlâs, 112/1-4.
[10] Bakara, 2/259, 284; Âl-i İmrân, 3/189.
[11] Münâfikûn, 63/8.

O'nun Resûlü ve müminler olduğunu bildirerek[12] İslâm Dini'ne inananları birbirine kardeş ilân etmiştir.[13] Müminleri, "Allah'tan başkasına kulluk etmeyen",[14] "O'nun ismi anıldığında kalpleri ürperen",[15] "gayba inanan",[16] "namazlarını kılıp zekâtlarını veren",[17] "birbirlerine iyiliği emredip kötülükten sakındıran",[18] "iffetini koruyan, sözünün eri ve güvenilir"[19] kimseler olarak tavsif etmiştir. Daha pek çok âyette İslâm Dini'ni kabul eden kimsenin nasıl bir insan olması gerektiğini beyan etmiş ve böylece zihinlerde bir "Müslüman" imajı oluşturmayı hedeflemiştir. Allah'ın Sevgili Elçisi de aynı doğrultuda, getirdiği dinin nasıl bir din olduğunu anlatmaya gayret etmiş, bir yandan "tevhid" inancını kalplere yerleştirmeye çalışırken diğer yandan da bu inanca sahip olmanın gerektirdiği yükümlülüklere işaret ederek inananlara, "Müslüman" kimliğini kazandırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, *"Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların emin olduğu kimsedir."*[20] ve *"Müminin durumu ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı gelecek olursa ona da sabreder; onun için bu da hayır olur."*[21] gibi hadislerle Müslümanların ayırt edici özelliklerini dile getirmiş ve onların diğer din mensuplarından farklı bir hayat sürmeleri gerektiğini bildirmiştir.

Elbette ki yıllarca câhiliye karanlığında yaşamış insanların bir anda değişmesi, eski inançlarından sıyrılması, bu inançla yoğrulmuş örf ve âdetleriyle bağlarını koparabilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim Resûlullah ile birlikte Huneyn'e, bir rivayete göre ise Hayber'e[22] doğru yola çıkan Müslümanlar, heybetli, yeşil bir ağaca rastlamışlar ve Resûlullah'tan bu ağacı kendileri için "zâtü envât" tayin etmesini istemişlerdi. "Uğurlu askı" mânâsındaki "zâtü envât", müşriklerin her yıl yanına gelip kurban kestikleri büyük, yeşil bir sedir ağacıydı. Müşrikler, silahlarını bu ağacın üzerine asarak bir gün boyunca ibadet amacıyla orada kalırlardı. Muhtemelen Resûlullah'a eşlik eden Müslümanlar, eski alışkanlıklarının etkisiyle böyle bir ricada bulunmuş, bunun bir putperest âdeti olup İslâm inancıyla bağdaşamayacağını düşünememişlerdi. İşte bu nedenle Allah Resûlü onların isteğine şöyle karşılık verdi: *"Sübhânallâh! Sizin bu söylediğiniz, kavminin Musa'ya söylediği şu söze benzer: '... Ey Musa, bize o insanların taptığı tanrılar gibi bir tanrı yap...'"*[23]

İnançla ilgili konularda son derece hassas davranan Resûlullah, *"Sizden biriniz yemin eder ve yemininde 'Lât hakkı için' derse arkasından hemen 'Lâ ilâhe illâllâh' desin..."*[24] uyarısını yaparak, putlara tazim etmeyi, onlar adına yemin

[12] Mâide, 5/55.
[13] Hucurât, 49/10.
[14] Furkân, 25/68.
[15] Enfâl, 8/2.
[16] Bakara, 2/3.
[17] Lokman, 31/4.
[18] Tevbe, 9/71.
[19] Mü'minûn, 23/6-9.
[20] M162 Müslim, Îmân, 65.
[21] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[22] T2180 Tirmizî, Fiten, 18.
[23] A'râf, 7/138; T2180 Tirmizî, Fiten, 18; VM3/890, Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 890.
[24] M4260 Müslim, Eymân, 5.

etmeyi yasaklamış, İslâm'da Allah'tan başkası adına yemin etmenin doğru olmayacağını, başka bir dinin yeminiyle yemin eden kişinin o dinin mensupları gibi olacağını ifade etmiştir.[25] "*(Yas tutma maksadıyla) Elleriyle yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti ile feryat eden kimse bizden değildir.*" buyurarak[26] müminleri, câhiliye âdet ve ibadetlerinden sakındırmış; namaz, kurban ve hac gibi ibadetlerde müşriklere benzememek gerektiği üzerinde önemle durmuştur. Kâfirlerin güneşe secde ettikleri vakitlerde, yani güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken namaz kılmayı yasaklamış,[27] fera' ve atîre adı verilen kurbanların kesilmesine engel olmuştur. Zira bir hayvanın ilk yavrusu olan fera' ile Receb ayında kesilen kurban olan atîre, putlar için kesilen kurbanlardı.[28] Hac ibadetini yaparken ise güneş Sebir Dağı'na doğduktan sonra Müzdelife'den Mina'ya dönen müşriklerin aksine, güneş doğmadan evvel alacakaranlıkta dönmeyi uygun görmüştür.[29]

Allah Resûlü, yalnızca iman ve ibadet konularında değil câhiliyeye ait, İslâm inanışıyla bağdaşmayan her konuda, inananları uyarmaya gayret etmiş, bu tür alışkanlıklarını günden güne terk etmelerine yardımcı olmuştur. Câhiliye yaşantısının vazgeçilmez bir unsuru olan "asabiyet", yani soy birliğine dayalı ilişki biçimini reddetmiş, insanları bu dava uğruna savaşmaktan menetmiştir.[30] Zira bütün inananları, *"Allah'ın kardeş olan kulları"* kabul eden[31] İslâm Dini'nde ne asabiyetin ne de daha geniş kapsamlı olan ırkçılığın yeri yoktur. Asaletle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak gibi alışkanlıkların câhiliyeye ait davranışlar olduğunu dile getiren Kutlu Elçi,[32] İslâm'da üstünlüğün ancak takva ile olduğunu belirtmiştir.[33] Allah ile kulun arasına bir aracı sokmanın anlamsızlığını öğreten Resûl-i Ekrem,[34] en acılı zamanlarında bile müminin vakarla hareket edip isyana varan söz ve davranışlardan uzak durması gerektiğini vurgulamıştır.[35] İnançları ve yaşantıları kendilerinden tamamen farklı olan müşriklerle bir arada olmayı ve onlarla birlikte yaşamayı hoş görmemiş,[36] o dönemde, kâfirlerin giydiği sarı renkli elbiselerin[37] ve müşriklere özel olan başka kıyafetlerin giyilmesini yasaklamıştır.[38]

İslâm Dini'nin, başka din ve inançların etkisiyle bozulmasını istemeyen Resûlullah, ilk dönemlerde müşriklere nazaran Ehl-i kitaba daha yakın durmuş, hakkında dinî bir emir bulunmayan konularda onlara muvafakat etmeyi tercih etmiştir.[39] Zira Kur'ân-ı Kerîm de Ehl-i kitabı müşriklerden ayrı tutmakta, onların yiyeceklerinden yemeyi ve iffetli kadınlarıyla

25 B6047 Buhârî, Edeb, 44.
26 B1294 Buhârî, Cenâiz, 35.
27 HM22600 İbn Hanbel, V, 261; D1277 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 10.
28 B5473 Buhârî, Akîka, 3; M5116 Müslim, Edâhi, 38.
29 B3838 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26; HM200 İbn Hanbel, I, 30.
30 M4792 Müslim, İmâre, 57.
31 M6526 Müslim, Birr, 23; Hucurât, 49/10.
32 M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
33 HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
34 Bakara, 2/186; T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
35 M2140 Müslim, Cenâiz, 15.
36 D2787 Ebû Dâvûd, Cihâd, 170; T1605 Tirmizî, Siyer, 42.
37 M5434 Müslim, Libâs ve zînet, 27.
38 M5411 Müslim, Libâs ve zînet,12.
39 B3558 Buhârî, Menâkıb, 23.

evlenmeyi meşru saymaktaydı.[40] Bu doğrultuda Allah Resûlü, başlangıçta, onların kıblesi olan Beyt-i Makdis'e yönelmiş,[41] Medine'ye geldiği ilk günlerde Yahudilerin, Hz. Musa ve İsrâiloğulları'nın kurtulup Firavun ve ordusunun denizde boğuldukları Muharrem'in onuncu gününü takdis etmek amacıyla Âşûrâ orucu tuttuklarını öğrenince, henüz Ramazan orucunun farz kılınmadığı bu dönemde, Müslümanlara da bu orucu tutmalarını emretmiştir.[42] Müşriklere benzememek için sakalları uzatıp bıyıkları kısaltmayı tavsiye etmiş,[43] saçlarını onlar gibi ikiye ayırmak yerine kitap ehli gibi salıvermeyi tercih etmiştir.[44] Ancak daha sonra, Hz. Peygamber kendilerini, aralarında ortak olan bir söze davet ettiği[45] hâlde onlar, bunu reddederek tahrif olmuş dinlerini İslâm'a tercih etmiş ve Müslümanlara düşmanca davranmaktan geri durmamışlardır.[46] Dolayısıyla Resûlullah, müşrikler gibi Ehl-i kitabın da İslâm Dini'ne zarar vermelerini istememiş, onların İslâm'a aykırı hâl ve tavırlarından ümmetini sakındırmıştır.

Nitekim Yüce Allah da Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm'ın nasıl bir din olduğunu beyan ederken geçmiş ümmetlerin yanlışlarını anlatmış,[47] aynı hataya düşmemeleri hususunda inananları uyarmıştır.[48] *"İman edenlerin Allah'ı anması ve O'ndan inen gerçek sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir."*[49] diyerek onların yolunda yürümemelerini öğütlemiştir. Hıristiyanların, Allah emretmediği hâlde "ruhbanlığı" ortaya attıklarını[50] ve O'na çocuk isnadında bulunduklarını[51] hatırlatmış; Yahudilerin de Allah'ın koyduğu yasakları çiğneyerek peygamberlerini öldürdüklerine dikkatleri çekmiştir.[52] Ehl-i kitabın bâtıl inançlarından örnekler sunarak[53] dinlerini nasıl tahrif ettiklerini[54] gözler önüne sermiş, dalâlete düşen ve Allah'ın gazabını hak eden bu insanlar gibi olmamaları için[55] inananları sık sık uyarmıştır. Bu doğrultuda Allah Resûlü de, *"Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın."*[56] diyerek Yahudiler gibi peygamberlerine saygısızlık etmemelerini öğütlerken, *"Allah'ın lâneti Yahudilerin ve Hıristiyanların üzerine olsun. Onlar peygamberlerinin kabirlerini kendilerine mescit edindiler."*[57] sözüyle de onlara aşırı saygı göstermeyi, kabirlerini ibadethaneye çevirmelerini yasaklamıştır. Zira İslâm'da Allah'tan başkasına karşı, onu putlaştıracak derecede aşırı sevgi ve saygı göstermek yoktur.

Ehl-i kitabın, Allah'ın rızasını kazanacakları düşüncesiyle, orucu uzatmalarını doğru bulmayan[58] Allah Resûlü, Müslümanlardan iftar vakti

[40] Mâide, 5/5.
[41] B40 Buhârî, Îmân, 30.
[42] M2656 Müslim, Sıyâm, 127.
[43] B5892 Buhârî, Libâs, 64.
[44] B3944 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 52; M6062 Müslim, Fedâil, 90.
[45] Âl-i İmrân, 3/64.
[46] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.
[47] Âl-i İmrân, 3/19, 187; Nisâ, 4/46.
[48] Âl-i İmrân, 3/105.
[49] Hadîd, 57/16.
[50] Hadîd, 57/27.
[51] Bakara, 2/116.
[52] Nisâ, 4/155.
[53] Bakara, 2/80, 111; Mâide, 5/64; Yûnus, 10/68.
[54] Bakara, 2/75.
[55] Fâtiha, 1/6-7.
[56] M6147 Müslim, Fedâil, 156; Ahzâb, 33/69.
[57] B5816 Buhârî, Libâs, 19.
[58] D2353 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 20; İM1698 İbn Mâce, Sıyâm, 24.

girdiğinde oruçlarını açmada acele etmelerini istemiştir. Hıristiyan inancının sembolü olan "haç" takmayı yasaklamış,[59] Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah ile görüşmesi sırasında ayakkabılarını çıkarması anısına ayakkabı ve mestle ibadet etmeyen Yahudilerin aksine bunlarla namaz kılınabileceğini söylemiştir.[60] Ayrıca, Yahudilerce kutsal sayılan cumartesi günü oruç tutulmasını yasaklamıştır.[61] Bu nedenle Hıristiyanların kutsal saydıkları pazar günü, putperestlerin kutsal kabul ettikleri Nevruz ve Mihrican günlerinde oruç tutmak da Hz. Peygamber'in bu doğrultudaki direktiflerinden hareketle mekruh görülmüştür.[62]

Resûlullah, Yahudilerin yaptığı gibi saçların etrafının tıraş edilip üst kısmının bir bulut şeklinde bırakılmasını hoş görmemiştir.[63] *"Yahudiler ve Hıristiyanlar (ağarmış saç ve sakallarını) boyamazlar, onlara muhalefet ediniz."*[64]uyarısında bulunmuş, *"Bizden başkalarına benzemeye çalışanlar bizden değildir. Yahudi ve Hıristiyanlara benzemeyin! Yahudilerin selâmlaşmaları parmak işaretiyledir; Hıristiyanların selâmlaşmaları ise el ile işaret etmekten ibarettir."*[65] buyurarak Müslümanlara özgün bir yaşam biçimi önermiştir. Onun bu uyarılarını iyi anlayan ve benimseyen ashâb da bu anlayışla hareket etmiş, örneğin Enes b. Mâlik, Basra'da sarıklarını Yahudiler gibi taylesân şeklinde yani ucunu sarkıtarak saran Müslümanları gördüğünde, bu hâlleriyle Yahudilere benzediklerini söyleyerek onları eleştirmiştir.[66]

İçinde bulunduğu toplum ve onları kuşatan zaman dilimi hesaba katıldığında Resûlullah'ın başkalarına benzememe hususundaki tavsiye ve uyarılarının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Zira pek çok kadim din ve kültürün olduğu bir ortamda İslâm'ın ortaya çıkması, baştan sona her şeyi şekillendirmesi ve saflığını, özgünlüğünü koruyarak oluşumunu tamamlayabilmesi, ancak her türlü zararlı etkiden uzak kalarak mümkün olabilirdi. Bu nedenle, *"Kim bir topluluğa benzemeye çalışırsa o da onlardandır."*[67] buyurarak genel olarak başkalarına benzemekten ve onlara özenti duyup taklide yönelmekten inananları sakındıran Allah Resûlü bu konuda oldukça hassas davranmıştır. Ancak ne Kur'ân-ı Kerîm ne de Hz. Peygamber diğer inanç mensupları gibi olmamayı öğütlerken onlara tamamen ters, tepki içeren, aykırı davranışları; dolayısıyla sadece muhalefete dayanan anlamsız bir farklılığı hedeflememiştir.

Örneklerde de görüldüğü üzere konulan yasaklamalar, çoğunlukla, tevhid inancına aykırı olan veya bu inancı zedeleyebileceği düşünülen tutumlar ile başka din mensuplarına özel olan, onların kültürlerinde

59 T3095 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
60 D652 Ebû Dâvûd, Salât, 88.
61 T743 Tirmizî, Savm, 42.
62 "Oruç", *DİA*, XXXIII, 418.
63 B5920 Buhârî, Libâs, 72; AU22/90 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 90.
64 B5899 Buhârî, Libâs, 67.
65 T2695 Tirmizî, İsti'zân, 7.
66 B4208 Buhârî, Meğâzî, 39.
67 D4031 Ebû Dâvûd, Libâs, 4.

özel anlamı bulunan giyim, kuşam, ibadet ve davranış şekilleridir. Nitekim Kabîsa b. Hulb (ra) Hz. Peygamber'e (sav) Hıristiyanların yedikleri, İslâm'a göre haram olmayan yemekleri yemenin hükmünü sorduğunda o (sav), *"Herhangi bir yemek nedeniyle gönlünde huzursuzluk hissetme. Yoksa bu konuda (şüphelenen ve aşırı giden) Hıristiyanlara benzemiş olursun."* diyerek onların yemeklerinden yemede bir mahzur olmadığını bildirmiştir.[68] Diğer dinlerde İslâm'ın tasvip ettiği bir şeye rastladığında yapılmasını yasaklamamış, aksine bu güzel alışkanlıkların sürdürülmesi için ashâbını teşvik etmiştir. Nitekim câhiliyede bir gün boyunca hiç konuşmama şeklinde tutulan "sükût orucu"nu yasaklarken[69] Âşûrâ orucunun tutulmasını emretmiş,[70] Müslümanlara Ramazan orucu farz kılındıktan sonra da bu orucu tutup tutmama konusunda onları serbest bırakmıştır.[71] Aynı şekilde câhiliye toplumunda değer atfedilen ve aynı zamanda İslâm'ın da müminler için öngördüğü cömertlik, ağırbaşlılık, yumuşak huyluluk, sabır, tevazu ve düşünerek ölçülü hareket etme gibi ahlâkî erdemlerin[72] devam ettirilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin kendisine gelerek câhiliye devrinde yaptığı köle azat etmek, sadaka vermek veya akrabaya iyilik yapmak gibi bazı davranışların karşılığı olup olmadığını soran Hakîm b. Hizâm'a, *"Sen eskiden yaptığın hayırlarla Müslüman oldun."* cevabını vermiş,[73] câhiliye devrinde ticaret ortaklığı yaptığı Sâib isimli sahâbîye de şu tavsiyede bulunmuştur: *"Ey Sâib! Câhiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslâm devrinde de devam et. Misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşuna iyi davran!"*[74] İslâm'la şereflendikten sonra dahi, câhiliye döneminde zayıfları koruma amacıyla kurulan Hilfü'l-fúdûl Antlaşması'ndan övgüyle bahseden Resûlullah, böyle bir antlaşmaya katılmış olmaktan her zaman memnuniyet duyacağını ifade etmiştir.[75]

Müslümanların, dinin özünde olmayan her şeyden uzaklaşarak "saf" bir şekilde tevhid inancını gönüllerine yerleştirmelerini, hayatlarını bu anlayışa göre düzenlemelerini isteyen İslâm Dini'nin reddettiği "yabancılaşma", fıtrattan uzaklaşma ve esasında bireylerin kendi tabiî özlerine yabancılaşmasıdır. Koyulan emir ve yasakların tamamı, kişiyi yaratılışına aykırı hâllerden koruyarak onun özüne uygun bir tarzda yaşamasını temine yöneliktir. Nitekim Allah'ın sevgili elçisi Hz. Muhammed'in, *"Allah'ın indirdiğine uyun!"* çağrısı üzerine müşrikler, *"Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız!"* diyerek[76] kendi inanç ve geleneklerini terk etmek istememiş ve yeni gelen dini kabule yanaşmamışlardır. Allah Teâlâ, bu

[68] T1565 Tirmizî, Siyer, 16; İM2830 İbn Mâce, Cihâd, 26.
[69] D2873 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 9.
[70] B4737 Buhârî, Tefsîr, (Tâ-Hâ) 2.
[71] B4501 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 24.
[72] BŞ10899 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 440.
[73] M324 Müslim, Îmân, 195.
[74] HM15585 İbn Hanbel, III, 425.
[75] HM1655 İbn Hanbel, I, 191.
[76] Bakara, 2/170.

sözlere şu âyetlerle karşılık vererek asıl yabancılaşmanın haktan uzaklaşmak olduğuna dikkatleri çekmiştir: *"Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?"*[77] Zira Hz. Peygamber'in, *"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra ana babası onu Yahudi, Hıristiyan veya müşrik yapar."*[78] hadisiyle ifade ettiği üzere iyiye eğilimli tertemiz bir fıtratla doğan her bebeğin düşünceleri, inancı ve yaşantısı ailesiyle ve çevresiyle şekillenir. İşte ilâhî dinlerin gönderiliş gayesi de insanı "doğru yol"a ileterek yaratılışına uygun bir şekilde, yanlış yönlendirmeleri ilâhî vahiyle bertaraf ederek dosdoğru yaşamasını temin etmektir. Bu dinlerin son halkası olan İslâm'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde yaşayan kişi, kendi doğasına, kâinata ve Yaratan'ına yabancılaşmaktan kurtulacak, hem dünya hem de âhiret saadetine erişebilecektir. Bu yüzden bir Müslüman'dan gün boyunca kıldığı her rekâtta aynı dua ile Rabbine yakarması istenir: *"Bizi doğru yola ilet! Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna; gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!"*[79]

[77] Bakara, 2/170.
[78] M6758 Müslim, Kader, 23.
[79] Fâtiha, 1/6-7.

DİZİN

A
Abbâs b. Abdülmuttalib (Ş.) III/300
abdest: ~i konusunda şüpheye düşme III/497; ~in bozulması III/497; ~te israf III/515, III/517
Abdullah b. Abbâs (Ş.) III/517
Abdullah b. Âmir (Ş.) III/509
Abdullah b. Amr b. el-Âs (Ş.) III/102, III/199, III/520, III/571
Abdullah b. Büsr (Ş.) III/033
Abdullah b. Cüd'ân (Ş.) III/615
Abdullah b. Dînar (Ş.) III/287
Abdullah b. Ebû Evfâ (Ş.) III/339
Abdullah b. Kinâne (Ş.) III/125
Abdullah b. Mes'ûd (Ş.) III/341, III/487
Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî (Ş.) III/561
Abdullah b. Mübârek (Ş.) III/498
Abdullah b. Revâha (Ş.) III/377, III/379
Abdullah b. Selâm (Ş.) III/259
Abdullah b. Şıhhîr (Ş.) III/444
Abdullah b. Übey b. Selûl (Ş.) III/461, III/552
Abdullah b. Zübeyr (Ş.) III/363
Abdurrahman b. Avf (Ş.) III/078, III/212, III/277, III/355
Abdurrahman b. Ebû Bekir (Ş.) III/259
Abdurrahman b. Ebû Bekre (Ş.) III/441
Abdurrahman b. Mehdî (Ş.) III/388
Abdülkays (K.K.) III/266
Abdülmuttalib'in oğulları (Ş.) III/397
abes III/561
acele: ~ etme III/209; ~ci davranma III/209
acıma duygusu III/065
açgözlülük III/255, III/275, III/333, III/531, III/532, III/576
açık: ~ arama III/487; ~ça haram işleyene hakaret etmek III/422; ~ça yalan söylemek III/509; ~ta olanı koruma III/015; ~tan İslâm'a davet III/197
açlıkla sınanmak III/186, III/343
Âd kavmi (K.K.) III/452
âdâb III/019, III/266, III/267, III/388, III/391; ~-ı muâşeret III/019
adakta bulunma III/363, III/364
adalet III/619; ~ duygusu III/545, III/615; ~ ilkesi III/155, III/544; ~i aşan erdem III/324; ~i gözetmek III/544; ~i ortadan kaldırmak III/540; ~i tesis etmek III/323, III/324, III/345, III/540, III/543; ~in sağlamak III/366; ~le hükmetme III/356, III/541, III/544; ~le muamele etmek III/540; ~li davranmak III/209, III/252; ~li devlet başkanı III/544; ~siz cezalar III/323; ~ten ayrılmamak III/544, III/605
adaletsizlik(ğ) III/255; ~i mubah görme III/255
adam: ~ kayırma III/540, III/541, III/542, III/543, III/544, III/545; ~ öldürme III/048
Âdem peygamber (Ş.) III/333
Adıyaman (Y.M.) III/461
âdil olmak III/115
Adn cennetleri III/162
af: ~ kapısının açılması III/320; ~ yolunu seçme III/324
affedici olmak III/142, III/322, III/357, III/407, III/425
affetme III/153, III/244, III/274, III/321, III/322, III/323, III/324, III/487, III/488; ~ erdemi III/323, III/324
afîf III/172; ~ olma III/230
Afife (L.) III/233
Afüv III/321
ağ(ı)z: ~ bozukluğu III/420; ~nı eğip bükerek konuşma III/379, III/599
ağaç: ~ dikme III/108; ~ kesme III/108; ~ların kalem olması temsili III/375
ağırbaşlılık III/132, III/229, III/650
ahde: ~ riayet III/301; ~ sadakat III/512; ~ vefa göstermek III/243, III/288, III/293, III/297, III/299, III/300, III/302, III/304, III/584; ~ vefasızlık yapmak III/299
ahdi: ~ bozmak III/300; ~ yerine getirmek III/298
Âhir III/496
âhiret: ~ gününe inanma III/257, III/262, III/371, III/380, III/383, III/387; ~ gününe inanmama III/634; ~i unutma III/252, III/639; ~ini dünya için feda etme III/626; ~te azaba neden olan şeyler III/434, III/574; ~te bedbaht olanlar III/187; ~te cezaya çarptırılma III/465; ~te en kazançlı çıkanlar III/038; ~te hesaba çekilmek III/545; ~te huzur ve saadet III/029, III/184; ~te hüsran III/343; ~te mükâfatlandırılma III/106; ~teki mutsuzluk III/184
ahlâk: ~ ilkeleri III/019, III/454; ~ literatürü (K.) III/443; ~ terimi III/274; ~ zaafı III/590; ~ı en güzel olanlar III/017, III/173; ~ı güzelleştirme III/020; ~ın kaynağı III/019; ~ın temel esasları III/562; ~lı olma III/019, III/277
ahlâkî: ~ davranışlar III/018, III/019, III/164, III/353; ~ değer III/172, III/265, III/267; ~ değerler III/053, III/173, III/233, III/510, III/565; ~ değerlerin yozlaşması III/565; ~ erdem III/222, III/407; ~ erdemler III/017, III/142, III/287, III/409, III/531; ~ ilkeler III/233; ~ kavram III/177; ~ meziyet III/232, III/407
Ahmed b. Ebu'l-Havârî (Ş.) III/233
Ahmed b. Hanbel (Ş.) III/171
Ahnes b. Şerîk (Ş.) III/298, III/454
aile: ~ baskısı III/552; ~ birliğini bozma III/363; ~ fertlerine namazı emretme III/199; ~ içi haklar III/155; ~ için yapılan harcama III/163; ~ içinde sevgi III/104; ~ yuvasının parçalanması III/365
ailevî sorumlulukları yerine getirme III/119
ak(ı)l: ~ melekesini yitirme III/068; ~ nimetinden yoksun olma III/068; ~dan geçen olumsuz düşünceler III/029; ~ gereği gibi kullanma III/068; ~ korumak III/519; ~-ı selim III/052; ~n korunması III/184, III/519; ~nı kullanma III/068
Akabe (Y.M.) III/276, III/292; ~ geçidi (Y.M.) III/292
akan nehirde abdest III/108, III/515, III/517
aklî ve örfî hükümler III/562
Akra' b. Hâbis et-Temîmî (Ş.) III/373, III/554
akraba: ~ ile ilişkiyi kesme III/617; ~larla ilişkileri koparmak III/049; ~larla ilişkileri sürdürme III/104; ~ya iyilik III/551, III/650; ~yı ziyaret III/049
akrabalık: ~ bağlarını koparmak III/047; ~ ilişkileri III/104
Alâ' b. el-Hadramî (Ş.) III/301
alay: ~ etme III/197, III/336, III/346, III/374, III/433, III/451, III/452, III/453, III/454, III/455, III/456, III/485, III/486, III/563; ~a alma III/387, III/390, III/451, III/453, III/455

alçakgönüllü: ~ olma III/334, III/335, III/577; ~lük III/154
alçaltıcı huylar III/343
aldatma III/144, III/145, III/312, III/505, III/507, III/508, III/509, III/510, III/511, III/512; ~ma III/302, III/507, III/509, III/511
alıcı gibi davranarak müşteri kızıştıranlar III/508
alım satım III/507
alın teri III/251
alışveriş: ~ türleri III/508; ~te boş söz, yemin III/400, III/563; ~te kolaylıkla kandırılma III/509; ~ten vazgeçme III/303
Ali b. Ebû Tâlib (Ş.) III/365
âlim densin diye ilim tahsil edenler III/026
Alkame (Ş.) III/593
Allah yaşamak III/100
Allah: ~ (cc) adına yemin III/059, III/366, III/527, III/531; ~ (cc) ile kul arasına bir aracı sokma III/647; ~ (cc) ile kul arasındaki bağ III/143; ~ (cc) katında değerli kişi III/115, III/188; ~ (cc) katında değersiz kişi III/181, III/187, III/188; ~ dostu III/077; ~ düşmanı III/341; ~ için birbirini sevme III/079, III/353; ~ için buğzetme III/353; ~ için nefret etme III/029, III/073, III/079, III/159, III/164, III/354; ~ için sevme III/029, III/068, III/073, III/077, III/079, III/159, III/161, III/164, III/165, III/353, III/354, III/355, III/358; ~ için verme III/029, III/159, III/164; ~ korkusu III/060, III/117, III/229, III/348; ~ sevgisi III/076, III/077, III/082, III/117, III/191; ~ sözü III/345, III/375; ~ yolunda cihad III/046, III/225, III/230, III/627; ~ yolunda harcama III/069, III/153, III/245, III/252, III/264, III/335, III/638; ~ yolunda mücadele III/198; ~ yolunda mücadele edenler III/173; ~ yolunda savaşanlar III/106, III/551; ~ yolundan alıkoyma III/063; ~'a (cc) çağırma III/037; ~'a (cc) havale etme III/310; ~'a (cc) istiğfar III/576; ~'a (cc) isyan hususunda nezir/adak III/364; ~'a (cc) itaat III/076, III/523, III/530, III/597; ~'a (cc) karşı sorumluluk bilinci III/013, III/017, III/051, III/111, III/116, III/437, III/477, III/562, III/603, III/607; ~'a (cc) kulluk etme III/199; ~'a (cc) ortak koşma III/142, III/615; ~'a (cc) teslim olmak III/077, III/311; ~'a (cc) tevekkül etme III/212, III/305, III/307, III/310, III/311, III/312, III/314, III/348; ~'a (cc) tevekkülün gerekliliği III/311; ~'a (cc) yönelip dua etme III/424; ~'a (cc) yönelme III/524; ~'ı (cc) anma III/084, III/102, III/127, III/128, III/132, III/496, III/607, III/627, III/634, III/638, III/648; ~'ı (cc) çokça zikretme III/062; ~'ı (cc) görür gibi ibadet etme III/101, III/116, III/133, III/147, III/152, III/597; ~'ı (cc) hakkıyla tanıma III/061; ~'ı (cc) hatırlama III/051, III/128, III/153, III/495, III/553, III/607; ~'ı (cc) inkâr III/027, III/400; ~'ı (cc) unutma III/190, III/634, III/639; ~'ı (cc) unutturma III/607; ~'ı (cc) vekil kılma III/311; ~'ı (cc) zikretme III/210, III/571; ~'ın (cc) adına yemin III/302; ~'ın (cc) affına mazhar olma III/108, III/401; ~'ın (cc) âyetlerini alaya alma III/452; ~'ın (cc) âyetlerini yalanlama III/616; ~'ın (cc) birliğine davet III/346; ~'ın (cc) dostu olma III/118; ~'ın (cc) gazabı III/089, III/162, III/162, III/301, III/301, III/321, III/476, III/508, III/508, III/618, III/618, III/648, III/648; ~'ın (cc) gölgesi III/068, III/544; ~'ın (cc) hadleri III/535, III/540; ~'ın (cc) hidayet etmesi III/156, III/388; ~'ın (cc) hoşlanmadığı üç davranış III/519; ~'ın (cc) hoşnutluğu III/053, III/142, III/161, III/164, III/253, III/274, III/534, III/619; ~'ın (cc) hoşnutluğunu gözetme III/029, III/162; ~'ın (cc) hoşnutluğunu kazanma III/599; ~'ın (cc) hükmüne razı olma III/588; ~'ın (cc) ipine sımsıkı sarılmak III/121; ~'ın (cc) irade ve kudreti III/059; ~'ın (cc) kelâmı III/386; ~'ın (cc) Kılıcı (L.) III/347; ~'ın (cc) koyduğu sınırlara riayet III/522; ~'ın (cc) koyduğu sınırları aşmak III/524, III/608; ~'ın (cc) nimetini küçümsememe III/332, III/639; ~'ın (cc) rahmetinden uzaklaşma III/385; ~'ın (cc) rahmetinden ümit kesme III/477; ~'ın (cc) rızası için yedirme III/251, III/533; ~'ın (cc) rızasına erişmek III/209, III/233; ~'ın (cc) rızasına nâil olmak III/184, III/201; ~'ın (cc) rızasına uygun davranmak III/065, III/640; ~'ın (cc) rızasını aramak III/157, III/161, III/255; ~'ın (cc) rızasını arzulayanlar III/208; ~'ın (cc) rızasını elde etmek III/144, III/364; ~'ın (cc) rızasını gözetme III/017, III/046, III/139, III/142, III/143, III/144, III/145, III/154, III/156, III/161, III/162, III/164, III/209, III/232, III/251, III/252, III/277, III/532, III/533, III/553, III/596, III/597; ~'ın (cc) rızasını gözetmek III/017, III/038, III/140, III/334; ~'ın (cc) rızasını kaybetmek III/084; ~'ın (cc) rızasını kazanma III/035, III/198, III/253, III/494, III/502, III/531, III/648; ~'ın (cc) sevgisini kazanma III/076, III/164, III/165, III/354; ~'ın (cc) sevgisini kazanma gayesi III/164; ~'ın (cc) sınırlarını aşmak III/365; ~'ın (cc) takdiri III/169, III/175, III/454, III/574; ~'ın (cc) takdirine itiraz III/574; ~'ın (cc) takdirine rıza gösterme III/181, III/185; ~'ın (cc) utanıp çekinmemesi III/222; ~'ın (cc) varlığının delilleri III/081; ~'ın (cc) yardımı III/532; ~'ın (cc) yazgısı III/310; ~'ın (cc) yeryüzündeki halifesi III/106; ~'ın hoşnutluğu III/117; ~'ın Kitabı III/069, III/263, III/385, III/389, III/556; ~'ın Kitabı'na müdahale III/555; ~'tan (cc) başkası adına yemin etme III/647; ~'tan (cc) hayâ etmek III/176, III/220; ~'tan (cc) hayırlı olanı istemek III/177, III/185; ~'tan (cc) hayırlı olanı ummak III/181, III/185; ~'tan (cc) korkan kalp III/069; ~'tan (cc) korkma III/117, III/143, III/205, III/207, III/233, III/265, III/344, III/354, III/549, III/553, III/608; ~'tan (cc) sakınma III/047, III/113; ~'tan (cc) şehit olmayı dileme III/064; ~'tan (cc) ümit kesmeme III/476
altından ev eşyası kullanma III/522
altmış fakiri doyurma III/050
amaçsız: ~ konuşma III/563
amel: ~ defterleri III/509, III/606; ~de devamlılık III/193, III/199; ~de samimiyet III/142; ~in boşa çıkması III/132; ~ine göre hesaba çekilme III/441, III/443, III/475; ~ini gizlemek III/599; ~lere riya bulaşması III/599; ~leri kaydetmekle sorumlu melekler III/029;

~lerin en faziletlisi III/073, III/079; ~lerin en güzeli III/040; ~lerin en hayırlısı III/173; ~lerin en sevimlisi III/199; ~lerin niyetlere göre değer kazanacağı III/021, III/025, III/063, III/141, III/233; ~lerin tartılması III/346; ~siz niyet III/028
Âmir ⇒ tabiin (Ş.) III/055 ⇒ Yahudi (Ş.)
Ammâr b. Yâsir (Ş.) III/026
Ammârlar (Ş.) III/207
Amr b. Abese (Ş.) III/302
Amr b. Avf oğulları (K.K.) III/364
Amr b. Avfoğulları'nın mahallesi (Y.M.) III/364
Amr b. Şuayb (Ş.) III/513, III/515
ana baba: ~ya bakma III/190; ~ya iyi davranma III/046, III/104, III/551; ~ya saygı III/143; ~ya sövme III/422
Anam babam sana feda olsun! III/078, III/186, III/210, III/411, III/518
anız yakma III/092
anlamlı konuşmak III/385
anlamsız: ~ çok soru sormak III/429, III/436, III/515, III/519; ~ konuşma III/387
anlayış gösterme III/465
anne: ~ baba sevgisi III/081; ~ babanın hoşnutluğu III/104; ~ babanın Kur'an öğrenmesi III/421; ~ babaya eziyet ve saygısızlık III/617; ~ babaya ihsan III/153; ~ babaya itaatsizlik III/400; ~ babaya iyilik III/103; ~ babaya karşı vefa III/287; ~ babaya kötü davranmak III/048; ~ babaya saygısızlık III/052; ~ babaya zulmetmek III/617; ~ karnındaki ilk kırk gün III/188; ~ şefkati III/091; ~lerdeki merhamet III/091; ~nin çocuklarına olan merhameti III/274; ~nin yavrusuna merhameti III/089
ansızın geliveren ölüm III/038
antlaşma: ~ imzalamak III/298; ~lara riayet III/301, III/302, III/304; ~lara sadık kalma III/511; ~yı bozma III/587
ar: ~ damarının çatlaması III/223; ~ kelimesi III/219
arabozuculuk yapma III/505, III/508
arabuluculuk yapma III/363
Arap: ~ atasözü III/254; ~ deyişi III/420; ~ dili III/530, III/551; ~ kabilelerinin en büyüklerinden (K.K.) III/373; ~ Körfezi (Y.M.) III/373; ~ olmayanlar (K.K.) III/120; ~ şairleri III/374, III/377, III/389; ~ Yarımadası (Y.M.) III/292; ~'ın dünyasında şiir III/376
Arapça III/530, III/551
araştırmadan hüküm verme III/474
argo III/386; ~ konuşma III/420
arı III/222
arkadan: ~ çekiştirme III/431, III/432, III/435, III/454, III/484, III/486; ~ konuşma III/387, III/431, III/432; ~ vurma III/586
arkadaş: ~ın en hayırlısı III/172; ~lık ilişkileri III/142
arsızca bir şey isteme III/230
arsızlık III/217, III/220
Arş (Y.M.) III/060
arşın gölgesi III/353; ~nde gölgelenecek yedi sınıf III/233
art arda iki ay oruç III/050
aruz III/376
arzular: ~ı dizginleme III/229; ~n esiri olma III/312
arzulara uyma III/478
Âs b. Vâil (Ş.) III/615
asabiyet III/647
asaleti ile övünme III/647
Ashâb-ı Suffe III/355
ashâbın fazileti III/220
astroloji III/183
aşağılamak III/211, III/387, III/431, III/432
aşırı: ~ cimrilik III/337, III/343, III/527, III/531; ~ gitme III/650; ~ hırs III/576; ~ hiddet III/345; ~ övmek III/441, III/445; ~ sevgi ve saygı III/648; ~ su kullanmak III/498; ~ tamah III/636; ~ uçlar III/625; ~lık III/120, III/231, III/335, III/355, III/498, III/500; ~lıklardan uzak durma III/120, III/231
aşkınlık III/463
Âşûrâ orucu III/648, III/650
atalar: ~ın dini III/397; ~ların gelenekleri III/017; ~ların yoluna uyma III/650; ~larla övünme III/117, III/181, III/187, III/331
atâlet III/313
atasözü III/116, III/187
ateş: ~le ile azap etmek III/092; ~ten yaratılma III/333
atıcılık III/564
atın uğursuz sayılması III/186
atîk (L.) III/456
atîre kurbanı III/647
atlas III/334; ~tan kıyafetler giymek III/334
avlanma III/108
avret: ~ yerini göstermemek III/220; ~ yerini örtmek III/220, III/221; ~ yerleri III/121
ayak(ğ): ~ların şahitlik etmesi III/464; ~a kalkma III/082, III/250, III/335, III/373
ayakkabı ile ibadet III/649
ayda üç gün oruç tutma III/200
âyet: ~in iniş sebebi ⇒ Bakara, 2/256 III/455 ⇒ Mâide, 5/106; ~in inmesi ⇒ Ahzâb, 33/37 III/050 ⇒ İsrâ, 17/110, III/050 ⇒ Müddessir, 74/18-25, III/069 ⇒ Zümer, 39/53, III/251, III/266, III/273 ⇒ hûd, 11/114; ~in tefsiri ⇒ Kalem, 68/4 III/015; ~leri istismar etmek III/555; ~leri yalanlamak III/400, III/616; ~lerin alaya alındığı mekânlar (Y.M.) III/452
ayıp(b): ~ hâlleri sorgulamak III/483; ~ı ortaya çıkarmak III/487; ~ı örtmek III/351, III/355, III/410, III/434, III/488; ~ları araştırmak III/463, III/485, III/486; ~ları araştırmamak III/410; ~ları dile getirmemek III/434
Ayneyn Geçidi (Y.M.) III/297
aynı: ~ delikten iki kez ısırılmak III/505, III/509; ~ hataya iki defa düşmek III/509
az: ~ amel III/144; ~ da olsa amelde devamlılık III/200; ~ konuşma III/386
aza: kanaat etme III/227, III/230, III/310
azaları üçer kere yıkama III/497
azap: ~ ve rahmet melekleri III/027; ~ vesilesi III/389
azdırılma III/494
azdırıp saptıran zenginlik III/038
azgınlık(ğ) III/610, III/634; ~a davet III/378; ~ın yasaklanması III/155
azim sahibi peygamberler III/201
Azîz III/118
azmak III/342

B

baba: ~ dostlarını ziyaret III/283, III/287; ~ dostuna vefa III/287; ~ya sövme III/422
bacakları uzatarak oturma III/391
bağışlama III/229, III/324
bağışlanma dilemek III/050,

III/616
bağışta bulunma III/132, III/325, III/543
bağlayıcı emir III/302
bağlılık yemini III/101, III/140
Bahreyn (Y.M.) III/301, III/543, III/633
bakılması haram yerlere bakma III/295, III/304
Bakî' Mezarlığı (Y.M.) III/179, III/183, III/485
bal arısı III/419
Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın III/619
basiret: ~ ehliyle istişare etme III/177; ~ini kullanma III/476; ~ten yoksun kimse III/198, III/255
Basra (Y.M.) III/357, III/444, III/505, III/649
başa: ~ gelen musibet III/119; ~ gelen sıkıntı III/321, III/646; ~ kakmak III/020, III/026, III/598
başına gelenlerden ders çıkarmak III/424
başka: ~larına el açma III/230; ~larına el açmaktan hayâ etmek III/231; ~larına tepeden bakma III/065; ~larını küçümsemek III/334; ~larının gizli bilgilerini ele geçirmek III/484; ~larının günahını diline dolamak III/433; ~larının hakkına tecavüz III/545; ~larının hakkına tecavüze teşvik III/091; ~larının inançlarını alaya almak III/453; ~larının konuşmalarını gizlice dinleme III/484; ~larının kutsalına sövmek III/453; ~larının sırtından geçinme III/556; ~larının soyuna dil uzatmak III/647; ~larıyla alay etme III/456; ~sına iyilik etmek III/049; ~sına yedirmek III/173; ~sını aldatma III/509; ~sını kendine tercih etme III/251; ~sının anasına sövme III/422; ~sının ayıbını örtme III/488; ~sının hakkına girmek III/616; ~sının hakkını gasp etmek III/540; ~sının inancına sövme III/423; ~sının konuşmasına kulak kabartma III/389, III/479, III/484; ~sının onuruyla oynamak III/039; ~sının zarara uğramasını istemek III/576
bâtıl inançlar III/648
Bâtın III/496
bebeklerin istismarı III/552
bedbaht III/087, III/091, III/179, III/181, III/183, III/185, III/187, III/188, III/189, III/190; ~lık III/184, III/185, III/186, III/187, III/189
beden: ~ sağlığı III/186, III/639; ~den ruhun çıkışı III/476; ~e iyi bakma III/102
bedenî hastalıklar III/501
bedevîler III/210, III/410
Bedir Gazvesi III/297; ~'ne katılamayan sahabeler ⇒ Enes b. Nadr (Ş.) III/297
Bedir: ~ Gazvesi'ne katılan sahabeler ⇒ Abdullah b. Zeyd (Ş.) III/035 ⇒ Sa'd b. Muâz) (Ş.), III/444 ⇒ Muâz b. Cebel) (Ş.), III/590; ~ günü III/235; ~ harbi III/075, III/191, III/286, III/303, III/347, III/444; ~ Muharebesi III/239, III/303
beğenilme duygusu III/596
beklenen peygamber III/300, III/342
beldeler (Y.M.) III/285
beline sahip olmak III/420
bencil davranmak III/409, III/532
bencillik III/065, III/080, III/252, III/254, III/527, III/530, III/531, III/532
Benû Mustalık (K.K.) III/475; ~ Gazvesi III/475
berâet-i zimme III/465
bereket: ~ duası III/177, III/609; ~ vesilesi: sıla-i rahim III/104
Berîre (Ş.) III/461
besmele çekmek III/341, III/500
beş: ~ konuda imtihana çekilme III/518; ~ temel hak III/184; ~ vakit namaz III/050
Beşîr b. Sa'd (Ş.) III/543
beyne'l-havfi ve'r-recâ III/477
Beytü'l-Makdis (Y.M.) III/648
Beytülmâl III/639
bıçağını biletmek III/154
Bi'r-i Maûne (Y.M.) III/292
Bilâl-i Habeşî (Ş.) III/078
bildiğini paylaşmak III/249
bile bile tehlikeye atılmak III/345
bilerek günah işleme III/116
bilginin sorumluluk gerektirmesi III/100
bilgisizlik III/154; ~ten dolayı yapılan kötülük III/154
bilgiyi paylaşmak III/250
bineğin uğursuz sayılması III/186
binicilik III/564
bir gün oruç tutup bir gün tutmama III/200
birbiri: ~ne dil uzatmak III/435; ~ne düşürmek III/357; ~ne haksızlık yapma III/358; ~ne sırt çevirme III/107, III/116, III/351, III/357, III/359, III/363, III/469, III/474, III/569, III/576, III/577; ~ni çekiştirme III/474; ~ni sevme III/077, III/085, III/090, III/097, III/107, III/351, III/355, III/408, III/533, III/577
birr kelimesi III/052
birr-ism III/052
Bismike Allahümme III/378
Bizanslılar III/241
Bizi: ~ aldatan, bizden değildir III/503, III/507; ~ ancak zaman yok eder III/478
bollukla imtihan III/212
borç(c): ~-alacak ilişkileri III/366; ~lu olarak vefat etme III/366; ~u en güzel şekilde ödemek III/155, III/173, III/409; ~u erteleme III/366; ~u ödeme sorumluluğu III/104; ~un bir miktarından vazgeçme III/366
boş: ~ konuşmaları III/387, III/563; ~ söz III/387, III/562, III/563; ~ vakit III/515, III/522, III/559, III/565; ~ yere konuşma III/564; ~ yere yapılan yemin III/563; ~ zaman III/518
boşamanın iki defa olabileceği III/156
boşanma III/155, III/156, III/555
boykot III/241
boylara ayrılma III/188
boynuzsuz: ~ hayvan III/544; ~ koyun III/620
bozgunculuk III/038, III/529; ~ çıkarmak III/436
böbürlenerek yürümek III/067, III/334, III/530
böbürlenmek III/132, III/253, III/443, III/529
buğday ekmeği III/212, III/637
buğuz etmek III/116
bulûğ: ~ çağına erme III/045, III/103; ~a erme III/095, III/100
bunaklaştıran ihtiyarlık III/038
buzağı III/261
Bünyamin (Ş.) III/002
bürde III/271, III/275
büsbütün eli açık olmama III/523
bütün zamanını ibadetle geçiren III/265
büyü III/378; ~ yapmak III/457
büyücülük III/463
büyük: ~ günah işlemek III/131; ~ günah III/050, III/051, III/052, III/131, III/232, III/399, III/459, III/462, III/464, III/465, III/466, III/467, III/467, III/476, III/617; ~ günahlara kapı açmak III/051;

~ günahlardan kaçınmak III/050; ~ günahların en büyüğü III/459, III/467; ~ hadisçiler III/497; ~lenmek III/331, III/530; ~lere hürmet III/358; ~lere saygı III/020
büyüklük: ~ göstermek III/274; ~ taslamak III/332, III/334, III/527, III/531

C
Ca'fer b. Ebû Tâlib (Ş.) III/243
Câbir b. Semure (Ş.) III/173, III/376, III/383, III/390
Câhiliye: ~ döneminde asabiyet III/647; ~ döneminde ibadetler ⇒ hac III/647; ~ inançları (uğur-uğursuzluk) III/183, III/186
can: ~ güvenliği III/532; ~ güvenliği garantisi verilen kişinin öldürülmesi III/617; ~a kıymak III/048; ~ını Allah yolunda feda etme III/161, III/278; ~ını korumak III/346, III/519; ~ıyla Allah yolunda mücadele III/173
cariyenin efendisini doğurması III/151
Cebrail'in (as) insan suretinde gelmesi III/101, III/151
cehalet III/212, III/342, III/524, III/615
cehennem: ~ ateşinin sönmesi III/046; ~ ehli III/027, III/179, III/183, III/184, III/189, III/334, III/356, III/401, III/420, III/549, III/556; ~likler III/184, III/188, III/232, III/357, III/400, III/409, III/527, III/531, III/606
Celâl III/023, III/029, III/161
Celîl III/118
cemaat: ~e devam etme III/499; ~le namaz III/129; ~ten ayrılma III/499; ~ten kopma III/066
Cemâl III/062
cemâlullah III/185
Cemîl b. Âmir el-Cumahî (Ş.) III/454
cenazeye katılmak III/179, III/183, III/561
cenef III/605
cennet: ~ ehli III/335; ~ ehlinin özellikleri III/335; ~ kadınları III/172; ~e girecek ilk üç grup insan III/232; ~e giremeyecek olanlar III/256; ~e sokacak amel III/435; ~in anahtarı III/572; ~in kılıçların gölgesi altında oluşu III/339, III/344; ~likler III/188, III/527, III/531; ~ten çıkarılma III/575
Cessâme el-Müzenî (Ş.) III/288
Ceyşü'l-Usre III/240
ceza: ~ vermek III/317, III/324; ~ yasaları III/422; ~landırılma III/324, III/590, III/597; ~landırmada hata etmek III/324; ~landırmaktan vazgeçmek III/322, III/324, III/325; ~landırmayıp affetmek III/413; ~ların uygulanmasında iltimas III/540
Ci'râne (Y.M.) III/190, III/290
Cibrîl hadisi III/152
cihad etme III/026, III/046, III/115
cimâu âdâbi'l-hayr III/562
cimrilik(ğ): ~ eden III/247, III/253, III/598; ~ etme III/067, III/091, III/183, III/247, III/251, III/253, III/254, III/255, III/256, III/261, III/274, III/275, III/278, III/333, III/337, III/339, III/343, III/436, III/523, III/527, III/530, III/531, III/576, III/598; ~ hastalığı III/254, III/255; ~in helak sebebi olması III/531
cinayet III/464
cinsel: ~ arzu ve istekler III/232; ~ istismar III/552; ~ konular III/229
cinsellik III/229, III/551
cizye: ~ malları III/633; ~ vergisi III/633; ~ vermek III/347
cömert: ~ sahâbî ⇒ Adî b. Hâtim (Ş.) III/261; ~lik III/026, III/152, III/174, III/229, III/245, III/249, III/250, III/251, III/252, III/253, III/256, III/261, III/264, III/275, III/276, III/339, III/346, III/422, III/444, III/445, III/523, III/596, III/650
cuma namazını terk etme III/065
cumartesi günü III/649; ~ oruç tutma III/649
cübbe III/207
cünüplük hâli III/222
cürm III/605
cüz'î irade III/189

Ç
çağcıl zihniyet III/233
çakıl taşlarıyla uğraşmak III/561
çalışmayı terk etmek III/312
çalmak III/292, III/552
çamur: ~ atma III/467; ~dan yaratılma III/333
çaresiz kalma III/523
çarşı III/069, III/277, III/315, III/322, III/390, III/405, III/408, III/508; ~ pazarda bağırıp çağırma III/315, III/322
çelişkili davranmak III/201
çetin bir gün III/251, III/277
çevre: ~ baskısı III/552; ~ temizliği III/108
çıkar: ~ sağlamak III/437, III/551, III/596; ~larını düşünmek III/530
çıkarcılık III/233, III/530, III/597
çiğnem et III/188
çirkin: ~ iş yapmak III/051, III/067, III/153, III/232, III/415, III/419, III/607; ~ fiiller III/018, III/605; ~ işlerden kaçınan kimseler III/232; ~ konuşma III/386, III/420; ~ konuşmaktan sakınma III/419; ~liklere ses çıkarmama III/353
çobanlık III/143, III/585
çocuk: ~ kaçırma III/239; ~ terbiyesi III/019; ~lar arasında adalet III/543, III/617; ~lara yalan söyleme III/399; ~ları arasında haksızlık yapmak III/617; ~ları diri diri toprağa gömme III/429, III/436, III/519; ~ları kandırmak III/509; ~ları öldürme III/016, III/343, III/515, III/618; ~ları öpüp okşamak III/091; ~ların fıtrat üzere doğması III/643, III/651
çok: ~ gülmek III/066; ~ soru sormak III/429, III/436, III/515, III/519, III/564; ~lukla övünmek III/631
çöpe sıyrılan yemekler III/521

D
dağınık kıyafet giyme III/519
dağlamak III/307, III/312
dağlar meleği III/321
dalâlete düşme III/648
dalga geçme III/456
dalkavukluk III/332, III/439, III/443, III/444, III/445
dar görüşlülük III/411
darda kalana kolaylık sağlama III/351, III/355
dargınları barıştırmak III/364, III/365
dargınlık III/107, III/279, III/364
dârü'd-dîfân (Y.M.) III/267
dârü'd-dîfân III/267
dârü'r-rakîk (Y.M.) III/267
davacı III/540
davadan vazgeçmek III/197
davete icabet III/242, III/275, III/639
davranışlarda: ~ hayâ III/222; ~

samimiyet III/026
dayak cezası III/422
dayanışma III/017, III/106, III/107, III/173, III/233, III/277, III/279, III/334, III/335, III/357, III/435, III/532, III/618
Deccâl III/038
dedikodu III/388, III/398, III/429, III/431, III/435, III/436, III/437, III/461, III/462, III/466, III/473, III/475, III/485, III/515, III/519, III/564; ~ları önlemek III/463
değer: ~ler manzumesi III/175, III/177; ~lerin hiçe sayılması III/233; ~lerin istismarı III/554
değişim III/645
delirenin sorumluluğu III/095, III/100
demir: ~ tarak III/198, III/207; ~cilik III/207
dengeli: ~ davranma III/200, III/524; ~ olma III/563
denizde boğulma III/648
denk ceza vermek III/321, III/324
deprem III/344
derdini paylaşmak III/390
ders çıkarma III/424
desinler diye yapmak III/252, III/595, III/596
devamlılık III/193, III/199, III/200, III/488
deve: ~ kesme yarışı III/252; ~sine lânet eden kimse III/423
devlet: ~ başkanı III/097, III/106, III/237, III/291, III/541; ~ hazinesi III/584, III/639; ~ malını gasp III/585; ~lerarası hukuk III/300
deyim III/184, III/186
Dımâm b. Sa'lebe (Ş.) III/144
dış görünüş III/023, III/027, III/141, III/432, III/593, III/597
diğer: ~ din mensupları III/412; ~ dinler III/645; ~ inanç mensupları III/649; ~ insanlara değer verme III/277; ~ insanlarla ilişkiler III/209; ~ peygamberler III/451
diğerkâmlık III/229, III/275, III/355, III/530
dil: ~ ile düzeltmek III/213, III/608; ~ ile ikrar III/068; ~ uzatma III/380, III/415, III/419; ~in şahitlik etmesi III/464; ~ine hâkim olmak III/563; ~ine sahip olmak III/385, III/420; ~iyle iman etmek III/429, III/433, III/481, III/485
dilbilimciler III/063
dilencilik III/230, III/254, III/553
din: ~ dili III/035, III/060; ~ düşmanlığı III/414; ~ istismarı III/554, III/555; ~ samimiyettir. III/137, III/140, III/598; ~dar görünmek III/598; ~de zorlama III/408, III/412; ~den dönme III/197; ~e davet III/346; ~en yasak davranış III/485, III/555; ~i korumak III/184, III/519; ~i öğrenme III/221, III/222; ~i sevdirme III/103; ~i zorlaştırmak III/411; ~in gereklerini yerine getirmek III/101, III/220, III/221; ~in kemale ermesi III/198, III/207; ~in korunması III/519; ~ini satmak III/033, III/038; ~ini serbestçe yaşamak III/645
dinî: ~ bayramlar III/645; ~ değerler III/572; ~ değerlerin kötüye kullanılması III/554; ~ değerlerle alay etmek III/452, III/453; ~ dünyaya alet etme III/549, III/556; ~ hoşgörü III/411
dirayetli olmak III/374
diri diri toprağa gömme III/429, III/436, III/515, III/519
disiplinli çalışma III/314
diyet: ~ ödemek III/155; ~ vermek III/104
dîyk III/185
doğal çevreyi tahrip III/590
doğru: ~ ile yanlışı ayırt etmek III/208; ~ söylemek III/295, III/304, III/385, III/400, III/401, III/586, III/590; ~ söz söylemek III/385; ~ sözlü bir dil III/067; ~ sözlü olmak III/385, III/401, III/562, III/576; ~ sözlülük III/017, III/069, III/120, III/385, III/386, III/399, III/402, III/510, III/576; ~ yoldan ayrılmak III/562; ~ yoldan saptırmak III/387, III/563; ~ yolu bulmak III/651; ~ yolu göstermek III/510
doğruluk III/064, III/237, III/243, III/243, III/393, III/395, III/398, III/398, III/399, III/402, III/463, III/510; ~ timsali III/397; ~tan ayrılmak III/237, III/243, III/395, III/402
dokunulmazlık III/454, III/465, III/616
dosdoğru: ~ olmak III/017, III/201, III/243, III/244, III/402, III/599; ~ yaşamak III/651; ~ yol III/117, III/118, III/397
dosta ihanet etme III/586
dört şahit III/463, III/467; ~ getirme III/462
dövmek III/052, III/210, III/423
duanın: ~ kabul edilmesi III/209, III/476, III/577; ~ özü III/129
durr III/605
duyarsızlık III/356
duygusuzluk III/345
duysunlar diye iş yapma III/597
duyu ötesi alan ⇒ gayb III/040
düğümlere üflemek III/496, III/577
düğün: ~ hediyesi III/289; ~ yemeği III/219, III/266, III/599
dünya: ~ âhiret dengesi III/625, III/626; ~ görüşü III/544, III/574; ~ hayatını ihmal III/626; ~ hayatının aldatıcılığı III/627; ~ imtihanı III/186; ~ işleri III/173, III/241; ~ malına düşkünlük III/083, III/639; ~dan el etek çekme III/119, III/411; ~dan tamamen yüz çevirme III/119; ~lık için hicret etme III/021, III/025; ~nın gelip geçici III/635; ~ya dalmak III/066; ~ya sarılma III/626, III/634; ~ya tamah III/636, III/637, III/639
dünyevî: ~ arzular III/062; ~ çıkar III/033, III/038, III/079, III/140, III/142, III/164, III/597; ~ çıkar için yapılan iyilik III/046; ~ menfaatler III/240, III/585, III/635; ~ zevkler III/190; ~leşme III/625, III/633, III/634, III/636, III/639
dürüst: ~ davranma III/115, III/165, III/399, III/400; ~ olmak III/511
dürüstlük(ğ) III/145, III/229, III/243, III/402, III/463; ~ün esas alınması III/398
düşman: ~ korkusu III/344; ~ın organlarını kesmek III/618; ~la karşılaşmayı dilemek III/209, III/339, III/344
düşmanlık(ğ) III/081, III/122, III/302, III/320, III/323, III/325, III/398, III/414, III/423, III/434, III/436, III/532, III/576; ~a varan tartışma III/295, III/301, III/383, III/391; ~ı devam ettirme III/606; ~ tohumları eken davranışlar III/434
düzensizlik çıkarmak III/324

E
ebedî hayat III/256, III/626, III/635
ebeveyn: ~e karşı saygılı olma III/103; ~e sövme III/421
Ebû Abdullah el-Cedelî (Ş.) III/315, III/405
Ebû Amr (L.) III/297

Ebû Amr b. Alâ (Ş.) III/229
Ebû Basîr Utbe es-Sekafî (Ş.) III/298, III/299
Ebû Bekir (Ş.) III/276, III/517
Ebû Bekir'in kızı Esmâ (Ş.) III/104
Ebû Bekre (Ş.) III/027, III/295, III/441
Ebû Berze el-Eslemî (Ş.) III/429, III/481
Ebû Cebire (Ş.) III/455
Ebû Cehil b. Hişâm (Ş.) III/142, III/278
Ebû Cendel (Ş.) III/298, III/299, III/511, III/512
Ebû Cürey (Ş.) III/421
Ebû Eyyûb el-Ensârî (Ş.) III/364
Ebû Hamza (L.) III/456
Ebû Hırâş es-Sülemî (Ş.) III/361
Ebû Hüreyre (Ş.) III/263
Ebû İshâk (Ş.) III/315, III/405
Ebû Kubeys Dağı (Y.M.) III/321, III/615
Ebû Leheb (Ş.) III/211, III/286, III/288, III/346, III/397
Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe (Ş.) III/288
Ebû Mahzûre (Ş.) III/451
Ebû Mâlik el-Eş'arî (Ş.) III/203
Ebû Mes'ûd el-Ensârî el-Bedrî (Ukbe b. Amr) (Ş.) III/215
Ebû Müslim (Ş.) III/357, III/358
Ebû Râfi' (Ş.) III/300, III/301
Ebû Saîd el-Hudrî (Ş.) III/205, III/220, III/227, III/378
Ebû Süfyân b. Hâris (Ş.) III/232, III/300, III/347, III/436
Ebû Süfyân'ın eşi Hind bnt. Utbe (Ş.) III/436
Ebû Süleyman ed-Dârânî (Ş.) III/233
Ebû Talha (Ş.) III/273, III/278
Ebû Ümâme el-Bâhilî (Ş.) III/023, III/135, III/139, III/159
Ebû Zer el-Gıfârî (Ş.) III/229, III/385, III/542
Ebû Zümeyl (Ş.) III/496
Ebu'd-Derdâ (Ş.) III/071, III/130, III/131, III/173, III/361, III/363
Ebu'l-Âs'ın fidyesi (Ş.) III/289
Ebu'l-Bahterî (Ş.) III/132
Ebu'l-Esved (L.) III/476, III/477
Ebu'l-Havrâ' es-Sa'dî (Ş.) III/395
Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihân (Ş.) III/264, III/265, III/266, III/292, III/518
Ebu'l-Kâsım (L.) III/087
Ebu'l-Yeser (Ş.) III/050
Ebu'n-Nadr (Ş.) III/339
Ebu't-türâb (L.) III/365
edebî: ~ sanatlar III/509; ~ üslup III/222
edebiyat bilgisi III/019
edep(b): ~ kuralları III/019; ~e aykırı davranışlar III/220, III/223; ~e aykırı sözler III/222; ~e riayet etmek III/020; ~ ve ahlâk ilkeleri III/019
edepli: ~ davranmak III/425; ~ olmak III/019, III/232
edepsizce konuşmak III/415, III/419
edîb III/019
ednâ III/605
egoyu tatmin etme III/254, III/262
eğitim kurumları III/390
ehil olmayana yöneticilik vermek III/537
Ehl-i: ~ Beyt III/174; ~ kitab III/301, III/366, III/378, III/641, III/647; ~ kitabın yiyecekleri III/500
ehliyet ilkesi III/542
ekmeğin çöpe atılması III/521
el: ~ ile işaret etmek III/649; ~ kesme III/367, III/537, III/539
elbiseyi kibirle yerlerde sürümek III/121, III/334, III/529
elçiler: ~ sütunu (Y.M.) III/373; ~ yılı III/379
elem günü III/185
Elhâkümü't-tekâsür III/631
elhamdülillâh III/121, III/220
eli: ~ açıklık III/229; ~ sıkı olma III/254, III/523, III/533
ellerin şahitlik etmesi III/464
emân verme III/586
emanet: ~e hıyanet III/244, III/399, III/579, III/584, III/589; ~e ihanet etmeme III/584, III/585; ~e riayet III/243, III/244, III/293, III/295, III/297, III/304, III/562, III/586, III/590; ~e sadakat III/584; ~i ehline vermek III/386, III/541, III/542; ~i koruma III/581, III/585
embriyo III/188
emek III/103
Emîn (L.) III/239
emin sıfatını kazanma III/590
Emrolunduğun gibi dosdoğru ol III/402
emzirme III/087, III/093
en: ~ büyük günah III/048; ~ büyük haksızlık III/615; ~ güzel söz III/183; ~ hayırlı amel III/173; ~ hayırlı azık III/119; ~ hayırlı insan III/033; ~ hayırlı nesil III/173; ~ hayırlı ümmet III/106; ~ kötü huy III/343; ~ şerli kişi III/419; ~ üstün erdem III/208
enâniyet III/530
Enceşe (Ş.) III/376
Enes b. Mâlik (Ş.) III/410, III/456, III/649
Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym (Ş.) III/221
Enes b. Nadr (Ş.) III/297
erdem: ~ sayılan bir davranışın niyete göre farklılaşması III/241; ~li davranışlar III/229; ~li davranışlar ⇒ adalet III/153 ⇒ insanlara karşı samimi davranmak, III/173, III/212, III/219, III/222 ⇒ hediyeleşme, III/324, III/414 ⇒ iffet, III/585; ~liler Sözleşmesi III/553, III/615
erken dönem Arapça sözlükler (K.) III/183
esed kabilesi (K.K.) III/041
Esedoğulları kabilesi (K.K.) III/064
Esedullah (L.) III/456
esirlere yapılacak muamele III/251
eski dinine geri dönme III/242
Esmâ bint. Ebû Bekir (Ş.) III/104
estetik III/519, III/520
eşini ihmal etme III/623
eşitlik ilkesi III/155, III/543
eşlerin: ~ arasını bulma III/365; ~ birbirleri üzerinde hakkı III/102, III/103
etbau't-tâbiîn III/388
etik III/519
etiket yarışı III/163
etkileyici konuşma III/510
Ev alma, komşu al! III/187
eve girmeden önce izin isteme III/463
evham III/493
evin uğursuz sayılması III/186
evlâtlık edinme III/239
evlenilecek kişinin araştırılması III/488
evleri gözetleme III/463
evrensel ilkeler III/017
Evs kabilesi (K.K.) III/364; ~nin bir kolu (K.K.) III/364
Eyyub (as)'ın hastalığı III/211
Eyyub Peygamber (Ş.) III/211
ezana dil uzatma III/451
Ezher b. Abdiavf ez-Zührî (Ş.) III/298
eziyet: ~ etme III/063, III/341; ~ görme III/154; ~e katlanma III/276

F
fâcir III/049

fahişe III/231, III/529
fahr III/331, III/530
fahşâ III/231
faiz yemek III/457
fakîh sahâbî ⇒ (Ş.) III/052
fakir: ~ kimselerin hırsızlık yapması III/537, III/539; ~ sahâbîler III/333; ~i doyurma III/050; ~lere yardım etme III/048; ~lerin hakkını yemek III/585
fakirlik: ~ endişesi III/048, III/572; ~ korkusu III/255, III/343; ~le imtihan III/609
Fârûk (L.) III/456
fasığın sözünü iyi tetkik etme III/465
fâsıklıkla suçlama III/459, III/467
Fâtıma bnt. el-Esved (Ş.) III/413
fayda: ~vermeyen ilim III/125, III/133; ~lı bilgi III/037; ~sı kesintisiz devam eden sadaka III/037; ~sız bilgi III/062
faziletli davranışlar ⇒ abdest tazeleme III/079 ⇒ Allah yolunda cihad, III/149, III/154 ⇒ misafiri ağırla, III/363 ⇒ ilk safta namaza durmak
fazla konuşmak III/220
fedakârlık III/082, III/172, III/274, III/276, III/278, III/279, III/297, III/355, III/356, III/533, III/543, III/544, III/595
fera' III/647
ferdiyetçilik III/355
feryat figan etmek III/615, III/647
fesadı önlemek III/488
fetih: ~ günü III/324; ~ten sonra hicret III/025
fetva: ~ sormak III/435; ~ vermek III/041, III/045; ~yı kalbinden istemek III/064
feyiz III/574
fıkhetme III/068
fırtına III/142
fısıldaşma III/387, III/438, III/474
fısk III/605
Fıtır III/645; ~ bayramı III/645
fıtrat üzere doğma III/643, III/651
fıtrî duygunun beslenmesi III/274
fidye ⇒ âhirette III/288, III/300
Fihroğulları (K.K.) III/623
fikrî tartışma III/366
Firavun'un kavmi (K.K.) III/452
Firdevs (Y.M.) III/208, III/310
Firdevs cenneti III/208, III/310
fiten III/027, III/049, III/091, III/167, III/171, III/191, III/205, III/211, III/229, III/264, III/324, III/357, III/358, III/385, III/424, III/465, III/533, III/590, III/597, III/609, III/618, III/619, III/646
fitne III/555; ~ ile ilişkilendirilen konular ⇒ akrabalık bağlarını koparma III/555 ⇒ şeytan; ~ sokmak III/401; ~ zamanı III/385
fiziksel: ~ istismar III/552; ~ özürlülerle alay etmek III/455
fobi III/347
fuhşa zorlama III/552
fuzulî: ~ davranışlar III/563; ~ konuşmalar III/563

G
gadr III/065
gafillerden olmak III/066
ganimet elde etmek için savaşmak III/139, III/593, III/598
gasp ⇒ başkasının hakkını III/379, III/540
Gassân (K.K.) III/241
Gatafân (K.K.) III/587
gayb: ~a inanma III/646; ~ı bilmek III/040, III/176, III/609
gazap kuvveti III/345
Gazzâlî (Ş.) III/060, III/229, III/346, III/523
gece: ~ ibadet etmek III/106, III/199; ~ namaz kılma III/102, III/259, III/265; ~ namazı III/067, III/144; ~ namazına kalkmak III/571; ~ uykusu III/063
geçmiş: ~ günahların bağışlanması III/163; ~ günahların bağışlanmasına vesile III/144; ~ günahların silinmesi III/046; ~ milletler III/531
gelenekler III/017, III/267
gemi: ~ benzetmesi III/107; ~ hadisi III/099
genç sahâbîler ⇒ Abdullah b. Abbâs (Ş.) III/115, III/409, III/571, III/609
gençlik(ğ): ~ dönemi III/635; ~in değerini bilme III/518
gerçek: ~ dışı konuşma III/387; ~ dindarlık III/116, III/121; ~ mümin III/175, III/598; ~ müminin özellikleri III/076; ~ müminler III/131
gerdanlık III/075, III/289, III/461
gereksiz: ~ harcama III/523; ~ konuşma III/561, III/563; ~ soru sorma III/388, III/563, III/564; ~ yemin III/563
gevezelik III/387, III/563
gıpta etme III/249, III/252, III/253, III/353, III/567, III/572, III/573
gıybet III/375, III/387, III/427, III/429, III/431, III/432, III/433, III/434, III/435, III/436, III/437, III/467, III/474, III/481, III/484, III/485; ~ etmek III/427, III/432, III/434, III/467; ~ten uzak durulması III/484
giyinmenin ahlâkî yönü III/520
gizli: ~ davet dönemi III/197; ~ hâlleri araştırma III/429, III/433, III/434, III/481, III/483, III/484, III/485, III/487, III/488; ~ şirk III/131, III/140, III/597; ~ce ibadet etme III/144, III/599; ~ce sadaka verme III/143, III/163, III/600
göğün yükseltilmesi III/108
gökyüzü III/087, III/091
gön(ü)l: ~ almak III/456; ~ zengin olma III/066; ~nden kötülük geçirme III/491, III/501; ~ kırmak III/020, III/026, III/456; ~ zenginliği III/066, III/113, III/120, III/234, III/631; ~den dua etmek III/129; ~leri fethetmek III/413
görev: ~ talebinde bulunma III/173, III/542; ~ talep edilmez, verilir! III/542
göründüğü gibi olmak III/145
görünmeyen ordular III/309, III/587
görüyormuşçasına kulluk III/116, III/133
gösteriş: ~ için bağışta bulunmak III/132; ~ için malından harcama III/026, III/523, III/598; ~ için namaz kılma III/131; ~ için oruç tutmak III/132; ~ için savaşma III/345; ~ için yapılan ameller III/140; ~ merakı III/599; ~ yapma III/145, III/262, III/596, III/597
gösterişli elbiseler giymek III/334
gösterişsiz: ~ elbiseler III/129; ~ kıyafetler III/125
gözleri: ~ haramdan sakınma III/232, III/295, III/304; ~n kişi üzerindeki hakkı III/102, III/199
gulf III/065
gusletme III/221
gusül abdesti III/498
gücü: ~n yeteceği amelleri yapma III/195, III/200, III/564; ~n yeteceği şeylerin emredilmesi III/119
güç: ~lü olanın yanında yer alma III/443; ~lü olanın zayıfı ezmesi III/615
Güçlük Ordusu III/240
güler yüzle konuşma III/121
güler yüzlülük III/046, III/266, III/356, III/358
gülme komşuna gelir başına

III/454
günah: ~ kapsamına giren davranışlar III/048, III/048, III/052, III/052, III/052, III/052, III/399, III/399, III/399, III/417, III/420, III/434 ⇒ hırsızlık, III/437 ⇒ günahı suçsuz birinin üzerine atma, III/459, III/464, III/466, III/467, III/467, III/467 ⇒ sihir/büyü, III/474, III/475 ⇒ zina, III/617, III/619 ⇒ sû-i zanda bulunma; ~a öncülük etme III/043, III/048; ~ı küçümseme III/049; ~lardan uzak durma III/051; ~ların bağışlanmasına vesile ⇒ "Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" demek III/050, III/050, III/050, III/050, III/108 ⇒ şehitlik, III/162, III/607 ⇒ Kadir Gecesi'ni ibadetle geçirme; ~ların bağışlanmasına vesile olan işler III/046; ~ta ısrar III/051, III/116, III/607
günahkâra hakaret etmek III/422
gündüz uykusu III/365
güneş: ~ doğarken namaz III/647; ~e secde etme III/647
günlük temizlik III/498
güven vermek III/242, III/244, III/609
güvence verilen bir kimseyi öldürmek III/581, III/586
güvenilir: ~ Muhammed (L.) III/015, III/300; ~ olma III/243, III/244, III/354, III/584
güzel: ~ ahlâk III/011, III/013, III/015, III/016, III/017, III/018, III/043, III/045, III/050, III/103, III/111, III/113, III/116, III/121, III/173, III/187, III/353, III/354, III/356, III/410, III/603, III/606, III/607; ~ ahlâk sahibi kişiler III/529; ~ ahlâklı olma III/016, III/172, III/277, III/356; ~ giyinme III/237, III/241, III/333, III/520; ~ işler için aracılık yapma III/540; ~ konuşma III/385, III/389, III/599; ~ söz III/104, III/107, III/154, III/266, III/356, III/380, III/385, III/389; ~ sözlü olmak III/385, III/386; ~ sözün sadaka oluşu III/371, III/380

Ğ
Ğafûr III/321
ğuder (L.) III/281, III/287

H
Habbâb b. Eret (Ş.) III/197, III/207
Habeşistan (Y.M.) III/025, III/199, III/232, III/243; ~ kralı III/244, III/291
Hâbil (Ş.) III/575
habîs III/052, III/053; ~ bitki III/375
hac: ~ âyeti III/563; ~ ibadeti III/208, III/647
Haccâc-ı Zâlim (Ş.) III/174
hâciyyât III/519
haç takma III/649
had cezası III/050, III/367, III/422
haddi: ~ aşan III/329, III/335, III/400, III/522; ~ aşan günahkârlar III/400; ~ aşanlar III/200; ~ aşma III/321, III/345, III/423, III/453, III/497, III/513, III/517, III/518, III/520, III/521, III/522, III/523, III/524
hâdimü'n-nebî III/564
hadis: ~ hafızı III/388; ~ kaynakları III/175, III/188, III/556; ~ nakletme III/068; ~ öğretimi III/388; ~ tarihi III/171; ~ uydurma III/555, III/556; ~ uydurma faaliyeti III/556; ~lerin istismarı III/555
hadîsü'n-nefs III/500
hadler III/535, III/540
Hadramevt (Y.M.) III/198, III/207
hainlik yapmak III/581, III/584, III/590
hak: ~ etmediği mevkiye yerleşme III/543; ~ etmediğini isteme III/429, III/436; ~ hukuk tanımama III/551; ~ sahibinden helâllik alma III/039, III/464, III/607; ~ ve sorumluluklar III/103, III/241, III/617; ~ yemek III/585; ~ka girmek III/435; ~ka tecavüz III/545, III/553; ~kı gasp etmek III/540, III/616; ~kı inkâr etmek III/531; ~kı söylemek III/212, III/618; ~kı yalanlamak III/530; ~kı yalanlatmak III/489, III/494; ~kından vazgeçmek III/155, III/274; ~kını almak III/155, III/620; ~kını helâl etme III/435; ~kını koruma III/464; ~kını savunma III/210, III/343; ~lara saygı gösterme III/103, III/545
hakaret etmek III/025, III/197, III/231, III/346, III/354, III/357, III/380, III/407, III/411, III/412, III/413, III/420, III/422, III/423, III/424, III/453, III/584
hakem ⇒ aile huzursuzluklarında III/365, III/366
Hakem b. Ebu'l-Âs (Ş.) III/483
Hakîm b. Hızâm (Ş.) III/239, III/631, III/639, III/650
hâkim III/542
hakir görme III/354, III/357, III/435
haksız: ~ çıkar sağlamak III/551; ~ kazanç III/036, III/230, III/553, III/556; ~ yere öldürmek III/048, III/457; ~ yoldan kazanç sağlama III/556; ~a arka çıkmak III/540
haksızlık(ğ): ~ etme III/049, III/421, III/615, III/616; ~a boyun eğme III/414; ~a şahit olma III/619; ~ı önlemek III/542; ~ yapanlar III/638; ~ yapma III/521; ~ yapmama III/344, III/354, III/619
haktan ayrılmama III/544
Hâle bnt. Huveylid (Ş.) III/075
Hâlid b. Velîd (Ş.) III/347, III/445
Hâlid b. Velid (Ş.) III/456
halifelik III/100, III/586
Halîlullah (L.) III/077
Halîm III/064
hâline şükretme III/332, III/577
hanefîler III/496
haneye tecavüz III/487
hanif Dini III/169, III/411
Hanîfeoğulları (K.K.) III/322
Hanzala b. Rebî' el-Kâtib el-Üseyyidî (Ş.) III/118, III/127
haram: ~ kazanç III/036, III/229; ~ ve helâl çizgisi III/365; ~ları helâl saymak III/531
harcamalarda israf III/519
Hâricîler III/339
Hâris b. Hişâm (Ş.) III/278
Hârise b. Vehb el-Huzâî (Ş.) III/527
harp hilesi III/511
Harre (Y.M.) III/244; ~ Vakası III/511
Harun (Ş.) III/342, III/385, III/455, III/529
harûrîler III/339
Hasan-ı Basrî (Ş.) III/131, III/505
hasbî: ~ tutum sergilemek III/165; ~ olan mümin III/161, III/164; ~ olmak III/162, III/164; ~lik III/017, III/161, III/162, III/163, III/165
haseb III/113, III/117
hasenat III/017
hasene III/052
haset III/069, III/433, III/434, III/569, III/573, III/574, III/575, III/576, III/577; ~ beslemek

III/575; ~ beslemeyen kalp III/121; ~ duygusu III/573; ~ duygusuna kapılmak III/466, III/576; ~ duygusunu körüklemek III/577; ~ düşüncesi III/575; ~ etmek III/065, III/496, III/577; ~ etmemek III/116, III/351, III/357, III/359, III/363, III/434, III/469, III/474, III/569, III/571, III/572, III/577; ~ten kurtulma III/577
hasetçi: ~nin kötülüğü III/496, III/577; ~nin şerri III/466
hasletler III/153, III/230, III/262, III/572, III/575
Hassân b. Sâbit (Ş.) III/374, III/379, III/389
hasta ziyareti III/046, III/163, III/561, III/625
hastalık(ğ)a: ~ lânet okumak III/424; ~a sövmek III/424; ~ın tedavi edilmesi III/424
Hâşimoğulları (K.K.) III/286
hata: ~ları affetmek III/317, III/320, III/322; ~ları araştırmak III/433; ~ları örtmek III/321, III/433; ~lı dua III/625; ~nın tekerrürü III/414; ~yı affetmek III/274
Hâtıb b. Ebû Beltea (Ş.) III/319, III/589
hatîbetü'n-nisâ (L.) III/221
hatîbü'l-ensâr (L.) III/373
hatîbü'n-nebî (L.) III/373
hatm III/065
havf ve recâ III/185, III/244, III/587
hay(ı)r: ~ dilemek III/475; ~ duada bulunmak III/120; ~ kelimesi III/171, III/177; ~ söylemek III/371, III/380, III/383, III/387, III/435, III/559, III/563; ~ ve şer III/171, III/174, III/177; ~ ve şer tanrısı III/171; ~ yapmak III/212; ~da yarışmak III/163, III/573, III/605; ~la yâd etmek III/422; ~lı bir işe öncülük etmek III/048; ~lı insan olma III/103; ~lı işler yapmak III/208, III/502, III/562; ~lı işlerde aracılık yapma III/540; ~lı olanı istemek III/176, III/177, III/185, III/605; ~-şer III/052; ~a çağırma III/107, III/121, III/174; ~a vesile olma III/540; ~a yormak III/475; ~ın anahtarları III/169, III/174
hayâ III/173, III/220, III/229, III/231, III/420; ~ duygusu III/219, III/220, III/222; ~ erdemi III/173, III/219; ~ etmek III/220, III/221, III/231; ~ imandandır III/420
hayâsızlık III/018, III/050, III/155, III/223, III/231, III/332, III/462, III/552, III/607
hayatı dünya malından ibaret görme III/250
hayâyı kaybetmek III/223
Hayber (Y.M.) III/277, III/288, III/322, III/583, III/617, III/646; ~ Kalesi (Y.M.) III/583; ~ Savaşı III/617; ~ Yahudileri III/583; ~'in fethi III/288
hayırseverler III/164
hayırsız III/052, III/419
haysiyet III/454, III/463, III/476; ~i incitememek III/435; ~ini korumak III/463, III/465, III/467
hayvan: ~ istismarı III/553; ~ kesmek III/154, III/500; ~lara iyi davranmak III/108; ~lara merhamet III/092, III/108; ~ları dövüştürmek III/553
Hecer (Y.M.) III/264
hecr III/065
hediye vermek III/081, III/255, III/554
hediyeleşmek III/081
hediyeyi kabul etmek III/250
helâk: ~ edecek olan yedi suç III/464; ~ olmak III/107, III/254, III/367, III/452, III/564; ~e sürükleyecek günahlar III/105, III/608
helâl: ~ çizgisi III/522; ~ kazanç III/036, III/047; ~inden kazanmak III/036; ~leri kendine haram kılmak III/119, III/636
helâlleşmek III/039, III/620
helâllik almak III/052, III/464, III/607
hendek: ~ kazımı III/377; ~ Muharebesi III/587, III/588; ~ Savaşı III/199, III/244, III/401, III/586, III/587
her: ~ duyduğunu söylemek III/395, III/398, III/429, III/434; ~ gün oruç tutmak III/102; ~ sene haccetmek III/564
Herakliyus (Ş.) III/232, III/300
herkese selâm vermek III/173
hesap(b): ~ günü III/117, III/122, III/464; ~a çekilmeden cennete girme III/307, III/312; ~a çekilmek III/307, III/312, III/346, III/518, III/595; ~a çekme III/491, III/501; ~ vermek III/109
hevâ ve hevesinin peşinde koşmak III/616
Hevâzin (K.K.) III/347, III/638
Hevâzinliler (K.K.) III/289
heyetler III/045, III/264, III/291, III/292, III/321, III/373, III/374, III/379; ~ yılı III/064
hıkd III/065
hımyerli III/302
Hıristiyan: ~ inancının sembolü III/649; ~ keşişler III/119; ~lar III/335, III/500, III/643, III/648, III/649; ~lar nazarında Hz. İsa III/335; ~lara benzememe III/649, III/650; ~ların selâmlaşmaları III/649; ~lık III/411
hırs III/190, III/251, III/252, III/255, III/261, III/523, III/531, III/576, III/608, III/631, III/637, III/639; ~ına yenik düşmek III/531
hırsızlık yapmak III/016, III/324, III/537, III/539
hicab âyeti III/219
hicretin fazileti III/025
hicvetmek III/379
hidayet: ~ üzere kalma III/059; ~ üzere olma III/353; ~e erdirmek III/156, III/388; ~e ermek III/064, III/156
hikmetli sözler III/367, III/376, III/626
Hilâl b. Ümeyye (Ş.) III/241, III/401
hilekârlık III/067
hileli evlilik III/554
Hilfu'l-Fudûl III/615, III/650
hilm III/060, III/209, III/422
Hind (Ş.) III/082, III/436
Hira Mağarası (Y.M.) III/015
hisbe ehli III/161
Hişâm b. İshâk (Ş.) III/125
hitabet III/099
hizmetçi III/322; ~ler III/097, III/106, III/153, III/237, III/239, III/317, III/419, III/461, III/511, III/519, III/551, III/552, III/553
hizmetin hakkını vermek III/036
hizmetkâr III/564
hor görme III/611, III/616
hoş görme III/605
hoş/güzel söz III/371, III/380
hoşgörü III/117, III/207, III/208, III/229, III/233, III/315, III/322, III/405, III/407, III/408, III/409, III/410, III/411, III/412, III/413, III/414, III/533, III/563, III/575
hoşgörüsüzlük III/414
hûb III/605
Hudeybiye (Y.M.) III/298; ~ Antlaşması III/298, III/319, III/322,

III/511
hukuk: ~ düzeni III/366; ~ karşısında eşitlik III/540, III/541; ~a riayet III/241; ~suzluğu mubah görme III/255; ~suzluk III/255
Humeyd b. Abdurrahman (Ş.) III/361
humûd III/229
humus III/190, III/209, III/210, III/252, III/473, III/593, III/598, III/638
Huneyn savaşı III/190, III/209, III/289, III/347, III/451, III/554
hurafeler III/313, III/645
husumet III/320, III/323, III/325, III/365
huşû: ~ duygusu III/020, III/062, III/063, III/125, III/127, III/128, III/129, III/130, III/131, III/132, III/133, III/153; ~ duymayan kalp III/062, III/125, III/133; ~ hâli III/127, III/129, III/130, III/132, III/133; ~ içinde kılınan namaz III/130, III/131; ~ kavramı III/127; ~un temini III/499; ~unun bozulması III/132
hutbe III/125, III/293, III/329, III/537, III/554
huyların en kötüsü III/254, III/337, III/343, III/527, III/531
Huzeyfe (Ş.) III/429, III/437
Huzeyfe el-Yemânî (Ş.) III/303
huzur: ~ bulmuş nefis III/191; ~un bozulması III/365
hüküm vermek III/466, III/541
hülle III/549, III/554
hümeze III/454
hürmetsizlik III/429, III/436, III/515, III/519
hürriyet: ~ine kavuşma III/239; ~ini kazanmak III/225, III/230
hüsn-i: ~ edeb III/476; ~ muamele III/474; ~ niyet III/029; ~ zan beslemek III/029, III/462, III/465, III/471, III/475, III/476, III/477, III/478, III/500
hüzn III/185
Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ (Ş.) III/104

I

Irak (Y.M.) III/035, III/373, III/374
ırk III/432, III/544; ~ ve mezhep düşmanlıkları III/414
ırkçılık III/647
ırz: ~ güvenliği III/532; ~ ve şerefe dil uzatma III/464; ~a dil uzatma III/415, III/419; ~ını korumak III/346
ıslah etmek III/435, III/464
ıslâhu zâti'l-beyn III/039
Iys mevkii (Y.M.) III/299

İ

ibadet: ~ özgürlüğü III/412; ~lerde ölçülü olma III/200; ~lerde riya III/598; ~lerde şuur III/201; ~te devamlılık III/199, III/200; ~te gizlilik III/143; ~ten uzaklaştırma III/565
İblis III/333, III/493, III/575
İbn Münkedir (Ş.) III/269
İbn Teymiyye (Ş.) III/140
İbn Ümmü Abd (Ş.) III/341
İbnü'l-Cevzî (Ş.) III/131
İbnü'l-Lütbiyye (Ş.) III/554
İbrahim Peygamber: ~in eşi Sâre (Ş.) III/261; ~in halîlullah oluşu III/077
icâre III/165, III/174, III/244, III/303, III/353, III/507, III/508, III/509, III/553, III/556, III/581, III/585, III/617, III/620
içinde kuşku bırakan şey III/606
içini tırmalayan şey III/064
İçki III/422, III/487; ~ içenin cezalandırılması III/422
idareci III/618
idarecilik III/173; ~ talep etmek III/173
idrak III/060
idrar sıçraması III/437
iffet III/113, III/120, III/227, III/229, III/230, III/232, III/233, III/241; ~ erdemi III/231, III/233, III/234; ~ ve haysiyet III/476; ~e aykırı davranışlar III/232; ~e aykırı söz ve davranışlar III/231; ~i korumak III/230, III/295, III/304, III/463, III/646; ~in imandan oluşu III/232; ~ini korumak için evlenmek III/225, III/230; ~ini koruyup başkalarına el açmama III/229; ~li kadına iftira III/232; ~li kadına zina ithamı III/464; ~li kadınlarıyla evlenme III/647; ~li olmak III/212, III/227, III/229, III/230, III/231, III/232, III/233, III/300, III/552
ifk hâdisesi III/475
iflas etme III/052
iftira: ~ atmak III/052, III/464; ~ cezası III/425, III/464; ~ edenin şahitliği III/425; ~ etmek III/232, III/427, III/432, III/461, III/467; ~ etmemek III/016, III/463; ~ günahı III/464, III/466; ~ hastalığına yakalananlar III/464; ~ nitelikli sövgüler III/422; ~ya uğrama III/210, III/464, III/465
ihanet: ~ etmek III/244, III/510, III/527, III/532, III/579, III/581, III/584, III/585, III/586; ~in cezası III/588
ihlâs: ~ kavramı III/139; ~ın zıddı III/139, III/140; ~ını koruma III/208; ~lı olmak III/140, III/144
ihmalkârlık III/313
ihsan III/017; ~ kavramı III/152; ~ mertebesi III/116
ihtesebe III/161
ihtilâm III/221
ihtiras III/252, III/521, III/576
ihtiyaç sahibine yardım III/106, III/363
ihtiyal III/331
ihtiyar III/177
İhyâ (K.) III/229
iki: ~ ay oruç III/050; ~ bacağı arasındakini koruma III/420; ~ elli (L.) III/456; ~ güzellikten biri III/344; ~ insan arasına fesat sokmak III/039; ~ kaynak III/386; ~ kişinin arasını bozmak III/361, III/363; ~ kişinin arasını düzeltmek III/039, III/361, III/363
ikinci halife hz. Ömer III/187
ikiyüzlü: ~ tutum sergilemek III/598; ~ davranmak III/142, III/145; ~ kişilik III/596; ~ler III/379, III/380, III/436, III/601, III/606
ikiyüzlülük III/116, III/145, III/345
ikram: ~ etmek III/219, III/250, III/255, III/262, III/265, III/266, III/267, III/288; ~da bulunmak III/262, III/264, III/523; ~ın reddedilmemesi III/267
ikrar etmek III/068
İkrime b. Ebû Cehil (Ş.) III/142, III/278
ilâh: ~lar III/142, III/616; ~lık iddiası III/333
ilâhî: ~ dinler III/222, III/645, III/651; ~ takdir III/176
ilham III/494
ilim: ~ adamı III/595; ~ adamları III/387; ~ tahsil eden III/026, III/595; ~ talebeleri III/275
ilk: ~ anayasa III/412; ~ günah III/575; ~ iman edenler III/185; ~ inen sûreler III/015; ~ Müslümanlar III/046, III/276
iltifat: ~ etmek III/445; ~ içeren

sözler III/445
iltimas III/540, III/543; ~ göstermeme III/541; ~ hastalığı III/545; ~ ve adam kayırmacılık III/543
imamlık III/473
imâmü'l-hayr III/173
iman: ~ alâmeti III/090; ~ esasları III/495; ~ ile amel III/199; ~ ile doğruluk III/397; ~ ile fedakârlık III/274; ~ ile îsâr III/274; ~ ile merhamet III/090; ~ ile sıdk III/242; ~ ve ahlâk birlikteliği III/017; ~dan sonra küfre dönmek III/077; ~ı korumak III/026, III/207, III/212; ~ın göstergesi III/530; ~ın kemale ermesi III/029, III/159, III/164, III/207, III/208, III/234, III/562; ~ın lezzeti III/077, III/164; ~ın tadına varma III/077, III/208, III/278; ~ın zedelenmesi III/255; ~ını artırma III/344
imar etmek III/106
imarethane III/267
İmrân b. Husayn (Ş.) III/227
imtihan: ~ vesilesi III/332, III/343, III/572, III/631, III/637; ~ vesilesi olan çocuklar III/343; ~ı kaybetmek III/636
inanç: ~ farkı gözetmek III/454; ~ özgürlüğü III/412; ~ ve ibadet özgürlüğü III/412; ~lara hakaret III/413; ~sızlık III/065, III/478; ~ta samimi olmak III/139
incitici: ~ hitap III/385; ~ konuşmak III/420
incitme III/219, III/386, III/420, III/598
infak III/522; ~ etmede aşırıya kaçmak III/276; ~ etmek III/523, III/524; ~a teşvik III/276; ~ta bulunma III/595, III/639; ~ta cimrice davrananlar III/256; ~ davranışları III/616; ~ edenler III/211, III/533, III/610; ~ etmek III/027, III/049, III/067, III/201, III/333, III/400, III/633, III/634; ~a sürüklenmek III/388
inkârcılar III/026, III/062, III/336, III/451, III/452, III/598; ~la dostluk III/452
insan: ~ fıtratı III/017, III/081, III/342, III/398, III/635; ~ iradesi III/177; ~ onuru III/343; ~ onurunun dokunulmazlığı III/453; ~ öldürme III/052; ~ ruhu III/278; ~ suretinde melekler III/262; ~ tabiatı III/083, III/485, III/498; ~ın arkasından konuşmak III/432; ~ın ayıplarını araştırmak III/483; ~ın ayıplarını ortaya çıkarmak III/487; ~ın cüz'î iradesi III/189; ~ın diline hâkim olması III/563; ~ın en büyük düşmanı III/190; ~ın fiziksel özellikleriyle eğlenmek III/455; ~ın mala karşı zafiyeti III/638; ~ın öfke duygusu III/345; ~ın sorumluluklarını yerine getirmesi III/153, III/221; ~ın temel ihtiyaçları III/187; ~ın yaratılışı III/018, III/223, III/530, III/645; ~ın yaratılışından sahip olduğu meleke III/018; ~ın yükümlülükleri III/108; ~ın zaafları III/493; ~lar arası ilişkiler III/577; ~lar arasında adaletin tesis edilmesi III/324; ~lar arasında eşitlik III/553; ~lar arasında güvensizlik III/436; ~lar arasında hüküm verme III/541; ~lar arasında iyiliğin egemen kılınması III/323; ~lar arasında sevgi III/467; ~lara karşı güler yüz III/356; ~lara merhamet III/087, III/091, III/358; ~lardan uzaklaşmak III/119; ~ları affetmek III/153, III/324, III/408; ~ları aldatmak III/507, III/508, III/556; ~ları arkadan çekiştirme III/435, III/486; ~ları bağışlamak III/320; ~ları barıştırmak III/175, III/365, III/367, III/401; ~ları birbirine düşürmek III/436; ~ları güldürmek için yalan söylemek III/399, III/563; ~ları incitmek III/420; ~ları islâm'a davet III/322; ~ları islâm'dan uzaklaştırma III/413; ~ları kandırma III/508, III/510; ~ları küçük görmek III/327, III/332, III/520; ~ları küçümsemek III/335; ~ları sömürmek III/556; ~ları tahkir III/531; ~ları utandırmak III/410; ~ları uyarmak III/385; ~ları yoldan çıkarmak III/606; ~ların arasını bozmak III/436; ~ların arasını bulmak III/175, III/361, III/364, III/365; ~ların arasını düzeltmek III/364, III/401; ~ların birbirini sevmesi III/080, III/408; ~ların birbirlerine üstünlükleri III/543; ~ların en hayırlısı III/037, III/121, III/173, III/174; ~ların en iyisi III/339; ~ların en kötüsü III/436, III/601, III/606; ~ların en sevimlisi III/082, III/431; ~ların en şerlisi III/354, III/532; ~ların fiziksel durumlarıyla alay etmek III/454; ~ların hukuk önünde eşit olması III/544; ~ların kişilik haklarını korumak III/464; ~ların kusurlarını araştırmamak III/020, III/465; ~ların mahremiyetlerini araştırma III/433; ~ların onurlarına dil uzatmak III/437; ~ların onurunu zedelemek III/252; ~larla alay etmek III/485; ~larla sağlıklı iletişim kurmak III/389; ~lık onuru III/521
insanî: ~ değerler III/374; ~ erdemler III/174; ~ ve ahlâkî değerlerin yozlaştırılması III/565
insanoğlunun dünyaya ilgisi III/635
inşallah demek III/387
internet III/565
intikam: ~ alma III/319, III/320, III/323, III/346, III/608; ~ arzusu III/323, III/345; ~ ateşini söndürmek III/433; ~ duyguları III/323, III/325; ~ peşinde koşmak III/325; ~ı ortadan kaldırmak III/320
inzâr III/117
ipek: ~ elbise giymek III/334, III/522; ~ ve atlastan kıyafetler giymek III/334
irade: ~li davranmak III/348; ~sini hayır yönünde kullanmak III/177; ~yi kullanmak III/177, III/233, III/500; ~yi özgürce kullanmak III/177
İranlılar III/645
irfan ehli III/391
irtidat etmek III/586
İsa Peygamber (Ş.) III/140, III/291, III/335, III/375, III/486, III/533, III/610, III/645
îsâr III/251, III/274, III/275, III/277, III/278, III/279
İslâm: ~ ahlâk felsefesi III/229; ~ ahlâk literatürü III/443; ~ ahlâkı III/017, III/018, III/217, III/220, III/230, III/233, III/302, III/386, III/410, III/413, III/437, III/465, III/467; ~ âlimleri III/068, III/562; ~ büyükleri III/177; ~ daveti III/025, III/285; ~ devletleri III/412; ~ dışı davranışlar III/358, III/365, III/503, III/507, III/647, III/649; ~ düşüncesi III/060, III/068, III/389, III/562; ~ düşünürleri III/175; ~ geleneği III/233, III/483; ~ kültürü III/175; ~ literatürü III/530; ~'a davet III/144, III/232, III/285, III/292, III/319, III/320, III/322, III/397; ~'a davet mektupları III/232; ~'a girmek III/320,

III/589; ~'a ısındırmak III/209, III/451, III/554, III/638, III/639; ~'a zarar vermek III/555; ~'dan çıkmak III/324; ~'ı kabul etme III/045, III/285, III/298; ~'ı öğrenmek III/264; ~'ı tebliğ III/025, III/211; ~'ın hoşgörü anlayışı III/411; ~'ın ilkeleri III/562; ~'ın prensipleri III/390; ~'ın temel prensipleri III/144, III/232; ~'ın tevekkül anlayışı III/310
ism III/605
israf: ~ etmek III/388, III/515, III/519, III/520, III/522, III/564; ~ etmemek III/108, III/520, III/522; ~a kaçmama III/253, III/334, III/515, III/520; ~tan uzak durmak III/521; ~tan uzaklaştırma III/524
İsrafil (Ş.) III/314
İsrâiloğulları (K.K.) III/027, III/235, III/240, III/321, III/529, III/533, III/610, III/618, III/648
İstanbul (Y.M.) III/413
istemekten hayâ etmek III/230
isteyeni geri çevirmeme III/275
isteyenlerin boş çevrirmeme III/275
istiâze III/016, III/061, III/062, III/125, III/133, III/244, III/339, III/343, III/496, III/564, III/585, III/609, III/620
istiğfar III/057, III/065, III/127, III/131, III/576
İstihâre III/169, III/176, III/177, III/185, III/186
istihza III/452, III/453, III/454
istikamet III/018, III/057, III/059, III/061, III/212
istismar: ~ edilme III/552; ~ etme III/551, III/552, III/554, III/555; ~ kelimesi III/551
istişare:~ eden III/177; ~ etmek III/177, III/239, III/461, III/510
iş: ~ ahlâkı III/036; ~in ehil kimselere verilmesi III/541, III/542; ~in hakkını vereme III/541, III/542; ~in hayırlısını dileme III/176; ~ini iyi yapmak III/106
işçi: ~ çalıştırmak III/242; ~ hakları III/551; ~nin ücreti III/552; ~sinin ücretini önceden belirlemek III/242
işitilen her şeyi anlatma III/465
işkence: ~ etmek III/298, III/618; ~ye maruz kalmak III/197; ~ye tâbi tutulmak III/207
işler: ~inde Allah'a teslim olmak III/311; ~ini Allah'a havale etmek III/313
İşûayheb (Ş.) III/413
işveren III/241, III/242, III/590
itaatsizlik etmek III/121
itidal üzere olmak III/256, III/487, III/524
ittikâ III/119
iyi: ~ ameller III/040, III/183, III/464, III/599, III/600; ~ anılmak III/598; ~ niyete dayanmayan amel III/028; ~ eş III/181, III/186; ~ huy III/353; ~ Müslüman III/386, III/559, III/562; ~ niyet III/029, III/141, III/143, III/551, III/553, III/598; ~ zan beslemek III/478
iyilik(ğ): ~ yarışı III/574; ~e iyilikle karşılık verme III/149; ~e öncülük etme III/048; ~e teşvik III/164, III/555; ~i başa kakma III/247, III/252, III/256, III/505, III/508; ~i emretmek III/106, III/107, III/121, III/174, III/213, III/385, III/605, III/608, III/646; ~i küçük görmek III/046, III/121; ~i küçümsemek III/046; ~i tavsiye III/356; ~i yaymak III/356; ~in kötülükleri gidermesi III/050
iyiliksever III/264, III/445
izin almadan başkasının evine girmek III/487

K
Kâ'b b. Mâlik (Ş.) III/195, III/241, III/253, III/401
kaba davranışlarda bulunmak III/409, III/420
kaba davranmak III/410, III/419, III/420, III/425
kabalık III/419, III/420
Kâbe III/207, III/584; ~ kapısı III/319; ~ kapısının eşiği III/319; ~'nin yeniden inşasında III/584
Kâbil (Ş.) III/048, III/575; ~e taassubu III/618
kabilecilik III/017
kabilelere ayrılma III/188
kabirlerin ibadethaneye çevirmesi III/648
Kabîsa b. Hulb (Ş.) III/650
kabul: ~ edilecek dualar III/266; ~ olunmayan dua III/062, III/125, III/133
kader: ~e inanmak III/151, III/311; ~e sövme III/423
kadınların dini öğrenmesi III/222
kadife III/593, III/599
Kâdisiyye (Y.M.) III/035
kâfir: ~ ve müşriklere sövme III/422; ~leri dost edinme III/452
kapalı mekanda gusletmek III/222
Kârûn (Ş.) III/333, III/529, III/530
Katâde (Ş.) III/621
Kays (Ş.) III/623
kedicik(ğ): ~ babası (L.) III/171; ~in babası (L.) III/456
kelime-i tevhid III/183
kendi: ~n için istediğin şeyi insanlar için de isteme III/534; ~ne zulmetme III/616; ~ni Allah yoluna adama III/230; ~ni Allah'a muhtaç görmeme III/530; ~ni başkalarından büyük görme III/333; ~ni başkasından üstün görme III/334; ~ni beğenme III/067, III/331, III/332, III/443, III/444, III/529, III/530, III/596; ~ni büyük görme III/335; ~ni dev aynasında görme III/332; ~ni düzeltmelidir III/464; ~ni hesaba çekme III/627; ~ni unutup başkalarına iyiliği emretme III/356; ~sinden yüksektekilere bakmak III/332; ~sini babasından başkasına nispet etme III/459, III/467; ~sini ibadete adadığı III/623, III/625
Kenzü'l-ummâl (K.) III/374, III/379, III/398, III/474, III/487
kesin bilgi III/389, III/437, III/465, III/466, III/475, III/484, III/488, III/565
kezzâb III/237, III/243, III/395, III/402
kıblenin değişmesi III/115
kılık kıyafet III/519
kıraat III/411
kırıcı: ~ olmamak III/419; ~ şekilde şakalaşma III/295, III/301, III/354, III/383, III/391; ~ ve aşağılayıcı olmamak III/407
kısas III/155
kıssa III/079; ~lar III/129, III/335, III/575
kıtlık III/212
kıyâme III/049, III/064, III/080, III/099, III/104, III/106, III/118, III/127, III/212, III/221, III/231, III/243, III/252, III/259, III/265, III/271, III/275, III/305, III/310, III/314, III/335, III/353, III/361, III/363, III/391, III/395, III/398, III/410, III/431, III/432, III/435, III/447, III/449, III/454, III/485, III/518, III/524, III/544, III/549, III/556, III/564, III/572, III/574, III/620, III/623, III/626, III/627,

III/634, III/647
kıyamet: ~ alâmetleri III/523; ~ günü III/018, III/039, III/052, III/073, III/077, III/079, III/080, III/132, III/144, III/233, III/252, III/256, III/265, III/283, III/287, III/288, III/301, III/302, III/334, III/353, III/356, III/358, III/389, III/400, III/410, III/435, III/438, III/479, III/481, III/484, III/486, III/488, III/508, III/518, III/520, III/532, III/542, III/544, III/552, III/585, III/590, III/591, III/596, III/597, III/610, III/613, III/617, III/620, III/636, III/638; ~ ne zaman kopacak III/543; ~ sıkıntıları III/488; ~in habercisi III/543; ~in ne zaman kopacağı III/537
kız çocukları III/515; ~ diri diri gömmeyi III/515; ~nı diri diri gömme III/429, III/436, III/519
kızgınlık III/210, III/345
kibar: ~ olmak III/419, III/425; ~lık III/173
kibir III/065, III/067, III/117, III/121, III/132, III/262, III/327, III/331, III/332, III/333, III/334, III/335, III/336, III/433, III/443, III/456, III/520, III/522, III/523, III/529, III/530, III/531, III/575, III/576, III/590; ~lenme III/333, III/334, III/444, III/522, III/523, III/551, III/598
kilise III/413
kimsesiz III/165, III/637; ~in hakkını yeme III/585; ~ler III/105
kin: ~ beslemek III/065, III/107; ~ duyma III/540; ~ gütme III/531; ~ tohumları eken davranışlar III/434; ~ ve haset beslemeyen kalp III/121; ~ ve intikam III/323; ~ ve intikamdan uzak durma III/323; ~ ve nefret III/320, III/410, III/463, III/576; ~ ve nefretin hâkim olduğu bir kalp III/531
kişilik haklarını korumak III/464
Kitâb-ı Mukaddes III/588
Kitap ehli III/408, III/575
koğuculuk(ğ) III/436, III/437; ~un âhiretteki cezası III/437
kolay yoldan kazanç sağlama III/556
kolaylık(ğ): ~ dini III/411; ~ı tercih etme III/411; ~ prensibi III/411
komşu: ~ hakkına saygı III/105; ~lara gösterilmesi gereken ideal tavır III/154; ~larına güven verme III/105; ~larına karşı sorumlu III/104; ~larını diliyle inciten kadın III/018; ~larının kötülüğünden emin olmadığı III/354; ~larla iyi ilişkiler kurma III/105; ~nun en hayırlısı III/172; ~nun komşuya mirasçı kılınması III/105; ~su açken tok yatan III/105; ~suna güven telkin edemeyen kişi III/243; ~suna güven vermeyen III/617; ~suna güven vermeyen kişi III/018, III/392; ~ya ihsanda bulunma III/154; ~ya iyi davranma III/172, III/650; ~ya iyilik yapma III/105; ~yu gözetme III/105
komşuluk ilişkileri III/105, III/142; ~ni yaşatmak III/105
konuşma: ~ âdâbı III/391; ~lara kulak kabartmak III/469, III/474, III/483; ~ları gizlice dinleme III/484
konuşmama orucu III/650
konut III/487
korkaklık III/060, III/254, III/337, III/339, III/342, III/343, III/527, III/531
korku: ~ ile ümit arası III/477; ~ ve ümit III/060, III/062, III/129
kovulmuş şeytan III/489, III/494
kör III/083, III/561, III/575
kötü: ~ ahlâk III/013, III/016, III/018, III/040, III/223, III/380, III/577; ~ amellerden uzak durma III/051; ~ davranışa ön ayak olma III/043, III/048; ~ bir davranışı düzeltme III/533; ~ bir işe aracılık etme III/540; ~ davranış III/463, III/465; ~ davranışlar III/047, III/465; ~ davranışları ıslah etmek III/435; ~ duygu ve düşünceler III/576; ~ duygular III/060, III/065, III/275, III/325, III/433; ~ duygularına mağlup olan III/462; ~ düşünce III/029, III/474; ~ düşünceler III/064, III/100, III/475, III/493, III/494, III/496, III/500; ~ eş III/181, III/186; ~ ev III/181, III/186; ~ huy III/530; ~ huylar III/577; ~ huylu III/232; ~ konuşma III/387, III/420; ~ konuşmama III/420; ~ niyet III/047, III/484, III/555, III/556, III/575; ~ örnek III/051; ~ söz III/020, III/149, III/154, III/220, III/386, III/421; ~ sözlü III/315, III/322; ~ zan III/432, III/434, III/474, III/484; ~ zanlar III/433; ~ zannın insanları kötülük yapmaya yöneltmesi III/474
kötülemek III/431
kötülenmekten korkma III/596
kötülük(ğ): ~ yapmayı gönlünden geçirmek III/491, III/501; ~e engel olmak III/107, III/435, III/607; ~e iyilikle karşılık verme III/320; ~e kötülükle karşılık vermek III/315, III/322, III/405, III/408; ~e öncülük etmek III/048; ~ü engellemek III/029; ~ü önlemek III/385; ~ün ardından iyilik yapmak III/013, III/017, III/043, III/049, III/111, III/116, III/354, III/603, III/607; ~lerden alıkoymak III/608; ~lerden sakındırıp kendi yapmak III/357; ~lerden sakındırmak III/533, III/646; ~ten alıkoymak III/018, III/107, III/174, III/213, III/219, III/608; ~ten men etmek III/106, III/121, III/605; ~ten sakınmak III/018; ~ten vazgeçmek III/608
Kuaykıân (Y.M.) III/321
Kubâ (Y.M.) III/364
Kudüs (Y.M.) III/379
Kûfe (Y.M.) III/035, III/132, III/173
kul: ~ hakkı III/036, III/039, III/052, III/425, III/435, III/522, III/540, III/544, III/545, III/607, III/620; ~ hakları III/464
kulak(ğ): ~ kabartmak III/351, III/357, III/389, III/469, III/474, III/479, III/481, III/483, III/484, III/488; ~a kurşun dökülmesi III/389, III/479, III/484
kulluk etmek III/036, III/101, III/128, III/133, III/139, III/199
kulun iradesi III/059
Kur'an: ~ ahlâkı III/017, III/090, III/335; ~ okumak III/069, III/132, III/292, III/341; ~ okurken dinlemek III/389; ~ öğretmek III/059; ~' ı öğrenen ve öğretenler III/173; ~'a sımsıkı sarılma III/121; ~'ı en çok okuyan III/121; ~'ı güzel okumak III/595; ~'ı okuma III/068; ~'ı yaşantısına geçirmek III/019; ~'ın öngördüğü ahlâk III/017
kura III/097, III/099
Kurayza (K.K.) III/587, III/588; ~ Kalesi (Y.M.) III/587; ~ yurdu (Y.M.) III/587
Kurayzalılar (K.K.) III/586, III/587, III/588
Kurayzaoğulları (K.K.) III/244
kurban kesmek III/646
kurşun dökmek III/389, III/479,

III/484
kurtuluş: ~un ameller sayesinde olmayacağı III/040
kurutulmuş: ~ et III/331; ~ yoğurt III/277
kusur: ~ ve günahları araştırma III/433; ~ları araştırmak III/020, III/435, III/463, III/485, III/486; ~ları araştırmamak III/410, III/434, III/465, III/474, III/484, III/486; ~ları silmek III/321; ~ları yaymamak III/465
kuşluk vakti III/341
kutsal toprakları ziyaret III/131
küçük: ~ abdest bozma III/209, III/498; ~ görme III/065, III/116, III/117, III/121, III/327, III/329, III/331, III/332, III/335, III/349, III/354, III/449, III/456, III/520, III/606, III/627; ~ günahlarda ısrar etmek III/051; ~ şirk III/596; ~lere merhamet III/020, III/358
küçümsemek III/025, III/046, III/334, III/432, III/433, III/452, III/454, III/456, III/485
küçümsememek III/332, III/335, III/354, III/639
küçümseyici davranışlar III/455
küf(ü)r: ~ sözleri III/421
küfre: ~ döndürmek III/408, III/575; ~e dönmek III/077; ~baz III/232; ~le itham etme III/459, III/467
künye III/424, III/456
küs durma III/359, III/361, III/363, III/364, III/367
küskünleri barıştırmak III/107, III/361, III/365, III/401
küskünlüğü sürdürmek III/357
küskünlük III/363, III/364, III/365, III/366
küslük III/363, III/364
küsmek III/434, III/576

L
la'b III/561, III/562
laf atma III/334
lağv III/561
lakap takma III/375
lânet: ~ etmek III/415, III/419, III/420, III/423; ~ okumak III/322, III/424, III/483; ~ okuyan III/380
lânetlemek III/357
lânetlenmek III/357, III/423, III/508, III/608, III/610
lât III/646
Lebîd b. Rabîa (Ş.) III/377
lehv III/561
lemz III/486
liyakat III/066, III/542, III/544
liyakatsiz kişiler III/541
Lokman as. (Ş.) III/147, III/152, III/213, III/386, III/387, III/477, III/562, III/616, III/646
Lokman'ın (as) oğluna öğüdü III/213
Lût: ~ kavmi (K.K.) III/452; ~ Peygamber (Ş.) III/452
lüks III/334, III/521, III/637
lümeze III/454, III/486
lüzumsuz: ~ soru sormak III/388, III/563, III/564; ~ yere konuşmak III/172

M
Ma'bed III/041, III/045, III/064, III/606
Ma'kil b. Yesâr (Ş.) III/505
ma'rûf III/353
maddî: ~ yardım III/212; ~ yardımlarda akrabalara öncelik verilmesi III/104
mağaraya sığınan üç kişi III/142
Mahlûkata karşı merhamet III/090
mahremiyet: ~e dil uzatmak III/435; ~i araştırmak III/434, III/474, III/486; ~leri araştırma III/434, III/474, III/486
mahşer III/595
Mahzumoğulları (K.K.) III/367, III/413, III/539
makbul hac III/046
mal: ~ biriktirme III/254; ~ çokluğu III/631, III/639; ~ sevgisi III/631, III/635, III/637; ~a karşı zafiyet III/638; ~a tamah III/631, III/638; ~ı korumak III/184, III/519; ~ın bereketlenmesi III/631, III/639; ~ın kusurunu gizlemek III/507, III/508; ~ını korurken öldürülme III/619; ~ının tamamını vasiyet etmek III/253
Mâlik b. Nadle el-Cüşemî (Ş.) III/519
manastırlar III/413
maruf III/376
mazlum: ~un bedduası III/613, III/619; ~un hakkı III/345, III/615
Medâin (Y.M.) III/035
Medine: ~ Mescidi III/373, III/378, III/473; ~ Sözleşmesi III/412; ~'nin havası III/589
Mekke (Y.M.) III/082; ~'nin fethi III/025, III/181, III/187, III/331, III/412, III/539, III/554, III/589; ~lilere af kapısını açarak III/320
Melek: ~lerin duası III/253; ~lerin duası III/253
melekût âlemi III/062
menkıbe III/019, III/401
merak duygusu III/483, III/500
merhamet: ~ duygusu III/067, III/078, III/090, III/553; ~ etme III/087, III/091, III/358, III/407, III/532; ~ etmeyene merhamet edilmez III/358; ~ ve şefkat Peygamberi III/090; ~li davranma III/092, III/423, III/553
mersiye III/378
Meryem as. (Ş.) III/463
Mescid-i: ~ Aksâ (Y.M.) III/242; ~ Harâm (Y.M.) III/242, III/319; ~ Nebevî (Y.M.) III/047, III/048, III/219, III/412, III/462; ~ Nebî (Y.M.) III/163, III/164
mescit(d): ~ imarı III/523; ~in okul olması III/390; ~ yaptırma III/037, III/523
mest III/649
Mevlânâ (Ş.) III/019, III/599
Mikdâd b. Amr (Ş.) III/235, III/240
Mikdâd b. el-Esved (Ş.) III/191, III/263, III/444
millî: ~ bayramlar III/645; ~ şairimiz III/313
Minâ (Y.M.) III/377, III/389, III/647
minber III/065, III/121, III/190, III/539
minnettar bırakmak III/319
miras taksiminde kavga III/277
misafir: ~ ağırlamak III/261, III/262, III/265, III/267; ~ ağırlamayan III/259, III/265; ~e ikram III/015, III/251, III/257, III/262, III/265, III/267; ~e ikramdan kaçınanlar III/265; ~i ağırlamak III/107, III/261, III/650; ~i bir gece ağırlamak III/265; ~i iyi ağırlamak III/257, III/262
misafirlik âdâbı III/266, III/267
mistikleşmiş hayat III/625
Misver b. Mahreme (Ş.) III/363
mizah III/432
Muâviye b. el-Hâkem es-Sülemî (Ş.) III/410
muavvizeteyn III/496
Muâz b. Cebel (Ş.) III/101, III/473
mucizeler III/321
Mudar kabilesi (K.K.) III/047
Mugîre (Ş.) III/429, III/454, III/511
Muğîre b. Ebû Kurre es-Sedûsî (Ş.)

III/305
Muğîre b. Şu'be (Ş.) III/429, III/511, III/515
Muhammed Hamidullah (Ş.) III/413
Muhammed'in oğlu Zeyd (Ş.) III/239
Muhammedü'l-Emîn (Ş.) III/015, III/243, III/300, III/397
Muharrem III/648; ~ ayının onuncu günü III/648
Muhsin III/153
muhtaçlara yardım III/164, III/488
mukâbele III/153
Musa Peygamber (Ş.) III/198, III/232, III/235, III/240, III/309, III/333, III/342, III/366, III/385, III/463, III/529, III/645, III/648, III/649
musâfaha III/118
Mushaf (K.) III/385
musibetlere sabretme III/207, III/213, III/335
Mustalikoğulları (K.K.) III/461
Mut'im b. Adî (Ş.) III/286
Mutarrif (Ş.) III/631
mutedil: ~ davranma III/521; ~ olmak III/231
mutlu aile ortamları III/409
Mücâhid (Ş.) III/189
müezzin III/451
müfessir III/188
mümin: ~ olmanın ayrılmaz vasfı III/145; ~ olmanın en belirgin özelliği III/132; ~ olmanın temel özelliği III/312; ~i kâfirlikle suçlama III/467; ~leri aldatma III/509; ~lerin de en belirleyici vasfı III/397; ~lerin en temel özellikleri III/128; ~lerin özellikleri III/106, III/186, III/563
münafık III/380; ~ların alâmetleri III/118, III/301, III/398, III/579, III/584; ~ların bir tavrı III/453; ~ların özellikleri III/200, III/201, III/599; ~ların sıfatı III/244
Münâvî (Ş.) III/176
Münkız b. Amr (Ş.) III/509
münzevi bir hayat sürmek III/119
Münzir b. Cerîr (Ş.) III/043
Mürâre b. Rebî' (Ş.) III/241, III/401
müsamaha dini III/411
Müslüman: ~ kişiliği III/511; ~'a sövmek III/417, III/420
müsrif III/520, III/523
müstehcen fıkra III/386
Müstevrid b. Şeddâd (Ş.) III/591, III/623
Müstevrid b. Şeddâd b. Amr (Ş.) III/591
müşavere et III/311
müşrik: ~lere sövme III/422; ~lerin baskıları III/026, III/422; ~lerin işkenceleri III/197
müşteri kızıştırmak III/116, III/508
müteekkiller III/311
müteşâbih III/555; ~ler III/555
mütevazı III/125, III/129, III/131, III/132, III/274, III/275, III/329, III/334, III/335, III/593, III/599, III/637
müttakî III/115, III/116, III/117, III/118, III/119, III/121, III/122, III/188
müttakiler III/115, III/116, III/119
Müzdelife (Y.M.) III/647

N
Nabia Abbot (Ş.) III/374, III/379, III/398, III/474, III/487
nafaka III/035, III/436
nafile: ~ ibadet III/144, III/200; ~ ibadetler III/143; ~ oruç III/039
namaz: ~a giderken atılan her adım III/356; ~da huşûu III/128, III/129, III/132, III/499; ~da konuşulmaması III/129; ~da şaşırma III/498; ~ı dosdoğru kılmak III/137, III/144, III/208, III/213, III/335; ~ını iade etmek III/501; ~larıyla gösteriş yapanlar III/597
namus III/241, III/358, III/466; ~a atılan iftira III/464; ~a dil uzatma III/415, III/419; ~u korumak III/229, III/230, III/231; ~unu lekelemek III/466
Nastûrî Patriği III/413
nazik olmak III/419
Nebiyy-i Muhterem III/378
Necid (Y.M.) III/373
Necip Fazıl (Ş.) III/232, III/244, III/291
Necrân (Y.M.) III/412; ~ Hıristiyanları III/412
nefis: ~ ile mücadele III/051; ~ muhasebesi III/116; ~ terbiyesi III/521
nefret tohumları eken davranışlar III/434
nefsanî arzular III/275; ~a aşırı düşkünlük III/229
nefsî arzular III/159, III/163
nefs-i: ~ emmâre III/190; ~ mutmainne III/191
nefsine hâkim olma III/231, III/420, III/521
nehiy ani'l-münker III/353
nemîme III/436
nesillerin korunması III/346
neslin korunması III/184, III/519
nevât III/063
Nevfeloğulları (K.K.) III/286
Nevruz III/645, III/649
nezaket III/018, III/171, III/173, III/229, III/391, III/419, III/420, III/422, III/473
nezaketsizlik III/065, III/322
nezretme III/364
nifak III/067, III/116, III/131, III/145, III/304, III/436, III/467, III/473
nikâh akdi III/554
nimetlere hamdetmek III/572
niyet: ~-amel ilişkisi III/028; ~i olmayanın ameli III/162; ~in önemi III/141
Nu'man b. Beşîr (Ş.) III/045, III/053, III/097, III/543, III/603
Nuaymân (Ş.) III/401
Nuh Peygamberin üç oğlu (Ş.) III/037, III/452, III/645

O
on kat sevap III/200
onur III/304, III/391; ~ dokunulmazlığı III/454, III/616; ~a dil uzatmak III/437; ~un incinmesi III/431; ~un rencide edilmesi III/453, III/475; ~unu zedelemek III/252
orta: ~ yol tutma III/253; ~ yol III/256, III/355
ortak: ~ koşanlar III/052, III/142, III/169, III/478, III/500; ~ koşmak III/101, III/102, III/609, III/615
oruç ibadeti III/046
Osman b. Affân (Ş.) III/220, III/267, III/276, III/443, III/552
Osman b. Talha (Ş.) III/265, III/623, III/625

Ö
öç almaktan uzak durma III/323
ödünç III/539
öf!' bile deme III/104, III/154
öfke III/205, III/210, III/320, III/323, III/325, III/345, III/420, III/433, III/451, III/539, III/576; ~ duygusu III/345; ~lenme III/210; ~lerini yenip insanları affetme III/408; ~sini yenme III/153, III/210
öğüt: ~ almak III/050, III/101; ~ vermek III/462
ölçü ve tartıda hile yapanlar III/508

öldükten sonra diriltileceğine inanma III/627
ölüler: ~e sövmek III/417, III/422; ~in arkasından kötü konuşmamak III/422
ölümü istememe III/181, III/187
Ömer b. el-Hattâb (Ş.) III/339, III/540
Ömer b. el-Hattâb'ın oğlu Abdullah ⇒ Abdullah b. Ömer (Ş.) III/130, III/187
Ömer b. Ubeydullah (Ş.) III/021, III/271, III/287, III/307, III/593
önünden yemek III/019
örf ve âdetler III/219
örfî hükümler III/562
örtünme III/222
övünme III/117, III/139, III/181, III/187, III/331, III/421, III/530, III/596
övünmeme III/329, III/335
övünüp duran kimseler III/551
özel: ~ hâllerin araştırılması III/351, III/357, III/469, III/474, III/481, III/483, III/484; ~ hayat III/483, III/484, III/487; ~ hayatlar III/433
özgür irade III/189
özürlü III/473

P
paylaşamama III/252; ~ hastalığı III/254
paylaşıma dayalı toplum III/334
paylaşmak III/080, III/250, III/255, III/256, III/275, III/277, III/355, III/529, III/531, III/544, III/636
perdelenmiş kalpler III/068
Peygamber: ~ sünneti III/212; ~'in ahlâk ve edebi III/016; ~'in sünneti III/501; ~'in ümmetine olan sevgisi III/079; ~imiz (Ş.) III/615; ~imizin adına bilerek yalan söyleme III/401, III/549, III/556; ~imizin ahlâkı III/408; ~imizin amcası Abbâs (Ş.) III/292, III/300; ~imizin amcası Hz. Hamza (Ş.) III/082, III/320, III/456; ~imizin evlatlığı Zeyd (Ş.) III/239; ~imizin gençlik arkadaşı (Hakîm b. Hizâm) (Ş.) III/239; ~imizin hadisleri III/063; ~imizin halası Ümeyme (Ş.) III/389; ~imizin hanımı Hz. Âişe (Ş.) III/251, III/283; ~imizin hanımı Hz. Hafsa (Ş.) III/409, III/455; ~imizin hanımı Hz. Hatice (Ş.) III/015, III/075, III/081, III/082, III/089, III/198, III/211, III/239, III/262, III/283, III/285, III/288, III/289; ~imizin hanımı Hz. Safiyye bnt Huyey (Ş.) III/431, III/449, III/454, III/455, III/473, III/493; ~imizin hanımı Hz. Sevde bnt. Zem'a (Ş.) III/082; ~imizin hanımı Hz. Ümmü Seleme (Ş.) III/057, III/059, III/159, III/473; ~imizin hanımı Meymûne bnt. el-Hâris (Ş.) III/517; ~imizin hanımı Zeyneb bnt. Cahş (Ş.) III/219, III/266; ~imizin kızı Hz. Fâtıma (Ş.) III/365, III/367, III/537, III/539; ~imizin kızı Hz. Ümmü Külsûm (Ş.) III/361; ~imizin kızı Hz. Zeyneb (Ş.) III/075, III/076, III/089, III/165, III/266, III/289, III/289; ~imizin örnekliği III/016; ~imizin sünneti III/265, III/317, III/323; ~imizin sünnetinden ve yolundan uzaklaşmak III/507; ~imizin sütannesi Süveybe (Ş.) III/288; ~imizin sütkardeşi Şeyma (Ş.) III/289; ~imizin torunu Hz. Hasan (Ş.) III/343, III/395, III/609; ~imizin torunu Ümâme (Ş.) III/586; ~lere inanmamak III/616; ~lerin beşer yönü III/342; ~lik iddiası III/300
pintileşme III/255
pintilik III/066, III/254, III/530
Psikolojik: ~ hastalıklar III/501; ~ ve cinsel istismar III/552
putlar: ~ için kesilen kurbanlar III/647; ~a tapma III/025
putperest III/104, III/646; ~ler III/207, III/463, III/649

R
Rabbin rızası III/026, III/162, III/164, III/232, III/274
rahip III/027
rahmet: ~ melekleri III/027; ~im gazabımı geçmiştir III/089, III/321, III/476; ~inden ümidinizi kesmeyin III/321, III/522
Ramazan: ~ bayramları III/645; ~ orucu III/151, III/163, III/648, III/650
rayn III/065
rekât III/125, III/130, III/176, III/319, III/373, III/407, III/499, III/532
remel III/336
resim III/130, III/499; ~li çarşaf III/130
Resûlullah: ~'ın (sav) ahlâkı III/016, III/322; ~'ın (sav) sevgisi III/077; ~'a itaat III/076
reyn III/605
Rıdvan Biati III/561
rıfk III/173, III/410, III/419, III/422
ridâ III/290
riya III/026, III/139, III/140, III/143, III/162, III/345, III/596, III/597, III/598, III/599
riyakâr: ~lar III/140; ~lık III/145, III/595, III/596, III/597, III/598, III/599
ruh III/061, III/102, III/121, III/131, III/152, III/165, III/185, III/188, III/255, III/344, III/402, III/414, III/521, III/583, III/636
ruhban: ~ hayatı III/626; ~lık III/411, III/623, III/625, III/626, III/648
ruhsat III/411, III/435
Rûhu'l-Kudüs III/379
Rum (K.K.) III/300, III/302
Rûme Kuyusu (Y.M.) III/276
Rumlar (K.K.) III/302
Rübeyyi' (Ş.) III/297
rükû III/125, III/129, III/131
rüşvet III/466, III/554
rüya III/185, III/387, III/459, III/467

S
Sa'd b. Ebû Vakkâs (Ş.) III/035, III/181, III/185, III/186, III/253, III/515, III/517
Sa'd b. er-Rebî' (Ş.) III/277, III/356
Sa'd b. Hişâm (Ş.) III/016
Sa'd b. Mâlik (Ş.) III/189
Sa'd b. Mâlik'in oğlu Sehl b. Sa'd (Ş.) III/189
Sa'd b. Muâz (Ş.) III/240, III/244, III/297, III/588
Sa'd b. Ubâde (Ş.) III/089, III/259, III/264
Sa'doğulları (K.K.) III/290, III/379
Sabâhâh III/397
sabır ayı III/208
Sâbit b. Kays b. Şemmâs (Ş.) III/250, III/261, III/373, III/455
sabr-ı cemîl III/211
sabrı tavsiye III/207, III/210, III/211, III/543
saç ve sakallarını boyatmak III/643, III/649
saçıp savuran III/523; ~lar III/523
sadaka vermek III/048, III/253, III/276, III/515, III/520, III/531, III/631, III/637, III/650
Safâ (Y.M.) III/331, III/397

safh III/407
safları düzeltme III/066, III/129
sağ elle ve önünden yemek III/019
sağlığa dikkat etme III/102
sahur III/131
Sâib b. Abdullah (Ş.) III/650
saîd III/179, III/183, III/188
sakalları: ~ uzatmak III/648; ~nı boyatmak III/643, III/649
Sakîf kabilesi (K.K.) III/211, III/377, III/389
Sakîfliler (K.K.) III/554
salâh III/038, III/040
salih: ~ amel III/035, III/036, III/037, III/038, III/039, III/040, III/115, III/119, III/165, III/189, III/321, III/375; ~ ameller III/028, III/029, III/033, III/035, III/036, III/037, III/038, III/039, III/040, III/062, III/063, III/066, III/189, III/190; ~ evlât III/187
sâlihât III/037, III/038
samimi niyet III/028, III/047, III/141
samimiyet III/135, III/137, III/139, III/140, III/141, III/142, III/143, III/144, III/145, III/152, III/159, III/162, III/379, III/424, III/505, III/510, III/512, III/533, III/598, III/599
Samsat ilçesi (Y.M.) III/461
Sâmü aleyküm III/419
San'a (Y.M.) III/198, III/207
sapık kimseler III/452
Sâre (Ş.) III/261
sarhoş III/232
Sâsânîlerin hezimete uğratılması III/035
satan III/507, III/508
savaş: ~ meydanından kaçmak III/343, III/457; ~tan kaçmak III/347
savurganlık III/253, III/521
Sebe (K.K.) III/036, III/037, III/634
sebeplere sarılma III/310
Sebir Dağı (Y.M.) III/647
sefahat III/378
seferde oruç tutma III/411
sehiv (yanılma) secdesi III/130
Sehl b. el-Hanzaliyye (Ş.) III/549
Sehl b. Muâz b. Enes (Ş.) III/149
Sehl b. Sa'd (Ş.) III/174, III/189, III/271, III/364
Sehl et-Tüsterî (Ş.) III/060
seksen sopa cezası III/464
selâm III/046, III/092, III/108, III/259, III/358, III/373, III/387, III/410, III/419, III/463, III/473, III/474, III/493, III/553, III/609; ~ vermek III/173, III/287, III/473, III/585; ~ı yaygınlaştırma III/259, III/265; ~ı yaymak III/020, III/081, III/577
selâmlaşmak III/081, III/127, III/649
Selâmü aleyküm III/419
Seleme b. Sahr (Ş.) III/411
Selmân (Ş.) III/217
Selmân-ı Fârisî (Ş.) III/132
semantik tahlil III/063
semere III/551
senâ III/047, III/537
servet III/172, III/184, III/255, III/276, III/333, III/522, III/553, III/595, III/634; ~ biriktirmek III/255; ~ düşkünlüğü III/634
Settâr III/321
sevap(b): ~ kazanmak III/035; ~ını Allah'tan ummak III/163
Sevbân (Ş.) III/527
sevdiğini Allah için sevme III/354
Sevr Dağı (Y.M.) III/309
Seyfullah (L.) III/456
seyyie III/052, III/605
Sıddîk (L.) III/127, III/237, III/242, III/243, III/247, III/256, III/263, III/395, III/402, III/456, III/505, III/613
sığınma duası III/603
sıkıntı: ~lara karşı sabırlı olma III/201; ~lara katlanma III/199; ~ya sabretmek III/176, III/274
sınıf ayrımı III/140
sırât-ı müstakîm III/118
sırt çevirme III/107, III/116, III/351, III/357, III/359, III/363, III/469, III/474, III/569, III/577
sıtma: ~ hastalığı III/336, III/424; ~ya sövme III/424
sihir III/556
sivrisinek III/222
siyaset III/466
sohbet meclisleri III/390
son nefes III/533
sonsuz: ~ hayat III/251; ~ hoşgörü III/413
soru sormak III/045, III/388, III/429, III/436, III/564
sorumluluk: ~ bilinci III/013, III/017, III/051, III/099, III/101, III/105, III/106, III/111, III/116, III/264, III/274, III/437, III/562, III/603, III/607; ~ duyguları III/117; ~ duygusu III/099, III/100, III/541, III/542
sorup öğrenmek III/222
sosyal barış III/575
soy çokluğuyla övünme III/631
soylu birinin hırsızlık yapması III/367
soyut olgular III/553
sömürmek III/551
sömürü III/554
sövene karşı dilsiz III/421
sövgü III/421, III/424
sövmek III/052, III/417, III/420, III/421, III/422, III/423, III/424, III/425, III/453
söylenebilcek yalanlar III/365
söz: ~ sanatı III/510; ~ taşıma III/434, III/436; ~ verdiğinde sözünde durmamak III/579, III/584; ~ verme III/295, III/301; ~de durmamak III/065; ~e sadakat III/297; ~lerin tutulması III/297, III/299, III/304; ~ünde durmak III/115, III/295, III/300, III/301, III/304, III/354, III/383, III/391, III/399, III/579, III/584; ~ünden dönen kişiye III/302; ~üne riayet etmek III/303; ~üne sadık kalmak III/144
spor III/466, III/564
statü III/116, III/140, III/355, III/553; ~ler III/302
su: ~ israfı III/498; ~ kaynakları III/108; ~ kaynaklarının kirletilmemesi III/108; ~ kıtlığı III/517; ~ sıkıntısı III/276; ~yu israf etmemek III/521
sû' III/605
suad III/183
suç: ~ isnadı III/466; ~ işlemek III/422; ~a denk ceza III/324; ~ların gizlenmesi III/487
suçlu: ~ların bağışlanması III/323; ~ların cezalandırılması III/324; ~nun affedilmesi III/155
Suffe ashâbı III/164, III/259, III/262, III/263, III/275, III/355
sû-i zan III/433, III/435, III/463, III/464, III/466, III/467, III/473, III/474, III/475, III/488
suiistimal III/414
sûizanda bulunmak III/065
sulama III/092
Sûr'a üflenmesi III/314, III/563
süflî: ~ arzular III/062; ~ duygular III/252
süfliyat III/378
Süfyân b. Esîd el-Hadramî (Ş.) III/395
Süfyân-ı Sevrî (Ş.) III/475
Süheyl b. Amr (Ş.) III/298
Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel (Ş.) III/298
sükût orucu III/650
Süleym b. Âmir (Ş.) III/302
Süleym b. Câbir el-Hüceymî (Ş.)

III/121
Süleyman b. Amr b. el-Ahvas (Ş.) III/237
Süleyman Peygamber (Ş.) III/091, III/132
Süleymoğulları (K.K.) III/554
süm'a III/139, III/596
Sümâme b. Üsâl (Ş.) III/322
Sümâme b. Üsâl el-Hanefî (Ş.) III/323
sünnet: ~i dairesinde hareket III/501; ~i yaşatmak III/512
sürmeli III/312
sürüden ayrılan III/499
süslenmek III/200, III/221
süsler III/212, III/520
süt: ~ emzirme III/290; ~ kabı III/143; ~ sağma III/264; ~e su ilâve etme III/508
sütanne III/290
sütkardeşler III/289, III/290
sütre III/499
Süyûtî (Ş.) III/373, III/454, III/498

Ş
şahit III/152, III/287, III/313, III/399, III/619; ~lik III/015, III/048, III/052, III/151, III/240, III/292, III/399, III/400, III/464, III/540, III/608; ~lik etmek III/464, III/540, III/608
şahsî çıkar III/161, III/555
şahsiyeti rencide etme III/464
şair III/313, III/373, III/374, III/376, III/377, III/378, III/379, III/385, III/389, III/400; ~ sahâbî III/373; ~ sözü III/376; ~ler III/373, III/376
şaka yapmak III/399, III/509
şakalaşmak III/295, III/301, III/354, III/383, III/391, III/453
şakî III/087, III/091, III/179, III/181, III/183, III/185, III/188, III/189
Şam: ~ bölgesi (Y.M.) III/100, III/161, III/232, III/299, III/300, III/322, III/453; ~ sarayları III/453
şans: ~ getirme III/183; ~ oyunları III/183; ~ ve talihi belirleyen yıldız III/183
şarap III/232, III/487
şarkı söylemek III/486
şatafata dalma III/209
şecaat III/209, III/229, III/342, III/344, III/345; ~in kaynağı III/345
Şeddâd b. Evs (Ş.) III/149
şefaat III/144; ~ten mahrum kalma III/508
şefkat: ~ etmek III/089; ~ gösterme III/085, III/090, III/097, III/107, III/351, III/355, III/533; ~li olmak III/093
şehâdet: ~ etmek III/069; ~ getirmek III/109
şehamet III/345
şehit(d): ~ olmayı dilemek III/064, III/141; ~ edilme III/595; ~ olma III/028, III/141, III/291, III/297, III/583; ~ sevabı III/165; ~ler III/038, III/164, III/353, III/619; ~lerin dereceleri III/141; ~lerin makamı III/028, III/064; ~lik sevabı III/595
Şehr b. Havşeb (Ş.) III/057, III/059
şekâvet III/183, III/184, III/185, III/186, III/187, III/190
Şekel b. Humeyd (Ş.) III/603, III/609
şematet III/065
şer kelimesi III/171
şeref: ~ ve haysiyetini koruma III/463; ~ ve haysiyetini yaralama III/432; ~ ve namusa dil uzatma III/459, III/464, III/467; ~in dokunulmazlığı III/454; ~ini, haysiyetini incitmeme III/435
şereh III/229
şeriat III/313
Şerîd b. Süveyd (Ş.) III/377
şerrin: ~ anahtarları III/169, III/174; ~den emin olunmayan III/172, III/436
şeytan III/421, III/453, III/493, III/607; ~ benzetmesi III/493; ~ boş durmaması III/129; ~ işi III/494; ~a aldanmak III/321; ~a tâbi olma III/634; ~a teslim olma III/494; ~a uymak III/634; ~a yardım III/422; ~dan Allah'a sığınmak III/491, III/495, III/609; ~dan korunmak III/495, III/607; ~ı da sevindirme III/424; ~ın akılları çelmesi III/062, III/063, III/130, III/255, III/473, III/477, III/489, III/493, III/494, III/495, III/497, III/499, III/531, III/607, III/608, III/634; ~ın aldatması III/062; ~ın ayartması III/208, III/210; ~ın dostları III/523; ~ın fakirlikle korkutması III/494, III/607; ~ın hilesi III/494, III/495, III/500; ~ın kovuluşu III/606; ~ın Rabbine karşı isyan III/385; ~ın tarafında olanlar III/634; ~ın telkini III/498; ~ın telkinleri III/494, III/499, III/501; ~ın tuzakları III/343, III/495; ~ın vesvesesi III/063, III/130, III/312, III/489, III/494, III/495, III/497, III/502, III/607; ~ın yolu III/118
şımarmak III/200, III/332, III/521, III/529, III/530, III/634
şiar III/322
şiir III/373, III/376, III/377, III/378, III/383, III/389, III/390, III/615; ~ okuma III/376, III/383, III/390
şirk III/067, III/139, III/144, III/597; ~ bataklığı III/242; ~ büyük zulüm oluşu III/616; ~ görüntüsü III/140; ~ koşmak III/048, III/052, III/069, III/321, III/399, III/400, III/457, III/616, III/620; ~ koşmayan müminler III/357; ~e düşmek III/597; ~e götürebilecek düşünceler III/495; ~-i hafî III/140; ~le mücadele III/616
şöhret III/443, III/634; ~ amacıyla yapılan davranışlar III/026; ~ için savaşmak III/139; ~ kazanmak maksadıyla dini istismar III/556; ~i arzulamak III/443
Şuayb Peygamber (Ş.) III/232
şuhh III/530
şuur III/060, III/101, III/102, III/201, III/423
şükreden: ~ kalp III/069; ~ kul III/118, III/129; ~ler III/037, III/572
şükretme III/061, III/118, III/176, III/177, III/331, III/640, III/646
şüpheli: ~ durumlar III/053; ~ şeylerden kaçınmak III/562
Şüteyr b. Şekel b. Humeyd (Ş.) III/603

T
taassup III/198
taat III/565, III/572; ~te bulunmak III/035
tabiatın: ~ dengesini korumak III/108; ~ kaynaklarını ölçülü kullanmak III/108
tâbiîn: ~ âlimleri III/059, III/131; ~ nesli III/131, III/496
tadil-i erkâna riayet III/208
tahammülsüzlük III/408, III/414
taharetlenme III/019, III/050, III/108, III/130, III/131, III/144, III/153, III/173, III/203, III/208, III/212, III/319, III/403, III/407, III/437, III/497, III/498, III/499, III/513, III/515, III/517, III/527,

III/532
tahiyyât III/125, III/129; ~a oturmak III/499
tahkir III/444, III/455, III/531
tahrif: ~ edilen önceki ilâhî dinler III/645; ~ edilen söz III/375; ~ etme III/375, III/645; ~ olmuş dinler III/648
tahsîniyyât III/519
Tâif (Y.M.) III/199, III/211, III/281, III/285, III/286, III/287, III/290, III/320, III/483, III/554; ~ kuşatması III/554; ~liler (K.K.) III/511; ~liler (K.K.) III/320, III/321
takdir-i ilâhî III/020
takdis etmek III/648
taklit(d): ~ etmek III/432, III/649; ~i iman III/500; ~ini yapmak III/432, III/447, III/454
takva III/018, III/029, III/040, III/113, III/117, III/118, III/120, III/121, III/364, III/542
takva: ~ ehli III/636; ~ ehli kimseler III/640; ~ elbisesi III/121, III/221; ~ ile ameller arasında ilişki III/117; ~ sahibi kimseler III/117, III/121, III/209, III/408, III/576; ~ sahibi mümin III/118; ~ sahibi müminin özellikleri III/118; ~da yarışmak III/118; ~dan ayrılmama III/116; ~ya en yakın davranış III/324
talih III/184, III/188; ~ kuşu III/183; ~i belirleyen yıldız III/183
talihsizlik III/184
Tâlût (Ş.) III/376
tam: ~ anlamıyla iman III/399, III/577; ~ teslimiyetle inanma III/102
tamah III/631, III/636, III/637, III/639; ~ etme III/118; ~ gösterme III/639
tamahkârlık III/531, III/532
tanrı: ~ misafiri III/262; ~lık iddia eden kral III/385
tarafgirlik III/345, III/510
tarağın dişleri III/358, III/544
tartıda hile yapanlar III/508
tartışma III/303, III/366, III/366; ~ya girme III/295, III/301, III/354, III/383, III/391
tartıyı tam tutmak III/508
tasadduk III/255
tasarruf III/523
tasvir III/061, III/107, III/130, III/256, III/595, III/605, III/619
taşkınlık(ğ) III/121, III/339, III/343, III/524, III/576; ~a davet III/378; ~ı terk etme III/231
taşlanmak III/199, III/211
taşlanmış şeytan III/489, III/494
tatlı söz III/046
tavaf: ~ alanı III/131; ~ etmek III/336
taylesân III/649
tayyib III/052, III/053
teakkul III/061
teamül III/300
tebaa III/412
tebessümün sadaka olması III/266
tebliğ: ~ etmek III/107; ~ görevi III/162, III/274; ~ metodu III/386; ~in başarısız olması III/452
Tebrizî (Ş.) III/137
tebşîr III/117
Tebük (Y.M.) III/141, III/161, III/241, III/276, III/303, III/401, III/453; ~ Seferi III/141, III/161, III/241, III/276, III/303, III/401, III/453
tecavüz III/414, III/421
tecessüs III/434, III/484, III/485, III/574; ~ ile gıybet III/485; ~ kavramı III/483; ~sün gıybeti doğuracağı III/433; ~te bulunma III/433
tedavi: ~ olmak III/424, III/466, III/501; ~ yollarını arama III/424; ~ yöntemi III/576
tedbir: ~ almak III/212, III/310, III/312, III/344, III/348, III/424, III/577; ~li olmak III/345
tedbirsizlik III/310
tedebbür III/061
tefrika girdabına kapılma III/069
tefsir III/015
tehassüs III/483
tek: ~ Allah inancı III/017, III/137, III/144; ~ başına yolculuk III/249
tekbir III/125, III/129; ~ getirmek III/571
teknoloji III/484
teknolojik aletler III/565
tekrar: ~ dirilmek III/346; ~ tekrar günaha girme III/477; ~ uyarmak III/608
telef etme III/247, III/253
telefon dinleme III/484, III/487
televizyon III/565
telkin III/162, III/243, III/494, III/495, III/498, III/499
tembellik III/241, III/310, III/314, III/339, III/343, III/564, III/576
temel: ~ ahlâkî değerler III/510; ~ eğitim III/223, III/390; ~ hak ve hürriyetler III/184; ~ ihtiyaçlar III/187, III/507, III/519, III/521; ~ kavramlar III/053
Temîmoğulları (K.K.) III/373
temiz: ~ kalp III/069, III/576; ~ rızık III/636; ~ rızıkların haram kılınması III/520; ~ su III/067
Ten'im (Y.M.) III/322; ~ Dağları (Y.M.) III/322
tepeden bakma III/065, III/522
terbiye: ~ edilmemiş bir nefis III/190; ~ etmek III/154; ~ vermek III/019
terör III/414
tesbih etmek III/336
tesbihat III/129, III/131
tesettüre riayet III/230
teslimiyet III/128, III/131, III/132, III/184, III/211, III/311, III/314
teşbih III/355, III/356, III/379, III/419, III/473
teşehhüd III/125, III/129
tevazu: ~ göstermek III/063, III/127, III/129, III/329, III/331, III/335; ~ ile hareket etme III/531; ~ ile yürüyen kimseler III/334; ~ sahibi kimseler III/335; ~ sahibi olmak III/336; ~da aşırıya kaçmamak III/336
tevekkül: ~ duygusu III/309; ~ etmek III/212, III/305, III/307, III/309, III/310, III/311, III/312, III/314; ~ ile çalışma arasındaki bağ III/312; ~de izlenecek yol III/311; ~ün nasıl yapılacağı III/313
tevhid: ~ akidesi III/645; ~ inancı III/345, III/477, III/646, III/649, III/650; ~e dayalı ahlâk III/017
Tevrat (K.) III/529, III/555, III/588
tevriye III/509
tezekkür III/061, III/131
ticaret: ~ ahlâkı III/507; ~ hayatı III/142, III/400, III/409; ~ ortaklığı III/650; ~ yaparken yalandan sakınmak III/400; ~ yapmak III/232
tokalaşmak III/081
toplum: ~ ahlâkı III/356, III/436; ~ baskısı III/552; ~ vicdanı III/175; ~a tepeden bakma III/522; ~dan soyutlanma III/119; ~un bozulması III/223; ~un zayıf kesimi III/105
toplumsal: ~ barış III/355, III/543; ~ birlik III/278; ~ çöküş III/304, III/355; ~ çürüme III/605; ~ dayanışma III/106; ~ huzur III/255, III/366, III/436, III/540, III/544, III/619; ~ huzursuzluk III/541
toprak(ğ): ~tan yaratılma III/117,

III/181, III/187, III/331; ~ın babası (L.) III/365; ~ saçmak III/439, III/443
torpil III/542
tufan III/037
Tuleyha b. Huveylid (Ş.) III/016, III/295, III/535
tûl-i emel III/065
Tûr (Y.M.) III/115
tutkular III/190
tutumsuz olmak III/256
tuvalet temizliği III/019
Tübâle beldesi (Y.M.) III/078
tüccarlar III/508
Türkçe III/219, III/551

U
Ubeydullah (Ş.) III/357
Ubeydullah b. Ebû Râfi' (Ş.) III/505
ucb III/065, III/331, III/530, III/596
Udeyse b. Ühbân (Ş.) III/259, III/385
uğurlu: ~ askı III/646; ~ olmak III/183; ~ saymak III/183
uhrevî müeyyideler III/018
Uhud (Y.M.) III/082; ~ Savaşı III/186, III/278, III/297, III/311, III/313, III/321
ulu orta konuşmak III/443
ulûhiyet III/139
ulü'l-azm III/201
Ureyne kabilesi (K.K.) III/324, III/589
Ureyneliler (K.K.) III/589; ~in ihaneti III/589
Urve b. Mes'ûd es-Sekafî (Ş.) III/161
usûlü'l-edeb III/562
utanma: ~ duygusu III/091, III/222; ~ hissi III/221
Utbe b. Ebû Vakkâs (Ş.) III/298
Uveymir (Ş.) III/554
uydurma hadisi doğruymuş gibi nakletmek III/401
Uyeyne b. Hısn (Ş.) III/346
uyuklayarak namaz kılma III/130
uzlaştırıcı ve nezaket sahibi olmak III/419
uzun ömür III/631, III/635

Ü
Übey b. Halef (Ş.) III/163, III/231, III/298, III/540, III/541
ücretin ter kurumadan önce verilmesi III/552
üç: ~ gün oruç III/200; ~ günden fazla küslük III/359, III/361, III/363, III/364; ~ talâk III/554, III/555; ~te bir vasiyet III/253
üfürükçülük III/307, III/312, III/556
Ümeyye b. Ebu's-Salt (Ş.) III/454
ümidini kesmeme III/476, III/477
ümitsizlik(ğ) III/184, III/477; ~e düşmek III/199; ~e kapılmak III/198
Ümmü Eymen (Ş.) III/361
Ümmü Kays muhaciri III/025
Ümmü Müseyyeb (Ş.) III/424
Ümmü Sâib (Ş.) III/424
Ümmü Süleym (Ş.) III/221, III/292
Ümmü Şerîk (Ş.) III/264
üretim III/036
Üsâme b. Zeyd (Ş.) III/078, III/367, III/473, III/539
üstün ahlâk III/232
üstünlük(ğ): ~ yarışı III/351, III/357, III/469, III/474, III/573; ~ün takva ile olduğu III/335, III/647

V
vaatler III/301, III/302
Vâbısa b. Ma'bed el-Esedî (Ş.) III/041, III/045, III/053, III/064, III/606
vahiy: ~ katipleri III/127; ~ meleği III/015
vahşet III/060
Vahşî b. Harb (Ş.) III/320
vakar III/127, III/128, III/130, III/334, III/386, III/563, III/647
vakfe anları III/131
vakıflar III/267
vaktin: ~de kılınan namaz III/046; ~in tamamını ibadetle geçirme III/551
vakur III/373
vâris III/035, III/239; ~leri zengin bırakmak III/035, III/253
varlık âlemi III/177, III/310
Vâsile b. Eska (Ş.) III/303, III/449, III/459, III/476
vasiyet etmek III/253, III/301
vatan savunması III/346
veba hastalığı III/165
Vedâ: ~ Haccı III/035, III/078, III/237; ~ Hutbesi III/120, III/241, III/616
vefa III/297
vefakâr III/075, III/287, III/289; ~lık III/287, III/289, III/290, III/302
vefasız III/281, III/283, III/287; ~lık III/287, III/288, III/289, III/299
velâ III/307, III/314
Velehân isimli şeytan III/497
Velîd b. Mugîre (Ş.) III/454
Velîd b. Ukbe (Ş.) III/125
verdiği sözde durma III/301, III/302, III/511
verdiği sözleri tutma III/511
verdikleri sözlere riayet edenler III/243
veren el III/104, III/631, III/639
veresiye III/303
verilen söz: ~den dönmek III/301; ~lerin tutulması III/299, III/304
vermeyene vermek III/149, III/154
vesile III/104
vesvese III/489, III/491, III/493, III/494, III/495, III/496, III/498, III/499, III/501, III/502; ~ vermek III/130, III/493, III/495, III/496, III/497, III/502; ~ci III/496, III/502; ~ler III/130, III/495, III/496, III/497, III/499, III/502; ~li kişi III/501; ~nin etkisi III/500; ~nin kaynağı III/493; ~nin mahiyeti III/494; ~ye kapılmak III/477; ~ye mağlup olmak III/501; ~yi gidermek III/495
vicdan III/060; ~a danışmak III/017, III/053
vitir namazı III/609
vizr III/324
vücûd III/175; ~u dağlamak III/307, III/312

Y
Ya'lâ (Ş.) III/132, III/364, III/496
yabancılaşma III/650, III/651
yabancılaştırmak III/565
yağcı III/443; ~lık III/443, III/444
yağmur duası III/125
Yahudi: ~lerde cumartesi III/649; ~lere benzemek III/649; ~lerin selâmlaşmaları III/649
yakarış III/125, III/129, III/177, III/298, III/376
yakarmak III/125, III/129
yakın: ~ komşu III/551; ~ komşular III/153; ~lara yardım etmek III/155
Yakub Peygamber (Ş.) III/210, III/211
yalan III/351, III/357, III/398, III/399, III/400, III/401, III/467, III/469, III/474, III/481, III/484, III/508; ~ hadis nakletmek III/401; ~ konuşmak III/243; ~ peşinde koşmak III/237, III/243, III/395, III/402; ~ söy-

lemek III/052, III/237, III/243, III/252, III/300, III/395, III/397, III/398, III/399, III/400, III/401, III/402, III/444, III/478, III/509, III/579, III/584, III/595, III/596; ~ söylememek III/241, III/401, III/581, III/590; ~ söylenmesine izin verilmesi III/401; ~ söyleyen kimse III/398; ~ söyleyenlerin acı akibetlerini III/400; ~ söyleyerek şaka yapmak III/399; ~ şahitlik yapmak III/400; ~ uydurmak III/400; ~ yanlış bilgi kırıntıları III/478; ~ yere yemin III/400; ~ yere yeminle müşteri aldatmak III/400; ~a sıkça başvurulması III/563; ~dan kaçınmak III/397, III/398; ~dan sakınmak III/237, III/243, III/395, III/402; ~dan uzak durmak III/398; ~ı terk etmek III/399; ~ı yasaklanması III/398
yalancı: kişi III/398; ~ şahitler III/510; ~ şahitlik III/048, III/052, III/399; ~lar III/400, III/401; ~ları tasdik III/590; ~lık III/197, III/393, III/398, III/463; ~lıktan kaçınmak III/399
yalanlamak III/400, III/616
yanlış uygulamalar III/478
yapmayacağı şeyleri söyleme III/018, III/301
yaptığı iyiliği başa kakma III/247, III/256
yararlı bilgiler elde etme III/483
yaratılışın başlangıcı III/575
yardımlaşma III/017, III/122, III/163, III/324, III/335, III/531, III/532
yardımseverlik III/229
yargı sahası III/540
yasak: ~ meyve III/494; ~lanan evlilikler III/076; ~lardan kaçınmak III/208
yaşama hakkı III/584
yaşlı kadınlarda tesettür III/230
yazılı antlaşma III/300
yedi: ~ helâk edici III/457; ~ kıraat âlimi III/229; ~ mide III/264; ~ sınıf insan III/233; ~ suç III/464
Yemâme (Y.M.) III/322
yemek(ğ): ~i sağ elle yemek III/019; ~in bereketi III/263
Yemen (Y.M.) III/016, III/078, III/115, III/144, III/311, III/373, III/613, III/619
yemin: ~den kefaretle çıkma III/175; ~i bozmak III/364
yeni Müslüman olanlar III/264
yerhamükellâh III/410
yerine getiremeyeceği sözü verme III/295, III/301, III/354, III/383, III/391
Yermük (Y.M.) III/278
yeryüzü: ~nde böbürlenerek yürüme III/334, III/530; ~nde fesat çıkaranlar III/038; ~ne melek inmesi III/247, III/253; ~ne vâris olma III/036; ~nün Allah'a boyun eğmesi III/128
Yesâr (Ş.) III/583
yetim: malı III/120, III/457; ~ malı yemek III/105; ~e ikram et III/650; ~e yedirmek III/277; ~i gözetmek III/105, III/638; ~i himaye eden III/230; ~in hakkını yemek III/585; ~lere iyilik III/115, III/551; ~lere iyilik yapanlar III/105; ~lerin başını okşama III/081; ~lerin hakkına dikkat edilmesi III/105; ~lerin malına göz dikme III/230
yetmiş bin kişi III/307, III/312
yevm-i: ~ nahs III/183; ~ sa'd III/183
yılın: ~ tamamını oruçlu geçirmek III/200; ~ yarısını oruçlu geçirmek III/200
yoksul: ~a iyilik III/551; ~a yardım III/638; ~a yedirmek III/251, III/277; ~ların geçimini sağlama III/551
yol: ~ göstermek III/510; ~da kalanlar yardım III/638; ~da kalmışlar III/115, III/638; ~daki eziyet veren şeyleri kaldırmak III/356; ~dan çıkarmak III/474, III/488, III/606; ~dan çıkmak III/128, III/648
yolcunun duası III/266
yozlaşmak III/222
yozlaştırmak III/565
yönetici: ~ olmak III/120; ~ler III/064, III/140, III/390, III/437, III/542; ~lere karşı hakkı söyleme III/140; ~lere karşı samimi olmak III/064; ~lere laf taşımak III/437
yöneticilik III/173, III/505, III/510, III/542; ~ gibi görevleri talep etmeyenler III/173; ~ görevi talep etmek III/173
yöneticinin halka sû-i zanla davranması III/474, III/488
yönetim III/487, III/537; ~de mesuliyet III/097, III/106, III/237
yukarıda olanlara bakmak III/639
yumuşak: ~ davranmak III/311, III/386, III/408, III/410, III/423, III/425; ~ dil III/385; ~ huydan mahrum kimse III/410; ~ huylu III/209, III/347, III/410, III/425; ~ huyluluk III/173, III/229, III/410, III/419, III/650; ~lık III/090
Yunus Emre (Ş.) III/186, III/414, III/421
Yusuf Peygamber (Ş.) III/210, III/211, III/320, III/463, III/542
yuva: ~ kurmaya engel olmak III/463; ~ yıkmak III/463
yüksek binalar III/151
yüze: ~ karşı övmek III/444; ~ toprak saçmak III/444
yüzücülük III/564

Z
Zâhir III/496
zalim: ~ de olsa kardeşine yardım etme III/613, III/618; ~ devlet başkanı III/544; ~ durumuna düşmek III/324; ~ idareciler III/618; ~ inkârcılar III/026; ~ kimseler III/619; ~ yönetici III/385, III/618; ~ yönetici karşısında hakkı söylemek III/385, III/618; ~ce sömürme III/615; ~e destek vermek III/619; ~e engel olmak III/608, III/619; ~e mazlumun günahlarının yüklenmesi III/620; ~in karşısında yer almak III/618; ~in zulmünü onaylamak III/618; ~in zulmünü önlemek III/619; ~leri desteklemek III/615; ~lerin desteklenmesi III/615; ~lerin kurtuluşa ermeyeceği III/620
zaman: ~ israfı III/564; ~a nispet edilen bela, musibet III/423; ~a sövmek III/423
zan: ~ altında bırakılma III/488; ~dan sakınmak III/351, III/357, III/434, III/467, III/469, III/474, III/481, III/484; ~-hak/hakikate ilişkisi III/478; ~la hareket etmek III/433, III/576; ~nın ardından gitmek III/478; ~nın bir kısmının günah oluşu III/434, III/474, III/484; ~nın sürüklediği âfetler III/474; ~-yalan ilişkisi III/351, III/357, III/469, III/474, III/481, III/484
zararın zıddı III/172
zarurî: ~ hâller III/265; ~ ihtiyaçlar III/519
zarûriyyât III/519
zâtü envât III/646
Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi III/322
zayıf: ~ı ezme III/551; ~ı koruma III/551; ~ları koruma III/553,

III/650
Zebur (K.) III/036
zehirli koyun eti III/322
zekât: ~ develeri III/589; ~ malları III/275; ~ tahsili III/619; ~ vermek III/646
zenginlerin hırsızlık yapması III/537, III/539
zenginlik(ğ) III/038, III/066, III/083, III/113, III/120, III/121, III/121, III/132, III/227, III/234, III/251, III/277, III/331, III/343, III/414, III/518, III/540, III/623, III/626, III/631, III/631, III/639, III/639, III/640; ~ini kaybetme III/343; ~le imtihan III/609
Zeyd b. Erkam (Ş.) III/113, III/125, III/137, III/166, III/295
Zeyd b. Eslem (Ş.) III/271, III/369
Zeyd b. Hârise (Ş.) III/239
Zeyd b. Sâbit (Ş.) III/541
zeyğ III/065, III/605
Zeyneb bnt. Cahş (Ş.) III/219
zıhâr: ~ kefareti III/050; ~ yemini III/411
Zibrikân b. Bedr (Ş.) III/374
zihinsel özürlerle alay etmek III/455
zikreden bir dil III/069
zillet III/212, III/620; ~e razı olmak III/212
zimmet III/302, III/465, III/466; ~ine geçirme III/584
zimmîler III/295, III/299
zina: ~ edenin imanı III/232; ~ etmek III/100, III/522; ~ etmeme III/016; ~ iftirası III/425, III/463, III/465, III/467, III/500, III/529; ~ isnad etmek III/457; ~ suçlaması III/463, III/464, III/465; ~ yapmaya zorlamak III/552; ~ya yaklaşmamak III/231
zînet III/522, III/618, III/647
ziyafet: ~ sofrası III/019; ~ vermek III/261; ~e davet III/018
ziynet kelimesi III/520
zorlaştırıcı olmak III/403, III/407
zul(ü)m III/197, III/422, III/615, III/616, III/617; ~den uzaklaştırmak III/613, III/618; ~e boyun eğmek III/414, III/619; ~e engel olmak III/613, III/618, III/619; ~e karşı koymak III/619; ~e karşı sessiz kalmak III/619; ~e razı olmak III/619; ~e uğrama III/026, III/310, III/386, III/615, III/620; ~e uğrayan III/620; ~e uğrayanların hakkını savunmak III/619; ~e uğrayarak öldürülen Müslümanlar III/619; ~e yardımcı olmak III/618; ~edene zulmetmek III/619; ~edeni affetmek III/274; ~edenlere meyletmek III/619; ~etmek III/116, III/149, III/149, III/154, III/154, III/357, III/488, III/497, III/513, III/517, III/611, III/616, III/617, III/619, III/620; ~ü onaylamak III/618; ~ün cezası III/544, III/619; ~ün en büyüğü III/616; ~ün haram olduğu III/617; ~ün karşısında duran III/616; ~ün sıradanlaşması III/615
Zü'l-Huveysıra et-Temîmî el-Yemânî (Ş.) III/190
zü'l-yedeyn III/456
Zübeyr b. Avvâm (Ş.) III/586
zühd III/119, III/209, III/233, III/542
Zühreoğulları (K.K.) III/363
Zührî (Ş.) III/298
Zülhuleyfe (Y.M.) III/299